

کتابخانه آیت الله العظمیٰ خراسانی

۱	۱
۳	۱

کتابخانه حسین جاویدزاد

آذر بایجان - ۱۳۰۷ قمری کتابخانه محمد علی فرزانه

باشلانغیج

تورکлер اسلامیتدن داها اول مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مناسبتلرده بولوندیقلاری ایرانلیلارک عادات، آداب، عنعنات و مدنیتلریله حرث (۱) «hars» و قناعتلریندن بر چوق انطباع (۲) «intiba'» لار آلا کلمشلردی. لاکن بو حال یالکر بر طرفلی دکل ایدی. تورکлер عین زماندا تور آداب، عادات و عنعنلریله سجه (۳) «səcijə» و خصلت (۴) «xəslət» لریندن بر چوق شیرلیده قومشو اولان خلقلره آشیلامشلاردی.

اسلامیتدن سوکرازمان — زمان خلیفه لری تختلریندن دوتان تورکлер، پوتون ایرانی الہ آلاق قوتلی حکومتلر تشکیل ایتمشلردی. اوچ کونلک یالاتچی بر پارلاق (ششمه) کوتره رک و ایران تختینی یقاراق، سونمکه یوز دوتان اسلامیت لکی ایرانک قدیم مدنیتی تاثیر آلتینا دوشدیکدن شوکرا دنیله ییله رک: آز بر مدت ایچون اولسا ییله چین حدودیندن عربستان چوللرینه صحر و هند تولکه لرینه قدر تورک قوتی حاکم ایدی.

بونیلہ برابر تورک لک آرتیق ضعیفک و عاجزک گوستردیکی قطه دین مسئلہسی ایدی. اسلام دینی عربک طبیعت و اخلاقینا، عربک قاناجاغیلہ اونک اطرافنده کی شرائطه (محیطه) کوره اویو رولمش اولدوغندن ایرانلیلارک الینه کچدیکی زمان ماهیتینی خیلیدن خیلہ ده کیشدیرمش، یکی محیطک سجه و عنعنہسی آلتندا تهزیلوب کیتمشدی. ایرانیلرک تورک لره میراث اولراق بیراقدیق لاری کهنش تولکه لرده برلشمش اولان مدنیت، بزخرف اسلامی ایران مدنیتی ایدی.

غز نولر، سلجوقلر، خوارزمیلر کییی، وقت وقت، آسیانک مهم بر قسمی لده دوشمش اولان تورک حکومتلری بو مدنیتک تاثیریندن نوزلرینی قورتارمادیقلاری کییی، موغوللار و داها سوکرا ایراندا حاکم اولان آق قویونلیلار، قارا قویونلیلار، صفولر کییی تورک قبیله لری دخی عتوانلارندن باشلایراق عادات، آداب، عنعنات، دین و دیللرینه کلنجهیه قدر ایرانلیلغی بنسمه کدن نوزلرینی قورتاراماشلردی.

طبیعی بونلارک بو مدنیتی بنیمه ییشلرنده آز — چوق فرقلر یوق ده کیل ایدی. مثلا: غز نولر سلجوقلر زمانندا اکثر یرلرده و اوزون مدت رسمی دیل و ادبی دیل فارس دیلی اولمش، آق و قارل قویونلار ایلہ صفولر زمانندا دیل تورک لشمکه باشلادیغی حالدا دین ایرانیشمشد.

(۱) حرث — قوتلورا

(۲) انطباع — ذهنده چاپ اولونما، قش اولونما.

(۳) سجه — طبیعت، جبلیت.

(۴) خصلت — طبیعت، خوئی.

توركلرك مەدراتى (۱) ايله ايرانيلرك مەدراتى عصرلرجه توأم «təvə'm» (۲) دىيەلە يىلمەك
بر حالا دوشمىشدر (۳).

بو قەطەيى داها آيدىن كوزمەك و توركلرك اشغال ايتدىكلرى يرلىرى، و تمثيل (۴) ايتدىكلرى
مەدنىتى زمانى xronoloji بر صورتدە كوزدن كيچىرمەك؛ اقتصادى، اجتماعى، حرثى و
مەثنى بىگىزە يىشلىرى، آليش و يىشلىرى آكلاماق ايچون قىسا بر تارىخى كوروشە قەطى لزوم واددر.

(۱) مەدرات — كوياكە: الله طرفىندىن انسان ايچون اولدىن ھەدىر و تەيىن ايدىلمىش اولان شىلر.
(۲) توأم — ايگىز، برلەدە دوغولان قارداشلار.

(۳) بورادا توركلر ايله ايرانيلرك مەدراتى توأم دىنەجەك ىردە — مەشلە حرث و مەدنىت بارەسىندە
اولدىغىنا كورە — تورك حرث و مەدنىتىنىڭ طالەيى، ايران حرث و مەدنىتىنىڭ طالەيندىن آسپىلى بر حالا
دوشمىشدر دىيەلسە داها دوز اولاردى. بو اثرەك بر چوق ىرىندە مۇلف ئوزىدە تصديق ايدىركە: توركلر ئوز
لىكىندىن (اصلى — اورپىئال) بر مەدنىت ياراتماش ايران مەدنىتىنى آلۇب قەلبد ايتمىشلىر و ايران مەدنىتىنىڭ
توركلر اوزەرىندە تاثيرى عصرلرجه دوام ايتمىشدر. (ادارە)

(۴) تمثيل — غىرى بر ھىكەت عىنىنى قبول ايله او شەكلە كىرمەك.

برنجی قسم

اسلامیتدن میلادی اون اوچنجی عصره قدر

اسلاملغك ظهوریندن اول آذربایجان

اوغوز قبیله لرینك ایران، آذربایجان و آنادولویا یایلمالاری و حکومت قورمالاری — سلجوقیلر؛ تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و حرثی وضعیتلری و آذربایجانا حاکمیتلری — اسلامیتك تورکلر اوزه رینده مختلف تاثیرلری — سلطانلارلا خلیفه لرك مناسبتلری — انکشاف و ترقی سیبلری — انحطاط و تردی «teraddi» (یعنی آچالما سیبلری) — دیل و ادبیاتك ماهیت و وضعیتی — اوغوز خانك ایلك ادبی محصوللاری سلجوقیلرك ادبیاتیدر — بوادیاتك جدی و علمی بر تدقیقه احتیاجی، تورك ادبیاتینداکی باشلیجا جریانلار، و جریانلاری یارادان مختلف عامللر، قومی جریان.

آذربایجانك چوق قدیم بر وارلغی و بو وارلغی جانلاندیران چوقدا قدیم تاریخی اولدیغی یقیندر. بو اسکی و زنکین ٹولکه، مختلف عرقلارا منسوب انسان آقینتیلارینا عصرلرجه بر کچید و دوشهرکه یری اولمش، اجتماعی آقینلار اورادا که نیش بر کول حالینی آلمش، آشقین و داشقین نهایتسن انسان سیللری اورادا چارپشمش، اورادا قایناش مش، مختلف عرقلره منسوب قبیله لر اورادا تاپشمش، اورادا قوه لشمش، آیری بر کتله حالیندا جمعیت قورمش، حکومتلر سورمش، خیاللار بسله مش و دینلر یاراتمشدر. بوتون بو قایناشما، بو قاتیلوب قاریشما ایچینده بویوک بر رول اوینایان عرقدن بریده تورکلردر. یاقین زمانلارا قدر قارا جهالت بولوتلاری آلتیندا ٹورتولی قالان بو حقیقت؛ تاریخ، تئوغرافیا و اجتماعیات تدقیقلری نتیجه سینده ثابت اولمش بر حقیقتدر. تورکلرك آذربایجاندا یرلشمه لری ایسه، عصرلرجه اول باشلامش و عصرلر بویونجا دوام ایتمش بر تاریخ حادثه سیدر.

تورکلرده دیل، ادبیات، صنعت کبی اجتماعی مؤسسه لرك چوق اسکی زمانلاردا وارلغینی اورخون، تورخان، یه نیسه ی کشفلری کبی علمی حرکتلر کوستریمکده در. بونکلا برابر همین کشفلر، اسکی تورك تاریخینی ٹورتن قالین و قاراللق پرده نك یالکز بر اوجینی قالدیرا ییلمشدر.

تورك ادبیاتینك اسلامدن اولکی وضعیت و ماهیتینی تدقیق ایتدیکمز سیرالاردا

تفصیل ایدمه جکمز طبیعی اولان بو حقیقتلری قیسا کچه رک اصل تدقیقمز ساحه سی اولان اسلامی دوره یه کیره جکر (۱).

اوغوز قبیله لرینک ایران، آذربایجان و آنادولویه دوغرو ایلریله یه رک حکومت تشکیل ایتمه لری اسلاملیغک اطرافه یاییلماسی زمانلاریله برلشمکده در. بونلار آراسیندا اسلاملیغی قبول ایدمه نلر و حتا اونا حامی اولانلار بولوندوغی کییی، شدتله علیه دارلاری و چارپیشانلاری دا اولمشدر. بوتون بو تورکلر آراسیندا آذربایجانک عمومی تاریخنه، دیل و ادبیات تاریخنه مناسباتی اولان سلجوقیلارددر.

سلجوقیلار، خصوصاً (۱۰۹۳ — ۱۰۳۷ میلادی)، (۴۸۵ — ۴۲۴ هجری) ایللرده، یعنی طوغرول بک، آلپ آرسلان و ملکشاہ زمانلاریندا، آسیادا، بویوک رول اوینامشلاردی. سلجوقیلر قارشیسیندا غزنه ویلر، ئوز ایمپه راتورقلارینک یالکز شرقی ایالتلرینی ساقلا یا یلمشدر. آل بویه ایسه، بونلارک الری آلتینا کیرمش حتا، همین سلجوقیلر، عباسی خلیفه لرینک قوذلاریندا اورتاق اولمشلاردی.

بویله لکله ایراندا کی اسکیمش، پیرانمش، ایکله نمش بر اداره نی داغیلماقدان بوزولماقدان آزاد ایدمه رک برک آلتینا آلان همین تورکلر معنوی ایکی قید آلتیندا ازیلمشلردی که: بونلاردا — دین ایله ایران حرئی، و مدنیتی ایدی.

بو حرث اسلام دینی ایله فلسفه نک قاریشماسیندان حصوله کلمش بر حرث (سقو لاستیقا) دان عبارت ایدی؛ بو مدنیت سفیه و اورتا عصرلره مخصوص بر ذهینندن؛ خیالپرست، ئوزینی بکه نن و مبالغه جی بر استبداددان عبارت ایدی.

بوندان باشقا تا اسکی دورلریندن به ری، ئوز مدنیتینده بر اصالت اولمایوب، ساده جه موجود مدنیتلری قبول و همین مدنیتلره اویاراق اونلاری نشر و تعمیم ایله مک قدر بر باجا ریق کوستردیکلری ادعا اولونان ایرانیلرک سوکثروتلرینه وارث اولان تورکلر، همین ارثدن مادی، معنوی بویوک بر شی قازانمش اولمایرلاردی (۲). بلکه ئوز یاقشی طبیعتلریندن بر چوقینی فدا ایتمش بولونارلاردی. تورکلرک ایرانلیلاردان آلدیقلا ری: سفیه لک، لزومسز بزه ک، سلطنت و طنطنه کبی بوش شیلردن عبارت ایدی. ویردیکلری، براقدیقلاری ایسه، صافلق، قوتلی و متین اولماق، صمیمیت کبی دوغولما طبیعتلردی. ایرا

(۱) تورک ادبیاتینک اسلامدن اولکی وضعیتی حقیقده کوپرولی زاده فؤاد بکک (تورک ادبیاتی تاریخی) نک (اسلامدن اول) قسمینه باقیکر.

(۲) ره داقسیا بو فکره شریک اولاماز.

نيلرك بوتون مراسى، سراى عادتلىرى، دىلى، ادبياتى و موسيقيسى اولديغى كىي توركلره كيچيردى.

بونك ايجوندر كه؛ بر زمانلار يونان ايمپراتورلغىنى ييله تلاش و قورقوب دوشورن؛ بوتون خرىستانلىق عالمىنى، اسلاملى قوماق نيتيله اهل صليبر دوغورماغا سوق ايدن همين تورك ايمپراتورلغى نهايت داغىلماقدا كيچيكمه دى (۱).
مىلادى (۱۰۹۳) و هجرى (۱۵ شوال ۴۸۵) ده جلال الدوله ملكشاهك ئولو ميندن سو كرا مملكت وارنلر آراسيندا بش حكومه بولوندى.

جلال الدوله ملكشاهك حكمران اولديغى ئولكه لردن باشليجاسى، (بر كيارق) ك اداره سینه دوشن (ايران) قسى ايدى. (بر كيارق) ك حكومتى مىلادى (۱۱۰۵) ده قدر دوام ايدە يىلمشدى. لاكن باشلايان داخلى قاوغالار حكومتى خىلى ضعيفلدى.
آرادا (سلطان سنجر) كىي خراسان و عراقى برلشديرن غزنه ويلره، خوارزميلره قارشى موفقيت قازانان بر حكمدار كورونمشه ده، ديكرلى حكومت اداره سىنى باجار ماديلار و مىلادى (۱۱۹۴) ده خوارزميلر اداره يى اله آلديلار. هجرى (۵۶۸) خوارزم و خراساندا استقلايتى اعلان ايدەن خوارزميلرك بشينجيسى سلطان تكش هجرى (۵۹۰) ده (رى) جواريندا طغرل سلجوقى يى ئولديرمش و عراقى ضبط ايتمشدى. اساساً خوارزميلرك بو هجوم و تسلطينه (۲) باشليجا سبب و مشوق (۳) اولان، داها سلطان

(۱) اهل صليبرى ميدانا كتىرمكه آروپانى مجبور ايدن سبب يالكر توركلرك قوتى دكل ايدى. بو سبب غيرى سبيلرك يانيندا اهميتسز قالير. توركلرك آسادا كى قوتلريندن قورقماياق قدر توركلرك و تورك قوزى آلتيندا ياشايان ئولكه لردن اوزاقدا بولونان لاتين، فرانسز، جرمان و غيره ملتلك اهل صليب سفلرينه اشتراكينك سببى شهبه سز چوكمكه اولان ثروتنى اينده ساقلاماق فكرينده اولان آريستوراتلارك شرقدن بارلانماق يوليندا كى تشبى در. دوغروندا اهل صليب سفلرنيك حياتا كيچيريلمه سينده و كتله نك بو سفلره اشتراك ايتمه سينده دىنى تعصبك دخى تاثيرى اولماقلا برابر اهل صليب سفلرنيك باش سببى اقتصاديدر: آنا دولودا و سوريه ده عربلر حكم سوروركن، فلسطينه حج ايجون كلن خرىستانلارا قارشى كذشت و مساعده كارلق ايله معامله ايديرلردى. توركلر، حكومتى اللرينه آلتيجا شدتله رفتار ايتمه ك و كذشت ايتمه كه باشلاديلار و بو حال آروپادا او وقت جوق ايلرله مش اولان دىنى تعصبى كوروكله دى. او برى طرفندە هند و چين كىي اوزاق آسيادان استانبولا، سوريه و آق دكر ك ساحل ليمانلارينا آروپانك محتاج اولديغى بر جوق اتمه و محصولات كليردى. توركلر زمانيندا بودا كسيلدى. آروپا ايله آسيا آراسيندا كى تجارت مقاسباتى بوسوتون كسيلمك قورقوسى حاصل اولدى. اهل صليب سفلرني ميدانا كتىرن اصل سبب بودر. حكومتك اوزون وقت سورمه يوب داغىلما سينا كلينجه: اقتصادى بر بنوره دىانمايان و سلاح كوچينه ياشايان هر مؤسه كىي بو حكومت دخى سلاحك ايشله يه ميه جكى وقت داغىلما لى ايدى و داغىلدى. (اداره)

(۲) تسلط — حق سز يره غيريسينك باشينا بلا اولوب راحت براقماق.

(۳) مشوق — تشويق ايدن.

ملکشاه سلجوقینک اوغوللاریندان مسعود (۱) زمانیندا (آتا بك) (۲) ناميله شهرت تاپماق و همان بوتون اداره یی اللرنه آلمش اولان و سلجوقیلرله ده قوهوملق پیدا ايله مش اولان خانداندا آتا بك قوتلوغ ایدی.

سلجوقیلر و بر آزدا خوارزمیلر زمانیندا آذربایجانى اداره ایدن بو آتا بکلرک برنجیسی شمس الدین آتا بك (ایلدگر) در. بونلار هاموسی آلتی کیشى ایدیلر و آلمش یدی ايله قدر آذربایجاندا حکمران اولدیلار. بو آتا بك عنوانی ایلک دفعه اولا راق جلال الدوله ملکشاه (هجری ۴۸۵ — ۴۶۵) طرفیندن وزیرى (نظام الملك) ویریلمشدی.

جهان پهلوانی آتا بك محمد زمانندا اوچونجی طغرل سلجوقی هنوز یدی یاشیندا بر چوجوق اولدوغندان باش وزیرى بوتون ایرانک حقیقی حکمداری ایدی. ۱۱۸۵ تاریخنده جهان پهلوانی آتا بك ئولونجه قارداشی قزیل آرسلان خلیفه (نصر) ک ائتلافيله سلطان طغرولی زهرله یه رك تاج و تختنى ضبطه تشبث ایتمش لاکن جלו سیندن بر کون اول قتل ایدیلمشدی. آتا بك ابوبکر ساده جه آذربایجان امارتيله قناعت ایتمه کة راضی اولموش و (تبریزی) قرارگاه یاپمیشدی. قارداشی (قوتلوغ) ايله آچیلان محاربه ده قوتلوغی مغلوب ایتمش؛ قوتلوغ دا خوارزم سلطانی (تکش) «Təqəzə» صیغیناراق اوئی سلجوقیلر علیه نه قیسقیرتمیشدی. هجری (۵۹۰) ده خوارزمشاه سلطان تکشک طغرولی قتل ایتمه سی ده بو مناسبتله واقع اولموشدی. (۵۹۶) ده تکش ئولدو کی زمان یرینه کلن سلطان قطب الدین محمد خوارزمشاه ده بوتون خراسان، زابلستان، ماوراءالنهر،

۱) سلطان غیاث الدین مسعود بن مغیث الدین، ملکشاه اولادیندان اولوب، هجری (۵۲۹) دان (۵۴۷) یه قدر حکمدارلق ایتمشدر (زبدت القصص جلد ۱ صفحه ۳۸۸).

۲) آتا بك، مرکب بر اسمدر. سلجوقیلرک ئوزلرینه بويوک خدمتلى دوقونان وزیر و امیرلرینه ویر دیکلری اسمدر که بر نوع مختار والی مقامیندادر. بو خصوصدا «ایران تاریخی» مورخی سیرجون دیر: «آتابک کلمه سی تورکجه در: معلم ویا وصی دیمک اولان آتا ايله سه نیور معناسینا کلن بکدن متشکل مرکب بر کلمه در. بر سه نیور ویا پرنسک مربی ویا وصیسی دیمکدر».

تاریخ انجمنی رئیس متوفا عبدالرحمن شرف بکده بو خصوصدا دیر:

«آتابک تورکجه بر لفظ مرکب اولوب بکک آتاسی، یعنی حکمدارک لالاسی معناسینا اولاراق وزرای عظاما توجیه اولونور؛ بر بويوک عنوان ایدی. آتا بکلردن بعضیلری نائل حکومت اولوب اولادلاری دخی وارث اولمشلارددر» (زبدت القصص جلد ۱ صفحه ۳۹۴).

عراق، فارس و آذربایجانى آلدە ایتیمیشدی. سلطان جلال الدین خوارزمی دن سوکرا (۶۲۸ هجرى) ده آذربایجان یکی بر استیلا آلتندا بولونوردی.

سلجوقلار بر طرفدن تورکلرک بالخاصه اوغوزلارک عنعنه لرینه عادت و تورالارینا (قانون) موافق اولان بر چوق نقطه لری طبیعتدن کری دورمادیقلاری و قومیته لرینه صادق قالدیقلاری حالدا، دیگر طرفدن ده دینک تضییقینه اسیر اولمشلاردی. دیله ییله رکه، اداره دینی بر اداره ایدی. حاکم اولان قانونلار، بالخاصه شرعی حکملرده، دینی قانونلار ایدی. مع مافیه، بورادا اونى دا اهمیتله قید ایتمه لی یزکه، بوتون بو دینی اساسلار، سلجوقلارا کلینجه یه قدر، ایرانک آداب و عنعناتیله قاریشمشلاردی: اداره تشکیلاتی بر چوق یرلرده عباسی اداره لرینک عینی ایدی، حالبوکه عباسیلرک مدنیت، حکومت اداره سی، سلطنت کبی بر چوق اساسلاری ساسانیلردن عینیله آلدیقلاری تاریخی بر حقیقتدر. بونا کوره سلجوق تورکلرینک قوردیقلاری حکومت ده، یاراتدیقلاری مدنیت ده یاشادیقلاری و یاشاتدیقلاری حرث ده، عجیب بر خلیطه ایدی که، اوند ا عربک دینی، عجمک ذهنیت وضعیتینی تورکک عادت و خصوصیتینی کوره ییله ریک.

بونا هیچ بر زمان اساسدان اوریشنال بر مدنیت دیمک ممکن دکندر. قاضی و مقتیلرک حکمدارلارا حکم ایدمک قدر قوذلاری واردی. ابن یسینک یازدیغه کوره اهلیدن برینک سلطانندان دعواسی اولسا قاضی حضورینده سلطان دخی دعواجی ایله برابر دوروردی بو عادت ساسانیلرده واردی؛ اسکی ایران حکمدارلارینک سنه ده ایکی کره (مهرکان) و (نوروز) کونلرینده، اوزلریندن دعوالاری اولانلارله محاکمه اولونماق ایچون حاکم حضورینه کیتدیکلرینی (نظام الملک) «سیاستنامه» آدلی اثرینده اوزون اوزادییه قید ایتمشدر. محمدک دامادی علینک ده بر یهودی ایله حاکم قارشیسیندا مرافعه اولوندوغی تاریخاً مشهوردر. کورونورکه بوتون بو دینی و عنعنه وی عادتلر عرب و عجمک میراثلاریندان ایدی.

سلجوق تورکلرینده کی جمعیت قورولوشودا صنفلر اوزرینه ایدی. بودا دره بکلکک ضروری بر نتیجه سی ایدی. بر سلسله مراتب (۱)، بر تشریفات (۲) «hierarchy» موجود ایدی. زادگانه، یوقاری صنف ارکانینا مخصوص اولان بعض وظیفه لر موجود ایدی. مع مافیه اسیر لکدن اک یو کسه ک حکومت قوللوغینا حتا حکومت رئیسکینه چیقانلار دا واردی. مثلاً:

(۱) سلسله مراتب — قوللوچیلاک آشاعیدان یوقاری یا اولان طبقه سی.

(۲) تشریفات — رسمی کونلرده حکمدارک ویا حکومت رئیسینک حضورینا چیقارکن قوللوچیلاک

نه جوړه حرکت ایدمک لری باره سینده کی اصول.

«عسكىرى بويۇك مقاملار و بالخاصه والىك، بعض استئنالار حسابا آلىنمازسا، اسكى بويۇك عائلەلەرە مخصوص كىبى ايدى. دولتۇك اۇك يوكسەك مقامى خراسان والىكى اولۇب، بورانۇك والىسىنە «سېھسالار» دىيەرلردى؛ حكمدار؛ بريسىنى وزير تعين ايتىك ايتىسترسە، اونۇك رايىنى سورايدى. «حاجب الحجاب» (ق ۱) والىك مقامىندان چوق يوكسەككى (۲).

او زمانۇك ملكى تشكىلاتىنى داھا آيدين كورمك ايچون بو فقرەيىدە اولدىنى كىبى آلىرىق:

«حكومتۇك باشىندا يالكر جناب حقە قارشى مستول بر حكمدار واردى، بويۇك بر تاثيرى اولماماقلا برابر، حكمدار بغداد خليفەسىندن بر فرمان آلىردى. حكمدار كعمومى ايشلىرى تنظيم ايدەك بر وزيرى اولوردى. بونكلا برابر او عصرلردە شرق مسلمان حكومتلىرىندە اداره ايكىيە آيرىلىردى: سراى، ديوان.

«سامانىلردن اول، شرق مسلمان حكومتلىرىندە، عباسىلردە اولدىنى كىبى، كولهلردن (قول) و بالخاصه تورك كولهلرىندن مركب بر خاصه عسكىرى (۳) بولوندىغىنى يىلمەيرىك. آتچاق (اسماعيل) و خلفلىرى زمانىندا بويە بر عسكر موجوددى. بو كولهلرك او زمان بويۇك بر قوذى اولمادىنى كىبى، بويۇك مامورىتلردە بونلاردا منحصر دككلى؛ بويۇك عائلەلردن بعض آداملاردا او مامورىتلەر كىچە يىلەرلردى. اوردهدا «دهقانلار» (كندلىلر)دە واردى و اساساً او عصرده بوتون ماوراءالنهر (۴) اھا لىسى سلاح داشىرلاردى. (۵).

فراودال بر حكومت سورەن سلجوقلىلار، بككرە و اونلارك آراسىندا تشريفاته بويۇك اهميت ويرىرلردى (۶).

(۱) حاجب — پرده دار. حجاب — پرده معناسنا اولوب «حاجب الحجاب» دىيە، اسكى اسلاملىكلرنىڭ باش مائىنچى، وزير اعظم كىبى قوللوقچىلارنىا ويرىلن آد.

(۲) مىلى تىبعلر مجموعهسى، جلد ۲، سايى ۵، مطبعة عامره، ۱۳۳۱، صحيفه ۱۹۸.

(۳) عباسىلردە خاصه عسكىرىنە يالكر توركلر دكل عىن وقتدە برىرىلردە آلىرىدى. (اداره)

(۴) ماوراءالنهر — جىحون چاينىڭ توتە طرفىندە بولونان (صفد) خطەسى.

(۵) مىلى تىبعلر مجموعهسى. جلد ۲، سايى ۵، صحيفه ۱۹۸.

(۶) اوغوز عادىتىنچە تشريفاتى كوسترن اسكى بر منظومە (هوتسما) نۇك نشر ايتىش اولدىنى (ابن يىبى) نۇك (تواريخ آل سلجوق) ندە يازىلىدۇ:

«... اشبو ادبيات ترتيبىچە توره سورولوردى ساغ قول بككر بكلىكى قايبى و بايات بككە و سول قول بككر بكلىكى بايندور و چاوندور بككە ويرىلىردى و قالان بكلىكلر دخى بو ايكرمى مورت بويك بككىرىنە و اوغلانلارنىا ويرىلمەنچە غىرە ويرىلمزدى. بو ترتيب اوزرە كە ذكر اولونور:

خانلار آتاسى اوغز (اوغوز) خان سويلەدى.

بويە توره يول واركان ايلدى

اشبو رسميلە وصيت قلدى اول

تا اوللا اوغلانلارنىا توره يول

ديدى قايبى چونكە سوكر خان اوللا

صاغە بككر بك بيان آندن اوللا

بر طرفدن سلطانك اقباسی، اوغوللاری، قارداشلاری و بکله بویله بویوک قدرت و قوذه مالک و عادتاً یاری مستقل اداره لره صاحب اولدوقلاری کبی دیوان (۱) عضو لری و بویوک مامور برده قوذه صاحبی ایدیلر؛ بونلارک (تیمار) (۲) صورتیه اوزلرینه ویریلمش یرلری واردی. بو یرلردن هر ایل کلیتلی کلیر آلیرلاردی؛ بونلارک تیمارینی سلطان ایسته دیک کبی آزالتوب چوغالتاییلردی. محاربه لرده اشتراک ایدن آلپلار (۳)، غازیله (۴) تیمارلار ویرمک عادت اولدوغی کبی، عالمره، سیدلره، شیخلره، مقربله (پادشاهه یاقین اولان آدمالار) شاعر و مداحلارادا یر و کویلر باغشلاندیغنی هم سلجوقلاردا همده قایی خانلیلاردا عثمانلیلاردا کوروریز. (سیاستنامه) صاحبی و ملکشا هک وزیر اولان (نظام الملک) تا امویلر و عباسیلر زمانندان بری دوام ایدن و اکثر

(۱) دیوان — دولتهک مهم ایشلرینه باقان عالی مجلس.

(۲) تیمار — وقتیه سپاهی (توزلرینه تجار اولاراق ویریلن توپراغه مقابل حرب زمانی توز حیوانلا ریه و حکومت طرفندن ویریلنه جبهخانه، عینی و قدی مواجبایله حرب کیده ن آدمالار) لره مالکانه، اولا راق ویریلن؛ حق ملکیتی حکومت، تصرف یعنی اکوب بیجهرن منفعتدار اولماق حتی شخصلره عائد اولان توپراقدر.

(۳) آلپ — یکیت و بهادر.

(۴) غازی — مجاهد و فاتح.

تورمز بکله بکی هم صول قولا
شيله کارکدرکه (شویله کرکدرکه) بایندور اولا
توره و یول و آغلاماق دخی
اشبو ترتیب اوزره اولای اخی
کیم قایی اوتوره آندن صوک بیات
اشبو ترتیب اوزره اوترمق کرک
اوکلرئده صوچله طورمق کرک
قیمز و قمرانده یو ترتیبه
اغه واینی آراسیندا ایچله
منصب و بکلهک دخی یو رسمیه
اورغ و صوینه کوره ویریه
اشبو صویلردن قمویه ویره لر
آدر ایه آبروغی خوش کوره لره

اقربا و خواصه ۱) مقاطعه ۲) اصولی ایله اراضی ویرمک و اونلاردان خراج آلماق اصولنی موافق کورمیه ریک دکیشدیرمشدی. او زمانه قدر عسکر معاشلاری و سائر مصرفلر هپ خراجدان ویریلیردی. دولت که نیشله ینجه (نظام الملك) اراضی بی مقاطعه لره تحویل و عسکره تفویض (عهده سینه بر اقاماق) ایتمشدی، اراضی بی بو صورتله ذاهام معمور ایده جکنی دوشونمشد. دوغروداندا مملکت اولدوقجا معمور اولموش، حاصلات آرتیمشدی. خوارزمیلرک عسکرلرینه معاشدان باشقا توپراق داویر دیکلرینی (بارتولد) دایازماقدادر ۳). بوتون بو قطه لر مملکت اداره سینک اورتا عصرلره مخصوص بر ذهنتله آپاریلدیغینی و بر دهره بکلیک تشکیلاتندان عبارت اولدیغینی گوسته ریر که، بو سوك عصرلره قدر حتا قایی خانلر (عثمانلیلار) ده ده حکومت بر صورتده دوام ایدوب کلمیشدر. آرادا قوتلی بر شخصیتک سیوریلوب بوتون کیچیک حکومتجیکلری ازمه سی، اوز اطاعتی آلتینا آلمیش اولماسی اساس ماهیتی دکیشدیره مه مشدر. ینه صنف تشکیلاتی، ینه جسمانی و روحانی یوقاری طبقه نك کندلی و چیفتجی قسمینی استثمار، ینه عینی مبادله طرزینده دوام ایدن بسیط بر تجارت، ینه چابول ۴)، آقین ۵) اصوللریله واردات تامینی کبی اورتا عصرلره مخصوص بر اقتصاددان باشقا بر شئی کورولمه مه کده در. بویله بر جمعیتک دیلی و ادبیاتی دا طبیعی اولاراق اوز اجتماعی، اقتصادی سیاسی و محیطی شرطلری و تاثیرلری آلتندا دوغولوب انکشاف ایده ییله جکدی. نیجه که، اویله ده اولدی.

آز زمان ایچینده بوتون ایرانی، آنادولوی، عربستانی و مصری استیلا ایدن سلجوق لیلار صاف و ساده بر تورک قبیله سی اولوب اوللری طبیعتی سیراندان ۶) باشقا دیللری، آنا دیللری اولان صاف و ساده تورکجه دن باشقا دیللری یوقدی؛ رضا نوربک دیر:

«بو خاندان نوکجه صاف و تمیز بر صورتده ملی ایکن سوکرالاری ساسانیلری قلید ایتمک عجمی اوزه نهرک موده ل یاهماق خطاسینا دوشمشدر. عجمک حرثینی بالخاصه دبدبه و سفا هتینی آلمشلارد. نوکجه تورک دیلی رواجدا ایکن سراپا عجمجه کیرمش، ادبیات عجمجه یاپیلمش

۱) خواص — امتیازلی و مستثنا صنف و بو صنفه منسوب خلق.

۲) مقاطعه — زراعت ایدیلیمک شرطیله وقف ایدیلن اراضینک زراعتدن غیری (یایلاخ اولاراق قوللانان و اوزرینه ملک یاپیلان وغیره) بر ایشله تصرف ایدیلدیکی تقدیرده او اراضینک ویرمه سی لازم کلن عشره مقابل معین مقدار ویریلن پول.

۳) موغول استیلاسی زمانندا تورکستان.

۴) چابول — دشمن توپراغنه هجوم ایده رک یاپیلان یاغما و غارت.

۵) آقین — یاغما و غارت ایچون دشمن توپراغنه هجوم ایتمه.

۶) سیران — کیزوب تماشا ایتمک.

دولت دېلى عجمچە و عربچە اولمشدر. رسمى محررات همان عموميتله فارسى اولاراق يازيلمىشدر. بوحال اوقدر ايلرى كىتمىشدر كه، عجمى احيا ايچون ساده ساسانيانى هليد ايله اكثا ايتمه مشلر، عجم تارىخىنى قارىشديروب كپانى ييله مشق ۱) ايتمىشدر. پارالاريندا عجمك (شير و خورشيد) رسمىنى دخى قوللانمىشلاردر.

«بركت و يرسين كه، سلطنت خاندانينك بو عجمله شمه سى ملته تاثير ايدمه مشدر. ملت يته تورك قالمىشدر. دىلىنى، عادىتىنى براقمامىشدر. بونكلا برابر خاندانك بو عجمله عجملشمه سى توركك و توركليكك ترقيسته چوق ضرر و ير مىشدر ۲)».

دوغروداندا سلچوقلارك ايلك زمانلاريندا قومى عادتله رعایت چوقدى. مثلا، قادين جمعيتك قيمتلى بر ركنى ۳) ايدى؛ مجلسلرده بولونوردى، آنجاق سو كرا لارى دىنك و عجم عاديتنك تاثيريله او قيمت هيچه دوندى ۴). ينه او ايلك دوره ده بوتون قبيله نك دانشديغى تورك دېلى اولدوغى ايچون منظومه لرده توركجه و هجه وزنيله يازيليردى. او زمانه دائر خلق ادبياتى تايماق ممكن ايسه ده سو كرا لارى عروض وزنينك عرب و عجم ديبلرينك و صنعت ذهنيترينك تاثيريله يازيلان توركجه منظومه لرى الده ايتمك چتيندر. بو طرزده منظومه لر يوق دكل.... مثلا، (سلطان علاء الدين كيقادك) (ظهيرا الدين ايلي پروانه) يه كوندرديكى و بالذات ئوزينك يازديغى:

«شمع كه بودم ياند (ياندى) و دو كندى تم

هيچ اولمدى بر وجهله خندان دهنم

پروانه كه يار غارم اولمشد (اولموشدو) بنم

راضى كاوردلر (كه اورالار) بوينمى دوشه بدنم» ۵)

رباعيسى كىي منظومه لر او زمان توركجه ده شعر يازيلديغىنى پك كوزه ل اثبات ايدهر. بو قدر وار كه، بو اثرله اهميت ويريلوب توپلانما مشدر. تورك ادبى لهجه لرينك آتاسى اولان (اوغوزجا) نك ايلك ادبى آبدللى سى سلچوقليلار زمانيندا و سلچوقيلر طرفيندن وجوده كتيريلمىشدر. ايران و عربستانك دين و اعتقادلارينك آذربايجان و

۱) مشق — بر شئى اصلينه باقاراق بكره تمكه چاليشماق.

۲) تورك تارىخى، توركيه جمهوريتى معارف و كالتى نشرى، عدد ۵۴، دوقتور رضانور، مطبعه عامره، ۱۹۲۵، جلد ۳، (صحيفه ۱۲۸ — ۱۲۷).

۳) ركن — بر شئىك تمل ديرى كى و بر هيئتك اك اهميتلى و قوتلى فردلريندن برى.

۴) تورك تارىخى، رضانور، جلد ۳، صحيفه ۱۳۵.

۵) ابن ييبى ترجمه سى، هوتسما نشرى، صحيفه ۲۰۰، همين شعر باره سنده حسن اوغلى حقينده

آنادولی تورکلرینه تاثیرى سلچوقلیلار یوليله کیچمش و ادبیاتلارینا قوذ ایتمشدر. بونا کوره درکه، سلچوقلیلاری و اونلارک زمانیندا اوغوز تورکجهسیله اثر یارادانلاری ممکن اولدینی قدر یاقین کورمک ایسته دیک. بو اثرلرک بر قلاسیق قسمی اولدینی کبی، برده خلق آراسیندا دولاشان قسمی واردر.

خلق آراسیندا بویوک بر رغبتله اوقونان حتا بوتون تورکلر آراسیندا مشهور اولان (بطل غازی) (۱) منقهلری کبی اثرلر و خلکک صاف شعرلری چوقدر. بو خصوصدادا رضا نوربک:

«عرب و عجم حرثی سرای، مدرسه و بر درجه تکیه لره مخصوص اولوب خلق کتلهسینه تاثیر ایدمه یردی. یعنی عرب و عجم حرثی بویاسی ظاهری و خیف اولوب ایچینده ینه تورکک ملی سجه لری، ملی شعرلری بولونوردی. اوردولاردا «اوزانلار» و قوبوزجیلار بولونور، یاپیلان قهرمانلیقلاری ایزلارلاردی» (۲).

دییر که، بو حال همن—همن قایی خانلیلاردا (عثمانلیلار) قانونی سلیمان دورینه قدر دوام ایتمشدر.

یالکز آلپ آرسلان زمانندا تورکجه یه اهمیت ویریلیمش اولدوغی و حتا تورکجه یازان شاعرلرک سرای اطرافیندا توپلانیمش بولوندوغی تاریخده یازیلیمشدر. بونکله برابر فارسلاشمانک نتیجه سیدر که: سلچوق تورکلری حرث اعتباريله تورکجه دن آرتق فارسجایا و عربجه یه خدمت ایتمشلردر. زمانلاریندا یه تیشه ن شاعرلر تورکجه دن زیاده فارسجا یازمیشلار، عالمرده فارسجا و عربجه اثرلر یاراتمیشلاردر. رضانور دییر:

«زمانلاریندا «امام الحرمین ابوالمعالی جوینی» «امام غزالی» کبی بویوک اسلام عالمری یتیشیمشدر. مولانا جلال الدین رومی کبی عالم و شاعر ذات بو زمانک محصولیدر. «عمر خیام کبی اثری بو کون بوتون آوروپا دیللرینه ترجمه ایدیلیمش بویوک بر شاعر، رودکی، انوری، ازرقی، نظامی، کنجوی، ظهرفاریابی کبی برچوق وچوقی تورک فقط شعرلرینی عجمجه یازمش شاعرلر سلچوقلیلر سرایندا اونلارک احسان و حمایه لریله یتیشیمشلردر. مثلا خیامک، معیشت ددی دوشوتمه بوب قایفوسز چالیشا ییلسین دییه دولت خزینه سیندن حیاتی تامین ایدیلیمشدر. ظهرفاریابی سلطان رکن الدین احسانینا بوغمشدر. کنجه لی نظامی مشهور (مخزن الاسرار) ینی اونک آدینا یازمیشدر.»

«زمانلاریندا تاریخه، جغرافیایا، فقه دائر. پک چوق اثر یازیلیمشدر. ملکشاه قومی اصلاح

(۱) بطل غازی ملاطیادا دوغمش بر تورک قهرمانیدر.

(۲) تورک تاریخی، رضانور، جلد ۳ صحیفه ۱۳۶.

ایتدیره ده «قوم ملکشاهی» بی میدانا کتیر تمش، رصد خانه یاپدیر تمش، قیهلره «مسائل ملکشاهی» آدیه بر قوانین مجموعه سی ترتیب ایتدیر مشدر» (۱).

حرثده بویله اولدیغی کبی، مدنیتده ده بویله ایدی. تاج و تختیه برابر عجم و عربک دین و دیلینه ده وارث اولان تورکلر، ئوزلرینه مخصوص اولان قابلیت و استعدادی تقلید و تمثیلده قوللاندیلار، نهایت مدنیتلری اوریشنال اولماقدان زیاده بر استعاره، بر استمثال اولدی. رضانور بو باره ده دییر:

«اگر عجم دیلی بویله رواج کورمه سیدی، جلال الدین رومینک (۲) مثنویسی ایله (خیام)ک رباعیاتی تورکجه یازیلما سیدی، تورکلک ایچون نه بختیارلق اولاجاقدی. تورک ایکی مهم خزینه صاحبی اولاردی» (۳).

لاکن بوتون بونلار سلجوقیلری بر فہ اودال حکومت اولماقدان ایلری کورتورمه مشدی. دینی ذهنیت بر اسلام سقولا ستیقاسی (۴) یاراتمش و بوتون خدمت، او دینی تشمیل و تعمیم ایچون مدرسه لر یاراتماق، طفیللره یملک وجوده کتیرمکدن عبارت اولمشدی. بوتون الده ایدیلن علم و عرفان دنیا و مدنیتدن ال چکمکی، آخرتی اعمار، یعنی آباد ایتمهک چالیشمانی توصیه ایتمکده ایدی. تورک طبیعتی ایله بو تربیه و ذهنیت هیچده بری — برینه اویغون کلمه یردی. عصرلرجه نزاع و قاوغا دوام ایدوب دوردی؛ بو صنعت ایچینده استعار و بکره تمه بر مدنیت قوران یوقاری طبقه، اوقومش، ضیالی برزمره اولمشدی. حتا اوزون زمان بکلر، سلطانلار بیله او ذهنیتله اوزلاشا ییلمه مش، خلقلک دیلیندن، خلقلک عنعنه سیندن، خلقلک روحیندان آیریلا ییلمه مشدر. نیجه که، سرایلار دا قونوشما دیلینک تورکجه قالماسی، اسکی اوغوز توره سینه سرایلاردا رعایت ایدیلمه سی، قوبوزچیلارک، اوزانلارک (شاعرلرک) محاربه لرده اشتراکی بوندان ایلری کلمشدی. دبدبه و سلطنت خصوصیندا غیریلرینه بکره مک، اسلامیتک دینی حکملرینه و عنعنه لرینه اویمغا اوزه نمک اسلامغی قورومایی و حتا ایلری آپاروب اونا داها چوق نفوذ قازاندیرمایی بر شرف حساب ایله مک کبی اجتماعی خطالار نهایت بوتون حرث

(۱) تورک تاریخی، رضانور، جلد ۳، صفحه ۱۳۲ — ۱۳۱.

(۲) جلال الدین رومی اصلا (بلخ)ده دوغولمش اولماقلا برابر قونیدا شهرت تاپدیغی ایچون (رومی) تخلصیه یاد اولونمشدر.

(۳) تورک تاریخی، رضانور، جلد ۳، صفحه ۱۲۸. مؤلف جلال الدین رومی و عمر خیام زمانلاریندا کی تورکجه لسانی نه مثنوی نی و نه ده رباعیاتی یاراتماغا بروسطه اولامازدی. بو اثرلر تورکجه اولاراق فارسجا سیندا کی اولدیغی اینجه لک و اسلوبلا افاده ایده ییلمزلردی. نیجه که، جلال الدین رومینک تورکجه یازیلمش شعرلری مثنوینک یانیندا چوق سونوک و قیمتسز قالماقدادر. بو حقیقی مؤلف ئوزی ده تصدیق ایدیر. (۳۳۸) نجی صفحه یه باق. (اداره).

(۴) سقولا ستیقا — فلسفه ایله دینی عقائدک قاریشماسیندان حاصل اولمش سفسطیلی بر منطق.

و مدنیتک ایران و عرب حرثی و مدینتی تاثیر آلتیندا قالماسینا، روحاً و وجداناً آزاد اولان صاف و ساده دل تورکلرک فکر و قناعت، حتا ذوق جهتیله اسیر اولمالارینا سببیت ویرمشد. خلق بو تعرضدن ممکن اولدیغی قدر ئوزینی قوروماغا دیلینه و دینینه قارشى واقع اولان سالدیریشلاری حکمسز براقماغا چالیشدیغی حالدا ینه کوجلکله قاباقدا دایانا ییلدی.

نیجه که، بو پروپاگانداچی درویشلرله، شیخلرک و مریدلرک تشویق، تضییق و تلقینلری نتیجه سینده اسلامی اساسلار تصوفی (مستیك) کسوه سی آلتیندا، اما پیراتیچی و چوروتوجی برماهیتده کندلر، عشیرتلر آراسیندا کیرمکه باشلادی. نیجه که، شیعی — سنی قاوغالاری سلچوقلیلاری عصرلرجه مشغول ایتمشد. بویله لکله خلقک ئوز مالی، ئوز حسی، ئوز ذوقی، ئوز وجدانی محصولی اولان ئوز ادبیاتی آراسینا دین قوقوسی و دین نشئه سی ئوز وزنی، ئوز شکلی واسطه سیله دولدی. او واسطه ایله ده یکی یکی تعبیرلر، یکی یکی اصطلاحلار، عربجه و فارسجا کلمه لر ایشله دی. بو کون خلقک ئوز مالی اولان خلق ادبیاتی تدقیق ایدیلدیکی زمان ایچینه قاریشمش بر چوق اسلامی فکر لره؛ اسلامی دستورلارا، اسلامی اخلاق کوستریش و مفهوملارینا، اسلامی حیات کوروش لرینه، اسلامی ذوق و صنعت نمونه لرینی کوسترن آتالار سوزلرینه، ضرب مثلره، حتا ماهنی و شکسته لره تصادف ایدیریک.

هله او آیلقلی، کلیرلی، توپراقلی، اراضیلی مداح شاعرلرک کره ک دینی تاثیرلر آلتندا، کره ک اقتصادی ایدلر سوقیله یاراتدیقلاری صنفی ادبیاتدا بو عنصرلر ساده جه دیله قاریشماقلا قالمایش، بلکه دیلی ئولدورمش و یرینه کیچمشد. ایرانیلرده بر زمان لار حاکم اولان دیل عربجه اولدوغی، علمی، فنی و دینی کتابلارک بر چوغی، حتا ایرانیلیلار طرفیندن بیله، عربجه اولاراق وجوده کتیریلدیکی کبی تورکلر زماندا داعلمی و فلسفی و دینی اثرلر عربجه اولاراق ادبی، بدیعی و فنی اثرلرده فارسجا یازیلماق بر موفقیت عد ایدیلیمش و بو اوغورسز آلیشیق عصرلرجه دوام ایتمشد. بونک ایچوندر که، سلچوقلیلر زمانیندا یتیشه ن و صرف فارسجا اثر یازان بو مقتدر و زمانلارینا کوره بیرره داهی و عالم اولان صنعتکارلاری تورک ادبیات قادروسی داخلینه آلاماقلا متاثر اولوروز.

سلچوقلیلر زماندا یتیشیمش و بو کون قوللانیلان و آکلاشیلان قاریشیق برتور کجه ایله اثرلر یازیمش بر چوق شاعرلر اولدوغونا؛ لاکن بونلارک اثرلرینکده کنارده — کوشه ده قالمش بولوندوغینا قطعی اولاراق اینانیرز.

سکزنجی و دوقوزنجی عصرلرده تورک محیطلرینده دوام و انکشاف ایدن بو سقو

لاستیق و اسلامی ادبیات سلجوقلیلر ادبیاتینک حقیقی وارثی در. (محمود کاشغری) نڭ (خاقانی) تورکجهسی دییه آدلاندیردیغی لسانله شرق تورکلرینک (قوداتقویلیک) لری یاراتدیقلاری عصرلرده (اوغوز تورکجهسی) ایله ده ادبی اثرلر یاراتیلدیغی محققدر، خصوصاً که، او عصرده اوغوز حرث و مدنیتی، اوغوز حرث و مدنیتندن هیچ آشاغی دکل، بلکه ده یوقاری ایدی. بو قدر وار که، بو ادبیات ینه اسلامی چارچیوه داخلینده، دار کوروشلی، دار دیوشلی، معین مفکوره و محدود ذوقلی بر ادبیات ایدی.

داها بو دورلردن باشلایاراق اوغوز ادبیاتنده اوچ بویوک جریان کورمک ممکندر که: اسکی صنعت و سقلاستیک ادبیات ذهنیتی نڭ یاشادیغی سوک عصرلره قدر آذربایجان ادبیاتنده دخی دوام ایتمشدر.

بو جریانلار: ۱) قومی جریان، ۲) دینی جریان، ۳) علمی جریان آدلانیرلار.

۱ — قومی جریان. بو خلقک ئوز اصلیت و ارتجاللرینک محصولی، ئوز روح و هیجانلارینک دوغدوغی، ئوز آداب و عنعنهلرینک نتیجهسی، ئوز قناعت، دوغیغ و ذوقلرینک نمونه و ترجمانی اولان (خلق ادبیاتی) در.

۲ — دینی جریان. بودا؛ خلقک اسلامی عنعنهلره بویون ویردیکی، تصوفی کوروش و دیوشلارلا باغلاشماغا، اوزلاشماغا باشلادیغی زمانلاردا بر طرفدن بویوک طرقتلرک مؤسسی و موجدلری اولان اسلام عالمی شیخ و مرشدلرینک علمی و اصولی بر شکل ویره ره که بر فلسفه حالدا ضیالی طبقهیه تعلیم ایتدیکلری؛ دیگر طرفندن صافی خلقی، تاروخلاریندن، تافکرلریندن، وجدانلاریندن اسیر ایتمک، مغنوتلریندن باغلاماق ایچون بر چوق سرسری و طفیلی درویش و افورو کجیلرک آغزدان قولغا خلق دیلیله، خلق وزنی، خلق آهنگیله، خلق دوغیغوسی، خلق روحی، و خلق ذوقی ایله تلقین، تعمیم و نشره چالیشدیقلاری دینی ماهیتده بر ادبیاتدر که، برنجی قسمی تعلیمی و تلقینی ۱) ایکنجی قسمی دا تعلیمی و رشادی بر پروغاندا ادبیاتی در. غایهسی صنعت اولماقدان زیاده ایناندرماقدر، دعوتدر. دیلی ایسه، تمثالی و (میسیتیک) در

۳ — علمی جریان. بودا عرب و فارس عنعنهلریله یوغوزولمش اسلامی بر حرث و مدنیتک دوغدیغی مدرسهلرده ویریلن ذوق، صنف، بداعت ۲) و بلاغت مفهوملارینک یاراتدیغی تصنع ۳)، تکلف ۴) و حیاتدان اوزاق، خیال و مبالغه ایله دولو بر جور

۱) تلقین — بریته بر شتی آکلادوب اونک فکرته یرلشدیرمک.

۲) بداعت — نمونه و امثالی اولمایوب تقدیر و تحسینه لایق اولماق.

۳) تصنع t ə s ə n n u چیتنک ایله ئوزینه چکی دوزن ویرمک.

۴) تکلف — ایشی طبیعی کیدیشینه قویمایوب کوستریشلی بر حالا سوقماق ایچون چالیشما.

مفكوره جىلك محصولى اولان يالانچى ادبياتىدركە، بر چوق عصرلر همين يولدا كىدە نلر ايچون بر حيات واسطەسى، بر اقتصاد قايسى اولمش، بالخاصە بويوك قاپىلار، سرايلار، دركاهلار داياناراق اورادان روح و غذا آلمشدر. قلاسيك و سقولاستىك بر ادبياتدر. بو اوچ نوع جريانك بوتون تورك حكومتلىرىندە يارانان ادبياتلاردا چوق جانلى اولاراق ياشايدىغىنى كورمك ممكندر.

قومی جریان

بوتون تورك قىبىلەلرنىڭ اك طبيعى، اك صىمىي واك اصيل ادبياتلارنى تىشكىل ايدن بو جرياندر. بو جريان بوتون بر خلقك مشترك وجدانىندان دوغان، بوتون بر كىنەكك معشرى حسلىرىندن معشرى هيچانلار يندان فيشقرا قىلبى نغمەلر كى هيئات مجموعەسىدر. بو جريان عموم تورك قىبىلەلر ايچون مشترك بر ادبيات ياراتمىشدر. فورماجا، اداجا بر بىكرەلر، برابرلك كورولدىكى كى موضوعا والهامجا وذهنىتجه وتلقىجه دخى برابر لك واردر. عىن عنعنەلر، عىن مفكورهلر، عىن قناعتلر كى حتا عىن احتراصلارك و عىن اعتيادلارك تاثيرى همان هاموسىندا عىن صورتدە كورولمىكدەدر. بودا اصلدە بر لكە قوتلى بر شاهددر. نىجە كە بو جريانه عائد بر چوق تديقلردە بولونان غرب تور كولونلار ي توركماتلاردا، آذربايجاندا موجود اولان ماساللارك توركماتلاردا كىلر كىلر آذربايجانا يايلىمش، اورادان كىچىك آسيا و آنا دولو توركلرنە كىچىش اولدىغىنى ادعا ايدىرلر (۱). بو ادبياتە غرىبلار فولكور (folklor) بىز ايسە خلق ادبياتى آدىنى ويرىرلىك. بو قومى ادبيات، اسلامى قناعتلە ايران مدنيتىنك دوغدىغى «دىنى و علمى» جريانلار تاثيرىلە، كىدلر كى، آووللارك؛ منزوى (۲) كوچەبە خلقك سىنەسىنە چكىلمە كە مجبور ايدەن دىنى و علمى جريانلارك تاثيرىلە و چوق تاسف اولونور كە: اونودولمش دە نىلەك درجەلردە اعتناسىز بورا قىلمىشدر.

(۱) «بوتون بو خلق كتابلارى لىكى بر منبە باغلانا يىلەر. او لسان و موضوعلار يندان استدلال ايدىلە يىلدىكى اوزرە بوللارك ايلك وطنى آذربايجان و ايران توركلرنىڭ اقامت ايتدىكلىرى يرلردر. بو خلق كتابلارى حقيقت حالدا توركماتلارك قهرمان ماساللاريدىر، كە بوللار صيراسىنا كورە عثمانلى وياخود ايران توركلرى آراسىنا واصل اولمشدر؛ آنادولى و آذربايجانە كىرمەسىنە كورە سنى ويا شىعى بر رنك آلمىشدر. بو صورتلە توركمات افسانەلر آذربايجان خلقىنە كلىمىشدر و بورادان كىچىك آسيا و آنادولى توركلرنە كىچىمىشدر. حتا بو كونكى خلق كتابلار يندا يىلە آذربايجان خلقلرنىڭ آناخللرى كورولور. بونى بر دها تصديق ايدەن مسئلە بو كتابلاردا، بو اثرلردە بر چوق آذربايجان خصوصيتلرنىڭ محافظە ايدىلدىكى كورولمىكدە اولماسىدر. هر حالدا قطعىتە سويلەبە يىلر زكە بوللارك منشى روحىدر».

„Образцы народной литературы тюркских племен“, часть VIII. Изданы В. Радловым

(ايغناس قونوشىك آلمانجا مقدمەسى (صحيفە ۹ سطر ۱۹).

(۲) منزوى — غىرىلرلە مناسبتدە اولمادان ياشايان.

توركلرك بو خطاسنى كورهن آوروپا عالملى، بر طرفدن دىل، بر طرفدن دىن و فلسفه، دىكر بر طرفدن اجتماعى و مدنى تدقیقلىر سوقيله او اصیل ادبیاتمىك برچوقنمو نه لىرنى توپلامىشلاردىر. اوتلاردا توپلاماسالار، اساساً ئولمىكده اولان بو قىمتلى ادبیات بوتون بوتون اجتماعى بر افسانه اولوب قالاچاقدى.

بو جریانه عائد اثرلرك اُسكىلرىنده توركلرك اُسكى عادت، عنعنه و قناعت كى اجتماعى و اقتصادى خصوصیتلرىنه دائر قوتلى ایزلر كوردىكمز كى يكىلرىنده ده يكى ياشا یش، يكى كوروش و يكى دویوشلارنىڭ صىجاق و صىمنى ایزلرىنى مشاهده ایدىرر. تورك، خلیقاتى، بوتون آوروپالى مدققلركده اعتراف ایتدیكلرى كى (۱)، بوتون غرب ملتلى خلیقاتندان، هم فورماجا، هم ادا و مؤداجا (۲)، هم نوع و مقدار چاقوق بو كسك و چوق زنىكىندىر. بو چوق قلبى، و چوق حسى اثرلرك تدقیقى كرهك دىل و كرهك ادبیات برلىكى تقطه سىندن فوق العاده مهمدر.

خلیقاتدا، خصوصيله تورك خلیقاتندا، ادبیاتدا موجود اولان اك اینجه، اك مدنى، اك مختلف شكل و نوعلىر بولماق ممكندر. بو كون آوروپا صحنه ادبیاتى آراسىندا مهم بر موقع دوتماقدا اولان (اوپرهت) لر اورتاق جماعت حیاتىنىڭ مختلف الهاملارینا مستنددر. بز توركلرده طبیعتاً موجود اولان بعض شرقىلى موسیقلى رقصلرده، ابتدائى اولسا بيله، بره ر طبیعى اوپره تدر.

تورك خلیقاتنىڭ دا، بوتون خلیقات كى، اك قوتلى سبیه سى «ربابى» lirîq و غرامى (۳) اولماسیدىر. فرانسىز رومانىق مكتنىڭ رىسى اولان مشهور شاعر «ویكتور هوغو» قرومول (۴) مقدمه سىنده شرك اسكى لیكىنده و لىرىزمدن بحث ایدىر كن بویله دىر:

«ایلك زمانلاردا، انسان يكى دوغان بر دنیادا كوزلرىنى آچار كن شىرده اونكله برابر كوزىنى آچمىشدى. كوزلرىنى قاماشدىران، دماغىنى اووشدىران خارقه لر قارشىسىندا ایلک سوزى بر آللى اولموشدى. دماخلقىنه او قدراقین ایدى كه بوتون مراقبلىر و جد (۵) واستغراق، (۶) بوتون روىلرى،

۱) راداولفك "Образцы народной литературы тюркских племен"

كتابندا (قونوشك) یازدىنى مقدمه نك ۳ نجى صحیفه سینه باقكر.

۲) مؤدا — معنا، مفهوم.

۳) غرامى عاشقانه، عشقه منسوب.

۴) قرومول: (Kromvel) هوگونك مشهور اثریدىر.

۵) وجد — ئوزىنى غیب ایدىك درجه ده بر فكره دالماق.

۶) استغراق — بو فكره ده رىن دالوب هر شئى اونوتماق.

رویتلر ۱) حالینده ایدی. کیفله نیر، قس آلدیغی کبی ده ایرلاردی (اوفوللاردی)... ایشته ایلک انسان؛ ایشته ایلک شاعر کنجدر، ربابی در. نیاز بوتون مذهبی قصیده بوتون شعریدر.

دینه دریندن باغلی اولان (هوغو)، شعرى تامایله دین حسندن دوغولمش کبی کوسترمک صورتیله بر نوع فکر ثابت (idée fixe) خطاسینا دوشمکده ایسه ده، ایلک شعرک ربابی اولدیغینی اعتراف ایله مکله بر حقیقتی تثبیت ایتمش اولور. فطری بر احتیاج ایله ماهنی اوقویان انسانک فطری بر احتیاج ایله توتن قوشدان هیچ بر فرقی یوقدر. توتن وارلغینی محافظه دن، حیاتی احتیاجینی یرینه یتیرمکدن باشقا اونى دوشوندورن هیچ بر شی یوقدر. طبیعتک یاقیجی، ییقیجی، دوکدوروجی، تولدوروجی تاثیرلری آلتیندا ازیلدیکی زمان، کوز یاشلاری ساچار، ایکلر، شبهه یوق که بو بر شعردر. قلبی، صمیمی، لاکن فجیع بر شعردر. تیتره تیجی، سرایت ایدیجی بر تاثیرى وارد، هیجانلیدر، ربابی در. قارنى دویدیغی، طبیعتک کوزه للکلریندن فایدالاریندان بر حظ آلدیغی، بر ذوق دویدیغی زمانلار کوزلرینده قلبی کولر، بلبل کبی توتەر، سولار کبی چاغلار، چوق طبیعی در که، بودا بر شعردر. حزن کبی نشئه ده ساریدر (سرایت ایده ن)، سیالذر. اودا بر هیجاندر، اوندادا بر ربایلیک وارد.

فطرتک (طبیعتک) اک قوتلی ساهلریندن بری و بلکه برنجیسی عشقدر. شبهه سز ایلک شعرده عاشقانه اولمشدر. بز انسانلارک بر آز داها ایلریله دیکى، قبیله لر و عشیرتلر حالیندا یاشادیقلاری زمانلارینا دوغرو تدقیقات یاپاجاق اولورساق، اورادا شعرک ربابی و داستانی اولدیغینی کوروریک.

«له تون له ورولت» ربابی شعر آدلی اثرینده ۲) دیر:

«شبهه یوق که بوتون مدینتلرک باشلانغیجینده داستان ایله ربابی شعر عینی زماندا ظهور ایتیشدر.»

بو جهت آیریجا تدقیق و مباحثه یی موجبدر. هر نه ده اولسا خلق شعرلرینک اک بویوک قسمی ربابی شعرلردر. یا عشقندن دوغوموش شرقی، مانى (ماهنی) اولموش، یا تولومدن ایلری کلمش آغی، مرثیه اولمشدر. حسیاتی بر چارچیوه ایچینه آلماق ممکن اولمادیغی کبی، ربابی شعرى ده بوتون معناسیله تحدید ایتمک ممکن ده کلدذر. لاکن آدینک دلالت ایتدیگی اوزره سازلانچالناماق اوزره یاپیلان شعرلره ربابی دیمک عادت اولموشدر. رباب — ساز دیمکدر.

(۱) رویت — کورمه.

(۲) صحیفه ۵، سطر ۱۵.

ایلك زمانلاردا دا بو شعرلر بر چوق خلقلرده ساز و رقصه مشتر کدرا (۱). قیرغیزلاردا بو طرز الان موجود اولدوغی کبی سائر تورک قبیله لرینده ده واردر. لاکن سوکرالاری سازلا چالینمایان شعرلرده (ربابی) دیمک جائز کورولموش ساده جه الهامیندا کی قوته، هیجانه باقماق اساس اولموشدر.

خلق مانیلاری، آغیلار، جنک تور کولوغلاری، الهیله، شرقیلر همان عمومیتله ربابی اثر لردر.

لاکن خلق ادبیاتی ایچینده فلسفی، اجتماعی، ماهیتی حائز بر چوق اثرلرده موجوددر. یوقاریدادا سویله دیکمز کبی ادبی نوعلردن هاموسنه تصادف ایتمک ممکندر. یونلار آراسیندا تعلیمی، صحنه وی حماسی و داستانی اولانلاری دا چوقدر.

تورکمانلارک، آذریلرک و عثمانلیلارک (۲) بو ادبیاتندا کی خصوصی آیریلیقلار و یاخوده کیشیکلیکلر آنجاق محیطی و بالخاصه مذهبی در. عینی بر اثرک بوتون اشخاصی، بوتون هویت و ماهیتی عینی اولدوغی حالدا بولوندوغی محیطک آذربایجان ویا تورکیه اولماسینا کوره یا شیعی ویا سنی بر شکل آلماقدادر.

اساساً آنادولویا کیچن تورک قبیله و عشیرتلرینک اوغراق یرلری آذربایجان اولدوغندان خلیات آنادولویادا بو یولدان کیچمیشدر. آنادولودا موجود بر چوق خلق ماصالاریندا، خلق حکایه و افسانه لرینده حاصلی خلق رومان و شعرلرینده آذربایجان خلقلرینک آنا خطلری کورولور. بونی قوتله کوستره ن قطه لر، بو اثرلرده آذربایجانا عائد بر چوق خصوصیتلرک محافظه ایدیلمش اولماسیدر. هر حالدا بوتون بو ادبیاتک منشی خلقک روحیدر.

آذربایجان تورک لرینک خلیاتندان بحث ایده رکن اونلارک نوعلریندن ده بحث ایتمک طبعیدر؛ بونک ایچونده بر تصنیف یاپماق لازم کلیر.

(۱) بورادا ایلك شعرک دین تاثیر آلتندا باشلادیغنی ادعا ایده نلر اولدوغنی سویله مک مجبو ریتنده یز، بزجه بو قطه مناقشه و مباحثه محتاجدر. بوتون اجتماعیاتچیلار بو فکده برلشمکده درلر. دوغرو داند شر ایله و بوتون صنایع قیسه ایله دینک بر علاقه سی اولدوغنی تاریخی بر حقیقتدر. آنجاق شعرک و صنعتک منشی دین در دیمک چوق تیز ویریلش بر حکمه بکزه یر. تورکلرک ایلك شاعرلری اولان (ساحر — شاعر) لر حقیقده «رادلوف»، «وامبه ری» «ادغاریلوشه» و سائر مدققلره و اجتماعیاتچیلارا استنادا کوپرولو زاده محمد قواد «تورک ادبیاتک منشی» آدلی مقاله سنده (ملی تبعلر مجموعه سی، ایلول تشرین اول، ۱۳۳۱ میل، سای ۴) اساسلی و اوزون معلومات ویرمکده در. اورایا مراجعت.

(۲) بونلارک آراسندا باشقا تورک قبیله لرله مشترک اولانلاری دا چوقدر. اساساً بر کوکده ن حاصل اولان تورکجه نک همان هر لهجه سی خیردا بر تدقیق ایله آکلاشیلا ییله جک بر ماهیتده اولدوغنی کبی او لهجه لرک یاراتدیغنی اثرلرده عینی روحه یاقین تاثیرلر آلتندا بولوندوقلاریندا آرالاریندا اوزاقدا اولسا بر یاقینلغک وجودی طبعیدر. بو قطه نک ایضاح و تنقیدی آیریجا بر موضوع تشکیل ایتمکده در.

خلفیات ایله اوغراشان آوروپا عالمیری اجتماعی حادثه لری نظر اعتباره آلاراق، بالخاصه بش مهم و عمومی قسم وجوده کتیریرلر:

۱ — شرقیلر؛ ۲ — حکایه لر؛ ۳ — اویونلار؛ ۴ — رقصلر؛ ۵ — شیطانیات.

بوتون بو قسملر آیریجا قسیماته تابع دوتولماقدادرلر. بزده آذربایجان خلق ادبیاتی نوعلرینی کوزدهن کیچیریرکن، ممکن اولدوغی قدر، بو قسیم دائره سینده ایضاحه چالیشاجغز (۱).

۱ — شرقیلر

شرقیلرک پک چوق نوعلری موجوددر. بونلاریدا آیریجا موضوعلرینه کوره بر قسیمه تابع دوتماق طبعیددر. بونلار آراسیندا تامایله عشقی تصویر ایدن، هجرانی آکلا تان، حیاتک مختلف تاترلرینی یلدیره ن نوعلری اولدوغی کبی یاس و عصیانی، عسکر لک ویا حایدودلوغو کوستره نلریده وارددر. تولوم، دوغوم، امید افاده ایده نلریده موجوددر، بو اعتبار ایله ده مختلف قسملره آیرماق ممکندر.

آ — دوغوم شرقیلری. همان بوتون قبیله لرینده اجتماعی حیاتک مختلف صفحه لرینی ترنم ایدن مختلف حادثه و وارلیقلاری یاشاتان شرقیلر موجوددر. بونلار چوق زمان مانی (ماهنی) شکلینده دورت مصراعدن عبارت هجه وزنیه یازیلیمیش خلق منظومه لریدر که بر شخصک، بر فردک ده کل، عموم کتله نک، بوتون جمعیتک، بوتون خلقک اورتاقلی ترجمانیدر. حیاتک هانکی صفحه سی ایچون تنظیم و ترنم ایدیلیمش ایسه او صفحه نک، هر نره ده اولورسا اولسون، میدانه کلدیکی حالدا، او نغمه لر خلق دیلینده تکرار ایدیلیر. مثلاً، تور کمانلاردا بر چوجوق دنیا یا کلدیکی وقت تانیدقلاری، دوستلاری تبریکه کیده لرلر، او آرادا چوجوغک ارکک ویا قیز اولماسینا کوره آناسینا سعادتلر ایسته ک و آرزولاری، امیدلی کله جکلری حاوی مانیرلر سویلرلر. بو عادت آنا دولو تورک و تور کمانلارینک بویوک بر قسیمینده موجوددر. سیواس جهتلرینده لوخوسا قادینه هدیه لر کوتورده ن قومشولاری:

اوغلوم مبارک اولسون

قلبک نور ایله دولسون

(۱) انکلز خلقیاتجیلاری آلتنجی بر قسم اولماق اوزره (خلق البسه لری) نی خلقیات دائره سینده ایضاح طرفداریدرلر. آلمانلار بوکا گروم کورمه مکده درلر و خلق البسه لرینی، علاقه لرینه کوره، دیکر قسملره علاوه ایشمه طرفداردرلر.

بو یوبوب آرکک اولدوقدا
بو یوک منصبلر بولسون

* *

مینى مینى آلرک
سهویملى اولاجاق دیللرک
کوزه ل قیزلار توپلا سین
یاناغیکیک کللرین

کبی مانیلر سویله رک، چوجوغک آناسنی تبریک ایدر لر. بو عادتک عینی اوغوز تور کلرندن اولان آذربایجان خلقلری آراسیندا اولماسی چوق طبیعی در. خلییات شبهه یوق که آنادولودان و تورکیه دن داها زیاده آذری ساحه سینده صفوئینی، صمیمیتی و اصلیتی ساقلامیشدر. حتا اورالاردا بر چوقلاری اهمال دولایسیله اونودولوب کیتدیکی حاندا آذربایجاندا یاشامیش، که نیشله میش و اورتا آسیا خلقلریله تماسک دوامی تاثیریه تولمک ده کل، بلکه انکشاف ایتمیشدر. هر حالدا آذربایجان خلقلری ادبیاتی کره ک نوع کره ک عدد اعتباریه آنا دولو خلییاتندان چوق زنکیندر (۱).

لاکن بزم بو خصوصدا بر چوق یرلردهن یامیش اولدوغمز تحقیقات زاهی آروادی زیارته کیتمک عادتیک موجود اولدوغنی کوستیررسده، زیارتجی قادینلار طرفیندهن بویله (مانی) لر اوقوندوغنه دائر معلومات ویرمه یر. بوندان دا ایکی نتیجه چیقاریلا ییله: بری حقیقتاً بویله بر عادتک آذری تورکلری آراسیندا هیچ بولونماسی در؛ او یریده آسکی دن موجود ایکن زمان ایله اونودولوب کیتمیش اولماسیدر. هر حالدا بو جهت یاقین اوزاق بر چوق کیدلرده یاپیلاجاق اساسلی تحقیقات نتیجه سینده آیدینلاشدیرلا (یله جکدر ۲)

ب — چوجوق نینی لری (لای لای لار). لای لای لار چوجولاری اویوتماق ایچون سویله نن شرقلردر. خصوصی بر مقام ایله سویله نن بو شرقلرده بیرر (مانی) در. ترتیبی، تمامیه دیکر مانیلر کبی در. هر قطعدهن سوکرا قرات قلییندهن.

(۱) خلییات، ادبیاتک اک اساسلی موضوعلارندان برینی و بلکه برنجیسی تشکیل ایدر. او خصوصدا بورادا ویریه جک نمونه لر دکرده بردامجی قیلندندر. بو آنجاق قسیماته و نمونه لرینه عائد قیسا ایضاحاتدان عبارتدر. خلیاتی آیرجا توپلاماق و علمی، ادبی اجتماعی تحلیل لر ایله چاپ ایتدیرمک بر بورجدر.
(۲) بو خصوصدا معلوماتی اولانلارک کره ک «آذربایجان ادبیات جمعیتی» نه، کره کسه «آذربایجان تدقیق و تتبع جمعیتی» نه ییلدیرمه لری آذربایجان تورکلرینک عادت و غننه لرینی تویر ایتیش اولماق اعتبا ریه بویوک بر خدمت اولاجاقد.

«بالام آلائیلا — آلائیلا!
کولوم آلائیلا — آلائیلا!»

طرزینده بر بیت علاوه سی معتاددر. بو بیتلر چوق زمان یازیلماز. لایلا سویله نیلدیکی
زمان علاوه اولونور:

بزم یرلر قالین میشه (۱)
تختیکده اوتور همیشه
آرانکدا کل یتسون
یا یلاغکده بنفشه
بالام آلائیلا — آلائیلا!
کلیم آلائیلا — آلائیلا!

لایلا دیدیم اوجادان
اونیم چیقدی باجادان (۲)
سنی مولام ساقلاسین (۳)
چیچکده، قزیلچادان
بالام آلائیلا — آلائیلا!
کلیم آلائیلا — آلائیلا!

لایلا دیدیم یاتینجه
کوزلرم آی باتینجه

(۱) بو (لای لای) فریدون بك کوچرلی نك «بالالارا هدیة» آدلی کتابیله (صحیفه ۲۰) معلم میرزا عباس عباس زاده نك «آرواد آغیسی» آدلی کتابندا (صحیفه ۲۷) باسیلمشدر؛ ایکیسی آراسیندا بعض اوقات
تفك باشقالیقلا واردر که صیراسی کلدی که قید ایدم جگر. بو بندی عباس زاده بو صورتله قید ایدیر:

لای لای دیدیم همیشه آراسیندا کول یتمش
بر کوچکم وار تماشا یاناری دا بنفشه

(۲) بو مصراع «آرواد آغیسی» نده «سسیم چیقیمیر باجادان».
(۳) بو مصراعده «آرواد آغیسی» نده «الله سنی ساقلاسین» طرزینده کویسترلمشدر.

جانم زنهاره کلدی
 سن حاصله چاتینجه
 بالام آلائی لا — آلائی لا!
 کلم آلائی لا — آلائی لا!

—

لای لای دیدیم آدیکه (۱)
 حق یتشسین دادیکه
 هر وقت لای لا دینده
 بالام دوشر یادیمه

—

داغلارا سرین دوشر (۲)
 کولکھسی سرین دوشر
 هر وقت لای لای دینده
 یادیمه پریم دوشر
 بالام آلائی لا — آلائی لا!
 کلم آلائی لا — آلائی لا!

--

آلائی لا بهشیکم لای لا (۳)
 ایویم ایشیکم لای لا
 سن یات یوقوک آلکلن
 چکیم من کیشیکک لای لا
 بالام آلائی لا — آلائی لا!
 کلم آلائی لا — آلائی لا!

(۱) بو بند «آرواد آغیسی» نده هیچ یوقدر.

(۲) بو بند «آرواد آغیسی» نده یوقدر.

(۳) بو بند «آرواد آغیسی» ندا بویله ضبط اولونمشدر:

لای لای یشیکم لای لای
 ایویم ایشیکم لای لای
 سن کیت شیرین یوقویا
 چکیم کیشیکک لای لای،

بو قىلار بۇتون بو مانىلر كىمىلدىن دىلە آغىزدان آغىزا دولاشدىقچا نه جور ده كىشىدىكىلر نه كوزەل و جانلى برەد مىلدر.

لاىلاى دىدىم ياتاسان (۱)

قىزىل كىلە باتاسان

قىزىل كىل باغك اولسون

كولكەسندە ياتاسان

بالام آلاىلا — آلاىلا

كىلم آلاىلا — آلاىلا

لاىلاى دىدىم ياتاسان (۲)

قىزىل كىلە باتاسان

قىزىل كىلك اچىندە

شىرىن يوقو ياتاسان

بالام آلاىلا — آلاىلا!

كىلم آلاىلا — آلاىلا!

بو (لاىلاى)لاردا اسكى اعتقادلارك، سحر بازلىق اساسلارنىڭ ايزلر نه تصادف 'يىلىدىكى، جىنلەر، پرىلەر آدلارنى كىچىدىكى كىلى اسلامى قىلارلىق تائىرلىرى ده كورولمىكده. آنادولودا سويلەنلەن (نىنلەر) ده ده بو ذھنىت وارد. كورولور كە تور كىلر

(۱) «آرواد آغىسىندە» بولە باسىلمىشدر:

لاىلاى دىدىم ياتاسان

كىل ياصدىقا باتاسان

كىل ياصدىقك اچىندە

شىرىن يوقو ياتاسان!

«آرواد آغىسىندە» بو ايكى بىند يازىلىدركە اولاردا «بالالار اهدى» ده يوقدر:

لاىلاى دىدىم جان دىدىم

يوقودان اويان دىدىم

سن يوقودان دورونچا

جانىمى قوربان دىدىم!

لايلاىلىق من قوربانى

ايل لايلاىلىق قوربانى

سن ىرى بر من باقىم

اولوم. بولك قوربانى

(۲) بو بىند «آرواد آغىسى» ندا يوقدر.

اسکی دینی اعتقادلاریله اسلامی عقیده لر قاریشمشدر. چوق زمان بو نینیلر خصوصی بر ماهیتی حائر اولماز. قادینلار سادهجه مقامدان استفاده ایدهرهک عقلرینه کلن مانیلری قاتیشدیروب سویلر لر. بونک ایچون (لای لای) مقصدیله یازیلان تمیز و حقیقی قناعت و ذهنیتی کوسترن منظومه لر اونودولوب، غائب اولماقدادر.

ب — عشق شریلری. اک جانلی، اک هیجانلی خلق شعرلریندهن بر قسمی ده شبهه یوق که، بو عشق شریلریدر. بونلارک چوق مختلف طرزلرده، چوق مختلف تاثیرلر آتندا یازیلیمیش اولانلاری واردر. سعادته، وصلته، هجرانه، فلاکته، دلالت ایدهلری، کوله نلری، آغلایانلاری، کولدوره نلری، آغلایانلاری واردر. ایچلرینده طبیعتی تصویر ایدهلر، حسیاتی حکایه ایله ینلر واردر. حاصلی خلق ادبیاتنک اک زنکین بر رکیدر. کرهک قیصاجا دورت مصراعلیق مانی (ماهنی) طرزینده، کرهک بش، آلتی مصراعلیق شرقی شکلینده و کرهک قوشما، دیوان، حتا داستان نوعندن اولانلاری موجوددر. بر قسمی سادهجه اوقوندوغی حالدا، بر چوقلاری مختلف مقاملاردا بسته له نمیش و اوقونماق دادر. بونلار آراسیندا اوقدر قلبی ادا ایله یازیلیمیش اولانلاری واردر که بو کونک کنجلینه اک کوزه ل، اک جانلی، اک صمیمی نمونه لری تشکیل ایدهر. آیری آیری آلینا جاق اولورسا بوتون عاشق غریب تورکولری، بوتون اصلی کرم تورکولری، بوتون شاه اسماعیل و طاهر زهره تورکولری بو زمره یه داخل ایدیلر، لاکن توپلو بر حالدا بونلار باشقا بر ماهیتی حائر اولورلار که صیراسی کلنجه ذکر ایدیلر جکدر. مع مافیله اولارلدان باشقادا عشق، مانی و تورکولری حدسز و حسابسز درجه چوق و نوعلی در.

کیجه اوزون آی باتماز

دردیلر کیجه یاتماز (۱)

دوستم وفالی اولسا

منی یاددان چیقارتماز

من عاشقم اوخ ایستر

یاقشی ساقلا اوخ ایستر

آغا کوکوم شهرینه

غم تونلو کدر اوخ ایستر (۲)

(۱) بعض یرلرده: «دردی اولانلار یاتماز» طرزینده ایشله نیلمکده در.

(۲) تونلوک — قالا باق، ازدحام دیمکدر.

آتلا نانا م کله نهم
 آغلا کوزوم کله نهم
 یوز دردک درمانی یم
 یار یاتندان کله نهم

قلیان کتیر سرداره
 زلفک یوزه سرداره
 اقراردان دونه ز عاشق
 چکیلسده سرداره

کبی وفادان، وصالدان، حقیقی عشقندن بحث ایدیه نلری اولدوغی کبی صرف صنعت کویستر مک، جناس یاپماق ایچون یازیلش اولانلاریدا چوقدر. بونلاردا اکثریاً صافلق و سودادان بحث ایدر لر سده، غایه معرفت کویستر مکدر. بونلارک چوق مختلفلری واردر. بعضاً چوق زوراکي و آکلاشیلماز درجده مبهم و قاپالیلاریدا اولور (۱).

(۱) بو نوع تجنیسلی مانیلره اسکیدن (تویوغ) اسمی ویریلیرمش. تویوغ تورکیهیه مخصوص بر نظم، شکلیدر. کرک اسکیدن بهری جناسه ویریلن اهمیته، کرک تویوغلاردا بر نمونه اولماق اوزده (نوائی) ننگ آشاغیداکي سوزلرینی آلیریق.

« . . . کذلک بالجمله ارباب طبع عنندنه روشن (آیدین) و مجموع نصحا نزدنده مبرهندر که، شعرده تجنس و ایهام پک چوقدر. بو فرخنده عبارت و خجسته الفاظ و اشارتده تورک دیلینک پک چوق تجنیس آمیز لفظی و ایهام انکیز نکتهسی واردر که، نظمه موجب زیب و زیشت و باعث تکلف و صنعتدر. مثلاً، (آت) لفظی کبی که: بر معناسی مرکب، یعنی اسب؛ دیکری امردر؛ یعنی (داش ویا اوقی آت) دیدیکلری کبی، بو تجنیس بو قطعهده جمع ایدیلیمشدر:

چون پری و حوردر آتینک ییکیم
 سرعت ایچره دیو دور آتینک ییکیم
 هر خدنکی اولوس آندین قاچار
 ناتوان جانیم ساری آتینک ییکیم.

«محاكمة اللغتين» ترجمه سی. صحیفه ۵۰ — ۴۹ استانبول (۱۳۱۵).
 بو ایکی بیت تجنیس تام مثاللارینداندیر. بو نوغ شعر تورک شعراسینا خاصدر، سارپده یوقدر. تورکلر بوکا (تویوغ) دیرلر که تعریفی (میزان آلاوزان) نامنداکي عروضدا یازیلیمشدر.
 فارسدا بوکا مقابیل (رباعی) واردر. رباعی یازماقلا شهرت بولان شاعرلردن بری (عمر خیام) در. تورکلردن ده (عزیمی زاده حالتی) واردر.

عزیزم قارا باغی
 بویننده قارا باغی
 ایتدی تولاك (تجربه لی، ملکه لی) تارلانم
 بویننده قارا باغی

خوش کوردوڭ ملا نیاز
 هیچ ویرمز ملا نیاز
 ازه لدن جهنمليك
 یازیرسن ملانی یاز

خوش کوردوڭ کمالی کم
 عقلی کم کمالی کم
 سنڭ کامل اولدوغڭ
 نه ییلین کمالی کم

عاشقم خالخال یری
 مراغه خالخال (۱) یری
 سینهمی یار اوخلیوب
 قالوبدی خال خال یری

ماهینله رده ن بر چوق قسمی عزیز، عزیزیم، آی عزیز، عاشق، من عاشق، عاشقم
 کبی کلمه لرله باشلاماقدادر:

عاشق قاره بولوتلار
 پاره پاره بولوتلار
 منم عرض حالیمی
 یتیر یاره بولوتلار

من عاشقم آیاغه
 چاغیرام آی آغا

یارادانی سورسهك

منی سالما آیاغه

بو مانیلر آراسیندا آلتی مصراعیلاریندا تصادق ایدیلیمکده در؛ بو شکل آنا دولو
مانیلرینده کورولمه ییر. بلکه اطرافلی تدقیق نتیجه سینده اولار آراسیندا چیقار. معنا و
آدا اعتباریله دورت مصراعیلاردان فرقلی ده کلدور:

عزری کولدر کولدر (۱)

آغلتما کولدر کولدر

بلبله قان آغلطان

دیرلر کلدور کلدور

من تولوم یار آغلا سین

یاش توکسون کولدر کولدر

عزری آی بوداغلار

بو قایالار بوداغلار

قامتک سرو آغاجی

زلفک اوکا بوداغلار

سندن آبرو سینه مه

چکیلوبدر بوداغلار

مانیلرهك اولجه ده سوبله دیمکز کبی پک مختلف مالدیه یازیلیمیشلاری وارددر، بورادا
هاموسی ایچون آیری آیری نمونه لر ویرمکی آرتق کوردوک (۲).

شکسته لردن: (شکسته) لرده بر نوع مانیلردر. شکلا، وزناً حتا مالاده آرالاریندا
فرق یوقدر، ساده مقاملاری آیریدر. بونلاردا چوق زمان دیکرلری کبی جناسلی و ایهاملی
سوزلردر. بونلاردا مانیلر کبی عزیزیم، ای عزیز کبی تعبیرلرله یاخود قوش، حیوان و
سائر آدلاری ایله باشلار؛ چوق زمان، مانیلرده ده اولوغی کبی، ایکی اولکی مصرعک معنا
سیله سوک ایکی مصرعک معناسی آراسیندا برابطه بولونماز. شکل و قافیه خاطر ایچون کلیر:

(۱) مانیلره وشکسته لردن بعض نمونه لر ویرمک صورتیله یاردیم کوستره ن جبار افندی زاده یه تشکر
ایده ریز.

(۲) کرهك «آذربایجان تدقیق تنبع جمعیتی» نردینده کرهك «آذربایجان ادبیات جمعیتی» خلق ادبیاتی
درنکلرینده خلق ادبیاتی توپلانماقدادر؛ بونلار یاقیندا چاپ ایدیله جکدر.

عزیزیم وای دردیم (۱)
 وای درمانیم، وای دردیم!
 خلق وای اُکدی، کل دردی
 بن کل اُکدیم وای دردیم

—
 عزیزیم یار ایچردهن
 سوك باغريم یار ایچردهن
 کیتدی کوزوم قاراسی
 چیقما دی یار ایچردهن

—
 قوشوم کل آی قوشوم کل
 قنادی سینمیشم کل
 خلق هامی ئولەر آیریلار
 دیری آیریلیمیشم کل!

—
 داغلار باشی توتوندر
 کیمک قلبی بوتوندر
 ایکی یوزندن ئوپوم
 دنیا ئولوم ایتیمدر

—
 چاغیرارام آغام کل
 ئولمه میشم ساغام کل
 بوینومدا غم زنجیری
 یولو کدا دوستاغام کل

—
 آپاردی بوز آت بنی
 ساخلادی سایات بنی
 باش قویوم دیزک اوسته
 جوق یاتسام اویات بنی

عزیزیم ایللر آیرسی
 بلبلم کللر آیرسی
 بر کونکا دوزمزدیم
 اولدیم ایللر آیرسی

(بیاتی) (لاردهن ۱): بیاتی لاردا، هوالاری و مقاملاری ایله دیکرلریندهن آیریلان
 بر نوع مانیلردر. بونلاردا هجه وزنیه یازیلیمیش دورت مصراعلی خلق شرقیلریدر. پک
 کوزه، پک حسیلری اولدوغی کبی صنعت و تجنيس کوزه تیلهرهك یاپیلانلاری دا چوقدر:

یارالاندیم یانیمدان (۲)
 قوشلار دویماز قانیمدان
 یوز مین طیب نیله سین
 من کیچمیشم جانیمدان

من کیجه لر اویمامشام
 باش یاصدیغا قویمامشام
 سن مندن دو یوسانسا
 من سندن دویمامشام!

عزیم بو وطنده
 کوزوم یولدان ئوتهنده
 غریبه اثر ایلر
 طعنه لی سوز یتتهنده

عزیزیم یاز باغدا
 آل قلمی یاز باغدا
 من یارا قوربان اولیدیم
 قیش اوتاقدایاز باغدا

(۱) (بیاتی) دخی دینمکده در.

(۲) «آرواد آغیسی» معلم میرزا عباس عباس زاده (مکتب مطبعه سی، ۱۹۱۸ میل، صحیفه ۱۳)

پوتون بو مانیرلر، شکسته لر و بایاتیلار یکدیگرینک مقام و هوالاریله اوقونماقدا و مختلف مجموعه لرده ده بعضاً (ماهنی)، بعضاً (شکسته)، بعضاً (بایاتی) آدیله کو دولمکده در. بودا اصلاً آرالاریندا اساسلی هیچ بر فرق اولمادیغنی کوسته زیر.

قوشمالاردان: قوشمالار هر بندی دورت مصراعدن متشکل اوچ بندلی عاشقانه منظومه لردر. ایلک بندق برنجی و اوچنجی مصراعلری آرالاریندا قافیه لی اولور. ایکنجی مصراعلاردا دوردونجی مصراع هم قافیه در که دیگر بندلرک دوردونجی مصراعلا ری ده برنجی بندق ایکنجی و دوردونجی مصراعلری قافیه لینه باغلیدر. دیگر ایکم بندق اوچ اولکی مصراعلری ده، هر بند داخنده، هم قافیه در. بو شکل خفیف، ظریف، اینجه حسله، سریع و سیال هیجانلارلا چوق الویریشلی اولدوغی کبی، غربک اک ظریف منظومه لرنه ده رقابت ایده ییله جک بر قابلیتده در. آسکی و یکی خلق شعرلری آراسیندا بو شکلک چوق کوزهل نمونه لری واردرا (بونلاردا چوق زمان خصوصی بر هوا ایله اوقونور:

«غربت آیلده باش یاصدیغا کلنده ۲)

غایت یامان اولور ایشی غربیک
کلن اولماز، کیده ن اولماز یانینا
غربت توپراغیله تاشی غربیک

یازیق اولدو شو غربیک آدینا
دویناق اولماز لذتینه طادینا
هر کلدی کجه یارانلاری یادینا
دینمه ز ۳) کوزلرینک یاشی غربیک

غریب ایده ر بن غریبه کیم باقسین
آنام یوقدور کلوب کوز یاشی دوکسون
(صنم) یوقدور مزاریم تاش دیکسین
بر چالیدر مزار تاشی غربیک».

۱) فلسوف رضا توفیق بو شکللی اصلاح ایتیش و چوق کوزهل، چوق حسی و قلبی نمونه لر ویرمیشدر. بو کون تورکیده برچوق کنج لر بوشکلده منظومه لریازماقدادرلار. اسکی آنادولو خقیاتی و تکیه ادبیاتی آراسیندا بو شکلک قیمتلی نمونه لری واردر.

۲) عاشق غرب تورکولرینده ن. Образцы..... Радлова часть VIII

(صحیفه ۶۸)، عاشق غرب حکایه لر بختنده تفصیل ایدیله جکدر.

۳) دینمه ز — دینجلمه ز.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی I. حصه - 3

مختلف شکرلی شریلردن:

اوزوک یاقشی پینس قایلار اچیقارسان ا
بر اوق آتوب کوکولوم ایوین ییقارسان
قاکریلوب، قاکریلوب ناکاه باقارسان
قان ایلر کوزلرک آی قیز آماندی!

یریه نده که کلک کیمی بیرقانی
اولموش قاین آناک سنی مندن قورقانی
هر تبلیکه یش یوز تومهن باغلانی
قان ایلر کوزلرک آی قیز آماندی!

اوزوک چوق کوزه لسن یا کاغک لاله
جانیم سالوبسان غافلدن باللا
یازیق (مردان اوغلو) یانکدا قالا
قان ایلر کوزلرک آی قیز آماندی!

خلقک مشترک و عمومی مالی اولان خلقیاتک بویوک بر قسمی کیملره عائد اولدوغی
معلوم اولمادیغنی اولجه سویله میشدیک، فقط آز چوق تاریخاً معلوم و معین، اسمی جسمی،
ترجمه حالی ده آشکار اولان بعضی خلق شاعرلری، ساز عاشقلاری دا وارد که، بونا
رک فریاد و ایچقرقلاری، نشئه و سعادتلری ده زمان ایله خلقتک مشترک حسلرینه ترجمان
اولماغا باشلامیش، بونلاردا خلقیاته داخل اولمشدر، بالخاصه حکایه لر بحثنده تفصیل
ایده جکمز وجهله بو شخصیتی معلوم اولان شاعر عاشقلار، عاشق شاعرلر که نیشر
قوتلی، جانلی و یاشاییجی بر خلق ادبیاتی یاراتمیشلاردر که صمیمیتی و اصلیتی نسبتنده
خیالی و صنعتکارانه در.

مختلف شریلردن:

آغاجدا آلما آل اولی (۱)

بزه نیه کلیمیرسن؟

۱/ «آرود آغسی» معلم میرزا عباس عباس زاده (باکو مکتب مطبعه سی، ۱۹۱۸، صحیفه ۲۹).

۲/ «آرود آغسی» صحیفه ۲۵.

یرە دوشر خال خال اولی
 بزه نیه کلیرسن؟
 سنی سهوه ن ییحال اولی
 بزه نیه کلیرسن؟
 کوندوزی ننه ک قویمور
 کیجه نیه کلیرسن؟
 آغاجدا آلما تورش اولی
 بزه نیه کلیرسن؟
 یرە دوشر میخوش اولی
 بزه نیه کلیرسن؟
 سنی سهوه ن ییهوش اولی
 بزه نیه کلیرسن؟
 کوندوزی ننه ک قویمور
 کیجه نیه کلیرسن؟
 آغاجدا ووردوم قجه له
 بزه نیه کلیرسن؟
 یرە دوشنده کیجه له
 بزه نیه کلیرسن؟
 کوندوزی ننه ک قویمور
 کیجه نیه کلیرسن؟

کره ک، شکلا، کره ک معنأ شوخ، خویپا و ظریف اولان بو طرز منظومه لره خلق
 ادبیاتندا چوق، چوق تصادف ایدیلیر.

کوزه ل کوردوم فرحلندیم، اوجالدم
 بر آه چکدیم جوان ایکن قوجالدم
 اسکندر تک دریالاردان باج آلدیم
 کمیسى کردابدا قالان من اولدوم

یولوم دوشدی قارا باغا، دربنده
 فلک سالدی بنی یاقشی کمنده

هیچ کافر دوشمه سین بن دوشن درده
آرزوسی کو کلدە قالان من اولدوم

شرقیسی تحسر و هجرانی ایکله بن نه قلبی برفریاددر. هله بو کوچوچوک پارچالارک افاده ایتدیکی صمیمی حسی، قلبی هیجانی، قلاسیق ادبیاتمزک، حتا پک صنعتکارانه وجوده کتیر یلمیش بر چوق کوزهل پارچالاریندا مع الاسف کوره ییلمیزیز:

اوجا داغ باشیندا قومرو سسله نیر
آتکینده قویون قوزو بسله نیر
سن آغلاما کیریکلرک ایسلانیر
بن آغلاریم ایلدن آیری دوشمشم

باشقا پارچالاریدا اولدوغی یازیلیشیندان آیدین صورتده آکلاشیلان بو شعر باشندان آشاغی جانلی بر حسدر، یاشایان بر هیجاندر. امپره سیونیستجه یعنی نوز دویغو لارینی صاف بر صورتده باشا دوشورمکله باشلایان بر طبیعت تصویریندن سوکرا افسی و حسی بر نتیجه ایره ن شاعر بو دورت سطرله بزه نه ده رین معنالار نه که نیش حسلر ویریز. حقیقی شعر قلبدن دوغان بو طبیعی سانه (چوق دوشونمەدن دوغان فکر) لردر:

یوفاسک ناموسک یوق، عارک یوق
من خسته یه شمامه ک یوق، نارك یوق
کل آندا یچم سندن غیری یاریم یوق
نوزنی شیرین، دانیشیغی یالان یار

دیهه تعریفی، ظرافتی، تاملیناتی بر آرایا توپلایان شاعر شبهه یوق که، بر چوق حسلرک، و هیجانلارک تضیقی آلتندا بولوندوغنی کوستریمکده در. له نیغراد کتبخانه لرینده الده ایتدی کمز بو اوچ وثیقه، اسملری خلق آراسیندا دویولمش و ییلمش عاشق شاعرلرک هجران، سودا، امل چاغلایان حسی (دیوان) لآریندن بیرر کوزهل نمونه در. بلکه ده اسملری اونودولمش اولان «مینا»، «بکیم» و «قربان» آدلی بو عاشق شاعرلر آذربایجان ایچون چوق قیمتلی درلر (۱).

(۱) بو شخصیتلر حقتده معلوماتی اولانلار آذربایجان تی دق و تتبع جمعیتته، یاخود آذربایجان ادبیات جمعیتلرینه معلومات ویرجک ویا مجموعه لردن برنه یازاجاق اولورسا، آذربایجان ادبیاتینا و دولایسله عموم تورک ادبیاتینا بویوک خدمت ایتمش اولاجاقلاری، طبیعیدر. ا. ح.

«قهبه فلك كيمه واروم (وارام) داده من
عرض حالم ديه ييلم ياده من
آه چكمكندن جكر دونوبدر قانه
اولدوم بختی قرا شوم ستاره من

آپاروبدر برك كلیم باد منم
هیچ اولمدی غمکین کو کلم شاد منم
یار ئوز که نك بدنام اولدی آد منم
باشیم آلیم کیدیم بر دیاره من

بلبل اوچوب بوش قالوبدر بوداغك
چك سینمه دوكنك اوستك بوداغك (۱)
ازل باشند باغبانیدیم بو باغك
آخر چاغی حسرت اولدوم ناره من

دال کردنده یارك سیاه ساجیدر
آلاچاقم آغ یوزندن باجیدر
یش بارماغم بال ایلسم آجیدر
هیچ بابئن یارامادیم یاره من

(مینا) دیر ئوز جانمندن یزارم
دواسز دردلره درمان یازارم
آوجی سیم بر مدتدر کره رم
سالا یيلم بو طرلانی طوره من» (۲)

صاف بر آذربایجان لهجه سیله یازیلیمیش اولان بو دیوان شبهه یوق که، صمیمیت
دقت، و طبیعیک اعتباریله چوق قیمتلی بر ادبی وثیقه در. البته بو روحده، بو صفوته

(۱) چك سینمه دوكنك اوستدن بو، داغك — اولسا كرك. (اداره).

(۲) له نیغراد، آسیا موزه سی، (۲۷۳ ص.) نومرولو یازما مجموعه دن.

يازيلميش يازيلار تدقيق ايديلهزهك وجوده كيريلهك ادبيات هم صاف، هم طبعى،
هم جانلى اولور.

«هجران سند كارى، غم خريدارى
كدر اولن بى ايلقاره دى كلسين
كنه تزه لسين ديدار ديداريم (۱)
جكر اولدى هزار پاره دى كلسين

عرض حالم يازدرمشم عرضه
قره باغريم يارزده در يارزده
بر مدتده قالدیق امام رضاده (۲)
ايلدى دردیمه چاره دى كلسين

عاشق اولان معشوقه مراندر
نهان عشق اودينه يانمق ايسدر (۳)
بزیم مسکنمز طولی نيسدر (۴)
غرب دوشديم بو دياره دى كلسين

عاشق ييلر معشوقنك حالى
قسمت اولسه اله آلاق الينى
كوزله مكدن بى مروتك يولنى
قالمادى كوزمده قاره دى كلسين

بزه سك رقيبيلر دينلر عاصى
مولايه باغلادوق يقين اخلاصى

(۱) ديدارى. اولاجاق.

(۲) قافيه سبطلر، چوق زمان خلق شعرنده بو خطايه تصادف اولونور، آهنگ حسي بسيط اولدو.
غندن ايلرى كلمكده در، قولاق قولايچا قاورا يامايور.

(۳) عبث.

(۴) بو كلمه اوقونا ماميشدر.

من (بکم) ابراهیمک تباسی (۱)
کیزلین دکل وار آشکاره دی کلسین» (۲)

دقت ایدیله جک اولورسا (بکم) ک بو (دیوان) ندا تکیه ادبیاتی نلک، خلق اعتقاد و تصوفینک تاثیری فرق ایدیلیر. بر کره عرب و فارس کلمه لری چوقدر. لاکن همان هاموسی تحریف اولونمش، خلقک دینله، شیوه سنه اویدوزولمشدر؛ صنعتکار — سندکار؛ تازه لهین — تزه لسین ارس — عرض؛ میراث — مرات؛ عبث — افس، مروت — muruvvat (murvat)؛ تبعه — تبا کلمه لری کبی (امام رضا) دا قالماق مولایا یقین اخلاص باغلاماق تعبیرلری خصوصی بر قناعتک، خصوصی بر ذهنیت و بر فلسفه نلک دیلیدر. ثویله اولماقلا برابر (بکم) ک بر متصوف اولدوغنی ادعا ایتمک ممکن ده دکلدر. بو دیل آنجاق قلید دولایسیله کیچرکه، «علمی جریان» دیدیکمز قلاسیق ادبیاتدا بونلک پک چوق مثاللاری واردر.

«نه اوله بیر شادلق خبری کلسه
یوکلنه بارخانم ایلره (۳) دوغری
ناشی آوچی بزه بکلر اکلنور
مارالار سائرشور یولره (۴) دوغری

سحردن یوکلنن نازلومین کوچی
جنت الماوادر قوینوون ایچی
ابریشم تلری (۵) مرصع ساچی
هردم شیدا فلر بلره (۶) دوغری
سودو کمینک (سودیکمک) کورجیمش (کورجی ایش) آتاسی
اکسک اولماز قوچ ایکدنک (یکیتیک) خطاسی

(۱) تبعه سی.

(۲) له نیغراد آسیا موزه سی ال یازماسی مجموعه نومرو (۲۷۳ ص).

(۳) (ایل) لره.

(۴) (یول) لارا.

(۵) (تل) لری.

(۶) (بل) لره.

قاشنڭ (قاشی) کمان سنم ۱) اوتنڭ تباسی ؟ ۲)
قاتی یای چکلور قولره ۳) دوغری

—
باغچه لرده قورودولر ۴) بارامه
ناشی طیب مرهم ایلر یارامه
دیدم پریم زلفلریکی دارامه
کونکل کشته چخر خالره ۵) دوغری

—
قربانی (دیرنالم ۶) یاندورور داشی
اوستمه کلمه سین طیب ناشی
عمانه دوئنده کوزمڭ یاشی
آخاندۀ توکلور سله ۷) دوغری» ۸)

—
برنجی بندك برنجی و اوچنجی مصراعلری آراسیندا کوزه تيلمه سی لازم کلن
قافیه ره رعایت اولونماقلا برابر قافیه لری تمیز بر منظومه در. (قوینو) (جنت الماوا) یا
بکزه تمك کیبی تشبیه لرینه رغماً سجه وی بر منظومه در، حتا یاری عاشقانه یاری حما
سنکارانه بر تپ در. (قوچ ایکد) لر، (قاتی یای) لار هاموسی او آوجیلق زمانی قهرمان
لیقلارینی مصور طبیعی لوحه لردر.

ت — ازدواج شریقلری. بوتون قبیله لرینده موجود اولان عادتلردن بریده
کلین مراسمی در. قینا ۹) قویما کیجه سی اکلنجه لر، یوز یازما، کلین کوتورمه، کووه کی
کتیرمه کیبی بر طاقم مراسم وارددر که بونلاری تطبیق ایدرکن، یا ایولرده ویا آچیلق
یرلرده، کنج قیزلار ویا قادین قیز قاریشیق بعضی تورکولر سویلرلر. بونلارک قبیله لره
کوره شکل لرینده تفاوت وارددر. بو خصوصدا اک زنکین ینه قیرغیز خلق ادیناتی در.
بو قسم شریقلرکده چوق نوعلری وارددر.

کلین آغزیندان ویا که: قاین آنا، بالدیز، قاین کیبی آیری — آیری شخصیتلر

۱) سینۀ ۲) بو کلمه نڭ قافیه نظرًا (ت) سی (ب) دن سوکرا اوقونماق لازم کلیر، آکلا
شیلامادی. ۳) (قول) لارا، ۴) قورودولار ۵) (خال) لارا؛ ۶) نالم، ۷) (سیل) لره؛
۸) له نینغراد آسیا موزه سی (۲۷۳ ص.) یازما مجموعه.
۹) خینا قویما کیجه سی.

طرفیندن سویله نیشلری ده وارد. بو طرز منظومه لر روحی بر تدقیقه تابع دوتولسا اجتماعی حیاتک عایله یه عائد بر صفحه سی آیدین بر صورتده میدانا چیقار، قاین آنا—کلین کیچیمسزلیکلری، عائله اینتریکالاری، سحر گارلق کبی کهنه و باطل اعتقادلار حاصلی اجتماعی یارالاردان برینگ بوتون سیبلری و مسیبلری کوزوموزوک نوکونده جانلانیر. آذربایجان دادا کلین وتوی ایشلرینده تطبیق اولونان بعضی خصوصیتلر وارد. بونلار دان بری کلین کلدیکدن سوکرایا عائددر؛ کلین تختینه اوتوردوقدان سوکرا دامادک اقرباسیندان بر اوغلان اوشاغی کلینک بلینی باغلار. بو مراسم اثناسیندا بعضی مانیرلر سویله مک عادتدر. اوشاق ییلیرسه اوزی سویلر، ییلمزسه، ینکه وبا سائر قادینلار سویلر اوشاقدا تکرار ایدر.

بالخاصه ایلک سویله نن (مانی) بودر:

آنام، باجیم قیز کلین

آلی آیاغی دوز کلین

اون ایکی اوغول ایستهره م

میرجه دانه قیز کلین *

بو مانی چوق سجه یودر. بوتون قهرمان خلقلرده پک اسکی زمانلاردان بری اُرکک اولادا کوستریلن اهمیتی و قیزه قارشی بسله نیلن لاقیدی بی کوسترمکده جانلی بر مثالدر. جاهلیت دورینده عربلر قیز اولادی او قدر حقیر کورورلردی که، چوق زمان دیری — دیری توپراغا کومه لرلردی ۱) تورکلرده بویله جانیا نه بر عادت اولما ماقلا، تورکلرده قادینلارا حرمت کوستریلمکله برابر اُرکک اولادا اعتبار زیاده ایدی. بو منظومه ده اونی اثبات ایدر. بو اعتبار شبهه سیز تورکلرک حیات طرز لرینک، یاشاشلا دینک طبیعی بر نتیجه سیدر. یوقسا عربلرده اولوغی کبی قادینی حقیر کوردو کوندن، عائله ایچون بر عیب عد ایتدیکدن دکلدر.

تویک سوک کونی قیزلار و کلینلر بریره توپلانوب اکلنیرلر ایمش بو اکلنجه لر آراسیندا مانیرلر سویله ره ک، نشئه لکمده بر عادت ایمش. بوکبی یرلرده سویله نن مختلف طرزده منظومه لر وارد. قیزلارک سویله دیکلریندن:

ایلی پیچاق کسوبدی (۲)

دسته پیچاق کسوبدی

*) بو ماته ریالاری ویرمک صورتیله یاردیم کوشترن میرزا علی اسکندر جعفر اوفاعلناً تشکری بر

بورج ییلیرز.

(۱) (زبدہ القصص)، جلد ۱ صحیفه ۷۱ سطر ۴، مطبعه عامره ۱۳۱۵.

(۲) «بالالارا هدیه» فریدون بک کوچهرلی، باکو، ییل ۱۹۱۲، صحیفه ۲۴.

ياغ كىرىك ياغلىق
 بال كىرىك باللىق
 دستمال وىرىك باغلىق
 دستمال دوه بويىندە
 دوه شىروان يولىندە
 شىروان يولى بوز باغلار
 دسته دسته كل باغلار
 او كللك برىن اوزه يدم
 تللمە دوزه يدم
 قارداشمك تويوندى
 اوڭرۇپ دورۇپ سوزە يدم

—

هر نه قدر منظومە لرده ييره ر (مانى) شكلىندە ايسە لرده بعضى مصراعلارك اونو دولمش ويا ديلدن ديله دكىشديريلمىش اولماسى بونلارى قارىشىق بر حالە كىتىر مشدرە:

ايوبىمىزك آلتىندان لىل كلىر
 دسته دسته كل كلىر
 او كللك برىن اوزه يدم
 ساچ باغىما دوزه يدم
 ساچ باغىم قاتار — قاتار
 اوستىندە قارداش ياتار
 قارداشك ال يايلىغى
 اوچلرى زر يايلىغى
 هره بر آلاە چكسون
 قارداشه جان ساغلىغى
 هوپ هوپك اولسون قارداش
 كل تويك اولسون قارداش
 كل آغاجىنىك دىيندە
 كل بنكك اولسون قارداش
 دكرمان اوستى چىچك
 اوراغ كىرىك كلىر يىچك

قارداش نشانلوک کوردوم
اوزون بوی قارا بیرچک

ث — ثولوم شرقیلری. تورک قبیله لرینده موجود عاده تلردن بیریده ثولویه آغلایماقدیر. بو عادت سادهجه تورکلره دکل، اسکی قوملردن بر چوقلارینا عائددر. اسکی مصرلیلرده، اسکی یونانیلاردا و اسکی عربلرده (۱) اولدوغی کبی اسلامدان سوکرا ایراندا بوتون بوتون خصوصی و دینی بر شکل آلمشدرکه، بونک نتیجه سنده ادبیاتدا بر مرثیه جیلک دوغوموش و بوتون تورک ادبیاتینا سراپت ایتمشدر.

خلق ادبیاتیندا بویله (مرثیه) روحیله یازیلیمیش بر چوق منظومه لر واردر. آذر بایجاندا بو طرزده یازیلیمیش شعرلره (آغی) دییلیر؛ بو نوع منظومه لره اسکیدن «ساغو» ده نیردی و «ساغو» سویله یه تله ده «ساغوجی» ناهنی ویریلیردی. بو ایکی کلمه ده جاغاتا یاجادا بو کون موجوددر. عینی زماندا بو عادت اسلامیتدن چوق اول «هیونغ—نو» لاردا دا واردی؛ حتا تهلولر ایچون (یوغ) ده نیلن ماتم آیینلری ترتیب ایدیلیردی و (باقسی—اوزان) ده نیلن ساحر شاعرلر قوبوزلاریله بو آیینلره اشتراک ایده رلریدی. مراسمک بعض خصوصیتلری ده موجوددی (۲).

آغیلاردا شکلا و وزناً (مانی) لری بر نوعیدر. سله ده معنا و موضوع اعتباریله آجیقلی و آلمیدر. بونلارک چوق قلبی و مؤثر لری واردر.

«آذربایجاندا وفات و قوعندا آروادلار وفاتک یدیسینه قدر هر کون و بعده قرقه قدر هفته ده بر دفعه پنجشنبه کونلری توپلاتوب آغلارلار. بویله مجلسلری (آغیجی) لار اداره ایده رلر (آغیجیلار) آغلانماق متخصصی اولراق (آغی) لاریلا قوناقلاری آغلادارلار. آغی اساساً ییاتی شکلینده در. لاکن مضمونی کدر آمیزدر (۳)».

آغیلار کیم ایچون سویله نمکده ایسه؛ اونک یاشی، موقعی، سجه سی، و صفلری ایله علاقه دار اولور. ثولن کنج آرکک اولورسا، آناسی آغزیندان بو آشاغیدا کی سوز لرله باشلانیلیرمش:

«آچیلما یان توفنکک، سیوریلیمه ین خانچالک ثوز جانکا قربان (۴)».

(۱) عربلرده ثولوره آغلانماق ایچون اجرتله دوتولان قادینلار واردی. بونلارا (ناعمه) و (نواحه) ده نیردی.

(۲) بو آیینلر و عادتلر حقیقته کورپولی زاده نک «تورک ادبیاتی تاریخی» برنجی کتاب (صحیفه ۸۲) ده تفصیلات موجوددر. آورایا باغکر.

(۳) «آذربایجان ادبیاتینا بر نظر» یوسف بک وزیر اوف، مطبعه عامره، ۱۳۳۷، صحیفه ۱۳ — ۱۴.

(۴) «آرواد آغیسی» صحیفه ۳.

«آی کیمی دوغدوك، کون کیمی باتدك. مینه نده آت باغرى يازدك، گوشه نده یر باغرى ياردك،
سایدیغیکا سلام ویردك، سایمادیغیکا یان ویردك، دوشمانیکا دیرسهك کوستردك، قنیمیکه قان
اوددوردك.

آلتیکك بدوی آتینا، چیکنیکك سوزن هئیکینه، ترکیكك دولو خورجونه، آغزیكك کسه ر
لی سوزینه آنأك قربان ای...» (۱).

آی دوغدی ییزه دوشدی

کون دوغدی دوزه دوشدی

سن تئک ایکیت جوانلار

تیزلیکلن یهره دوشدی

—

آعاجدا خزهل آغلار

دیننده کوزهل آغلار

یيله اوغلی تولن آنا

سرکندار (سرکردان) کره ر آغلار

—

(۱) — بو عادت داغستان خلقلری آراسیندا، قومقلاردا دا وار ایمیش. ئوله نئک آرقاسیندان سویله نن
منظومه لره، آغیلارا (وایاه) دییرلر. اورادا کی اسکی عادتله کره تولن ییکیتك قالان آتینا (توللانغیر)
ده نیرمش؛ قویروغی و یالی کسیرهك و اوسته آکر (یهر) وورولاراق اؤك حیاطندا دولاشدیریلمیش، بو
منظومه ده بو مناسبتله سویله نمیش پروایا هدر:

توللانغیرین ساتقان میدنئک — اونئک بهزه نمش آتینی ساتدکمی ایدی

تول قالغیرین یاتقان میدنئک — اونئک دول قالاسی آرواديله یاتدکمی ایدی.

(بو بیتدن آکلاشیلدیغنه کره هئنده (وایاه) یازیلان یکیت آدام بر غیرسی طرفندن

ئولدورولمشر (اداره).

اسکی تورک خلق ادبیاتیندا تولوم شرقیلری اولدوغی محققدیر، نیجه که (دیوان لغات الترک) ده درج
ایدیلمش پارچالار او زمانلاردا (مرثیه) لر یازیلدیغنی اثبات ایدیر. (آلپ ارتنکا) نئک تولومنه سویله نن
اوزونجا بر مرثیه نئک بو بر نیچه بیتتی بوکا جانلی مثالدر:

«آلپ ارتنکا الدیمو — آلپ اُرتونکا ئولدومو

ایسسز آرون قلدیمو — ایسسز جهان قالدیمی

اذلک اوچن آلدیمو — زمان ئوچینی آلدیمی

امدی یرک یرتلور — ایمدی یوره ک یرتیلیر

ابشب ارن یورلیو — انسانلار قورتلار کبی اولاشارلار

یرترقا اورلیو — ئولورکن یاقالارینی یرتارلار

سقرپ اونی یورلیو — نئی سسی کبی ایکله رلر

سقتب کوزی ارتلور — کوزله ری ئورتولونجه یه قدر آغلارلار.

آمان آمانه قالدی
 حالم یامانه قالدی
 بالا! سنی کوردیکیم
 آخر زمانه قالدی (۱)

اوغلانک نشانلیسی:

آمان آمان اولدی کل
 حالم یامان اولدی کل
 بیرده سنی کورمکیم
 آخر زمان اولدی کل

شالم قارا بویاندی
 اوجی یره دایاندی
 منیم آه و ناله مدهن
 کوکده ملک اویاندی

(۱) «آرواد آغیسی»، صحیفه ۴.

کتابدهده قورقودک (۸۱) نجی صحیفه سینده کی بو:

«ایغراتم بوغزلیوب آشوم ویرسین
 یاد قری حلالمه دستور ویرسین
 بکا طوتان کردکه ایرق کرسون
 آنام منم ایچون کوک کیوب قره صارنسون
 قالین اغوز ایلنده یاسم طوتسون...»

«صراعلری اسکى تورک عادتلى آراسنداكى ماتم غنمه سی ییزه آیدین صورتده کوستردیکی کی»
 اوغوزلارک بو عادتلی عینی اثرک (۱۷۰) نجی صحیفه سینده کی (یرک)ک ٹولومنه عائد اولان پارچا داهه
 آچیق صورتده کوسترمکده در:

«یرکک باباسنه آناسنه خبر اولدی، آغ ایوی اشکنده شیوهن قوپدی قاره بکره قیزی.
 کلنی آغ چیقاردی، قارا کییدی.

«آغ بوز آنک قویروغنی کسیدیلر، قرق اللی یکیت قارا کیوب کوک صارندیلر. قران بکه
 کلدیلر صارقلرین یره اوردیلر یرک دیو چوق آغلادیلار، قرانک الین اوپدیلر، سن ساغ اول یرک
 اولدی دیدیلر.... قران بو خبری ایشتدی دستمالین الینه آلوب

«اوکر اوکر آغلادی دیوانده زارلق قلدی. هپ آنده اولن بکلر آغلشدیلر.
 «قران واردی اوداسنه کردی یدی کون دیوانه چیمدی، آغلدی، اوتوردی....»

ياشيم كوزوم دولوسى
 آخار يوزوم دولوسى
 كير قايدان ايجرى
 باخيم كوزوم دولوسى!

ياسا كلنلردهن: (۱)

يارالانديم يانيمدان
 قوشلار ايجر قانيمدان
 سن ييله جوان تولنده
 منده كيچديم جانيمدان!

قزىل كل اولميايدى!
 سارالوب سولميايدى!
 بر آيرىلىق بير تولوم.
 هيچ برى اولميايدى!

بو آغىلار ايچينده جدا قيس شعر پارچالارى واردى. قلى بر فرياد قدر جانلى و
 هيچانليدر، داملايان صيچاق كوز ياشلارى قدر ياقيجيدر. خلقك بو ساده شعرلى
 يوكسك شاعرلك، صنعتكار ناظملاك يازدىقلارى طنطنه لى، لاكلن ساخته و سونوك
 مرثيه لريندهن چوق يوكسكدر.

ج — موسم شرقىلىرى. غرب خلقيا تجيلرينك شرقىلىر آراسيندا مهم بر قسم اولاراق
 كوستردىكلريندهن بيرى ده بو موسم شرقىلىرىدۇر. بعضى تورك قبيله لرينده سنه نك مختلف
 موسملرينى قارشىلاماق بر عادتدر، مثلا بو حال توركمنا لاردا موجوددر (۲).

توپراقلا باغلى ياشايان، زراعتله حياتنى قازاتان بر قوم ايچون موسملره باغلانماق
 طبعييدر. بهارك، خزانك، قيشك بوقوملر اوزه رينده تاثيرى آشكارددر. توركلرك ده زراعتله

(۱) آغىلار چوق چوقدر بونلاردان داها فضله نمونه كورمك ايسته ينلر معلم ميرزا عباس عباس زاده نك
 «آرواد آغيسى» آدلى كتابچه سینه مراجعت ايتسينلر.

(۲) (دوقتور فرايلىح ايله مهندس راووليغك يازدىقلارى آلمانجا ائردن ترجمه ايديلميش اولان
 «توركمين عشيرتلىرى» ينده (استانبول، ۱۳۳۴)، بو خصوصدا مفصل معلومات وارددر. (صحيفه ۲۷۱).

یاشایانلاری ایچون بو باغلیلیق پک طبیعیدر. لاکن موسملرله علاقه ساده بو جهندن اولمایور، بر چوق افسانه لرك، اسکی اعتقاد و اعتیادلارکدا بوندا تاثیر کورولور. مثلاً، بز چوق خلقلرده «نوروز» ی قارشیلماق، بهاری تسعید، ایتمک، (خضریالیس) بایرامی، مایس بایرامی یا پماق کبی عادتلر واردر که بو عادتلرده بر چوق دینی، قومی و اجتماعی تاثیر لرك وجودی محققدر.

آذربایجاندا نوروز مخصوص بعضی عادتلر اولدوغی، بو خصوصدا بعضی تور کولر سولتندیکی معلومدر.

نوروز مراسمی یدی هفته اول باشلانیرمیش. اوچ ایلک هفته یه (اوغرو اوسکو) سوکراکی اوچ هفته یه (دوغرو اوسکو) اک سوکنجی یعنی یدنجی هفته یه ده (آخر چهارشنبه) دیرلریمیش. وصالی آقشامی مشعل لر یا قار، چوجوقلار اوینارلار، اکلنجه لر ترتیب ایده لر؛ کیجه ضیافت ترتیب ایدیلیر، کیشمیش، بادام، لبلبی، پسته، خورما و سائره کبی قورو یمیشلر و سائره دیزیلیرمیش بوکا (خونچا) ده نیرمیش.

کوندوزلری ده چوجوقلار دسته دسته آیریلاراق (کوس کوسه)، اوینارلار، اولری دولاشیرلارمیش؛ چوجوقلاردان بری کوسا قیافته کیروب دورلو اوینولار یا پارلار، یوزلرینه ماسکه لر کییه لر و نهایت (کوسا مرد) دیرلریمیش، کوسه تولورمیش، اولردن ده بونلار یمیش و سائره ویریرلریمیش. بعضی بویوک چوجوقلار یو کسکد کنکلی آیاقلارینا طاقاراق کره لر، اولرک (echosse) دینیلن ایکنجی قاتلارندن یه میش و سائره توپلارلارمیش.

بو نوروز بایرامی آقشامی بعضی آداملاردا اولرک داملارینا چیقارلار و برابر کوتوردیکلری اوزون ایپلی توربالاری باجالاردان اولره صارقیتیر و (نون، نون، نون) دییه سسلر چیقاراراق بکلرلر ایمیش؛ اودن توربالارا بر چوق شیلر قویماق عادت ایمیش. بو آداملارک کیم اولدوقلاری معلوم اولمازسادا، بعضاً کنج قیزلارک یا ووقلو لاریدا بولونور و اونلاری توربالاریندان تانیان قیزلار توربایا کوزه ل شیلر قویارلار ایمیش.

بو عادتلرک بر قسمی آتش پرستلیک زمانیندان قالدیغی، بر قسمی نك ايسه، اسکی یونانی اعتیادلاردان انتقال ایتدیکی ظن اولونماقدادر. بو کون حالا آوروپادا (پاسقا) زمانلاریندا یاپیلان و ماسقاراد «maskarad» ده نیلن پاسقا اکلنجه لرله بو ماسکه لرله که زینش، کوسه لر به زه یشی آراسیندا اصلی بر مناسبت اولدوغو ادعاسی پک ده بوش عد ایدیلرله مز. اساساً اسکی یوناندان چقان بو مراسمک بو طرفلرده ایزلری قالماسی پک طبیعیدر، لاکن اسلامی بر ماهیت آلان اسکی ایران عادتلریله بونلارک امتزاجی بعضی باشقا

لیقلاردا کیرمیش اولایلر. نیجه که بو نوروز بایرامینک تسعیدی آذربایجاندا (شیعی) مذهبنه سالک اولانلار آراسیندا تطبیق اولونماقدادر. بناء علیه بونلارک آتش پرستلکدن قالمش اولماسینی قبول ایتیمه نلر، بو عادتله اسلامی بر اساس کوسترمکه چالیشانلاردا واردر.

کریلا وقعه سینی متعاقب ظالملردهن انتقام آلاماق ایچون مهم بر عصیان حاضرلایان (مختار ۱) ک عصیان دقیقه سنی اعلان ایچون اشارت اولاراق دام اوستنده مشعل یاقا جاغنی سویله دیکنی و او اشارت اوزه رینه عصیان باشلایاراق انتقام آلدیغنی، بناء علیه بو مراسمک و عادتلرک اوکا منسوب اولدوغنی ادعا ایده رلر. مع مافیه بو اعتیادلارک اسلامیتدن سوکرا ده کل، بلکه داها اوللردهن بهری دوام ایده کلمه سی بوکا آنجاق شیعیلرجه اسلامی بر شکل ویرلمیش اولدوغنی ظنینی قوتله ندیرمکده در. بو مراسمه چوققلارک اوقودوقلاری شریلردن:

نوروز، نوروز بهارا
کولر کولر نهارا
باغچا کزدا کل اولسون
کل اولسون بلبل اولسون

حاجیلار هوچیلر
کلدی عزیز کیجه لر
ویره نه اوغول ویرسین
ویرمه نه قیز ویرسین

سوکرا کوسا اویونی اثناسینده:

کوسا کلدی سلام ویردی
آ، کوسا، کوسا کلسه که
کلوب سلام ویرسه که
چومچه نی دولدورساک آ

کوسانی یولا سالساك آ
 کوسام بیر اویون ایلهر
 قورت ایلهر قویون ایلهر
 بیغار شابران دو کوسین
 محمودك تویین ایلهر

سوکرا:

مرمر حوضك دورت قیراغیندا
 بلبل لر اوقور شاخ بوداغندا
 هر نه ایسته سن خدادان آلام
 ده للاك دو کانین یادیکا سالام
 ده للاك دو کاننی تمام چراغبان
 مسجده کیده ر آئینده قرآن
 قربانك اولسون یاشیل چوخالی
 دربندلی ایسه ک یوقسا بورالی

هایت (کوسا مرد) دیدیکده ن سوکرا:

آرشین اوزون بهز قیصا
 کفنسینز تولدی کوسا

دییرلر مش، بوتون بو اوقونان پارچالارک آیری آیری مقاملاری وار ایمش.
 خضرا یاس زماند ادا بعض شرقلر اوقونماقدا ایمش بو خصوصدا (بالالار اهدیه) (۱)
 «خدییر نبی» عنوانیله بو:

خدییر، خدییر، خدییر (۲) الیاس
 خانم آیاغا دورساك آ!
 یتندی چیچهك اولدی یاز
 یوك دینه وورساك آ!

(۱) «بالالار اهدیه»، صحیفه ۲۳.

(۲) خدییر عربجه (خضر) کلمه سندن آلمشدر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی I حصه - 4

من خديرك نه ايليم؟
 بوشقاي دولدورساك آ!
 آياغىڭ ناليم
 خدىرى يولا سالساك آ

نه ايشك واردى كولدە
 خدير الياسى چاغراسان

كېى منظمه لر قىد ايتىمكده دركه بونلاردا همان موسملر مناسبتيله سويله نن شرقى
 لردندر. بونلاردان ماعدادا بر چوق مانيلر، آتالار سوزلىرى كېى موسملره عائد خلقك
 قناعت، اعتقاد و مربوطيتنى كوستره ن بر چوق پارچالار موجوددر، مثلاً:

اوچى ييزه ياغيدر،
 اوچى جنت ياغيدر؛
 اوچى يغار كبتورر،
 اوچى وورار داغيدار ۱)

تاپماجاسى خلقك موسملر حقنده كى قناعتنى ييزه چوق آيدىن صورتده كوستره ن
 بر وثيقه در.

چهارشنبه كونلرى و بالخاصه آخر چهارشنبه لره مخصوص اولان خلق عادتلىرىنده ن
 برىده قىزلارك بر تپيه - و يا ترجيهآ بر چشمه باشينا توپلاناراق فال نغمه لرى اوقوما
 لاريدر. بونك ايچون بر كاسيه سوقيارلار. توپلانان قىزلاردان هربرى نيت ايدهره ك،
 او كاسيه بر شى آتار. كاسه نك آغزىنى بر يايلىق ايله قاپايوب، يانينا كوچوك بر قىز
 اوتورتورلار، ايچلىرىنده ن اك اىي سسلىسى اوتوروب، مانى اوقوماغا باشلار، مانى نك هر
 مصراعندان سوكرار ايديله ن «جان كولوم، جان، جان» قراتىنى هامو بر آغزدان
 سويلر؛ مانى يىتنجه كوچوك قىز آلينى كاسيه سوقاراق، بر شى چيقاربر. چيقاريلان شى

هانکی قیزك ایسه، نیت ایتیمیش اولدوغی شینله اوقونان مانی آراسیندا کی مناسبتی تعیین ایدهر (۱).

علی الاکثر هر بر مصرعدن سوکرا «جان کولوم جان جان» قراتیله اوقونان مانیلر بونلاردور:

قزیل اوزوك لاخلادی
وبردیم آنام ساخلادی
آناما قوربان اولوم
یاریمی قوناخلادی

قزیل اوزوك فیروزه
کیدک، دیلک خوروزه
بو کیجه بانلاماسین
یار کلوب باغچه مزه

کوکرچینم، قوشم کل
قانادی سینمیشم کل
وعده ویردک کلمه دک
یوفا چیقیمیشم کل

(۱) بو خصوصدا (آذربایجان ادبیاتینا بر نظر) آدلی اثرده (وصف حال) آدیله بو معلومات ویرلمکده در:

«قیشک سوك آبی یزیم خلق حیاتندا مراقلی آیلاردان بریدر. آتش پرست زمانیمزدان قالما بر چوق عادتله بو آیدا اجرا اولونور. هر چهارشنبه آقشامی. توقال قالایوب، اوزه رینده ن «آغرلغم، اوغورلغم توکولسون» دیه هوپیانیرلار! «چهار شنبه دیشه لر» — بیر الده بر تاس سو، اوبرینده یدی آچار قابودا دوروب، کوچده ن کیچه نلرک ایلک سوزلرینی دیکلرلر و سوکرا تحلیل ایله فال خیر و یا شر عد ایدهلر.

«فاله باقمانک اک مراقلیسی «وصف حال» در. بر بایدا سو اوزینه یایلیق سالتیر، فاللاری آچیلماق ایسته نلر بایدایه بیره ر یوزوک، یاخود باشقا «نشانه» لر آتارلار. بایدانک باشیندا اوتوران خانم بایدادان چقاردیغی هر بر نشانه یه بر بیاتی سولر.

(وصف حال) بیاتیسه ده مضمونجا باشقادر:

کوکده ییلدیز کاه کیده ر
کاه اکلنیر، کاه کیده ر

آق آلما قزیل آلما
کل یولا دوزول آلما
بیله دیدیم یار یولایوب
ساخلاردیم یوز ایل آلما

آق آلمانی دیشله دیدیم
دیشله دیدیم کوموشله دیدیم
قارداش کلدی قیما دیدیم
یار کلدی باغیشلادییم

عزیزیم سیزه کللم
سرمه چهك كوزه کللم
یوز ایل قازامات چکسم
چیقجاغین سیزه کللم

برده (جان کولوم رقصی) واردد که اوندادا بومانیلر اوقونور، قیزلاردا آل آله دوتا
راق بیر حلقه تشکیل ایدره و آللرینی نغمه نك آهنگینه اویلدور اراق، آشاغی یوقاری
سانلایوب اوینارلار.

غم چکمه ده لی کوکلم
اوستمزجه الله کیده ر

کوکده بر قوزی کوردوم
توکی قیرمزی کوردوم
آچدیلا ر جنت قابوسین
سودیکیم قیزی کوردوم

آق آت کلیر آنیشدن
سینه بندی کوموشدن
برده ده نصیب اولسون
هکبه ده کی یمیشدن

«آذربایجان ادبیاتینا بر نظر» استانبول، مطبعة عامره، ۱۳۳۷، صحیفه ۱۴. (یوسف بك وزیروف)

یوقاریدادا دیدیکمز کبی:

عزیزیم یاز کلسین
پایز کلسین، یاز کلسین
قیش کیچدی سن کلمه دک
امیدیم وار یاز کلسین

کولی اکدیم دیوارا
بلبل اونی سوارا
یایی سنکله کیچیردیم
قیشی قالدیم آوارا

کبی موسملردن بحث ایدهن بر چوق مانیلر وارسادا، بونلار حقیقی عادت و عنعنه نری، قناعت و مفکوره لری کوسترهن موسم شرقیلریندن سایلا ییلمز. ساده جهده طبیعتک بعضی فکرلری افاده یه برواسطه ایدیلیمیش اولماسینا نمونه اولاراق کوستریله ییلر.

چ — قهرمانلق شرقیلری. خلق شعرلرینک مهم قسملریندن بری اولان بو قهرمانلق شرقیلری ایله حماسیاتا، قهرمانلغا عائد یازیلان داستانلارک فرقلری وارد. قهرمانلق شرقیلری داها زیاده آیری — آیری اجتماعی حادثه لری کوسترن، او حادثه لرک خلق اوزه رینده براقدیغی انطباعاتا تاثیرلره، ایزلره شاهد اولان نغمه لردر.

بونلار یا عسکرده بهادرلغی، ییکیتلکی ایله شهرت آلان بر قهرمان ایچون ئوز دیلیندن و یا ئوز که لرک دیلیندن سویلنمش شرقیلردر و یا خود دوشمان هجومینا اوغرا یان بر ییکیتک سرگذشت حیاتیینی تصویر ایدن، اونک یالکز باشینا یاپدیغی چوق بویوک فدا کارلقلاری کوسترن بر صحنه در، یا خوددا هر هانسی بر سبيله سلطانلارک، خاقانلارک شاهلارک و یا خانلارک، حتا چوق زماندا پاشالارک و یا بکلرک ظالمانه اداره سینه قارشى عصیان ایده رک، داغا چیقان ییکیت انسانلارک وقعه لریندن بحث ایدن منظومه لردر.

بو سوک شکل همان هر زمان تصادف اولونان شکلیدر. چوق زمانلار داغلارا چیقوب حایدود، قاچاق و یول کسن آدلانديرلان آدمالارک ترجمه حاللاری تدقیق ایدیلسه، اجتماعی و اقتصادی بر سببی اولدیغی آیدین صورته کورولور. خائن و مرحمتسز بر اداره نک سرایلاردا کی ذوق و اکلنجه نک نرومسز مخارجینی ئوده مک ایچون چاره سز، کناهسز خلقی استثمار ایله قانینی امه رکه، ئولومه محکوم بر حاله

کیردیککی صیرالاردا بر آز حیثیتی، بر آز قانی، بر آز جانی اولان بر ییکیئنگ هم ئوزینی، هم آنا، آنا و اولادینی قوروماق ایچون سلاحه ساریلوب داغه فیلاماسیندان داها طبعی بر حرکت اولاماز. بو، زواللی خلقڭ امیدسز بر فریادی، کوچوک بر پروتستو سی. در. بونلاری دویماق، ایشیمهك ایسته مین کار سلطانلارا، کور شاهلارا، سلاح سسیله ایشیتدیرمك ایچون عصیان بر حق اولور. تڭ باشینا یاپیلان بو عصیانلار دائما بر حایدودلق، بر قاقاقلق ویا قوچاقلق تعبیرله قارشیلانمیشدر؛ حال بو که او بوتون بر خلقڭ آرزوسی، بوتون بر خلقڭ صداسیدر. نیجه که بویله قاقاقلاری خلق دائما او ظالم، استبداد حکومتلرینڭ کوزندن ساقلامیش، اونلاری آله ویرمه میشدر. بو کبی عصیان حرکتلرینه سبب اولان عامللر چوقدر. بونلار آراسیندا دینی و سیاسی ماهیتی حائر اولان لاردا واردر که خلقڭ یاردیميله بوتون بر تشکیلات حائلی آلیر: (شیخ شامل) وقعه سی کبی. حقیقته خلق حکایه لریندن اولان (کور اوغلو) نڭ موضوعی دا بویله بر ظلمه قارشى قوپاریلمیش بر فریاددان باشقا بر شی ده کلدر. تورک خلقلری آراسیندا بو موضوع لره چوق تصادف اولونور. آذربایجان دائره سینده ده کرهك خانلیقلار زمانیندا، کرهك داها اوللری بو کبی حرکتلر چوق واقع اولموش خلق دیلینده ده بونلاری تثبیت ایدن شریقلر وجوده کلیمیشدر. قاقاق نبی، قاقاق کرم کبی وقعه لر اک جانلی مثاللاریدر.

مثلا؛ قاقاق نبی حادثه سنی بویله قل ایده رلر:

نبی نڭ قارداشی حمزه سیاسی بر مسئله دن دولایی حکومت آداملاری طرفیندن ئولدورولموش. بو وقعه یی حق سیز و تجاوز کار کورن نبی نڭ روحینده بر عصیان دوغموش و قارداشینڭ انتقامنی آلماق ایچون یمین ایتمیش و حکومت آداملاریندان بر بیجه سنی ئولدوره رهك قاقچیش. بو دقیقه دن اعتبارا نبی آرتیق «قاقاق نبی» اولموش، لاکن او قاقاقلق خلق نظرینده بر قوچاقلق سایلمیشدر. دوستلاریندان محمود آدلی بریده (نبی) نڭ حیاتینا اشتراك آیلر، آداملاری چوغالیر، مسئله بویور. بولوندوغی ناحیه یی اداره ایدن (سلیم بك) (نبی) یی دوتماق ایچون بویوک بر قوت توپلایاراق، اطرافنی سارماق ایستر، لاکن موفق اولاماز و خپلی تلفات ویره رهك کیری چکیلیمکه مجبور اولور. یکی بر چاره اولاراق، نبی یی الده ایتمك ایچون آروادی (هاجر) ی حبس ایتدیرر. (نبی) بونی ایشیده ر و کیجه یاریسی لغم آتاراق زندانه کیره ر و آروادی (هاجر) ی قورتاروب آلیر کیده ر. خلقڭ روایتنه کوره (هاجر) ئوزیده آبی سلاح قوللانیرمیش. نهایت حکومتده ن ممنون اولمیان، ظلم واستبداددان، کیفی اداره دن ییزه نلر هاموسی (نبی) نڭ باشینا توپلانیرلار. قوتی کیتدی که آرتار و مستبد حکومتی ده جدا قورقوتماغا باشلار. حتا آداملارینی اداره ایچون لازم کلن پاره یی کوبولورده ن

آئیر و آلرینه کاغذ ویره رهك، حكومت آداملارینا بو کویلوردهن ویرکی آلامالارینی، ویرکیلری ئوزی آلدیغنی یازار؛ حكومت آداملاری دا قورقودان ویرکی آلامازلاردی مسئله نك بو صورتله بویومه سی حكومتی دوشوندورودی، لاکن (سلیم بك) ده ئوز حیا تندان قورقوردی، چونكه (نبی) نك كلوب اونی ئولدوره جكنی ده ایشیتیمیشدی. حتا بر کره اؤینه قدر کلمیش، اوده بولامامیش، آروادینه: «سلیم بکه سوله، اونی ئولدوره جکم!» دیمیش. سلیم بك بو بلادان قورتولماق ایچون چاره دوشونه رهك بولامایور، آتجاق (نبی) نك دوستلاریندان برینی کوروب (نبی) نك (زنکه زور) دان اوزاقلاشماسینی رجا ایدیر. بو واسطه ایله (نبی) یی ایران حدودینه چکیلکه راضی ایدیر، لاکن ال آلتندان دا حیه یه باشلایر و (نبی) نك آرقاداشلاریندان اولان قاجاق محموده خبر کونده ره رهك (نبی) یی ئولدورورسه، اونا حكومت طرفندن بر چوق پارا ویریله جکنی و اونك عفو ایدیلمه سینه واسطه اولاجاغنی بیلدیریر.

(هاجر) محمودك سوک زمانلاردا کی حرکتلریندهن شبهه لنه رهك، اری نبی یه: «بن محمودك باقیشلارینی بکنمه یورهم، سکا باشقا دورلو باقیر!» دیرمیش؛ اودا: «سن حقسیز شبهه ایدیرسك، محمود منم اك حقیقی دوستمدر». جوابی ویریرمیش. بر کون (نبی) نك یوخودا ایکن محمودك یاواشجا یانینا کیردیکنی کورهن (هاجر) اونی تعقیب ایتیمیش. دوغرو داند ا محمود (نبی) نی اویویورکن ووروب ئولدور مش، قاجارکن (هاجر) ده اونی ووروب ئولدوره رهك، قوجاسنك انتقامینی آلمیشدر. بو خصوصالاردا یازیلان شرقیلر خلقك دیللرینده دولاشماقدادر:

نبی نك بیرچکی (۱) اویم — اویمادی
هاجر خانم هیچ (نبی) دهن دویمادی
نبی اوروسلاری یوردا قویمادی.
قوی سانا دیسینلر آی قاجاق نبی!
سنك کبی وارمی بر قوجاق نبی؟

هاجرى حبسه آتدیقلاری زمان، خلق اونك دیلیندن بو شرقی نی چیقاره شدی.

قازامات ایستی در یاتا ییلمیرم
آیاقد ا قاندالاق قاجا ییلمیرم
آچار ئوزومده در آچا ییلمیرم

منیم بو کونیمده که لهسن نبی
قازامات دالینی ده لهسن نبی!

قازامات ایستیدر آغریور باشیم
آقار کینجه کوندوز قانلی کوز یاشیم
یانیمدا یوقدر هیچ قوهوم قارداشیم
منیم بو کونیمده که لهسن نبی
قازامات دالینی ده لهسن نبی

آرتیق (نبی) بر خلق قهرمانی اولموشدر. (کور اوغلو) نی قیر آتا ییندیره ن خلق،
(نبی) بی ده (بوز آت) ه ییندیریر؛ اونک بوتون حرکتلرینه افسانه وی بر ودرت ویریر.
(هاجر) ی قورتارماغا کیده ن (نبی) (بوز آت) ه کویا بو شرقی بی سوبله یر:

بوز آت سنی سرطوبله ده باغلارام
اگر بزی بو ورطه دن قورتارسان
آیاغیکا قیزیل کوموش نالارام

(هاجر) ی قاچیریرکن والی بی نیجه ئولدوردوکنی ده (نبی) نک دیلینده ن خلق
بو شرقی ایله تعریف ایله یر:

قالانک دیینده ییقیلدیم یاتدیم
غوبورنات کلنده سیچرادیم قالدیم
آینالی توفنکی دولدوردوم آتدیم.
قوی ما کا دیسینلر: آی قاجاق نبی!
آروادی اوزوندن آی قوچاق نبی.

نهایت (نبی) ایرانه کیچدیکی زماندا خلق:

(نبی) نک بوز آتی پلنکدر، پلنک
قزیل قوش باقیشلی کوزلری فشنک!
(نبی) نک چیکننده آینالی توفنک
دیرلر آتلامیش ایرانه نبی!

پارچاسینی چیقارمیشدر.

(نبی) نڭ ییللرجه سورهن ووروشماسی، ساواشماسی خلق اوزه رینده ده رین ایزلر
یراقمیش، اوکا (ملی قهرمان) سجه سینی ویرمیشدی. او ظلم ایله چارپیشان یر هادر،
یر خلق خلاصجیسی ایدی. اونڭ آدی اونوتولما یوردی. چار حکومتی زمانیندا ییڭ یر
ظلم ایله حبسلره آتیلان، منفالارا سورولن آذری تورکلی تحسر لرله (نبی) یی خاطرلا
یرلاردی. حتا یونی تایید ایچون ده بو فقره یی آکلایرلار. وقتیه اسماعیل نامندا کنجه لی
یر کنجی باکو حبس خانه سنه آتمیشلار اودا باباسینا یازدیغی مکتوبدا:

«چنبره کندیندن کورونور بایل
کنجه نی کورمکه اولمشام مایل
کنجه لی اوغلویم آدیم اسماعیل
منم بو کونیمده کله سن نبی
قالانڭ دالنی ده لمسن نبی

شرقیسنی یازمشدر.

هاموسی پارچا پارچا، بلکه باشقا باشقا آداملار طرفیندن یازیلیمیش اولان بو شرقی
لرک قیمتی معناسینده و حبسلرینده در. افاده سینڭ صمیمیلیکینده، قلبیلیکینده، ساده
لیکینده در.

۲- حکایه لر

آوروپالیلارک (تحکیه وی نوع) دیدیکلری بو قسم ادبیاتا تورک خلقیاتندا آنکین
و زنکین نمونه لر واردر. بونلارک رومان ده نیلن ساده منشور قسملری اولدوغی کبی
حکایه ده نیلن منظوم و منشور اولاییلن قسملری و داستان آدلانان منظوم قسملری ده
موجوددر.

بونلاردان باشقا اخلاقی بر غایه تعقیب اینده ن تعلیمی افسانه لر هجویه لر و تصویری
شعر نرده بو زمره آراسیندا ذکر ایدیلیر.

غرب خلقیاتجیلاری حکایه لری ده باشلیجا دورت مهم قسمه آیرماقدادرلار:
(۱) تاریخی حکایه لر؛ (۲) سودا حکایه لری؛ (۳) قهرمانلق حکایه لری؛ (۴) خارجه دن
کلن حکایه لر.

بو حکایه لرک چوغی مختلف تورک قبیله لری آراسیندا اورتا قدر.

عاشق غریب، کور اوغلو، اصلی کرم، طاهرله زهره، لیلی ایله مجنون، فرهادلا شیرین حکایه لری هر طرفده عینی قوتله سهویلکمده و او قونماقدادر. بو قدر وارکه بو خلق رومان و داستانلارندان چوغینک اڤک زیاده دولاشدیغی یر آذربایجاندر. تاریخک ایلک داستان اولاراق بزه خاطرلاتدیغی (اوغوزنامه) نڭ ضبط اولونمش بعضی پارچالاری قناعتنی اوپانديران (دهده قورقوت) ماصالالاريندان (۱) باشلا یاراق، شاه اسماعیل، عاشق غریب (۲) حکایه لرینه وارینجایا قدر هاموسندا آناخطر آذربایجانى کوسترمکدهدر.

بو بویوک خلق رومانلارینی منشارلی اعتباریله بر نیچه صنفه آیرماق ممکن اولور؛ موضوعلاری و قهرمانلاری حقيله تدقیق ایدیله جک اولارسا، چوقینک منشئى عرب و عجم قهرمانلاریدر. ایران و آذربایجان ساحه سینى دولاشاراق، کیچیک آسیا تورک خلقلری

(۱) «کتاب دهده قورقوت» علی لسان طائفة اوغوزان (استانبول ۱۳۳۲).

(۲) «عاشق غریب» ک ترجمه حالی حقینده کی بوه معلوماتی (قومونست) غزه سینک ۱۶ تشرین ثاني (نویابر) ۱۹۲۳ جمعه تاریخلی و ۲۵۹ نومرولو نسخه سینک بشنجی صحیفه سینده (خلق ادبیاتی حیاتدان دوغار) سرلوحه سی آلتندا یازیلیمش «ئیل شاعری غریب» آدلی و (ع. آ.) امضالی مقاله دن آلیرز.

... «عاشق غریب» قاراداغلی کندینده قریباً اوچوز ایل بوندان قباق دوغولمشدر. بو یر زنکه زور قضا سیندا «هه کری» چایی جواریندا قریباً یوز ایل بوندان اقدم داغیلوب خرابه زاره دونمشدر. قبری همان ناحیه ده «کوله ورد» آدلانان کندک یاقینیندادر. «عاشق غریب» خلق آراسندا توز شعرلی ایله شهرت قازانمشدر. توز شعرلریندن باشقا شهرته عمدۀ باعث توز معشوقه سی (یا قش) اولمشدر. (یا قش) همان جماعتدن قفیر بر کندلی نڭ قیزی ایدی. یا قش نڭ قبری عاشق قبری نه یاقین بریده در. قبرلرینک آراسندان «هه کری» چایی آقماقدادر. (یا قش) نڭ آناسی برکون آش حاضرلاییرمش؛ عاشق غریب ده سفرده ایمیش. (یا قش) نڭ یاندا کیلر دییرکه: اگر غریب حقیقی عاشق (*) ایسه، بو آش حاضر اولانا کی بورایا کلسین»

(یا قش) یوره کی قیسیلیمش دیشاری فیرلایر و بو یتى سوله یر:

«عاشق آشک پیشدی کل
پشوب یره دوشدی کل
یا قش کونیم صاحبی
یامان کونیم دوشدی کل».

(یا قش) سوزینی تمام ایدینجه تصادفاً عاشق کلیر. بو احوالات خلق آراسینا یاییلاراق هر کسک تعجبنه سبب اولور.

بو وقتدن اعتبارا عاشق غریبک شهرتی بر قات داها آرتیر، عاشق غریبک اسلوبی اولدقجا ساده، خلقک دیلنه اوینون شعرلی ایسه جماعتک احوال روحیه سینه موافق بر طرزده در. معشوقه سینه قارشى کوستردیکى صداقت تام ایله حقیقی عاشق لکنی اثبات ایتیمشدر. عاشق غریب خلق شاعیردر. (*) عاشق غریب، سایى عاشقه و عاشق عبدالله کی اوچ عاشقک هانسینا بو مسئله نڭ عائد اولدیغی مباحثه لی در. (اداره)

شخصیتلری یاری معبود اولمش؛ عبرانیلرده داوود پیغمبرلک صفتی آلمش، اسلامی ایراندا حتا تورکلک عالمینده علی امامته، پیغمبرلکه، حتا آلاهلغه قدر چقاریلمشدر؛ آتجاق بوقهرمانلار ساده بویله دینی شخصیتلردن عبارت اولماز، بونلار ایچینده حیاتی وتاریخی قیمتی اولانلاردا واردر.

ب — سودا حکایه لری. بونلاردا ماهیتلری اعتباریله برر افسانهوی داستاندر. بونلارک قهرمانلاری انکه لرله، چتینلکله بالخاصه سازلاریله غلبه چالاراق، غایه لرینه ایره لر، اک جانلی نمونه لریندن بری «عاشق غریب» حکایه سیدر. عاشق غریب، سازینک فسونکار قوتینه کووه نه رک کوره شن بر قهرماندر. قارشیسینا چیقان رقیلری، دوشمنلری ده قیلجلی، قاتقانلی. قهرمانلار دکل؛ اونلاردا ئوزی کبی ساز شاعرلریدر. جنلر، پرلرله ایشی یوقدر؛ علی العاده انسانلارلا اوغراشماقدادر، موضوع تمامیله حیاتی بر ماهیتده در. اساساً بوتون غایه سی رویادا کوروب عاشق اولدیغی قیزا قاووشماقددر.

غریب، عشقک ایچکیسینی ایچدیکن سوکرا، کیمسه نك رقابت ایده مه یه جکی بر قوت، هر کسدن داها چوق قلبی و حسی بر دوغو صاحبی اولور. اک یانیق، اک آتشی شرقلر دوداقلارینا هجوم ایدیر. سه وکیلوسی (صنم) ی بولماق ایچون یولا قویولور، قارشیلادیغی انکه لرلی و چتینلکلی باساراق، رویادا کوردیکئی صنمنی الده ایدیر. ابتدا ئوته سینه بهر سینه شعر پارچالاری سرپشیدیریلش منثور بر پارچا اولان عاشق غریب حکایه سی بو کون همان همان ساده شرقلردن عبارت قالمش کبی در. بو شرقلر کوردیکمز دیگر خلق تور کولرینک تایی در. شکلجه، اداجا اونلارک عینی در؛ نیجه که عاشق غریب تور کولریندن آلینش بر چوق مصراع و بیتلرک باشقا شرقلرله برلشمه سیندن، یکی تور کولر وجوده کلمشدر. بر چوق بیتلرده سائر خلق شاعرلری طرفیندن یاپیلدیقلاری حالدا غریبه اسناد ایدیلشلردر. حتا دقت ایدیله جک اولورسا، بعض شرقلر ادا و معنا اعتباریله تماماً متصوفانه (مستیک) در. بودا اسلامی قناعتلرک خلق اوزه رینده یاپدیغی تاثیرلره، براقیدیغی ایزلره برر نمونه در. تور کولرینده ن (۱):

قدیر کیجه سینده بر دیله ک دیله دیم

ویردی مقصودیمی بر الله منیم

من دیله ک دیله دیم حق قبوله یتیردی.

آره نله ر (۲) ویردیله مرادیم منیم

(۱) عاشق غریبه عائد ماتیریا لار آذربایجانی تدقیق وتتبع جمعیتی خلیات بولمسی ماتیریا لاریندا ندر.

(۲) درویش لر، عابدلر دیمکدر.

قطره دیم ۱) قطره دیم آهه یتشدیم
 نوزیمی بر یوزی ماهه یتیردیم
 بر عریضه یازدیم شاهه که تیردیم
 عریضه مه قوله چکدی کوزهل شاه منیم

أره نلهر غریبه عطا ویردیلر
 دولی دولوروب دوتا ویردیلر
 شاه صنمی اونا پوتا ویردیلر
 تقلیس اولدی دوغرو راه منیم

«أره نلهر، شاه، دولوروب دوتا ویزمک» کبی تعییرلر اسلامی قناعتلرک، دینی افسانه لرک خلق ایچینه یایلماسیندان حاصل اولموش مفهوملاردرد و بو ایکی یتک هاموسی تصوفی (میسیتیک) بر دوغونک خلقلشدیریلمش اولماسیندان باشقا بر شی ده کلدر؛ حال بو که «عاشق غریب» حکایه سی خلق ادبیاتی آراسیندا اک حیاتی عشق رومانی ساییلانلاردان بری و بلکه برنجیسدر؛ چونکه میسیتیک (تصوفی) بر عشق ایله ده کل، دنیوی و انسانی بر عشق ایله نهایت بولماقدادر.

باشینا دوندیکیم کل یوزلی آنا
 ایندی من تقلیسه وارمالی اولدوم

سنکله من ایده رم محبت سازی
 دیلرم دعادن اونوتما بزی
 تقلیسده کورمشم بر آلا کوزی
 آنا من تقلیسه وارمالی اولدوم

ترلان قوشم یوقدر ایندی اولادام
 کهلن آتیم یوقدر منیم اوینادام
 تر محبوبم یوقدر کوکلوم آلدادام
 ترک ایلرم وطن سنی بر زمان

غریب دییر قوطانه باق قوطانه (؟)

جانم قربان دوستینه یتنه

قسمت اولسه برده که لهم وطنه

ترك ایلرم وطن سنی بر زمان

تورکوسی صمیمی و صاف بر خلق تورکجه سیله یازیلش کوکول فریادیدر. کوچو
جک قافیه اکسیک لکلرینی نظره آلماز ایسه، شکلجهده کوزه دل بر شعردر. البته حس،
هیجان و قلبی و ذهنی یوکسک دویغو اعتباریله قوجا بر قصیده دن، صنعی بر غزلدن
چوق قیمتداردر. اثرده موجود اولان منظومه لر اکثریاً یا بره قوشما و یا بره دیوان
شکلنده اولاراق کورولمکده در.

یا تمشدیم کلدی، کیردی یوقومه

یار ایله اوینار اولدوم آغلارام

اویاندم غفلتاً یاردان آیریلدم

آیریلیغا پشیمان اولدوم آغلارام

بر قوش ایدم دور ایلردیم هواده

آتام بولدی یتیم قالدیم یوواده

جانم چیقار من یتتجه مراده

نه سیزیللار قوش اولدوم آغلارام

کور سینه مک صحبتی سازینی

کوزه للرك غمزه سنی نازینی

من سهومیشم بهرام بکک قیزینی

بک قلیسه بر سفریم وار منیم

أرنلر شاه صنعی غریبه بوتاً ویردی لر

دولی دولدوروب دوتا ویردی لر

دردی اونداندا زیاده ویردی لر

بک قلیسه بر سفریم وار منیم

عاشق غریب حکایه‌سی همان همان لیلی و مجنون کبی بر عشق حکایه‌سیدر.
اونداکی روح بعضی اوافق تفک ده کیشیک لر ایله بونداذا کورولور. لیلی و مجنون دا
تصوف (میسٹیک) روحی داها قوتلی و آیدین، غایه‌ده اوکا موافق اولدوغی حالده
عاشق غریب داها عارضی (۱) و شکلیدر، مع مافیہ موجوددر؛ بر چوق رمز لر و تمثالار
حتا (حروف و عدد) تکرارلاریله اثرده بر حروفیلک قوقوسی ییله دیولور:

دیکله‌یگ اوستادلار خبر سورایم
السز سازی سیزلر نیجه چالارسینز
کوکده ییلدیزلار منیم داواریم (۲)
سیزی چوبان ایتسم اونی نیجه کود «رسینز

نهدن قورولوب دنیا ننگ بناسی
غریبگ سوالنی دیکلر هاموسی
او نهدر وار اون ایکی قاپوسی
سیزلر البت بر کون اوندان کیچرسینز

اگر عارفسکز اوستادلار خبر ییلکز
السین ساز چالماغا کمان دییه‌رلر
کوک یوزونده کی ییلدیزلار اوسته
آیدر ایره‌نلر چوبان دییه‌رلر (۳)

کاف نوندن قورولوب دنیا بناسی
غریبگ سوالینی دیکلر هاموسی
او ایلدیر وار اون ایکی قاپوسی
عمرمز اولاردان کیچر دییه‌رلر

(۱) عارضی — یارادیلشدن اولما یوب صوکرادن کلن.

(۲) آت سوروسی دیمکدر. روسجه‌یه ترجمه‌سینده «سورو» معناسی ویریلش. کنجه اطرافندا —

کیچی معناسنده کلیر.

(۳) عاشق آغزیندان بعضاً «آیدیر چوبان ایره‌نلر ییله دییه‌رلر» شکلنده ایشیدیلر.

اوستی ئورتولو بر افاده ایله یازدیغی منظومه‌یی رمزیه‌شدیره‌ن (غریب) بورادا
(کاف و نون) سوزیه (کن فیکون...) آیتینه بر تلمیح یاپیر (اون ایکی قاپی) رمزیه‌ده
بر قصد مخصوصدا بولونور که اوزینک اعتقادا متصوف (۱) اولدوغی آکلاشیلیر. بو طرز
یازیلاړك عاشق غریب حکایه‌سینه خارجدن قاریشمیش اولماسی احتمالی‌ده یوق ده کلدر.
غریبک تصویرى بر داستان طرزینده یازیلاړینادا بو (تبریز) مدحی حقیقده کی
منظومه‌سی کوزه‌ل بر مثالدر:

دیكله‌یك آغالار سیزه تعریف ایله‌یم
آچیلیر بهاردا کلی تبریزك
تویدا، بایرامدا اطلاس کییه‌رلر
پوزولماز یشیلی، آلی تبریزك

تبریزك یانلاری، اطرافى داغدر، میشهدر
ایچنده اوتوران بکدر، پاشادر
سکر ییك محله، دورت ییك گوشه‌در (۲)
چارشیی، بازاری، یولی تبریزك

پهلوانلار اورالاردا قورشانیر (۳)
جمله بازركانلار اوردا آکله‌نیر
هوجیوز آلتیمیش یوکی بیرده‌ن باغلانیر
آلده‌ن آله کهزه‌ر مالی تبریزك

ایپلیکی هندیدن بو کولور کلیر
بوغداسی، دوکوسی اکیلیر کلیر
قویونو مغاندان چکیلیر کلیر
کورجستاندان کلیر بالی تبریزك

(۱) متصوف «مستیک» ییلیکری اولان دیمکدر.

(۲) بعض یرده (کوچه) در ده نیلیر.

(۳) آنا دولودا (پهلوانلار کسبت (کسوت) کییه‌ر، باغلانیر) کی‌در.

أرنلر دولونی ایچوب کلیمش
عشق دریاسنی کیچوب کلیمش
من غریبه وطن مدحین ایتیمش
منم ایندی رستم زالی تبریزک

عاشق غریب حکایه سینده کی تور کولرک بر قسمی اوز آغزیندان، بر قسمی ده آناسی، قارداشی، صنم و سائر شخصلر آغزیندان یازیلیمیشدر. بونلار ایچینده آیریلمیغی، غریبلیکنی هجرانی کویستره چوق یانیقلی لاری واردر (۱).
غریبک عودته عائد اولان، قریم و آنادولی اطرافنده سویله نن تور کوسیندن بر نمونه:

ای بلبلر صاقین چوقور اووادا، (۲)
ئوتمه غریب غریب کوکول شن دکل
بلکه آشیک سنی بولماز یووادا
ئوتمه غریب غریب کوکول شن دکل

بلبلر ئوتویور بهار یاز کلدی،
بکا کلشنیک صفاسی آز کلدی،
قورقاریم سهودیکیم بندهن واز کلدی،
ئوتمه غریب، غریب کوکول شن ده کل.

بکا حلب ایل لری اولدی زندان،
کیجه کوندوز ایده ردیم اوندا فغان،
دوشدوم دیلدهن دیله بلبلم آمان،
ئوتمه غریب، غریب کوکول شن ده کل.

(۱) بو تورگو بورادا چوق معلوم اولدوغندان هاموسنه نمونه ویرمکی آرتق کوردوک.
(۲) آذربایجاندا بونک عینی یالکر عاشقلار آغزیندا بر پارچا پوزولمش و دکیشلمش بر شکله بولماق اولور. لاکن عاشق اوروج آغزیندان ضبط ایدیلش نمونه سینده بوراسینی کورمهدیک.

قلبی بر تائری افاده ایدن بو یانیق قوشما، خلق تور کولرنیڭ اڭ ربابی و یانیقلا
ریندان بر نمونه تشکیل ایدره. شکل اعتبار پله ده قصانسیزدینه جڭ قدر تمیزدر. قافیه لری
هم قوتلی، هم ده کوزه ل و تائری آد ترا جاق حزین بر آهنگده در (۱).

آنا:

تبریزدن بر جفت بالا کتیردیم
کتورو بن بویا باشا بتیردیم
برینی ویران اولموش تیغلیسده ایتیردیم.
عجب کلیرمی غریبم منیم.

غریب:

آنامڭ آدی خانلار خانی
باجیمڭ آدی شهره بانی
اوغلوك غریبهم سن منی تانی
من غریبهم من غریبهم من غریب.

آنا:

آدی می سورساڭ خانلار خانی بهم
کوزلریم یوقدر آچام سنی تانیام
نه کور طالع نه بد اقبال آنا بهم
عجب کلیرمی غریبم منیم

(۱) عاشق غریب حکایه سی آذربایجاندا شایع اولدوغی کبی، آنادولودا، قریمدا، استانبولدا
و سائر تورک — تاتار نولکلرینده موجوددر. و مختلف چاپلاری واردر. اسکی چاپلارک داها چوق
دیلي، اسلوب، افاده اعتبار پله اورتاق اولدوقلاری محقق ايسده سوکراکيلرک دوزه لتمک، ادبی لهجه به
یاقلاشدیرماق کبی یا کلیش غیرتله خصوصیت و صمیمیتلری بوزولموش حقیقی شیوه طبیعی لکری غائب
ایدیلیمیش اولدوغندان آراداکی فرقلر چوقالیمیشدر. بو کون آذربایجاندا موجود اولان عاشق غریب
حکایه سیله (قونوشڭ) آنادولودان توپلامیش اولدوغی و (رادلوفڭ) سکرنجی جلدینده نشر ایتدیکی
(صحیفه ۸۹ — ۵۸) اللی بر عدد عاشق غریب تورکوسی آراسیندا بویوک فرقلر اولدوغی کبی (۱۳۳۲)
سنه سنده (اعتماد کتبخانه سی) طرفیندن (عاشق غریب حکایه مشهوره سی) آدیله باسیلان منظوم و منثور
حکایه بوتون بوتون باشقالاشمیشدر. بوندا تورکولرک چوغی یوقدر، اونلاردا دکیشدیریلیمیشدر.

غریب:

اوماریم بزلره رحمت ساجیلیر (۱)
 مولا قسمت ایدره زمزم آچیلیر،
 صدقک بوتون ایله کوزوک آچیلیر،
 خضر ویردی بوئی مولا کریمدر.

آنا:

بزیم مولایا دوغرودر، اوزیمز
 خلق یانیندا قارارماسین یوزیمز،
 بو مژده که یوقدر بزیم سوزیمز
 بو کوزلرله سنی اوغول کوره یم.

عاشق غرب حکایه سینک اک الملی، اک فجیع اولان یری اوغول ایله آنانک
 کوروشدیکي بو صحنه در. ایلرجه اوغلیندان اوزاق قلوب کوزیاشلاری دوکمش و
 کورمز اولمش بر آنا ایله غربت زده اوغلینک بو محاوره سی جدا آجی اولدیغی قدرده
 مؤثر و آغلاتیجی بر تابلودر.

عاشق غرب حکایه سی ایچینده کی وقعه لرده بعض غرابتلر، غیر طبیعیلکلر،
 افسانه پرورلکلر اولماسی اثرک قیمتینه بر ضرر ویرمه دیکدن ماعدا خلقک یارادیجیلق
 قابلیتینه، فانتازیاسینا بدیعی و خیالی ذوقینه، اعتقادی کوروشینه جانلی بر مثال
 تشکیل ایدره.

پـ قهرمانلق حکایه لری. بونوع حکایه لرده برنوع «حماست دستانی» در. بوفرق
 ایله که، بونلاردا کی حماست وقهرمانلیق منتظم واساسلی برقاوغادا کوستریلمش قهرمانلیقلار
 دان ده کل، خارق العاده تصادفلرده، خارالعاده مخلوقلارک — دیولر، جینلر، زنجیلر،
 ضررلی اژدرلرکی — وجودی اولمایان خیالی مخلوقلارک توره تدیکلری خارق العاده
 انکل لری قیران، مانعه لری ییقان خارق العاده حرکتلر، فداکارلیقلار، انسان قوه سیندن
 آرتق دینه جک درجه ده فسونکار اییکیت لیکلر در. غایه شخصی و عشقی در. ینه موضوع عشق
 اطرافیندا دولاشماقدادر. فرانسزلارک رومان دولاروز (کل رومانی) دیدیکلری کی

(۱) آذربایجان عاشقلاری آغزیندان آلتان بو قسم همان همان آنادولی داک کی در، آنجاق
 ایران آذربایجاندا بر پارچا دکیشمشدر.

بر نوع داستاندر. قهرمان اساساً فسونکار تدبیرلرله دنیایه کلمیش، درویشلرک دعاسی، پرلرک یاردیمی، آره نلرک کومکی ایله یاشامیش تیپلردر.

نهایت بونلارک موضوعلاریندادا بر اودیسه (۱) (cdissæ) تاثیر کورمهک چوق ممکندر. ایچلرینده ایران، عرب، حتا اسکى یونان تاثیر یيله واردر. «شاه اسماعیل، محمود ایله الف، فرهاد ایله شیرین» کبی داستانلار بونلارداندر. بونلار ایچنده دین تاثیر دها قوتلی اولان، قهرمانلاری، دینک کسکین قیلیجی وظیفه سینی کوره نلریده واردر. بونلاردادا قهرمان علی الاکثر (تاکری آرسلانی) و (حیدر کرار) لقبلرینی آلان (لافتا الاعلی لاسیف الاذوالفقار) دییه یاد ایدیلن و پیغمبرک داماری اولان (علی) در. مثلاً (کسیک باش دستانی)، (کسیک دستانی) کبی لریده بونلارداندر. بونلار دا، عرب و عجمک اورتاقلی تاثیرلری آشکاردر.

بر قسمی ده اصیل دینهجک درجه ده خلقک ئوز فانتازیا «fantaisie» سیندان یاراتیلش، یاخود چوق کوچوک بر اجتماعی وقعه ایکن بو یوتولش، افسانه حالینا کتیریلش، علی العاده بر قاجاق بر حایدود ایکن، قهرمانلاشدیریلش، خارق العاده قوتلره؛ اعجازلارا قابلیتلی کوستریلش تیپلری حائر اولان رومان و داستانلاردر که بونلاردا خارج تاثیر نسبتاً آزدر. حتا تامایله حیاتی و طبعی بر موضوع ایکن خلقک آغزیندا دولاشا دولاشا بر آز دیندار بر چهره آلمیشدر. بونلار آراسیندا اک سجه وی بر ماهیتده اولانی «کور اوغلو» داستانیدر. بونی تورک خلقیاتی ایله اوغراشان غربلی متخصصلر آنادولویا اسناد ایتمکده درلر، لاکن بو حکایه لر، اوفاق تھک ده کیشیک لیکلرله بوتون تورک خلقلرینده، تورکمنلرده، حتا ئوزبکلرده واردر. بونلارک متنلرینده آز چوق باشقالیقلا وارسادا، موضوعلری ماهیت و روح اعتباریله برلشمکده در. لاکن زمان ایله مختلف ده کیشیکلکله اوغراش، بلکه ده محلی لشدیریلیمشدر. نمونه اولازاق «شاه اسماعیل» (۲) حکایه سینی تدقیق ایدهک حکایه نک، موضوعی ینه بر عشق حادثه سی در. قندهاردا حکومت سوره ن بر پادشاهک اوغلی یوقدر. اونا بر درویش بر آلما ویریر، پادشاه آلمایی یاری یاری یا قاریسیله ییر، دنیا یا بر آرکک اولادی کلیر، آدینی درویش ئوزی قویور. شهزاده بر کیجه رویاسندا یوروک قبیله لرینک قیزی (کلندار) ی کوروب، اونک عشقینه شراب ایچیر. آرتیق سرکدشترلر آتیلماق، قهرمانلیقلار کوستر

(۱) اودیسه — مشهور (هومر) طرفندن یازیلدینی ظن اولونان اسکى یونان قهرمانلاریندان (اولیس)ک سیاحتنی کوستدن ۲۴ تورکیدن عبارت داستان. بو اودیسه ینه هومره اسناد اولونان (ایلیادا) دان دها قوتلیدر.

(۲) بو (شاه اسماعیل صفوی) دکلدر. قهرمانی خلق آراسیندا یاراتیلش بر حکایه در.

مك زمانى كلميشدر. قیزی آراماق، وصاله ایرمك ایچون یولا دوشور. مقصدینه مانع اولان دیولرله اوغراشیر، (عرب اوزه نکی) آدلی مشهور قادین پهلوانلا کوله شیر؛ ییگ بر عارضه دن سوکرا پریرک و دیولرک کومکلریله مقصدینه نائل اولور.

بو بر داستاندر وقعه نڭ قهرمانی اولان شاه اسماعیلک هم سازیندا، هم ده قیلیجنده، کوزینده بر فسونکارلق واردر. حکایه نڭ قورولوشندا اسلامی تأثیری درویش قیلیغندا (خضر) لری، دعا و استخاره لری، دینی قناعتلری کوروریز. لاکن هر شئیده ن زیاده خلقک قهرمان یاراتماقدا کی فانتازیاسیله، قهرمانلق حقنده کی ذهنیتی آکلیورز.

خیلی اوزون اولان حکایه یی بورادا تمااذاکر ایتمکی آرتیق کوروریز (۱). اساساً نثر اولاراق یازیلیمیش، لاکن جانلی وقعه لری منظومه لرله سوسله نمیش اولان بو داستانک منشور باشلانغیچیندا بر پارچا ایله بعض منظوم شریلرینی نمونه اولاراق آلاجاغز:

«شاه اسماعیل» (۲)

«راویلر شویله روایت ایده لرلرکه، عجمده بر شاه واردی، قندهار پادشاهی دیرلردی، اما بونڭ دنیا یا هیچ ذریتی کلمه دی. بر کون پادشاه صباح نمازینی قیلوب، بعده یرینه اوتوردوقدا خان سلطان کلوب شاهک یانینا اوتوردی. پادشاه بر کره آم چکوب باشنی سالادی. خان سلطان ایتدی: «افندیم، آم چکرسڭ، حمد اولسون بر اکسیکمز یوقدر؟» پادشاه جواب ویردی: «اومت اکسیکمز یوق، لاکن دنیا دا بر اولادیم اولایدی، بن تولدوکدن سوکرا تختیمه اوتورایدی، اونکچون آم چکیریم» آیتدی خان سلطان آیتدی: «بو دنیا دا درد اولورس، درمان دا بولونور. بر کون سیاحته چیقارسڭ، بلکه دردیکه درمان بولونور». پادشاه امر ایله دی: «تیز بانا وزیر ی چاغیرک» آیتدی وزیر ی چاغریلار، کلوب یدی یردن تمنان سوکرا ال پنجه دیوان دوردی پادشاه آیتدی: «وار، چارشیدان ایکی قات درویش خیرقاسی آلوب کل». وزیر دخی کتیردیکده، پادشاه آیتدی «ای لالا، سنکله چیقالم باقالیم آینه دوران نه کوستریر؟» دییه قاقوب یولا روان اولدولار.

اوج ساعت یول کیدوب بر چشمه باشینا واردیلار، پادشاه، «لالا، بو چشمه دن آبدست آلوب ایکی رکمت نماز قیلالم، و بعده بر آز طعام ایدوب یولمزا کیده لیم» دییوب، او چشمه دن آبدست آلاراق، نمازا مشغول اولدولار. پادشاه سلام ویردیکي وقت کوردوکه، یاندا بر درویش دورور،

- (۱) داستانک تمامنی اوقوماق ایچون (رادلوف ایله قونوش)ک ۸ نجی حصه منه بافکر.
- (۲) تورک اساطیریندن (اسکی قوملرک ئوز مبعودلری حقنده کی حکایه لری) عد اولونان اوغوز خان منقبه سیله بو (شاه اسماعیل) حکایه سی آراسیندا اساس مناسبتلر اولدوغنی سویله بن ضیا کوک آلپ دیر: «خلق کتابلاری آراسندا (شاه اسماعیل) اسمنده بر کتاب واردرکه، بونڭ قهرمانی ده اوغوزخاندان باشقا بر شئی دکدر. شاه اسماعیل دا اون بش باشینا قدر آدسین قالیر؛ اوکادا باباسی دشمن اولور، اودا اوغوز خان کبی اوج قیزله اوله نیر. بو دورت مثال مقایسه سندن اوغوزخان منقبه سنڭ مشترک بر شکلی چیقاریلا ییلیر». تورک توره سی ۱۳۳۹ مطبعه شماره (صحیفه ۷۱).

شاه آیتدی: «درویش، سن بورادا نه کریرسک؟» دیدیکده آیتدی: «پادشاهم، بزر سیاهر کهزه دریز». دیدیکده، پادشاه آیتدی: «بنم پادشاه اولدوغمی نهدن بیلدک؟»

درویش ایتدی: «بو کمتر قولکر بونجا سنه اولوب، کورمه دیکیم سراجام قالمادی، نیچه کره دولدوق، بوشالدیق. سنک پادشاه و یانداکی وزیر اولدوغنی ییلمسم، یازیق بنم درویشلیکیمه» آیتدی. پادشاه آیتدی: «آمان درویش بابا، سن بنم پادشاه اولدوغمی بیلدک، بنم دریمده درمان اولورسن» آیتدی: درویش آیتدی: «پادشاهم، دردی ویرن خدا درمانتی دخی ویریر، بزر بر ادنا درویش» دیدیکده، پادشاه درحال: «آمان درویش بابا، سن بنم یانما کلدک، صورتده مولادان هدایت احسان» دیدیکده اول وقت درویش داغارچینا ال ووروب بر آلمانا چقاراراق، پادشاه ویردی: آل پادشاهم، بو آلمایی سرایا واردیقا، یاصی (۱) نمازینی قیلدقدان سوکرا آلمایی سوبوب، یاریسینی ئوزیک یی، و یاریسین خانم سلطانا یدیر، اول کیچه برلیکده یاتاسان، انشالله تعالی مولانک اذنیله بر ایرکک اولادک اولور، اما من کلمه نیچه اسمینی قوبمایاساک و آلمانک قابوغنی دخی ماهر قیصراغا ویرمسکر، انشالله دوقوز آی اون کون تمامینده سندن بر آرکک اولاد و ماهر قیصراقدان بر طای دنیا یا ظهور ایدهر، لاکن بن کلمه نیچه اسمینی قوبمایاسکر، بن ئوزوم اسمنی قویوم، آیتدی. بو منوال اوزره قرار ایله دیلر، پادشاه الی جینه سوقوب، چقاروب درویشه ویرمک آندا، باقادی نه درویش وار. نه بر کیمسه وار...»

حکایه ننگ بو مقدمه سنی اوقورکن اسلامی عنعنه و قناعتلرک خلق آراسینداکی تاثیرلرینه شاهد اولورز. درویش قیافتنده به لیره ن (خضر)، اوقونموش سحرلی آلمانا، درویشک اسرارانکیز تنبهری بوتون بو نوع ماصالاردا تصادف ایدیلن خصوصیتلردندر. قاراقته ریستیک اولان قهقه لردن بریده خلق نظرنده نسلینک دوامیندن باشقا دوشونجه سی اولمیان، عقلینه کلدیکی زمان لالاسینی، یعنی وزیرینی آلاراق، قیافتنی ده کیشدیروب سیاحته چیکا ییله جک قدر ایشیسز و قیدسبز بر تیپ اولاراق یاشایان پادشاهدر. خلقک طفیلی حکمدارلارا قارشو بو نظری جدا شایان قیددر.

بوندلن سوکرا شهزاده ننگ دنیا یا که لیشی، تریه ایدیلیشی کبی بر چوق تفرعات کثیرکه، بزبونلارلا مشغول اولاجاق ده کلز. بونلار همان بوتون ماصالاردا یا بری برینک عینی، یاخودده چوق بکزه ریدر. بوندان سوکرا کیچه رویاده عشق شرابنی ایچهن شاه اسماعیل ایله قیزک تصادفی کوروشمه لر کیر؛ شاه اسماعیل ایله قیز بری برینه بو تور کوی سویلرلر:

شاه اسماعیل:

ملول ملول باقان دلبر
دونه م بو یانا آیریلیق
یاندی وجودیم کول اولدی
اولام دیوانه آیریلیق

(۱) یاصی — یاتسو — شامدان جیرق کیچمش.

قیز:

یئلمه زدید سنی ازلی
وار ییکیت کیت بن سنک ایم
دو کولدی باغیم خزلی
وار ییکیت کیت بن سنک ایم

شاه اسماعیل:

شاه اسماعیل کلدی سانا
کوزهل آدک ییلدیر بانا
بنی قویما یانا یانا
مشکلدر بانا آیریلیق

قیز:

کلغارددر سنک یارک
دوشومده کوردوم دیدارک
واللهی بودر اقرارم
وار ییکیت کیت بن سنک ایم

آرتیق بوندان سوکرا ماجرالار باشلایر. بز بعضی تورکولری قید ایدیه جکز؛
هانی سنک آوک دییه نلره شاه اسماعیلک جوابی:

هی آغالار، هی غازیلر
کوروک نه لردن آیریلدیم
ئوپدیم و هم حلاللاشدیم
لی شکردهن آیریلدیم

بر کون شاد اولوب کولهیم
یاردان انتقام آلایم

بر کیجه مهمان اولایم
کل یوزلو یاردان آیریلدیم.

سلوی بویلو حوری ملک،
من کلعداردان آیریلدیم (۱)
شاه اسماعیل ایدره دیلهک
بنی حسرت قویما فلک

حکایه نڭ قهرمانی بر چوق سرگذشتلر کیچیریر و بو وسیله لرله زمین وزمانه،
وقعه و نتیجه یه مناسب تورکولر سویله ریر و کرک یاردیمجی لاریندان، کرک مخاصم و
دوشمنلریندن نظماً جوابلار آلیر. بوتون بو وقعه لرک جریانی، «perepetie»
یعنی حکایه نڭ اک چوق مراق و هیجانی موجب اولان قسمی ویا که نتیجه سی خلق یارا
دیجیلغینڭ جانلی بر نمونه سی بر تیپی در. بو حکایه نڭ آنادولودا موجود شکللریندن
بری رادلوفڭ سکزنجی جلدینده تماماً (صحیفه ۵۷ — ۲۷) یازیلمشدر (۲). بزحکایه
نڭ هاموسینی آلمادیغمز کبی، تورک لری ده تماماً آلمایریق.

«شاه اسماعیل» حکایه سنڭ ده قوتلی، سجه وی و قاراقتهریستیک بعضی قطه لری
واردر. قهرمانلیق شعرلری اعتباریله (کور اوغلو) ایله (شاه اسماعیل) آراسیندا بویوک
مشابهتله تصادف اولونور، مثلاً: بو (شاه اسماعیل) ایله (عرب اوزه نکى) نڭ محا
ورده لری ایله کور اوغلوندا کی (کور اوغلو) و (تیمور لنگ اوغلی کتغان) محاوره
لری آراسیندا روح، معنا، ادا و شکل اعتباریله موجود اولان برلک و اورتاقلیغی کور
مه دن ممکن ده کلدر.

عرب اوزه نکى ایله مشاعره لری:

شاه:

قندهاردان کلشم مراد آلمانغا
عرب یول ویر، یول ویر اینجیتمه متی

(۱) بو مصراع سوکنجی اولماق لازم کلیر.

(۲) عاشق غریب حکایه سی کبی (شاه اسماعیل) حکایه سی ده آذربایجان، آنادولو و سائر محیطلرده
اولدیجی باشقالاردا سویلمکده در. نتیجه که، رادلوفڭ نشر ایندیکی آنادولودا سویله نمیش حکایه ایله
(۱۳۳۴) ده (ابوالقاسم فردوسی) نڭ استانبولدا بادیردیغی نسخه آراسیندا چوق فرق واردر. بو سوک
نسخه ده خلق دیلی و خلق حکایه شکلی همان تماماً دیکشیدریلمیش، افاده پوزولمشدر. دیلی استانبول
تورکجه سینه یاقلاشدیریلمش: «اویان اخبار و ناقلان آثار و محدثان روزگار....» مقدمه سیندن باشقا عنعنوی
بر خصوصیت قالمایشدر.

جا ئلام کلدیم کندی باشیما
عرب یول ویر، یول ویر اینجیتمه منی

عرب:

بو کون بر ککلك دوشوب توریمما
ایتوروب یوللارك کوش ووروب کیدر
قورقوسندان چاتلایوب کل دوداغلاری
موج اوروب دریا تک جوش ووروب کیدر

شاه:

نه یله رسك کلندن آلیرسك باجی،
ئولدورورم عرب یوقدر علاجی،
ییقاریم باشیکا سرایی، تاجی،
کولهك اولام عزب اینجیتمه بنی

عرب:

چیقار یوکسه کدن قایایا باقاریم،
که ن دوشمنلری وورور ییقاریم،
طونا سیلی کبی قانلار ساچاریم،
آقان چایلار جوشان ووریر کیدر

شاه:

جانیم عرب دوشمه بنم په شیمه،
ده کمه شاهین پنجه وورماز له شیمه،
شیمدی نظر ایله تیز ساواشمه،
آمان عرب کل اینجیتمه بنی

عرب:

چو غوندان آلمیشم بونجا شکاری،
کورورسك کلله دهن برجی حصاری،

شاشیرمش کندینی ایدهر نیازی
بورایا کلن بزده باش ویریر کیده

شاه:

یری عرب سنده صدقکی دیله
چاغیررام آلله پیغمبر ییله
اولار کومک اولار شاه اسماعیله
عرب یول ویر، یول ویر، اینجیتمه بنی

عرب:

چاغاسن ده کلسک میدانک ده نکى ۱)
قورقومدان قاجوبدر یوزکک رنگی
ایشیتمه مشسک مکر سن عرب زنگی
هر کلن بورادا باش ویروب کیده.

عربک سوزلرینده کی شدت و ییکیتلک، قهرمان روحینک خلق آراسیندا موجود
اولدیغینا جانلی بر شاهددر. خلق، عین روحی، عین سجهیی، عین ییکیتلکی کور اوغلی
آغزنداندا شاه اسماعیل آغزنداندا عرب ئوزه نکى آغزینداندا سویله تیر؛ بویوک
دهرین و حقیقی بر ذوق آلیر:

«چیقار یو کسه کدن قایایا باقاریم
کلن دوشمنلری وورور ییقاریم».

و:

چوقوندا آلمیشیم بونجا شکاری
کورورسک کللهدن برجی حصاری

(۱) کوهنه چاپیندا همین مصرع یرینده بو مصرع واردد:
ده لی سن اوغلان سن یوقسا که بنکی

9:

«چوققسک ده کلسک میدانک ده نکی،
قورقومدان کیچدی یوزونک رنگی»

کبی غرور، اعتماد نفس، جبروت، (کبر و عظمت) استهزا و تعریض ایله دولو بیتلر
هپ او روحک محصولی در. کیم اولورسا اولسون، هر قهرمان بو سوزلری سولر. ئویله
کویلر واردر که، بو سوزلری خلق قهرمانلارینک هر هانکی سینه سویله تمکده هیچ بر
(نه نکل)، هیچ بز فرق کورمز.

خلقلک حسی و هیجانی ساده قهرمانلیق، باطریقدان عبارت ده کل، او خاصیت
ایله برابر اینجه حسلری، قلبی هیجانلاری، عشق و سودایی، عینی طبیعت، عینی
صمیمیت، عینی قوت و موفقیتله ترنم ایتمکدن کیری دورمیر. کلغذارلا شاه اسماعیلک
بو محاوره سینی اوقویاق:

کلغذار ایله بولوشدوقلاری زمانکی مشاعره لری:

شاه:

بن ده یلدیم تازه کلین اولموشسک،
کینمیش قوشانمیش ایله کیتمشسک،
ده رمیش ده وشیرمیش شیرین اولمشسک،
غنچه براقمیش کله کیمشسک (۱)

کلغذار:

سندن آیریلالی بردم کولمه دیم،
قلبمک نشانی یار صفا کلدک،
من میلیمی کیمسه لره ویرمه دم.
دردیملک درمانی یار صفا کلدک!

شاه:

یتەر اولدو بو ستملر یتیشیر
کوزکوز اولدو قارا باغیریم توتوشور

(۱) بو قطعه لر (رادلوفدا) دا باشقا جور ضبط اولونمشدر.

بن آغلاریم دودو ۱) قومرو ئوتوشور
کینمیش، قوشانمیش ایله کیتیمیشک

کلعدار:

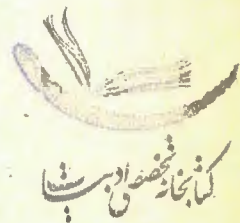
یقیلسین باغچه کلعداری ۲) نه یله یم،
دوکولسون ایواسی، ناری نه یله یم،
سندن ئوزکه، شاهم یاری نه یله یم،
قلبمک نشانی یار صفا کلدک،

کلعدارلا شاه اسماعیل اوپورکن کلن دوشمنلرله چنکله شن عرب اوزنه نکینگ سویله
دیتکی بو منظومه ده قوتلی بر حماسه شعریدر:

یینه دومان چو کدی، هندک یولونا،
اویان هی سهودیگیم، کور نه لر اولدی،
دورت یانیمز دوندی قارا دومان،
اویان هی سهودیگیم، کور نه لر اولدی

شیمدی خبر کیتدی هنده، ایرانا،
آنلاردا سوسامیش بر آوج قانا،
بر آسلان نه یله سین بر سوروجانا،
اویان هی سهودیگیم، کور نه لر اولدی.

شیمدی تاتار کیتدی کلیر حبشی،
اونلاردا ایدەرلر بزیمله جنکی ۳)،
دەرلر دولدورور قان ایله لهشی،
اویان هی سهودیگیم، کور نه لر اولدی.

۱) طوطی.

۲) کلزار اولاجاق.

۳) اصلنده «جنکی» ضبط اولونمش ايسه ده قافیه نظرًا کوره شی اولسا موافق اولور.

شیمدی خبر کیتدی کلیر فرنکی
اونلاردا ایده لر، بزیمله جنکی،
کور نه لر ایشله دی (عرب اوزه نکی)،
اویان هی سهودیکیم، کور نه لر اولدی (۱)

بو قوت افاده قلاسیق ادبیات وثیقه لرینده کورولمیر، خلق شعرینه مخصوص بر صمیمیت محصولیدر. حکایه پادشاهک (عرب اوزه نکی) طرفدن تولدورولمه سی ویرنه شاه اسماعیلک کلمه سیله قورتاریر.

بو حکایه نلک ماهیتنی خلاصه ایضاح ایتدیک. منظومه لرینی ادبیات و بدیعیات قطه سیندن تدقیق ایده رسه ک، ایچینده کی دینی قطه لر مستننا ایدیلیرسه، عمومیتله اثر چوق حسی، ربابی و حماسی یازیلمشدر. چوق ساده بر افاده ایله قوتلی بر حس کوستریلمش، یاشاتیلیمیشدر.

بعضاً سکر هجالی، بعضاً ده اون بر هجالی اولان تورکولر تماماً خلق شعرلی نوعلریندن در. یا اوچ قطعه دن عبارت (قوشما)، یا دورت، بش قطعه دن عبارت (دیوان) و یا عینی اساس اوزره قورولموش داستان شکلنده بعضاً مانیلرده ن متشکلدر. وزنأ بعضی اهما لار کورولدو کی کبی، قافیه لرده ده بوزوقلوقلار واردر، خلقک آهنگ و ذوق حقنده کی تلقیلرینه (آکلایشلارینا) هر حالدا او یغوندر. یایلایا، داغلارا، چمنه خطاباً سوله ن سوزلر ساده حس ساده خیال و هیجان اعتباریله ده کل، بدیعیات و ادبیات جهتندن ده کوزه ل، قوتلی و جانلیدر. بو روح و بو ذهنیت اساس اتخاذ ایدیه ره ک، خلق دو یغوسی تدقیق ایدیلیر و اونلک اوزهرینه ادبیات قورولورسا، البته بر قوت فازانیمش اولور. بو کونلک ادبیاتینه یکی بر معنا، یکی بر غایه، یکی بر تمخنیقا لازم کلدیکی ده آشکاردر. شکللر اصلاح ایدیلیر، دیلک صحت و صفوتینه اعتنا کوستریلیرسه، بو خلق داستا نلاریندان بره ر صحنه شاه اثری چیقارماق، نمونه اولاجاق برر داستان وجوده کتیرمک چوق آساندر.

بویله داستان شکل و ماهیتنده کیلرده ن ماعدا خلق آراسیندا علی العاده ماصال قیینندن قهرمانلیغا حایدودلیغا و سائر یه دائر بر چوق حکایه لر داها واردرکه، اونلا ری طبیعتیله بو نوعلردن آیرماق لازم کلیر: خلق آراسیندا قوجا قاری ماصاللاری آدلانان بو نوع حکایه لردن آیریجا بحث ایده چکر.

لاکن حقیقی داستانلاردان اولان و تاریخی بر قیمت و عنعنهی احتوا ایدن (اوغوزنامه) کبی «کتاب دهده قورقود» دا، کرک حکایه اولونان حادثه لرك وقوعبولدیغی بر و کرک افاده اعتباریله اوغوزلارک اورتاق خلقیاتیندان سایلمالی در. بو حالدا آذربایجان خلقیاتیندان بحث اولوندیغی سیرادا «دهده قورقود» داستانلارینک قسماًده اولسا ذکرى طبیعیدر. کرک دیل، کرک شکل، کرک موضوع اعتباریله تدقیقلى چوق دفته شایان و حتماً تقلیده لایق اولان بو داستانلاردان هیچ اولمازسا بر نمونه ویرمک؛ اونلاری یوقا ریدا مثال اولاراق کوستردیکمز (شاه اسماعیل) لر و دیگر قهرمانلق حکایه لريله، ساز عاشقلى اثرلريله، حتماً علمى جریانه منسوب اولاراق کوستردیکمز قاضی برهان الدین کبی عالم شاعرلرک یازیلاريله مقایسه ایشلرینی آسانلاشدیرمش اولاجاغیندان بر نیچه جهندن فایدالی درلار.

«دهده قورقوت» داستانلارینک باشلانغیجلاری چوق خصوصیتی حائزدر. بوتون اسکی تورک قوملرینک سازگیلاری داستانا باشلارکن ئوزلرینه مخصوص بر مقدمه و برالقاب قوللانیرلار. خانلار ئوکنده داستان اوقویان بر قوبوزجی اولدیغی کتابداکی افاده دن آکلاشیلان دهده قورقوددا، داستانلارینا «خانم هی!» دییه باشلار. بو داستانلاردان برینی دیکله یه لیم: ۱).

درسه خان اوغلی بقاج خان بونی (بونی) بیان ایده ر:

«خانم هی! بر کون قامغان (خان) اوغلی جان (خان) بایندر یرندن طورمشدی. شامی کونلکی (۲) یر یوزنه دکدرمشدی. الاویوانی کونک یوزنه اشانمشدی (۳). ییگ یرده ایپک خالیچسی دوشنمشدی. خانلار خانی خان بایندر ایله بر کره طوی ایدوب اغوز بکلرین قوغلردی. کینه طوی

۱) مین ایلدن داها آرتق بر زمان اول دهده قورقود طرفیندن ترتیب ایدیلش اولان بو داستان او زمانک اغوز لسانیندا یازیلمشدر. او زمان اغوز دیلینده ایشله دیلن بر چوق کلمه لر بزم کونیمزده و لسانمیزدا اونودیلمش و ترک ایدیلش و یاخوددا املا و شکلی بزه کلینجهیه قدر اساسلی صورتده دکیشمش اولماقلا آکلاشیلماز بر حاله کلمشدر. بو سببه همین داستانک بوتون کلمه لرینی آیری آیری تکلکده باشا دوشمک و او زمان نه صورتله اوقوندیقلازینی عینیه تصیین ایتمک غیر ممکن کبی بر شئیدر. بو مسئله خصوصی تدقیقات علمیهیه محتاجدر. بو داستان، آنجاق توپدان یعنی داستانک موضوعی اولان حادثه نك و بو حادثه نك نه یولدا و قوعبولدیغینی باشا دوشمک صورتله آکلاشیلا ییلیر. املاسی دخی اصلینده اولدیغی کبی در. عین بر کلمه باشقا — باشقا یرلرده باشقا — باشقا یازیلمشدر. بونلار دکیشدیریللمه دی.

حکایه نك کتابه درجیندن مقصد ایه، بو کونکی دیلیمزک اسکی بر اساسینی تشکیل ایدن دیلک ادبیاتیندان بر نمونه، بر فکر ویرمش اولماقادر. بونکلا برابر، داستانی ممکن مرتبه آسانلاشدیرماق ایچون صحیفه لرك حاشیه لرینده و متن آرالاریندا بعض ایضاحات ویریلمشدر. بو ایضاحات قسماً تخمینیه در. و داستانک خلاصه — معناسی داستان قورتاردیغی یرده یازیلمشدر.

(۲) کوبلک چادر.

(۳) یوکسه لمیشدی.

ایدوب آتدن ۱) آيفردن، دوه دن بفره قیوندن قوچ قوردرمشدی؛ بر یره آغ اوتاغ، بر یره قیزیل اوتاغ، بر یره قره اوتاغ قوردرمشدی.

کمون ۲) که اوغلی قیزی یوق، قره اوتاغا قوندرك ۳) قره کچه آلتنه دوشك قریون یحنیسیندن اوکته کتورن یره یسون یمزسه طورسون کیتسون دیمشدی. اوغلی اولانی آغ اوتاغا قیزی اولانی قیزیل اوتاغا قوندرك، اوغلی قیزی اولمیاننی الله تعالی قرغاید ۴) بز دخی قارغرز بللو یلسون دیمش ایدی.

آغوز بکلری بر یره کلوب یغناق اولماغا باشلادی. مکر درسه خان دیرلردی بر بکون ۵) اوغلی قیزی یوقدی.

صویلش (سویلشمش) کوره لم خانم نه سویلشمش:

صلقوم صلقوم طاك يللری اسدکنده

صلقلو یوز آج تورغای سیرادقده ۱)

صلقی اوزن ۲) تات اری یکلدقده

بدوی آتلر اسنی کورب عقرادقده (اوقرادقده) ۳)

آقلى قرالى سچان چاغده. ۴)

قالن اوغوزك سکلنی (کلینی) قری بزین چاغده

کوکسی کوزل قبا کون طاغله دکنده

بك يكتلر جلاسنلره) بر برنه قبولن چاغده (چاغده)

آلار (آلا) صباح درسه خان قلقوبنی یرندن اوروطورب ۶) قرق یکیدن بوشه آلوب بایندر خانك صحبتینه کلوردی.

بایندر خانك یکتلری درسه خاننی قرشولولر (قارشولادیلار) کتورب قره اوتاغه قوندردلر قره کیجه (کچه) آلتنه دوشدلر (دوشه دیلر) قره قیون یحنیسیندن اوکته کتورردلر. بایندر خاندن بویرق بویله در خانم دیدلر.

درسه خان ایدر: بایندر خان بنم نه اکسکلکم کوردی قیلجمدنمی کورهی. صفرامدنمی کوردی بندن آلچق کشیلر (کشیلری) آغ اوتاغه قزل اوتاغه قوندردی. بنم صوچم نه اولدیکم قره اوتاغه قوندردی دیدی. آیتدیلر: خانم بوکر بایندر خاندن بویرق شویله درکیم اوغلی قیزی اولمیاننی تکرری تعالی قرغاید. بز دخی قارغرز دیمشدر دیدیلر.

۱) قیردیرمشدی. ۲) کیملک. ۳) قوندورك ۴) قارغیمشدر. ۵) بکک.

۱) صقللو بوز آج تورغای سیرادقده: آکلشیلامادی.

۲) صقلی اوزن — ساققالی اوزون.

۳) بدوی آتلارا سنی (Issini) کوروب عقرادقده — بدوی آتلار صاحبی کوروب

کیشنه دیکده.

۴) آقلى قرالى سچان چاغده — آق ایله قارانك سه چیلدیکی چاغدا.

۵) جلاسنلر — بو دخی یکیت و بهادر معناسینادر. داها اولکی بك يكتلر اساساً بك عائله سیندن

اولان یکتلر اولمالیدر.

۶) اوروطورب — آیاغا قالقوب.

درسه‌خان یرندن اوروطوردی ایدر: قالدونی (۱) یکتلرم پروکردن اوروطوردن بو قراپ
(قاره‌عیب) بکا یابندن دریاخاتوندندر، دیدی.
درسه‌خان اونه کلدی چاغرب خاتونه سویلر کوره لم خانم نه سویلر:
سویلمه:

بروکل کل باشم بختی اوم تختی
اودن چیقوب یورینده (یوریه‌نده) سلوی بویلیم
طپوغنده صارمئنده قره صاحلم
قورلو (قورولو) یایه بکزر چاتمه قاشلم
قوشه بادم صفین طار اغزلم
کوز الماسنه بکزر آل یکاقلم
قادرغم دیره کم دولکم

کورمیسن نلر اولدی: قالدونی خان بایندریرندن طورمش بریره آغ اوتاغ بریره قورل اوتاغ
بریره قره اوتاغ دکدرمش. اوغلری (اوغوللیری) آغ اوتاغ قرلری. (قیزلیری) قورل اوتاغ
اوغلی قزی اولمیاننی قره اوتاغ قوندرك قره کیچه (کیچییی) آلتنه دوشك قره قیون یخسنندن
اوکنه کتورن یرسه یسون یمزه طورسون کیتسون. انون کم اغلی قزی اولمیه تکرری تعالی انی قیر
غاییدر بز دخی قارغرز دیمش. کالونی قرشولادیلر قره اوتاغ قوندردیلر قره کیچه التومه دوشدیلر
قره قیون یخنی سندن اوکمه کوردیلر اوغلی قزی اولمیاننی تکرری تعالی قرغاییدر بز دخی
قرغرز بللو بلکل دیدیلر.
سندنی در بندنی در تکرری تعالی بزه بریتمان اوغل ویرمز ندن در دیدی سویلدی،
سویلمه، ایدر:

خان قزی یرمدن طورایمی
یهاکله بو غزکدن (۲) طوتونی (۳)
قبا او کچم آلتینه صلاینی (۴)
قره پولات اوز قیلجم التومه آلایمی (۵)
اوز کودکدن (۶) باشکی کسینی (۷)
جان طلتوسن بکا (سکا) بلدرینی (۸)
آلجه قانک یر یوزینه دوکه‌ینی (۹)
خان قزی سببی ندر دیکل مکا
قتی قضب (۱۰) ایدرم شمدی سکا

دیدی.

درسه‌خانک خاتونی سویلمش کوزه لم نه سویلمش واریدر: های درسه‌خان بکا قضب ایتمه.
اینتجب آجی سوزلر سویلمه. یرکدن اروطورغل. آله چادرك یر یوزینه دکدر کل. اندن (۱۱)
ایفلردن دوه دن بئرا قیوندن قوچ اولدر کل (۱۲) ایچ اغوزن طاش (۱۳) اغوزن بکلرین استوکه (۱۴)

(۱) قالدونی — قالدون.

(۲) بوغازکدان، (۳) دوتلریمی (۴) سالایمی. (۵) آلایمی. (۶) کووده کدن (۷) کیسه‌یمی (۸) بیلبدیره‌یمی.
(۹) دوکه‌یمی (۱۰) غضب (۱۱) آتدن. (۱۲) آیدن، آغیر، دوه دن، قیوندان قوچ تولدور. (۱۳) طیش. (۱۴) اوستکه.

يغناق اتكل (۱) آج كورسك طويرغل (۲). يالنجق كورسك طوناتل. بورجلويى بورجندن قورترغل. دپه كىي آت (۳) يىن (۴). كول كىي قمز صاغدر (۵). اولى (۶) طوى ايله حاجت دله (۷) اول كىم بر آغزى دعالى نك آقشيله تكرى بزه بايتمال عيال (اوغول) ويره ديدى.

درسه خان دشى (ديشى) اهلنك سوزيله اولو طوى ايلدى حاجت ديلدى. آتدن آيغر دوه دن بوغره قيوندن قوج قردردى. ايچ اغوز طاش (طيش) اغوز بككرين اوسته يغناق آتدى. آج كورسه طويردى (۸) يالك (۹) كورسه طوناتدى. بورجندن قورتردى دپه كىي ات ييندردى (۱۰). كول كىي قمز صاغدردى. ال كورديلر حاجت ديلديلر. بر آغزى دعالى نك آقشيله الله تعالى بر عيال ويردى خاتونى حامله اولدى.

بر نجه مدتدن صكره بر اوغلان طوغردى، اوغلانجوغنى دايه لره ويردى، صقلىدى. آت آياغى كولك (۱۱) اوزان دلى جوك (۱۲) اولور ايكولو اولالور قهرغالى بويوب (۱۳) اوغلان اون بش ياشنه كيردى.

اوغلانك باباسى بايندر خانك اوردسنه (۱۴) قرشدى، مكر خانم باني در (بايندر) خانوك بر بوغاسى واردى. بر داخى بفراسى واردى. اول بوغا قتي طاشه بوينز اورسه اون كىي اوكدردى (۱۵) بر يازين بر كوزين بوغايه بوغرايى صواشدرلردى. بايندرخان قالن (غيرى) اغوز بككريله تماشايا باقردى قهرج ايدردى.

مكر سلطانم كنه يازين بوغايى سرايدن چقردلر. اوچ كشى صاغ ياتندن، اوچ كشى صول ياتندن دمور زنجيرله بقلى طوتمشلردى. كلوب ميدان اورتاسيندا قيويورديلر. مكر سلطانم درسه خانك اوغلنجغى اوچ دخى اوردى اوشاغى اشوق اوينيرلردى. باغايين قيوي (قويو) ويرديلر اوغلنجقلمه قاچ ديديلر.

اول اوچ اوغلان قاچدى درسه خانك اوغلنجوغى قچمدى آغميدانك اورتاسينده باقدى طوردى. بفا دخى اوغلانله سوردى كلدى دلدى كه (ديلهدى كه) اوغلانى هلاك قلىندى (قبيله ايدى). اوغلان يومروغيله بفا نك آلتنه قياطوتوب چالدى. بفا كوتن كوتن كندى. بفا اوغلانله سوردى كروكلدى.

اوغلان ينه بفا نك آلته يومروغيله قاتى اوردى. اوغلان بوقانله بفا نك آلتنه يومروغنى طيادى سوردى ميدانك باشنه چقردى.

بفايله اوغلان بر حمله چكشديلر اكى طالوسنك (كوردهك كميكى سورى) اوستينه بفا نك طوردى نه اوغلان يكرنه بوغا يكر (نه اوغلان يكر نه بوغا يكر).

اوغلان فكر ايلدى ايدر: بر طامه درك (ديرهك) اورولر اول طامه طايق (داياق) اولور بن

(۱) ايتكيل. (۲) دويور. (۳) ات. (۴) ييغ. (۵) ساغدير. (۶) اولور. (۷) دپله. (۸) دويوردى. (۹) يالين. (۱۰) ييغديردى. (۱۱) چاپيق، تز. (۱۲) چويك. (۱۳) بويوبوب. (۱۴) اوردوسينا. (۱۵) ئوكودوردى.

بونڭ آلتنه ينه (نيه) طاق (طاق — طابق) اولورين طوردين ديدى اوغلان بوغانڭ آلتندن يومروغن (يومروغن) كيدردي يولندن صاولدى بفا آياغ اوسته طورهمدى دوشدى دپهستڭ اوسته يقلدى. اوغلان بچاغنه ال اوردى بفاڭڭ باشنى كسدى.

اغوز بكلىرى كلب اوغلان اوسته يغناق اولدىلر تحسين ديديلر. دهم قورقوت كلسون بو اوغلانله آد قوسن ييلهسنجه آلوب يياسنه (باباسينه) وارسون يياسندن اوغلنه بكلك استسون تحت (تخت) آل ورسون ديديلر.

چاغرديلر. دهم قورقوت كلور اولدى اوغلانى آلوب باباسنه واردى دهم قورقوت اوغلانڭ باباسنه صويلمش كورهلم خانم نه صويلمش ايدر:

همى درسه خان اوغلانله بكلك وير كل تحت (تخت) وير كل اردملى در (يكتيدر بهادر در) بونى اوزن (اوزون) بدوى آت وير كل. ييز (ييزت) اولسون هنرلى در اغايلدن (اغيلدن) تومن (برچوق) قيون وير كل بو اوغلانله شيشلك اولسون اردملى در قيتبايدن قيزل دوه وير كل بو اوغلانله يوكلك اولسون هنرلى در آلتون باشلوبان ۱) او وير كل بو اوغلانله كولكه اولسون اردملى در چكن (چيكنى) — اوموزى (قوشلى) جبه طون وير كل بو اوغلانله كير (كييت) اولسون هنرلى در بايندر خانڭ آغ ميدانده بو اوغلان چنك ايتمش در بر بفا اولدورمش سنڭ اوغلڭ آدى بوغاج اولسون آدى (آدينى) بن ويرر ياشنى الله ورسون ديدى.

درسه خان اوغلانله بكلك ويردى تحت ويردى اوغلان تخته چيقدى باباسنڭ قرق يكيدين آكمز اولدى.

اول قرق يكت حسد ايلدىلر بر برينه سويلدىلر كلون اوغلانى باباسنه قوليلوم (قوغولا يالم) اولام كم اولدره (تولدره) كنه بزم عزتمز حرمتمز آتوك (آنڭ) باباسى ياننده خوش اولام آرتق اولاديديلر. واردى بو قرق يكيديك يكرمىسى (اكرمىسى) بريكا يكرمىسى دخى بريكا اولدى. اول يكرمىسى واردى درسماخانه بو خبرى كتوردى ايدر: كورمسن درسماخانه نلر اولدى يارهمون يار چمسون سنڭ اوغلڭ كور قوپدى. ارچل قوپدى قرق يكيدين بونه آلدى قالن اغوزك اوسته يوريش (يوروش) اتدى نه يرده كوزل قوپديسه (چيقدى ايمسه) چكوب آلدى آغ صققلو قوجانڭ آغزين سوكدى آغ برچكلر (برچكلو) قرينڭ (قارينڭ) سودين طرتدى اقن (آقان) طورى سولردن خبر كيجه (كچه) ارقوردى (ارقوردى) يتان (ياتان) آلا طاعدان بتراشا (آشه) خانلر بايندر (خانه) خبر واره درسماخانه خانڭ اوغلى بويله بدعت اشلمش ديهلر.

كردكڭ دن (كرديككدن) اولدكڭ (تولدوكڭ) يڭ اولام بايندر خان سنى چاغره سكا قتمى قراب (غضب) ايله بويله اوغل سنڭ نكه كرك بويله اوغل اولمقدان اولمق پكدرا ولدورسكه (تولدور سته) ديديلر.

درسه خان وارن كتورك اولدره يم ديدى. بويله ديكچ خانم اول نامردلر يكرمىسى دخى چيغه كلدى وير قووانلر دخى كتوردلر ايدر (ايدرلر): قلقوبنى درسماخانه سنڭ اوغلڭ يرندن اورطوردى كوكسى كوزل قبا طاعه آوه چيقدى

سز وار ايكن آو اولدى قوش قوشلدى اناسنڭ ياتنه الوب كلىدى ال شرابڭ ايتسندن (ايتسندن) الدى انجىدى (ايچىدى) اناسيله صحبت ايلدى اتاسنه قصد ايلدى سنڭ اوغلڭ كور قويدى ارچل قويدى ارقورى يتان اله (آلا) طاغدن خبر كچه خانلر خاني بايندر (خانه) خبر واره درسه خانڭ اوغلى بويله بدعت ايلمش ديهلر سنى چاغره لر بايندر خانڭ قاتنده سكا قراب (غضب) اوله بويله اوغل نكه كرك اولدر سكه ديديلر.

درسه خان ايدر: وارڭ كتورك اولدوره يم بويله اوغل مكا كركمز ديدى.

درسه خانڭ نوكرلى ايدر: بى سنڭ اوغلكى نجه كتوره لم سنڭ اوغلڭ بزم سوزمزم المز بزم سوزمزه كلمز. قالقونى يركدن اوروطورغل يكتلرك اوخشغل (اوخشا) بو يكه القى اوغلكه اوغراغل يانكه الوب اوه چغل (چيق) قوش اچوب آو اولوب اوغلكى اوغليب (اوقلاوروب) اولدره كوركل. اكر بويله اولدورمزسڭ بر دورلو دخى اولديرىمزمسن (ئولدورمزسڭ) ديديلر.

سويلمه:

صلقوم صلقوم طان يللى اسد كنده
صلقلو بوزاج تورغاي سيراقدە
بدوى اتلر اسين كوروب عقرادقدە
صقالى اوزون تات ارى پاكلدقدە (پاكلدقدە)
اقلى قرالى سچلين (سچيلن) چاغده
قالن اغوزك سكلنى (كلينى) قزى بزن چاغده
كوكسى كوزل قيا طاغلره كون دكندە
بك پكتلر جلاسنلر بر بريته قبولن چاغده

آلار (۱۱) صباح درسه خان يرنندن اورو طوردى اوغلنچغوغن ياتنه آلوب قرق يكيكن بو يته
صالى ۱) آوه چيقدى.

آوالديلر ۲) قوش قوشلادلر. اول قرق نامردك بر قاچى اوغلانڭ ياتنه كلىدى ايدر: بابڭ (باباك) ديدى كيكلرى قوسون ۳) كتورسن ۴) بزم اوكمده ديلسون ۵) اوغلمڭ ات سكر ديش، قيليج صاليشن اوق آتشرين كوره يم سونايم ۶) قوانايم كوانيم ۷) ديدى ديديلر.
اوغلاندر نه ينلسون كيكي قواردى كتوردى ۸) باباسينڭ او كنده سكيرلردى ۹) بابام ات سكير دشيمه باقسون قوانسون اوخ اشمه باقسون كوانسون قيلج چالشمه بسون سوس ۱۰) اولقرق نامرد ايدرلر: سهخان (درسهخان) كوررمسين اوغلانى يازيده يابانده كيكي قوار سنڭ او ككه كتوركيكه آتاركن اوقله سنى اورر اولدر. اوغلڭ سنى اولدرمدين سن اوغلكى اولدردى كوركله ديديلر.
اوغلان كيكي قوراركن باباسنڭ او كندن كلوب كيدردي درسهخان قورقوت سكرلى ۱۱) قاتى يايىن اليته آلدى اوزنكويه قالمب ۱۲) قتى چكىدى ۱۳) اوغلانى اكى ۱۴) طالوسنڭ ۱۵) ارانده اورب چدى،

۱) يافينا آلدى ۲) اولاديلار ۳) قوسون ۴) كتورسون ۵) ده پلسون ۶) سوينه يم ۷) كوره نه يم ۸) كتوريردى ۹) سكيرديردي ۱۰) سوينسين ۱۱) قوتلى ۱۲) قالقوب ۱۳) اوزاندى ۱۴) ايكي ۱۵) كوره ك.

يغدى (۱) اوج (۲) طوقندى. الجه قانى شورلدى (۳) قو (۴) طولدى. ۵) بدوى اتنگ بوينى قوجقلدى
يره دوشدى.

درسمخان استدى كه اوغلنك لاشه سىك اوسته كورليپ دوشيدى اول قرق نامرد قومدى آتنگ
جلاوسين دوندردى اردوسنه كلور اولدى.

درسه خانك خاتونى اوغلانچىك الك (اولمچى) آوى در — ديو آتدان ايغردن ده ودىن بىر
قيوندىن قوچ قودردى قىلو اغوزبكلىن قوبليام (توپلايام) ديدى يومرلىب (۶) يريندىن
اروطوردى قرقچه (۷) قزى بوينه آلدنى درسرخانه قارشو واردى (ساغلن سولته كرددى)
اوغلنچوغن كورمى قره بىرى صارصلدى. دوم يوركى اوينادى قره قىمه كوزلى قان ياش طولدى
چاغرب (۸) درسرخانه سويلر. كورله لم خانم نه سويلر:

بر وگللكل

باشم بختى اوم تختى
خانا بابامك كوكى (كوده كيسى)
قادين آنامك سوكسى (سوديكى)
آتام آتام ويردىكى (ويردىكى)
كوز آچوين كوردكه
كوكل ويرب سودكم
درسه خان

قالقوبنى يريندىن (۹) اورى طورديك يلىسى (۱۰) قره قاضلق (۱۱) اتوك بطون (۱۲) بندن (۱۳)

كوكسى كوزل قيا طاغه آوه چيقديك
اكى (ايكى) واردك بر كلورسن. ياوروم قنى
قره كردونده بولدغم اغول (اغول) قنى (۱۴)
چقسون بىم كوز كوزم درسه خان يمان سكرير
كسلسون اوغلان امن سود طمارم يان (يامان صنيرلى) صنرلر
صرو (صارى) يلان (ييلان) صوقمادىن اغجه تىم قالقوب شيشر
يالكوچه كورنمز بىرم يئار
قورقرو (قوروقورو) چايلره صوجو صالدم
قره طونلى درويشلره نذرلر ويردم
اج كورسم طويردم يالنجق كورسم طوناندم
دپه كى ات ييندم (يىغديم) كول كى قىمىز صاغرمد

(۱) يىقدى. (۲) اوق. (۳) شورلاردى. (۴) قولونى. (۵) طولادى. (۶) توپارلانوب. (۷) قرق اينجه.

(۸) چاغروب. (۹) يركدن. (۱۰) يلهسى. (۱۱) بىلنمش آت. (۱۲) بوتون. (۱۳) بىلك. (۱۴) هانى.

دېلك (دېلهك) ايله بر اوغلى كوجله بولدم
 يالكر اوغل خبرين درسه خان دېكل مكا
 قرشويا تن اله طاغدن بر اغول اجوردكسه دېكل مكا
 قامن اقان يوكرك صودن بر اوغل اقتدكسه دېكل مكا
 قره طولوازغين دينلو كافرله بر اوغلى الدردكسه دېكل مكا
 خان بابامك قاتنه بن وارهيم
 اغر (آغبر) خزينه بول لشكر آلاين (آلايم)
 ازغون دينلو كافرله بن وارهيم
 ياره ثوب قاضق ائيمدن (آئمدن) ايتميجه (ايتميجه)
 يكموله (يكم ايله) آلجه قائم سلمينجه
 قول بود اولپ ير اوستنه دشمينجه
 يالكوز اوغل يوللرندن دوتماييم (دونماييم)
 يالكوز اوغل خبرين درسه خان دېكل مكا
 قره ياشم (باشم) قربان اولسون بوكن (بوكون) سكا

ديدی زاريلق ايلدی. اغلدى.

بويله ديكج درسه خان خاتونه جواب ويرمدى اول قرق نامرد قرشو كلدی ايدر: اوغلڭ
 صاغدر اسندر اودهدر (آودادر) بو كن يارين قنده ايسه كلور قورقمه قايرمه بك سرخوشدر جواب
 ويرمهين (ويرمهز) ديديلر.

درسه خانڭ خاتونى قيتدى كرو دوندى قتلانمى قرقنجه قرى بوشه الدى بدوى آته بنوب
 اوغلنجوغن استيو كيتدى قيشده يازده قارى بوزى اريمين قاضيلق طاغنه كلدی چقدی الجقندن يوجه
 يرله چاپوب (چاپوب) چقدی.

بېمه كورسه: بر دره نڭ ايچنه قرغه (قارغا) قرغون (قوزغون) انير چقر قونار قالقار.
 بدوى اتن او كجهلدى اول طرفه يوردی.

مكر سلطانم اوغلان اول اراده يقمشدى (اورادا يقيملمشدى) قرغه قرغون قان كوزب اوغلانڭ
 اوستنه قونمق استردى اوغلانڭ اكى كلنجو كرى واردى قرغه يى قوزغنى قواردى قوندزمزدى. اوغلان
 انده يقدقده بوز اتلو خضر اوغلان حاضر اولدى اوچ قاتله (قاتله) براسن (ياراسين) ايله صيفادى
 بو يردان (يارادان) قوخمه اوغلان اولم (تولوم) يوقدېر طاغ چيچكى انڭ (آناك) سوديله سنڭ ياره
 كه ملهمدر ديدى غايب اولدى.

اوغلانڭ اناسى اغلانڭ اوستنه چاپوب چقه كلدی. بېمه كورسه: اوغلنجفى الجه قانه بولشمش
 ياتور چاغروبين اوغلنجوغنه صويلر كوره لم خانم نه صويلر ايدر:
 قره بېمه كوزلرك ايخو (اوقو) المش اجفل اخى
 اون اكجه سكوجكڭ اوزون المش بفسر اخى
 تكرى ويرن طتلو (طاتلو) جانڭ سيرانده ايمش اتدى (ايندى) دخى (اخى)

اوز کوزکده جانك وارسه اوغلدر (ویر) خبر مكا
 قره باشم (باشم) قربان اولسون سكا
 قاضلق (قاضلق) طاغی اقر (آقار) سنك سولر
 آقار کبی اقمز اولسون
 یت (یتیر) سنك اوتلرک قاضلق طاغی
 یت (یتیر) ایکن بشمز (یتیمز) اولسون
 قچر (قاچار) سنك کیکلرک قاضلق طاغی
 قچارکن قچماز اولسون — طاشه دونسون
 نه بلاین اوغل
 آرسلاندیمی اولدی یوخسه قیلانندیمی اولدی
 نه بلاین اوغل
 بر (بو) قضالر سكا نیره دن (نهره دن) کلدی
 اول (اوز) کودکده جاناك (جانك) وارسه اغول خبر مكا
 قره باشم قربان اولسون سكا
 اغز دلدن بر قاج کلنه خبر مكا

دیدى.

بویه دیکج اوغلانك قلاغنه (قولاغینا) سس طوقندی باش قالدردی یلابدق کوزین اجدی آناسنك
 یوزنه باقدی صویلش کوره لم خانم نه صویلش ایدر:

برو کلکل
 آق سودین امدکم قادونم انا
 اغ برچکلو عزتلو جانم انا
 اقار ایده قارغمغل (قارغیمه غل)
 قاضلق طاغنك صوینك کنهای یوقدر
 بترلیده اوتلرینه قارغمغل
 قاضلق طاغنك صوجی یوقدر
 قچار کیکلر نه قارغمغل
 قاضلق طاغنك کنهای یوقدر
 ارسلانك (ارسلانله) قیلانته قارغمغل
 قاضلق طاغنك صوجی یوقدر
 قارغرسك پیامه (بابامه) قارغه (قارغی)
 بو صوج بو کنه بابمدن در (بابامدن در)

دیدى.

اوغلان ینه ایدر: انا اغلامغل (اغلاماغل) مكا بو یرادن (یارادان) اولم (تولوم) یوقدر قورخمه
 غل بوزاتلو خضر مكا کلدی اوچ کره یرامی (یارامی) صفادی (صیفادی) بو یرادن سكا اولم یوقدر
 طاغ چیچکی اناك سودی سكا مرحمدر دیدى.

بويله ديكچ قرق انجه قيز يابىلدى طاغ چيچكى ديوشردلر. اوغلانك اناسى امجكن بر صدق
سودى كلمدى ايكي صدق سودى كلمدى اوجنجي ده كندويه ضرب ايلدى قاني طولدى صدق
سودله قان قريشوق (قاريشوق) كلدى طاغ چيچكىله سودى اوغلانك يراسنه اوردلر (اورديلار) اوغلانى
آتا (آته) بندردلر (يئنديريدلر). آلونى (آلون) اوردسنة كيتديلر. اوغلانى حكيم لر (اصمريوب
درسه خاندن صفلاذر (صاقلاديلار).

ات اياغى كولك اوزان ديلي چوك اولر. خانم اوغلانك قرق كوندە يراسى اوكلدى (ياراسى
ساغالدى) صپاساغ اولدى اوغلان اتا ييز قيليج قوشانر اولدى او اولر قوش قوشلر اولدى.

درسه خانك خبرى يوق اوغلانجوغن اولدى بلور.

اول قرق نامردلر بونى طويدلر نه ايله لم ديه طانشدلر: درسه خان اكر اوغلانجفن كورسه
ارتورمز بزي هپ قرر (قيرار) ديدلر (ديديلر) كلوك (كليك) درسه خانى طولم اغ اللرين اردنه
بغلايه لم قيل سجم اغ بوينته طقالم آلونى كافر ايللرينه يوناللم (يونه له لم) ديو درسه خانى طوتدلر. اغ اللرين
اردنه بغلديلر قيل سجم بوينته طقديلر اغ اتندن قان چقنجه دوكدلر درسه خان بيان (يايان) بونلر
اتلو يورديلر الوبنى قالن كافر ايللرينه يونلديلر درسه خان طتساق اولدى كيدر.

درسه خانك طوتساق اولدغندن اوغوز بكلكرنگ خبرى يوق.

مكر سلطانم درسه خانك خاتونى بوتى طويمش اوغلانجوغنه قرش (قارشو) واروب صويلمش
كورده لم خانم نه صويلمش ايدر: كوررمسن (كورورميسك) اى اوغل نه لر اولدى صرپ قيارل اونانمىدى
ير اورلدى (آكلاشيلامادى) ايلده ياغى يوغكن سنك باباكلگ اوستته يغي (ياغى) كلدى اول قرق نامرد
بياكلگ يولداشلىر بياكى طوتديلر. اغ اللرين اردينه بغلديلر قيل سجم اغ بوينته طقديلر كندولر
اتلو بياكى يياق (ياياق) يورتدلر الوبنى قالن كافر ايللرينه يونلديلر. خانم اوغل قلقوبنى يركدن
اورى طورغل قرق يكيدين بويكه القل بياكى اول قرق نامرددن قورترغل يورى اوغل بابك سكا
قيديسه سن باباكه قيمقل. (قيميغل) ديدى.

اوغلان اتانك سوزين صمادى: (دوندى، ديكلكدى) بجاج بك يرنندن اوروطوردى قره پولات
اوزقيلجن ييلنه قوشاندى اغ توزلجه قاتى يابنى اله آلدى التون جداسين الله الدى بدوى اتنى طوتدردى.
بطون بندى قرق يكيدين بوينه الدى باباسنك اردنجه يورتب (يورتوب) كدى.

اول قرق نامردلر دخى بونى كوردلر ايتدلر: كلون واره لم شول يكيدي طوتب كوره لم
ايكيسنى بر يرده كافره يتوره لم ديدلر.

درسه خان ايدر: قرق يولداشم امان تكررنگ برلكنه يوقدر كمان منم الومى شيشك (چوزك)
قولچه قپوزم الومه ويرك اول يكيدي دونده ريم كرك بنى اولدرك دير كورك قيو (قويو) ورك
(ويرك) ديدى.

النى ششدر قولچه قپوزين الله ويردلر.

درسه خان اوغلانجوغى ايدوكن بلمدى قرشو كلدى. صويلر كوره لم خانم نه صويلر ايدر:

بونى اوزون بدوى اتلو (آتلر) كيدرسه منم كيدر

سكده ايچنده بئدك (يئنتيك) وارسه يكييت ديكلك مكا

صواشمدين اورشمدين الى ويره يم دوتكل (دون كيل) كرو

اغايلدن (آغيلدن) قومن (تومن) قيون كيدرسه منم كيدر

سنگده ایچنده شیشلک وارسه دیکل مکا
 صواشمدين اورشمدين الى ویرهیم دوتکل (دون کیل) کرو
 قیتانندن قیزل دوه کیدرسه منم کیدر
 سنگده ایچنده یوکلتنک وارسه دیکل مکا
 صواشمدين اورشمدين الى ویرهیم دوتکل (دون کیل) کرو
 التون یاشلو الى بان اولر کیدرسه منم کیدر
 سنگده ایچنده اورک (اوداک) وارسه یکیت دیکیل مکا
 صواشمدين اورشمدين الى ویرهیم دوتکل (دون کیل) کرو
 اغ یوزلو الا کوزلو کلن لر (کلینلر) کدرسه منم کیدر
 سنگده ایچنده نشانلک وارسه یکیت دیکل مکا
 صواشمدين اورشمدين الى ویرهیم دوتکل (دون کیل) کرو
 آغ سقاللو قوجه لر کیدرسه منم کیدر
 سنگده ایچنده اغ سقاللو باک (باباک) وارسه یکید دیکل مکا
 صواشمدين اورشمدين الى ویرهیم دوتکل (دون کیل) کرو
 منم ایچون کلدوکسه اوغلنجیم اولدورمشم
 یکت سکا یازغی یوق (یازیق) دوتکل (دون کیل) کرو

دیدى.

اوغلان بوراده باباسنه صویلشم کوره لم خانم نه صویلشم:

بوینی اوزون بدوی اتلر کدرسه سنک کیدر
 منمده ایچنده ییندم وار (یستیم وار)
 قوماغم یوق قرق نامرد (نامرده)
 قیتاننده قزل دوه سنک کدر (کیدر)
 منمده ایچنده یوکلتم وار
 قوماغم یوق قرق نامرده
 اغایلده قومن (تومن) قیون سنک کیدر
 منمده ایچنده شیشلکم وار
 قوماغم یوق قرق نامرده
 اغ یوزلو الا کوزلو کلن سنک کدرسه (کیدرسه)
 منم دخی ایچنده نشانلم وار
 قوماغم یوق قرق نامرده
 التون یاشلو بان اولر سنک کدرسه (کیدرسه)
 منمده ایچنده اودم وار (اودام وار)
 قوماغم یوق قرق نامرده
 اغ سقاللو قوجه لر سنک کدریه (کیدرسه)
 منم دخی ایچنده بر عقلی شاشمش
 بلکی (ییلیکی) یتمش (یتیش) قوجه بابام وار
 قوماغم یوق قرق نامرده.

دیدى.

قرق یکیدنه دلبند سالدی ال ایلدی قرق یکت بدوی اتن اویناتدی اوغلانک اوزرینه یئناق اولدی.
اوغلان قرق یکیدن بونه الدی اتدیدی جنک وصواش (صاواش) اتدی کیمونک بونین اوردی
کیمینی طساق ایلدی باباسینی قورتردی قایتدی کرو دوندی
درسه خان بورادا اوغلنجفی ساغ ایدو کین ینه بلدی.
خانلر خانن اوغلان بککک ویردی تحت ۱) ویردی.

دهدهم قورقوت بوی بویلدی، صوی صویلدی. بو اغوزنامه (نامه‌یی) دوزدی قوشدی بویله دیدی:
انلر دخی بو دنیا به کلدی کچدی. کروان کبی قوندی کوچدی. انلری دخی اجل الدی.
بر کرلدی ۲) فانی دنیا به قالدی.

قره اولم کلدکنده کچت ویرسون ساغقله صاغیچین دولنک حق ارتورسن. اول اوکدکم ۳)
یوجا تکرری دوست اولوبن مدد ایرسون.

یوم ویره ن خانم ۴) یرلو قره طاغلرک یقلمسون. کولکه لیجه قبا اغاچک کسلمسن. قامن اقان
کورکلی صویک قوریمسن ۵) قنادرک. اوجلری قلمسون چپارکن ۶) آغ بوز اتک بدرسون ۷)
چالشنده ۸) قره پولات اوز قیلچک کدلمسون دورتشرکن الا کوندرن ۹) اوفانسون. آغ برچکلو
آنک یری بهشت اولسون. آغ سقاللو بیان یری اچماغ ۱۰) اولسون حق یاندرن چراغک ۱۱) طور
سون قادر تکرری سنی نامرده محتاج ایلمسون ۱۲)

بو نمونه اولاراق کوستر دیکمز دستان ماهیت اعتباریله آوروپادا وجوده
کلمیش اولانلاردان هیچده فرقلی ده کلدن. بوندادا او صافلق و ساده لک، بوندادا
او سرتلیک و طبیعتک موجوددر. دیل قاتی، لاکن آیدین و قیصادر. افاده
طبیعی و قوتلیدر؛ بو اسلوب اصلاح ایدیلسه اک کوزهل ادبی دیل اولاییلر.
کلمه لک چوغو آذربایجان لهجه سینده بو کون حالا ایشله دیلن اصل تورک کلمه
لریدر. املانک عربجه یی تقلید، اوللری جرکه ایله یازیلیرکن، سوکرالاری جرکه نک
آتیلماسی یوزوندن بوتون بوتون بوزولماسی بعض کلمه لک اوقونولماز حالا کلمه سیله
نتیجه لشمشدرکه بودا معنانک آکلاشیلما سینا مانع اولماق دادر. بونکله ییله هیئت عمومی سی
جانلی، قوتلی بر تورک دیلی نمونه سیدر. منظوم قسملرینه کلنجه ده رین بر تدقیق ایله
کره لک وزنلری، کره لک شکللری تثبیت ایدیلماک ایجاب ایتدیره جک بر حال دادر. هر حالدا
شکللرده کی چشیدلی لک آشکاردر. وزن ده طبیعی هجه وزنی اولماقلا برابر مختلف
نوع لی در.

موضوع چوق جانلی و حیاتی در. اغوزلارک بوتون اجتماعی حیات و تشکیلاتلا
رینی آکلاتدیغی کبی، عادات و عنعناتی، قناعت و سجه لرینی ده آیدین صورتده کوستر

۱) تخت، ۲) بر کذاری خاطر سی. ۳) تهره لهدیکم. ۴) شوکوم (اغور) ویرن خانم. ۵) قوروماسون.
۶) قوشارکن، ۷) دوشمسن، یقیلما سین ۸) ووروشاندا. ۹) میزراق. ۱۰) اوچماق ۱۱) یانا. ۱۲) «کتاب
دهده قورقود» مستنسخی کیلسلی معلم رفعت، استانبول، مطبعه عامره، ۱۳۳۲، صیفه ۶ — ۲۱.

مکده در. بو اعتبار ایله ده هم تاریخی، هم اجتماعی و قومی بر آبد، بر تپدر. آرتیق اولاراق موضوعک همان بوتون روحی اسلاملیق اؤزه رینه قورولموشدر.

تـخارجدن کلمه حکایه لر. بو حکایه لر اساساً تورکلرک عادات، عنعنات و آداب اعتباریله یابانجیسی در. موضوعلری خارجی حیاتدان آلمیش اولانلاریدر. بعضاً اسکی یونان و یونان، بعضاً اسکی هند و عرب، چین و اسکی ایران آداب و عنعناتینه اوغون اولان حکایه لر در: مثلاً، (یدی عالمر ۱) (هفت پیکر ۲) و (قرق وزیر ۳) و سائر کبی حکایه لری بو زمره دن صایماق ممکندر. بونیکله برابر بر چوق خلیات چیلار مستقلا بویله بر نوع آیرماغی قبول ایتمز لر. اولارلا کوره همان بوتون حکایه لرده، یوقاریدان بهری کوستردیکمز تقسیماته عائد اساسلارلا تصادف ایدیلر ییلیر. نه (تاریخی حکایه لر) ده مستقلا تاریخی اساسلار، نه (سودا حکایه لر) ینده ساده جه سودا اساسلاری، نه (قهرمانلق حکایه لر) نده یالکز قهرمانلیق اساسلاری وارد. مثلاً، بر (کور اوغلو) حکایه سنی تدقیق ایده جک اولساق، اوندان قهرمانلق ایله برابر سودا چاشنی ده کورولمکده در. بویله اولماقلا برابر هر حکایه نك موضوعنی تشکیل ایدن اساسک قوتینه کوره بو تقسیماته تابع دوتماق ممکندر نیجه که ویردیکمز مثاللاردا بونی تایید ایدر.

حکایه لرده دینی اساسلارلا کلنجه، آز چوق بو اساس بوتون حکایه لرده بولونماقدادر. لاکن تورکلر اسلاملیغی قبول ایتدیکدن سوکرا کره ک عربلر کره فارس لاردان آیناراق بنمسن، کره ک دوغرو دان دوغرو یا تورک عنعنه لرله اسلامی قناعتی برلشدیره ره ک، وجوده کتیریلن حکایه لر پک چوقدر و بونلاری آسانجه آکلاماق ممکندر. تورکلرک، بالخاصه اوغوز قبیله لرینک قهرمانلیقلارینی تاریخی و دینی عنصرلرله برلشدیره ره ک بزه حکایه ایدن (کتابده ده قورقوت) بو طرز حکایه لرینک اک جانلی نمونه لریدر. بو

- (۱) (یدی عالمر) یونانلردن کلمه در. بونیکله برابر خارجی تاثیر لرده وارد. بر چوق یرلرده ده تورک آداینلار اویدورولموشدر. خصوصیه سوک طبعلری چوق ده کیشدر یلمشدر.
- (۲) (هفت پیکر) فارسجادان آلمادر. بودا بر چوق ده کیشکلکره اوغرامیشدر.
- (۳) «قرق وزیر» حکایه سی آدی ایله یاد اولونان بو اثر اسکی بر هند حکایه سیندن اقتباس اولناراق عربجه، فارسجه، و تورکجه یازیلیمشدر. «حکایت اربین صبح و مسانامیله» «احمد مصری» طرفندن عربجه دن ترجمه ایدیلیمیش بر آل یازماسی «بریتیش موزه نوم» ده موجوددر (شارل ریو، تورکجه ال یازمالاری قاتا لوغی صحیفه ۲۱۶) فارسجاسی (کتاب سندباد) ویا (سندبادنامه) آدیله موجوددر. هر ایکسینده ده موضوع عیندر. تورکجه سی ده هجری ۱۲۸۳ و ۱۲۸۵ سنه لرینده «قرق وزیر تاریخی» آدیله استانبولدا چاپ اولموشدر. مختلف زمانلارده فرانسوزجا و آلمانجا قسماً ترجمه لری یاپیلدیی کبی ۱۸۸۶ ایل مکمل بر انکلیزجه ترجمه سی ده میستر (کیپ) طرفندن لوندوندا چاپ ایدیلیمشدر.

حکایه لر آراسیندا ئویله لرینه ده تصادفی اولونور که اساساً قناعت اعتباریله اسلامدان اولکی دور لر عائد ایکن اسلامک ظهوریندن سو کرا اسلامی بر رنگ آنیمیشلاردرد. حاصلی بو حکایه لری ماهیت اصلیه لرینده کی قوته و دلالتیه کوره اکثریتله، تقسیم ایتمک ممکندر. بوتون بو حکایه لرده ن ماعدا برده خلق ناغل (ماصال) لاری واردرد. هر نه قدر بو ناغل لاردا عینی روحه عینی اساسلار مالک ایه لرده کرهک قورولوش، کرهک اسلوب، کرهک دیل و کرهک حس و خیال اعتباریله حکایه لرده ن چوق تفاوتلی در. بعض خلقیاتچیلار بونلاری عینی ماهیتده کورمکده و بر بریندن آیرماقدادرلر. دوقتور (قونوش) هر ایکی نوعی بر اساسک ایکی شعبه سی اولاراق قبول ایتمکده در.

بو ناغللارک خیالی، تاریخی، و حیاتی اولانلاری دا پک چوقدر. دیو ناغللاری جین و پری ناغللاری، کهل (که چهل) اوغلان ناغللاری کبی خلق آراسیندا دولاشان چوق مشهور اولانلاری واردرد. و بونلار تمامیه خلقک و بالخاصه آشاغی طبقه نک، زحمتکش صنفک یاراتمش اولدوغی اثرلردرد. همان هاموسی ضعیفک غلبه سی، فقیرک موقعیتی، نوکسو زک سعادت کی نتیجه لر کوستریر. بونلارک موقعیتی ایچون پریرلر، دیولر، معنوی قوتلر یاردیمجی اولاراق کوستریلیر. حقیقی خلق ناغللارینک کریر کاهلاری، تکرله مه لری حکایه لرک کریر کاهلاریندان فرقلیجه در. بوتون قوجا نینه لریمزک آغزلاریندان دیکله دیکمز بر چوق ناغللار واردر که فکر، حس، هیجان، بدیعی و ابداعی قیمت اعتباریله چوق زنکیندرلر. بونلار خلق آراسیندا (قوجا قاری) ناغللاری (ماصاللار) دییه شهرت تاپمشدرلار.

بونلارک نوع لری چوقدر. نمونه اولماق اوزره (شکی) قضاسی داخلنده (بوم Bym) کندی جماعتدن بالابک آغا طرفیندن سویله نیلوب عیناً ضبط اولونان (محمد و محمد ناغلی) نی آلیرز: ۱)

«محمد و محمد ناغلی»

وقتیله بر پادشاه وار ایدی که هیچ اولادی اولمیردی. کونلرک بر کوننده بوکا بر درویش راست کلیر. بو پادشاه درویشه اولاد جهتنن صحبت ایتدیکده درویش پادشاهه بویه جواب ویریر: من سنه بر آلم ویره جکم. یاریسنی سن و یاریسنی آردادک یسون. و آلمانی ده بو شرط ایله ویره دم که

۱) بالابک حقیقده الده ایتدیکمز معلوماتی عیناً درج ایدیریک:

«بالابک آغا مجلسلرینده و توپلاردا سازسز ناغل سویلر و ئوزینک طبع شاعرانه سی وار. بالخاصه روحانیلری سومز، اونلار حقیقده شبههک (شبهه ده) (هجویه) دیر. (۶۷) یاشلاریندا اولوب غایت فقیردر. قیش و یای ایاغی جورا بسزدر. اکیننده بر کوملک ایله بر کودک تاشیر. ئوزی سوادسزدر.»

اولادك اولدوقده اونك برینی بنه باغیشلیسان واونی ده ییلمه لی سن كه سنك ایکی اوغلنك اولاجقدر. برینك آدی محمد، دیگرینك آدی محمد و توزومده اون ایکی ایلدن سوکرا کلهجکم. بو سوزلری دیوب درویش یوق اولدی.

آی دولانوب وقت کچوب پادشاهك ایکی اوغلی اولور. بو اوغلانلار اون یاشیناچاتدقه پادشاه بولری حضورینه چاغروب دیرکه بر نیچه آیدان سوکرا بر درویش کلهجک كه سیزك بریکری توزیله آپاراجقدر. چونکه او وقت اوکا من سوز ویرمیشم. بوکا کوره سیزه ایندی تاپشیریرام كه اولمیا اونمیا اونکله کیتمهكه راضی اولاسکر. اوغللری ده آتالارینك سوزلرینی قبول ایدوب حضوردن مرخص اولدیلر.

اون ایکی ایل تمام اولان کمی درویش پادشاهك آیونه وارد اولور. بر قدر صحبتدن سوکرا درویش محمدی چاغریر. محمد ایسه دیگر اودن درویشه نالایق سوزلر دیر: یعنی زهرمار دیر. درویش بر سوز دیمه یوب او بیرى محمدی سسلیر. محمد ایسه درحال بابا نه بیوروسان دیه رهك دوز درویشك یانینا یوکورور. درویشك چوق خوشنه کلوب محمدی باغینه باسیر و توزیله برابر کیتمکی تکلیف ایدیر. محمد ایسه درحال قبول ایدیر. یونلار یولا دوشمك ایسته دیکده محمد قارداشی محمدی چاغروب دیرکه ای قارداش، من کیدیرم و بو قیرماچ ایله یوزوکی بوردا میخدان آسیرام. هانکی وقتى قیرماچدن قان آقارسه ییل كه من چوق بویوك ذلته دوشمشم. و نه وقت كه یوزوك میخدن دوشدی، ییل كه من ئولمیشم؛ بونی دیوب قارداشندان آیریلیر.

محمد درویش ایله یولا دوشوب بر قدر کیتدیکدن سوکرا درویش محمده دیر:

— ای محمد، من صورتی دکیشرسم قورقمازسان كه، محمد:

— خایر بابا، قورقمارام — دیر.

درویش او ساعت توکلی بر دیو صورته کیریر. دیمه كه بو درویش یدی قارداش دیولرك بیوکی ایمش. خلاصه کلوب منزله چاتیرلار. محمد بو دیولرك یانندا چوق سهویملی ایدی. همان درویش بر قدر اول بر قیز دخی کتوروب ایمیش.

کونلرك بر کونی محمد درویشه آلتی یوز پوطلق بر اوخ — یای حاضر ایتمکی تکلیف ایدیر. درویش ایسه بو جور اوخ — یایی. دمیرچی حاضر ایده ییلمه جگنی و آنجاق بویله بر ایش توکمه دمیردن عمله کتیرمك ممکن اولاجاغنی بیان ایدیر.

هر نه ایسه بر نیچه مدتدن سوکرا اوخ — یای حاضر اولور و یدی قارداش دیو چوق اذیت ایله یومالایوب منزله کتیریرلر. محمد ایسه همان اوخ — یایی یونکول بر شی کبی آتوب دوتوردی. محمدده دیولر بو حالی مشاهده ایدوب، اوندان چوق قورقوردیلار.

بر کون دیو باشینك عورتی حامله اولور. یونلاردادا بر قاعده وار ایدی كه بر آروات حامله اولارسه، كرهك انسان آتی ییسنلر. اوکا بناء همان عورت درویشه (دیو باشی) به دیركه:

— بن كرهك محمدك آتی ییم — درویش محمددن قورقدیغی ایچون نه قدر آروادینا عذر بهانه کتیریرسه، آروادی راضی اولمایر. آخرده نه واسطه ایله محمدی تولدورمك ممکن اولاجغنی آرواددان سوروشور. آرواد ایسه بویله بر حيله قورور و دیر:

— محمدی کوندرك داغاكه تندیر شاخی کتیرسین. اویله كه شاخی کتیردی و تندیری اود لادی، او زمان «من حامله یم، چورهك یاپماغی باچارمیرام» دیه رهك چورهك یاپماغی اونك بوئنه قویارام. وقتاكه چورهك یاپماق ایچون تندیره اکیلدی فرصتی فوته ویرمیوب، قولندن، قیچندن دوتوب تندیره آتاریق. اوراده جه یشهر. من درحال چقاروب اونك آتدن ییوب، حامله لکی توزومدن

رد ایده‌رم. او سوزلری دیوک قیزی ایشیدیرمش. دیو بو حیلہ راضی اولوب محمدی چاغردی. محمد کلدیکن سوکرا اوکا دیدی: چوره‌ک ییشیرمک ایچون داغدان شاخ کتیر.

محمد قرق قولاج کتیر کوتوزوب، داغه کتیدی؛ چاندقدان سوکرا کتیری آچوب، اون آرابا شاخدن توی ایچون بر شله (3 a 1 a) قایردی؛ چونکه دیوک تندی او قدر یوک ایدی که اون آرابادن اکسیک شاخ ایله یاندیرماق ممکن دکل ایدی. و همچنین محمدده اوله‌جه قوتلی ایدی. نهایت محمد شله‌نی دالینا آلوب یولا دوشدی. دیوک قیزی محمدده راست کلوب دیدی که:

— سنی تندیده ییشیره‌جکلر. اولمیا اولمیا تندیده چوره‌ک باباسان چونکه بو حیلہ ایله سنی تندیده آتاجاقلار؛ محمد کلوب منزله چاتدی. شله‌نی یره قویوب یاواش یاواش تندی یاندیردی اوله‌که چوره‌ک یاپیلاسی وقت اولدی، دیوک آروادی محمدده دیدی:

— محمد، من حامله اولدیم ایچون چوره‌کی سن یاباجاقساک. قیز بونی ولد آگاه ایتدیکی حیلہ‌نی او ساعت آنلادی. اونکچون دیدی که:

— آنا جان، من هیچ چوره‌ک یاپماغی یاجارمیرام. اول بر نیچه چوره‌ک درویش بابام یاسین، قالمشنی من یاپارام.

بو ایشه هاموسی راضی اولدیلا. اوله‌که دیو تندیده اکیلدی محمد درحال دیوی ایکی بارهاغیله کوتوروب تندیده آتدی و دیوک آروادنی دا اونک اوستندن آتدی. هر ایکسی یانوب تلف اولدیلا. سوکرا محمد اوخ — یایی کوتوروب آوه چیقدی و دیوک دیگر آلتی قارداشته راست کلدی. او ساعت اونلاری دا اوخ ایله تلف ایتدی.

بر قدر کیتدیکه اوله بر سس ایشیتدیکی یر و کوک تیره‌بردی. قورقوسندن قاجماق ایستدی. آخرده بویله قرار ویردی که من بر قاشیق قاندن اوتری هیچ وعده قاجمارام؛ چونکه بکا محمد دیرلر بویله دیوب بر آز کیتمشدی که بر حیوانه راست کلدی. بونک خایالاری آعاج آراسنده قالمیش ایدی. دیمه بودا قاپلان ایمش. اول اوخ — یای ایله تولدورمک ایستدی ایسه‌ده، سوکرا یازیگی کلوب دیمش که ایکیت ایکیده خورباقماز. بویله دیوب قاپلانی همین بلادن قورتاردی. قاپلان انسان اوغلندا بو جرئت کوروب اوکا ده کمه‌دی و یاقشیلغا عوض اولاراق، اوکا بالاسنک برینی ویردی و بر قدر توتکدن ووروب دیدی:

— نه وقت که همان بالاسنک سوزیکه باقمادی، او وعده بو توکلری بر برینه سورت، او ساعت من اورادا حاضر اولوب اونی پارچا پارچا ایده‌رم.

محمد اوخ — یایی ایله قاپلان بالاسنی کوتوروب بر قدر کیتمشدی کوردی که براژدها آعاجا دیرمانیر. دیمه آعاج دادا زمرد قوشنک بالالاری وارمش. همان بالالار اژدها کلدیکنی حس ایتدیکه جیویلد اشماغا باشلا دیلا. محمدک بوکا رحمی کلوب اوخ — یایی ایله اژدهانی تولدوروب سالدی یره و تویده دینجه لمکدن توتری همین آعاجک دینده یاتدی.

زمرد قوشی بالالرینک سسینی ایشیدوب کلدی و کوردی که آعاجک دیننده بر اژدها اوزانمشدر. ایستدی که همان اژدهانی جانیغا کتوروب کوکدن سالسونکه تلف اولسون اوساعت بالالاری آناسیتا دیدی: — آنا جان، او اژدهانی اورادا یاتان اوغلان تولدورمشدر. بو سوزی ایشتجک زمرد قوشی

یره اینوب محمدی کونشک تاثیریندن قانادلارینی آچوب محافظه ایتدی.

بر وقتی محمد یوقودان آیلدقه زمرد قوشی دیدی:

— نیچه ییلدر بالا چیقاروب همان اژدهانک. الندن بالا یوزینه حسرت قالمیشام. سن که منی بو بلادن آزاد ایتدک، اونک عوضنده منده بالالریمک برینی سنه باغیشلادم. و بر قدرده توتکدن

ووروب دیدی:

— نه وقت كه سنك سوزكا باقمادی، همان توکی توقوشدیر؛ من کلوب بالامی پارچا پارچا ایدرم — بو سوزی دیوب، بالاسنك برینی محمده ویردی. محمد ایسه بونلاری کوتوروب دیوک مترله کلدی و اورادا اولان قیزی ده نوزینه آلدی.

بر کون آرواديله منزلی دولاندقدا آرواد دیدی که بورادا ایکی چشمه وارد: بری قیزیل، دیگرى کوموش؛ اورایا کیده ک، دییه کیتدیله. قیز محمدک برچکلرینی همان چشمه لره سالدی. اوساعت محمدک بر برچه کی قیزیل، دیگر برچه کی ایسه کوموش اولدی و اورادان منزله قایتدیله. بو ائتاده بونلاری قونشو شهردن بر قیز دولییر (دورین) ایله سیر ایدیرمش؛ محمدی کوروب عاشق اولور. محمده همان قیزی کوروب ایمش. اودا اوکا عاشق اولور.

بز کون محمد کهنه لباسده شهره وارد اولور. کوچه ده کیدرکن بر قادیئار است کلیر. قادیئار محمدی کور جک دیر: — آی کیچل، منیم قرخ دانه دانام وار؛ اونلری کوده رنسمی؟ محمد کوده رم دییه جواب ویریر. سحرسی کون محمد دانالاری کوتوروب میشه یه طرف یونه لیر؛ و چوبوقدن ئوتری یوز ایلک بر خناری کوکندن سیندیروب چیکننه آلیر و دانالار بر یرده دورمادقلارندان بش رآسنی ووروب ئولورور. آفتام میشهدن قایتجاق قاری محمدک چیکننده زوربا چنار آغاجنی و دانالریندن بشنی نك اکسیک اولدوغنی کوروب، کیچلدن (محمددن) دانالرك نیجه اولماسنی سورور. کیچل ایسه ووروب ئولوردیکی بیان ایدیر. بو متوال ایله قارینك کونده ۳ — ۴ داناسی اکسیک کلیردی. قازی ایسه چنارک زوربالغندن قورقوب بر داهادا نالرك نیجه اولدوغنی سورموردی. بوقاعده ایله بر نیجه کون دوام ایدیرلر.

بو شهر پادشاهنك اوچ قیزی وار ایمیش، بونلرك آره کیتمک زمانی چاتمیش ایدی. کیچک قیز محمدی دولییر ایله کوردیکندن آرتیق صبر ایده میوب، باجیلرینه دیر: نه نوع ایله اولور اولسون آتامزدن اذن آلوب آره کیده ک باجیلار راضی اولوب بوستانچییه اوچ یمیش (قاوون) کتیر مکی تکلیف ایدیرلر. بویه که بری لاپ کهنه، دیگرى اورتا، اوچنچسی ایسه ده کمیش و تازه اوزولمش اولسون. بوستانچی ایسه بو تکلیفی قبول ایدوب یمیشلری کتیریر. قیزلار یمیشلری قبول ایدوب، بویوک قیز کهنه دن اوزولمه یمیشك، اورتانجیل قیز اوندن بر قدر سوکرا اوزولمش یمیشك و کیچک قیز ایسه، لاپ تازه اوزولمش یمیشك اوسته پیچاقلرینی قویوب، پادشاهه کوندیرلر. پادشاهی، یمیشلردن، چوق هر یمیش اوستنده پیچاق اولماسی تعجبه سالوب، وزیرى دعوت ایدیر. وزیر ایسه کلوب بو وسیله ایله قیزلرك آره کیتمک ایسته دیکلرینی بیان ایدر. اوساعت پادشاه حکم ایدرکه بو شهرده نه قدر مخلوق وار ایسه حاضر ایدک. جماعت حاضر اولدقدا قیزلری دعوت ایدیروب، هر برینه بر قیزلر آلما ویریر و دیر:

— هر کیمی یوره ککر سه ویرسه، بو آلما ایله اونى ووروك. من سیزك نکاحکری همین آداملارا کسديره جکم.

بویوک قیز بویوک وزیرک اوغلنه، اورتانجیل قیز — اورتانجیل وزیرک اوغلنه آلمانی آتدیله. بو قیزلارک کیننی همان اوغلانلره کسیدلی. کیچک قیز ایسه، آلماسنی کیچک وزیرک اوغلنه آتمیوب، کوکه آتدی. جماعتی بر داهای نظردهن کیچریدیکده کنده قیز آلمانی کوکه آتدی. پادشاه بو ایشدن تعجبه نوب، شهرده آدام قالوب، قالاماسنی سوال ایتدی. بویه جواب ویردیله که آتجاق قارینك کیچلی قالمیشدر. همین ساعت آدام کوندروب کیچلی کتیرتدیله. قیز محمدی کورجک الله اولان آلماسنی محمده آتدی. بویه بر حالدن حاضرین تشویه دوشدی ایسه ده پادشاه قیزلرینه سوز ویردیکی ایچون کیچک قیزک کیننی ده محمده کسیدردی. بو نوع ایله هر بریسی کیف چکمکده ایدی.

کونلرک بر کونی پادشاه برک (berq) ناخوش اولور و بویوک و اورتا وزیرک اوغلان لرینی، یعنی کوره کهن لرینی (۱) دعوت ایتدیزوب. اونلاردان آواتی طلب ایدیر. بونلارده جان و باش ایله دییوب مرخص اولورلار. او ساعت آتلا رینی، تازیلا رینی حاضر ایدوب کیچیکک ایوینه طرف کلیرلر. اورادا بر قدر آت اوینادوب کیچیکه طعنه، تعرض ایتدکن، سوکرا، آو ایچون داغا کیدیرلر. بو حال کیچیکک خوشنه کلمه یوب، ئوزونده اولان قاپلان و زمردک توکلرینی توقوندورور. همان ساعت قاپلان ایله زمرد قوشی ۶۰۰ بوطلق اوخ — یای ایله محمدک یانته کلیرلر. محمد بونلاری کوتوروب داغا کیدیر؛ و بونلارا دیرکه نه قدر بو داغلاردا حیوانلار وار ایسه بورایا توپلا یکر. قاپلان دورت آیاقلی حیوانلری، زمرد ایسه قوشلری توپلا یلار. بر قدر دایانمیشلاردی که پادشاهک کوره کهنلری آو تاپما یوب، کلدی کده همان آولاری و یانندا بر آدام دوردوغنی کوروب اونا طرف یونلدیلر. قاپلان و زمرد بونلاری پارچالامق ایستدی ایسده، محمد مانع اولدی. بونلار یتشوب پادشاهک ناخوش اولوب آو ایستهمه سنی و بونلار کروب تاپا ییلمه دیکلرینی بیان ایتدیلر و بونلاردان ویرمه سنی طلب ایتدیلر.

محمد دیدی بو شرط ایله آولاردن سیزه ویره دم که سیزک هر بریکره بارماغیداکی یوزوک ایله بر دامغا باسم، بونلار راضی اولدیلر. محمد یوزوک ایله دامغا باسدقن سوکرا آودان بونلارا ویردی. پادشاه ایسه همان آو ائندن ییدیکده بر قدر شفا تاپدی.

کونلرک بر کونی خارجی بر پادشاه بو پادشاهک اوسته بویله بر تکلیف کوندردی:

— یا کرهک ۱۷ ابلک خراجاتی ویرسین یا خود دعوا اولسون. پادشاه وزیرلرینی جمع ایدوب مشاوره ایتدکده بویله وراقویدیلارکه، دعوا ایتسینلر؛ چونکه اوخرجی که دیگر پادشاه طلب ایدیردی، بونلاردوزه لده ییلمیردیلر. بواحوالاتدان کیچل (محمد) خبردار اولوب یل آتینی. میندی. یای — اوخی، قاپلان و زمردی کوتوروب دعوا میدانه کیتدی. حالا هیچ کس یوق ایدی. بر قدردن سوکرا هر ایکی طرفک قوشونی حاضر اولدی؛ و ییلمه دیلر اورتادا دوران هانکی طرفک پهلوانی در.

بونلار جنکه شروع ایتدیکده محمد درحال ئوزی اوخ — یای ایله وقاپلان زمرد هجوم ایله بر آنده خارجی پادشاهی محو ایتدیلر. ئوز قاین آتاسی اولاسی پادشاه بو پهلوانک کیم اولدوغنی ییلمه یوب، یانته طرف کلدی؛ کوردی که نه ایسه بونک آلتی چیز مشدر. او ساعت جینندن ایپک یابلیغنی چیقا روب، محمدک آلتی ساردی و ئوز ایوینه دعوت ایتدی. محمد ایسه کیتیمه جکنی بیان ایدوب، یل آتته مینوب یوق اولدی. پادشاه، ظن ایتدی که بو کوکدن اینمیش بر ملائکه ایدی. خلاصه بونلار شهرلرینه یتشمه مش محمد ئوز منزلینه چاتمشدی.

بر نیچه کوندن سوکرا پادشاه ضیافت ایتدیردی. آروادینه تاپشیردی که اولمیا اولمیا کیچلی بریم مجلسمزه قویاسکر. اونلارا مطبخده بر قدر یمک و یروب یولا سالارسکر.

قوناقلر وقت معینده حاضر اولدیلر. او جمله دن محمد ایله پادشاهک کیچیک قری مطبخده اوتورمیشدیلر.

وقتا که صحبتک شیرین وقتی اولدی، کیچل درحال دوروب مجلسه کیردی. بونی پادشاهک کوره کهنلری کوروب، هر سنی بر طرفه یوزینی دونه ردی. نهایت پادشاه غیظلی دیدی:

— سنی بورایا کیم دعوت ایتدی که کلدک؟ کیچل دیدی:

— پادشاه منیم بورادا ایکی دانه دامغالی قوللارم واردر، اونلری آپارماغا کلدیم.

پادشاه سؤال ایتدی: آده کیمدر اونلر؟ کیچل پادشاهک کوره کهن لرینی کوسقروب، دیدی: بونلردرکه دالارندا یوزوک دامغاسی واردر. اینانمیرساکسه بو یوزوک ایله دامغانی قولچ دیوب، ساغ آلنی اوزاتدیقا: پادشاه دعوا وقتى ئوز باغلادینى ایپک یایلیغی کوردی. او ساعت اوکا اکرام ایدوب اولمازین حرمت ایتدیلر. و ئوز سراینده پادشاه اونلارا مقام ویردی.

بر کون ینه محمد عادتى اوزره آوه چیمیشدی. بر قدر دولاشدیقان سوکرا نه اولور ایسه، ئولور و هیچ کیمسه نك خبری اولماشدی. آنجاق قاپلان ایله زمرد بونك یانتی کسوب دورورلار. بو احوالاتدان ئوز قارداشی محمد خبردار اولور؛ چونکه محمد کلرکن آوده قویدینی یوزیک میخدن دوشمیشدی. محمد یقین اولدی که محمد ئولدی.

محمد او کون اورادن چیقوب، دوز بر دیولر منزله کلدی و کوردی که آنجاق بر قیز واردر. قیز بونی کورجک دیدی: محمد سن بو وقته قدر هاراده ایدک. قیزک محمد محمد دینه نك سببی بو ایدی که همان قارداشلار بر آلمادان عمله کلدیکلری ایچون بر برندن هیچ بر فرقلى یوق ایدی. اونکچون ده تانیماق غیر ممکن ایدی.

محمد قانداکى که بو قیز محمدک کلفتی در. اوکا بویله جواب ویردی: آوه کیتمشدم. قیز سوال ایتدی: بس بیرچکلر کده کی قریل کوموش نیجه اولدی؟ محمد جواب ویردی که سولمیشدر. قیز همان ساعت محمدی چشمه لر ستمه آپاروب اوراده بونك برچکلرینك برینی قریل، دیکرینی کوموش ایلدی. آقشام یاتماق زمانى محمد قیلینجنى سوپوروب قیز ایله ئوز آراسنه قویوب یاتدیلر. قیز دیدی: محمد بو نه حالدر؟ محمد جواب ویردی: بر یارالی آویم قاچمیشدر، اونکچون بر قدر غمکین اولموشام.

صبح تیزدن محمد یولا دوشدی. کیدرکن بوکا بر قاپلان ایله زمرد راست کلیرلر؛ بالارینك نیجه اولدینى سوروشدیلار. محمد ایسه درحال ایشی باشه دوشوب دیدی: اونلار ئولمیشدر؛ یاندا قاپلان ایله زمرد ینه محمد بالا ووروب یولا سالدیلار. محمد بر قدر کیتدیکدن سوکرا شهره بشیر. آقشام اولجاق پادشاهک خادملى بونی محمد ظن ایدرک ایوه آپاریرلار. پادشاه ایله بر قدر ییوب ایچیدیکدن سوکرا پادشاه دیر: محمد دوروک، کیدک، یاتک. محمد او ساعت آکلادی که بو قیز محمدک آروادی در. بونلار باتارکن محمد ینه قیلینجنى یاننه قویوب یاتدی. پادشاهک قیزی بو نه جور ایش اولدوغنى سوردی. محمد جواب ویردی که:

— بو کون بر یارالی آویم قاچوبدر، اونکچون بر قدر غمکین اولموشام.

صبح تیزدن محمد داغه کیدرکن کورور که محمد بورادا ئولمیشدر؛ یاندا قاپلان ایله زمرد. بو بر قدر آغلادیدا کورور که ایکی کسه کهن (۱) بری برینی ئولدوردی. و همان ساعت اوچ یارپاق بر اوتی کوروب ایله ندى او ساعت کسه کهن دیریلدی. محمدده بونی کوروب او یله جه ایتدی. محمد بر قدردن سوکرا دیریلدی: بر برینی قوجا قلاوب ئوبوشدیلر و شهره قایدارکن محمد محمدی قاباغا سالدی. بر آز کیتدیلر. بردن محمدک کوزینه محمدک برچکلری قریل و کوموش اولدینی ساتاشدی. و او یله ظن ایتدی که منم عورتمه تجاوز ایتمشدر. اوساعت اوخ—یای ایله محمدی پارچا پارچا ایتدی؛ کلوب آوینه یشدی. یاتماق زمانى آروادی سوروشدی. محمد نه ایچون آقشام یاتاندا قیلیجکی یانیکا قویدوک و آیری یاتدک؟ قیز بویله دیدیکده محمد قاندى که محمد خیانت ایتمه مشدر. بر قدر پشیمان اولدی و اورادن ترپه نوب دوز دیولر منزله آروادینك یانینا کلدی. کته ده یاتماق زمانى آرواد دیدی:

— او نه ایش ایدی که محمد سن ایدیردک. اوچ کون بوندن اقدم سن یاتارکن قیلنجی یانوکا قویدوک و آیری یاتدک؟ بو سوزلری ایشیتجک محمد دوز قارداشی ئولدوردیکی سمتہ کلوب آغلا یارکن کوردورکه ایکی کوکرچین دعوا سالوب بری دیکرینی ئولدوردی؛ و کیدوب اوچ یارپاق آلا کتوروب او کوکرچینه ایله تدی، کوکرچین او ساعت دیریلدی. محمدده قارداشی محمدک پارچا لانمش تیکه لرینی بریره جمع ایدوب، همان آلادان اییلتدی. او ساعت محمد دیریلدی. اورادان دوروب شاد. و خرم پادشاهک سرائنه کلدیلر؛ و پادشاهه عرض سلام ایدوب محمد قارداشی محمدی پادشاهه تانیتدی و برنیچه کوندن سوکرا پادشاهدن اذن آلوب ئوز آنا آنالرینک حضورینه کیتدیله. والسلام.

بو (قوجا قاری ماصالاری) ندان باشقا کوچوک فقره لر، لطیفه لر طرزینده اثر لرده وارددرکه خلق آراسیندا چوق سویله نیر. بونلار بعضاً معین شخصیتلرک آدیندان سویله نیر مثلاً: ملا نصرالدینک آدیندان سویله نیله ن (لطیفه) لرکی. بو لطیفه لرک هاموسی ملا نصرالدینه عائد دکلدر. آنجاق خلق آراسیندا بو کبی مهزه لی فقره لری مهزه لی لک ایله شهرت تاپمش آداملارا اسناد ایتمک بر نوع عادت حکمنده در، حتا بعضی کند و قضالارک بویله مهزه لی لک ایله شهرت تاپان آیرجا شخصلری وارددرکه ملا نصرالدین لطیفه لرینک بر چوقلاری دا همین خلق طرفیندن او شخصلره اسناد اولونماقدادر.

بونلاردان باشقا بعض افسانه لرده وارددرکه، بونلار همان عمومیتله کنایه لی، استعاره لی و تمثیلی حکایه جیکلدر. علی الاکثر حیوانلاردان بحث ایدر. لاکن مقصد حیوا ناندان بحث دکل، بلکه استعاره، مجاز و تمثیل صورتلریله عبرت، فضیلت و اخلاق درسی ویرمکدر. بونلار همان عمومیتله تعلیمی اثرلدر. و علی الاکثر بوتون ملتلر ایچون آشاغی یوقاری کبی در. عادتاً بین الملل بر ماهیت آلمشللدر. هندیلر، اسکی یونانیلر و سائر کبی اسکی قوملردن کیچه — کیچه زمانمه قدر کلمشلردر. بونلاردا قهرمان رولینی اونیا یان حیوانلار علی الاکثر بر صفتی، بر سجه و بر خصلتی تمثیل ایتمکده درلر. مثلاً، تولکی حیلہ کارلغی، قورت جسارتی، داوشان قورقارلغی، قوزو معصومیتی تمثیل ایتمیکی کبی... بو نوع حکایه لر بر آزدکیشیکلکه اوغرایاراق، همان هر قومک یازیلی ادبیاتینا دا کیرمشددر.

۳ — اویونلار

خلقیات متخصصری بویوک بر قیمت ویرمکده درلر. چونکه بونلارک چوقی خلقک کهنه قناعتلرینه، کهنه عادتلرینه، عنعنوی و ملی سجه لرینه اک قوتلی شاهدلدر. کوچوچوک چوچوقلارک اونینا دیقلاری اویونلارک حقیقی ماهیتلری ایله کنج اوغلان، تازه قیز و کلینلرک حرکتلری تدقیق ایدیلسه، آرالاریندا کی بکره یش، یاقینلق حیرتی جلب اینده

جك صورتده آيدنلاشير. مثلا، تور كمنلرده كى قوشماق، نشان آلماق، اسير آلماق، باسقين ياپماق، قيز قاجيرماق كى باشليجا اويونلارى تدقيق ايتسهك، تور كمنلرك چوققلارى و كنجلىرى طرفيندن اوينانيلان بوتون بوايونلارك حياتى، سجيوى و قومى بر ماهيتى حائر اولدوغى ده نيله ييلر كه چوققلوق داها ايلك ياشلاريندان حياتدا تطبيق ايدى جكى بوتون حركتلرك اصوللاريني ئوكره نمكه، ملكه و مهارتنى الده ايتمهك آليشير. أسكى تور كلرده كى و بو كون حالا قيرغزلار و تور كمنلر كى آز چوق كوچرى حيات كيچيره ن تور كلرده ايمدى ده ياشايان، جريد اويونلارى، قيليچ قالقان اويونلارى، آت ياريشدير مالارى كى بر چوق اويونلارك هاموسى عشيرت حياتيله ياشا يان قبيله لرك حياتندان دوغما و حياتنى دوام ايتديرمكه الويريشلى اويونلاردر. هله قيز قاجيرما كى ابتدائى دورلرده ن قالان بعضى اجتماعى حادثه لر همان هر قومده بو گونه قدر ياشاماقداد و بويوك بر اهميتى حائر كورولمكدەدر. بو يوزده ن اجتماعى چوق بويوك عارضه لر (سوكرادن حاصل اولان اكسيكلكلر) وجوده كلمكدە، عائله لر، قبيله لر، كويلر آراسيندا و وروشمالار اولماقدادر. كرهك عربلرك، كرهك تور كلرك هر آيرى قبيله سنده، كرهك كورد و چركسلرده بو حادثه لر حالا كورولمكدەدر. خلق حكايه لرنيك بر چوققلارى بو موضوعلردن بحث ايتديكى كى، خلق نغمه لرى ايچينده ده بو وقعەلرى ترنم ايدەن شديد ويا حزين، قانلى ويا ماتملى يوزلرجه، حتا ييكلرجه مانيلر، تور كولر واردر.

آذربايجاندا چوققلار و كنج قيزلار طرفندن اوينانيلان بويله بر چوق اويون لار اولدوغى معلومدر. مثلا، «هاخيشدا» كى ۱). بو اويون ايكي دسته قيز آراسيندا اوينانير قيزلار قارشى قارشى يا دوروب برى بريلرينه آشاغيدا كى پارچالار كى مانيلر سويلرلر و سويله ديكجه يرلرينى ده كشيرلر.

هاخيشداها هاخيشدا

هاخيشدا بر قوش ايدى،

باغچه ده قونموش ايدى،

شاه اوغلو كورمش ايدى.

اوخنن ۲) وورموش ايدى

(۱) «آرود آغيسى» صحيفه ۲۱؛ بو اويوندا سويله نيلن مانيله رك بويوك بر قسمنى ده «آذربايجانى ئوكره ن» جمعيت طرفندن نشر ايديلمك اوزره حاضرلانا ن خلق ادبياتى ماترياللاريندا كورمك ممكنر.
(۲) اوق ايله .

من بو کوچهدن ئوتمه‌رم
چادرامی یئلله‌تمه‌رم
دول کیشی‌یه کیتمه‌رم
کللی یوز اوغلان کره‌ك
حقه باز اوغلان کره‌ك... (۱)

(قلندرا قلندر) اویونودا چوجوقلارک اوینادیقلاری اکلنجه‌لی اویونلاردان بریدر. ایچلریندن بری آنا اولور الینه بر تورنا آلاراق اورتادا دورور، دیگر چوجوقلار اونک اوغللاریدر، اونلاردا یاریم دائره شکلنده قارشینا دیزیلیرلر. اوغللاردان باشدا کی کلوب، آنانک ائنده کی تورنانک اوجندن دوتار. آنا باشلار:

بر قوشم وار بو قازتانا
دیمدیکی وار شو قارتانا

دیهه الیه بویوک و یا کوچوک اشارتلی یاپار، بوتون اوغللار «قلندرا قلندر» دیرلر؛ تورنانی دوتان: «باشی بنم، آیاغی سنک، تاپ کوره‌ك!» سوزی اوزه‌رینه یاپیلان تعریف نردهن حیوانی تاپماق مجبوریتندهدر. تاپامازسا (یالان) دیرلر و (یالان ویر پلبله)، (یالان ویر قارغایا) کبی تعبیرلر قوللانیرلار، تاپارسا (آنا): (پالان) دیر، او زمان تورنانی دوتان چوجوقلاری قووالاماغا باشلار. آنا بردهن (یالان) دیرسه، دیگر چو جوقلار تورنالی‌یی یاقالارلار، همان آنانک یانینا قاجوب قورتولمالی. جاصلی بو جور چوق اویونلار واردر. بونلار حقنده آیریجا و اساسلی بر تدقیق لازمدر. اویونلارک هاموسی بویله نغمه‌لی و دوزکولو اولماز بر چوغی‌دا یوقاریدا تورک منلرده اولدوغندان بحث ایتدیکمز اویونلار قیلندن حیاتی بر حاضرلق‌در.

۴ — رقصلر

خلفیات متخصصلری اویونلاردان آیری و خلق بدیعیاتنک مهم بر قسمی اولاراق کوستریرلر. خلقک، صنایع قیسه‌نک هر قسمنده کی قابلیت و ذوقینی تدقیق ایتمه‌ك، اوندکی دهرین و توکه‌نمز کوزه‌للیک و دویغو خزینه‌سنی آکلاماق ایچون بوتون بو قطه‌له آیری آیری اهمیت ویرمک‌ده لازمدر.

(۱) «بالالارا هدی» فریدون بک کوچرلنسکی، صحیفه ۳۴ — ۳۳ «کودو — کودو» و «دور باغارا — چیخ قراغا» یا اینکه «ایکنه ایکنه» اویونلارینا باقکر.

بوتون تورک قبیله و زمره لرینده رقصلر موجود اولدوغی و چوق زمان رقص، موسیقی و شعر یکدیگرینه باغلی بولوندوغی ایچون رقصلریده آیری آیری و اساسلی تدقیقه تابع دوتماق، اونلاردا کی بدیی قیمت و تاثیر آراشدیرماق ده لازمدیر. آذربایجان تورکلری آراسیندا بر چوق قیمتلی رقصلر موجوددر؛ هر برینک طورلر، حرکتلر، آدالار، نه کیلوب بو کولملر و جولانلارلا (دولاشما) حسلری و هیجانلاری افاده ایدیشینده کی سوک درجه کوزل قدرتی و صنعتکارانه افاده یی اطرافیه آکلاتماق فیکور ۱) ده نیلن شکللرینی ضبط ایتمک لازمدیر. بعضی رقصلرک، بسته لری، آهنگلری اوندوغی کبی کفته لری یعنی سوزلریده واردر، بونلار ادبیات ایله دوغرودان دوغرویا علاقه داردر.

رقصلر آراسیندا بعضلری تمامیه تورکلرک اسکی عنعنه لرینک جانلی، حیاتی، اجتماعی، بدیی و حرکی بیرره افاده سیدر. بعضیلریده تورکلرک، تاریخ بویونجا، مناسبتده بولوندوقلاری قومشو قوملرک حرث و مدینت لریندهن آلاق و یا اونلاردا بکزه تهرک وجوده کتیردیکلری رقصلردر. هر حالدا بونلار بوتون بر قومک بدیی، حسی ذوق و قابیلرینک یاشایان برره معیاری (ئولچوسی) در. تدقیقلری بر جهتن موضوعی علاقه دار ایتدیککی حالدا دیکر جهتنده موضوعمک خارجنده مستقل بر موضوع تشکیل ایدره.

انکلیر خلقیاتچیلارینک آیری بر قسم اولاراق کوستردیکلری قیافت والسه لریده بو رقصلرله مطالعه ایتمک ممکندر. بونیه برابر بو ایکی جهت بریم بورادا کی تدقیقمز دهن خارج قالیر.

۵ — شیطانیات

کرهک عنعنه، کرهک قناعت و اعتقاد، کرهک حرث و مدینت جهتلریله چوق مهم بر موضوع تشکیل ایدهن بوقسم سوک زمانلاردا همین (شیطانیات) تعبیریه ایضاح ایدیلیمک ایسته نیلیر. بعض خلقیاتچیلار بو قسمی عادت و عرف ده نیلن قوتلی اجتماعی مؤسسه لره استناد ایتدیرمکده درلر. بونلار معنوی بر طاقم قوتلره اینانماقدن دوغولور. بو اعتقاد و قناعتلر خلق آراسیندا داغیلا داغیلا، اینانیلا اینانیلا یرله شیر، کوکله شیر و قالقیر. بونلاری باشلیجا آلتی مهم قسمده توپلاماقدادرلر:

- (آ) اوغورسوزلوق حقنده كي اعتقادلار.
- (ب) قيافت و البسه لر حقنده كي اعتقادلار
- (پ) اوتلار، چيچكلر و رنگلر حقنده كي اعتقادلار
- (ت) جينلر، پرلر، بويولر، سحرلر حقنده كي اعتقادلار
- (ث) كونلر، آيلار و حيوانلار حقنده كي اعتقادلار
- (ج) بوتون بو سايديقلاريمزله آز چوق علاقه دار اولان ضرب مثل لر.
- بز بورادا بونلاردان بش قسمي تماماً براقوب كيچه جكر، لاكن خلق ادبياتيله بويوك بر علاقه سي اولان بلكه او ادبياتك اكه جانلي، اكه كه نيش، اكه حياتي و فكري بر قسمي تشكيل ايده ن ضرب مثل لرده ن بعضي نمونه لر و ير مكه چاليشا جاغز.
- (ضرب مثلله ر) ك بويوك بر قسمي عموم توركلر ايچون مشر كدر. بعضي اوفاق هك كلمه ده كيشيكيكي ايله هر لهجه ده تصادف ايديلير. بر چوق يرلرده (مقال)لار، (ماصال)لار ۱) (ماثال)لار كي شكللره كيرون بو كلمه اصلا عربجه (مثل) كلمه سيدر. هر لهجه ده كي تلفيظينه كوره يوقاريكي شكللرده ن بريني آلميشدر. توركلر عمو ميتله بونلارا (آتالارسوزي) ديمكه در؛ برچوق قسملره آيريلماسي ممكن اولان ضرب مثلله رك اهميتي چوق بويوكدر. بر قومك فلسفي، اجتماعي، حياتي، ديني و لادينى (دينزلكه دائر) فكرلريني، قناعتلريني اكه دوغرو كوستره ن ضرب مثل لردر. بونلا رك بر بويوك قسمي تماميله تورك حياتك، تورك ياشايش و كوروشونك ايجاباتندان دوغولمش، تورك و تاتار عنعنه لرينك اكه قوتلي، اكه آيدين ترجماني اولموشدر. بو نوع ضرب المثللري تحليل ايتديكمز زمان آتالارمرك نيجه بر حيات كيچيرديكلريني، نه قناعتلر، نه مفكوره لر (idea) نه حسلر بسله ديكلريني آسانجا آكلارز. بونلاري او قناعتلره كوره زماني و تاريخي بر صورتده ترتيب و تصنيف ايتمك ممكندر. او زمان آتالارمرك فلسفي و اعتقادي تكامللريني كورمش و آكلامش اولاجاغمز كي او اعتقاد ايله صيقي صورتده علاقه ده اولان حكومت طرزلريني، ياشايش شكللريني ده بولوب چيقارا ييله رز. آتالارمرك كرك حياتا، كرك جهان، كرك خاقانه، كرك سائر بكلر، آغالار كي امرلره قارشي نه جور باقديقلاريني بو ساده، جانلي و قوتلي سوزلرينده كورمك اولار.
- ضرب المثللردن بر قسمي ده سوكرادان يا ترجمه، ياخود اونلاردان آلماق وياكه، اونلارا بكره تمك يويله ديليمزه كيچممشدر. لاكن اساسلي صورتده آراشديريلاجاق
- ۱) ماسال توركيده (ناغل) يرينده قوللا نيلىماقدادر. آتالار سوزي ايچون داها آرتيق (مثل) و (ضرب مثل) دينيلير.

اولورسا، بونلارک اويله کليشی کوزهل حیاتا کیچمش اولمادیقلارینی، مطلقا اونلارک وجودلارینی ایجاب ایتدیرن، طبیعیشدیرن اجتماعی بر چوق عادتلرک قناعتلرک، فعالیت لرکده حیاتمزا کیچمش اولدیقلارینی کورورز. بو حالدا او ضرب المثللرک بزجه بنمسه نمش اولمالارینک سبیلرینی داها آیدین آکلماش اولور. مثلا، تورکلرده چینیلیر دن، هندیلیردن، ایرانلیلاردان آلنش بر چوق ضرب المثللر اولدیغی کبی، بر زمانلار یهودیلک (۱)، خریستیانلق (۲) دینلرینی قبول ایتمش اولمالاری اعتباریله او اعتقادلارلا علاقه دار ضرب المثللرکده تصادف اولوناجاغی طبیعیدر. هله اسلاملقدان سوکرا کرک قراندان، کرک حدیثدن، کرک عرب دیلیندن آلمایا بکزه تمه صورتیله، ترجمه شکلیله، بلکه مینلرجه ضرب المثل دیلمزه کیرمشدیر، آنجاق بونلارک همان هاموسینی جانلاندیران بر چوق عادتلرکده بو کونکی معیشت و حیاتمزا حاکم اولماقدادر. ضرب المثللرک بر چوقلاری دا خلق آراسیندا یردوتان خرافه لردن، باطل اعتقادلاردان، سحر و افسونلارا اینانماقدان دوغمشدیر. بو قطعه ده متناقض یعنی بر برینه اویمایوب بر برینی چورودن مثللرکده تصادف اولونور. اما بونلار حقیقتده متناقض دکل، بلکه لازم وملزوم (یعنی بری اولونجه دیکرینک دخی اولماسی لازم اولان) قیلنده در؛ چونکه بر عصرک قناعت و دویغوسی هر زمان بوتون کتله اوزرینده عینی ایزی براقماز. کتله نک بر قسمنه تاثیر براقیرسا، دیکر بر قسمنده ده بر عکس «reaction» اویانديرير؛ بو نوع مثللرکده او تاثیر وعکس تاثیر لردن دوغولدیغی ایچوندرک، بر—برینه اویمازوبر—برینه ضد کبی کورونورلر؛ یوقسا بونلارک هاموسینی دوغان عینی قناعت، عینی حیاتدر. باشقا باشقا محیطلرکده، باشقا—باشقا تاثیر براقمش، باشقا—باشقا وجدانلارا باشقا — باشقا عکس ایتمشدیر.

سوکرا بو ضرب المثللرک تامایله حیاتی اولانلاری، اقتصادی، اجتماعی و حیاتی تجربه لردن، مادی منفعت و ضرر لردن دوغانلاری دین ایله خرافه ایله هیچ علاقه سی اولمایانلاری تامایله عملی بر ذهنیتدن و حس سلیمدن یعنی دوز درست دویغودان ایلری کلنلری دخی واردرک، قومک حیاتی قابلیتینی، حرثی و مدنی قدرتینی اثبات ایدنلرکده اصل بونلاردردر (۳).

(۱) خزرلرک یهودی دینینده اولدیغینی سوبله بن عالملر واردر.

(۲) شامانی، زردشتی، نسطوری دینلرینه کیره ن تورکلر خریستیان دینینده علاقه دار اولمشلاردردر بودا طبیعتلرینده کی اوصالقدان ایلری کلمکده در.

(۳) ضرب المثللر حقیقده حنفی زیناللی طرفیندن توپلاناراق تصنیف ایدیلن و (آذربایجان تدقیق و تتبع جمعیتی) طرفیندن نشر ایدیلکده اولان «آنالار سوزی» آدلی اثره مراجعت ایدک.

آزى يىلمەين چوغى دە يىلمز

—

ايشكە مەن آنا چاتانا كىمى

—

آزاجىق آشىم آغرىسىز باشىم

—

ئوزكە آتىنا مەنەن تىز دوشەر

—

آھىل (۱) ئوكوز جوتە (۲) كىتمەسە اوشاقلار آجىندان ئولەر
ئوكوزك جوتە كىتمەنى ئاتىڭ آدىنا ساتىلار

—

ايشە كىتمەز اوغۇلوم اولسون، جوتە كىتمەز ئوكوزوم

—

باغ، باقارساك باغ اولور، باقمازساك داغ اولور

—

بر قولتوغا ايكى قارپوز صىغماز

—

بر قويوندان ايكى دەرى چىقماز

—

بو كونكى يومورتا يارىنكى تويوقدان ياقشىدر

—

بو كونك ايشىنى صباحە قويما

—

بر تىكەنى (۳) يىلمەين مەن تىكەنى دە يىلمز

—

پالاسا بورون ايل ايله سورون

—

(۱) آھىل — جاھل — جوانك قارشولغى دىمىكدر.

(۲) جوت — جفت مەناسىدەر.

(۳) تىكە — پارچا قىمە

پولو کی ویر اینکه، آپار باغلا دیره که،
نه اینکه ویر قویونا، ئوزیکی سال اویونا

تنبل همیشه خسته یم دییه ر

توقك آجدان خبری اولماز

جفایی چکمه یه ن آدام صفانك قدرینی ییلمز

جوانلیقدا داش داشی، قوجالیقدا یی آشی

چوره کی چوره کجی یه ویر، بر چوره کده اوسته ویر

چوبانك میلی اولسا تکه ده ن پنیر قایرار

دوست ییك ایسه آذر، دوشمن بر ایسه چوقدر

داما داما کول اولار، دادا، دادا هیچ

ده وه نی یاتیر ماینجا یو کله مه ك اولماز

ده کزده بالق سوداسی اولماز

دیلنچی نك تورباسی دولو اولار، یوزی قارا

زحمتسز بال یمزلر

زحمت چه کمیه ن راحتلیكك قدرینی ییلمز

سورو چوبانسز اولماز

عقل یاشدا اولماز، یاشدا اولار

عقل عقلدن ئوتکوند

عقلسین دوستدان عقللی دشمن یاقشیدر

قارین قارداشدا ایلریدر

قونشویا امید اولان شامسین یاتار

قورتدان چوبان اولماز

قالان ایشه قار یاغار

قویون یوز اولونجا دریسی مین اولور

قویونک اولدی اللی آدک اولدی بللی

قویونک اولدی یوز، کیر ایچنده اوز

کور آتک کور نالبندی اولور

کیچی نک قوتوری بولاغک کوزیندن سو ایچر

لالک دیلنی ننهسی بیلر

ملانک قارنی بشدر، دائما بری بوشدر

مىۋەسىز آغاچا داش آتمازلار

—

نە تۈكسەك آشىكا، او چىقار قاشىغىكا

—

نىتڭ ھارا منزلڭ اورا

—

ھەر نە اكرسڭ، اونى يىچەرسڭ

—

ھىچ كس ئوز آيرانىنا تورش دىمز

—

ۋىر ايوى كرم ايوى، يوق ايوى ورم ايوى

—

ياغلى اينك تۈكۈندىن بللى اولار

—

يازور يازر يا شەردەن سفر

—

يۈكۈرەن يىقىلار

—

يىمە جان جان دىيەن چوق اولار، چۈرەك ۋىرەن آز

—

يول ايله كىدەن يۈرۈلماز

—

يىمەنڭ مالنى يىەرلر

—

ياقشلىغا ياقشلىق ھەر كىشىنىڭ ايشىدر، يامانلىغا ياقشلىق ار كىشىنىڭ ايشىدر.

—

بونڭ كىي يىكلرچە ضرب مثل كۈسترمك مەكىندىر كە ھاموسى حىياتڭ مەخلف اىجابا
تەندان دۈغۈلەش، اقصادى اجتماعى تاثير و تاثيرلر ك تەرجمانى اولوب كلىمىشدر. بونلارى
حقىلە تەدقيق ايدەك اولساق بوتون بر قومڭ اوزون تەجرىبەلرى، آجى طاتلى ماجرا و
سركەشتلرى نەتىجەسىندە ميدانا چىقمىشدر. ھمان ھاموسى تۈرك رۈحىنىڭ دۈيغۈلارنى،

قناعلرنی، مفکوره و امللرنی کوستریر. بر چوقلاری حکیمانه، دور اندیشانه، بر چوقلاری اقتصادکارانه، فعالانه، بر چوقلاری تزییفکارانه، استهزاکارانه در خیالدن، قورونتی دن، طفیللردهن و طفیللیکدهن نقرتی کوستریر. بونلار ایچینده ئویله لری واردر که طبیعت و حیاتدان باشقا حقیقت، ایشدهن و حیثیتدن یعنی ده کر و شرفدن باشقا آمر تانیماز، یارادیلیشی، سجه سی اعتباریله آزاد و مستقلدر. بو اعتبار ایله در که بوتون ضرب مثل لری منشالری، مفکوره لری، غایه لری و موضوعلری اعتباریله آیر اراق تدقیق، تحلیل و تصنیف ایتمک چوق فائده لیدر. وباشلی باشینا علمی بر موضوع تشکیل ایتمکده در.

ایکینجی قسم

میلادی اون اوچنجی عصردن اون بشنجی عصره قدر

موغوللار استیلاسی آلتیندا ایران و آذربایجانده اجتماعی، اقتصادی و حرثی وضعیت و ادبیانه تأثیری — تیمورلنک و تیموریلر — جغتایجانک انکشافی — اوغوز لهجه سنه تأثیری — آذری لهجه سی — آذربایجاندا ادبیات و ادیبلر — تصوف و حروفیلکک برلشمه سی.

میلادی اون اوچنجی (۳—۱۲۰۲) و هجری یدنجی عصرک (۶۰۰—۵۹۹) باشلاری بوتون آسیا حکومتلری ایچون یکی بر استیلا تهلکه سی دوغورموشدی. بو استیلا موغول استیلاسی ایدی. بوتون تاتار و موغول قبیله لری ده میر پنجه سی ایچینه آلان تیموچین (۱) (چنکیز خان) (کرایت) لرک رئیس (اونغ خان «Oung Khan» ک۲) اورددولارینی بوزاراق همان بوتون خانلارک نظرنده بر خاقان، بر ایمه راطور موقعنی قازاناجاق وضعیت چاتدیقدن سوکرا قورولتای طرفندن (چنکیز خان) نامیله خاقان انتخاب ایدیلمشدی (۳).

بوندن سوکرا یاواش—یاواش بوتون بکلیکلری، خانلیقلاری انده ایده ایده نهایت معظم بر موغول حکومتی قورموش اوزینه رقیب اولایله جک بویوک تورک حکومت لرینی ده اورتادان قالدیرمیشدی. بوتون جلادت (بهادرلق) و قهرمانلیغنا رغماً نهایت مغلوب اولان خوارزم سلطانی جلال الدین ده اورتادان قالدقدان سوکرا چنکیز قوتینه قارشی قویاجاق قوت قالمامیشدی.

(۱) تیموچینک نسب و حیاتی حقنده (له تون قاهون)ک «آسیا تاریخنه مدخل» آدلی اثرینده مفصل معلومات وارددر. (آسیا تاریخنه مدخل، اوچنجی کتاب، «مونغوللار»، صحیفه ۱۹۹).

(۲) میلادی (۱۲۳۰) تاریخلرینده تاتارستاندا سیاحت ایدن وندیکی راهب (مارق پااولو Mark Paolo) بو پرسه (اوم خان Um Khan) آدینی ویریر. (راهب ژان) آدبله ده یاد ایدیر که، بو آد دیگر بعضی مؤلفلر طرفندن ده ویریلیمیشدر؛ لاکن داها چوق تاتارلارک باش (راهبی) دالایلاما، (Dalai Lama) یا عائدیتی کورولمکده در.

ایران تاریخخی سیرجون مه لقوم. جلد ۲، صحیفه ۱۴۱ (۱۸۲۱ پاریس).

(۳) ایران تاریخخی سیر جون مه لقولم جلد ۲، صحیفه ۱۴۱.

چنکیز اوردولاری ایرانی باشند باشا دولاشمشلاردی. چنکیز ئولکەسی اندوسدن قارا دکره، وولغا قیراقلاریندان چین اووالارینا، بصره کورفزینک یاقوب قاووروجی ساحلریندن سبیریانک دوکمش چولرینه قدر امتداد ایدیردی (۱).

یایلان ظلم و حقسز لکلرک حد و حسابی یوقدی. هله مسلمان مورخلرینک سایوب توکدوکلری ظلملر مبالغه درجهسینی بولماقدادر. چنکیزک بوخارا کتبخانه لرینی حیوان آخوری یاپدیغی ییله روایت ایده رلر (۲) کتابلارک یاقیلدیغی، دینی اثرلرک حیوانلارک آیاقلاری آلتیندا قصداچیکنتدیریلدیکی ده برچوق تاریخلرده ده مقیددر. لاکن، نتیجه ده چنکیز یاپدیغی بو تخریباته چوق پشیمان اولمش وبرچوق یکی شهرلر تیکلمه سینی دوشونمشدی (میلادی ۱۲۲۶—هجری ۶۲۴).

چنکیز ئولمزدن اول اراضیسینی دورت اوغلی آراسیندا تقسیم ایتمش ایسه ده بویوک اوغلی جوجی خان ئوزیندن بر نیچه آی اول ئولدیکیندن ئوزینک یتمش اوچ یاشیندا ئولمه سی اوزرینه مملکتی اوچ اوغلی آراسیندا بولوندی.

چنکیز خان ئولتدن سوکرا خاقان یعنی ایمپراتور تاجینی چنکیزک بویوک اوغلی (اوکئای خان) قویدی و بوتون تاتارستان ایله جنوبی چینه وارث اولدی. تاریخک کوستردیکینه کوره عالیجناب وانسانیتلی اولان اوکئای آتاسی چنکیز خانک انسانیته آچدیغی یارالاری سارماغا اوغراشمشدر و قارداشلارینک اک مکملی اولان (جغتای خان) ک عقللی و تدبیرلی نصیحتلریله حرکت ایتمشدر.

(جغتای خان) چنکیزک وصیتی موجبجه بلخ، بدخشان و کاشغار ایالتلرینه وارث اولدیسادا او، ئوزینه قارشى بر شاگردک معلمینه معامله سی کبی حرمتکار معامله ایدن قارداشی (اوکئای) ک یانیندا قالمش و ئوزلرینی مامورلار ایله اداره ایتمشدی (۳). بزى اک چوق علاقه لندیره ن ایران و آذربایجان جهتلریدر که بودا بوتون ایران، خراسان و (قبول) داخل اولدوغی حالدا چنکیزک دوردنجی اوغلی (تولی خان) قالمیشدی.

لاکن (تولی خان) چنکیزک ئولومیندن همان سوکرا (میلادی ۱۲۵۳ و هجری ۶۵۱) ده ئولموش، بر چوق وارث براقمیشدی. بونلاردان ایکسی شهرت تاپمشدر. بری (اوکئای) ک اوغلی (کیوک خان) ه تاتارستاندا خلف اولان (منکو خان) در.

(۱) ایران تاریخی، جلدی ۲، صحیفه ۱۵۷.

(۲) ایران تاریخی، جلد ۲، صحیفه ۱۵۷.

(۳) ایران تاریخی، سیرجون ماقولم، جلد ۲، صحیفه ۱۵۵.

او بریسی ده بوتون ایرانی استیلا ایدرهك غربه دونی و خلیفه لرك او مشهور نولكه سنی تخریب ایله ن (هلاکوخان) در.

ایرانی اطاعت آلتنا آلمات ایچین قارداشی (منکو خان) دان آیریلان (هلاکو) مورخلرك روایتنه کوره—یوز الی ییك سواری ایله حرکت ایدرهك، اسماعیلیه طریقتنه (۱) منسوب اولان و شقاوت و جنایتدن باشقا بر شئی بیلمه ن بر هیئتك کوکنی قازیمیشدی. ایلک آرزوسی داقسطنطنیه اوزهرینه یورومکدی، لاکن حیاتی قورتاردیغی فیلسوف ناصرالدینك توصیه سی اوزرینه بغدادا کیتدی. خلیفه (مستعصمی) ده ویردی. اهالی نی قتل عام ایتدی (میلادی ۱۲۵۶ هجری ۶۵۴) خلیفه ایله یکانه اوغلونی دا ئولدریدیکدن سوکرا مه زوپوتامیا (بین النهرین) و سوریه نی ضبط ایتدی. حکومت مرکزی اولاراق آذربایجاندا (مراغه نی) (۲) سه چدی. (هلاکو) نك دهشت و وحشیکیك سوکی اولمادیغینی آکلاتان بر چوق اسلام مورخلرینه قارشى اونك بو حرکتلرینی عقله موافق (معقول) و لازم کوسترن آوروپالی مورخلرده واردر. دوغرودان دا بونلارك هاموسیندادا بر دین کوزلوکی واردر. اسلام مورخلری (هلاکو) یا اسلام اولمادیغی ایچون لعنت ایدره لر، خریستیان روحی و حسیله محاکمه ایدن آوروپا مورخلری ده (هلاکو) نی خریستیان طرفدارى ایدی دیه، سه وهر و تقدیر ایدره لر (۳). (هلاکو) نك فارسی (دوققوز خاتون) دا خریستیان ایدی. (هلاکو) نك خریستیانلغی حمایه ایتمه— سینده بونك دا چوق تاثیرى کورولمکده ایدی.

حقیقتده موغوللارك، او معناسز و ضررلی تعصیبی قیرماق خصوصیندا خیلی خدمتلى اولمشدر.

(هلاکو) مراغه ده ئولموش و یرنه اوغلی (آباقا خان) کیچمیشدی. تاریخ آباقا خانى دا جسارت، درایت، کیاست، ملایمت و عدالتله توصیف ایدیر. آباقا خان باباسنك عسکرلری طرفندن مملکته ویریلیمش اولان ضررلرك یرینی دوندورماق ایچون چالیشمیشدی.

آباقا خانك زمانی بعضی عارضه لر و سرای انترقالادینا شاهد اولموشدی و بو یوزده ن ده سوک ایللری خیلی آجی کیچمیشدی؛ حتا بر روایته کوره کوزده ن دوشن وزیرى (شمس الدین) آلیشمیش اولدوغو قدرتی الدن قاجیرماق ایسته مه دیکى،

(۱) بو طریقت حقه ده شیعیلک بحثنه باقکر.

(۲) مراغه — او زمانلار آذربایجانك تبریزدن سوکرا اک معمور و مدنی شهرى ایدی.

(۳) هلاکونك خریستیانلغی قبول ایدره جکی روایتی (سهن سیه ژ) قدر کیمش (پاپادوردنجی الکساندیر)

ده هلاکویه متعدد مکتوبلار کوندرمشدی.

رقیب‌لرینی خاقانک اطرافینده کورمکه تحمل ایدمه‌دیکی ایچون آباقا خانن زهرلمه-
مشدی. (میلادی ۱۲۸۱ هجری ۶۸۰) ۱).

(آباقا) ئولونجه موغول بکلری توپلاناراق قارداشی (نیکودار) ی تخته‌چقاردیلار.
وقتيله (نیقولا) آدیله آدلاندیغی روایت اولونان بو پرنسک بالاخره یا قناعتی و یا
سیاستی ایجابی اولاراق اسلامغی قبول ایتدیکی کورولور. حتا دینده کی صمیمیت و
خالصیتنی اثبات ایچون متعصبانه قانلار دوکمکده‌ده ذوق آلمیشدر. (احمد خان)
نامینی آلان بو (نیکودار) وقتيله یاپدیردیغی بوتون کلیسالری یقیدیردقدان باشقا بوتون
خرستیانلارک مملکتندن قوغولماسنی‌ده امر ایتمشدی. حتا بو حرکتدن خوشنود اولمیان
خرستیان موغول بکلری تاتارستان ایمپراطوری (قوللای خان) ه شکایت ایتمشلر
اودا اوننی تهدید ایتمشدی. حال بو که احمد خان شکایتجی لرک برنجیسی اولان
قارداشنی دوتدوروب ئولدورتمش و یه‌که‌نی (آرغون) ی‌ده‌الده ایتیشدی. آنچاق
موغول زادکاننی طرفیندن قاچیریلان آرغون، احمد خانک تاج و تختنی و سوکندا
جاننی‌ده آلمیشدی.

(آباقا خان)ک اوغلی اولان (آرغون خان) (۱۲۸۴ میلادی و ۶۸۳ هجری)
تاریخینده ایران، عربستان و سوریه حکمداری اولموشدی. زمانیندا ایران خرستیانلاری
بولوق و راحتلیغه ایریشدیکلری حالدامسلمانلار بوتون مهم ایشلردهن اوزاقلاشدیریلش
ظلم کورمش و ئولدیریلمشلردی. حتا بو خدمتیندن دولایی‌دا خرستیانلارا ایدیلن همین
یاقتیلیقلارا قارشى پاپا طرفیندن تشکر ایدیلمه‌سی ایچون (روما) دان بر سفارت هیئت
کوندریلمشدی. سعدالدوله لقبيله آرغون خانک وزیرى اولان بر یهودی‌نک بو حاللارا
سببیت ویردیکی کوستریلمکده‌در.

(میلادی ۱۲۹۱ و هجری ۶۹۰) دا آرغونک ئولومی اوزرینه قارداشی (کیخاتو)
آنادولو والیکیندن تخته کتیریلمشدی. اودا حکومتک پای تختی اولان (تبریز) ه
کیتمشدی. حقینه ایی و فنا شهادت ایدن مورخلر واردر. هر حالدا تنبللکی سوز
کوتورمز درجه‌ده آیدیندر. بویله‌که، اداره‌نی‌ده وزیرینک الینه براقمشدی. ئوزی
ایچکی‌یه و شهوته دوشکون اولماق یوزیندن مملکتی اکلنجه ایچون لزومسز مخارج
سوقمش، یوقسوللوق و احتیاجه سوروکله‌مشدی. نهایت ممنون اولمایانلار آراسیندا
بولونان هلاکونک کیچیک اوغلی، (بایدوخان) عصیان ایدهرک (کیخاتو) نی اسیر
ایتدی. و بعضی بکلرله مشاوره نتیجه‌سینده (میلادی ۱۰۹۴ و هجری ۶۹۴) تاریخینده
ئولدیردی.

(بايدوخان) آنجاق بر نيچه آي ايران تختينده قالا ييلمشدى. (آرغون خان) ك اوغلى (غازان خان) طرفيندن انديريلوب ئولديريلمشدى. تاريخلر ك روايتينه كوره (غازان خان) بو خيانتى ئوز حياتىنى قورتارماق ايچون ايشله مش و موغول «ياسا» سى موجبجه قورولتاي طرفيندن انتخاب اولونماديقجا تاج و تختى ده قبول ايتمه مشدر. قورولتاي ائناسيندا مملكتده اصلاحه محتاج بر چوق جهتلر اولديغىنى، بونلارى اصلاح ايتمك يكانه آرزوسى بولونديغىنى، بو خصوصدا خلقك و امرانك يارديملا رىنى بكله — ديكىنى قطعى و قوتلى بر ديل ايله آكلاتمشدر. دوغرودان دا ماليه ايشلرىنى، ويركى توپلاماق اصوللا رىنى، اوردونى بسله مكه تخصيص ايدىلن توپراقلار ك پايلاشديريلماسى يوللا رىنى، اداره ايشلرىنى دوزه لشمش، خرسزلغك ئوكونى آلمش پارا ايچون بر آغيرلق و قيمت معين ايتديرمشدى. بوتون بو ايشلرى تبعه سينك اخلاقىنى يو كسلىتمك و حكومتينك قوتلنمه سى و ايلريله مه سى كى اجتماعى بر منفعت اساسيله ياپديغى ادعا اولونور. (غازان خان) ك وجوده كتيردىكى بو قانونلار و مؤسسeler (1) ئوزيندن سو كرا كلن شاهلار و حكمدارلار طرفيندن دخى عمومى سلامت ك تامىنى ايچون اك موافق يول عد ايديله رك تقليد و تطبيق ايديلمشدر. غازان خانك مصر سلطانلارينا قارشى محاربه لرى اولمشدر (2). حتا سو ك روم سلجوق حكمدارلارى بو غازان محمود خانك فرمانيله حكومت سوره ييلرلردى. موجوديتلرى بر كوكله دن عبارت ايدى. موغوللار ك روم سلجوقلارينا قارشى حكم و قوذى داها اون برنجى سلطان اولان غياث الدين كى خسرو بن علاء الدين كى قباد (3) زمانيندا باشلامشدى. نيجه كه سو ك روم سلطانى اولان (علاء الدين كى قباد بن فرامرز) غازان خانك فرمانيله سلطان اولمش ايكن (699) تاريخنده ينه اونك فرمانيله خلع و حبس ايديلمشدى (4) اسلام خادمى اولازاق شهرت تاپان سلطانلارى بويله نصب و خلع ايدن غازان محمود خانك آوروپا حكومتلريله وبالخاصه پاپا (سكزنجى بونيفاس Bonifas) ايله ياقشى مناسباتدا بولونماسى ئوزينك اسلامغى يوره كدن قبول ايتمه دىكى (5) شبهه سىنى اويانديرمشدى.

(1) (غازان خان) ك قانون مجله سى عالم و مستشرق جه نه رال (قرق پاتريك Kirkpatrick) طرفندن فارسجادان ترجمه ايديلمشدر: Vewtsiatic niscellany دا وارد.

Histoire de Perse vol. II. Sir John Malkolm

(3) نخبه التواريخ والاخبار (page 180) Paris 1821 قسم 1 ضحيه 23.

(4) نخبه التواريخ والاخبار قسم 1، ضحيه 23.

(5) «694 ده عامه امرى مغول ايله قبول دين اسلام ايدوب غازان محمود خان اسميله مسمى اولدى...»

نخبه التواريخ والاخبار قسم (صحيفه 31).

سیر جون ماقولم:

«اوله ظن اولونورکه فضیلتلری و بویوک قوذی ایله (غازان) لازم کورونن مشهور امیر نوروز (۱) اونا محمدک دینی قبول ایتمه دیکجه ایران تختینه کیچمک چتین اولاجاغینی سویله مش در». دییر (۳) مع مافیة غازانک یوز مین عسکريله برابر، اسلاملی آنی صورتده قبول ایتمه سینک دفته چوق شایسته اولدیغینی و سوکیندا اسلام حامیسی اولاراق اورتایا آتیلدیغینی و یوره کدن مسلمان اولدیغینی قورولتایدادا آچیق اولاراق ییلدیردیکینی علاوه ایدير. قازان خانک اوغلی خدا بنده نک ئولدوکی زمان اون اوچ یاشلارنده اونک یرنه کچن ابو سعیدک زمانی قاریشقلی کچدی.

نهایت (میلادی ۱۳۳۵ و هجری ۷۳۶) تاریخلرینده قپچاقدان کلرهک شیروانی ضبط ایتمک و بوتون ایرانی استیلا ایله مک ایسته یین بر قوته قارشى کیده ن ابو سعید بولدا. یاقالان دیغی بر ایصیتمه (قیزدیرما) نتیجه سینده خسته لهرهک ئولوب کیتدی. سلطانیه ده باباسینک مزارینه کومولدی. اساساً خدا بنده دن سوکرا موغوللارک ایران تختنده کی قوذلاری قیریلیمیشدی. ابو سعیدک تخته چقیدیغی زماندان اعتبارا حکومتده عمومی بر قوه سزک کورولموش هر ایالت مستقل اولماغا قالقیشمیشدی. نهایت قوتلی بر تاتار اوردوسی باشیندا کلن یکی بر خاقان بوتون ایرانه حکمران اولدی: بو آقساق تیمورایدی. بو تاریخی خلاصه دن چیقاراجاغمز نتیجه لرده ن بر مهمی بودرکه حکومت اداره سی ماهیت اعتباريله سلجوقلیلر زمانندا اولدوغی کبی، موغوللار زمانندا بر فه ئودال (دره بکی) اداره سندن عبارت ایدی. یالکر اجتماعی، اقتصادی و علمی چهره سینده کی خصوصیت فرقلرینی بر آز داها آیدینلاشدیرماغا چالیشاجاغز.

موغوللارک قوردوقلاری حکومتده قومی بر خصوصیت واردر که اودا عسکری و اداری بر ماهیتده در. جنکیز حد ذاتینده مستنا و خارق العاده بر شخصیتدی. قویدوغی قانونلار اوزه رینده ن سوکرا ادا اوزون مدت یاشامیشدر. طوتدوقلاری یوللارا کوره بر نوع حریت وجدان و حریت نفس موجود ایدی. ادراى قانونلارینی ئوزیندن سوکرا کلنلر تماميله حیاتا کیچیرمه مشلر سده، عسکری قانونلاری تماميله حیاتا کیچیریلیمشدی. «چنکیز خان تاریخی» نی یازان (پوتی دولا قرووا — Poti dola Kryva) «چنکیز خان تبعه سینک اکثریسی بتپرست ایدیلر. بونکلا برابر هاموسی بر حکمدار و قدرتلی بر یارادانا تابع اولماق امرینی آلمشلاردی. بو اساس قناعتی قبول ایده نلر ئوزلرینه اک ایی کورونن صورتده آیین یاپماغا دوام باره سینده مختار ایدیلر» دییر.

(۱) (نامق کمال)ک (امیر نوروز) آدلی اثری بو تاریخی قطعه نی تریناً یازیلیمشدر.

Histoire de Perse vol. II (p. 180 2)

«دوغروداندا چنگیز خان ایله اوندان سوکرا کلن بر چوقلاری زمانلاریندا دین مسئله لری تمامیه اورتادان قالدیریلمش دکلدی، حتا بعضاً خریستیانلغ بعضاًده اسلاملغ ایلری ده دوتوله یغی کورولوردی. بو قدر وار که خلقی سویان دین طفیلیرینک بر چوقلاری بومقصد لیرینه موفق اولماقدان چوق اوزاقلاشمشلاردی. حتا خریستیانلغا میلی اولان خاقانلار زمانیندا علمی بر ماهیتی و فلسفی بر قیمتی خائر اولان شخصیتلر حرمت گوردیکلری حالدا (۱) اسلامیتی قبول ایدن خاقانلار زمانیندا ساخته دین حامیلکی کوستره حکومتلرله مخاربه لر یاپیلدیغی کبی خریستیان دینینده بولونان تبعه یه ده هیچ بر ضرر ویریلمه — مشدر (۲). بعضاً سیاست ایجابی اولاراق یا خریستیانلق ویا اسلاملغا انتساب ایله غیری بر جماعتی اذهن حکمدارلاردا یوق دکلدر (۳). لاکن عمومیت اعتباریله موضوعلاردا دین بویوک بر رول اویناماقداد؛ حکومتک اساسی عسکرک اوزرینه قورولماقدایدی. حاکم اولان قانون (یاسا) ایدی.

بونکلا برابر غازان خاندا اسلاملق دویغوسی یاواش—یاواش غلبه چالدیقدان سوکرا، ایراندا خریستیانلارا قارشی مسامحه ایله باقان اولمادیغی دا کورولمکده در. له تون قاهون دییر:

«خریستیانلق سونمکه باشلادیغی سیرالاردا اسلاملق جانلاندی، چارپیشما و ظفر (غلبه) قطه لرینی معجزه لی بر کوزله سهجکه، باشلادی. قیچاقدان چاغیرجی تعلیم ایله قبول ایتدیرجی؟ ماوراء النهرده متصوف ایراندا ادبی بر وضعیت آلدی. چین ده یرینی بوددیزمه براقدی».

موغوللارک حرث و مدنیته اولان تاثیرلری ده آز دکلدر. خلافت مرکزی اولان بغدادی آلت اوست ایدهن هلاکو. آذربایجاندا پایتخت اتخاد ایتدیکی (مراغه) پی بر مدیت مرکزی حالینه قویموشدی. «ایران تاریخی» صاحبی سیرجون مهلقولم دییر:

«تولکه لرینک هر طرفدن منجملر و فیلسوفلار چاغراق معتمدی ناصرالدینک نظارتی آلتندا علمی ایشلره سوق ایتدی: مراغا جوارینده یوکسک بر داغک تیه سنی دوزه لهره ک بر رصدخانه یاپدیلار که تملله ری حالا دورماقدادر و نصرالدینک (زیچ ایلخانی) سنی حاضرلادیغی یر دیه سیاحلارا کوستریلمکده در (۴)».

(۱) هلاکونک (ناصرالدین)ه حرمتی کبی
(۲) غازان محمود خانک خریستیانلارا معامله سی کبی.
(۳) ینه عینی هلاکونک خلیفه ایله اوغلینی قتلی، غازان خانک سلجوق سلطانلارینی خلقی کبی که، بونلاردا آیرجا اداری و سیاسی مقصدلر اولدیغی دا آشکارد. حقیقتده او خلافت بر فسق و فساد اوجاغی، او سلطانلقد بر عجز و مسکنت یوواسیندان باشقا بر شئی دکلدی. خلیفه لر برره او یونجاق سلطانلار برره درویش حالدا ایدیلر.

Histoire de Perse vol. II (p. 160) (4)

بو رصدخانه حقنده «حیب السیر» ده کی قصیلاته باقکر.

و (۱۸۱۰) تاريخلرينده بو رصدخانه نځ اوچوقلاري كوردوكوني و اوستينده تيكيلمش اولديني داغ ايله مؤسسه نځ پلانلاريني ياپديرديني دا سويله يز. هلاكو باره سينده (له تون قاهون) دا، خلافتي يقديقدان سوكر ا ئوز مملكتينده بر سيمناريا، بر حقوق مكنتيندن باشقابرده علمي مؤسسه ياپماق دوشونجه سينده اولديغيني سويله ديكدن سوكر ا: رشيددن قلا:.

«هلاكو تيكيلي قورماغي چوق سويردي؛ ياپديغي تيكيلي لرك بر چوق رشيدالدينك اثريني بيتدريكي تاريخ اولان (۱۳۱۰—۱۳۰۹) يعني هجري (۷۱۰) تاريخلريندن اوله قدر دورماقدا ايدى. (آلافاغ) شهرينده بر سراي (خوي) دادا بتخانه لر (بودا كيسالاري) تيكدير مشدى. هجري (۶۶۰) ده خاقان زمانيني معمارلق و حكومتينك ايشلريني اداره يه، اوردو و اهالينك قيدنه قالماغا قسيم ايتمشدى. سوكر بهاردا (مراغا) يا كلديكي زمان رصدخانه نځ بيتدريكي كورمك ايچون بويوك بر عجله كوستر مشدى. بو خاقان بويوك بر فلسفه مراقيسي ايدى. علم آداملاريني قديم علملر حقينده مباحثه يه سوق ايده ردى، بوتون بو آداملاردا معاشلار، بخشش و يريردى. سراينك عالملر و فيلوسوف لارك وجوديله بزم نديكي كورمكدن خوشلانيردى. بالخاصه (سيميا) مراقيدى ۱) بو نوع آرايچلقدا بولونالاري حمايه ايده ردى. اونلاردا بوش خياللار، يالانچي ظنلر آرقاسيندا هر طرفه آتشلر ياقار، مختلف ماده لر صرف ايده رلر، هيچ بر فائده سي اولميان، ايريلي اوقاقلي كوروكلر ايشله تيرلر، علم لرينك مبدألر موجبجه تركيب اولونموش توپراقلاردان قازانلار ياپارلار لكن بوتون بو شئيلر ئوز لرينك صباح و آقشام يمكلريني تاميندهن باشقا بر شئيه يارامازدى»

ديديكدهن سوكر ا:

«رشيد هلاكونك آلشيمستلري (كيميا ايله مشغول اولانلار) حقتده حقسزلق ايدير، كرچه اونلار (اكسير اعظم) ي ۲) بولاميشلاردى لكن «علملرينك مبدألر موجبجه تركيب اولونموش توپراق ايرانك يكي صنعتي ميدانه كتيره او كوزل كاشان فابايسلاري ايله او قيس چينيلردن باشقا بر شي ده كلدر» ۳).

سوزلريني علاوه ايدير.

«هونله رك تاريخ عموميسي» آدلى اثرينده دو كيني منكوخانك اوغلي و خلفي (ئوزندن سوكر اكلن) اولان قويلاي خاندان بحث ايده ره ك ديبر كه:

«او زمانه قدر سرت و باربار اولان موغوللار حكومتى تماميله چينيلرك آدائيني قبول ايدهن و بنمسه يه بو پرنسك زمانيندا ماهيتيني دكيشديردى. چينيلر طرفيندن ييله ئوزينه ايمپراتورلارينك اك مشهورلاريندان و اك ايي لريندن برى كوزيله باقيلماقدا ايدى. زمانى بويوك آداملار و بويوك ايشلرله شرفلنمكده ايدى. سببي ده بالذات حكمدارك بويوك بر شخصيت اولماسيندا ايدى. اونك عهدينده علملرك و صنعتلرك ايلريله ديكي كورولدى. بوتون آرزوسى، راست كلديكي لاهلى و اهليلى

۱) (alchimie) سيميا ديبلن بر نوع يالانچي كيميادر. اسكى علملردن ايدى كه، هر شئي آلتون

ياپماق علمي ديمكى.

۲) هر شئي. آلتن ياپان تاش.

۳) «آسيا تاريخنه مدخله له تون قاهون، صحيفه ۴۳۰»

اولانلاری مکافاتلاندیراراق زراعتی تشویق، تجارت و ال صنایعینه رغبت ایتدیره رک بوتون خلقنی. مسعود ایتمکدی... (۱)

حاصلی کوزولور که چینلیلرله دوغرودان دوغرویا تجاری، اقتصادی، علمی، سیاسی و حیاتی مناسبتده بولونان موغوللار چین مدنیتیندن بر چوق شیلر ئوکره نوب. ایرانه کتیره رک ایران مدنیتده دولایسیله ده اورتا آسیا و آذربایجانا حتا بغدادا قدر آنادولویا قیصاجا دیلیرسه آسیادا تورک مدنیتده بیر چوق تاثیر لر بر اقدیقلاری کبی بوددیزم تاثیر لرینی ده آشیلاملاردر. لزومسز و ذوق اکلنجه ایچون چوق مخارج یاپان و بویله لکله حیات کیچیرن (کیخاتو) خان زمانیندا چین لیلردن ئوکره نیله رک کاغذ پارا احداث اولوندوغی کبی بو پارالاری باساجاق بر نوع باقالاردا یاراتیلمشدی. بونلار چینجه اولدوغی سویله نیلن (tshau) چوکلمه سیله چوخانه دییرلردی. بو فکری اورتایا آتان کیخاتونک وزیر عزالدین مظفرک چین و تاتارستان ایمپراطورینک ناظرله مشاوره ایتدیکن سوکرا خاقانه تکلیف ایله دیککی روایت ایدیلیمکده در. تجارتده مبادلله (ده کیشمه) واسطه سی اولاراق ویا سائر بر صورتده خاقانک امری اولمادیقجا قیمتلی معدن استعمالی بر امرنامه ایله قدغن اولوندی. بوتون غریبه لکنه و اکسیکلرینه باقمایاراق بو پلان حیاته کیچیریلمش ایدی. بونلار، اوزه رنده چین حروفاتیه قیصا بر جمله احتوا ایدن اوزونسو کاغذ پارچالاریندان عبارت ایدی. اورتاسیندا بره ر دائره ایچنده ده قیمتلی و چاپلاری تاریخی یازیلی ایدی بو تشبث ایراندا (۱۲۹۴) ایلده اولموشدی. بو تاریخدن ایگرمی ییل اول چین و تاتارستان ایمپراطوری اولان قآنک سرایندا بولونان (مارکوپائولو Marko Paolo) چینده کاغذ پارا باصیلیمش اولدوغونی سویله یر (۲).

موغوللار زمانندا قسطنطنیه، روما و سائر آوروپا حکومتلریله سیاسی و اقتصادی مناسبتلرک موجودیتی دخی تاریخلرده قید اولونمشدر. بو قدر وار که بوتون بو خصوصیتلر یینه بو حکومت چهره سنی ده کیشدیره مه دی. دینینه باغلی قالدیغی قدرده نسطوریلک، خریستیانلق، اسلاملیقلا علاقه باغلادی، هاموسندان بر چوق ایزلر آلدی، بر چوق قطه لر بنمسه دی. (یاسا) سینا صادق قالدیغی حالدا (شریعت) ده صداقت کوستردی. بر زمانلار دینک حکملرینه قارشى دقتسزک و اهمیت ویرمه مک دخی بر موده ل اولدی. تاریخ آرخون خانک خلقی کیخاتو (۱۲۹۵ — ۱۲۹۱) خاندان بحث ایده رکن:

1) Histoire general des Huns, De guigens vol. IV. (p. 267).

2) Histoire de Perse vol. II (p. 171—172)

«بو قدسى قرال آتالارىنىڭ يوللىدىن آيرىلمادى. ھەر بىرىنى ئۆز يىرىدە دوتاراق، ايسىر خرىستىيان، ايسىر عرب، ايسىر يھودى، ايسىر مىشرك (اھل كىتاب اولمىنلار) اولسون بوتون دىن دىنىسلىرىنى ھىرمت كوستىردى». (۱)

سوزلرینی لە ئون قاهون، پطریق اوچنجی (مارزا بالاها) نڭ تاریخندن قەلا سوبەلەر. نهایت غازان محمود خان زماندا آرتق موغول (یاسا) سینڭ ایراندا ئولدوکنی و (ایلخانلیر) حکومتڭ (ساسانلیر) اداره سینڭ اسلاملیغه ایدویریلمش بر شکلی اولان سلجوقلیلر حکومتی نمونه (ئورنک) اولاراق دوتدوغنی کورورز. مکه، مدینه کبی اسلاملار طرفندن مقدس ساییلان ئولکه لرده یاشایان ییڭ اوچیوز سید، شیخ و اماملڭ خاقانڭ احسانیلە بسلە ندیکنی کورورز. چوقوقلوغندا خریستان آیینیلە (وافتیز) ایدیلن الجایتو خانڭ دە نهایت شیعیلیکده قرار قیلدیغینا شاهد اولورز. هله ابو سعید بهادر خان زماندا بوتون ایران اسلاملاشمیشدر. سوک بوددیست لامالار مملکتی ترکه مجبور اولموش صوفی ادبیاتی بوتون دیکر ادبیاتلاری ئولدورمشدر؛ اسلامی کومروک اصلاری غرب تجارتینە بوتون یوللاری ئورتموشدر. موغوللارک تجارت یوللاری و چین و آوروپا ایلە مناسبتلری حقندە چین آنالاریندا یعنی سنە لک مجموعە لرندە کەنیش معلومات واردر. هر حالدا حکومت بویوک برفە ئودال ایمپەرطورلوق حالندە ایدی. قپچاقوئوزبک خانلاری، ایران خانلاری، پکین، قاآنینا باغلی برە رمحمی ایدیلر. خانلیقلاری اورادا جاتصدیق ایدیلر. محصول اولماق یوزندن حصولە کلن آجلیق وغیرە طبعی فلاکتلی حادثە لرندە اورادان یاردیم کورورلردی ۲). اون دوردنجی عصرک ایکنجی یاریمینا قدر، روسیه، ایران و ماوراءالنهر چنکیزیلری ایلە پکین قاآن اعظمی، یعنی حمایە ایدن ایلە حمایە اولونانلار آراسیندا کی اتفاق رابطه سی بوتون کەوشە کلیکنە باقمایاراق تمامیلە قوپمامیش، یاشاماقدادوام ایتمیشدر. قارادە کردن بصرە کورفرزینە، بحر محیط هندی یە قدر حاکم اولان ایمپەرطور چین قاآنی ایدی. او بوددیست اولدوغی حالدا تابعی اولان حکومتلر، خانلار، خاقانلار مسلمانلاشمیشلاردی.

بو حكومتك دىلى اولاموغول، سوكرافارس و قسماڭدە عرب ايدى. شېھە يوق كە
يورادا چىنجهنگدە ئاثيرى آشكارد. موغوللار، خصوصيله ابتدالارى، قوميتلرینه چوق
اهميت ويردىكلرى ايچون موغول دىلى همان عموميتلە اعتباردە ايدى. بو دىلدە يازىلمىش
بىر چوق اثرلر ك وارلغىدا محققد. الدە ايدىلمىش چوق وثىقەلر موجود ايسە دە تماميله

(۱) «آسیا تاریخہ مدخل» لہ ٹون قاہون، صحیفہ ۴۳۳.

(۲) «آسیا تاریخنه مدخل»، له‌تون قاهون صحیفه ۴۳۹.

او قویوب حل اولونموش ده کلدرد (۱). بو دورده ادبیاتک قسم اعظمی موغول دیلنده اولدیغی کبی اوزرلرینده قناعت، ذوق، صنعت و ذهنیت اعتباریله چین تأثیری ده آشکاردر. وثیقه لر حل ایدیلدی کجه بو جهت ده بر حقیقت اولاراق میدانا چیقاجا قدر. دیگر طرفدن موغوللارک اشغال ایتدی کیری ایران و آذربایجان محیطینده تمامیه ایران حرث و مدنیتی، ذهنیت و قناعتیه وجوده کتیریلمش بر ادبیات اولدیغی دا محققدر. بر طرفدن سلجوقلیلار زمانیندان بهری دوام ایدن فارس ادبیاتی موغوللار زمانیندا دوام ایتدی کیری کبی، آذربایجان محیطینده فارس، عرب دیل لرینک تأثیریه ادبی بر دیل حالنی آلان اوغوز دیلنه وجوده کتیریلن ادبیات دا هر حالدا دوام ایتمش و چوق طبیعی اولاراق موغول دیلی عنصرلری ده اوغوز جایا تأثیر ایدیه رک، دیله یکی بر خصوصیت ویرمشدرد. بو جهتی حقیله آیدینلاشدیرماق ایچون او دوره نك یاراتدیغی ادبی محصوللاری آراشدیروب تدقیق ایدیه رک میدانا چیقارماق لازمدر.

مثنوی محرری مولانا جلال الدین رومی بلخی (۲) آباقاخانک تبعه سیندن اولدیغی روایت ایدیلیر. مثنوی محرری مولانا جلال الدین رومی قونیدا روم سلجوقیلری زماننده تصوف (صوفیک) اوقوتماق ایله مشغول ایدی. قونیه ده تدریسات ایله مشغول اولدیغینا کوره سلجوقلارک تبعه سی اولماق لازم ایسه ده بو زمانلاردا سلجوقی حکومت و حکمدار لارینک بوتون قدرت و موجودیتلری موغوللارک الینده بولوندیغیندان مولانک آباقاخان تبعه سی اولدیغی حقیقه کی روایت بو جهتن یه حق قازانیر.

فارس دیلنده وجوده کتیردی کی ادبیات تمامیه تصوفی (مستیک) ایدی. کورولور که موغوللار زمانندا کی ادبیات دا متصوفانه ایدی. دیگر طرفدن کستان و بوستان آدلی اثرلرک صاحبی اولان شیرازلی شیخ سعدی ده هلاکونک اوغلونا تقدیم ایدیلدی کیری ییلدیریر (۳) کورولور که کره ک ایران ادبیاتینه کره ک دولایسیله تورک ادبیاتینا، بانخاصه ایرانه مربوطیتی دولایسیله آذربایجان ادبیاتینا بویوک تأثیرلر براقان مهم شخصیتلرده ن بر قسمی ده موغوللار زمانندا یتشمیش و زمانلارینا کوره ده مهم اثرلر یازمیشلاردر. لکن ایران حرث و مدنیتینک تأثیری بو وقتلرده دخی ئوز تأثیر و قوتنی

(۱) له نیغراد، شرق موزه سی، موغولجه وثیقه لر جهتیله اک زنکین موزه لرده ن بریدر.

(۲) جلال الدین رومی نك حیات و ترجمه حالی خصوصیندا «تورک ادبیاتی تاریخ» نك عثمانلی قسمینک

ایلك دوره سینه باقمالی.

(۳) «ایران تاریخ»، سیرجون مه قولم، جلد ۲، صحیفه ۱۶۳.

غیب ایتمه مشدر. هر نه قدر شیخ سعدی ۱) نك بعض تور كچه غزلرینه مولانا نك ۲) جغتای لهجه سیله فارس دیلی قاریشیق ملمع یعنی هر مصراعی غیری بر لسانده اولان بعض یازیلاری وارسادا بونلارك تورك ادبیاتی ایچون قوتلی بره ر دیل، ذوق، صنعت و طبعیلکك اوستنده بر كوزلك و امثالسزلق آبدەسی تشکیل ایتمكدهن چوق اوزا قدر. بونكله برابر موغول لهجه سینك و موغوللارك حکمرانلغی زمانده کی شاعرلرك لوغوز دیل وادیاتینا مهم بر تاثیر اولدوغی حتا آذربایجان لهجه سی آدیله بر ادبی لهجه نك آیریلیش و قورولوشنا سبب اولان عامل (فاكتور) لردن برینی تشکیل ایدەن ده بو تاثیر بولوندوغی آشکاردر.

چنکیز خانك موغولجادان باشقا بر ذیل بیلمه سی و بعض عالمرك ادعالرینه كوزه میلادی اون اوچنجی و هجری یدنجی عصرك اوللرینده یازیلدغی ظن اولونان جمال الدین ابن مهنا) نك (کتاب حلیت الانسان وجبت اللسان) ۳) آدی عربجه دن فارسجا، موغولجا و تور كجه یه لغت کتابی دا موغوللار زمانیندا بو دیللك دورینده ده اثرلر وجوده کتیره بیله جك درجه ده اعتباردا اولدوغونی و موغولجانك دا او زمان خلق آراسیندا آکلاشیلدیغی اورتایا قویور.

* *

میلادی اون دوردنجهی عصرك سوكلاری بالخاصه (تیمور) ك ظهوریله بر خصوصیت آلماقدادر. بر چوق مورخلرك موغوللارا منسوب اولاراق کوبستردیکی تیموری ۴) دیگر بر چوق مورخلرده تمامیله تورك قومینه نسبت ایتمكده درلر.

(تیمور) ك تاریخده کی موقعنی و او موقعك حیات اجتماعی و دولایسیله فکری و ادبی حیات اوزرینده کی تاثیر چوق قوتلی و پارلاق لاکن چوق آز دواملی اولمشدر. موغوللارك حكومت و حاکمیتی درجه سینده اوزون اولامامیشدر. اك پارلاق دوره سی بالذات (تیمور) ك دوره سیدر که اودا میلادی (۱۳۸۷) تاریخلریندهن اون بشنجی عصرك باشلارینا (۱۴۰۵) تاریخنه، یعنی تیمورك تولومینه قدر اولان دوره در. بوندان

۱) سعدی به اسناد ایدیلەن بعض تور كچه غزلر موجوددر.

۲) بو نوع یازیلاریندان نمونه کورمك ایچون «تورك ادبیاتی تاریخی» عثمانلی قسمنك منشالرینی کوبسترەن جلدە مراجعت ایدیلە لی.

۳) ابن مهنا اثری یازما اولاراق استانبول موزه سینده موجود اولدوغی کبی معلم کلیسلی رفعت بك دلا تیلەده استانبولدا مطبعه عامرەده باس دیر یلمیشدر.

۴) تیمور «تیمور نامه» مؤرخه نظرا (کسن) شهری قضالاریندان (سبزە) ده میلادی (۱۳۳۶) و هجری (۷۳۶) تاریخلرینده دوغولمشدر.

سوکرا کرهك ايران و کرهك آذربایجان اوزه رینده کی حاکمیت و قدرتک بالخاصه تورکمنلر اینه کیچدیکی کورولور.

بو قیسا دورده تورکجه آز چوق جانلانمشدر. دوغرونداندا تیمور زمانینک برچوق شاعر، ادیب، مورخ و عالمری اثرلرینی عربجه وبالخاصه فارسجا اولاراق وجوده کتیرمشلرسه ده، تیمور اولادی زمانیندا دوغان جغتای ادبیاتینک بر ادبی لهجه اولاراق که نیشله یوب ایلرله مه سی بالخاصه آذری لهجه سینک میدانا چیقما سینا و حتا تاسیینه بویوک تاثیر ایشله مشدر. تیمورک وجوده کتیردیکی مدینت و حکومت ده اساساً تهئوقراتیک (روحانی) بر دره بکلکدن باشقا بر شی دکلدر.

تیمور اصالتی، جسارتی، متانتی سایه سینده خلقلک توجهنی قازانماقدا کیجیکمه مشدی. ئوز (توزوکات) ینده دییر که:

«داها اون ایکی یاشیمدا ایکن کندیمده درایت و بویو کلیکک اماره لرینی (دلیل) سه زیوردم؛ بنی کورمه که کلنلری ظاهری بر علویت (بویوکلک) و وقار ایله قبول ایدیردیم. اون سکر یاشلاریمدا داها جنکاورلک و آوجیلق مهاره تیمک بنی تمامیه چکوب آلامادینی زمانلاردا دینی کتابلار اوقوماق، شطرنج اویناماق و هر نوع سلاح استعمالینده ملکه پیدا ایتمکه وقت کیچیریردم» (۱).

له ئون قاهون:

«شبهه سیز، قرآن و دینی کتابلارلا برابر کنج تیمور مملکتنده چوق مشهور اولان (ساین باطور) کیی تورکجه و (شاهنامه) کیی فارسجا بعضی رومان و قهرمانلق حکایه لرینی اوقومشدی». دییر (۲) بو طرز تربیه و تحصیل ایله یتیشن تیمورلنک تمامیه بر سرگذشتجو دره بکی تیپی اولاراق تاریخده رول اوینامشدر. داها ایلک استیلا و محاربه لری زمانندا، تاجیک مملکتلرینده آمرلریندن به زکین و یاییلغین نه قدر آدام وارسا، هاموسی تیمورک اطرافندا توپلانماغا باشلامیشلاردی. فضله اولاراق تیموردوغروندان دوغروپادا اسلامیلغک قوجاغنا آتیلمشدی؛ اطرافینا توپلانانلار آراسیندا شیخلر، درویشلر، طفیللر، چوق ایدی. اک چوق اعتماد ایتدیکی بالاخره «صدر» تعیین ایله دیکی متصوف قطب الاقطاب زین الدین ابوبکر ایدی. بو آدام تیمورک پیری ایدی. بوندان ماعدا متشرع میرسیدشریف، نقش بندیه طریقتی مؤسسی عد اولونان خوجا بهاء الدین هاموسی اونا دینی پروپاگاندا و تلقینلرده یاردیم ایده نلردن ایدی.

تیمور دین آداملاریله بو صورتله اوزلاشوب قوت آلدیقدان سوکرا بر چوق ایلری کلن و دوشمنلری طرفنده بولونان امرایی ده پاراوسیاست وکیاست واسطه سیله ئوزینه

(۱) Langles ك فرانسزجه ترجمه سی ۱۷۸۷.

(۲) «آسیا تاریخنه مدخل» له ئون قاهون، صیفه ۴۴۷.

باغلامشدی. ائک سوکرا تیمور دین و دنیا نامینا قوتلی بز ماکیاوه لیزم ۱) ایله ماورالنهره حاکم اولدوغی کبی قدرت و قووذینی داها ایلرلره کوتوره ده ک، قارشیسینا دورماق ایستیه نلری ازه ده ک ایرانی، آذربایجانی، آنادولوی، اطاعتی آلتینا آلماقا موفق اولدی. یاپدیغی ظلملری، صورت حقدن کورونه ده ک ایشله دیکی اشکنجه لری، خلقجی و حقیقتجی پرده سی آلتندا خلقی چیکنه مکده ن چکینمه دیکنی شرق و غرب تاریخلری اوزون اوزون ذکر ایدیرلر ۲).

(ابوالمنصور) لقبی آلان (تیمور) اسلاملیغک حامیسی صفتیله میدانا آتیلیمیش سیدلری، شریفلری، حاجیلاری، خوجالاری جانلاندیرمش اسلامی اسلاسارک حکومت ایشلرینده کوکله شمه سینه، تورک، تاجیک بر چوق خلقک اسلام دینی ایچینده قایناشوب کیتمه سینه سبب اولمیشدی.

لهئون قاهون:

«اونکله چین تریه سی، چین آدابی، چین مراسم دینه سی نهایت بولوب کیتمشدی. او اسلامیک ید ضبطنه کیچمیش بر تورک ایدی. حاکمیت و اضباط فکری، بویوک بر اینجه لک، امین بر کوروش، سالم بر محاکمه، فطری بر شجاعت (یارادیلشدان ایکیتلک) قالمشدی؛ لکن آرتق نه او بویوک املر، نه ده او اختلالچی تلقیلر واردی. عقل سلیم، ظریف (نازک) بر آدامک فوق صنعتکارانه سی، بر آز افسانه وی بر بدیعیات قالمشدی، بو تام جه تیلمن ایله آسیانک انحطاطی (آلچالماسی) باشلار. تورک تیمور، تورک دهاسینی بوغمشدر. ۳»

دییرکه: لهئون قاهون بو سوزلرینده هیچده حققر دکلدرد، حقیقتاً اسلاملق او ده رین و معنوی استبدادیه روحلاری، بهینلری ساراراق تورکک فکری، حرثی، اقتضا دی، اجتماعی، حیاتی یوتون قابلیت و استعدادینی بوغمش نتیجه سز براقمش، یوکسلمه سینه انکل اولمشدر.

مدنیت، حرث هاموسی بو دینی ذهنیت ایچینده ایلرله یه ییلمکده، اقتصادیات، اجتماعیات، ادبیات، صنعت همان هاموسی دینی چرچیوه ایچینده حیاتا کیچیریه ییلمکده ایدی. بو اداره آذربایجاندا حاکم اولدیغی مدتجه او محیطده وجوده کتیریلن فکر محصولالارینگدا هاموسی عینی قهر ایدیجی تاثیرک وجوده کتیره ییلدیکی محصول

۱) ماکیاوهل — (۱۴۱۹) ده دوغولوب (۱۵۲۷) ده تولن فلورانس (ایتالیا) لی نیقولو ماکیاوه لی آدنن کلیر. ملی قدرت فکرینه دایانان دولت نظریه سنی ائک اول ماکاوهل اورتایا چیقارمشدر. بو مسلکه ماکیاوه لک نامیه تستله ماکیاوه لیزم دیرلر.

۲) بو خصوصدا تورک تاریخلرینده ن عاعدا لهئون قاهون، سیرجون ماقولم کبی فرانسز و انکلیر مؤرخلر وبرچوق مؤرخلر تیمورک قدرت وشوکتیه برابر ریا، ظلم و وحشتیه آکلانماقدا متقدرلر. ۳) لهئون قاهون، «آسیا تاریخینه مدخل»، صحیفه ۴۸۱.

لاردان عبارت ایدی و آنجاقده ئویله اولاییلیدی. دینه ییلیر که، تیمور اون دوردنچی عصر سو کلاریندا آسیادا یتشمیش بر شرق ناپولیونی رولی اوینامشدر. زماندا هر صنف خلقي ئوزینه بند ایده جک چاره لرك هیچ بریندهن چکینمه مشدر. بو خصوصدا ئو کونه کیچه جک هیچ بر قید و بند موجود ده کلدی. مونقوللار زماندا موجود اولان (یاسا) موجبجه قانونه باغلی و عینی زماندا مسئول اولان حکمدار تیمور زماندا شریعته باغلی ایدی و آنجاق حقه قارشی مسئول یعنی غیر مسئول ایدی. نامینا تاریخلر یازیلدیغی کبی بو کون حالا قیرغیزلار و سیریا تاتارلاری آراسیندا ایرلانا (چاغرلانا) شرقیلر و چالینان مارشلار واردر.

معافیه بونلار آراسیندا تیموره قارشی چارپیشان و تور کلیکک عنعناتی، آدابیی اسلاملیغا قربان ایتمه مکه چالیشان (توقتامیش) حقه ده بر چوق شرقیلر و قهرمانلق داستانلاری یازیلیمیشدر.

توقتامیش (۱) متعدد دفعه لر آذربایجانی تیمورک الیندهن آلاق ایسته مشدی. (۱۳۸۷) ده میرانشاه زماندا استیلا ییله ایتمیشدی. تیمور مقابله ایده مه مش، صلحه رضا کوسته ره ره زمان قازانمیش (۱۳۸۹) ده انتقام آلاق اوزره قپچاق اوزهرینه آتیلیمشدی.

تیمور واحفادی زماندا کرهک ماوراءالنهرده کرهک اداره لری آلتندا بولونان سائر یرلرده تصوف بویوک بر رغبت و قوت بولدوغی کبی حروفیکل دخی تیمور زماندا جانلانمیش، کرچه بر تشویق کورمه مش ایسه ده، بوتون آنادولو ایچلرینه قدر یاییلوب کیتیمشدر.

تیمور و احفادی زماندا کرهک ماوراءالنهرده کرهک اداره لری آلتندا بولونان زماندا حکما، علما، شعرا و مؤرخلر یتشدیکلری کبی تشویق ده کورمشلردی. اساساً ئوزونک علم و صنعته میلی چوقدی نیجه که، اولادلاری اوزهریندن سوکرا یرینه کلنلر آراسیندا شاعر، عالم، فیلسوف بر چوق کیمسه لر یتشمیشدی. بو تشویق و ترغیب (۲) خلقدن زیاده معین بر طبقه یی، معین بر صنفی، یعنی مدرسه یتشدیرمه لرینی کوزده دوتیر دی. علم، صنعت، ادبیات هاموسی او منبعک محصولی ایدی. بونلار هاموسی سقو

(۱) (توقتامیش خان) آدیله بر حکایه رادلوفک دوردنچی جلدینده (صحیفه ۱۶۴) آلمانجا یا ترجمه ایدیلیمش اولدوغی کبی (به زین) طرفدن (۱۸۵۷) ایلده قازاندا طبع ایتدیریلیمش اولان (Турецкая хрестоматия) ننگ برنجی جلدینده تورکمن شیوه سی نمونه لری آراسیندا نمونه اولاراق کوستریلمشدر.

(۲) ترغیب — رغبت ایتمک سورو کله مک.

لاستیق، و اسلامی ماهیتده ایدی. شبهه یوق که، بو اسلامی صنعت و علمک اوزه رینده تیمورک فتح ایله دیکی ایران و هند کبی قدیم دیارلارک آداب، عنعنات و قناعت کبی مؤسسەلرینک تاثیر یوق ده کل، بلکه چوقدی. لاکن ینه خلقچیلیقدان آیری و اونک آکلایا ییله جکیندن باشقا بر ماهیتده ایدی. مثلاً، بر چوق مینیاتورلار یاپلیر، تاریخلر. و ادبیاتلار وجوده کتیریلیدی. و بونلارک مهم و بویوک بر قسمی فارس دیلینده و فارس صنعت اسلامیه سی و فارس ذهنیتی تاثیرینده ایدی. کرچه لهئون قاهون:

«تیمور ایله تورک دیلی ایران دیلینه قارشی ظفر بولمشدی، ماوراءالنهر تجدد (یکیلک) آداملاری آرتیق فارسجا ده کل جغتایجا یازیلاردی. اولاردان اولده تورکستانلی خوجا احمدیسی عوام دیلینده یازمشدی؛ فقط علمی دیل و سرای دیلی فارسجا ایدی. موفول پرنسپلرینک سپارشلاری اوزه رینه جونی، رشیدالدین، و صاف و غیره طرفلریندن یازیلان تاریخی اثرلرده کورولدیکی کبی. تورکجه، بالخاصه احمدیسیدن سوکرا او درجه حاکم اولوشدیکه معراجنامه (۱) ۱۴۴۲، بختیارنامه ۱۴۳۲، (تذکره الاولیا) کبی دینی پروپاگاندا اثرلری اویغور لهجه سینده و اویغور حروفاً تیلهدر (۱۴۵۰) دن سوکرا مسلمانلق اسکی نسطوری الفبائی آتاراق یرینه عرب — فارس یازیینی قویماق درجه سنه قوت کسب ایتیشدر...» (۲).

دیر؛ آنجاق بو انکشاف تیمور زمانیندا ده کل، بلکه تاریخلرک ده اثبات ایتدیکی وجهله اون بشنجی عصر ایچلرینده و تیمورک اولادلاری زمانیندا و بالخاصه (بابر) لارک و (حسین باقرا) و (نوائی) لارک دواملی غیرت و پروپاگاندا و تشویقلری ایله اولمشدرکه، اودا ایسته نیلیدیکی درجه ده دکلدر. حتا نوائی نک بو قطعه یه یازیچیلارک اهمیت ویرمه دیکلرینی (محاکمت اللغین) نده آجی — آجی شکایتلرله یازدیغینی کورورز. تیمورک زمانیندا بالذات ئوز تاریخی یازانلار ییله التزام اوزره فارس دیلینی ترجیح ایتمشلردر. بونکلا برابر فارس دیلی یانیندا جغتایجانک انکشاف ایتدیکی، ادبی اثرلرک وجوده کلمکه باشلادیغی و نهایت اون بشنجی عصر اورتالاریندا جغتایجا نک که نیشله یوب ایلریله دیکی کورونمکده درکه، بونکدا آذری لهجه سینک تشکل و عینی زماندا ادبی بر زمینده ایلریله مه سینه بویوک خدمت ایله مشدر. و بو تاثیر، او زمانه قدر تمامیه بربرلک کوسترن اوغوزجانک آیری — آیری لهجه لره آیرنلماسینا سبب اولمشدر. آذربایجان محیطینده داها چوق تورکجه نک که نیشله یوب ایلریله مه سینه خدمت ایدنلر قارا و آق قویونلیلارلا صفویلر اولمشدر. اصل آذری لهجه سینک انکشافینی او دورلرده کورورز.

(۱) معراج — محمد کویا کوکلره چیقوب الهی و غیره کورمه سی. معراجنامه — بو خصوصه کی یازی.

(۲) «آسیا تاریخنه مدخل»، لهئون قاهون، صحیفه ۵۰۸ — ۵۰۷.

دینی جریان

تصوف (مستیسیزم)

تصوف نهدر؟ — مختلف قهطه نظردن، تعریفی، ماهیتی — ظاهریلر و باطنیلر — تصوف فلسفی بر مسلک میدر؟ — بو مسلک اسلامقدانمی دوغمشدر؟ — حیاتی، اجتماعی و اقتصادی قیمتی نهدر؟ تورکلرک حیاتینا نه درجهیه قدر او یغونددر؟ — تصوفک ادبیاته تاثیری — بو تاثیرک نتیجهسی فائده لیمی، ضرر لیمی اولمشدر؟ — تصوف بر فلسفه سیستمی اولدوغینا کوره حیات و ادبیاته نیجه تاثیر ایتدی؟ — شیخک خلق حتا سرای اوزه رینده قوذی — تصوف بر پروپاگاندا واسطهسی اولدو غینا کوره حیات و ادبیاته نیجه تاثیر ایتدی؟ — شیخلرک خلق اوزه رینده قوذی — شاهلق دعوا سینا قالقان شیخلر — مدرسه و تکیه — سرای مدرسهیی و خلق تکیهیی بنمسهدی — حروفیکلک نهدر؟ و تصوفله نه مناسباتی وارددر؟ — ظهوری — فضل الله نیمی استرآبادی و حروفیکلک — تاریخی بر باقیش — فضل اللهک مریدلری — ادبیاته حروفیکلک — سید عمر عمادالدین (نیمی).

تصوف دینی بر فلسفه در دیمک ممکندر. غریبلر تصوفی تعریف ایده رکن:

«حقیقتی بولماق ایچون عقلی بر اقوب حسلیله حرکت ایده نلرک مسلکی در».

دییرلر. بو تعریفه کوره تصوفده حاکم اولان جهتک حس اولدوغنی کوروریز. بونی تایید ایده ن بر چوق متصوفانه منظومه لرده وارددر. شعریمزده بول بول تصادق ایتدیکمز «مجنون»، «آبدال»، «دیوانه»، «مست»، «سرخوش» سوزلرینه متصوفلرجه ویریلن قیمتک سببی ده بودر. چونکه متصوفلرجه عقل حقیقتی بولماق، اوز تعبیرلرینجه «سره ایرمکن»، «الهی بولماق» دان عاجزدر: شاعر خرابی بر «هس» ینده:

«بز عبدیتله حقز بو سره عقلک ایرمز
دنیا و مافیهانک خاقان و خسروی یوز».

دییر:

«سرسم علی بابا» آدلی بر خلق متصوفی:

«تمنای اماملردن کتوردوم
طوافک قبولدر آبدال دیدیلر
قرقلر ایله بر مجلسده اوتوردوم
طوافک قبولدر آبدال دیدیلر...».

یتلریله آبدالغینی افتخار اولاراق کوستیرر.

«شاعر فیروزی» ده:

کوکول جام الستی نوش ایده ن مستانه لردندر
قمو رسوالغم حالا ازل پیمانه لردندر

کوره نلر حال بربادیم عجب بی عار ایمیش دیرلر
 دیمزلر زنجیر عشقی چکن دیوانه لردندر
 سکا منزل دل ویراندر کل ای پری پیکر
 پریلر (۱) جوریلر راحت بولان ویرانه لردندر
 عبث سوزدر بکا تکلیف مسجد قیلماق ای واعظ
 ده کل ممکن دماغم لذتی میخانه لردندر
 یانوب شمعہ فدای جان ایدن پروانه جک اما
 (فیروزی) بزم عشق شمعنه پروانه لردندر

غزلینده مستلک، بی عارلق، دیوانه لك کبی رصفارینی بویوک بر شوقله بنمسه مکده
 تردد ییله کوسترمه ییر.

(خرابی) نك بو دیوانی ده بونك جانلی بر نمونه سیلد:

ای زاهد شرابه ایله احترام
 مسلمان اول ترك ایت بو قیل و قالی
 اهلنه (۲) حلالدر نااهله (۳) حرام
 بز ایچهریز بز یوقدر و بالی
 ثوابه کیرمکچون ایچهریز شراب
 ایچمه زسه ك اولورز دوچار (۴) عذاب
 عقلك ایرمه ز سنك بو باشقا حساب
 میخانه ده بولوق بز بو کمالی
 قاندىل کیجه لری، قاندىل اولورزه
 قاندىلك ایچنده قتیل اولورز
 حقى کوسترمه کله دلیل اولورز
 فقط کور اولانلار کورمز بو حالی

(۱) جور — اذیت ویرمه، اینجیتمه.

(۲) اهل — باجاریقلى، اهلیتلى.

(۳) نااهل — باجاریقسز، اهلیتسز.

(۴) دوچار — چاتماق، گرفتار اولماق.

(۵) برنجی قاندىل، چراغ معناسینه در. پیغمبرك دوغدیغی کیجه لر جامعلرده، اولرده قنديل لر،
 فنارلار یاندىریلاراق مراسم یاپیلیر اوکا (قاندىل کیجه سی) ده نیر؛ ایکنجی (قاندىل) سرخوش معناساندر.
 (کور قاندىل) دیرلر که (مست لایققل) دیمکدر.

سن منكر سڭ (۱) سكا حرامدر باده (۲)

بكله كه ايچه سڭ او بر دنيا ده

بحث آچما (خرابی) بوندان زياده

چونكه ييلمه ز حرام ايله حلالی.

حسين داش بك تصوفی تعريف ایده رکن (۳):

«تصوف اك يوكسك مناسيله ثوبله بر حالدر كه اونا عقل كندی حدودینی آشراق «سجود» (۴)

اولور، ياخود «مراقبه دینی» (۵) تدریجاً «مکاشفه» (۶) منقلب (۷) اولاراق، کوره اويا نك، کوره فلسفه

نك آرادینی بعض حقایق الهییه بر طاقیم حجب و سرادقات آراسیندان مشاهده ایدیر».

روایت ایدر لر كه بر کون بویوك فیلسوف (ابن سینا) بویوك متصوف (ابوسعید

ابوالخیر) ه تصادف ایدر. بونلار بری بریله کوروشوب آیریلدیقدان سوکرا، اولکیسی

(بنم یلدیکی او کوروپور) دیمش.

ایکینجیسی ده (منیم کوردیکی می او ییلیر) دیمش، سوزلریله تصوفك فلسفه دن

نیجه آیریلدیغینی اثبات ایتك ایسته یر (۹).

(ابو محمد الجری) ه کوره: «تصوف اخلاق حسنه تخلق ایتك و اخلاق زمیمه دن

واز کیچمکدر».

(جنید) ه کوره: «تصوف آلاه ايله بلا علاقه برلکده اولماقدیر».

حقینده ویریلن تعریفلرک مینی کیچدیکی سوبله ین (سهروردی) به کوره ده: «تصوفك

اولی علمدر، اوسطی علمدر، آخری موهبه در. علم مرادی کشف ایدر، عمل ایسه طلبه

معین اولور. موهبه ده (۱۰) غایه امله یتشدیریر».

(۱) منکر — اینانیمان، انکار ایدر.

(۲) باده — شراب.

(۳) «دارالفنون ادبیات فاکولته سی مجموعه سی» تموز، ۱۳۳۲، سای ۳، صحیفه ۲۹۵.

(۴) سجود — عبادت ایدرکن یوزینی یره سورمك، سجده ایتك.

(۵) مراقبه دینی — دینی ده رین فکرلر دالوب وجدانیتی دوشونه.

(۶) مکاشفه — بعض اهل اولان آدمالار کویا که الهك سرلرینك عیان اولماسی.

(۷) منقلب — غیری بر شکل و صورته کیرمه.

(۸) حجب و سرادقات — بعض پرده لر.

(۹) تصوف و بالخاصه اسلامی تصوف حقینده کی تدقیقاتله مشهور اولان (قمبریج — Kembiric

دارالفنون فارسجا مدرسی (ره بنولد الله بن نیکولسون — Rejnold Aliejn Nikolson

تصوفك یتمش سکر مختلف تعریفی نی توپلامشدر.

(۱۰) موهبه — ورکی، احسان.

تصوفی: «بر علم باطن (۱)، بر علم لدن (۲) بر علم حالدن» دییه نلر بو اعدادادرلار. «بو علمک طریقی، دیگر ظاهری علملرده اولدینی کبی، نظری؛ آلتی و واسطه سیده عقل دکلدر. محاکمه ده، منطقه اساس اولان تمیل (۳) واستقراء (۴) اصوللاریله نتیجه وارلماز. بالمکس بوتون بولی تصفه در (۵). بویول ریاضت (۶)، مجاهده (۷) یولیدر. بوسایده (ماسوالله) دان (۸)، تجرد و فنا فی الله (۹) واریلیر.»

دین عالملری ایکی زمزمه آیریلماقدادرلار که، بونلاردان بر قسمینه ظاهرلر دیگر قسمینه ده باطنلر دیلمکده در.

بونلار دینک نظری قسملرینده ده عملی قسملرینده ده بر بریندن آیریلرلار و آرالاریندا دائمی مناقشه لر و حتا تولومی انتاج ایدن دوشمنلکلر واردر. ظاهرلر چوق قاتی و قبا صوفیلدر. اسلام اورتودوقسلاری اسلام زاهدلری (۱۰) شریعتچیلدر. دینی اولدینی کبی آلا، قرانی اولدینی کبی آکلار آداملاردر.

باطنلر بر نوع پروتستانلار بر نوع لیبراللاردر. بونلار (تاویل) (۱۱) طرفدارلاریدر. کندیلرینجه اک بویوک علم؛ علم «تاویل» در. قرانی بر تاقم متشابهات (۱۲) بر تاقم رموزات (۱۳) دان عبارت عد ایده لرلر. اونی تاویل لزومینه اینانیرلار.

تصوف، انتخابی (eklektik) بر فلسفه در. اسلامدان اولده هندده، مصرده، ایراندا، یوناندا تصوف واردی. عبرانیلرده و خریستیانلقدادا قوتلی بر تصوفک وجودینی کورورز. اصلی، وجودیه ویا وحدت وجود (panteizm) دییلن فلسفه استناد

(۱) علم باطن — کیزلی سرلرک علمی.

(۲) علم لدن — آلاهاک سرلرینک و کیزلی شیلرک علمی.

(۳) تحلیل — ده دوکسیون، استدلال صورتیله بر نتیجه وارماق.

(۴) استقراء — ایندوکسیون، قیاس صورتیله بر نتیجه وارماق.

(۵) تصفه — خارجی شیلردن تمیزلهمک، پاک ایتمک.

(۶) ریاضت — آلاها یاقین اولماق ایچون قسی قیرماق و پرهیز ایتمک.

(۷) مجاهده — انسانک ئوز قسینه اوستون کلمک باره سنده غیرتی.

(۸) ماسوالله — آلاهدان غیری بوتون موجودات.

(۹) فنا فی الله — بوتون دنیادان ال چکوب آلاهاک برلکینه غرق اولماق.

(۱۰) زاهد — آلاها عبادتله وقت کیچیرن.

(۱۱) تاویل — بر سوزی خارجه کی معناسیدان غیری بر معنادا ایضاح ایتمک.

(۱۲) متشابهات — خارجه کی معنالاری مقصد اولونمایوب مثال اولاراق وکتیریلدیکلری ادعا اولونان

بعض قران آیتلری.

(۱۳) رموزات — رمز کلمه سینک ایکی قاتلی جمعیدر. رمز اشارت ایله فکرینی آکلاتمایا دیرلر.

ایدن تصوف نو افلاطونیه کله (۱) علاقه‌داردر. اسلامی قناعتلرکده بو انتخابی فلسفه‌یه کیرمه‌سی نهایت (صوفیه شرقیه) دییلن اسلام تصوفینی میدانا کتیرمشددر. بو فلسفه‌نک زمین اساسی نهدن عبارت اولدیغینی آکلاماق ایچون قیساجا تدقیق ایده‌لیم:

بو عالم، (تجلیاتدان ۲) عبارتدر. او واقع اولمازدان اول ساده بر وجود مطلق واردی و او (عالم)، کتمان یعنی کیزلی لك عالمینده بولونان وجود مطلقده مندمج (۳) بولونوردی.

وجود مطلق؛ کمال مطلقدر. بونک ایچونده جمال مطلقدر. عین زماندایا حقیقت مطلقدر. جمال مطلق کیزلی قالاماز، عشقی استلزام ایدر. یعنی جمال ایله عشق لازم و ملزومدر، بربرینی ایجاب ایدن ایکی حالدر. لاکن مادام که ازلده (۴) وجود مطلقدن باشقا بر وارلق یوقدی، او حالدا جمالدا عشقده اوندایدی. وجود مطلق ئوز جمالینه عاشق اولدی (۵) و ئوز جمالینی کورمک ایسته‌دی بو عشق جلوه‌نی (۶) اقتضا ایتدیردی. سببی‌ده بو اولدی.

بو جلوه بالخاصه بش جمله‌ده وقوعه کلمش و بری بریندن فرقلی بش عالم ظهوره کتیردی. افلاطونک فکرلرینک بو قناعتده اساس اولدیغی کورولور (۷). وجود مطلقدن اک اول ظهور ایدن عالم، اسلام صوفیه‌سی اعتقادنجا اعیان (۸) ثابته عالمی‌در (۹)؛ بو عالم صرف عقلی جسمانی و غیر مادی‌در که، بونا عالم غیب (۱۰) دخی دیرلر؛ بونک مقابلی مادی یعنی عالم حاس‌در که، بونا عالم شهود (۱۱) دخی دیلیر. بو ایکی عالم آراسیندا

(۱) نو افلاطونیک — میلاددان (۴ — ۳) عصر سوکرالاری اسکندریه‌ده دوغولمش بر مسلکدر که، افلاطونک اسکلی فلسفه‌سیله تصوفک قاریشماسیندان میدانا کلمشددر.

(۲) تجلیات — کورونوشلر، ظاهر اولمالار.

(۳) مندمج — ایچینه داخل اولماق.

(۴) ازل — ابتداسی اولمایان زمان.

(۵) ان‌الله جمیل یحب‌الجمال. معناسی: آلاه کوزه‌لدر و کوزه‌للهکی سه‌وه‌ر.

(۶) جلوه — بورادا تجلی، کورونوش و عیان اولما معناسیدر.

(۷) افلاطون — (idées) فکرلری باشلی باشینا قائم و ثابت حقیقلردن عد ایدردی. بونا فلسفه

اسطلاحیندا (مستقل وارلق — entite) دیلیر که، عربجه‌ده مقابلی (عین) سوزیدر.

(۸) اعیان — بورادا ذات و جوهر معناسیدر.

(۹) افلاطوندا — le monde des idées (فکرلر عالمی‌در).

(۱۰) عالم غیب — کورولمه‌ین و روحانی عالم.

(۱۱) عالم شهود — کورولن عالم.

اوچ عالم داها وارد. بونا اسلام تصوفلری حضرات خمسہ (۱) دیمشدر (۲) بو حالدا کورولور که وجود مطلق بوتون بو مادی و معنوی عالمی ئوز وارلیغیندان (۳) اظهار ایتمیشدر؛ یعنی بوس بوتون یوقدان وار ایتمه مشدر (۴). ئوز وارلیغیڭ جلوه لرینی اظهار ایتمک صورتیه افشا (۵) ایله میشدر؛ چونکه هیچ یوقدان بر شی وار اولماز، و وار اولان بر شی ده بوس بوتون یوق اولماز؛ بونک عکسنی عقل قبول ایدمه ز. او حالده معنای حقیقیسی ایله خلقت، یعنی (علی سیل الابداع) (۶) یاراتیلش بر شی یوقدر (۷).

(غیبی) نڭ بو منظومه سی بو قناعتی آچیق صورتده کوستریر:

«حق بودر کیم واجب بالذات اولوبدر ممکنات
صورت ممکنده اظهار ایتدی کندین عین ذات
ممکناتڭ هر بری آینه اولدی کندویه
روی وحدتن جمالک کوستریر هر شش جهات
کشتی بو ممکناتڭ عین وحدتدر شها
بحر ذاتین عیندر فهم ایله امواج صفات
عشق یادی باعث اولدی ذاتنڭ امواجه
دور دائم تا تجلی اوزره اول کائنات...»

بوتون عالمک وجود مطلقک ئوز وارلیغیندان، ذاتندن توره دیکی قبول ایدیلینجه اونلارک مستقل وارلیقلاری اولمادیغنی قبول ایتمک، هاموسنی بره خیال، بره رویا، عد ایتمکده ضروریدر. نیجه که توفلاطونیلر و اسلام متصوفلری بوتون عالمی طاقیمیه ظل زائل، (۸) خیال باطل (۹) عدایده لر. اونلار بزم حس لرمزک بر شعبده سی یعنی برحقه بازلیغی در.

(۱) حضرت، حضره؛ بر شیک کیزی ایکن میدانا چقماسی دیمکدر، ظهور معناسینادر.

(۲) بونا ظهور (emanatio) نظریه سی دیلیر که، اساساً افلاطونک نظریه سدر.

(۳) بوکا فلسفه ده (تقاء حق) دییرلر که ئوز وارلیغی دیمکدر.

(۴) یوقدان وار ایتمک محالدر. متصوفلرک قناعتلرینجه (محاله قدرت خالق تعلق ایتمه ز).

(۵) افشا — میدانه چقارماق.

(۶) علی سیل الابداع — یوقدن وار ایتمک یولیه.

(۷) متصوفلرک بو قناعتلریله علمای ظاهره نڭ، شریعتجیلرک قناعتلری آراسیندا بویوک بر ضدیت وارد. بوتون دینی کتابلارک یازدیغنی و بوتون دینلرک تلقین ایتدیکی اعتقاد کوره: الله بوتون موجوداتی بر آند (کن) یعنی (اول) دیوب یوقدان وار ایله دی. شریعتجیلرک بو قناعتلری متصوفلری دیشز کوسترمکه قدر واریر. اک بویوک مناقشه ده بورادان چقار.

(۸) ظل زائل — کچیجی کولکه.

(۹) خیال باطل — بوش خیال.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی II حصه - 9

یوق اولان شیئی وار کورورز، دیرلر؛ لاکن حقیقته یوق اولدوغی ادعا ایدیلن، خیاندردن نیلن بر داش، بر آغاج، بر انسان، بر شی اولماق لازم کلیر. بونلار نه دیمه لی؟ سؤالینا قارشی متصوفلر: «اونلار وجود مطلق صایسز جلوه لری (کورونوشلری) اول دیغی ایچون هر بری سایسز و سوکسز آد و صفتلرینک بره رمظهریدر (۱). موجودنه قدر شیئی وار ایسه، اونلارک هر بری وجود مطلقک بر آدینی داشیر و او آدک مظهریدر. لاکن آرادا مرتبه لر وارددر. بر داش ایله بر آغاج مرتبه اعتباریله بر دکلدر. آغاجدا یاشاماق و بویو یوب یتشمک قابلیتی وارددر. آغاجلا حیواندا فرقلیدر، چونکه حیواندا آرتق اولاراق، بر حسن قابلیتی وارددر. بو مظهریت و قابلیتده بوتون موجودلارک اک مکملی انساندر. «انا خلقنا الانسان فی احسن هوم» (۲) بونی تایید ایتمکده در دییلیر. دیمه لی متصوفلر انسانا بویله بویوک بر قیمت ویریرلر. اونلارک کوزینده برده انسان کامل (۳) واردر که، آلاها اک چوق یاقلاشمش اونک مثلی کبی اولمش بر شیدر. صوفیه یه کوره انسان اسم اعظمک مظهریدر (۴).

مادام که (آلاه) هر شیده بر صورتله تجلی و تمثیل ایدیر، انساندا دخی «احسن هوم» اوزره یعنی اک کوزه ل شکل اوزره تمثیل ایدیر، دیمکدر. بو خصوصدا قردادا بر چوق آیتلر اولدیغی شاهد اولاراق کوستریلیر، مثلاً: «و خلقنا الانسان فی احسن هوم» و «خلق الله آدم علی صورته و علی صورت الرحمن» (۵) کبی. بونک ایچونده انسان (کون جامع) یعنی هر شیئی تفهینده خلاصه ایدن بر عالم، بر وارلق عد اولونور. نسخه کبرا، برزخ کبرا دیه یاد اولونور؛ الله وارماق ایچون انساندان کیچمک لازم کلیر، کیچید اودر ده نیلیر. «انسان؛ اللهک یاراتا ییله جکی مو جوداتک اکملی و اقضاسیدر. (یعنی اک مکملی و اک سوک درجه سیدر). اوندان داها مکملینی یاراتا مازدی. بونک ایچونده انسانی یاراتدیقدان سوکرا خلقتنه نهایت ویردی. تویده اک عیان اولاراق انساندا کوروندی. قرآنداکی (و علی الله عزش استوی)

(۱) Philan) اونلارک هر بری بره (logos) در، یعنی سوزدر، دیر.

(۲) بر انسانلاری اک یاقشی ترتیب و نظامدا یاراتدیق دیمکدر.

(۳) بو خصوصدا (Nicholson - ثقولسون) Studies in Islamic Mysticism

آدلی اثرینده اوزون اوزادی یه ایضاحات ویرمکده در. (The. norfed. Man) بحثی صحیفه ۷۷.

(۴) مظهر — ظهور ایتدیکی بر.

(۵) الله انسانی توی صورتده و رحمان (اللهک اسملرندن بری) صورتده یاراتدی، دیمکدر.

آرتنڭ مغناسی خلقتی دوردوردی، وجود بشر عرشدر (۱)، اللهده اوندای مستویدر» (۲) دیرلر.

(غیبی) نڭ بو غزلی بو اداعالری تایید ایدن اڭ جانلی و اڭ سجهوی بر شاهدر:

«ای کتاب الله منکر حق تعالی سنده در
صورتڭ عرش خدادر ذات مولی سنده در
آسمان معرفتن ذات پاکه ایت عروج
لیلت الاسراده مرئی وجه اعلی سنده در
قادر مطلق در اول کیم سنده کنین کوستریر
قاف دلد ساکن اولان روح عنقا سنده در.
کیجه کوندوز سعی ایدوب کنیدکن آگاه اول کور
یره کو که سیغمایان نور تجلا سنده در
(غیبی) مطلق، ذاتینی آمده اظهار ایلدی
عین حقنڭ جمله دنیا و عقبا سنده در».

خلقتڭ سبینی «عشق» اولاراق قبول ایدن باطنیلر متصوفلر انساندا موجود اولان عشقی ده بویله ایضاح ایدرلر: عشق؛ عشق مطلقدر، یعنی عشق الهیدر. ظاهرده کور دیکنر شیلره، حیوانلار و انسانلار اولان عشق و محبت عارضیدر (۳). هر وجوده، وجود الهیدن بر نیده (۴) مالک اولدیغی یعنی هر وجوده، وجود الهینڭ بر تجلیسی، بر تعینی (۵) اولدیغی ایچون او شیء، او وجوده کوستریلن محبت دوغرودان دوغرویا او شیلره او وجوددا موجود و مکنوز (۶) اولان حقیقی کوزللکه، حسن مطلقه، حسن الهیه عائددر (۷).

(۱) عرش — دوغوزنجی قات کوکده اللهڭ وارلنی فرض اولونان تختی که: اللهڭ موهوم اولان قوت و عظمتدن کنایه در.

(۲) مستوی — دوز، برابر.

(۳) عارض — اساندان اولمایوب سوکرادان کلن.

(۴) نیده — بالاجا بر مقدار.

(۵) تعین — معین اولما.

(۶) مکنوز — خزینه قبولمش.

(۷) افلاطونڭ عشقی ده بونڭ عینی ایدی بونا amour Platonique افلاطونی محبت (حسنه الله محبت) دیلیلر که، ضدی amour Socratique (سوقراتی محبت) آدیلا شایع

اولمشدر.

بو تلقییه سبب اولان بر حدیثده ذکر ایدیللمکده در پیغمبره «سن معراجدا آلا هی کوردک نه صورتده ایدی؟» دییه سورمشلار. اودا جواباً «توکسینز بر شاب امرد (کنج) صورتده ایدی» دیمش. بو تلقینک نه چیرکین، نه فجیع نه غیر اخلاقی نیتجه لره یول ویردیک، حتی دین اوجاغی آدی آلتندا قورولان بر چوق تکیه لره بر فحش و رذالت یاتاغی، بر شهوت و سفاهت یوواسی اولدوغی کورولمشدر. بونک، حیات اجتماعیه اوزه رینده بو قدر الیم بر تاثیر، بو قدر شنیع بر ایز بر اقدیغینی سویله دیکمز کبی، دیله و ادبیاتده مدھش بر ایز بر اقدیغینی شاهد بازلق، حرف اندازلق (۱)، پرده یرونلق (۲) کبی اخلاقی دوشکونلیکلره، انسانی ضعف لره منبغی اولدوغنی ده ادعا ایله مکده حقی یز. ده کل ساده متصوف کیچین لر، تصوف ایله هیچ علاقه لری اولمیانلار ییله او پرده آلتیندا کیزله نره ک، یوزلرینه او ماسکهنی کیچیره ره ک، هر جور لاابالیکلره، هر جور مناسبت سزلیکلره، هر جور حیثیت سزلیکلره یول آچمیشلاردر؛ بو یول آشاغی یوقاری ادبیاتک هر صفحه سینه کیزمیش، میقروب کبی دیلک ایچینه یاییلمشدر. بوتائیرده نوزینی ائچوق قورویان خلق ادبیاتده ییله بو منجوس تاثیرک قارا و ایگره نیچ ایزلرینی کوروروز. «کور اوغلی» کبی بعض قومی، و حماسی دستانلاردا ییله خلقک ساده، طبعی، معصوم ذکا و ابداعینک نکه ندیکینه تاثیرلره شاهد اولوروز.

تصوفک تاریخی (۳) اونک کبی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تاثیرلر آلتیندا اسلا میتده ده دوغدیغینی تحلیل ایتسه ایدیک، اونک تورک — تاتار خلقلرینک حیاتینا، عننه سینه و آداینه نه قدر یابانجی، نه قدر ضررلی اولدیغینی داها آیدین کوروردیک. بونکلا برابر بو قطعه نی مختصرده اولسا کوزدن کیچیرمکی فایدالی بولوروز.

تصوف، بو حیاتی بوتون بو کائناتی بر ظل زایل، بر خیال باطل عید ایتدیک ایچونه اوندان ایینی، اتکینی چکمه کی، (ماسواءالله) دان سیریلماغی، سکون و توکلی، قناعت و ریاضتی، (فنا فی الله) ی توصیه و تلقین ایدره. اونک بو حیات ایله علاقه سی یوقدر. انسانک حیاتدا بوتون وظیفه سی، بوتون بورجی آلاھک وصالینه ایره رک (حق ایله حق اولماق) در. بونک ایچون ئولمه دن ئولمک، وجودی محو ایتمک لازمدر. بونک ایچون ده

(۱) ساتاشماق.

(۲) حیا سزلق.

(۳) بو خصوصدا داها اطرافلی معلومات ایسته ینلر (Gustave Dugat) کوستاو دوغاتک

Historie des Philosophes des Bheéologiens Musulmans 1878 Paris

آدلی اثرنه مراجعت ایتسینلر.

بر چوق یوللار واردد که اونلارادا (طریقت) ده نیر. خلقی بو یوللارا چکن شیخلر، در ویشلر بو تلقینلریله حیاتدان اوزاقلادیرمیشلار. انسانلاری حقیقتاً ئولمه‌دهن، ئولدور حشر، جانلی بره ر جنازه حالینه کتیرمیشلر، دیلنجی روحی، طفیلی ذلتی آشیلایمیشلاردیر. (غیبی) نڭ تلقیناتی:

«ای طالب حق درویش اول درویش
شیخی سهو مطلق درویش اول درویش
غیری بی ترک ایت عشق یولینا کیت
سا که باش ئو کوت درویش اول درویش
ماسوایی سیل عاشق اولسون دل
حق سن ده ییل درویش اول درویش
چله ۱) وحدت باعث غفلت
عشق قیل عادت درویش اول درویش
دوشمه اسمایه قالما رویایه
ایر مسمایه ۲) درویش اول درویش
(غیبی) درویش حق عشقدر مطلق
عشقدن آل سبق درویش اول درویش»

بو نصیحتلرله عامل اولانلارک حیاتدان نه نصیبلیری قالیر. بومدیزم، مازده ئیزم، مانیخه ئیزم و عیسویلیک کبی مختلف دینلره سالک اولان تورکلر اسلاملیقله قارشیلادیقلاری زمان بویوک بر قورقو دویموشلاردی. حتا اوزون مدت اسلاملیغه قارشی حرب ایتیمیشلر و فارسلا پریشان اولوب حکومتلری ییقیلدیغی، شهنشاهلاری یزدجرد تورکلره سیغیندیغی زمان عربلره قارشی شدتله چارپشمیشلاردی. تورکلرک تا اسکیده ن بری کیچیردیکلری حیات، تصوفک دل و سگوت توصیه و تلقین ایدن طریقتلریله اویوشا ییله جک حالدا ده کلدی. نیجه که بو دین بویوندوروغنی، بو تصوف خالتاسینی بویونلارینا تاقما ماق ایچون ییللرجه چارپندیلار. حتا دینک اوقاتی قانونلا دینا نظر اداها سربست، داها لایالی بولدوقلاری طریقتلره آتیلدیلار که بودا بی چاره لک قانلارینی زهرله دی. حیاتی قابلیتلرینی ئولدوردی. تورک یارادیلیشی اعتباریله حیات آدامیدر.

(۱) چله — طریقت اهلینک چکیدیکلری قرق کونک ریاضت.

(۲) مسما — بر آد ایله آدلانان آدم.

آوجیلغی، چوبانلغی، قاوغاجیلغی و یینیجیلکی ایله سرباز و سر آزاد بر حیات کیچیره تورکی، سحر لرله و بویوله رله (افسونلارلا) توزاغا دوشوره نلر تامامیله بو شیخلر و درویشلر اولمشدر.

سیاسی، اجتماعی، اقتصادی بوتون ساحه لرده تاثیرینی کوستره ن بو تصوف، ادبیاتادا تاثیر ایتمکده کیچیکمه دی. بالخاصه ایراندا، یوقاریدا آدی کیچن شیخ ابو سعید بن ابی الخیرک تاثیریه داها یایلمش و (اهل خراسان) آدیله شهرت تاپان (ملائیته) زمره سینه منسوب صوفیلر واسطه سیله اطرافدا تاثیرینی داها آچیق بر صورتده کوسترمه ک باشلامیشدر. ایراندا یتیشن بو متصوف شاعرلرک اثرلری اکثریتله فکر محصولی، تعلیمی و اخلاقی اثرلردر. تصوفه قلباً باغلی اولاراق، اومنبعدن صمیمی بر الهام آلان هیجانلی شاعرلر آزادی. ابوسعید بو خصوصده قوتلی بر نمونه تشکیل ایدیردی. ملای رومی ننگده (دیوان کبیر) ینده کی او الهام قوتی، او حساسیت تاشقینلیغی (مثنوی)، سینده کورولمه یردی. مثنوی ماهیتاً تعلیمی بر اثردی.

شعرده بر الهام منبعی اولماقلا برابر تصوفک ادبیاته، بالخاصه تورک ادبیاتینا کیر مه سی فائده دن زیاده ضرر ویر میشدی. تورک حس و فکر ینده کی، تورک ذوق و خیالینده کی، صافلیق، ساده لک، ساغلاملق اوریشینالقی تولدوردیکی کبی، یاراتیجیلیق، جانلیق، و هیجانلیغی ده بوغمشدی. بوتون فکر، حس، خیال و فلسفه دار بر چرچویه ننگ ایچینه صقیشوب قالمیشدی.

حیاته تاثیر ایدن تصوف جانلی انسانی، جانسز بر هیکل حالینه کتیردیککی کبی ادبیاته سوقولان تصوفده ادبیاتی قورو بر وهم (۱) نامه حالینه سوقمشدی. بر تصوفک باشلیجا ایکی صورتله تاثیرینی کورورز. بری علمی، تعلیمی و اخلاقی بر ماهیتده در. بورادا بر فلسفه سیستمی شکلنده و بالخاصه ضیالی کتله یه خطاب ایتمکده وعادتاً بر علم اولاراق معین و اعتبارلی شخصیتلر طرفندن اشغال اولونان کرسیلردن تدریس اولونماقدا، یاخودده معین تصنیفات و تعبیراته مالک کتابلار حائدا یازیلوب داغیتلماقدا ایدی.

او بیرسی تامامیله ارشادی، تلقینی بر ماهیتده بر پروپاگاندا واسطه سی حائنده، اجتماعی، اقتصادی و حتا چوق زمان سیاسی بر عامل وضعیتده کورونمکده و بالخاصه خلقه خطاب ایتمکده ایدی؛ هر ایکی صورتده ده ادبیات بر واسطه، بر آلت کبی قوللانیلمیشدر.

تصوف اساساً باطن علمى، تاويل علمى سايىلىقندان ادبياتەدە بۇ يولدا تائىر ايدە رەك، بۇر نوۋ رەموز و تەئاللىرەك مەيدان آلماسىنا، استعارى، تەئىلى بۇر افادە نەك جانلانىماسىنا ادبياتدا بۇر نوۋ سەمبولىزەك ۱) دوغماسىنا سەبب اولموشدى.

بۇر علم، بۇر فەلسەفە سورتەدە انكشاف ايدەن تصوف نەك ياراتدىغى ادبيات شەكلا، روھاۋىدا عتاً ۲) تەماملە فارسى ايدى. چوق زەمان دىلى يەلە فارسجا ايدى، ملای رومى نەك مثنوىسى كىبى تور كەجە اولانلارى دە فارسجايا چوق ياقىن اولدىغى كىبى وزن، سەنت، ذوق و ذەئىت و آكلایش و حتا شەكل اعتبارىلە دە فارسلانمىشدى. سلطان ولدەك رەبنا مەسى، عاشق پاشا نەك غرىبنا مەسى، سەنان پاشانەك تضرعاتى ۳) كىبى.

لاكن تەلقىنى بۇر ماھىتەدە اولان و بالخاصە خەلق آراسىنا سوقولان، چوق زەمان سىياسى، اجتماعى و اقتصادى بۇر عامەل اولاراق قوللانىلان قەسمى داھا چوق قومىلشدىرىلمەش، تورەكلىشدىرىلمەش، خەلقلىشدىرىلمەش بۇر شەكلەدە ايدى. وزنى، آھەكى، شەكلى، ذوقى، اسلوبى، دىلى تەماملە قومى ادبياتەك (folklor) چۇرچىوەسى داخەندە ايدى. يونس ايمرە نەك و بۇتون تەكىە شاعرلىرنەك اثرلىرى كىبى.

بۇر نەجىلر شاعرلىرى عىنى زەماندا عالم اولدوقلارى كىبى آز چوق بۇر سەنت اندىشەسى سەلە مەكەدە، بىدىع ۵) و يىانە ۶)، صنایع لفظىلە و مەنوىيە رەئایت كوسترەكەدە رەلر. حال بوكة دىكرلىرىندە بۇرلە بۇر غايە يوقدەر. چوق زەمان شاعرلىر نەجەل، آغەردان قولغا تصوف اساسلارنى ئوكرە نەمىش درویشلردەر. اوزلىرىنە (عارف) سوسى و پەرن بۇر طفىلىلر (اللەھ و ارماق)، (حەقىقەتە ايرەك) ايچون علم دەكل، عرفان، عقل دەكل، وجدان لازم دىيە رەك علمەك وجود و فائەدە سنى انكارە قەدر و اراراق يىك بۇر يالان دولانلە صاف خەلقك وجدانلارنى تەسخىرە چالیشىرلارزدى.

چوق زەمان شەخەر بۇر بۇك بۇر قەۋد صاحىبى اولاراق او قومش و او قوماش طەبە خەلق دەن يوز يىكلرە مەرىد توپلامىشلار. حتا بۇنلار آراسىندا سەلطانلار، شەنشاھلاردا بۇلۇنمىشدر ۶) بۇنلار تەدرىساتلارنىدا ھىچ بۇر سىياسى غايە تەقىب ايتەمدەن دوام ايتدىكلرى

۱) سەمبولىزم — افكار و حەساتەك مەثاللار ايلە تصویری سەلەكى.

۲) بداعت — امثالى اولمايان اثرلر، ياراتما ايشى.

۳) تضرع — ئوزىنى آلاچالداراق يالوارماق.

۴) بىدىع — كلامەك لفظى و مەنوى بەزەكلەمەسى سەنتىندەن بخت ايدەن علم.

۵) ييات — بلاغتەك تشبیه و استعارە و كەنايە كىبى سەنتلىرىندەن بخت ايدەن قەسمى.

۶) تەسخىر — الە كىترەك.

۷) سەلطان العلماء پەئالەدين ولدەك كىبى.

مدتجه او سلطانلار و او شهنشاهلارک حرمت، حمایت و التفاتلارینا مظهر اولمشلار (۱) سرائلار تکیه لرک تابعی اولمشدر. لاکن بر آز سیاسی بر وضعیت آلدیقلاری زمانلاردا سرای ایله تکیه بر برینه قارشى و دشمن وضعیتده قالمیش، شیخلرله شاهلار چارپیشمشلار. بعضاً شاهلار غلبه چالاراق شیخلری کسمیش، مریدلری داغتمیش، تکیه لری قاپامیشلار (در ۲). بعضاًده شیخلر شاهلارا غلبه چالاراق آخرتی دنیایه، تکیه نی تاجه و سرایه ده کیشمیشلردر (۳). چوق زمان بو شیخلر خلق اوزه رینده کی قوذلارینی بویله سیاسی بر مقصده آلت ایتمک ایسته یولردی. بو کا موفق اولمیانلار، او قوتی ثروت و اقتصادک منبعی حالینه قویاراق چالیشمادان یاشاماغا، خلقک قاننی، ایلیکنی امهرک بر طفیلی حیاتی یاشاماغا، اجتماعی بر میقروب کبی، جمعیتک وجودینی که میرمکه اوغراشیرلار، بونک ایچونده افسونلی سوزلرله خلقی اویوتماق ایسته یولردی. بونلارک اللری و دیللیری اولان سیاح درویشلر، سیار شیخلر کند کند، قصبه قصبه دولاشاراق، معصوم خلقی زهر لیر، اویوشدورور، دنیادان سوغوتاراق، مخیل و موهوم سعادتلر، یالانجی، آلدادیجی حقیقتلر؛ آرقاسیندا قوشدورارق، ملامیلیکه، فقیر لکه، اختیاری تولومه سورو کله یولردی. خلقک میللرینی، اندیشه لرینی و دویغولارینی آیدن آبی به، اینجه دن اینجه به تدقیق و تحلیل ایدن بو دیج شارلاتانلاری اونلاری آولایاجاق جانلی قطه لری چوق آبی میلیر، چوق آبی قاورار و دینک کوچ که لهن بعض قاعده لرینی، لزومسز کوستره رک، قدغن ایتدیکی، حرام دیدیکی بعض شیلری بالعکس حلال و فائده لی دییه ره ک تاویل ایدیر و بر چوق طرفدار قازانیرلار. تکیه لر، آچاراق طریقتلر تاسیس ایده ره ک، خلقه تورلو تلقیناتدا بولو نورلاردی. خصوصیه کندلر حکومتک رسمی نظریندن اوزا قدا بولوندوغندان، بونلار بو رالاردا ایسته دیکلری کبی حرکته آزاد قالیرلاردی. بوتون کندلرک، قصبه لرک تربیتکا هی، علم اوجاغی تکیه لر، علملری ده شیخلرک، درویشلرک آغزلاریندان شفاهاً آلینان و (اسرار) نامنی داشیشان «عرفان» دان عبارت ایدی.

اسلامی و سقولاستیک ذهنیتک تربیتکاهی اولان مدرسه نی سرای و منور قسم دوتندو غی حالدا تکیه لرک طرفدار و قوروجوسی ده خلق طبقه سی اولمشدر. خلقی هر جور امله دن، مفکوره ده ن، حیاتی آرزو، اقتصادی فعالیت، اجتماعی وارلیقدان اوزا قلاشدیران ساده کله جک بر سعادته، مخیل و موهوم بر سعادته مظهر اولاییلیمک ایچون وارلیغندان بیله سیریلماغا دعوت ایدن بوتون برادییات واردر. بو تصوف ادبیاتی چوق زمان خلقیات ایله

(۱) جلال الدین رومی، شیخ اده یالی کبی.

(۲) بابا الیاس خراسانی فضل الله آسترابادی کبی.

(۳) شیخ مخلص پاشا شیخ اسماعیل کبی. بو خصوصدا لازم کلن یرلرده ایضاحات ویریلیمیشدر.

قاریشمیش نوعی شخصینه منحصر و ساده‌جه تور کلیکه خاص بر خصوصیت بر سجه بر اصلی لیک آلمیشدر؛ حتا خلق، قرآنی ده کل، آیتلری ده کل، حدیثلری ده کل، بلکه اونلاری خصوصی بر طرزده تاویل و تفسیر ایدهن بو ادبیاتی، بو ییتلری، بو منظومه‌لری نسخه کبی قوینوندا داشییر، حافظه‌سینه قازییر، بنمسه یوب اذبرله‌یر، دیلینه پرسنک (۱) ایدیردی. شاعر (غیبی) ایله برابر:

«یا الهی نیلهر ایسه ک ایت بنی
تک همان بندهن کو کول اینجیمه‌سین
بو کماله لایق ایت جان و تنی
تک همان بندهن کو کول اینجیمه‌سین
نه عبادت ایله مغرور اولایم
نه معارف ایله مسرور اولایم
مطلبیدن جمله مغدور (۲) اولایم
تک همان بندن کو کل اینجیمه‌سین
خلق ایچینده اولایم خاک و کیه
کیجه کوندوز ایده‌یم ییک آه و واه
وارلیغم آل بوندان اولو یوق کنه
تک همان بندهن، کو کول اینجیمه‌سین
هر طرفدن باشیما یاغسین بلا
کورمه‌یم عمریم اولدیقجا صفا
چه که‌یم هر بر کنه‌ه ییک جفا
تک همان بندهن کو کول اینجیمه‌سین
اولماسین عالمده بکا فتح باب
جور و محنتدن کو کول اولسون کباب
قائل هر نه قدر وارسا عذاب
تک همان بندهن کو کول اینجیمه‌سین
یا الهی ویر بکا خلق عظیم
قوللارک قلبنده اولایم مقیم

(۱) پرسنک — دانیشما آراستدا لزوملی لزومسز سوله‌نن سوز.

(۲) مغدور — حقسیزلیق — و ضرر کوردهن.

راضییم مسکن بکا اولسون جحیم
 تڭ همان بندهن کو کول اینجیمه سین
 یره کو که صیغمايان خلاقه باق
 کو کله صیغیش آنی دوتمش دوراق
 هر عملدن (غیبی) اولایم ایراق
 تڭ همان بندهن کو کول اینجیمه سین».

دیه الهیله سویله یر. ایمدی بو تلقیناتڭ تاثیر و نتیجه سنی آکلاماق ایچون بر آن اولسون خلقی و افرادی تمام بو ذهنیت و تمام بو آکلاییشده اولان بر جمعیتی کوزومزک ئو کونه کتیره لیم. اونڭ حیاتی، اجتماعی، اقتصادی وارلیغی نه اولور؟! بویله بر جمعیتدن مدنیت نامنا نه کوزلنیر. تصوف کیردیکی ئولکه یی جانلی بر مزارستان حالینه سوقور، حیات آداهی، جانلی، یاشار، کورور، دیوار و ایستر انسانلار یتشدیره جڭ. مکتبلر یرینه، ئوز اختیار یله دلیل، مسکین، منفور بر ئولومه قوشان امیدسین، املسن، باطل اعتقادلی، خیالپرست، سفلی، (آلچاق) طفیلی معلوللز، مجذوبلر حاضرلایان تکیه لر آچیردی.

قیصاجا کوزدن کیچیردیکمز تصوفڭ بر چوق تعبیرلری، اصطلاحلاری، رمز و تمثال لاری واردر که صیراسی دوشدو کجه، شاعرلر و شعرلریندن بحث ایتدی کجه. او خصوصلاردادا مختصرده اولسا معلومات ویرمه که چالیشاجاغز؛ چونکه او اصطلاح و تعبیرلر ادبیاته بیرده استعاره قیلیشه سی بیرده فکر قالیبی کبی یرلشمیشدر. بوتون تورک زمره لرینڭ ادبیاتندا تاثیر کورولن تصوفڭ آذربایجان ادبیاتی اوزرینده قوتلی بر قوؤئی کورولمکده در.

تمامیله تصوفه و بالخاصه وجودیه (پاتنه ئیزم) اساسلارینا استناد ایدن و قابالیزم (۱) ایله بویوک بر قوه و ملق کوستره ن حروفیلکڭ ده آذری ادبیاتی اوزرینده بویوک بر اثری واردر.

بو حالدا حروفیلکڭ نه اولدوغنی، تصوفله نه رابطه ده بولوندوغنی و نه زمان ظهور ایدره ک اسلامی بر ماهیت آلدیغنی و ادبیاته کیردیکنی قیصاجا کوره لیم. اساسنده حروفیلکڭ ده انتخابی بر فلسفه در؛ و بو فلسفه یهودیلرک قابالیزمی ایله نوافلاطونیلکڭ برلشمه سندن و ایچینه اسلامی قناعتلر صیقیشدیریلما سندن حاصل اولمش قاریشیق بر شی در. هر حالده علمی و فلسفی بویوک بر قیمتی اولمایان و آنجاق یوز

(۱) قابالیزم — توراتڭ باطنی معناسنا اهمیت ویرن و روحلر عالمی ایله علاقه ده بولونماق ادعا ایدن مسلك.

ییکلر، بلکه میلیونلارجا خلقتک فلاکتنه، فجیع، قانلی تلولملرله قربان اولمالارینا سبب اولموش بولونان غریب بر فکر اویونجاغیدر.
حروفیلیک، نوفلاطونیلرک:

«انسان کامل الله اک یاقین اولان و اوکا تمثیل ایدن احسن قویم اوزره یارادیلمش بر موجوددر.»

فکرنی قابالیزم ایله بیرلشدیریر.

قابالیزمه کوره:

«بوتون واریلقلارک وموجودلارک مبدئی وجود مطلقدر، یعنی اللهدر. الله توت واریلغنده کیزلی ایکن جلوه کوترمش، تجلی ایتیش، میدانا چیقمشدر. اونک ایلك تجلیسی کلام (logos) در. لاکن کلام یکی بر کورونوش ایله کلام. قسی و کلام لفظی دییه یکی به آیریلر. سوکرا بو تلفظ اولونان (کلام لفظی، کلام ملفوظ یکی بر قسیمه اوغرایاراق ایکرمی سکر حرف اولورکه، بودا یهودی القباسینی میدانا کتیریر. بو حرفلر بوتون کائنات و موجوداتک عناصر اصلیهسی در. هر موجود بو ایکرمی سکر حرفک بر قسیمندن وجوده کلیر. کائناتدا، اشیادا کورولن انتظام بو ایکرمی سکر عدددن عبات اولدیفی کبی بوتون اشیا آراسیندا کی نسبتلرده تمام بو ایکرمی سکر عددینه منجرا) اولایله. هر حرفک بعضی خاصه لری واردر، بونا (خواص الحروف) دیرلر. (علم اعلا) دینلن اک مهم علم بودر. بو علم کیزلیدر، سردر؛ آنجاق آغیزدان قولغا تکره نیلوب تکره تپله ییلر. و بو علمی ییلن بوتون خلقتک سرلرنی، بوتون کائناتک وقه لرینی ییلیر.»

بویله لکله؛ نوفلاطونیلکله، وجودیهیی و قابالیزمی اسلامی قناعتلرله سوسله یه ره ک، قرآنک آیتلریله و پیغمبرک حدیثلریله اثباته اوغراشاراق حروفیلیکی میدانا کتیرمشلردر. حروفیلر، «هر شی کلامک واسطه وجودی اولان حرفلردر.»

دیبولر؛ بوتون موجودات آنجاق حرفلر سایه سینده وجوده کلیر ادعاسیندا بولونور لار. اصلی یهودی القباسی اولان و ایکرمی سکر حرفدن عبارت اولان. (ایجد) ی هر شیک اصلی عد ایده رلر، بو جهتده حروفیلیکک، ماسقارالق و اویونجا قچیلق جهتیدر. بوتون جهان بو ایکرمی سکر حرفدن چیقیشدر دییهن وهرشیی ایکرمی سکره چاتدیر ماغا چالیشان بو آداملار بر اکسیک کلیرسه (باء بسمله نی)، ایکی اکسیک کلیر (حالت و محلّیت) ی، اوچ اکسیک کلیرسه (اقانیم ثلاثه) نی، دورت اکسیک کلیرسه (عناصر اربعه) نی، بش اکسیک کلیرسه «حواس خمس» نی، آلتی اکسیک کلیرسه (سته ایامی) و یا (شش جهاتی) یدی اکسیک کلیرسه (هفت اقلیم) ی، سکر اکسیک کلیرسه (سکر جنتی)، دوقوز اکسیک کلیرسه (نه فلکی) علاوه ایتمه کبی زه وزه کلیکلر یاپارلار. بو حرفلر بعضاً اساس اولاراق ایکرمی دقوز، بعضاًده اوتوز ایکی به قدر چیقما ریلماقدادر. بونلار ایچوندده بر چوق وسیله لر بولماقدادرلار؛ فارس دینلنده اوتوز ایکی

حرف بولونماسی بالخاصه ایراندا جانلانا بومدهبک طرفدارلارینی اوتوز ایکی حرفی اساس اتخاذا ایتمه بر نوع مجبور ایتیش؛ اونلاردا یکی بر تاویل ایله اصل اولاراق اوتوز ایکی حرفی قبول ایتیشلردر.

حروفیلر اوتوز ایکی حرفک (کلام فسی) ننگ آیریلماز صفتلری اولدوغنی ادعا ایدیرلر (کول بایا) (مفتاح الغیب) ۱) آدلی اثرینده بو آشاعیداکی منظومه ایله بر ادعایی آچیق صورتده کوستریر:

«سی و دو اولدی صفات ذوالجلال
بر کونشدر کیم اکا یوقدور زوال
کندویی کشف ایتمه قیلدی ظهور
یوقسا بر در مطلق اوتوز ایکی نور
اوتوز ایکی حرفدر اصل جهان
کاولمش اول اشیا دروننده نهان
لیک بونلارک قیامیدر حروف
آکلار ایهک حقدن اولدک فیلسوف
اونلار ایله در قیام کائنات
کاولدر ظاهر صفت، باطنده ذات
ذات حق واحددر ایسترسک جواب
سوز بودر: الله اعلم بالصواب!»

(غیبی) ننگ بو دیوانی ده (سوز) ک حروفیلرده کی تلقی سینه و قیمتته جانلی بر
شاهددر:

«تاج معرفت تاجیدر
صانما نغیر تاج اولای
تقنید ایله توق اولان،
معرفته آج اولای!

—
بو دنیا بر آغاجدر
چه کیرده کی نوزیکدر

سوزسز بو آدم عالم،
بر آندا تاراج اول!

سکا دنیا کورون
حقیقته اللهدر
الله بردر والله
صانما که بر قاچ اول!

حق ده نیلن سوزیکدر،
سوزک ده کیل ئوزیکدر،
(غیبی) ئوزیک ییله نه
ربویت ۱) تاج اول!...

حروفیلر بالخاصه انسان کامل، تاویل، علم لدین، و رموزات مسئله لرینه بویوک
قیمت و اهمیت ویرمکده و بو صورتله ده (ظاهری) لرله ۲) آرا لاریندا بویوک ضدیت
و عداوتلر چیقماقدادر. حروفیلرجه مصحف (قرآن) کوزله یوزدر، اودا پیغمبرک معرا
جدا (شاب امرد) (کنج) شکلینده کوردیکی آلاهدر. آلاهی دیمک، حروفیلکی ایجاد
ایتمش اولان فضل الله دیمکدر ۳) بونک ایچون ده حروفیلر ده کوزله عبادت ایتمک
اک بویوک عبادتدر.

ادیاتمزا کیرن «چار ابرو» لار، «خطسز» لک هاموسی بو یوزدندر. انسانی نسخه
صغری و یرینه کوره نسخه کبری عد ایدن بو آداملار اونی عینی زماندا (ام الکتاب)
یعنی (قران) عد ایدرلر و انسانک یوزی ده قرانک ایلک سوره سی اولان (سورت الفاتحه) در
دییرلر که یدی آیه دن تشکل ایدیر. انسانک یوزی (فاتحت الکتاب) اولدیغی ایچون
اوندا یدی (خط)، یعنی او یدی آیه نک خلاصه لری واردر که بونلاری فضل الله آچیف
چیقارمشدر. یوقسا اونلار باشا دوشولمز بر سر اولوب قالا جاقدی دییرلر.
فضل الله جاودا ننامه سینده:

۱) ربویت — اللهق.

۲) (ظاهری) لر: (نحن نحکم بالظاهر والله یعلم الحقایا) یعنی «یز کورونوشه کوره حکم ایده رز، کیزلی
اولان شیلری آلاهی ییلیر» دییرلر، حالبوکه، ئوزلرینی «عرش حقیقی» یعنی معبود، آلاهی ییلن باطنیلر ظاهره
اهمیت ویرمزلر.

۳) حروفیلکی فضل آدلی بریسی ایجاد ایتمشدر.

چارمژه (۱) هر دو ابرو (۲) موی سر

هفت خطند از خدای داد کر».

دیبر و بونلارا اساس خطلر اولدینی و آنادان دوغارکنده موجود بولوندینی ایچون (خطوط امیه) (۳) دیبرلر، سوکرادان حاصل اولان ییق، ساققال کبی خطلریده آیریجا یدییه تقسیم ایدرهک بونلارادا (خطوط امیه ۴) آدینی ویریرلر. حاصلی دین نامینه مذهب نامینه قویلان بر سیرا ماسقارالاقلا خلقلک صفوتینیده، عصمتیده، بولوشدیریرلاره).

(رساله مفتاح الغیب) ینده «کل بایا» ده تور کجه اولاراق بویله یازیر:

«یدی خط اصلدر ام الکتاب

مصطفادان اوقو کیم بودر خطاب

لیلت المعراجده یزدانی اول

یو یدی خط ایله کوردی آنی اول

چونکه بو شکل ایله کوردی ذاتنی،

آبده بولدی معنی، آیاتنی،

صورت رحمانی کوردی آشکار

آکلادی کیم مظهریدر هر نه وار،

بیلدیکیم دیدار ذاتی کندودور

آکلادی کیم تن صددر کندودر (۶)

دیدنی آنک چون بنی هر کیم کورور

حقی کورور فهم ایت ای ارباب نور

حروفیلر قرآنه (کتاب صامت)، انسانه ایسه (کتاب الله الناطق) دیبرلر.

(۱) مژه — کیرییک.

(۲) ابرو — قاش.

(۳) خطوط امیه — آنا خطلری.

(۴) خطوط امیه — بابا خطلری.

(۵) دینک ویا که مذهب و طریقتلرک توزلرینک برهه ماسقارالتی اولدینینا کوره اونلار نامینه ماسقارالتی یایلمادا طبیعی کورولمه لیدر.

(۶) (در—durr) اینجی.

حروفیلک چوق قدیم زمانلار ظهور ایدوبدر، اولاً (قابالیزم) ده حروفیلکک اساس لارینی بولدیغمز کبی (شیخ اکبر) ده ده ۱) بر نوع حروفیلکک وجودینی کورمکده یز. عباس خلیفه لریندن (المقدر بالله) ۲) خلافتی زمانیندا بغداددا یاشایان و هجرتک (۳۲۲) نجی ایلینده دوتولاراق محاکمه و اعدام ایدیلن (محمد بن علی الشلمغانی) داها دوردنجی عصر هجری اورتالاریندا حروفیلکی نشر و تعمیم ایتمشدر.

حروفیلکک ایران، تورکستان، آذربایجان و تورکیه داخندنه یاییلماسی بالخاصه سکرنجی عصر هجریده فضل الله حروفی واسطه سیله اولموشدر. (فضل الله النعیمی) آسترآبادی) تیمورلنک زمانیندا یاشامیش آسترآبادلی بر متصوفدر. یوقاریدا اساسلا دینی قیساجا کوستردیکمز حروفیلک مذهبی یایاراق عمومیلشدیرمش و اللهلق دعوا سینا قالمیش غرب بر شخصیتدر. تبریزی (ابو محمد) آدلی برینک اوغلی اولان (فضل الله) (آسترآباد) دا دوغولمش و سیاسی و اجتماعی وضعیتک یکی بر مذهب چیقاراراق خلق اوزه رینه بر حاکمیت تاسیسینه الوریشلی اولدوغنی کورمشدی. بر چوق شیخلرک اطرافینا بیکلر، یوز بیکلرجه مرید توپلایاراق اولاً استقلاله قیام ایتدیک لرینی، سوکرادا بره ر مذهب وجوده کتیره ره ک (هادیلک)، (مهیدیلک)، (پیغمبریلک) دعواسینا قالدیقلا رینی، حتا زمین و زمانی موافق، فرصتی ده مساعد بولورلارسا اللهلیغا قدر قالدیشیدیقلا رینی کورهن فضل الله ده قرآندا ذکر ایدیلن (ذلک فضل الله) یعنی «آللاهک احساندر» و (الله ذوالفضل العظیم) یعنی «آلاه بویوک احسان و کرم صاحبی» کبی سوزلردن استفاده ایدهرک «من آلاهم!» (آنا الحق) ادعاسینا قالمیشدر. بو ادعاسینی فعلاً حیاتا کیچیرمک ایچون قوتلی بر حکمداری ئوز معنوی تاثیر آلتینا آلاراق داها امین و قطعی صورتده ایشه باشلاماق ایسته مشدر. مریدلری آراسیندا (شیخ علی الاعلی)، شاعر نسیمی کبی چوق معروف سیمالاردا واردی. فضل الله، مذهبینی یایماق ایچون بر چوق یرلری دولاشمش، آذربایجاندا، خصوصاً باکودا بولونمشدر.

مقصدینه ایرمک ایچون تیمور لنکه مراجعت ایدن فضل الله تیمور طرفندن اعدامه محکوم ایدیلیمیش و تیمورک اوچنجی اوغلی میرانشاهه التجا ایتیمیش. میرانشاه طرفندن ده (هجری ۷۹۶ و میلادی ۴ — ۱۳۹۳) ده قتل اولونمشدر.

۱) «محمد علی عینی» نلک (شیخ اکبری نیچین سهوهریم) آدلی تدقیقنامه سیله، (کوپرولو زاده خوادک (ایلک متصوفلر) آدلی اثرینه مراجعت (صحیفه ۳۶۴).

۲) جعفرالمقدر بالله ابن معتضد (۳۲۰—۲۹۵) تاریخنه قدر بغداددا خلیفه اولمشدر. عباسیلردن در. «زبدت القصص صحیفه ۲۹۲».

فضل اللهك اعدامی حروفیلکی اورتادان قالدیرامامشدی. اونك مریدلری اللهلیغینا قانع اولموشلار. جاودان کبیر، ویا جاودان نامه آدلی کتابی حقیقی قرآن اولاراق تانیمشلار و خلقه تلقیناتا باشلامیشلاردی. «الله، فضل حروفی شکلنده تجلی ایتدی» دییه ایراندا، تورکستاندا، آذربایجاندا و آنادولودا پروپاگانдалار یاپاراق، بر چوق خلقی حروفیلیکه جلب ایتمشلردر. بوتون حروفی ادبیاتی بو پروپاگانдалارلا دولودر. کرهك (علی الاعلی) نك، کرهك (فرشته اوغلی) نك، کرهك شاعر (نسیمی) نك، کرهك (شاه خطائی) نك اثرلرینده بوخصوصه دائر بر چوق صراحتلر اولدوغی کبی خلق متصوفلری آراسیندا بر چوق حروفی شاعرلر موجوددر. بورادان آنادولویه، استانبوله قدر یاییلان بو آداملار بر چوق فلاکتلره اوغرامیشلار؛ ده ریلری سویولمش، دیری دیری یاقیلمیشلار، لاکن یینه قناعتلریندهن دونمه مشلردر. حروفیلیکه بکتاشیلیککده بعضی قطه لر ده برلشدیکی کورولور.

عسراوغلی

سیاسی و اجتماعی تاثیرلر آلتیندا اوغوزلارک دیل و ادبیاتلارینک آریلیر کبی اولماسی الده ایدیلن تک — توك وثیقه لره نظرا هجری یدینجی عصر سو کلاریندا و سکزینجی عصر باشلاریندادر. اسکی عصرلردن بهری اوغوز تورکلرینک صرف تورکجه اولاراق قوللاندیقلاری، تمیز بر دیلک وارلغی، عینی دیبله وجوده کلمش بر ادبیاتکدا وارلغینا شاهد ایهده بو کونه قدر حقیقی و تاریخی وثیقه لره الده ایدیلهمه سی بو خصوصدا قطعی بر سوز سویله مکه، صریح بر حکم ویرمه میدان براقیر. بونکلا برابر روم سلجوقیلری آراسیندا تورکجه یازان شاعرلر اولدیفی محقق عدا یدیلمکده در ۱) سلجوق سلطانی (عزالدين کیکاوس) ک' ۲) ظهیرالدين ایلې پروانه یه یازدیفی بوتور کجه قطعه:

۱) «روم وحتا ایران سلجوقیلرینک، حتا غزنه ویرک یيله زمانیندا تورکجه نك همه حال یازیلدیفینا شبهه یوقسادا بزیم الیمزه کیچمه دی». تورک تاریخی، استانبول، نجیب عاصم.

۲) «عزالدين کیکاوس کندیسې شاعر اولدیفی کبی عهدینده ارباب شعر و انشایه زیاده رعایت ایدهردی. صنایع قیسسه میلی پک زیاده ایدی. قبری سیواسدا انشا ایتدیردیکي دارشفا دروینده در. (آذربایجان) ملکی فخرالدين بهرامشاه بن داود شاهک کریمه سیله ازدواج ایتمشدی» تورک تاریخی، استانبول، نجیب عاصم.

سل خسته لکیندن ارتحال ایدن عزالدینک تربسی قاپوسینا کندی یازدیفی بو یتلرک حک ایدیلهمسینی وصیت ایلهمش اولدیفینی (تواریخ آل سلجوق) ذکر ایدیر:

«بر جهانې ترك ایدوب کیتدیک رنجنی دیلده برک ایدوب کیتدیک
شمدهن کپرو نوبت ایردی سیزه ته کیم اول ارمشیدی بزه»:

«شمع که بودم یاندی و دو کندی تنم
هیچ اولمادی بر وجهله خندان دهنم
پروانه که یارغام اولمشدی منیم
راضی کاوره لر بونیمی دوشه بدنیم» (۱).

دخی بو حقیقه دلیلدر:

عزالدينك (۶۱۷) تاريخلرينده اولمىش اولديغنى دوشونيرسك اوغوزلارك هجرى
آلتنجى عصر سوكلاريندان باشلايان توركجه ادبياتلارينا شاهد اولورز. بوقدر وار كه بو
توركجه ادبيات سونوك و محدود بر حالدا قالير.
بر طرفدن ايران مدنيتى مقلدلىكى (۲)، ديكر طرفدن اسلاميتك تاثيرى ادبياتدا
دخى قوتلى ايزلر بر اقمشدر (۳).

(۱) (تواريخ آل سلجوق) (ابن بىيى) ترجمه سى (صحيفه ۱۰۰).

همين شعر ۲۸ نجى صحيفه ده علاء الدين كيقبادك شعرى اولاراق كوستريلير. هر ايكي سينده دخى
ماخذ ابن بىيى ترجمه سيدر، بو اثر اله كيچمه ديكي ايچون همين شعر (علاء الدين كيقباد) وياخود
عزالدين كيكاسه عائد اولديغىنى تحقيق ممكن اولامادى. هر حالدا بورادا بر ياكليشلق واردر.
(اداره).

(۲) «هله بو دورده ايرانك، توركلره مادتا مغلوب اولان بو قومك، معنوياتى، عادات و اطوازي
سلجوقيلرك قاينا قدر ايشله دي. لسان ادبيات، مراسم هپ ايرانى اولدوغى كبي چوجوقلاردا ويري له
(قيليج آرسلان) كبي اسملر يرينه ايران تاريخ قديميندن (كيكاسوس)، (كيخسرو) كبي اسملر
چيقاريلاراق ويري لى. ايرانيلىك تجديد ايدى لى». تورك تاريخى — نجيب عاصم.

(۳) «ممالك اسلاميه ده تاسس ايدهن تورك دولتلىرى زماندا كى ادبياتا كلنجه بونلاردا ملي
ادبيات كورولمز. توركلرك محافظه لسانه اعتنالاريله برابر محيطه قايليدقلارى دا جاي انكار دكلدر.
آبدان دولايى بو دولتلىر محيطه اويماق يولينا كيتديكلريندن عربى و فارسى ادبياتك حمايه و ترقي
سينه چالشمشلاردى، بالخاصه ادبيات فارسى بونلار دورينده و آنلارك تشويقيله درجه ششميه اصل
اولمشدر. ادبيات فارسى نك آثار مخلده سيندن بولونان شهنامه سلطان محمود غزنه وي طرفندن ياز
ديريلمشدر. ملكشاه سلجوقى ده كاشغردى قوداقو بليكك تاليف اولونديغى دورده ايراندا اصلا
ايرانى اولان وزيرى نظام الملك فارسى سياستنامه يازديرمشدر.

آنادولو سلجوقيلرى قطعه مذكوره نك تورك ششميه سبب اولدقلارى حالدا ادبيات خصو
صيندا فارسى نى ترجيح ايدهرك تشويق و ترغيلىرى سايسينده آنادولودا ادبيات فارسى روق
(پارلاقلىق) بولمىش و دعوتلىرى اوزرينه بر طاقم ادباى عجم آنادولوا كلمشدر. سلجوقيلر بونكلا
قالمايوب تاسس دولتلىرىدن اعتبارا فارسى نى لسان رسمى اخذ ايتمشدر. قيودات و دفاتر حكومت
تماما فارس اولاراق يازيليرلاردى.

خوارزم شاهلارى دخى لسانلارنى اهمال ايتمشلر و بر درجه قدر فارس ادبياتى نك ترقي سينه
چالشمشلاردى.

عثمانلى تاريخى — انجمن نشرىاتى — مطبعه اورخانيه (۱۳۳۵، جلد ۱، صحيفه ۲۷۵).

سلجوقیلر کبی ایران و آذربایجانا حاکم اولان تورکلرک حمایه لریله فارس ادبیاتی چوق ایلریله مش و فارس ادبیاتینا بویوک بر شهرت و شعشه ویرن (خاقانی شیروانیلر) (ملکی شیروانیلر) (ابوالعلی کنجویلر) (نظامی کنجویلر) کبی قیمتلی آذربایجان شاعر نری یتشمیش، ایچلرینده بر چوقلاری دا اصلا تورک اولدوقلاری حالدا فارسجا دان باشقا دیل ایله یازمادیقلاری ایچون قومیتلری ییله مناقشه لره و شبهه لره سبب اولموش و اولماقدادر.

دین تاثیرینه کلنجه یوقاریدا، صیراسیندا، سویله دیکمز کبی، دینک و بالخاصه تصوفک، بوتون تورک ادبیاتلارینا اولدوغی کبی، آذربایجان ادبیاتیندا بویوک تاثیر یولموشدر.

بر کره عربلرک استیلالاریندان بهری باشلایان و متمادیاً دوام ایدهن ضبط و وتسخر آقینلاری بوتون تورک نولکه لرینی آیاق آلتندا براقدیغندان غزنویلر، خوارز میلر، آتابکلر، موغوللار، تیموریلر الخ... کبی بر چوق آقینلارک متمادیاً گلوب، کیچمه سی، سیاسی اجتماعی و اقتصادی حیاتدا هیچ بر استقرار بر اقامامشدی. تهدیدلر، تضییقلر، اشکنجه لر، قتل عاملار قوربان ی اولان خلق دائما ایلری و کیزی حرکتلره تابع اولاراق گاه مهاجر لکه، گاه مقاومت مجبور قالیر، تابعیتدن تابعیته، دیندن دینه کیچیر، شاقین، بز کین ییلغین بر حالدا بولونوردی. بو وقتلرده اساسلاری سیاسی و شکیلری دینی (۲) اولان بعض باطنی

(۱) بورادا بالخاصه تورک دیبله یازان تورک شاعرلری موضوع تدقیق ایدیلدیگندن تورکجه یازمایانلاری اساس اعتباریله بحثزدن خارج دوتورز.

(۲) «بو دوره ننگ بر حادثه سی ده اورتا آسیادان طرفه اولدوغی کبی، آنادولویادا «شیخ درویشلر آقین» ننگ اولماسیدر. بونلار آنا دولونک هر طرفینه چکرتکه کبی داغپلمشلار، هر یرده تکیه لر یاپمیشلار، تصوف، عجم (فارس) ادبیاتینا رواج ویرمیشلر. عجم جه ننگ دولنگ رسمی دیلی اولماسیندا بونلار مهم عامل اولمشلاردر. بو شیخلر درویش آدی آلتندا اطرافلاریندا مهم قوتلر تشکیل ایدره ک، دولنگ سیاستنه فعالانه قاریمیشلار، پادشاهلاری، رجالی تکیه لرینه اتساب ایدهر بره درویش حالینه کیرمکه ییله مجبور ایتمیشلر. بوندان دا سیاست چوق ضرر کورمیشدر. بونلارک ضررلری ساده سیاست ساحه سنده قالمایوب ملی، حرثی، و اجتماعی مهم فئالیقلاردا یاپمیشلاردر. ملت تنبلیک، دنیا با لاقیدلیق، میستیکلیک کبی اک مضر آشیلاری آشیلامیشلاردر. ملتک جهانته، و سوکندا فلاکتته عامل، هم بویوک و مهم عامل اولمشلاردر». تورک تاریخی (رضا نور جلد ۳، صیفه ۱۳۳).

تشکیلاتلارک خلقک حریمینه ۱) قدر سوقولمهسی و تصوفی آدالارلا اوصانمش و امیدسزبو انسانلارا تسلی ۲)، توکل ۳)، سکون ۴) و یرمهسی دینی جریانک، تصوف فکرلرینک سرعت و سهولتله یایلماسنی انتاج ایدیردی. شیخلر، درویشلر بر طرفدن موعظه لری، تلقینلری، دیکر طرفدن قسری و شعرلری ایله خلقک روحنی، وارلیغنی الده ایدیرلردی. تورکستاندا بالخاصه (احمدیسوی) ایله ۵) باشلایان تصوف جریانی آذربایجانده و دولایسیله ده بوتون آنادولویادا یایلمشدی.

بو تورک صوفیسی هجه و عروض وزنیه یازدیغی تورکجه حکمتلریله تورک دیل و ادبیاتک دیرلمهسینه بر نوع خدمت ایتیش اولوردی. یدنجی عصر هجری سوکلاریندا و سکزنجی عصر هجری باشلاریندا یکی دن یکی یه دیریلن اوغوز دیل و ادبیاتک دینی و تصوفی بر کسوه آلتندا جانلنماقدا اولدوغینی کورورز.

کرهک یازدیغی سلیس فارسجا منظومه لریله عجم ادبیاتندا قیمتلی و خصوصی بر موقع دوتان، کرهک عروض وزنیه یازدیغی صنعتکارانه شعرلریله باشلایان ادبیاتدا بر چوق شاعرلره یول کوسترن، استادلق ایدن و بالخاصه هجه وزنیه یاراتدیغی صاف، صمیمی و عاشقانه تورکوز ۲) لریله بر ایکی عصر آذربایجان و آنادولو خلقینک لسان احترامینده دولاشان برنجی و قیمتلی ممثل (شیخ عزالدین پورحسن اسفراینی) در. متصوف بر شیخ اولان عزالدین اصلا (اسفراین) تورکلریندندر.

حسن اوغلونک مشهور تورک متصوفی (احمدیسوی) نک تاثیر آلتندا یتشدیکی، اونک (حکمت) لرینی ۱) اوقویاراق الهام آلدیغی محققدر. «دولت شاه سمرقندی» ۲) بونک حقنده بو سوزلری قید ایدیر:

۱) حریم — هر کسک کیرمهسی قدغن اولان حرمتلی یر.

۲) تسلی — بر آجی بی اونوتدرماق ایچون یاخشیلک ویا نصیحت (پند) ایتمک.

۳) توکل — ایشنی اللهه تاپشیروب نه اولورسه راضی اولماق.

۴) سکون — راحت.

۵) بو خصوصدا کوپرولو زاده محمد فؤادک «ایلك متصوفلر» آدلی اثرینده (احمدیسوی) بحثنه

باقکر.

۶) «تذکره» صاحبی «عاشق چلبی» موسیقی شناس شاعرلردن «مقامی» و (سلیمان برووسوی) دن بحث ایدرکن (حسن اوغلو) تورکولرینک او دور حیاتیندا پک زیاده معروف اولدوغنی آکلاتماقدادر. کوپرولوزاده فؤاد «ایلك متصوفلر» صحیفه ۲۰۰.

«عارف و موحد و مجذوب بر آدمدر. شیخ جمال‌الدین احمد ذاکرک مریددر. شیخ جمال‌الدین ده شیخ الاسلام المسلمین رضی‌الحق والدین علی‌لا آدلی بر ذاتیک مریدلرینددر. پورحسن بر چوق یرلرده اولیا سلسله‌سی میاندا داخلدر، آنجا شاعرلکجهده قیمتی یوکسک و دیار رومده مرغوبدر. فارس شعرلرینده «پورحسن» و توزکجه شعرلرینده (حسن اوغلو) مخلصیه بازاره.

(احمدیسوی) ایله مناسبتدار اولان علی‌لالانک حیاتنی و منقبه‌لری (۳) معلوم اولدوغنی کبی وفاتی‌ده (هجری ۶۴۲) ده‌در. حسن اوغلو علی‌لالانی مریدی شیخ جمال‌الدین احمد ذاکرک مریدی اولدوغینا کوره اوزینکده هجری یدنجی عصرک سوکلاری و سکرنجی عصرک باشلاریندا یاشامیش اولدوغنی آکلاشیلیر.

کوپرولو زاده فؤاد ۴):

«سیاسی و معنوی قاریشقیقلار، بحرانلار نتیجه‌سینده طریقتلرک قوتلندیکی، تصوف اثرلرینک چوغالدینی بر دورده یتشهره‌ک، اثرلرینی آذربایجان و آنادولو تورکلری آراسیندا عصرلرجه یاشاتان بو شاعرک هر حالدا آذری لهجه‌سنی قوللاندینی محققد؛ باشقا تورلو اولسا «آذربایجان» و «روم»دا شهرت قازانماسی امکانشیز اولوردی. بزجه «روم»دان مقصد آذری لهجه‌سینک حکمران اولدوغنی «شرقی آنادولو» ساحسی دیمکدر. بو اعتبار ایله «عاشق چلبی»نک اونونجی عصرده غربی آنادولودا معروفیتینی سویله‌دیکی «حسن اوغلو تورکولری» «عزالدین پورحسن اسفراینی» عطف‌ایتمک قابل ده کل کبی کورونور. معافیله بو اثرلرک اوزون مدت شرقی آنادولودا یاشادقدان سوکرا، مؤاخرا خلق آراسیندا بر آذ لهجه‌وی تعدیلاته اوغرایارق — غربی آنادولودا سرایت ایتمه سی امکانی یوق ده کلدر.

دییرکه بو مطالعه‌سی حسن اوغلونک تورکجه یازیلاری اله کیچمه‌مش اولدوغنی بر زمانه عائد بولوندیغندان تخمین‌در. بالاخره یینه کندسی طرفندن بولونان تورکجه بر غزه‌لی حسن اوغلونک بوتون آنادولودا معروف اولدوغنی اثباته کفایت ایتمکده‌در. شاعرک بو کون اله کیچمه‌ین دیواننک هر حالدا او زمان کورولموش، اوقونموش و تنظیر (۵) ایدیلمش، حتا بر چوق پارچالاری ازبرله‌نمیش اولدوغنی محققد.

کوپرولو زاده ۶):

«سکرنجی عصرده شعرلری قیچاق و مصر حوالیسینه قدر انتشار ایدن بو بویوک شاعرک تورکجه دیوانی هنوز میدانه چیقمامیشادا، اخیرا الیمزه کیچن صنعتکارانه بر غزلی اولجه تخمین ایتدیکنز

- (۱) حکمت احمدیسوی‌نک دیوانی‌در.
- (۲) «تذکره دولتشاه» M. S. O. ۱۴۷ ال یازماسی. فنا بر تعلیق قیرماسیله یازیلمشدر. له‌نینغراد —

دارائشون کتبخانه‌سی.

- (۳) بر ذاتک فضیلتنه و یاقشیلکده دائر اولان یازیلار.
- (۴) (درگاه) (استانبول ۱۳۳۷ نومرو ۶ صفحه ۸۳).
- (۵) تنظیر — بر شعره بکزه‌ده‌رک غیری بر شعر یازماق.
- (۶) فضولی دیوانی سوک استانبول طبعی (مقدمه) و (آذری ادبیاتینا عائد تدقیقلر) آذر نشر، باکو ۱۹۲۶، کوپرولی زاده فؤاد، صفحه ۱۰۱.

وجهله، اونڭ آذری شیوه سیله یازدیغنی کؤستمکده در. اسکی عثمانلی شاعرلریندن (احمد داعی) نڭ مشهور بر غزلی، شهبه سیز (حسن اوغلو) نی تنظیرا یازیلیمیشدر.»
حسن اوغلو نڭ فارسجا و تورکجه ایکی دیوانی اولدیغنی سویله یین دولتشاه تذکره سی فارسی شعرلرینه نمونه اولاراق بو غزلی یازیر:

«شوخ و بی رحم فتادست نکارم چکنم
برده اندیشه اوخواب ۱) قرارم چکنم

سرزنش میکنم خلق که زاری تاکی
من دل سوخته چون عاشق زارم چکنم

ماه رویم چوبدیدار نیامد روزی
شب تاریک ستاره نشمارم چکنم

یا زدل برد و پرداخت بدلداری من
او زمن غافل ۲) و من یدل یارم چکنم

غم مشوق درافکند زپایم چه دوا
کشت از عشق پریشان سروکارم چکنم

چون خدا در دوجهان روی نکو دارد دوست
من که (پورحسنم) دوست ندارم ۳) چکنم.

• بویوک ایران متصوف شاعرلرینی تدقیق ایله اونلارا نظره یازمش اولدیغنی آچینا چیقان حسن اوغلو سوك الدہ ایدیلن تورکجه غزلیله ده بر چوق تورک شاعرلرینه، او جمله دن ده ییلدیریم بایزیدک شهزاده سی (میر سلیمان) نڭ سرایی شاعرلریندن اولان (احمد داعی) یه تورنه ک اولمشدر:

۱) بعضی نسخه لرده «صبر و قرارم» در.

۲) بعضی نسخه لرده (فارغ) در.

۳) بعضی نسخه لرده (نکارم) در.

غزل (۱)

آیردی کو کلومی بر خوش قمر یوز جاققرا دلبر
 نه دلبر، دلبر شاهد، نه شاهد، شاهد سرور
 من اولسم سن بت شکل صراحی ایلمه قل قل
 نه قل قل، قل قل باده، نه باده، باده احمر
 باشیمدان کیتهمدی هرکز سنکلن ایچدیکیم باده
 نه باده، باده مستی، نه مستی، مستی ساغر
 شها شیرین سوزو، قیلیر مصرده بر زمان کاسد
 نه کاسد، کاسد قیمت، نه قیمت، قیمت شکر
 توتوشما نیجه در آتش بلورماز خصلت عنبر
 نه عنبر، عنبر سوزش، نه سوزش، سوزش مجمر
 ازه لده جام ایچنده یازیلدی صورت معنی
 نه معنی، معنی صورت، نه صورت، صورت دفتر
 (حسن اوغلو) سکا کرچه دعاجیدر ولی صادق
 نه صادق، صادق بنده، نه بنده، بنده چاکر

بو طرزده یازیلیمش فارسجا منظومه لره بر نوع نظیره اولان بو غزل یازیلدیغی
 عصره نظرا بر صنعت بدیعہ سی سایلا ییلیر. وزنی، آهنگی قافیہ لری، خصوصیلہ تکرار
 ایدیلن بر نیچه قافیہ لری شرق ذهنیتیلہ یازیلان اک صنعتکار منظومه لردندر. حسن
 اوغلینک عروض ایله یازدیغی شعرلرده موفقیت و صنعتینه، تکده اولسا بو غزلی قوتلی
 بر شاهددر. بو قدر وارکه، ینه فارس تاثیر آلتیندا فارس صنعتینه بکزه دیلهرک
 یازیلیمش و او صورتلده توزیندن سوکرا کلنره شکلی، آهنگی و طنطنه سیله کوکل
 چکن بر نمونه اولمش منظومه در. بزجه حسن اوغلینک اک قیمتلی اثرلری او خلق
 آراسیندا یایلمش، خلقک حسیاتینا ترجمان اولمش و عصرلرجه تکرار ایدیلیمش اولان
 تورکیلریدر، لاکن تاسفلر اولسون که، بونلار بو آنه قدر هیچ اله دوشمه مشلریدر. بز
 اونلاردا حسن اوغلینک حقیقی شاعر لکینی، صمیمیتینی حقیقی الهامنی، حقیقی عشقینی کوره

جکز. بو منظومه سینده سقولاستیک مدرسه شاعرلرینک تصنفلی تکلفلی عظمتی کورو
لور. دیلده تورکک صاف و صمیمی دیلی دکل، دینک و مدنیته تاثیریه فارسلاشمش
و عربلاشمش قاریشیق دیلدر. او زمانک آذربایجان ادبی دیلی ایله آنادولو ادبی دیلی
آراسیندا هیچ بر فرق یوقدی. بونی دا حسن اوغلینا نظیره اولاراق یازیلان بو (احمد
داعی) نك غزینده تدقیق ایده لیم:

«ایاخورشید مه پیکر،

جمالک مشتری منظر؛

نه منظر، منظر طالع،

نه طالع، طالع انور...

جمالکدان جهان کلشن،

دوداغکدان زمان کلشن؛

نه کلشن، کلشن جنت،

نه جنت، جنت، کوثر!

یوزو کدر آیت رحمت،

ئوزو کدر مظهر قدرت،

نه قدرت، قدرت صانع،

نه صانع، صانع اکبر!

سلیمان سیرتی سنده،

سکندر صورتی سنده

نه صورت، صورت یوسف،

نه یوسف، یوسف سرور

فلک شطرنجی اوتدوک،

سعادت مسلکن طوتدوک!

نه ملکت، ملکت دولت،

نه دولت، دولت قیصر

قاپو ددا فولارک بی حد.

ولی کمتر قولک (احمد)

نه احمد، (احمد داعی)،

نه داعی، داعی چاکر».

داعینک بو غزلی، چوق طمطراقلی، چوق تصنفلی اولوب، دیکریندن بر آزداها ایشلن میش اولماقلا برابر روح، ذهنیت، تلقی اعتباریله، حتا دیل اعتباریله اولکینک عینیدر. اساساً دیل عینی دیلک دوامیندن باشقا بر شئی ده کلدرد. زمانک محیطک، تاثیرلرک و اجتماعی عامللرک باشقالاشماسی یوزوندن، محیطاً عربله داها یاقین اولان اوغوز لارک دیلرینه عرب دیلینک آرتق بر تاثیر کورولدوکی کبی فارسلا داها یاقین اولان اوغوزلارک دیلرینه فارس دیلی بویوک بر تاثیر یاپمیشدرکه، بو تاثیرلر آلتندا جانلانا ادبیاتدا او تاثیرلری بارز صورتده کوروریز.

داعی تصوفی بر تربیه آلمیش بر شاعر اولدوغی حالدا دیلله، صنعتیله، ذهنیتیله تام بر مداح سرای شاعریدر. دیلی و معناسی اعتباریله عینی روحی "esprit" ویره (حسن اوغلو) حقنده ده بو حکمی ویره ییلمک ایچون اونک حیاتی حقنده، کیملرله و ناصل مناسبتده بولوندوغی خصوصدا معلوماتمز اولماق لازم کلیردی. داعی ادبیاتی، علمی، حتا تصوفی معیشت ایچون بر واسطه، بر آلت قیلمیش، حیاتیلمیش شعری اقتصاددی بر یول حالینه قویموشدرد. اونداکی تصوفی تعبیرلر، فلسفی ورموزی ماهیتلرینی غائب ایده رک میالغه ایله تعریف و ستایش اصطلاحلار حالینی آلمشدر.

«آیردی کوکولومی بر خوش قمر یوز، جاقزرا دلبر
نه دلبر، دلبر شاهد، نه شاهد، شاهد سرور».

و:

«شها شرین سوزوک قیلیر مصرده بر زمان کاسد
نه کاسد، کاسد قیمت، نه قیمت، قیمت شکر».

و:

«حسن اوغلو سکا کرچه دعاجیدر ولی صادق
نه صادق، صادق بنده، نه بنده، بنده چاکر».

دییه (حسن اوغلو) نک مخاطبینی بیله مه یورز. اونک مخاطبی ده (داعی) نک (میر سلیمان) ی کبی بر شاهزاده ویا بر سلطان ایسه اوکادا تصوفی آلت ایتمش، شعری حیات و اقتصاد واسطه سی قیلمش بر مداح شاعر دیمکده تردد ایتمه یز. یوق اگر مخا طبی حسن مطلق و معشوق حقیقی اولان وجود مطلق ایسه چیقاراجاغمز نتیجه طبیعی بوتون بوتون باشقا اولاجاقدرد. هر حالدا ئوزونک جذب ایدیچی بر شیخ اولدوغنی سویله بن قیصا و محدود ترجمه حالی اونک صادق بر دیندار و صوفی اولماسی لازم کلدیکنی کوستریرکه، او زمان بز، یازدیغی غزلده استعاری و تمثالی بر معنا ویرمک

و بوتون (قمر یوز) لری، (جاقزا دلبر) لری، (دلبر شاهد) لری، (بت شکل) لری، (باده اجمر) لری، (بندۀ چاکر) لری بره استعاره، بره رمز و تمثال اولاراق قبول ایتمک مجبوریتندۀ یز.

هر حالده (حسن اوغلو) نی هجری سکزنجی عصرده یاشایان و اسکی سقو لاستیک ادبیاتدا شهرت بولان یوکسک شاعرلردهن بری اولاراق تانیماقدا حقیقی یز. اونک کرهک دیلده، کرهک وزن و نظم کبی تاقیتقادا قوتلی بر صنعتکار اولدوغنی کوروریز. بو اعتبار ایله سکزنجی عصرده آنادولودا، روم سلجوقلارینک منقرض اولان حکومتلری اوزرینده حکومت قوراراق معناسیز بر صورتده (عثمانلی) نامنی آلان اوغوزلارک انکشافه باشلایان ادبیاتلاری اوزریندهده قوتلی بر قوؤدی بولوندوغو نادا شاهد اولورز.

(حسن اوغلو) تورکولری دییه یاد اولونان و خلقی بر ادا ایله و خلق وزنیله یازیلماش اولدوقلاریندا شبهه ایدیلیمه یئر اثرلریندن بعضی پارچالاریندا تصادف ایتسه ایدیک (حسن اوغلو) حقنده کی حکم و قناعتمز حقیقته داها یاقین اولوردی. او تور کولر بزه اوزلرینک یا (یونس ایمره) لره، (غیبی) لر و سائره لر کبی، دینی تلقیناتجی شاعر و درویش بر سیاح اولدوغنی اثبات ایده جک، یاخودده تصوفی فکرلی، دینی آکلایش صاحبی بر عاشق شاعر اولدوغنی کوستره جکدی. بو کونکی معلوماته کوره او متصوف بر شیخ، مجذوب بر تلقیناتجیدر. تاثیرینک بوتون آذربایجان، آنادولو، قیپچاق و مصره قدر یاییلمش اولماسی دا بو احتمالی قوتلندیره ن اجتماعی بر سبیدر.

قاضی برهاله الدیه

حیاتی. هجری سکزنجی و میلادی اون دوردنجی عصر بوتون کوچوک آسیا و اورتا آسیادا اجتماعی و اقتصادی بر بوزغونلیغک باش کوستردیکی هیچ بر قرارلی حکومتک قورولوب اوزون مدت دوام ایده مه دیککی بر آنارشی دوره سی در. عصرلرجه دوام ایده ن بویوک حکومتلر ییقیلوب یرینه بر چوق کوچوک حکومتلر به لیرمش ایدی. بوتون بو مملکتلر (طوائف ملوک)، بر دهره بکلیک حیاتی یاشایرلاردی. اساساً حیا تک قورولوشی ایله اجتماعی و اقتصادی اساسلارک تماماً اورتا عصرلر اصولیندا دوام ایتدیککی، حرث و مدینتک سقولا ستیک و مدسه محصولی اولدیفنی، دینک حیات اوزرینده دهرین بر حکمی بولوندیفنی زماندی.

بر طرفدن — اجتماعی وضعیتک قرارسزلغیندان استفاده ایدن دره بکله ايله سرکرده لر یيله، جرئت و احتیاص قوتینه بر چوق خلقی آردیندا سوروکله یوب کو تورور؛ دیگر طرفدن — دینک شمولی (۱) و کوکلی تاثیریندن استفاده نی دوشونن فورناز، جین فکرلی شیخلر و درویشلر صاف خلقک و جوانلارینی الدیه ایدیه رک اونلاری نوکلرینه قاتوب کیزلی مقصدلرینه ایرمک ایچون قوشدورورلاردی. هر حالدا خلق بو ایکی اجتماعی بلانک قانلی و قاتل تاثیرلری آلتیندا بر برلرینه کیره رک عصرلرجه چارپشمش، پارچالامش و پارچالانمیشدر. قاضی برهان الدین ده اجتماعی حیاتک بویله کشمکشلر ایچینده چالقاندیغی بر زماندا میدانا آتلمیشدر.

قاضی نلک زمانیندا یانیندا یاشامش و (بزم و رزم) آدلی (مفصل ۲) اثرینده قاضی برهان الدینک ترجمه حالینی دیگر محرر و مورخلردن داها صحیح یازمش اولان عجم مورخلریندن (عزیزین ارده شیر آستر آبادی) (بزم و رزم) ک ایلك فصلینده قاضی برهان الدینک آدی احمد اولدیغینی کوستریر. (عزیزین ارده شیر) ک بو قیدینی قیصر یه ده قاپان خانی دیلن یموق خانی جوارینده بر چشمه اوزرینده کی کتابه سی ده قوتلندیریر.

(ابن حجر ک ۳) افاده سینه کوره احمد برهان الدین ارنجاندا دوغولمیشدر. لکن قاضینک معیتنده یاشامش اولان عزیزین ارده شیرک روایتی داها قطعی و صحیحدر. برهان الدین هجری (۷۴۵) ایل رمضانک اوچنجی کونی قیصریه ده دنیا یه کلمیشدر. اصلا تورکدر. ئوز بویوک آتالاریندان محمد (خوارزم) دن قسطنمونیه کلمیشدر. «حمدک اوغلی جلال الدین حبیب قیصری قاضیسی اولموش و سوکرا بوتون اوغوللاری صیرا ايله قاضیلک ایتمیشلردر ۴). حسام الدین، سراج الدین سلیمان و نهایت شمس الدین محمد کلمیشدر که، بو احمد برهان الدینک باباسیدر.

(۱) اطرافلی

(۲) «(ابن حجر المسکلاتی) «الدرر الکامن فی اعیان المات الثامن» آدلی تذکره مشاهیر صاحبی بر عرب مؤرخیدر. هجری دو قوزنجی عصرک اورتالاریندا مصرده تولمیشدر. (دیوان قاضی برهان الدین در سعادت ۱۳۳۸).

(۳) «قاضی برهان الدین احمد فی الاصل تورک اولوب اوغوزلار (سالور) شعبه سندن ایدی. پدری «قاضی شمس الدین محمد» ایدی. بو چوق عصر قدر قیصریه قاضیلغی اباعن جد بلا فاصله بونک نسلته مخصوص اولموش ایدی. کندی ده اورادا یتشوب مصر و شام و حلبی دور ايله کمال تحصیله همت کوسترمیشدی. ایکرمی بر یاشندا ایکن بابالارینک موقعی اولان قیصریه قاضیلغنه نائل اولموش ایدی».

(۴) (میلادی ۱۳۶۴ هجری ۷۶۶) عثمانلی تاریخی — انجمن نشریاتی — جلد ۱ — صفحه ۴۸۲.

قاضى برهان الدين هم سلجوقلار، هم ده موغول اميرلرينه منسوب اولدوغنى ادعا ايدرمىش، بويوك آناسى موغول اميرلريندن برينك قىزى اولدوغى كىي جدى قاضى حسام الدينك قارىسى دا سلجوق اميرلريندن برينك قىزى ايميش. برهان الدينك ئوز آناسى دا جلالدين محمد مستوخانك اوغلى عبدالله چليينك قىزى ايمش و برهان الدينى دنيايا كىردىكدن پك آز سوكر ا ئولمشدر.

برهان الدين اون دورت ياشينا قدر چوققلغىنى قىصريه ده كيچىرمىشدر. داه كىچىجك بر چوقوق ايكن ذكاسينك كسكىن لكيله دقتىنى جلب ايدن برهان الدين بش ياشلايندا ايكن باباسيندان درس اوقوماغا باشلامش؛ اون ايكي ياشلاينا كيىر دىكى سىرالاردا تورك، عرب و فارس دىللىرىنى ئوكره نمش، آرتق اولاراقدا منطق و حكمته قدر اولان درسلىرى تحصيل ايتمشدى.

برهان الدينك اصل فعاليتى بوندان سوكر ا باشلاماقدا و كه نيشله مكده در. اون دورت ياشلايندا ايكن تحصيلىنى قورتارماق آرزوسيله مصره ۱) كىدرك، فقه، اصول، حديث، تفسير، هيئت و طب درسلىرى كورمش و اون دوققوز ياشيندا ايكن باباسيله برابر حجه كىدوبدر؛ قايداركن بر ايله قدر حلبده ۲) قالاراق علمى تبعلرله ۳) مشغول اولمشدر ۴).

كوپرولو زاده محمد قواد:

«ابتدا پدريندن تدرس ايتدىكدن سوكر ا شام و مصرده تحصيله دوام ايتدى. ۷۶۴ هـ باباسيله حجازه كىتدىسه ده عودتده باباسى مصرده وفات ايدىنجه حلبه كلى و برمدت اورادا قالدققدان سوكر ا تكرار «قىصريه» يه دوندى. ۵)

ديىر.

۱) «... برهان الدين قىصريه قاضىسينك اوغلى اولوب صباوتينده تحصيل علم ايجون مصره واروب علمى تحصيلدن سوكر ا بر فقيره صدقه وىردىكده فقر برهان الدينه سن بوندا مكث ايتمه (دورما). سن سلطان رومسين. دىجك تعجب ايدرك رومه كلوب سيواسدا درس تعليمينه مشغول اولدى» (مرئى التواريخ صحيفه ۴۱۱)

۲) ابن حجره كورده ده «حلبده دروس مرتبه نى (ترتيب اولونمىش) تحصيل ايتدىكدن سوكر ا مسقط رأسينه عودت» ايتمشدر. ديوان قاضى برهان الدين — ۱۲۳۸.

۳) تتبع — اطرافلى اولاراق تدقيق ايتمك.

۴) ديوان قاضى برهان الدين — درسمادت — ۱۳۳۸.

۵) «درگاه» نومرو ۲۴ — سنه ۱۳۳۸ صحيفه ۱۸۰.

نهایت قیصریه عودت ایدن برهان الدین میل و محبتی (توجهنی) قازانماغا موفق اولدوغی امیر غیاث الدین محمد طرفندن، باباسنڭ یرینه قاضیلغا تعیین ایدیلمشدی، هنوز ایگرمی بر چاغلاریندا ایدی (۱).

بلده نڭ کنج قاضیسی که نیش و اطرافلی معلوماتی، اداره و معامله ده کی موفقیترلی ایله غیاث الدین محمد اوزینی داها چوق سودیره دهك، بنی ارتناخاندانندن بو امرک دامادلیغنی ده الله ایتمشدی (۲).

خلقک امنیت و محبتی قازانان احمد برهان الدین زماننڭ بر چوق امیرلری و بکلری آراسیندا کی چارپشمالاردان، بنی ارتنا، قره مان اوغوللاری، موغول بکلرینڭ چکشمه لریندن استفاده یی قاجیر میر، هر دفعه سنده یا بر وزارت، یا بر امارت قاپیردی. نهایت سلطانلیغی ییله اله کیچیرمه مکه موفق اولموشدی.

بوتون بهادرلقلارینا، بو سیاستلرینه رغماً قاضی برهان الدین احمد دخی باشینی قلیجدن قورتارامادی. نهایت اوزی ده، وقیله ئوز دوستلاریندان و امیرلریندن ایکن کوجه نوب کیده رك آق قویونلو عشیرتنی تاسیس ایتیش اولان (قره یولوك) لقبیله منهور قارا عثمان بك الینده جان ویرمیشدر.

قاضی برهان الدین سیاسی اولدوغی نسبتده ده عالم و شاعر ایدی. سیاست تاریخینده براقدیغی آد اونوتولوب کیتسه ده، ادبیات تاریخینده براقدیغی آد هیچ بر زمان اونو تولمیا جاقدر. علما آراسیندا چوق معتبر اولان (ترجیح التوضیح) و (اکسیر العادات فی اسرار العبادات) آدلی ایکی عربجه اثری واردر.

بزجه قاضینڭ اک قیمتدار اثری آذری لهجه سیله یازدیغی (دیوانی) در. قیمتدار بر نسخه سی «بیریتیش موزه ئوم» دادر. بو نسخه حقنده جناب شهاب الدین بو معلو ماتی ویریر:

(۱) «بعضی غرضکارلارک سعایتیله ابتدا قصریه قاضیلغنی یا قلامایان برهان الدین، بر آز سوکرا بو املینه موفق اولدی» درکاه ۲۴، — صحیفه ۱۸۰ کوپرولو زاده محمد فؤاد.

(۲) «اما عقلا دان اولماقده هر حرکتی ناسه خوش کلوب محبوب قلوب (قبلرک سوکیلیسی) اولوب کتابلار تالیف ایدر. حتا «ترجیح علی التلویح» آنکدر. و قرایه صدقه ویرمه مائل و عسکری و علما ایله کوروشور ایکن سیواس پادشاهی فوت اولور. یرینه صغیر اوغلو محمد اجلاس اولونوب وزراندن و علمادان بر قاج کیمسه تدبیر امور ایدرلر ایدی. بو ائنده برهان الدینڭ باباسی فوت اولماقده یرینه سیواس قاضیسی اولدی. اما حکومت و ریاست اجراسندان عالم خط ایدوب مملکت کویا قاضییه مفوض (عهده سینه براقلمش) اولدی....» (مرئی التواریخ — صحیفه ۴۱۲)

«قاضى برهان الدين» دىۋانى كرك: ارض اوزرىندە بر تك نىسخەدەر. بو نىسخە «خېل بن احمد الملكى السلطانى» نىڭ خط دىستى ايله يازىلمىش و فوق العادە بر اعتنا ايله تەھىب (۱) و تەجلىد (۲) ايدىلمىش؛ (۷۹۶) تارىخىندە يەنى ناظمىنىڭ ۋاقتىدىن دورت سەنە اول يازىلمىش و ائەز جەت مەظەر اعتنا اولمش اولدىغىنا باقىلىرسا، بالذات قاضى برهان الدين اىچون احضار ايدىلدىكى ذەھبندە اولان لارا حق وىرىلە يىلىر. بو تك نىسخە اون دوھوزىچى عىرك نىسفاً آخىرىندا انكلىترە نىڭ درسەدات سفارتى كاتىبلىرىندە «طوماسى ھىوز» اسمىندە بر ذاتىڭ آنادولودا سىياحتى ائناسىندا الە كىچىرىلمىش و ئوزىنىڭ حىن ۋاقتىندا يەنى على التەرىب اوتوز سەنە اول «يىرتىش ھوزە ئوم» طرفىندە ساتىن آلمىش. بو دىۋاننىڭ ۋەقەلە مەلىكىمىزدە موجودىتىدىن بىلكە بر خەبەر دار دكل ايدىك، قەط اسلافمىزە (۳) قاضى برهان الدين مەجھول بر شاعر قالمامىش. خواجە سەدالدىن، مورخ عالى، طاشكېرى زادە قاضىنىڭ شەئىرىنى ئىئادە يىكر باندەرلار (۴).

بۇنى دا دىمەلىم كە، قاضى برهان الدين دىۋانى بو كۈنكى توركلر اىچون آسانقلا اوقونور و آسانقلا آكلاشلىر اثرلردن دكلدەر. اوقومانى چىتىلىشدىر: ايكى شىئى چىتىلىشدىر: برنجىسى؛ املا نىڭ بىرە يابانچىلىق؛ ايكىنجىسى؛ خطا نىڭ يازاركن ياكىلوب اونوتما لارى: مثلاً (نون) بىرە تەنۈن علامى كورورسكىز: «اوندان» ى «اندە» شكىلىندە، و «باردن» ى «باردا» شكىلىندە بولور. زمانمىزك (ق) لارى چوق ۋەت (خ) كىي يازىلىر. مثلاً، چوق ياقشى يىلدىكىمىز «آق ساق» كلىمىسى «آخىن» شكىلىندە يازىلىر.

قاضىنىڭ دىۋانى ايكى قىسمىدىن تەشكىل ايدىر. بۈيۈك قىسمى غزلىنىنى حاويدىر. ايكىنجى قىسمى ايكىرمى رىباعى ايله، شاعر ك «التويوغات» نامى آلتىندا جەم ايتىدىكى (يوز اون دوھوز) قەطمەن تەركىب ايدىر.

تۈرك كلىمىسى قاعدە عرىيە اوزرە جەم شكىلىنە قويولمىش. «تويوغ» اسكى تۈرك شاعرلىرىجە مرغۇب بر شەكىل نەزم ايمىش. ھەر تويوغ بر رىباعى كىي برنجىسى، ايكىنجىسى و سۈكىنجىسى عىن قاقەدە اولان دورت مىصراع دان تەشكىل ايدىر.

تويوغات، ئوز لىقت مەناسىدىن آكلاشلا جاعى اوزرە بر حىيات مەخفە سىيدىر. تويوغلار ك يوز اون دوھوز تويوغ عاشقانىە اولدىغى كىي، عاشقانىە اولمايان قومشولارى دا عشقە پىك يابانچى دكلدەر. تويوغاتنىڭ اگىرى «فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن» وزىتىدەدەر. قەط بىعضىلى «بارماق حىسابى» ايله يازىلمىش.

غەرب تۈرك ادبىياتىنا قاضى برهان الديننىڭ اوچ خەدمىتى انكار ايدىلمەز: بىرى بىرى عشقى ادبىياتىمىز كىتىرمەسى، زىرا او ۋەتە قەدر كە، شەرىمىزە عشق، تەسۋىف دونى ايله كىرردى. دىكرى ايلك دىفە اولاراق، غەرب تۈرك لەجەسىلە رىباعى تەنظىم ايتەمىسى، اوچونچىسى تويوغلار بىرە تانىتمىش اولماسىدەر. اسكى شاعرلىرىمىز بو تويوغ وادىسىنە اللغات ايتەمەسى؛ تويوغ نەمۇنەلىرى بارەسىندە دىۋان قاضىنىڭ رەقىس قالمىش مىستىقلىرىدىن مىسكداشمىز مەلىم اللقى لئونان افدىنىڭ ھەمىتە چاپ ايدىلن بۇكتابدا قاضى برهان الديننىڭ رىباعىيات و تويوغاتىنى كاملا غزلىياتىنى قىسماً بولماق اولار.

(۱) بىرە نەمە.

(۲) جەلد ئىمە.

(۳) اسلاف — كىچىمىش نسل.

(۴) ئىئادە يىكر باندەرلار — دىل ايله تەرىف ايدىرلەر.

دیلی، صنعتی و ذهنیتی

ایللرجه قاضیلک ایدن برهان الدین اوزیندن اول و سوکرا کلن بر چوق شیخلر و حتا شاهلار قدر ییله دینی ادبیاتا یا قلاشما میشر. اونک دیلی، حسی، فکری و افاده سی ده ئوز زمانی شاعرلرینک همان هاموسندان، حتا اوزیندن سوکرا کلنلرک ده بر چوقلاریندان چوق داها حیاتی در. شبهه یوق که، قاضی برهان الدین ده معاصرلری حتا ئوزندن اولکی شاعرلر کبی فارس ادبیاتندان بر چوق تاثیرلر آلیشدر. ئوزی فارسجا و عربجه شعرلر یازمیشر (۱). لاکن وجوده کتیردیکی دیوان آذری لهجه سینده در. اکر دیلی تدقیق اولونورسا، قولاندیغی عرب و فارس کلمه لری باشقا شاعرلرله نظر اچوق آز و محدود در. تورک کلمه لرینه قاضینک آیریجا بر اهمیت ویردیکی کورولور. بو جهتنده نظمینده بر آز چوق دوشکونلک، چوق اکسیکلک واردر. بر کره عرب و عجم وزنلرینک، یعنی عروضینک تورکجه یه تطبیقی یکی و ابتدائی اولدوغندان وزنلرله بو خصوصدا آلیش یقلق اویغونلق آذر. حالبوکه: دیلده عرب و فارس کلمه لری نه قدر چوق اولورسا وزنه موافق دولایسیله آهنگ و انتظام دا آرتا جاغیندان موفقیت داها چوق اولور. لاکن قاضی برهان الدین بو آسان موفقیتدن، کورونوشده کی بو صنعتدن قاجمش بر آز دوتوق و آهنگجه ضعیف ده اولسا تورک کلمه لرینی وزنه سوقماغا چالیشمیشر. کوکل ایسته ردی که، او بوتون توبوغلارینی هجه وزنیه، بارماق حساییه یازا یدی. لاکن زمانینک قطعی اجتماعی تاثیرلریله، عنعنوی ذهنیتینک چه بریندن قورتولوب، باشلی، — باشینا او یولا کیتمک ده آسان دکلد. بو قدر وار که، قاضی برهان الدینک دیلی ده، شعریه، صنعتیه، خلقک ئوز مالی اولوب؛ اونک طبیعی و صمیمی ترجمانلغینی ایدن خلق ادبیاتی ایله لسانی، شعریه و ادبیاتی غیر صمیمی، یاپما، اویندورما و چکی دوزه نلی بر حالدا بولونوب مدرسه لرله سرایدان قوت آلان علمی جریان آراسیندا بر «حد وصل» تشکیل ایتمکده در. دییه ییله رز که قاضی برهان الدین دیلی، فکرلری، حسلری و خیاللاریله داها آرتق خلقه یاقیندر:

(۱) مؤرخ (عینی) یه کوره عربجه و عجمجه شعرلری ده اولان قاضی (برهان الدین) ک بزجه اک شایان دقت جهتی آذری لهجه سیله یازان اک آسکی «شرقی آنادولو» شاعری اولماسیدر. فی الحقیقه دوغدوغی (دوغولدوغی) و یاشادیغی ساحه اعتباریه آنا دیلی (آذری لهجه سی) اولان قاضی برهان الدینک اثرلرینی لسان اعتباریه بو ساحه یه سوقماق طبیعیدر. (کوپرولو زاده محمد فؤاد، درگاه، نومرو ۲۴، سنه ۱۳۳۸ صحیفه ۱۸۰)

کو کولومه من دیدم که قنده سین (۱)
 غمزه سینک اوخلار یله قنده سین (۲)
 کیسوس یله بنده دوشدم در کوکل
 دیدم اکا نوله چونک (۳) بنده سین
 نولا ئویدم کوزمه سوردم سنی
 سن دخی عالمده بر ترونده سین (۴)
 بنده سین سن بنده یم بن طاپو کا
 بنده یم بن نیجه که سن بنده سین
 کوزلرم کریان و بزبان در کوکل
 لبلارون شکر اوزون پر خنده سین

غزلی اوقومش، بر خلق شاعرینک قوشماسی ویا دیوانی دویغوسنی ویرر. بوتون
 جناسلار، تشبیهلر، استعاره لر خلقک مالی... عجم افسانه لرینه، عجم عنعنه و قناعتلرینه،
 دینی ذهنیت و دویغولارا تلخیصلر، ایهاملارا یر یوقدر.

دیدى: کو کلکده ناوردر (۵)؟ دیدم: هم (۶)
 دیدى: کوزکده ناوردر؟ دیدم: دم (۷)
 دیدى: ناور (۸) بو عالمده مرادک؟
 دیدم: بر دلبر زیبای (۹) همدم.
 چودردک بویله مضمر (۱۰) در کوکلده
 نیچون اولمز جانوک جانومه مدغم (۱۱)

(۱) قنده — هارادا، نره ده.

(۲) قنده — (قان) دا، قان ایچینده.

(۳) چونک — چون که.

(۴) ترونده — ترفنده — تازه یتیشمش.

(۵) ناوردر — نه وارد.

(۶) هم — غم، آلم.

(۷) دم — کوز یاشی، قان.

(۸) نادر — نهدر.

(۹) زیبا — سوسلی، کوزل.

(۱۰) مضمر — کیزلی.

(۱۱) مدغم — عینی جسدن ایکی حرفک برلشوب شد (تشدید) لی بر حرف اولماسی. بورادا ایکی
 جانک بر بریله قاریشوب برلشمه سی دیمکدر.

لبوك درديله قانم سو اولدی
نولا کر دردمچون اومسم اسم

غزلی ده خلقك شعر لریندن آیریلما یاق و آیریلما یاق قدر طبیعی در: تصنف چکی
و دوزنسز بر صنعتی، حیاتی، جانلی بر افاده سی وار. آکلاتماق ایسته دیکی سهو کی
یاشایان بر انسانك سهو کیسی، دویان و دویورماق ایسته یین، سهو هن و سهو یلمك آرزو
ایدن مادی بر وار لیغك مادی بر دیله کی در.
قاضی برهان الدینك اك صنعتکارانه یازدیغی:

کلشنه کل نکارا بلبللی کور
حسنچون عالم ایچره غلغلی کور
آیینه آل الوکا باخ یوزو کا
کونش ایچنده دانه فلقلی (۱) کور
ساقی سیم ساق سون (۲) آیی (۳)
آز چوخ (۴) عمر ایچنده مل ملی کور
بلبل آوازی دکدی قولغنه (۵)
باخ صراحیله بو قلقلی کور
بلبلوک زارمسیچون اغلر کن
کوکل ایدر بکا که کل کلی کور

و:

تنك شکری لعل لبوك تنکه کتوردی
طوطیش بو کوکلمك آهنکه کتوردی
کوکلی بن قومشدم کوکلی یولینه
چاره ندرر شیشه (۶) چون سنکه کتوردی

(۱) فقل — قره بور دیمک اولوب بورادا شاعر (بنك) خال قصد ایدر.

(۲) سون — صون، ویر.

(۳) آیی — آیاغی، قومی.

(۴) چوخ — چوق.

(۵) قولغنه — قولاغینا.

(۶) شیشه — شیشه یی.

قوردی قشی (۱) یاین و کزلاردی کوزی اوخ (۲)
 مکر که بو ترکیلرین اول جنکه کتوردی
 جانومی سچی (۳) قیلی یاخر عود کبی چون
 قانون بودر هر نه که (۴) چنکه کتوردی
 ویر کل النه ساقی طولو جامی واکله
 شول لطفی که اول باده کلرنکه کتوردی

و:

بن نجاسی دیرلم سندن اراخ (۵)
 یلمازم نه قیلیم سندن اراخ
 کوزلارم یاشی درر سایل (۶) شها
 بن دخی هم سائل (۷) سندن اراخ
 دل دیرسین جان ویرورم بن عوض
 دیرلم که دل دیرلم سندن اراخ
 قل قلیچون کیسو کوک مسکن اولوب
 بوینومی قل قیلیم سندن اراخ
 کوزلارم کیروور کوکولم قاننه
 کوز قانینه مایلیم سندن اراخ
 جان جنوکه متصل در ای نکار
 هم ینه بن حایلیم سندن اراخ
 سندن اراخ سندن اراخ یانارم
 صنمه که بن غافلیم سندن اراخ».

بو غزللری ییله بزم (علمی جریان) دیدیکمز (مدرسه — سرای) ادبیاتینک
 چورویوب پوزولمش کوزه للکیندن، قومش ظرافتیندن اوزاقدیر. قاضی برهان الدین
 یازیلاریندا وحشی بر کوزه للیک، طبیعی بر وحشت کوسترمکی آلی پوللو، اویالی
 بویالی، ساخته مدنیت ریاکارلیقلارندن اوستون دوتیر. هر حالده قاضی برهان الدینک
 یازیلاری اسکى تورك شعری ایچنده اک صمیمی، اک حیاتی، اک طبیعی اولانلاریدر. بو:

(۱) قشی — قاشی، (۲) اوخ — اوق، (۳) سچی — ساجی، (۴) هر نه که — هر نه بی که، (۵) اراخ —
 ایراق، (۶) سایل — آقان، (۷) سائل — دیلنچی.
 آذربایجان ادبیاتی تاریخی I حصه - 11

اولموش تنومه عشقی آنوک روح دکلمی؟
 غمزه سیله دل دخی مجروح دکلمی؟
 عشقیله قوشندی کو کلم یولنه آنوک
 عشقیله قاخلین قپو مفتوح دکلمی؟
 کیرپو کی نه قلدوغنی سن صنمه معما
 کو کلدنه آنوک یاره سی مشروح دکلمی؟
 بک ییلده اکر نوح یشادیه بک یاش
 اول یاش بکا بر لحظه ده ممنوح؟ دکلمی؟
 معشوقله عاشق بر اولور عشق اوديله
 ماح دخی پس هم ینه ممدوح دکلمی؟

غزلینک سوک بیتده حس اولونان «تصوف رنکی کبی بعض یازیلاریندا تصوفه
 بویله بر یاقینلاشما یوق ده کلدن. لاکن بو یاقینلاشما عصرینده کی متصوف شاعرلرک
 یازیلاریندا کی تصوفدن چوق اوزاقدن. هیچ بر زمان تصوف قاضی برهان الدینده بر
 غایه اولاراق کورولمه مشدر. بوتون حیاتی و اجتهدی اعتباریله بر حیات آدمی اولان
 بو جانلی شاعر فکرلرینک، حسلرینک، هیجانلارینک ترجمانی اولان شعرلرینده ده
 تامیله حیاتی اولموشدر:

یار ییزومیله نیا، کور که نه آل ایلدی
 تا که یاشوم قان اولا یا کفن آل ایلدی
 آغزنی کورالی درلیکم اولدی کمان
 ییلینی کوسدارلی (۱) یینی خیال ایلدی
 جانومی آلدی کوزی کو کلم اپردی (۲) طوزی
 شهد و شکر تک سوزی عقلمی لال ایلدی
 هجرنه دویمیزم وصلنه ایریمزم
 شول صنمک که یوزی بدری هلال ایلدی
 حسنی که حق لطفی در ییزا حرام ایدین (۳)
 کوزلری عاشق قانن نیشه حلال ایلدی

(۱) کوسدارلی — کویشته لی، (۲) اپردی — آپاردی، (۳) ایدین — ایدوبن.

بیل داخی آواره در طولشالی (۱) زلفنا
 پری در اول اکا چون قیلله قال ایلدی.
 کرچه کباب ایلدی عشقی اودینا جانی
 یار آغزنک یارنی ییزا (۲) زلال ایلدی

غزلی، تلمیح‌لری و تشبیه‌لری اعتباریله بر آز (علمی جریان) محصول‌لاری آراسینا
 کیریرسه ده، تمامیله او چارچیوه‌نک ایچینده قالماییر (تویوغ) لاری آراسیندا:

کوکلدا کز لو بولسا بر تاسه در
 عمرلا اجل دخی همکاسه در
 دنیا بزمنده ایکی عالم دخی
 عشق اری قاتندا هم بر کاسه در

و:

بلو (۳) در حق قاتنده کردارمز
 ایله کم وار مسمل (۴) و مردارمز
 ساقی ویر کل الوما (۵) طلو (۶) اینخ (۷)
 کم کیدا (۸) بو کوکلدا (۹) ژنکارمز

و:

نطعوکک یوزنده پک آیات اولور
 کم که اولور آنده فیل و آت اولور
 شهرخوکی کم کوررسا حق طنوخ (۱۰)
 شه‌مدادن (۱۱) اول یوزکده مات اولور

و:

عشق اری اولدر که مست اوله مست
 نچه که نیست اولا اول هست اوله هست
 نچا که باشی کوکا بیتاریسه
 یازیلو اراسنده پست اولا پست

کبی تصوفی آشکار کوستره‌ن پارچالاری وارد: ئویله اولماقلا برابر او طریقت پرست

(۱) طولشالی — دولشالی، (۲) ییزا — بزه، (۳) بلو — بللی، آشکار، آیدین، (۴) مسمل — تمیز،
 (۵) الوما — الیمه، (۶) طلو — دولو، (۷) اینخ — آیاغ، (۸) کیدا — کده، (۹) کوکلدا — کوکولده‌ن.
 (۱۰) طنوخ — طانوق، (۱۱) تمدان — دیمه‌ده‌ن.

و تئقیناتچی بر شاعر ده کلدر. اوندا تصوف آنجاق بر علم بزه کیدر. بو تو یوغینی کوزدن کیخیره لیم:

اوزینی آلیشخ (۱) کورن سردار بولر

انا الحق دعوا قیلن بر دار بولر

ار اولدر حق یولنا باش اوینایا

دوشکدا (۲) اولن (۳) یکت مردار بولر

دیین (قاضی برهان الدین) ه بو تو یوغی سویله تهن تصوف روحی ده کل، بلکه ییکیتلک، قهرمانلق ساقه سیدر.

أرنلر اوز یولنده أرتك كرهك

میدانده ارکک کشی نرتك كرهك

یاخشی، یامن (۴) قاتی، یومشخ اولسه خوش

سرورم دیین کشی ارکک كرهك

دیین چارپیشاجاق رقیب آرایان قاضی برهان الدینک بو یازیلاری بره ر حماسی شعردر. بو طرزده کی شعرلری حرارتلی، جوشغون، خلیجانی کوکلنک بره ر فریادی، بره ر نعره سیدر ده نیله ییلیر.

سیل آخر (۵) هاله (۶) بو دم یاشم بنم

یورکم قانیله در آشم بنم

غیرتیچون بر قوشخ (۷) قوشانلم (۸)

آنوکچون کیدسر باشم بنم

کبی یازیلاری عادتاً قهرمانلق شعرلری نمونه لریدر. اسکی شاعرلریمزدن همان هیچ برینده بز بو یولدا افاده و معنایی کوره میرز. بونلار ئوز حیاتیئنگ، ئوز تجربه و سرگذشتلرینک بره ر حکایه سی دیمکدر و بونلاری آچیق بر یوره کله، آچیق بر دیلله سویله ییر، مثلاً:

کوزهل چوخ آراسنده دلبر قانی

طاشلر کوپ اورتا ییردا جوهر قانی

(۱) آلیشخ — آلیشق، (۲) دوشکدا — دوشکده، یاتاقداء، (۳) اولن — ئولن، (۴) یامن — یامان، (۵) آخر — اقار، (۶) هاله — هله، (۷) قوشخ — قوشاق، (۸) قوشانلم — قوشانالیم.

قوچ و بغرا ایغری چوخ کورمشوز
آدمی لر ایچنده سرور (۱) قانی

توبوغی، زمانندا کی (سرور) لری هیچه سایان حقیقی ییکیت، حقیقی قهرمان کورمه دیکنی بر آزدا تاثیر، بر آزدا ألمله اورتایا آتیر.

قاضی برهان الدین ساده آذری تورک ادبیاتندا ده کل، عموم تورک ادبیاتندا تک قالمیش، نوعی شخصینه منحصر بر شاعر در. ییکیت، قاوغاچی، ییلماز و اوصانماز بر سیاستجی در. عزیمنده، ارادتینده ساغلام در. تلقی و ذهنیت اعتباریله جدا تدقیقه ده کر بر تیپدر. آبی و فنا هامو خصلتلی آز چوق یازیلاریندا کورونمکده در. قاضی بوتون دیندارلیغنا، بوتون مسلمانلیغنا رغماً اوزینی توکل زنجیرینه ییله باغلی کورمک ایسته مه یر، او قیدلره ییله عصیان ایدیر. قولوق، کوله لك ایتمکه ئەنکه ل اولان بر غروری، یالتاقلا نمایا دشمن بر بنلیکی وار:

رعیت (کیلیری) (۲) شول شاهه در
کیجی (۳) کندز (۴) قلماخ (۵) شول ماهه در
قورقمزم بو دنیاده هیچ کیشی دن
جانومک امانتی اللهه در

«دیهن قاضی بورادا کی (الله) سوزینی ییله قافیه خاطری ایچون قوللانمیشدر دییه ییلرز. وقت وقت حقه سیغنامقدان بحث ایدن قاضی:

هر زماندا تنکری یاخری (۶) بر چراخ (۷)
اکایامن (۸) ساغنن قالور ایراخ
دشمنی حاقا (۹) سغینب (۱۰) باسرزا (۱۱)
ساقی تیز طوت ییزا طلو (۱۲) آیاخ

مترزینده توبوغلار یازار که بز بورادا «حقه سیغینماق» سوزینی ساده جه دوستلارینک، آرقاداشلارینک وفاسزلیغنی، نامردلیکنی کوسترمک ایچون یازدیغنی، ئوزوندن، قیلیجندان باشقا دایاناجاق، کووه نهجک کیمسه سی اولمادیغنی آکلاتماق ایچون

(۱) سرور — بر طاقه نك اك ایلری کلنی.

(۲) اوقوناماشدر (مؤلف) — کوله لری اولمالی (اداره).

(۳) کیجه یی، (۴) کوندوز، (۵) قیلماق، (۶) یاقار، (۷) چراغ، (۸) یامان، (۹) حقه، (۱۰) سیغینوب،

(۱۱) باساریز، (۱۲) دولو.

سویاه‌دیکنی ظن ایدرز. بر کره ترجمه‌ حالی اطرافینک رقیبلرله دوشمنلرله دولو اولدوغنی کوستردیکی کبی بو:

یار کره‌ک یاریلا ۱) همرنک اولا
کرنشاط و عیش و صلح و جنک اولا
اول ایکنی یاروک که اویشمز ۲) بلا ۳)
ایشلری اورتاده شیشه سنک اولا

تویوغودا بونی کوسترر. قاضی ذوق و صفا مجلسینده‌ده حرب و قاوغا عالمینده‌ده.
«همرنک یار» آراییر و اونو بولامادیغنی کوستریر:

یار اولدر که یارلا همدرد اولا
یارندا ۴) یوز قایتارا ۵) یاز سرد اولا
ییمک، اچمک یاخشلیخ ۶) کونن کورن
ار کوننده کردونا ۷) نامرد اولا

تویوغی بو حقیقتی داهادا آیدینلاشدیرر. ییکیتلکه قارشى بر عشق دیویر:

اوتوروب جمع ایچون یارانلردر
کیم بونی ییلیرسا آر، آنلردر
کیمه کم باخارسان هی باخما
قنچارو ۸) باخارسان ارنلردر

و:

ارنلر دشمنلری اولا شورلر
غمزه لر بر برینی قولاشورلر ۹)
بن قولی یم دنیا‌دا اول نرلرک
که بو دم میداننده کوکراشورلر

تویوغلاریله افاده ایدیز. لاکن چوق کیچمیر که اطرافینده کی ادرک وفاسیزلیقلارینی.
آجی تجربه‌لرله آکلایر:

أرنلرک هر ایشی آرانه‌در
قپلانلر طوتدوغی ایش شیرانه‌در

۱) یار ایله، ۲) اویوشماز، ۳) ییله، ۴) یارینده، ۵) قایتاران، ۶) یاقشیلق، ۷) دونه، ۸) هانسی.

یره، هانسی طرفه، نه یانه، ۹) قووولاشورلار.

مایه لر مایه لغین اتسا نولا
بوغرالخنی (۱) قلسا ایش نرانه در

دییر و:

ارکشی ارعیندا (۲) کور اوله کر
دنیا دا آدمی لر یولر بشر
محکمه طوتمانجه کم نابلا (۳)
صافی میدر یاخود قاتخلومی (۴) زر

توبوغی ایله ده پاشا دوشه ممدیکینی آلدان دیغنی عادتاً ضرب مثل قوتینده بر افاده ایله
آکلاتیر:

جانه جان ویرماینون (ویرمه یه نڭ) نه جانی وار
جان ویرانون آدیله (آدی ایله) صانی وار
ارکشینون متاعی ارکک اولور
جوهرینون لعللا مرجانی وار

و:

ارمی در سرباز و زربان (۵) اولمین
الجا (۶) اورد کلرا باز اولمین
ییمک ایچمک کلک (۷) اوینامخ (۸) حرام
ار کوننده یاره دمساز اولمایان

دییه استهزالی و غرورلو بر مقایسه دن سوکرا:

شول کشینون که جانندا دردی وار
اشک سرخ و رنگ روی زردی وار
الده یش برمفی (۹) دوزکم کورمش
مرد اولان ییردا لایب نامردی وار

تحقیریه توزینی تسلی ایدیر و:

(۱) بو غرالیغنی، (۲) عییندن، (۳) نه ییله، (۴) قاتیقلمی، قاریشقمی، (۵) بو مصراع هر حالده خطائی ضبط اولونمشدر (زربان) کلمه سی صریح اولمادیغنی کبی، موقعی ده (سرباز) دان اول اولماق لازم کلیر، چونکه (سرباز) قافیه تشکیل ایتمکده در. (۶) آلاجا، (۷) کولمه ک، (۸) اویناماق، (۹) بارماق.

کو کول آلن دنیا دا دلبر دلبر
 (که اوخرز ۱) حسنی اذبر اذبر
 عالمده بک قارغیا ۲) بر ساپان بس

دنیا دا سرور کرک سرور سرور
 دییه قاوغا میداندا (یولداش سیز) قالان برهان الدین عیش و عشرت مجلسینده آش
 آرا ماغا دورور. عشق عالمینده ده (سرور) و (وفالی دلبر) آرایان قاضی تونینی بو
 توزاغا دوشورمک ایسته مهیر، حتا ضعیف کویستره ن کو کلینه قارش:

کو کلم تک کورمدم بر چین کو کل
 قامو کو کل کو کلمه پرچین کو کل
 طولش ۳) زلفو که یتیرمش اوزون
 ای کو کل، قارا کو کل، مسکین کو کل

دییر و:

دلبروک ایشی عتاب و ناز اولور
 چشم جادو، غمزه سی غماز اولور
 ای کو کل صبر ایت، تحمل قیل اکا
 یاره ایرشمک ایشی آز آز اولور
 دییه کو کلونی آووماغا چالیشیر، لاکن سوزینی کیچیرمهیر.

یولکا جانین ویرن جانبازمش
 عشق اری معشوقه دمسازمش
 کزلیم دیریدی عاشق زارینی
 کوز یاشی یوز صاروسی غمازمش

دییه عشقنی ساقلا یامادیغنی اعتراف ایدیر. قاضی برهان الدینک عاشقانه یازیلاری
 قیمتلیدر. بونلاردا دا نظره چارپان ساده لک، صفوت و صمیمیلیدر.

دیدم لبوکی صورسم وامسم اولامی
 بو دردمه بنیم عجب ام سم اولامی
 چوق ایرمز الوم و صلو که دوشمیشم ایرخ
 دوشده خیالو کک لبن امسم اولامی

شاد اولورسم وصلو کله غم اولامی
بن ایرمزسم نسنه سیزه کم اولامی
صد پاره و مجروح ایدر ایدم جگری
لعلو کله بلسم اکا مرهم اولامی

شاهایوز کک کوئنی دیرسم اولامی
نه چکدو کمی یوز که دیرسم اولامی
پسته لبو کک دیلا کی (۱) بندن جاندر
رد ایلا بن سوز کی سیرسم (۲) اولامی

رباعیلری دینیله ییلیر که کوزهل بر (قوشما) ویا عاشقانه وشوخانه (دیوان) ک' آیری
آیری پارچالاریدر. بو شعرلرک نه معنالاریندا، نه ادا لاریندا، نه شکل و صنعتلرینده
عجم اصولی تعریفده مبالغه لر و صنعیلرک کورولور. تمامیله انسانی، تمامیله طبیعی
حسلر و آرزولردر.

بن لبرو کی جانومه ام سم کورورم
کوزک یاراسن کوکله مرهم کورورم
عشقون اودنی که یاخه ایکی جانی
بن کندو جانومه یالو کز کم کورورم

رباعیسینی اوقورکن بوندا فضولینک او یانیق، او دردلی افاده سنی دویماق، ممکن
اولماز. هله «کوز یاراسینی کوکله مرهم کورمک» هم عاشقانه همده شاعرانه بر
افاده در. بو رباعیلرک فضولیلره بر صنعت و شعر استادی اولدوغندا شبهه وارمیدر؟
هله بو:

دیدم که: لبک! دیدی: نه شیرین سویلر
دیدم که: ییلک! دیدی: نه نارین سویلر
دیدم که: جانوم! جمله فدا در ساچو که
دیدی که: بو مسکین هله وارین سویلر

دیدی که: نیچون کوزو کی پرئم کورورم؟
یا کوکولو کی بن نیشه پرغم کورورم؟

دیدم: صنما آنوکچون که لبوکی

دایم کورمازم ولی دم دم کورورم

رباعیلری کبی شوخانه و ظریفانه یازیلیمیش اینجه و نارین خیاللر، حسلر و بدیهه لرا له
دولو شعرلرینک حبیبیلره، فضولیلره (دیدم — دیدی) شعرلرینی یازدیرهاغا سائق
اونمادیغنی کیم ادعا ایده ییلیر:

اول کوز که یوزک کورمیه کوز دیمه اکا

شول یوز که توزک سیلمه یه یوز دیمه اکا

شول سوز که ایچنده صنما وصفک یوق

سن باد هوا طوت آنی سوز دیمه اکا

شعری یازیلما سایدی (ذاکر)ک:

«مشتاق ۲) لبک ساغر صهبایه باخارمی؟

بر کوز که سنی کورمیه دنیایه باخارمی؟

آلوده قد و رخ ۳) و چشمک اولان عاشق

سروه، سمنه، نرکس شهلا ۴) یه باخارمی؟...»

غزلی میدانا کلیرمیدی؟

البته قاضی برهان الدینک تورک ادبیاتیندا بویوک بر ایزی و بویوک بر تاثیر
واردر. لاکن نه یازیق که ئوزندن سوکرا کلن شاعرلر کرهک دیل، کرهک صنعت،
کرهک ذهنیت و کرهک الهام اعتباریله اونک قدر تورک روحینه، تورک عنعنه سینه، و
تورک دویغوسینا رعایت ایده مه مش (عرب—عجم) صنعتینک، اسلام قوزینک بویومسینه
(سحریته) باغلانوب کیتمشلردر.

قاضی برهان الدینک دیوانیندا بوتون قلاسیق دیوانلاردا کورولن مناجاتلارا
نعتلره، قصیده لره تصادف اولونماز. اونک سرکشی روحی ایران عنعنه سینک بو
چهنه برینه ده بویون ویرمه مشدر. قاضینک غزللری داها چوق «عروض» ایله یازیلیمش
بره «قوشما» بره «دیوان» در. هله قاضینک اوستون دوتدیفی (رباعی) و خصوصیه
(تویوغ) شکللری سوکراکی شاعرلرده آز کورولمکده هله (تویوغ) بوتون بوتونه

(۱) بدیهه — دوشونمکسزین بردنبره سویله نهن شعر.

(۲) مشتاق — بر شیه جان آتان.

(۳) قد — بوی. رخ — یاناق.

(۴) شهلا — قویو، مائی.

اونودولوب کیتمکده در. قاضینک شعر و صنعت خصوصیندا برجه کناهی عروضه التفات ایتمش اولماسی، هجهیی توکسوز براقماسیدر دییه ییلیرز. عمومیتله هجهیی قوللانسا ایدی. بلکه توزیندن سوکرا کلنلره دخی جانلی بر نمونه اولوردی.

هر حالدا قاضی برهان الدین، یازیلارینک شکلی اعتباریله اولسون، معناسی، موضوعی و الهامی اعتباریله اولسون، بوتون تورک ادبیاتی ایچنده آشسیر بر تورک صنعتکاری سیماسیله یاشاماقدادر.

نسیمی

هجری سکرنجی و میلادی اون دوردنجی عصرک سوکلاریندا یتیشن و تورکجه یازان شاعرلرک اک قدرتلی، اک قوتلی و اک صنعتلیسی شبهه یوق که (نسیمی) در.

همان بوتون تورک عالیمینده شعرلریله درین بر ایز، قوه لی بر تاثیر براقان (نسیمی) ننگ کرهک دوغولدیغی یر، کرهک منسوب اولدوغی قومیت حقنده اسکی تذکره لریمزک ویردیکی معلومات بری برنی پوزماقدادر.

نطفی (۱)، قینالی زاده حسن چلبی و بیانی تذکره لری (نسیمی) ننگ (بغداد) لی اولدوغنی سویله یورلر. و (نسیم) آدلی ناحیه دن اولدوغی ایچون (نسیمی) تخلص ایتیشدر ادعاسیندا بولونورلار.

(مرتئی التواریخ) اوننگ منشایندن بحث ایتمه دیکی حالدّه اصلنی و قومیتنی میدانا قویازاق: «نسیمینک اصلی ترکماندر». دییر که:

«اگر چه جهانده سن جانندن نهان سن
دکولسن جانندن آبرو بلکه جان سن»

مطلعلی غزلینده کی بو:

(۱) «سادات صحیح الانسابدان اولیا، ولایت مابنددر. دیار بغداددا (نسیم) آدلی ناحیه ده ن اولدیغی مناسبتله (نسیمی) تخلص ایتیشدر. اسم شریفی سید عمادالدیندر و ابدالان زمزه سینه رئیس و رهیندر. (بول کوسترن) ترکی شعرله اول اول شهرت بولمشدر. و مرادخان غازی دوریندم رومه کلیمشدر».

تذکره: نطفی در سعادت ۱۳۲۴ صحیفه ۳۳۲.

«عرب نطقی دوتولمشدور دیلونگون

سنی کیم دوردین کیم ترکمان سن» (۱)

ییتنده کی (ترکمان) کلمه سیله ئوزونوکه ده ئوز اصلینه اشارت ایتیمیش اولدوغی ادعا ایدیه ییلیر.

سائر بر چوق تذکره لرده بغدادلی اولدوغنی قبول ایتمه یرلر؛ مثلا، (تاریخ ادبیات عثمانیه) مؤلفی فاتق رشاد بک (دیار بکر) لی اولدوغنی سویله ییر. فاتق بکک بوقناعتی: «ترکمان جنس و آمدی دریارد» دییهن تذکره صاحبی (عاشق چلبی) نڭ سوزلرینه استناد ایتدیریر. «عثمانلی مؤلفلری» صاحبی بروسالی محمد طاهر بک ده بو قناعته دره. لاکن اثرینڭ بریرینده ده نصیبین لی اولدوغنی یازما بر دیوانی نڭ ظهرنده کورولدی. «دیر ۲» (نسیمی) حقنده تدقیقاتدا بولونان کنجلردن محمد خالد (۳):

«... بز بعض مورخلره و از جمله ابن حجره استاد، نسیمینگ نه بغدادلی، نه ده دیار بکرلی اولمادیغنی ایلری سوره ییلیرنه.

دیر. لاکن نره لی اولدیغنی کوستره ییر. هیچ بر ماخذ و هیچ بر وثیقه کوستره مدن (نسیمی) یه ییر، یورت تعین ایدیلرک سوزلری هیچ بر قیمتی حائر اولاماز.

بوتون بو ادعالارلا؛ نسلی، نسبی و یوردی معین اولامایان (نسیمی) حقنده «تاریخ ادبیات درسلی» یازان ابراهیم نجمی ده:

بن که بو کون نسیمی یم، هاشمی یم، قرشی یم
بندن اولودر یتم آیته، شانه صیغمازم

ییتنی شاهد کتیره ره ک:

«فاتق رشاد بک» جنسی تورکمن و مولدی دیار بکرده دیرسه ده، بو افاده ایله ساداتدان اولدوغنی ادعاسی و بالاداکي ییتنڭ دلالت صریحه سی آراسیندا مبیایت واردر.
دیر:

کوپرولو زاده فؤاد کرک «ایلك متصوفلر» (۴) آدلی تبتعنامه سینده، کرک سؤک

(۱) یازما دیوان، صحیفه ۱۷۱ — ۱۷۰.

(۲) عثمانلی مؤلفلری (صحیفه ۴۳۳).

(۳) (تذکره نویسلیرمزه نظرا نسیمی نڭ حیاتی) مقالسی (یکى نسل) سایى ۱۳۳۸، ۲ (صحیفه ۱۱).

(۴) «عثمانلی ادبیاتدا بویوک و مهم بر موقعی حائر اولان — چوق قوتلی بر روایت کوره «فضل حروفی» شاکردلریندن — «سعید غمادالدین نسیمی» مشهور اولدیغی و جهله حلبده (۸۲۰) ده تولدورولمشدر (کشف الظنون، ج ۱، ص ۴۰۱، لطیفی تذکره سی، ص ۳۳۲) اونڭ عراق، شرقی آنادولو، آذربایجان ساحه لرینده بک معروف اولان دیوانی و مناقبی، داها دوقوزنجی عصر اثناسیندا «خراسان» و ماوراءالنهره یا ییلمیشدی. (۹۰۴) ده «سلطان حسین باقرا» طرفیندن صداتره تعین ایدیلن «امیر کمال الدین حسین» ک «مجالس العشاق» یندا بر مجلسی ده (نسیمی) یه تخصیص اولونمشدر. ایلك متصوفلر — کوپرولو زاده فؤاد — صحیفه ۱۳۹.

زمانلاردا استانبولدا باسیلان فضولی دیوانه (۱) یازدیغی مقدمه ده (نسیمی) دن بحث ایتدیکی حالدا بو جهتلری قاپالی اولاراق کیچیر.

نهایت معلم ناجی ده بغدادلی و (نسیم) قریه سندن (۲) اولدوغنی؛ (رضا قولی خان، هدایت) ده (ریاض العارفین) (۳) ینده (شیرازی) و شیراز سیدلریندن بولوندیغی ادعا ایدیر. بو مختلف روایتلری بر قطعه طویلایاجاق، تاریخی قیمتی اعتباریله هاموسنا اوستون کله جک کوتلی بر وثیقه الده ایدیلوب ده (نسیمی) نڭ هارادان چیقدیغی و نسیمی تمامیله آیدین اولونجایا قدر قطعی و علمی بر حکم ویرمک ممکن ده کلدیر. اوزینڭ قریشیلک و هاشمیلک ادعاسینده بولونماسی و بالخاصه سید اولماسی اولدوقجا کوتلی دلیللردن سایلسه ییله، آذربایجان شیوه سیله داهاسکرنجی عصرده یازدیغی اوقوتلی، اوجوشغون دیوانیله بوتون تورک ادبیاتی اوزرینده تولمز بر تاثیر براقان سید نسیمی تورکدر دیمکده تردد ایتمه یز. هر حالدا اصلا تورک اولوبدا بر سطر اولسون تورکجه اثر براقمایان شاعرلره تورک شاعری دیمه مزموافق اولمایا ییلیر. لاکن اصلا تورک اولماسادا بزه تورکجه بر دیوان براقمیش اولان و تورک ادبیاتینا بویوک بر استادلق خدمتی ایله میس بولونان بر شاعره عربده اولسا، عجمده اولسا (تورک شاعری) دیمه مزلاپ طبعیدر (۴).

(نسیمی) نڭ آدی عمر عمادالدیندر. (امیر) دییه یاد اولونماسی اونڭ امرادن اولدیغنادا دلالت ایدر. زمانی نڭ عین زماندا عالمریندن اولان نسیمی ظاهری و باطنی علملری ئوکره نمیش، زمانینڭ سقولاستیق مدرسه تربیه سنی آلمیش بر شاعردی. اوچ اسلامی دیلی آنا دیلی قدر ییلهن بو شاعرک هر اوچ دیلده ده بره دیوان وجوده

(۱) «لاکن آذری ادبیاتینڭ بوعصرده کی اک بویوک شخصیتی، تاثیراتینڭ وسعت و دوامی اعتباریله بوتون تورک ادبیاتی نڭ اک یوکسک ممثلریندن سایا ییله جکمز (نسیمی) دن». (فضولی (فضولی دیوانی مقدمه سی) — کوپرولو زاده قؤاد

(۲) «نسیمی (سید) بغدادده (نسیم) ناحیه سیندن نشات ایتمشدر».

اسامی — معلم ناجی ۱۳۰۸ استانبول صحیفه ۳۲۱،

(۳) «نسیمی شیرازی، طاب ثراه نام آفتاب سید عمادالدین از سادات رفیع الدرجات شیراز و از محققین زمان خود ممتاز ارادت بجناب سید شاه فضل متخلص به نسیمی داشته...»

ریاض العارفین — ۱۳۰۵ — (رضاقلیخان، هدایت) صحیفه ۲۳۵.

(۴) عثمانلی شعرینڭ مجددی (یکیک کتیره) سایلان و فاتحک خوجالنی و وزیر لکنه قدر یوکسه لن ولی الدین شاکر احمد پاشادا اصلا تورک اولمادیغی سید و عرب اولدیغی حالدا تورک شاعری دییه یاد اولونماقدادر. غربده ده بویله در بر چوق آیری قومیتدن اولان، لاکن فرانسزجا اثر یازمش بولونان شاعرلره فرانسزلار (فرانسز شاعری) دییرلر. روسلارک (قارامزین و نادسون) روس شاعری دیمه لرده بو قیلدندر.

کتیرمیش اولماسی علمدهده، شعردهده نه درجه قوتلی اولدیغنا بر جانلی دیلدر. لطیفی:
«السنة ثلاثه نكّ هر برنده بر دیوانی، علم سلو کدن و اسرار مشاعدن عرفانی واردر».

ده بیر.

نسیمی، تحصیلنی تماملایوب، حیاتا آتیلجاغی زمانلاردا صوفیک یولونا کیرمش و یاواش یاواش حیاتدان چه کیله رک جذبه (۱) درجه لینه وارن بر متصوف اولمشدر. لطیفی:
(اصل حضرت شیخ شبلینک ۲) جمله فقراسیندن ایدی. سوکرا فضل الله حروفینک خلقاسیندن اولدی. ایکسی دخی سلو کلرین حروفله قیلیمیشلار و اوتوز ایکی حروفی شکل انساندان بولمشلار ایمیش. «منصورانا الحق سویله دی — حقدر سوزی حق سویله دی» (۳) دیر که بوندان بز نسیمینک اولاتصوفده شیخ شبلینک دوتدیغی طریقتی قبول ایتمش اولدیغنی نوکره نیریک. بر غزلینده شبلی ایله منصوردان بحث ایدیر:

«دون کیجه بر دلبر ایله عیشمز معمور ایدی
لکن اول خونخواره کوزلر اویقودن مخمور ایدی
کوزلرین سوزمش و اوزمش جانی عاشق لک
آصیلی زلفنده یوز ییک شبلی و منصور ایدی...»

طبیعی بورادا بحث ایتدیکی دلبر (فضل اللهی) در. عاشق لری شبلیلر، حتا منصورلار کبی مجذوب متصوفلر در. اولجه (نسیمی) نکه ده بکتاشی طریقتدهن اولدوغی، حتا یازما دیوانداکی بر چوق غزلرینده کورولن (حسینی) مخلصنی ده بو مناسبتله قولانمیش اولدوغی ظنی نی قوتلندیره ن:

«یارونک جفاسی جمله وفادور جفا دکول
یاری جفا قیلور دین اهلی وفا دکول»

مضلعلی ۴) غزلنده کی بو:

«صورتده کرچه بکتاشی چوخدور حسینی تک ۵)
معنی ده آدی هر حجرونک کیمیا دکول»

(۱) جذبه — طریقت اهلنک کویا الله طرفندن چکیلوب توزینی غیب ایتمی.

(۲) «ابوبکر شبلی، علما و فهای صوفیه دندر آرا سیرا وعظ ایدر، پک لطیف و مؤثر سوزلر سویلردی.

(۳۳۴) ده بغداددا ارتحال ایتیشدر...»

اسامی — معلم ناجی — صحیفه ۱۸۲

(۳) تذکرة لطیفی در سعادت ۱۳۱۴ صحیفه ۳۳۲.

(۴) مطلع — غزل ویا قصیده نکه اولمچی بیت.

(۵) دیگر مطبوع دیوانلاردا (حسینی) مخلص (نسیمی) دییه ضبط اولونمشدر.

(۶) حجرونک — حجرك، طاشك.

یتیدر. هر حالده علییه و احفادینا اولان حرمتی آشکاردر.

بر غزلینک بو:

«کافرک نفسی الندن اوترو کل کور ای کوکل
 کر شهید اولماق دیلرسن چون (حسین کر بلا)
 آدم آل عبادر شمس (زین العابدین)
 شول (محمد باقر) کور محرم ذوالکبریا
 اول و آخر اولردر ظاهر و باطن اولر
 (جعفر صادق) چو (کاظم) هم علی موسی الرضا...»

دییه بحث ایتدیکی اسملرده قناعتنک جانلی شاهدلریدر.

سوکرالاری استرآبادلی (فضل الله نعیمی حروفی) ننگ ترویج و نشر ایتدیکی
 حروفیلیکه سلوک ایدهرک، فضل اللهک اک یاقین و اک جانان مریدی اولموش و بویوک
 بر اعتقاد ایله ساریلدیغی بو مذهبده مجذوب بر پروپاگانداچی میسیونر حالیندا بوتونجهانی
 دولاشاراق حروفیلیکی نشر واعلانا باشلامیشدی. فضلک اللهلیغینا قدر وارن (نسیمی)
 «اسرار حروفی» بر چوق فارسجا و تورکجه غزلریله خلقه داغیتیر و کویا «اسرار
 حقیقت»ی و «حقیقت اسرار»ی میدانه چیقارماغا چالیشیردی. بعضیلری (نسیمی) ایچون
 «حروفی ده کل نعمت اللهی» در دیرلر بوتون دیوانی بو مذهبیگ تلقیناتیه دولودر.
 بر غزلینده:

«یوزونکدر قبله معبود تحقیق
 سن اولدونک مسجد و محراب و منبر
 قمر قاشی انونک شکلینی کوردوم
 دوغوب دور ماه تابان نور نور
 (اوتوز ایکی) یوزونکدن اولدی ظاهر
 که یوزونکدن جهان دولدی سراسر»

باشقاسیتدا:

«قرا ساچونک که ظلماتنده دورنور ندور آنونک آدی نور علی نور
 ینکاغندن عیان اولدی انالحق خاچن صورت اولور کوز کوده مستور
 نظیرونک یوخدر ای دلیر نظیرونک زهی صاحب نظر پاکیزه منظور
 نیکا مقصود ایکی عالمده سنسن که سنسن جنت و جنتدا کی حور...»

بر باشقاسیندادا:

«یوزونک مصحف دورای روح مصور تعالی شانہ الله اکبر
سکر قاپوسی دور جنات عدنونک قاشونکله کیرپوکونک زلفونک معنبر
الم نشرح ساچونک وشمس یوزونک بویونک طوبی لبونک دور آب کوثر...»
دییه قناعتی نشره و آیتلرلده تفسیر و ایضاحا چالیشیر.
کوپرولی زاده فؤاد:

«سکرنجی عصرک سؤک زمانلاریندا عراق، آذربایجان، ایران، حلب و آنا دولو ساحه لرینده
سرعتله بایلان (حروفیه) مسلکینک اک مهم ارکاتندان یعنی مذهبک اساسنی قویان (فضل الله حروفی)،
نک خلیفه لریندن اولان بویوک شاعر، صیمی بر وجد ۱) صوفیانه ایله فارس و بالخاصه تورکجه
شعرلر یازمش، حروفیلیکک انتشاری تاریخنده بویوک بر رول اوینایاراق آنا دولودا دوقوزنجی عصردن
اعتبارا (فیضی) کبی مهم شاکردلر یتشدیرمشدر...» (۲)

دییر:

فی الحقیقه نسیمی نک کرمک مسلک، کرمک ادبیات اعتباریله تاثیر ایتدیکی شاعر
لرک عددی پک چوقدر.

اونک ترجمه حالندن بحث ایدن (خلاصه الاشعار ۳) حیاتی و طبیعتی حقنده
بعض ایضاحات ویریر: «نسیمی کوزهل، لطیف، و خوش کلام بر آدم ایمیش،
کنجلیکینده نکه دان ۴) عاشق اولموش، نهایت عشقی او درجه یی بولموش که حروفدان
بر طاقیم (جواهر اسرار) چیقارماغا باشلامیش:

حق بین نظری باید تا روی مرا ییند
چشمی که بود خود بین کی روی خدا ییند
دل آیینه او شد کو شاهد دیداری
کوهمچو کلیم الله بر طورلقا ییند
از مشرق دیدارش آنرا که بود دیده
انوار تجلی را پیوسته چوما ییند
ای چشم (نسیمی) را از روی تو بینایی
آنرا که تو منظوری غیر از تو کرا ییند

۱) وجد — توزینی غیب ایده جک مرتبه ده اللهک محبته دالماق.

۲) «فضولی دیوانی» مقدمه سی — کوپرولو زاده فؤاد

۳) (خلاصه الاشعار) — له نینغراد کتبخانه عمومی نومرو ۳۲۱ — ایکرمی ایکی. ساتیم اکینده و
اوتوز دورت ساتیم بویوندا یازما نسخه در. جلدلی مذهب دری. خطی تعلیق، بحث باشلاری نسخ قیرماسی،
کاغذی ساریمتراق یومورتالیدر. هر صحیفه ده وسطی (۲۴) سطر یازی وارددر. (۳۷۰) صحیفه دن عبارتدر.
۴) نکه دان — اینجه سوزلرک معناسنی باشا دوشن.

و:

کاف هایا عین صاد و قاف والقران منم
 سورة طاهها و یاسین نون و الرحمن منم
 کبی منظومه لرله اوز قناعتی اشاعیه (نشر ایتمکه) باشلاینجا...
 نسیمی جوشغون قناعتنک شوقیله:

ای نسیم صبحدم بالله یاروم خوشمیدور
 شول حبیبم، دلبروم عالمده وارم خوشمیدور
 شول مطرا (۱) زلف مشکیندن (۲) صباه ویر کل خبر
 شول یوزی کل، قامتی سرو چنارم خوشمیدور
 شول لبی لعل و کوزی آهوی شهلا دلفریب
 شول صبحی (۳) ظلمت، بویی مسک تئارم خوشمیدور
 حق تعالی سرینی زلفکده پنهان ایلمیش
 اول امین پیر مقدم کرد کارم (۴) خوشمیدور
 غنچ ایچنده غنچ اولپ (۵) درج اولور درعدن
 شول چمن صحنده آچیلش بهارم خوشمیدور
 ییل المده، صو کوزومده اود ایچمده خاک اولور
 دینم انده حشر اوله اول سبزه زارم خوشمیدور
 چون (نسیمی) صالدی اوزین عشقکا پروانه تک
 ای یوزی کلشن سکا بو آه و زارم خوشمیدور

دیه عاشقانه شعرلر سوبلیه رک شهر شهر دولاشماغا باشلامیشدی. بو عشقی، بر عشق
 طبیعی، بر عشق انسانی. ده کل، عشق فلاطونی (عشق الهی) ایدی. حسن مطلقه قارشی
 بسله نن عشق ایدی. فقط (نسیمی) نك نظرنده حسن مطلق، حسن فضل، وجود مطلق
 (فضل الله) اولدیغی ایچون عشقی ده فضل الله منحصر دیمکدی. نسیمی ده داخل
 اولدیغی حالده بوتون حروفیلر فضل اللهك اللهغنی ادعا ایدیر لر.
 «نسیمی»:

«فاوضاد ولامه دوشدی کو کلمز (۶)
 کعبه و احرامه دوشدی کو کلمز

(۱) مطرا — تر و تازه. (۲) مشکین — مشک قوقولی (۳) ساچی (۴) کرد کار — الله. (۵) اولپ — اولوب.
 (۶) (نسیمی دیوانی) استانبول اختر مطبعه سی ۱۲۶۰. صحیفه ۱۷۰.
 آذربایجان ادبیاتی تاریخی برنجی جلد — ۱۲.

عشق بی انجامه دوشدی کو کلمز
جاودانی نامه دوشدی کو کلمز»

«فضل حقدر واقف اسرارمز
فضل حقنددر قمو انوارمز
فضل حق کو ستر میشدی کارمز
فضل حقدر فضل حق معمارمز»

«فضل حقدن چون هدایت بولدی حق
صورتک تفسیرینی ویردی سبق
لا تحرك آیتندن بر ورق
اوقیانلر (۱) استواسن قیلدی شق»

«فضل حقیق جاودانی در یوزک
عالمک دوغرو کواهی در یوزک
اهل اعرافه چو معنی در یوزک
بت پرستک شمع خوانی در یوزک»

طرزینده یازدیغی رباعیلرله فضل الهی تالیه (۲) ایدیر. یالکز او قدرلده قالمیر. یاواش
یاواش (من عرف نفسه فقد عرف ربه) یعنی نفسنی بیلن الهنی ده بیلر، فحواسنی
شرحه چالیشاراق، نفسینی بیلیمک وجه انساندا کی چیزکیلری یعنی الله اولان اللهک
یوزونی کورمک دیمک اولدیغنی تفسیر و تاویل ایدرک منظومه لر یازیر و نهایت نهیه و
نرهیه باقساک، حقیق یوزینی کورورسک معناسنی تایید ایدن «فاینما تولواقثم وجه الله»
آیتنه استنادا تلقیناتینی داها ایلرییه واردیریر. حقیق توز نفسینده اولدیغنی ادعایا قدر
واریر:

ای موحد کل بروکم حق نشانی سنده در
علم الاسماء ییل کم ترجمانی سنده در

(۱) اوقیانلر — اوقیانلار.

(۲) تالیه — الله اولاراق تانیماق.

دورت طبیعت، ۱)، اوچ مواید ۲) اکله حقن شش جهات

من عرف سری ایلن بللو ییانی سنده در

کر ییلورسک قفسیکی عین الیقین ییلدون حتی

شبهه سز ایتمه کمان سبع المثنائی سنده در

حی و باقی اول حقیقت دنیا ده ای متقی ۳)

منزلی توحید عمر جاودانی سنده در

آشنا لقدن اکر واقف سن ای اهل نظر

وعدۀ قالوبلی عهد امانی سنده در

اوز که یرده ایسته مز حتی یقین ییل دائما

نطق اولوب سویلر کمان سز حق مکانی سنده در

کاف و نوک سزیدر بو کائناتک وارلیغی

زبدۀ کون و مکانک این و آنی سنده در

کر ییلورسک بو حسابی ای (نسیمی) عارف اول

هر طرفده سویلین حقک لسانی سنده در ۴)

بوتون متصوفلرک و حروفیلرک (سر) تلقی ایتدیکلری و آنجا ق (محرم) اولانلارا

افشا ایده ییلدیکلری بو (حقیقت) لری بویله آچیقجا سویله مکه آلیشمش اولان (نسیمی)

آرتق هیچ بر شیدن چکنمیر:

هر نه یه باقدیکسه آنده سن الهی کور ۵)

قنجر و کیم عزم قیلسه ک ثم وجه الهی کور

بو ایکیلک پرده سینده ن کچ حجابی رفع قیل

کل بو برلیک وحدتیندن باق بو سر الهی کور

کچ انانیت سوزندن کو کلیکی ویرانه قیل

نیجه سین تیزجک ییلورسین گفت کزه الهی کور

حج اکبر قیلماق استرسن کل ای زاهد برو

عاشقیک قلبی ایچنده سن بو بیت الهی کور

۱) دورت طبیعت — صو، آتش، توپراق، هوا.

۲) اوچ مواید — جمادات، نباتات، حیوانات.

۳) متقی — کناه و حرامدن ساقینان.

۴) (دیوان نسیمی) یازما نسخه — علی امیری — ملت کتبخانه سی.

۵) (دیوان نسیمی) استانبول، اختر مطبعه سی، ۲۶۰، صحیفه ۷۳.

جان کوزیله باقدیک ایسه کائناتیک عیننه
 آندن اوزکه نسنه وارمی حسبت‌اللهی کور
 منکر رویت ده کیلسیک صورت حق کورمه که
 باقدوغیکا هر نظرده عین ذات‌اللهی کور
 لوح اخلاص ایلدکسه کوکلیکی ای متقی
 کرسی رحمانه آغذن کندو عرش‌اللهی کور
 اولمدین قس اولدرسن جسمکه بولور نجات
 فضه (۱) روح‌القدسدهن محض روح‌اللهی کور
 علم حکمتدن ییلورسن کل برو کل ای حکیم
 سن (نیمی) منطقدن دیکله فضل‌اللهی کور

دیه فریادا باشلایان نسیمی بویله‌لیکله بالذات فضل‌الهدان باشقا بر شی ده کلدرد.
 رسمی و تعصبی دیندن اوزاق تکیه‌لرک، درویشلرک متصوف و باطینلرک سیغیندیقلاری یر
 اولان آنا دولودا سربستجه کزوب دولاشان (نسیمی) هیچ بر نه‌نکله هیچ بر تهله‌کیه
 اوغرامادان فکرلرنی، قناعتلرنی، آچیقدان آچیغا آکلاتمیش، اطرافینا بر چوق
 طرفدار توپلامشدر. حتا پروسیایا کلدیکی (۲) زمانلاردا ایلک عثمانلی شاعرلریندن
 شیخی ایله مناسبتده بولونمشدی. (۳) شیخی ده متصوف تریه‌سی آلمشدی. لاکن او
 تصوفینی سرایه یاراتماق ایچون واسطه ایتمش. «علمی جریان» نماینده لریندن مقتدر
 بر شاعر ایدی. شیخینک صوفیلکی ده فضولینک صوفیلکی کبی علمی و انفعالی یعنی حر
 کته کچمه‌ین برماهیتی. جائزیدی. (نسیمی) ده اولدیغی کبی تلقینی و فعال حالده ده کلدی.
 نسیمی ده عادتاً مرضی دینه‌جک بر تاشقینلق دائمی بر هیجان کورولوردی. کوکلی همیشه
 بر جوش و خروش ایچنده ایدی. بونلک حالینی خبر آلان و حیاتندان اندیشه‌یه دوشن
 قارداشی، ژولیده (۴) مو تلقیب اولونان شاه خندان اونا بر مکتوب یازمیش و ایچنده:

«کل بو سری کیمسه‌یه فاش آیلهمه
 خوان خاصی عامه‌یه آش آیلهمه».

(۱) قحه — اوفورمه.

(۲) «مراد خان غازی دورینده رومه کلمشدر». لطیفلی تذکره‌سی صحیفه (۳۳۲).

(۳) «شیخی» — شهر کوتاهیدندر. مراد خان غازی دورینده کلمش و سید نسیمی ایله برؤسه‌ده
 جمع اولمشدر. زمانیندا «حکیم سنان» دیمکله معروف ایدی و اطبا یانندا صادق و مهارتله موصوف ایدی
 شعرای رومک قدما سیندان و شیخ حاجی بیرام اهرونیک خلفا سینداندرد. تذکره لطیفی صحیفه ۱۲.

(۴) ژولیده مو — ساچلاری قارما قارشیق، طارانماش.

دیه خواهانه نصیحتلرده بولونمشدی. لاکن «نیمی» اوکا قارشى:

دریای محیط جوشه کلدی
کون ایله مکان خروشه کلدی
سر ازل اولدی آشکارا
عارف نیجه ایلسون مدارا
هر ذره کونشدهن اولدی ظاهر
توپراغه سجود قیلدی طاهر
قاش بولندی قش ایچنده
لعل اولدی عیان بدخش ایچنده
آجی سو شراب کوثر اولدی
خر زهره (۱) نبات و شکر اولدی

دیه دوام ایدن و نهایت:

«الفاظ (نیمی) کور نه جاندور
دریای محیط و درکان دور
الحق بو (نیمی) آیتندن
کل اوخی بو کون نهایتندن
دال بحر و آل بو جوهری سن
تا کیم ییله لار که جوهری سن»

دیه یتن اوزون منظومه سیله جواب ویردی که، بو منظومه ئوز روحی و جوشقونلیغی
یر شاهی اولدیگی کبی او غریب الهامینک و قناعتک بر نمونه سی، طریقتک جانلی بر
تلقینی در.

نه یازیق که بو قوتده، بو صمیمیتده و بو حساسیتده یازان و یازدیقلارینا تلقینی
بر قوت ویرن نسیمی معناسیز بر یولک یولجیسی اولوب قالمیشدر. ذهنی او یونجاقلارک
فلسفی مغالطه لریک (۲) زواللی بر قربانی اولوب کیتیمیشدر.
او آندان سوکرا:

اگر انا الحق سوبله مکدهن داره آویلسام نه غم
یونجا منصوریک آصلیمش باشی بر دار اشته کور

(۱) بعضی نسخه لرده (هر ذره) یازیلیمشدر.

(۲) مغالطه — هیچ دلیله آرقالانمایان سوزلر.

دوغرادی تخمدن فراقیڭ باغریمی شول یاره دن
 یوره کیم قانی کوزمدن آقار آی یار ایشته کور
 ای کل خندانم آخر پرده دن چیق غنچه تک
 کیم بنی عشیکده مجروح ایلدی خار ایشته کور
 تا (نسیمی) نڭ وجودین نورینه یاندردی نار
 ناره دوشمشدر حسدن نیجه اغیار ایشته کور
 دییه میدانا آتیلدی:

کلمیشم حقن انا الحق کور نه منصور اولمشم
 روح قدسک نطقیم سر تا قدم نور اولمشم (۱)

دییر و:

ایکی عالمده سن سلطان مطلق
 فتحنا شانیکه کلدی محقق
 سکا منزلدن — طاها و یاسین
 قمر اولدی جمالیکن مشقق
 جمالیکن والضحی واللیل زلفک
 سنک شانکده در آیات محقق
 بقا بولدوم فنادن فانی اولدم...
 بقادن ایچشم جام مروق

دییه قناعتنی افشا (اوستنی آچیر). اللهلغنی ادعا ایدیردی. کرچه بو ادعالاری
 تاویل و تفسیر ایده نلر (پوزوب ایضاح ایده نلر)، تصوفی بر ادا ایله معذور کوسترمکه
 چالیشانلار وار، لاکن علمای ظاهره بو تاویل و تفسیرلره آلدیرمایور تصوف، بکتاشی،
 حروفی (۲) هانسی طرفتدن اولورسا اولسون، تکفیر و اعدام ایتدیریرلردی؛ (نسیمی).

(۱) «دیوان نسیمی» اختر مطبعه سی، ۱۲۶۰ صحیفه ۵۳.

(۲) حروفیلک ایله بکتاشیلک بکیشیک چوق یرلر اولدوغنی، حتا (نسیمی) نڭ بکتاشی اولدیغنی
 ایلری سوره نلر وارددر.

اساساً بو حروفیلک، بکتاشیلک، علویله و شیعیله عائد ادبیات همان و عین ادبیاتدر.
 «بکتاشیلکده خاندان رسالته فضله محبت کوستریلیر. بو محبت اطرافه، تشیعه (شیعه اولماق)
 قدر واریر. حتا بکتاشیلکی «مذهب اعتباریله جعفری، عرفان و فلسفه اعتباریله حروفی» دییه تعریف
 ایده نلرده وارددر.

ده حلبه کیتدیکی زمان یینه تلقینات و افشا آتینا باشلامش و زمانک متعصب عالمیری طرفیندن تکفیر ایدیلیمیشدی.

معلم ناجی ۱): «طبیعی شطحاته میال اولدیغندان حلبده سویله دیکی پرده ییرونا نه برقاچ سوز اوزرینه فتوای شرعی ایله قتل ایدیلیمیشدر». دییه قید ایدیر (خلاصه الاشعار) ۲) بو خصوصدا بو تفصیلاتی ویریر:

«کدی قعاتنی بو طرزده اشاعیه باشلایجا بوشعرلری برکنجک الینده کورورلر و اوکا «بو سنکی، نسیمینک می؟» دیرلر. اودا «نمدر»، دیر. اونی آسماغا قرار ویردیکلری آنده (نسیمی) یشیر و «شعر نمدر، بو کنج منیم خاطریم ایچون کئدینه استاد ایتمشدر» دیر. بونک اوزرینه چوجوغی براقیر، نسیمینک ده ریسینی سویورلار... و درسی سویولدیغی زمان آقان قاندان یوزینک سارارماسی اوزرینه:

«من عین آفتاب سپهر مودتم از مطلع عشق طالع شده بودم، اکنون محل غروبست و آفتابدر محل غروب زرد شود و لهذا باین بر آمده ام» دیمش و بو فارسی رباعی نی بالبداهه انشا ایتمش:

آندم که اجل موکل مردشود
آم چو دم سحر کهنی سردشود
خورشید که پردل ترازان چیزی نیست
دروقت فروشدن رخس زرد شود...

داها بر چوق ایضاحاتدان سوکرا فارس دیوانیندا بر چوق پارچالار ویریر. برروایت کوره کفرینه و قتلینه فتوا ویرن قاضی:

«بو اوپله بر کافردرکه قضارا مردار قانی انسانک اعضای وجودیندن برینه سیچراسا، اوراسینی کسمک لازم کلیر»

دیمش و غریب بر تصادفی اثری اولاراق نسیمینک ده ریس سویولورکن سیر ایدن قاضینک بارماغینا بر داملا قان سیچرامش؛ بونی اونا سویله مشلر، قورقو و تلاشیندن شا شیران قاضی:

«من او سوزی مثال اولسون دییه سویله مشدیم».

دییه تاویلله باشلامش، او زمان (نسیمی) بردن بره بو یتتی سویله مش:

۱) «اسامی»، معلم ناجی، ۱۳۰۸ صحیفه ۳۲۱.

۲) «خلاصه الاشعار»، یازما لهین غرادر، عمومی کتبخانه، نومرو ۳۲۱. صحیفه ۹۶.

حقیقتاً آنا دولو بکتاشیلری — علویلر، جعفری مذهبده اولدوقلارینی آچیقدان آچینا سویلرلر. مذهبده جعفری، طریقتده بکتاشی و علوی پولوندوقلارینی اعتراف ایدرلر.

بکتاشیلیک و ادبیاتی، یسیم آتالای مطبعه عامره ۱۳۴۰ (صحیفه ۴) بکتاشیلیک عادات و آداب حقتده بو اثره مراجعت اولونسون.

«زاهدك يک پارماغين کيسهك دونه ر چقدن کيچه ر

کور بو مسکين عاشقی سرپا سويارلار آغلاماز» (۱)

فی الحقیقه ده رییسی سویولدیغی زمان کوزلریندن بر داملا یاش کلمه دیکینی روایت ایدرلر.

(مجالس العشاق) (۲) نسیمی یه تخصیص ایدیلش اولان «مجلس چهل هشتم» نده ده یوقاریکی سوزلری آکدیران بر چوق ایضاحات واردر. و بو ایضاحات ایله (خلا صته الاشعار) ده کی معلوماتی تکرار ایتمش هم ده آرادا کی دشمنلک سبیلرینی بر آزداها آیدینلا تمش اولور.

(نسیمی) نلک وفاتنی بر چوق تذکره لر هجری (۸۲۰) تاریخینده کوستریرلر. امیرالشعرا هدايت رضاقلیخان (۸۲۷) ده کوستریر:

«درسنه ۸۲۷ منصور وار پابر دار شهادت گذاشته. بعضی کویند در حنب شهید شده و بعضی مرقدش را در خارج زرقان شیراز میدانند.» (۳)

«مجالس العشاق» ده:

«این واقعه در هشتصدوسی و هفت بوده در حلب مدفونست» (۴)

دییر. نسیمی نلک بو فلاکتی ساده حروفی و متصوف شاعرلرک ده کل، بر چوق خلق شاعرلرینک و سرای شاعرلرینک دیلرینده بیله بر مثال حالینی آلمیشدر. اوزی کبی متصوف و حروفی بر شاعر و بر شیخ شاه اولان خطائی: (۵)

«مهر و وفا بری برندن آزدی

بهلول یقوش لین ویرانده کردی

(سید نسیمی) یی زاهدلر یوزدی

اینجینمه دی حقدن کلن جفایه

بو ایشلرک جمله سینی حق ایتدی

طاقدوق بحری اولوب عمانه باتدی

(۱) کیپ «اشعار عثمانیه تاریخی»، برنجی جلد.

(۲) مجالس العشاق (لنینفراد شرق موزه سی ۱۰۲۴).

(۳) «ریاض العارفین»، طهران، ۱۳۰۵، صحیفه ۲۳۵.

(۴) «مجالس العشاق» تالیف سلطان حسین باقرا، لنینفراد، دارالفنون کتبخانه سی، آل یازماسی، (نومرو

۱۰۲۴) صحیفه ۲۰۷

(۵) «مناقب الاسرار بهجت الاحرار» کوپرولو زاده قوادک خصوصی کتبخانه سی — ایلک.

یونس قرق کون بالیق قارنده یاتدی
اینجمنه دی حقدن کلن جفایه»
دیر. شاعر رفیقی ده بشارتنامه سنده (۱):

«بکا اولدن (نسیمی) دستگیر

سجده ایدر قرشومه بدرمنیر

ایر مسیدی حق نعیمندن نسیم

یزه یول کوستر مسیدی اول کریم

جاهل و محروم و سرگردان ایدوم

هر نفس بر فکر ایله حیران ایدوم

.

اول نسیم رحمت (فضل خدا)

اول (عمادالدین) و سر مرتضا

جان وتن کوزیله کورن ادمی

اول که چوقر اندن اول ادمی

اول شهید عشق (فضل ذوالجلال)

بند و زندان لرده یاتن ماه و سال

اول بلادن آه و فغان ایتمین

سویلنر اسرار پنهان ایتمین»

سوزلرینی دیر. (نسیمی) نڭ (۱۲۶۰) ده استانبولدا اختر مطبعه سینده باسدیریلان
تورکجه دیوانی قصاندر. تام بر نسخه سی استانبولدا (کتبخانه عمومی) ده اولدوغی
کبی (۹۰۹) تاریخ هجر سینده (سلطان احمد هروی) خطیله قیس بر تعلیق (۲) ایله
یازیلیمیش بر نسخه سی ده (آیا صوفیا) کتبخانه سینده در. بر نسخه سی ده فاتحده علی
امیری افندی نڭ (ملت کتبخانه سی) نده در. (نسیمی) نڭ او آلله یازیلیمش بر دیوان نڭ ده
(ارضروم) دا «جنت زاده» کتبخانه سینده بولوندیغی روایت ایدیلیمکده در. یازما بر
نسخه سی ده له نیغرادده آقاده میان نڭ شرق موزه سنده در. هنوز طبع ایدیلیمش بر فارسی
دیوانی دا وارد در. بو پارچا فارسی بر «ترکیب بند» یندندر.

(۱) «بشارت نامه»، بر یازما نسخه سی، «پریش موزه نوم» ده در نومرو ۵۹۸۶ — Rien —

صحیفه ۱۶۴.

(۲) ایرانلیلارا مخصوص خط.

«ما مظهر ذات کبریا ایم (۱)
 ماجام جم جهان نمایم
 ای تشنه بیا که در حقیقت
 ما آب حیات جا قفرا ایم
 ای در غلط از ره دو بینی
 ایا تو کجا و ما کجا ایم
 معلوم شود که غیر حق نیست
 از چهره نقاب اگر کشایم
 مارا عدم و فنا نباشد
 زان روی که عالم بقایم والنخ.

دیگر بر بندی:

مایم جهان لی مع الله
 ما اعظم شانه الله الله
 هستیم ز غیر تا فقیریم
 در هر دو جهان بفضل حق شاه
 یک قطره زهفت کشور ماست
 از ماهی هفت بحر تاماه
 ای سرو بلند قامت دوست
 دور از تو همیشه دست کوتاه والنخ...

«خلاصه الاشعار» «نسیمی نلث سیمایلدی کنی و سید حسیندن اخلاط تعلیم ایتدی کنی» د
 بعض مؤلفلرک روایتلرینه عطفاً شویله ر (۲) (نسیمی) نلث حیاتی و اثرلرینه عائد معلوماتو
 قورتاریر کن ئوزینلث (بحر الاسرار) آدلی فارسی بر قصیده سندن ده بحثی لازم کورورز
 «بحر الاسرار» دا ئوزندن اول یازیلیمیش بو طرزده کی قصیده لر کبی تمامیه متصوفانه در
 له نینغراددا ال یازماسی بر مجموعه ده تصادف ایتدی کمز بو منظومه یی ده قسماً آشاغی
 قل ایدیرز:

بحر الاسرار سید نسیمی علیه الرحمه فرماید (۳):

(۱) «نسیمی دیوانی» استانبول، اختر مطبعه سی، ۱۲۶۰ صحیفه ۱۴.

(۲) «خلاصه الاشعار»، له نینغراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۳۲۱، صحیفه ۹۶.

(۳) «بحر الاسرار» قرق آلتی یتدن عبارت بر منظومه در. له نینغراد شرق موزه سینده فضولی

«مشعل خورشید کز نورش جهانرا زیورست
 کرم در مهرش چرا باشی که طشتی آذرست
 داغها دارد فلک بر سینه از مهر رخس
 پنهای داغ باشد آنکه گویند اختراست
 تازد اید ژنک از اینه چرخ کبود — و الخ...

«زشت و زیبا هر چه بینی دست رد بروی منه
 عیب صنعت هر که گوید غیبت صنعت کراست
 چشم غیب از مردمان بر دار و عیب خودنکر
 هر که عیب خویش بیند از همه بینا تراست»

«سید نسیمی» نك:

«آدم از خاك چون هویدا شد
 در دریای عشق پیدا شد
 كنت كنزا بیان این معنیست
 سر معنی بمن هوا شد...

بنديله باشلايان دوقوز بندليك قوتلی بر تصوفی دیل ایله یازیلیمیش (ترجیع بند)ی ده له نینغراد شرق موزه سی ال یازمالاری آراسیندا بر مجموعه ده مذکوردر. ۱)
 كرك كاغذینك و جلدینك اُسکی لیکندن، كرك یازی و املا سینك خصوصیتندن
 هجری دوقوزنجی، اونونجی عصرلره عائد اولدیغی آكلاشیلان یازما بر دیوانی دا آذر
 بایجاندا باکودا ۲) موجوددر که حاوی اولدیغی اصلی تورکجه و بالخاصه آذری لهجه سی

۱) له نینغراد شرق موزه سی ال یازمالاری آراسیندا (۲۷۳) نومروده مقید فارسجا، عربجه، تورکجه، مختلف شاعرلرک منظومه لریله بعض منشور اسرار نجومه و سائره یه عائد پارچالاری احتوا ایدن غایت اینجه، لاکن بعضری چوق کوزه ل بر تعلیق (خط) ایله یازیلیمیش بر مقتطعات (توپلانمش لار) مجموعه سیدر.
 ۲) باکو په داغوزی تخنقومی رسم معلمه سی قازانلی نیمه قاشایووا غازیووا خانمه عائد اولان بو دیوان (۱۲) ساتیم اکینده، (۱۸) ساتیم بویوندا، (۲،۵) ساتیم قالینلقتندا قالین مشین قابلی، طحنی مات کاغذ اوزهرینده ایکی ستولی کوزه ل بر تعلیق ایله یازیلیمیش ۲۹۱ صحیفه لك اسکی و قیمتلی بر اثردر.

امیدی دیوانلاریله برابر (۳۰۰) نومرولو ال یازماسی نسخه ده در. (نسیمی) نك بو قصیده سی (امیر خسرو دهلوی) نك، ملاجی، امیر نوایی و شاهی طرفلریندن تنظیر اولونان.

«کوس شه خالی و بانك غلغلش درد سرست

هر که قانع شد بخشك و ترشه بحر و برست»

مطالعیه باشلايان (دریای ابرار) آدلی قصیده سینه نظیره اولاراق یازیلیمیشدر. (شاهی) بحثنه باقکرو.

خصوصیتارینه عائد تعبیرلر و املا شکللری اعتباریله لسان ایچون تاریخی اهمیتی بر وثیقه‌در؛ فضلہ اولاراق بر جوق غزلرینده مذکور اولان «حسینی» مخلصینده (نسیمی) نڭ بر زمانلاردا «حسینی» مخلصینی ایشلتدیکنی کوستریر که بودا ادبیات تاریخی قطه سیندن مهم بر وثیقه تشکیل ایتمکده‌در.

هر نه قدر بو مخلصده باشقا آذربایجانلی بر شاعرک موجود اولایلمه‌سی احتمالی‌ده خاطرہ کله ییلیرسه‌ده (۱) اسلوب و افاده‌نڭ، روح ذهنیتک دلالتی آشکار صورتده کوستریر که سید عمادالدین نسیمی بر زمانلار «حسینی» مخلصی‌ده قوللانمیشدر، حتا یازما دیواندا «حسینی». مخلصیله کوستریلن منظومه‌لرک بر قسمی طبع ایدیلمش دیوانلاردا «نسیمی» مخلصیله قید اولونمیشدر؛ مثلاً:

«یوزونڭ برک کل تر دور کل تر	بویونڭ سرو سمبردور سمبر
سنونڭ شمع جمالونکدن وجودوم	منوردور منوردور منور
خطونکدن شمع رخسارونڭ همیشه	معبردور معبردور معبر
خرامان قاهتونڭ بر چشمه چشم	صنوبردور صنوبردور صنوبر
هنکا پیوسته شول محراب ابرو	برابردور برابردور برابر
سنونڭ قش خیالونڭ جان ایچنده	مصوردور مصوردور مصور
دماغوم عشق بویندن دمام	معطردور معطردور معطر
زهی دولت که وصولونڭ کاه کاهی	میسردور میسردور میسر
صنایعدن نه صنعت‌دور (حسینی)	مکرردور مکرردور مکرر».

غزلی اوانلاردان بریدر.

ینه عینی دیواندا مذکور بر غزه‌لدن «نسیمی» نڭ بعضاًده «سید حسینی» و «سید» مخلصریله شعر یازدیغنی‌دا ئوکره‌نیرز:

«ایراخدان کلدو کم سن یار ایچون دور ملامت چکدو کوم دیدار ایچون دور
چمن کورمدی صایردی بلبل بو بلبل ناله‌سی کلزار ایچون دور
دولرسم دال ۲) تکی نازک بویونکا نکارا مقصودوم بر ناز ایچون دور

(۱) «حسینی» مخلصی و بغدادلی بر شاعر وارد که تذکره صاحبی (عهدی) نڭ عجمه‌سیدر و آذری ادبیاتینا منسوب سیمالردندر. بو اثرده ذکر کیچه‌جکدر. تفصیلات ایچون «حسینی بغدادی» یه باقکر.
«حسینی» مخلصی دیگر شاعرلرده وارد. بر مشهوری‌ده (۱۵) نجی میلادی عصرده جاغاتای شاعر لریندن بری اولان تیمور نوه‌لریندن سلطان میرزا حسین باقرادر. تفصیلات آلماق ایچون «تورک ادبیاتی تاریخی» سلسله‌نڭ چاغاتای قسمینه باقکر.

(۲) دال — بوداق و غصن مناسینا او زماندا قوللانیلیرمیش (دولاماق) کلمه‌سی‌ده (ساریلماق) مناسی افاده ایشمکده ایمیش.

قولونكى كر دورور عشق بازارنده
قولونك مقصودىنى. ديدار ايچون دور
كل ايمدى سويلاكيل (سيد حسيني)
بو سوزلر معنيسى ستار ايچون دور

و:

«اي حبيبوم دلبروم اي سو كولو ياروم منوم
وي دلاراموم نكاروم بخت بيداروم منوم
اي كلستانوم كلوم اي بلبلوم كلزار ايلن
عشرتوم، عيشوم، طربوم، طرفه عياروم منوم
راحتوم، روحوم، روانوم جان ايچنده سن ميسن
قوتوم، پشتم، پناهوم، سراسراروم منوم
كولجكم، خوبوم، لطيفوم، مهربانوم تازه كل
مونسوم، جانوم، رفيقوم، شول وفاداروم منوم
جنتوم، حوروم، نعيموم، كوثروم ماء معين
ئون ايچنده كودن آيرو حسن دلداروم منوم
سروروم، شاهوم، امينوم سن همايون كل كلوم
هم ينه سندن دوزه لميش اوش بو بازاروم منوم
يوسفوم، مصروم، عزيزوم، دولتوم باشوم تاجي
شكروم، قندوم، نباتوم، مشك تاتاروم منوم
صبروم، آراموم، قراروم قيمتوم، قدروم ييلن
فكروم، انديشم، خيالوم، وارليغوم، واروم منوم
كعبه و قبله، سجودوم، قاشلرونك محرابي دور
يوزومي دوندرمزم كر آسسهلار واروم منوم.
(سيد) ونك راز و نيازونك مخزنى سنسن بو كون
هم سنكا كلميش ازلدن صدق و اقراروم منوم».

غزلرينده ده بو كورولمكده در.

(نسيمى) نك ئوز لهجه و املاسينا عائد خصوصيتلىرى حاوى اولان بو ديوان ايله
مطبوعلى آراسيندا بويوك فرقلىر وارد. طبع ايديلمىش نسخه لر چوق بويوك تحريفاتا ۱)
اوغراميشدر.

دیلی، صنعتی و ذهنیتی. (نسیمی) نڭ دیلی یاشادیغی زمانه نظرا چوق ساده، چوق جانلی و چوق صمیمی در. تور کجهیه هیچ اهمیت ویریلمهدیکی، بوتون شاعرلرک فارسجا یازدیغی و فارس صنعتکارلارینا بکندیرمک ایچون اثر یاراتدیغی زمانلاردا (نسیمی) نڭ بویله صیجاق، بویله جانلی بر دیلله یازمیش اولماسی اونا ادبیات تاریخنده قیمتلی بر یر قازاندیریر. دوغرونداندا تور کجه شعر یازماسینا مسلکینڭ و تعقیب ایتدیگی تلقین و ارشاد مقصدینڭ بویوک بر تاثیر اولموشدر. نهده اولسا بو تور کجهیه آچیق بر خدمتدر. سکرنجی عصرده تودک دیلیلله بالخاصه آذری لهجه سیله یازدیغی غزللری اوزیندن ایکی عصر سوکرا یاشایان بویوک شاعر فضولی به هم دیل، هم صنعت، هم ده ذهنیت و تلقی اعتباریله بویوک تاثیر بخش ایتمیشدر:

بر یوزی کل، غنچه لب دلدار دیرلرسه ایشته سن
 سن کله بلبل کبی کیم زار دیرلرسه ایشته بن
 زلف غنبر، بوی عرعر، سرو قد و لاله خد
 بر صنوبر بویلو، خوش رفتار دیرلرسه ایشته سن
 محنت درد و غم غصه کله اولموش باشی خوش
 بر بلاکش، بر جفاکش وار دیرلرسه ایشته بن
 بر صفا، پرشیوه، پرناز و پرنازن اصول
 بی ترحم، بی وفا دلدار دیرلرسه ایشته سن
 سحرله جان و کوکل ملکنی یغما قلور
 بر قاشی ساحر، کوزی مکار دیرلرسه ایشته سن
 حسرتکدن خسته حال اولموش فراقکدن ضعیف
 غم بجاغنده (۱) یاتور بیمار دیرلرسه ایشته بن
 هردم ایدر بو (نسیمی) های عمرم حاصلی
 زلفک دارینه کم بردار دیرلرسه ایشته بن (۲)

بعض تکرارلارینا، حشولرینه (۳) رغماً چوق آیدین و صمیمی، عین زماندا ظریف یازیلیمیش بر غزلدر.

(۱) بوجاق،

(۲) «مجموعه الاشعار»، له نیفراد، عمومی کتبخانه، نومرو (۵۵۴)، ال یازماسی، اون ساتیم اکننده و ایکرمی ساتیم بویندادر آرالاریندان صحیفه لری اکسیکدر.

(۳) حشو — سوز آراسیندا سوله نن آرتیق و معناسز لاقیرتیلاو.

بو:

«زهی شول کمسه کیم وارد جیبی سین تکی مهر و
 شکر گفتار و کل رخسار و مشکین خال و عنبر بو
 هیچ اولمایه سکا بکرر جهانده بر دخی دلبر
 سعید اختر، ملک منظر، پری پیکر، فرشته‌خو
 زهی صانع که صنعدن یراتمش (۱) کندو لطفندن
 بلی انجه، لبی غنچه، قدی رعنا، رخی نیکو
 کل ای صراف قیمت کر نظر قیل کوهر معدن
 زمرد خط سمنبر بو لبی لعل و دیشی اینجو
 قشکله (۲) کرپکک کوزک یوزکده بکلرک داخی
 بری عیار، بری طرار، بری مکار، بری جادو
 همیشه عاشقک حالی بو دورت ایشدن دکل خالی
 کهی سودا، کهی غوغا، کهی دیوان، کهی یورغو؟ (۳)
 قپو کده قوللرک چوقدر (نسیمی) جمله دن کمتر
 بسی ترک، بسی تاجک بسی روم، بسی هندو» (۴)

غزلی آدا و صنعتجه (حسن اوغلو) نڭ کوردیکمز غزلیله مناسبتداردر. (نسیمی)
 نڭ حسن اوغلو منظومه لرینی او قودینی تمامیه آشکاردر. نیجه که عثمانلی شاعرلریندن
 (نسیمی) معاصری (احمد داعی) نڭده نسیمی ایله کوروشموش اولماسی هیچ اولماز
 سا اثرلرینی کوروش بولونماسی چوق ممکندر.
 نسیمینڭ چوق داها تمیز و استادانه یازیلیمیش (سقولاستیک) ادبیاتک اڭ جانلی
 نمونه لری اولان غزلریده واردر:

سن بکا دلبر یترسن اوز که لهر یار اولمسون
 بر اولور یار ایکی اولمز ایکی زنه ار اولمسون
 بغرمی طوغرار فراقک خاری ای جنت کللی
 نوبهار اولسون کل اولسون آره ده خار اولمسون

۱. یاراتمش، (۲) قاشیکلا.

۳. بو کلمه دیگر نسخه لرده (یرغو) طریزنده در، مثلا یازما نسخه ده:

«سنى سیون لرونك حالى بودور ایشدن دکل خالی کهی غوغا کهی سودا کهی دیوان کهی یورغو
 ایا کیم قوللرونک چوخدور نسیمی خامودن کمتر بسا ترک و بسا قبقق بسا زنکی بسا هندو»
 ۴. له نیغراد؛ عمومی کتبخانه، (В е т о о о) نومرولو آل یازماسی، مجموعه.

طوغریدر یارک یولی طوغری قیرمه یاره دن
 کیمکه طوغری یول ویریر انک یری دار اولمسون
 ای سه کیز جنات عدنیڭ باغ و بستان یوزک
 کلدک انک کلشنی بی برک و بی بار اولمسون
 کیمکه دیدار کدن اوز که نسته ایستریا دیلر
 یتمسون حقن نصیبی اهل دیدار اولمسون
 فرقتک درد ی بنی بی خواب و کریان ایلدی
 دشمنک عمری دو کسون بختی دیدار اولمسون
 طوتمشم عشیکله پیمان، قیلشم حسنکله عهد
 اندن اوز که عهد و پیمان قول و اقرار اولمسون
 زلفنک دارنده شاها اصیلان منصور ایدی
 هر که منصور اولمادی زلفکده بر دار اولمسون
 ایمدی غینیکدهن آبرو کیمسه خوش بیمارکن
 یارب اول نر کسدن اوز که کیمسه بیمار اولمسون
 ای (نسیمی) قیلمه یارک سرینی اغیاره فاش
 تاکه یار اولسون بو سره محرم اغیار اولمسون

بوندان آلتی عصر اول یاشامیش بر شاعرک ایشلتدیکی بو تور کجه بو کون حیرتله
 قارشیلانماغا ده که جک درجه ده سلیس و تمیزدر. اوندان ایکی عصر سو کرا کلن و تورک
 ادبیاتندا صمیمیت و ربایلیکیله یو کسک بر موقع دوتان فضولی نسیمینک صنعتده ده،
 هجران و المده ده، یاس و ملامتده ده (۱) شاگرد عرفانی در، فیضی اوندان آلمیشدر:

سن بکا دلبر یترسن اوز که لهر یار اولمسون

دییه فریاد ایدن، سز یلدا یان بر کو کول شبهه یوق که حقیقی بر شاعر، صمیمی
 بر عاشق کو کلدن. نه یازیق که بو افاده لر مجازه اسراف اولونور؛ اوچالقاتیلی کو کول مو هو ماته
 عاشقدر، او یارارلی قلب خیالات ایچون سیزلایر. بوتون بر آه و این بر هیچ اولور،
 یوقلوق عشقی، هیچلیک فدا کارلیغی یولینده بی چاره نسیمی دیری دیری ده ریسنی سويدو
 راجاق قدر صداقت کو ستریر. البته بو جوشقونلق اعتباریله یو کسک بر شاعر، حتا فضا
 لیده ده یو کسک، فضولیدن ده لیریک، فضولیدن ده عاشقدر:

«جانیمی یاندیردی شوقیڭ ای نکارم قنده سن
 کوزله رم نوری، ایکی عالمده وارم قنده سن
 بغرمی قان ایلدی آجی فراقڭ کل ایرسن
 ای لبی وصلت شراب خوشکوارم قنده سن
 فرقتڭ خاری بنی کور کیم نه مجروح ایلدی
 ای کوزی نر کس حبیب کلعدارم قنده سن...
 ... یار ایچون هر گوشه ده بیڭ دیو اولور دشمن بکا
 ای سواد اعظم و محکم حصارم قنده سن
 چون (نسیمی) در بو کون ایام عشقڭ سروری
 ای شکر لب یار شیرین روز کارم قنده سن» (۱)

غزلی باشند آشاغی قلبی بر فریاددر. یاقیجی بر اوددر. اونی بویله حیاتی بر کو
 روشله آلماق، حقیقی بر عشقڭ آجیلرینی و آلملرینی آکلاتماق ایچون نه قوتلی بر شاهد
 اونور. قدیم طرز شعرلر ایچنده نه یو کسک بر موقع دوتار. شاعر حسینک تاثیرلری
 آلتندا قیورانان بر عاشق، مجذوبدر. آنجاق تلقیسی ذهنیتی مفکوره سی تمامیه تصوفی
 زهدی (۲) او کوزهل، او حرارتلی افاده سی ده باشند آشاغی، تماماً استعاری و تمثالی دز.
 (نسیمی) نڭ «کوزلرینک نوری، ایکی عالمده واری...» اولان او یار (الله) در،
 الله ده (فضل حروفی) در. ایشته عاشق شاعری شاشیرتان، (چیقمازلره دوشورده) حس
 یا کلیشلیکی، عشق یا کلیشلیکی بورادا... چوجوق ذهنیتک بیه قانع اولمایاجاغی حرو
 فینک او یونجاغینا (نسیمی) نڭ نیجه اولوبدا قاپیلش اولدیغنا شاشماماق آلدن کلمز.
 طبیعی بو ذهنیتک حیاتی، اجتماعی، اقتصادی هیچ بر مثبت، یاراتیجی و یشاتیجی
 قیمتی یوقدر. بالعکس بوتون وارلق قوتینی یاراتماق و حیات قابلیتینی فلجه (۳) اوغراتان
 دماغی بر اغلوطة یعنی غیر طبیعیک در.

کوپرولو زاده فؤاد اوندان بحث ایدرکن: (۴)

(۱) یازما نسخه نڭ املاسی داها باشقادر:

«جانومی یاندوزدی شوقیڭ ای نکاروم خاندن سن کوزلوم نوری ایکی عالمده واروم خاندن سن.
 باغرومی قان ایلدی آجی فراقونک کل ایرش ای لب و صلی شرابی خوشکواروم خاندن سن...»
 (۲) زهد — زاهدک.

(۳) فلج — اینمه، نزول.

(۴) «فضولی دیوانی»، مقدمه سی، کوپرولو زاده فؤاد.

«... بو اله صنعتکار، لهجه نظمی اعتباریله تماماً (آذری) دائره سینه منسوب اولدیغی حالده عثمانلی ادبیاتی اوزه رینده پک درین ایزلر براقدی. (فضولی) ده داخل اولماق اوزره بوتون آذری شاعرلری، ایککی عصر، اونی کندیلرینه مقتدا (۱) ییللر؛ بو عصرلر ائاسیندا یتیشن آذری شاعرلرینک اکثریتله حروفیلیکی قبول ایتمه لرینده (نسیمی) ننگ بویوک تاثیر اولدیغی کی، حتا (فضولی) ده ییله لسان، آدا، طرز تحسین اعتباریله اونک قوزی پک قولای قریق و تشخیص اولونا ییلر»

دییر که بوده چوق دوغرودر. یوقاریدا ویریلن نمونه لر بو کا قوتلی برر شاهددر.

دیوانی دا آیرجا بو دعوی قوتلندییر:

یوزیکی بندن نهان ایتمک دیلرسن ایتمه کل
 کوزلرم یاشن روان ایتمک دیلرسن ایتمه کل
 برک نسرین اوزره مشکین زلفیکی سن طاغیدوب
 عاشقی بی خان و مان ایتمک دیلرسن ایتمه کل...
 چونکه عشقک مسکنی در کو کلیمک ویرانه سی
 حسرتا انی مکان ایتمک دیلرسن ایتمه کل
 چون یقین ییلدی (نسیمی) آغزینک وار اولدیغن
 اول یقینی سن کمان ایتمک دیلرسن ایتمه کل

(نسیمی) ننگ بالخاصه بو عاشقانه و ربابی شعرلری بوتون باشقا یازیلارندان اوستوندور. اونک صنعتکارانه یازیلیمش فکر و محاکمه محصولی یازیلاری دا واردور. صنعتکارلیقدادا قوتی انکار اولونماز نسیمی، قلبی یازیلاریندا اولان صمیمیتی صنعتنده کی تکلف و تصنع ایله ئورتمز. هله تعلیمی و تلقینی یازیلاریندا مجذوب بر متعصب که سیلیر. یارجانی، خالق و یزدانی فضل الهینی، تانیمایانه انسان آدینی ییله چوق کورور، عفو ایتمک ایسته مز:

«ای اوزکدن بی خبر غافل اویان
 حقه کل کیم حق دکل باطل اویان
 اولمه فانی عالمه مائل اویان
 معرفتن نسنه قیل حاصل اویان»

رباعیسی ماهیتاً تعلیمی و دینی بر منظومه در. جناسلاری، تلمحلری و شکلی اعتباریله صنعتکارانه در. لاکن تصنعلی و تکلفلی بر فکر محصولیدر. اولکی منظومه لرینده کی شوق بوندا یوقدر.

«آدمی حقدن نسیمی یازرم
 ییل بو معنیدن نسیمم یازرم
 هم هدایت ایلرم هم آازرم
 هم بنی آواريجی هم آازرم»

رباعیسی ده بویله تجنیس صنعتلری، کلمه او یونجاقلاریله دولو بر فکر ممارسه سیدر.
 رندانه (شوخی) بر آدا ایله یازدیغی بو غزلده بر صنعت اثریدر، آنجا ق اولکیلر ده
 اولان آتش، اولکیلر ده اولان عشق بوندا یوقدر:

«خطیله بو رسمه خال اولورمی
 سوداسی کبی خیال اولورمی
 جادو کوزک آینه آلندم
 شهلا ایله نر کس آل اولورمی
 زلفک کوتور ای قمر یوز کدن
 بدرک کیجه سی هلال اولورمی...»

(نسیمی) ننگ بوتون عالم و متصوف شاعرلر ده اولدینی کبی شرق اسلام صنعتی،
 سقولاستیک ذوقه مستند اولان تصنع در؛ او دارچرچیوه ننگ ایچینه سیقیلوب قالمیش اولان
 صنعتکاردا اثرلرینی او اُسکی قالبلره سیقیشدیرماغا چالشمیشدر. دیوانی، بوتون دیوانلار
 کبی، قلاسیک دیواندر. بو قدر وار که اوندکی قصیده لر شاهلارا، سلطانلارا ده کل،
 لاکن نسیمی ننگ قناعتجه «شاهلارک شاهی، سلطانلارک سلطانی» اولان فضل الله در.
 قلیینده آکلاشیلماز، تحلیل اولونماز ده رین، کوکلو بر یر دوتان بو دیلی اعتباریله
 ساده و صمیمی، لاکن صنعت و ذهنیتی اعتباریله ایرانی و اسلامی اولان شعرلرینی عروض
 ایله یازان، یازیلارینا طنطنه لی بر آهنگ ویره ن نسیمی، خلقی، او هر کسک کوزیندن
 قاپوب، قاچان طبقه یی، هیچ ده کوزدن قاچیر مامیشدی. کرک وظیفه سی مقتضاسی، کرک
 خلقده کی احتیاجک سوقی (نسیمی) ده صمیمی بر روح، مثلر بر هیجان او یاندر مامیشدی.
 (نسیمی) ننگ دیلینده بو کون قسماً اونو تولموش، قسماً آتیلیمیش چوق چوق حقیقی
 تور کجه عنصرلر واردر. مثلاً (خال) معناسینه (بگ):

شربت شول قرا بکونک ینکاغی شرح ایدر ولی
 جان نورور فدا قیلیم ینکاغینونک شوانینه

(اومماق) امید ایتمک معناسینا:

واری محنت دور جهانوك نه اومرسن ای کونكول
 لغت اولسون بو جهان، هم جهانونك وارینه
 (سوسمق — سوساماق) تشنه اولمق معناسینه:
 لبلرونك شربتینه چشمه حیوان سوسدی
 سویو اینجولرونکا تشنه کبی جان سوسدی
 اوشاتماق (۱) ضعیفلاتماق، مجازا سیندیرماق، پوزماق معناسینا:
 ساقیا جامی کتور کیم من اوشاتدوم توبه
 ایسکی قویوموم منوم بی اعتبار اولدی
 کندو — ئوزو — ئوزی معناسینا:

صونماق — ویرمک معناسینا:

نرکسی کور شمع اولوبدرمی صونر عارنفلره
 جمله سین مست ایلدی کندو خمار اولدی
 دامماق — تامماق (۲)، داملاماق یعنی داملا داملاتماق معناسینا:
 اول ژاله که دوشدی رخ کلزارونکا قارشو
 بر قطره یاغیش دامدی دمینک قطره تر اولدی
 دانوغ — دانوق، تانوغ — تانوق (۳) شاهد، برهان معناسینا:
 (اوشته — ایشته):

سویدلار یاندوردیلار کور نه ملامت قیلدیلار
 دانوغ اوشته حالون ییلکیل که رحمن رحیم

کلمه لری کبی.

لهجه اعتباریله نسیمینک چغتای ادبیاتیندا چوق تاثیری اولموشدر؛ یازدیغی غزللرک
 بر چوغی حسین باقرالار، نوائیلر طرفیندن تقلید و تنظیر اولونموش و آذری لهجه سینه
 عائد بر چوق عنصرلر چغتایجا یا کیچمیش و نوائی زمانی چغتایجاسی آذری لهجه سینه
 چوق یاقینلاشمیشدر.

(۱) اوشاتماق چغتایجادر، آذری لهجه سینه کیچمیش چغتایجا کلمه چوقدر.

(۲) تامماق چغتایجادر.

(۳) تانوغ چغتایجادر.

گزدیکی بوتون شهرلرده خلق کتله‌لری آراسینا کیره ن نسیمی اونلارک ییلیکلری، ساده دوشونجه‌لری درجه‌سینه اویغون اولاجاق ساده دیل، ساده وزن و هجه وزنیله ده منظومه‌لر یازماقدان کیری دورما می‌شدر. دیمک اولورکه خلقک روحنی و روحیاتینی حقیه آکلایان نسیمی خلقک دیلیندن، خلقک ادبیاتندان دا آیریلماق، اوزاقلاشماق کبی بر مهارت و قابلیت کوستر می‌شدرکه بو جهته بر چوق شاعرلریزدن اوستوند. خلق ادبیاتی شکل‌لرینک صمیمیتی و قیوراقلیغی، وزن و آهنگینک طبیعی حس و سودایا اویغونلیغی عروضدان داها قوت‌لیدر. بونی آراسیندا یاشادیغی خلقک سینه‌سینده تدقیق ایدن (نسیمی):

باق شو دلبرک اوینونا
کناهن آلمیش بوینونا
سحرده عاشق قوینونا
کیره ن دلبرک قولیم (۱)

قطعه‌سینده اولدیغی کبی آچیق، لاکن جانلی و قوتلی یازی‌لار یازمی‌شدر. هجه وزنیله ینه خلقی ارشاد ایچون یازدیغی بو (نفس)ی اوقویالیم:

کر اصلیم صورارسه‌ک بن بر نیازم
صبر علمی دیر لر یردن کلیرم.
اول قطره ایدم شیمدی خاک اولدم
عرشده کی قان‌دیلدن، نوردن کلیرم
بن (قالوبلی) ده یی‌لدم ایزیمی
دوندرمدم بردم حقن یوزیمی
آتش عشقیکله یاقدم ئوزیمی
خلیل ابراهیم له ناردن کلیرم.
سوال ایلر ایسه ن بنم سرمدن
جمله‌مزی وار ایله‌دی وارندن
یاراندی محمد علی نورندن
حق ایله حق اولان سردن کلیرم. — الخ....

تاسقلر که بو طرزده یازیلاری الیمزه کیچمه میشد. هر حالده (یونس ایمره) کبی (نسیمی) نڭده خلق وزنی و خلق دیلی اسلویله یازیلیمیش الهیلری، قوشمالاری، بلکهده تورکولری اولدوغی احتمالی چوق قوتلیدر.

(نسیمی) نڭ هم آذرئ، هم چاغاتای، همده عثمانلی شعر وشاعرلری اوزرینده کی بویوک تاثیر اولدیغی چوق آیدیندر. اوتاثری حسین باقرالاردا، نوائیلرده، فضولیلرده، نباتیلرده، شیخیلرده، احمدیلرده وحتا داها سوکراکی شاعرلرده ده کورمک ممکندر. حتا دیلینڭ چغتایجا یا اولان یاقینلغی (هرمان وامبهری) نی، (نسیمی) نی وحتا (فضولی) نی چغتای شاعرلری آراسیندا ذکر ایتمه قدر کتوره شد: وامبهری نسیمی نڭ بو ایکی غزلنی چغتای شاعرلرندن وجوده کتیردیکی خریستوما تیاده ذکر ایدیر:

عاشقا کیل بری جان برله جانان منده دور
زاهدا سین قده سین نور برله ایمان منده دور
منده اول یتی کوکینڭ (۱) حکمتی هم قدرتی
اوت یل توفراق صو چون (۲) یرله یکسان منده دور
حق تعالی اسمان دین ایندور و بدور تورت کتاب
من آنی منظور قیلماں چون فرقان منده دور
دناسنه پهلوانلار رستم زال اویدولار
مسند اسکندری تخت سلمان منده دور... (۳)

شنبه کونی اوچرادیم اول سرورانه
شیدا قیلیان سالدی منی جمله جهان
یکشنبه کونی مجنون بولوب حیران ییقیلدیم
کوردیم یوزین اوخشاتدیم انی ماه تابانه
دوشنبه کونی راز دلینی (۴) سوزلدیم آخر
اول کوزلری نرکس یوزی کل قاشی کمانه
سه شنبه کونی صیاد اولوب سیرانه چیقیدیم
من صید اولوبان قربان اولدم بسته دهانه

(۱) یدی کون.

(۲) اوت، یل، توفراق، صو—آتش، هوا، توفراق، صو.

(۳) (سیفه ۱۴۱-۱۴۲) Cagtasuhe sprachstudieu Hesmman Kasulery

(۴) راز دلینی — «راز دل».

چهارشنبه کونی یار کیزه کیلدی چمن ایچرا
 بلبل داغی کوردی یوزینی توشتی (۱) فغانه
 پنجشنبه کونی یاره دیدیم پندیم ایشیکیل
 فاش ایتما سرینکئی هر یخشی یمانه
 آدینه کونی کوردی جمالین (نسیمی)
 ایچدی لب لعلینک شربتینی قانه قانه (۲)

(نسیمی) نڭ پروپاغاندا دولایسیله عربجه، فارسجا و تورکجه منظومه لر یازدیغنی، حتا خلق دیلینده اونوتما دیغنی کوردو کمز کبی تورک لهجه لرینک همان هاموسنی ده قاریشیدیردیغنی کورورز. بوندا کوردو کمز دیگر جهتده سکرنجی عصر سوکلاریندا و دوقوزنجی، اونونجی عصرلرده چغتای لهجه سینک اوغوزجایه نه قدر تاثیر ایتیمیش اولدیغی و آذری لهجه سینک تشکله نه قدر قوتلی ایزلر بر اقدیغیدر. نسیمی نڭ تورک عنصرلری ادبیاتیندا کی تاثیر چوق عمومی و شاملدر.
 (نسیمی) نڭ:

آغلارم هر کیجه بن درد ایله ایوب مییم
 دوکرم جور ایله کوز یاشنی یعقوب مییم
 آنه رحمینه دوشلدن (۳) بنی ترک ایتدی غم
 بلمزم بن بو غمک کوزینه محبوب مییم
 ای بکا طالب اولان دردو بلا هر ساعت
 بنی ترک ایتمه دیکز بن سزه مطلوب مییم
 بریرندن کورینور اولدی بکا دردو بلا
 انی ییلسه ن عجبیا بونلره مرغوب مییم
 ای لبی غنچه (نسیمی) نیجه قان آغلمسون
 دست جورکله بو کرسن بنی مکتوب مییم

غزلینی شعر و موسیقییه مراقلی اولان و شعرده (الهامی) مخلصینی قوللانان اوچونجی سلیم بو طرزده تخمیس ایتیمیشدر (۴).

(۱) توشتی — دوشدی

(۲) (مجله 143-147) Cagtsche sprachstudieu Hesrmann Kasulery Leipzig

(۳) دوشلدن — دوشه لیدن

(۴) عطا تاریخی جلدی

هپ هجوم ایتمده در بن غمه مقلوب می‌یم
 لشکر جوړه شکار اولمغه مسلوب می‌یم
 دام هجرانته صید اولمغه مغلوب می‌یم
 «اغلرم هر کیجه بن درد ایله ایوب می‌یم
 دو کرم جور ایله کوز یاشنی یعقوب می‌یم» — والخ.

داها دوقوزونجی هجری عصرده خلق دیلینه یاقلاشان و هجه وزنیله منظومه لر
 یازان (نسیمی) نځ ادبیات عالمینده کی و دیل تاریخنده کی قیمتی چوق داها بویوک
 اولا بیلردی، اگر دیل و ادبیاتی بر پروپاغاندا واسطه سیله، بر تلقین و ارشاد یولی
 سایماسا، حقیقی بر غایه، جدی بر مفکوره اتخاذ ایله سهیدی:
 بویله دینی بر دائره ایچینده چالیشماسی تکیه ادبیاتینا خدمت، ختی بر آزاد!
 ضالته سوق ایتمکه دلالتدن باشقا بر شئی یارامیشدر. بو بویوک قوتڭده بویله یوق
 یره هدر اولوشو بویوک بر تاثیر اویاندر ماقدان خالی ده کلد.

اوچونجی قسم

میلادی اون بشنجی عصردن اون سکزنجی عصره قدر

قارا قویونلی و آق قویونلی تورکمانلارک ایران و آذربایجان استیلاری — بونلارک دیگر قوملرله علاقه‌لری — وبالخاصه آذربایجاندا تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، حرثی و مدنی وضعیت — بونلارک سبب و عامللری — اوزون حسن بک — فاتح محمد خان — آرالاریندا سیاسی و اجتماعی مناسبتلر — او زمانکی ادبیات — سقلاستیسیم — مدرسه و سرای تأثیری — بر طرفدن دوام ایدن دینی جریان قارشی بر طرفندن علمی جریان وجوده کلمکده در — ماوراءالنهر و خوراساندا حرث و مدنیت — چغتای ادبیاتی — ایران و آذربایجاندا حرث و مدنیت — آذری ادبیاتی — ادبیاتک عمومی سجه‌سی — صفیلرک ظهوری — آق قویونلیلارلا مناسبتلری — صفیلر زمانیندا ذهنیت و حرث — اقتصادی انکشاف و سیبلی — بینه حکومت دینی بر دره بکلکدن عبارت — بینه خلق ازیلمکده، استثمار اولونماقدا، دین ایله سیاست قوربانلی اولماقدا — شیعه لکک قوتلنمسی سیبلی — شیعه لک نهدر — قیزیلباشلق و صفیلر — بوتون بو مدته ییتیشن شاعر، ادیب و عالملرک خصوصیتلری — حامدی — خلیلی، حبیبی — هاشمی — سروری — بصیری — مامتی — کشوری — خطائی — بیداری — سحابی — پناهی — شاهی — حافظ عجم — نیازی — شاه قاسم — نامی — معصوم — فضولی — صائب — قوسی — مسیحی والنخ . . .

میلادی اون بشنجی و هجری دوقوزنجی عصرک بدایتلرینده (۱۴۰۳م — ۸۰۶هـ) حکومت سورمکه باشلایان قارا قویونلی تورکمانلاری اساساً تیمورک تولومیله پارچالانمش و ضعیفله‌مش اولان تیمور اوغوللارینک اللریندن تولکله‌لری یاواش — یاواش آلمانغا باشلامشلاردی. بونلارا قارا قویونلیلار دنیلمه‌سی بایراقلاریندا قوللاندیقلاری قاراقویون رسمیندن ایلری کلیردی. (۱).

(۱) « قارا محمد بو سلاله‌نک مؤسسیدر. ایلخانیان سلاله‌سیندن سلطان اویس، ایفا ایتدیکی خدمته مکافات اونی بوتون تورکمانلارا قوماندان تعیین ایتمشدی. قارا محمدک اوغلی قارا یوسف بو ماموریتنه وارث اولدی. فقط او قدر کسب قوت ایتدی که ایلخانیان حکمدارلارینی تانیماق ایسته‌میرک، بغدادی، سوکرا تبریزی اله کیچیردی. بو تورکمانلار ارمستاندا و معزوب‌تامیادا حکمران اولدیلار. کندیلرینه قارا قویونلی تورک‌لری ده دییرلر چونکه بایراقلاریندا بر قاراقویون رسمی واردی. ۸۰۶ هجری ۱۴۰۳ میلادی تاریخینده اجرای حکومته باشلادیلار. »

دوکیینی Degiugnes ترجمه‌سی، جلد، ۸، صفحه ۲۹۵.

ایران تاریخی سیرجون مالمولم، جلد ۲، صفحه ۲۵۳.

چوقده اوزون سورمه‌ین بو عسکری حاکمیت، مبارزه لر تاج و تخت قوغالاری حسد و رقابت مسئله لرله کیچمشدردیله بیلیر. بویله بر قوت تشکیلنه موفق اولان قارا یوسف بغدادی ضبط ایتدیکدن سوکرا شاهرخه قارشی چیقمش لاکن بردن بره خسته لنه رک (تبریز) جواریندا کیچیک بر کندهه ئولمشدی. حکومتیڭ نه کبی چوروك تمللر اوزرینه قورولمش اولدیغنی، تصادفی اولاراق وجوده کلمش بر دره بکلکدن باشقا بر شی اولمادیغنی سیرجوق مالقولم بو سوزلرله کوستیریر:

«او جوارلاردا هیچ بر دشمن یوقدر فقط رئیسک ئولومی او آندا قارا یوسفک توپلامش اولدیغی اوردونی پوزمشدی؛ آمرلر ئوز قطة نظرلرله مشغول اولدیقلاری سیرادا، بر قاچ ساعت اول هیسینک حرمت و اطاعت کوستردیکلری آدامک جسدی چیپلاق و حیر قالمشدی، چونکه قولاغنداکی قیمتلی کوبه لری آلماق ایچون قولاقلارینی کسمشدری، بعض ایتمه باشلایان بو جنازه بی، ئولمزدن بر ساعت اول میلیونلارجا تبعه امر ایدن بر آداما سوک و غلیفه بی ایغایه سوق ایدن بر مرحمت حسیله متحس اولان، کیچیک بر ضابطه دفن ایتمشدی» (۱).

قارا یوسفدان سوکرا اداره باشینا کیچن اسکندر و جهانشاه زمانلاریدا چیقا— ریلیرسا، قارا قویونلی قوونینک قیریلدیغی ساحه یه آق قویونلارک آتیلدیغی کورولور.

(۱) «ایران تاریخی»، سیرجوق مالقولم، فرانسجا ترجمه سی، جلد ۲، صحیفه ۴ — ۲۰۳.

تورکمانلارک ظهوری حقیقده منجم باشی تاریخی شو معلوماتی ویریر:

«معلوم اولسونکه تورکمانک اصلی تورک یعنی تاتار طاقه سیندن اولوب قدیم الیامدا تورکستاندان خوراسان دیارینه چقیدیلار؛ کیده رک چوغالوب سائر ممالکه یایلدیلار، اوبالار ایله قونارلار و کوچرلری دغز طاقه سی، دخی اولارلا قارشمشدر. بونلارک قبائلی و شعوب کثیره سی (چوق شعبه لری) واردر. بونلاردان قارا قویونلی قبیله سی آذربایجان اطرافندا ساکن اولوردی. بو قبیله نک ایچینده بهارلی عشیرتی جمله دن معتبر اولوب سلطان اویس جلایری زمانیندا اول عشیره (یرام خاجه) نام بر کیمسه حاکم اولوب سلطان خدمتینه متصل اولدی و بر قاچ مرکه (۱) لرد. جلاذتی ظهوره کلوب احراز رتبه و اعتبار ایلهدی. سلطان اویس فوت اولجاق موصل و سنجار وارمیش شهرلرینی استیلا ایدوب (۷۸۲) ده فوت اولدی. یرینه اوغلی قارا محمد که سلطان احمد بن اویس خدمتینده ایدی، کلوب متصد (۲) حکومت اولدی. (۷۹۲) ده بو دخی شامدا بر جنکده دوشوب اوغلی قارا یوسف سلطانک خدمتینه قالدی. بونلاردان ابتدا تسلطن ایدن مومی الیهدر... بونلاردان آذربایجاندا تخت نشین اولانلار ذکرلرنده در. بونلارک دارالملکی (تبریز) و ظهورلاری (۷۷۷) و اقراضلاری (۷۸۳) سنه لری اولوب اون بش قر کیمسه در. (قارا یوسف) بن قارا محمد طورمش، بن یرام خاجه التورکمانی بالادا اشارت اولوندیغی اوزره امیر تیمورک عساکری ایله نیچه حروب و معارکی واردر...»

صائف الاخبار ترجمه سی (جلد ۳ صحیفه ۱۰۰ — ۱۴۹) بونلار حقیقده «نخبه التواریخ و الاخبار»

قسم ۱، سلسله نامه، صحیفه ۴۴۴ باقکز.

(۱) مرکه — جنگ میدانی.

(۲) متصد — بر ایشه کیریشه، باشلایان.

تبریزده حکومت سورهن جهانشاه باباسنی اورتادان قالدیر اراق آذربایجاندا برلشدیکدن سوکرا کورجستان ایله عراقش بر قسمنی بوتون فارسستان و کرمانی ضبط ایتمشدی. لاکن خوراسانی ضبطه حاضرلانیدی بر سیرادا اداره سنی اللرینه بر اقدینی تبریز و بغداددا کی ایکی اوغلینگ عصیان ایتدی کلرینی اوکره نرک کری دونمشدی. تام اونلاری اطاعته سوق ایتدی کی زمانلاردا ایدی که دیار بکرده قوتلی بر حکومت قورمش اولان آق قویونلار رئیس اوزون حسنله (۱) چارپیشماغا مجبور اولدی. و بو چارپیشما نتیجه سینده ده حیاتی غائب ایتدی. (هجری ۸۷۱ میلادی ۱۴۶۶) اوغلی حسن علی ده ایکی ایل سوکرا اوزون حسن طرفیندن قتل ایدیلدی کدن سوکرا (۱۴۶۸ م. ۸۷۳ هـ) قارا قویونلار سلاله سی آرتق آرادان قالمشدی.

یادیم عصردن بر آز چوق عمر سورهن بو عشیرتک کرک اقتصادی، کرک اجتماعی، کرک مدنی و حرثی بویوک بر قوذی اولامایاجاغی پک آشکار ایسه ده زمانلارندا یتیشن شاعر، ادیب و عالم ده یوق دکلدر. طبیعی بو یتیشنلر یکی بر ساهتک یکی بر مدنیتک تریه و ذهنتیله یتیشمه سی دکل، بلکه اسکی قورولمش ماکینانک، اسکی برلشمش اولان عنعنه نک محصوللاریدر. بو قدر وار که بو تورکمانلارک، نوزلرندن سوکرا میدان آیلان دیگر تورکمانلارک، آق قویونلار کبی، آذربایجان محیطنه قومی بر چوق خصوصیتلر کتیردی کلری ده انکار اولوناماز. بر کره یاشایش، ذویوش، دوشونوش اعتباریله بویوک بر قیمتی حائر اولان بر خلق ادبیاتلاری واردر که هم چوق که نیش، همده چوق ده کرلیدر. بو کون حالا آنادولوده یاشایان تورکمانلار حقینده تدقیقات یاپان بعض آلمانیا لی عالمرک وجوده کتیردی کلری اثرلر بوئی اثبات ایتمکده در. (۲).

(۱) «امیر کبیر ابوالنهر حسن بک حاکم دیار بکر ایدی ۸۷۲ ده قارا قویونلیدان جهانشاه میرزانی قتلدن سوکرا واروب تبریزده تخت سلطنته جلوس ایله دی. بعده (۷۳) ده پادشاه خوراسان و عراق ماوراءالنهر اولان ابو سعید میرزانی دخی قاراباغ قیشلاغیندا اله کتوروب قتل ایتدی کدن سوکرا عراقین (عراق عرب و عراق عجم) و فارس و کرمانی استیلا ایله دی. (۷۷) ده حدود بابیوردا پادشاه روم ابوالفتح سلطان محمد خان سعادت رسولمه مقابله دن سوکرا عسکری قیریلوب کندیسی ده افتان و خیزان طرف (تبریز) کریزان اولدی. (۸۱) ده کورجستانه واروب اسیر بسیار و غنائم یشمار ایله عودت ایتدی. (۸۲) ده (تبریز) ده عید فطر کیجه سینده فوت اولوب کندیکنک منشا تندن باغ (نظریه) ده دفن اولوندی. مذکورک مدت سلطنتی اون بر ایل اولمشدر. نخبه التواریخ والاخبار سلسله نامه قسمی، صحیفه ۴۵.

(۲) «تورکمان عشیرتلی»، دوقتور فرایلیخ و مهندس راولیخ، آلمانجاندان ترجمه، استانبول کتبخانه سودی ۱۳۳۴.

بویله لیکنه بر کره خلق آراسیندا یرلشن بو قناعت و ذهنیت و آداب و عادات محصوللاری بوتون قومی قابیلیتری ایله کؤک سالمشلار و عصرلردن بری ایرانیله شمکده اولان تورک روحینه یکی و صاف بر آتش وورمشلاردور. تورکمانلارک کتیردیکی عناصری خلق ادبیاتی محصولاتی اوزرینده آشکار صورتده کورمک و کوسترمک ممکندر.

ایکنجی بر تاثیرده دیل اوزرینده در. آذری لهجه سی اوزرینده تورکمانلارک بر اقدیقلا ری ایز چوقدر. عینی زماندا عراق، بغداد، دیاربکر و سائر آناتولی ولایتلرینده یاشایان خلق دیلی اوزه رینده ده بر تاثیر کورولمکده در. بوراسی آذر—بایجان و تورکیه خلقلارینک دیللرینی بر قدر بر برلرینه یاقلاشدیرمشدر.

هر حالدا تورکمانلارک اک بویوک خدمت لری فارس و عرب و سائر یابانجی تاثیرلر آتیندا اصلنی غایب ایتمکده باشلایان دیلده تورک عنصرینک چوقالما سنا و قومیه شمه سنه اولان خدمت و تاثیرلردور.

آق قویونلارک قوت و حکومت لری بر آز داها آرتق سورمشدی. دو کینی دییر:

«آق قویونلی سلاله سی قارا قویونلارک اقاضی اوزرینده تاسیس ایتمشدر. بایراقلارندا آق قویون رسمی داشیان بو حکمدارلار آنادولودا و موزوپوتامیادا یرلشن تورکمانلار ایدی. یونانلار کندلرینه آسیروباتادا دییرلردی، اوزون حسنک زمان حکومتینده بو تورکمانلار آسیادا پک قوتلی ایدیلر؛ واسع تولکه لره مالک بولونورلاردی.» (۱)

سلطنت لری هجری ۸۷۳ و میلادی ۱۴۶۸ دن باشلامشدر.

تورک سلاله لرینک بو میلادی اون بشنجی و هجری دو قوزنجی عصرده کی مناسبت لری چوق قانلی و دشمنانه در. حکومت لری قورولوش اساسلاری اقتصاد، مدنیت و حرث، تجارت و زراعت دن عبارت اولماقدان چوق حرب، وورغون، استیلادن عبارت اولدیغندان، یاشاماق ایچون کلیر الده ایتمکی باشلیجا بو نقطه لرده کوردیکلرندن هر یکی قورولان حکومتک ایلک آرزوسی تولکه لری فتح ایده رک که نیشله مک، اسیرلر آلماق و قومشو حکومت لری خراجه کسمک اولوردی. بو یوزدنده چارپشمانک، ووروشمانک نهایتی کلمه یز، یر یوزی قان دریاسینا دونوردی. بونا داخلی قاوغا وایتیرقا لاری، حسد و رقابت لری و دینی مقاتله لری (۲) ده علاوه ایدرسه ک، کوزومزک ٹوکونده تمامیه قرون وسطائی بر حیات حاصل اولور.

بویله لیکنه، آق قویونلی حکومتینک بویومکه چالیشماسی، قومشولاری اولان عثمانلارک هیچده ایشلرینه کلمه دیکیندن قاوغالار، باش کوسته رمشدر. بو عداوتی

(۱) دو کینی Deguigne ترجمه سی، جلد ۸، صحیفه ۲۹۶.

(۲) مقاتله — بر برینی تولدورمک.

کور و کلهین اڤ مفرس ۱)، اڤ سینسی و منحوس سبیلردن بریده دین، مذهب اولمشدر. او دین، او مذهب که تور کلرجه بوس بوتون یا بانجی، بوس بوتون ئولدوروجی و غیر طبیعیدر.

ایرانه حکمران اولان تور کلرک بر سوق طبیعی و ضرورت نتیجه سنده اولاراق ایرانک عادت و اعتقادلارینا سالک اولدولار؛ بویله لیکله بر طرفدن سیاسی کینلر، دیگر طرفدن ده دینی کینلر اورتایا چیقدی. ایرانیلارک شیعی اولمالاری اورتایا بر شیعه لک، سنیلک قاوغاسی چیقارمش، عصر لرجه قارداشلاری قارداشلار پارچالامشدر بوتون تاریخلر یاپیلان اشکنجه و ظلملرله، یوز قیزار تیجی وحشتلرله دولدر. اوزون حسن له فاتح ایکنجی محمد آراسیندا (۱۴۷۳) ده قارا حصاردا آچیلان حربده اوزون حسن مغلوب اولمشدی. ۱۴۸۰ تاریخندن ایرانا قارشی حاضرلاناتان ایکنجی بر سفر فاتحک ئولومی سایه سینده نتیجه سز قالمشدی. شاه اسماعیل صفوینک، بغدادی ضبطی تاریخی اولان هجری (۹۱۴) و میلادی (۱۵۰۸) تاریخنه قدر سورن حکومتلری اثناسیندا قارداشلار، اوغوللار بری برلرله ووروشماقدا دوام ایتمشدر. قوتلنمه لرینه امکان قالمامشدر. ۲). ایچلرینده علمایه، شرایه رعایت و اونلاری حمایه ایدنلری ده واردی. بالخاصه آذربایجانک قیمتلی شاعرلریندن و فضولینک استادلاردان اولان (حبیبی) حسن بکک اوغلی سلطان یعقوبک حمایه سیله یتیشمش و سوکرا صفویلره انتقال ایتمشدر.

حاصلی تور کمانلارک اداره و نفوذلاری آلتیندا کیچن بر عصرک زمانک اڤ بویوک اثری، دیله تورک عنصرلرینی کیچر مه سی و تور کجه نی فارسجادان اوستون دوتماسیدر.

صفویلر یانندا دخی تور کمانلار زمانیدان قالمش بر چوق تور کمان و چغتای شاعرلری وار ایدی. هم بونلارک بر چوقلاری بکلر صنفیندن اولدوقلاریندان موقعا بوکسک یرلری اشغال ایتمکده و اجتماعا ده بوکسک موقعلر دوتماقدا ایدیلر. بونلارک چوقلاری بالخاصه صفوی خاندانی شاعرلرینی ذکر ایدن سام میرزانک (تحفه سامی) سیله کیلانلی صادقی نک (مجمع الخواص) ندا صریح صورتده کورورز. بو زمانلاردا بوتون بویوک مرکز لده انکشاف ایدن ادبیات و علم تمامیه سقولاستیق (مدرسه وی) و قرون وسطائی اولوب منور طبقه نک مالی ایدی. مدنیت و حرث دخی آشاغی یوقاری خالقک آنلایامادیغی، بکزه تمه و غیریلردن آلما بر ماهیتده و ضیالی طبقه یه مخصوص

(۱) مفرس — یر تیجی.

(۲) «ایران تاریخی»، سیرجون ماقولم، فرانسجه ترجمه سی، جلد ۲، صفحه ۱۵۸.

ایدی. خلق ئوزعرفانی، ئوز ادبیاتی، ئوز دیلنی ئوزسینه سنده ساقلاماغا اوغراشیردی. لاکن بو عمومی سرایتدن اودا ئوزینی حقیله قورتارمایردی؛ نیجه که اسلامی و ایرانی مدنیته دوشدیکدن سوکرادا تورک خلق ادبیاتی موضوعلارندا بر چوق اسلامی و ایرانی موتیف لر اولدیغنی آیدین صورتده کوروروز.

حکومتک حالینا کلدیکی زمانلاردا، تورک ادبیاتندا، فارس و عرب ادبیاتلاریندا، حتا غرب ادبیاتلاریندا اولدیغنی کبی، تصلفی (ریاکار) بر جریانک دینی جریاندان آز چوق آیری بر طرزده دوعوب یاشادیغنی کوروروز. بویله لیکله آذربایجان ادبیاتندا موضوع، غایه، معنا و صنعت اعتباریله قومی و دینی جریاندان چوق آیری، دیگر بر جریانک جانلاندیغینا شاهد اولوروز که، بودا علمی جریاندر. بونک غایه سی کرک معلومات، صنعت، مهارت کوسترمک و کرکسه بدیع و بیانا اهمیت ویرمک اعتباریله دیگر جریانلاردان آیریلماقدادر. بویله لیکله سرایلاردا رغبت و حمایه کورهن، او رغبت و حمایه نتیجه سینده ده ریاکار و متملق (۱) اولان اصل بو جریاندر. بو جریان چوق زمان سرایلارا او قدر یاقلاشمش، موضوعلاری او قدر یکنسقلاشمش؛ خانلاری، خاقانلاری، سلطانلاری، شاهلاری مدح و ستایشده او قدر ایلری کیتمشدر که نهایت «سرای ادبیاتی» دییه بر تعبیرک یاراتیلما سنا میدان ویرمشدر. حقیقتده ایسه بوتون بو جریان بر قصیده و مدحیه دن عبارت دکلد، هر شاعر بر قصیده چی بر مداح اولاماز، ایچلرینده تصنیف صنعت عد ایده رک یوکسک بر غایه ایله چالیشانلاردا اولمشدر.

بو قدر وار که طبیعتدن آزماق، تکلف و تصنع دوشکون اولماق آخردا بو جریاندا عمومی بر یاپمالق، عمومی بر ساخته لک وجوده کتیرمشدر. بونک ایچوندر که بو کون حقیقی، طبیعی، صحیح، ساده و حیاتی بر ادبیاته یاقلاشماق بزم ایچون اک مدتلی بر احتیاج اولمشدر.

* * *

میلادی اون آلتنجی و هجری اوننجی عصرک باشلارندا تورکمان قوت و قوؤی آرتق صفویلرک اللرینه کیچمشدی. ۱۵۰۰—۱۴۹۹ م. ۹۰۶ هجری تاریخلرینده دها اون دورت یاشلارندا بر چوجوق اولان و باباسینک بوتون مریدلرینه قارشی کنج، بر مرشد (۲)، کنج بر شیخ وضعیتی آلان اسماعیل صفوی شاهلغنی دا تاملین ایتمشدی (۳).

(۱) متملق — تبصص ایدن، آلچاقجاسینا یالناقلا نان.

(۲) مرشد — یول کوسته رهن، رهبر.

(۳) بو خصوصدا شاه اسماعیل (خطائی) نک ترجمه حالندا تفصیلات ویریلمشدر.

اوزون زماندان. بری (اردیل) ده یرلشمش اولان آتالاری خلق آراسیندا زهد و تقوا ایله شهرت بولمش و رغبت قازانمشدی. حتا اوز آدینی، بوتون سلاله‌سینه براقان، هاموسنی (صفویه) دییه آدلاندیران شیخ صفی‌الدین ئولدیکن سوکرا یرینه کیچن صدرالدین و سوکرا خوجا علی، جنید و حیدر بویوک آد قازانمشلاردی. زمانلاریندا یاشایان حکمدارلارک صدرالدینی زاویه‌سنده زیارت ایتدیکلرینی سویله‌رلر. حتا امیر تیمور ییله آقره سفریندن قایتیدقا اونی کورمکه کله‌رک بر آرزوسی اولوب اولمادیغنی سورمش، اودا «تورکیادن کتیردیکی اسیرلری آزاد ایتمه‌سنی ایسته‌مش ایمش» (۱).

بو وقعه‌دن سوکرا بوتون اسیرلر شیخک مریدی، یعنی معنوی اسیری اولمشلاردی. شیخ جنید زمانیندا او قدر چوق مرید توپلانمشدی که قارا قویونلار حکمداری اولان و آذربایجاندا حکومت سورن جهان‌شاه بو مریدلرک چوقلغندان اورکهره‌ک اونلاری اردیلدن چیقارمشدی. جنید او زمان‌دیار بکر حکمداری اولان اوزون حسنه مراجعتله قبول و احترامه مظهر اولمش، حتا امیرک قیزی ایله ایولنمشدی. بو صورتله آق‌قویونلی خاندانیه صفویه خاندانی آراسیندا قوه‌وملق مناسبتی میدانه کلمش و داها سوکرا شیخ جنیدک اوغلی حیدرده امیرحسنک قیزیله ایولنه‌رک بومناسبت برقات داها قوتلنمشدی (۲). شیخ جنید شیرواندا ئولدوریلمش، اوغلی حیدر باباسنک انتقامنی آلماق اوزره شیروانی ضبط ایتمک ایسته‌مش، لاکن ایالتک حاکمی طرفیندن قتل‌مایدیلمشدی. قبری اردیلده مریدلرینک زیارتکاهی اولمشدر (۳). حیدرک اوغوللاری، اسماعیل صفوی‌ده داخل اولدیغی حالدا، ئوز قوه‌وملری اولان اوزون حسنک اوغلی سلطان یعقوب طرفیندن دوتولاراق اصطخر فارس قلعه‌سینه حبس ایتدیریلمشدی. بر مدت سوکرا فرصت تاپاراق اورتایا آتیلان شاه اسماعیل صفوی شیروان حاکمنی قتل ایده‌رک بوتون آذر—بایجانی استیلا ایتمش و (تبریز) ده اعلان حکومت ایله‌مشدی. یاواش—یاواش کیلانی‌ده الده ایتمش و ایران شاهلقنا صاحب اولمشدی (۴).

- (۱) «ایران تاریخی»، سیرجون ماقولم، فرانسزجا ترجمه‌سی، جلد ۲، صحیفه ۲۶۱.
- غفازی و سید یحیی قروینی‌یه استادانسیلرینی (امام موسی‌الکاظم). چیقاران (صحایف‌الاکابران) (شاه اسماعیلک) (اردیل). کلن ایلک جدی (زرین کلاه فیروز شاه) اولدیغی قید ایتدیکی کبی سلاله حینده‌ده اطرافلیجا معلومات ویرمکده‌در. باقکر صحایف‌الاکابران ترجمه‌سی، جلد ۳، صحیفه ۱۸۷—۱۷۹.
- (۲) سلطان علی ابراهیم میرزا و شاه اسماعیل بو قادیندان دنیایه کلمشدر...
- (۳) «ایران تاریخی»، سیرجون ماقولم، فرانسزجا ترجمه‌سی، جلد ۲، صحیفه ۳۶۵.
- (۴) حیاتی‌نا دائر تفصیلات ترجمه‌ حالندادر. «ایران تاریخی»، ۲۶۷ صحیفه‌یه باقکر.

کرك اسماعیل صفوی، كرك وارثلری زمانیندا داخلی و خارجی محاربه لراکسیك اولماشدی. بالخاصه تورکیا—ایران مناسباتی بوتون قانلی بر صحیفه کیرمشدی، چونکه صفوی خانداننك ظهوريله شیعه لك «قیزیل باشلق» آدیله داها قوتلی و داها سیاسی بر شكله کیرمش، یایلمش، عین زماندا رسیمیش اولدی که، همین مذهب آیریلیغی تورکیا—ایران مناسباتینی داها دا چوق کرکینه شدیرمکه سبب اولدی. لاکن نتیجه ده شیخلرک، شاهلارک، سلطانلارک پروپاگاندا لارینا، منفعت و کیفلیینه قوربان اولان بی چاره و کنهسز خلق اولوردی. علمسزلك، عقلسزلك قوجا بر کتله نی اتریقاجی و منفعتجی سلطانلارک شاهلارک آردینجا سوروکله دیر، نهایتسز ئولکه لری انسان قانیه سولایردی. دیله یلر که بو فجیع صحنه صفیلر خانداننك یاشادیغی، آشاغی یوقاری، ایکی عصرک بر زماندا داها دا آرتیق بر فجاغته دوام ایدوب کیتمشدر. یاووز سلیم و اسماعیل صفوی قووغالاری دینی اولدوغی قدرده سیاسی و احتراصی بر ماهیتی حائزدر. عادتاً بر رقابت سیاسیه در.

باباسی نك، پیغمبرک عمو اوغلیسی و دامادی علی نك اولادلارندن کلمه اولدیغی ادعا ایدن شاه اسماعیل تعصبی ئوز سیاستی ایچون بر آلت یاپمشدی. آذربایجان، دیار بکر، فارسستان ایله کرماندان متشکل بر حکومت قوراراق شاه عنوانینی آلان (خطائی) نك ایلك خلقلری كرك تورکیالیلارا، كرك ئوز بکلره قارشى موفقیتسز و اوغورسز حربلر آچمشلاردی. یالکز (۱۶۲۹ — ۱۵۸۷). بویوک عنوانینی قازانان برنجی عباس طفرلری سایه سینده ایران اسکی قدرتی نی الیه یلمشدی. عثمانلیلار دان ارمنستانی، عراقی، مه زوپوتامیا ایله بغداد و بصره شهرلرینی؛ پورتکیزلردن اورمیز (Orميز) ی، موغوللاردان قندهاری آلمش و ویرکی ویرمهك ایسته مین کورجستانی دا خیر پالامشدی. ایراندا نسبتاً منتظم بر حکومت قورمش، اصفهانی پای تخت یاپمش، عدالتی، صنایع قیسه نی، عادى صنعت و تجارتی ترغیب و تشویق ایده رك ایرانه اسکی پارلاقلیغی ویرمشدی.

کرك شاه اسماعیل ایله شاه طهماسبك و كرك برنجی شاه عباسك زمانلاریندا حکومت ماهیتجه یینه اسکی حالندا ایدی. ضبط ایدیلش اراضی و تبعه نك چوقلیغی مملکته آز چوق بر ثروت ویرمشدی. لاکن بو ثروت دوغرودان دوغرو یا استحصال قوتندن، حرث و مدنیت حیاتیندان دوغما ییردی، عکسینه اولاراق خلق سفر بر لکده، یتمز توکنمز محاربه لرده جان ویره رك محو اولوب کیدیردی. او بری طرفدنده دین و مذهب پروپاگاندا لاری خلقی چالیشماقدان، حیاته یاقلاشماقدان منع ایدیر، تصوفه، فنا فی الله، دنیادان نقرته سوق ایدیردی که بو حال ضررلی، غیر طبیعی ایدی. بو

پروپاگاندانی یاپان ریاکار طفیلر ئوزلری ذوق و سفاقتدن، خلقی استثمار و استهزادن بر آن خالی قالمازلاردی. سرایلاری عیش و نوش مجلسلریله دولوب بوشالیر، امل و احتیاضلاری یوره کلرینه دولوب داشیر، قابلارینا سیغامایرلاردی. اساساً «لاستل» عما یفعل» یعنی ایتدیکی ایشلردن غیر مسئول اولان بو حکمدارلارک کیف وهوسلرینه هر آن قوربان اولماق احتمالیله تیترهین اک یاقین آداملاری (مقربلری) ییله جانلا— ریندان، حیاتلاریندان امین دکلردی. سرایلار، حتا ظاهر بر دین و حقیقت اوجاغی اولدوقلاری ادعا ایدیلن تکیه لر ییله بر فسق، ریا، و فساد یوواسی ایدی. بونک ایچون تاجر، صنعتکار، عالم، شاعر بر چوق خلقک، سیار و سیاح بر حالدا دیار — دیار دولاشاراق راحتق و سکون آرادیقارینی اک قوی، اک امین ظن ایتدیکلری ئولکه لره هجرت ایتدیکلرینی کوروروز. بونکله برابر امنیتی ساندیقارلی او یرلرکده ساغلام اولمادیغنی و چوق سارسینتیلی چیقادیغنی کوره رک، آخردا آرادیقارلی سکونی، سعادت و راحتی خیالی بر عالمده بولماق امیدله معنویتک قوجاغینا، دینک سینه سینه آتیلدیقلارینی، دنیانی یالکز جور و اضطراب ایله دولو بر امتحان عالمی حساب ایده رک، صبر و توکله « Patience etresignation » و بوتون امللرینی عالم حقیقی ساندیقارلی آخرته باغلا یاراق، قویو و ده رین بر تصوفک ده رینلکلرینه دالدیقارینی، و ازلی سعادت خیالینه قاپیلاراق، ئوزلرینی آلداتدیقلارینی و نفسلرینی یاشاماق حقیندن ده محروم ایتدیکلرینی کوروروز.

برنجی عباس زمانیندا دوغرو داندان تجارت کهنیشله مش، خصوصیه مملکتده خارجیلره قارشلی بر مسامحه کارلق کوستریلمشدر. لاکن بو بر طرفلی بر تجارت. آروپا قاپیتالینک شرقی استثمار دیمکدی. فرانسزلار، تورکیایی، تورکلرک اک قوتلی زمانی سایلان قانونی دورینده استثمار باشلادیقلاری کبی، آشاغی یوقاری، عینی زماندا، شاه طهماسب دورینده اینکلیزلرده، بر طرفدن سیاست، دیگر طرفدن تجارت یولیه ایرنی استثمار باشلامشلاردی که، بونون تاثیر ایمدی ده دوام ایتمکده در. اولاً تبریز، سوکرا قزوین، سوکرا اصفهان مرکزله رک ایلریله مکه باشلامشدی. بو زماندا ایرانه، قرالیچه (ایزابت) اک بر مکتوبی ایله ۱) (آنطونی جانکینسون) آدلی بر تاجر کیتمشدی.

۱) انکلیزجه و لاتینجا یازیلش اولان بو تاریخی وثیقه نک فرانسزجه ترجمه سی «ایران تاریخی»، سیرجون ماقولم نک فرانسزجه ترجمه سی، جلد ۲، صفحه ۵ — ۲۸۴ ده مندرجدر.

بو تاجرك اسلام اولمادیغی و خرستیانلغی اسلاملقدان یوكسك كوردیكى ایچون هم شاهك حضوریندان، همده ایرانك حدودیندن چیقاریلدیغنی تاریخ قید ایدیر (۱).
آوروپانك ایرانه داها چوق سوقولماسی و عینی زماندا حمایه كورمهسی ایكنجی عباس ایله شاه سلیمان زمانلارینا تصادف ایدر.

كرك شاه صفی (۱۶۲۹)، كرك ایكنجی عباس (۱۶۶۲) زمانلاریندا ایران ایله تورکیا آراسیندا حرب آچیلش، بغداد و قندهار — ایرانلیلارك لندن کیتمشدی. كرك سیاستجه و كرك قوتجه ضعیفلمكه باشلایان ایران، ژان شاردن (Jahn Chardin ۲) و تاوورنیه (Tavernier ۳) ادلی ایکی فرانسز تاجری کلمشدی. بونلارك سرایدا فزانلیقلاری موقع و اهمیت چوقدر. كورولوركه تجارتدن آنجاق بو خارجیلر بر استفاده تامین ایده ییلیرلردی. خلقه بر فائده یوقدی. هله سلیمانك زمانندا (۱۶۹۴ — ۱۶۶۶) ایران بوتون بوتون قانینی جانینی غایب ایتمش، اوندان سوکرا ایسه داخلی قاریشیقلیقلار، خارجی استیلار باش كوسترمشدی. اون سكرنجی عصر ك باشلا ریندا ۱۷۲۲ افغانیلارك رئیس میرویس اوغلی محمد بوتون مملکتی ضبط ایتمشدی. صفویلرک ادبیات ساحهسینه کتیردیكلری بر بویوك فائده او اولمشدركه، دینی بو مذهبی بر پروپاگاندا یاپماق و خلقی ئوزلرینه طرف چككم ایچون آیدین تورك دیلینده ادبیات یاراتمشلاردی. دوغروندان بو ادبیاتدا صنفی بر ادبیات، بر طریقت ادبیاتی، یعنی دینی جریانك خلق آراسینا سوقولماسی دیمكدر. علمی جریانده اولدیغی کبی بوندادا حیاتی بر قابلیت كورمك ممكن دكلدر. آرتق اولاراق بوندا بدیعی

(۱) بو كولونج حادته حنینده (سیرجون ماقولم)ك «ایران تاریخی»نده جلد ۲، صحیفه ۲۸۵ — ۲۸۶ ده تفصیلات وارد.

(۲) «ژان شاردن (۱۶۶۳)ده پاریسده دوغولمش و ۱۷۱۳ده لوندون حوالیسنده ئولمش مشهور بر سیاحدر. بر قومجی (زرکر) اوغلی ایدی. ۱۶۶۵ ده آلماس تجارتی مقصدیله هندوستانا کیتمشدی. اصل مقصدی چوق سودیكى سیاحت ایدی. بر چوق یرلری دولاشدقدان سوکرا نهایت اصفهان کیتمش، اورادا آلتی ایل قالمش ایكنجی شاه عباسك تاجر باشیسی اولمشدی. بو رسمی موقعیندن استفاده ایله هم مملكتك دینلی اوكرنش، همده حكومت، آثار عتیقه، آداب و عادات آبدات و ایران تاریخی حنینده بر چوق معلومات توپلامشدر، برابر كوتورمش اولدیغی ماهر بر رسامه بر چوق آبدلرك حقیقی رسملرینی یاپدیرمشدر. ۱۶۷۰ ده فرانسایا عودتنده «ایران شاهی

Ze recit du couronnement du roi de Perse Soliman

اوچونجی سلیمانك جلوسی» ادلی بر اثر نشر ایتمشدر.

(۳) ژان باتیست تاوورنیه B. Tavernier (۱۶۰۵)ده پاریسده دوغولمش قوپههاغدا ئولمش مشهور بر چوق تدیلرده آشنا ایدی. ایران و هندده سیاحتی وارد.

و ابداعی غایه‌سینده تعقیب اولونماز؛ حقیقی مقصد روحلاری، یینلری اویوشدورماق، اولاماق، اسیر ایتمکدر.

بونلار، بر تکیه ادبیاتی، بر شیعه‌لک، حروفیلک، بکتاشیلک، قیزیلباشلق پروپا غاندا سیدر. بو جهندن ضرری نهایتسزدر. غایه‌سی، خلقی آزادی‌رماق و استثماردر. بو قدر وار که دیل جهتیندن بر قائده؛ بر قازانچ اولمشدر. خلق دیلی آز چوق ایشله‌نمش، آز چوق ادیله‌شمش، کړک هجری اوننجی عصرده شاعر (شمسی) لړک، کړک اوندان سوکرا کلن و بالخاصه خانلیقلار دورینده یاشایان (واقف) لړک (ودادی) لړک و (ذاکر) لړک اللرینده داهادا ایشله‌نرک و او دینی کسوه‌یی بر اقاراق خلقک روحنی اوقشایا جاق بر شکله کیرمش، بو کون ایسه پروله‌تار کنج لړک اللرینده داهادا جاذب و قوتلی بر سحیه کوسترمکده‌در.

حامدی

(موللا حامدی) نڅ فاتح زمانیندا استانبولا کیده‌ن (عالم — شاعر) لردن اولدیغنی بزه ییلدیرن تاریخی وثیقه بالخاصه عطا تاریخیدر:

«فاتح سلطان محمد خان حضرتلرینڅ هر نوع علم و معرفته اولان فرط میل و رغبت و اصحابینا رعایت و عنایت معارف شناسیلرینی ایشیدن علما و ادبانڅ دارالسلطنت سنیه‌لرینه جان آتدیقلاری کیی ادیب مشهور ایرانی موللا (حامدی) دخی بارکاه همایونلارینا رخسا و بر مدت مصاحبک و بعضی ماموریتلره مظهر الطاف و التفات اولاراق نام همایون پادشاهانه‌لرینه تنظیم و تدوین و حضور همایونلارینا قدیم ایله‌دیکی دیوان بلاغت عنواندان منتخب اشعار بلاغت آثاردر». (۱).

دییه‌ن عطا تاریخی (حامدی) نڅ فارسجا و تورکجه بر چوق اثرلرینی ده احتوا ایدیرکه، اونلارداندا اوز حیاتی حقینده، اوکنه چیقان نه‌نکه‌لر، تعیین اولوندیغنی بعضی منصبلر خصوصیندادا بالاجا بر معلومات الده ایتمک ممکن اولور. بو قدر وارکه، بو شاعرک بوتون خصوصیت و خصلت‌لری حقینده اساسلی ییلکی صاحبی اولای ییلیمک ایچون بو وثیقه‌لر کافی دکلدرد.

بر کره شاعرک هارادا دوغولدوغنی، هارادا تحصیل و تربیه کوردیکنی ییلمه دیکمز کیی نیجه بر محیطک تاثیری آلتیندا یتیشمش اولدیغنی دا آیدین صورته‌ده

اوكره نه ييلميرز. دوغرونداندا ياشاديغي عصری و اونك عمومى روحى ييلمك، شاعريك ييتيشديكى ئولكه نك، اجتماعى، اقتصادى و سياسى شرطلارنه آشينا اولماق، او شاعر حقينده عمومى بر فكره كلمك ايچون يول كوسترن اولديقجا قوتلى واسطه لردر. بويله اولماقلا برابر عيى عصرده، عين محيطده، عيى اجتماعى و اقتصادى شرطلر آلتيندا ييتيشن بر چوق شاعرلر ك آراسيندا ذهنيث تلقى و سجيح اعتباريله بر چوق فرقلر كوروروزكه، بوندا كرك ترييه و حرثك، كرك ارث و استعدادك (قابليت) آيرى — آيرى تاثيرلرينده شاهد اولوروز. بونكچوندركه، شاعرلر ك خصوصى و صميمى حياتلارينه ياقيندان آشنا اولمازك لازملى انكار ايديله مز. بونك بر چوق جدى و اساسلى فائده لرى واردر. بر چوق اسكى شاعرلر مز كى (حامدى). حقينده ده بوكى اطرافلى معلوماتا مالك اولمايشمز طبعى اونك. حقينده ده اوزون، درين و روحى تدقيقاته ميدان براقماز. بويله اولماقلا برابر الده موجود اولان اثرلرينه باقاراق بر چوق حقيقتلره ايرمه مزده امكانسز دكلدر. «اديب مشهور ايرانلى موللا حامدى» تعبيرينى قوللانان تاريخ عطا بزه شاعر ك منشاى حقنده قوتلى بر فكر ويرير.

ايران اوزون عصرلردن برى توركلر ك جولانكاھى (۱) اولمش، تورك حكمدار لارينك حكم و قوضى آلتيندا ياشامش كه نيش بر ئولكه در. «ايرانلى» تعبيرى ديه ييلمريك كه، ديكر بر چوق تعبيرلر كى «سياسى» ماهيته قوللانيلان بر تعبيردن باشقا بر شئى دكلدر.

ايران مدنيتينى و حتا حرث و صنعتنى بنمسه ين توركلر عموميتله بو آدى داشيان لارا قارشى بويوك بر حرمت و تعظيم بسله مشلر. عالم، حكيم، فاضل و صنعتكار نظريله كورمشلردر. كرك ايرانك اسكى شعشعسى، ييقيلوب كيدن مدنيتك تاريخ صحيفه لرينده اولدوغى كيبى، ايرانه ياقين ويا اوزاق قومشولارك دماغلاريندا دخى پارلاق بر ايز براقمش اولماسى هر ايرانلى نى هنرور، هر ايرانلى نى فضيلتكار تانيتماق ايچون. چوق قوتلى بر عامل (فاكتور) اولمشدر.

قوتلى حكومت قوران توركلر، دائما سرايلارينك، قوناقلارينك (ايولارينك) اطرافينا ايران شاعر و صنعتكارلارينى، عرب عالم و فيلوسوفلارينى توپلاماغى اسلامى بر عنعنه، مدنى بر وظيفه سايمشلار. (روده كى) لر، (عنصرى) لر، (فردوسى) لر، (خاقانى) لر كى اسلامى صنعت و مدنيتده استاد سايلان. صنعتكار شاعرلر ك هاموسى، او سرايلاردا بولونمشلاردر.

بونلار؛ تاریخ و تذکره لرمزك همان دائما عمومی بر تعبیر ایله کوستر دیکلری کبی، ایرانلی تانینماقدا ایسه لرده، عرقاً عجم دکل تور کدرلر. ایرانلی یاد اولونما لاری تاریخی بر ذهلدر. (۱).

«عجم» تعبیرینه کلنجه اودا بو تاریخی ذهلک بر نتیجه سیدر. شاعر توقاتلی (لالی) (۲) نڭ باشینا کلن آشاغیدا کی وقعه، فاتح دورینده ایران، خوراسان و تبریز کبی عرفان تولکه لریندن استانبولا کیدنلره قارشی بسله نیلن فکر و کوستر یلن حرمتی اثبات ایدمه جک تاریخی بر وثیقه در:

«فاتح دورینده لالی اسمینده بر آدام توره مشدی؛ لالی ایران دان کلش و عجم اولدیفنی ادعا ایدیردی. کندیس ایی تاریخ ییلیر، خوش مقبلر حکایه ایدر، عالم، شاعر، بر درویش قلندر ایدی. فارسینی اولیه بر سهولت و سلاسته تکلم ایدردی که، عجم اولدیفنی اینانماق پک طبیعی ایدی. عجم صقیله، آرز زماندا، استانبولک بزم کبراسینا داخل اولدی و اورادان شهرتی قولایقلا سراپا واصل اولاراق فاتحک بزم خاصینا قبول ایدیلدی. هر یرده مظهر حرمت کوروردی. بو اعتبار بر کونه قدر دوام ایتدی که، او کون لالینک فی الاصل عجم اولمایوب توقاتلی بر تورک اولدیفنی دیولدی. بونک اوزه رینه سرایدان قوغولدی و سرمایّه معلوما تینا رغماً منکوب (۳) و مستحضر (۴) اولدی».

بو فقره بزه همان هر شاعرک توزینه عجم ویا ایرانلی دیدیر تمکه چالیشما سیندا کی اجتماعی و اقتصادی و روحی سبیلری چوق آیدین صورتده اثبات ایدیر. (لالی) کبی اوقومش، آکلماش، کوزی آچیلماش، توز منفعتی آختاران شاعر لرك خوشجا و راحت بر حیات کیچیره ییلمک ایچون توزینه عجم دیدیر تمکهده هیچ بر محذور کورمه لرینک نه قدر طبیعی اولدیفنی کورولور.

بزجه (حامدی) ده بو (تورک) عجملردن ایدی. توز ییانیندا کی سهولتدن، افاده سینده کی قوتدن او زمانک بوتون آذری تورکلری کبی یاقشی فارسجا تعلیم آلمش، مدرسه تربیه سی کورمش، زمانینک عالم و فاضل لری سیراسینا کیچمش بر آذری تورک شاعری اولدیفنی آشکاردر. اساساً هجری دوقوزنجی و میلادی اون بشنجی عصرده، اولکی عصرلردن بری ایران عنعنه و مدنیتینک صیقی و دواملی تاثیر لری آلتیندا قالاراق اک بویوک فارس شاعر لرینه بیله استاد اولاجاق درجه و قدرته ماهر و صنعتکار شاعر لر فارس دیلیله ویا لکز فارس دیلیله آبدله لر یاراتدیقلاری کبی، بو عصرده ده تورک دیلیله ادبی اثرلر وجوده کتیریرلردی. بوتون تورک عرفان و ادب

(۱) ذهل — ییله رک اونودور کبی اولما.

(۲) لالی — لثلی اوقونمالیدر.

(۳) منکوب — اعتباردان دوشن.

(۴) مستحضر — حقارت کوزیله باقیلان.

آداملارينڭ اسلامي بر قناعتله دوشونمهری، ایرانی بر صنعت ذهینتیه حرکت ایتمه لری، علمده عربلری، صنعت وادیاتدا فارسلاری تقلید و تنظیر ایتمه لری، هاموسینی معین و ضروری بر قطعهده برلشدیرمکده ایدی. عمومی خطلری اعتباریه صنعت، ادبیات، بدیعیات، دار بر چرچیوه دن عبارتدی. هانسی محیطده اولورسا اولسون شاعر او چر چیوه نڭ ایچینده حصارلانمش قالیردی. او دار چنبر و او محدود صنعت آکلایشی ایچینده بر مستثنائی قازانماق، باشقا شاعرلردن داها یوکسک بر شهرت آلماق خصوصی استعدادده، طبیعی قدرته باغلی ایدی. بورادا (ادیب مشهور) عنوانینی آلان (حامدی) نڭ عجم عروضنا یکی کیرن، او قیدلرله آسانقله باغلانا یيلمین تورک دیلینده اولدقجا موفقیته و مهارتلی اثرلر — میدانده کیردیکینده شبهه ایدیلمز. (حامدی) نڭ استانبولا کیتمه سی سبیلری بوتون تفرعاتی ایله بزه معلوم دکلسده، عمومی بر صورتده معلومدر.

ميلادی اون بشنجی عصرده ایکی ادبی لهجه نڭ ظاهرده مناسبلری حقیقتده ایسه مسابقتلری کورولور. خوراسان و سمرقندکی بویوک علم و صنعت مرکز لرینده. انکشاف ایده رک ادبی بر دیل موقعینه جفاتای لهجه سیله تبریز و اطرافیه استانبول و حوالیسینده قوللانیلان و ادبی آبدلر یارادان اوغوز لهجه سیدر. شبهه یوق که، بو دیللرک قوللانیلدیغی مرکز لر آراسیندا سیاسی و اجتماعی. مسابقتلر اولدیغی کبی، لسانی، ادبی و حرثی مناسبتلر صریح معناسیله مسابقتلرده واردی. استانبولدان تبریزه، خوراسانا حتا سمرقنده تحصیل کیده نلر اولدیغی کبی اورالاردان اقتصادی و چوق زماندا سیاسی و اجتماعی سبیلرله استانبولا کلنلر وار ایدی. بوتون بو کیدوب کلیشلر بو مرکز لرده کی علمی و ادبی صنعت محصوللارینی برابرلرینده داشیوب کوتورورلردی.

جفاتای لهجه و ادبیاتی دا اوغوز لهجه و ادبیاتی دا بوتون بو محیطلرده معلوم ایدی. حتا ایران عادات عنعناتنڭ قوذی و دینی مذهبی اختلافلارک تاثریه اوغوزجا آذری — عثمانلی ادبی لهجه لرینه آیریلاراق آز چوق محلی و محیطی فرقلر کوستر مکه باشلامشدی.

لالی نڭ بو یتتی:

«عجمک هر بری که رومه کلیر

یا وزارت یا سانجاق اومه کلیر».

ایران شاعرلرینڭ استانبولا کیتمه لرینڭ اقتصادی و حیاتی سبینی چوق آیدین. کوستریر.

(حامدی) ننگ مختصرده اولسا بر نسخه ترجمه حالتی دیوانینا یازدینی فارسجه
بر منظومه سینده کوروروز. اونداندا ئوزینگ اوتوز ایلک بر سیران و سیاحتدن
سوگرا (۸۶۱ — ۸۶۰) ایل لرینده استانبولا کلمش اولدیغنی آکلایرز.

«سفر کردم چو در از قعر دریا
نهادم رخ چو خور در کوه و صحرا
چو یک چرخ میرفتم شتابان
کهی در بحر و کاهی دریابان
بهر سالی همی رفتم بجایی
همی دیدم ز عمر خود صفایی
کهی در کوه بودم چون پلنکان
کهی در بحر بودم چون نهنگان
بهر شهری که بودم قرب سالی
بدم در خدمت صاحب کمالی
بهر ملکی که کردم عزم خود جزم
کهی در بزم بودم کاه در رزم
بکشتم مدتی در کوه و هامون
بدیدم اکثری از ربع مسکون».

دیهن بو جهان دیده شاعر بو بیترده (روم) دینلن تورکیایا گلدیگنی آکلادیر:

بامرحق پس ازسی سال سیران
بروم افتادم از تقدیر یزدان
چه دیدم کشوری معمور واسع
که بودش هردهی چون مصر جامع
بهر شهرش که رفتم بهر سیران
شدم در طور آن معموره حیران
تمام شهرها چون خلد معمور...

دیوانک یوقاریداکي پارچالارینده کوريله جکی اوزره اسکی تورک مهمان
پرورلکيله قارشیلانان و حقیقتاً آج و محتاجلاری دویوردیغی کبی ایشسر کوجسیر.
سرسریله بر تنبل خانه وظیفه سی کوره ن عمارتله، مدرسه و زاویه لر (حامدی) ننگده
کوزینه چارپیر و داها آشاغیدا: سؤالینه جواباً تعریف اولونان حکمدازی تانیماق
و اوزینی ده تانیذاراق اوزینه بر اقتصاد قاپوسی آچماق آرزوسینا دوشیر. چوق کیچمه

دن فاتحك اطرافینداكى عالمر و شاعرلر، ولی الدین زاده احمدلر، علم داغار
جیغی دییلن خضر بکدر، خواجه سنالار و موللا کوراتیلارلا تانیشر. و سیاحتینک
نتیجه سیندن ده ممنون اولور. او ترجمه حالنا عائد فارسی منظومه ده پادشاهلا نیجه
کوروشدیکنی و نه کیی خلعتلر کییه رك، آتار کوله لر، احسانلار منصبلر آلاراق،
پادشاهك ندیملری سیراسینا کیردیکنی سویله یر:

«روانی عزم آن درگاه کردم
دعای شاه عالی جاه کردم
چه دیدم کشوری چون تخت خورشید
در آنجا خسروی بهتر ز جمشید
مع القصه بعون لطف الله
بدیدم آفتاب روی آن شاه
چو شاه از لطف خود در من نظر کرد
هماندم آن نظر در من اثر کرد
نظر فرمود و تحسین کرد و بنواخت
مرا از جمع نزدیکان خود ساخت
عزیزم کرد و دبر کرد خلعت
برای من مقرر کرد نعمت
قریب بیست سالم محترم ساخت.
مرا سرتابه پا غرق نعم ساخت.....
... دل من هر چه از سلطان طلب کرد
بمن بخشید و چین در رخ نیاورد
بدینشان دایم تیمار کردی
غم حال مسن درویش خوردی
چو سال هشتصد و هشتادویک کشت
که سلطان کرد فتح کفه و دشت».

عدیه ایکر می سنه هر دورلو اکرام و احسان ایله فاتحك ندیملری آراسیندا قالان
(حامدی) نهایت بو فتح اوزرینه پادشاهك هر کسه احسانلار و بخشیشلر ویردیکنی
او ائناده ده ئوزینه ویریلن ایکی قول (کوله) یرینه باشقا احسان اولونسا دها
فائده لی اولاجاغی اعتراضی آغزیندان قاچیردیغی ایچون کوزدن دوشدیکنی و سرای
ندان اوزاقلاشدیریلدیغنی حکایه ایدیر. بوراسی دفته شایاندرکه (حامدی) ده سرای

آینتره‌لارینک ایچینه دوشمش، سلطانک کیفه تابع بر قول، بر مداح اولمشدر؛ آرتق اورادان کله‌جک خیر و شر، هر کیفی کولر یوزله قبول ایتمک مجبوریتی قارشیسیندا بولونوردی. یوقسا اعدامه قدر وارا‌جاق ته‌لکه‌لی بر عاقبت ئوزی ایچون محققدی.

فاتحک کوزیندن دوشدیکنی کوره‌نلرده آرقاسیندا تروریرله قویولورلار. اونا مراد خداونکار عمارتی شیخلکی ویریلهرک استانبولدان اوزاقلاشدیریلماق ایسته‌نیلیر. بو ماموریتی قبول ایتمک ایسته‌مه‌ین (حامدی) یه بویو کلدن بری «فاتحک غضبینه اوغرار سئک، ساقین رد ایتمه!» (۱) دیر.

(حامدی) ده:

«زترس شاه منصب رد نکر دم
ولی می شد بکردون آه سردم
شدم دور از در سلطان بناچار
برفتم تا مزار غازی خوانکار
چو آنجا رفتم و کردم زیارت
خوشم افتاد وضع آن عمارت...»

دیهه کیتمکه مجبور قالدیغنی سویله‌یر. و نهایت وظیفه‌سی باشینا کیدوب بر مدت مشغول اولدیقدان سوکرا ذهننه گیرن وسوسه‌لردن قورتولماق ایچون اوتوز بش بیتلک فارسجا بر «شفاعت نامه» (۲) یازیر:

«ای زسهم خنجرت بر چرخ لرزان آفتاب
خنک اقبال تورا پرسیده ماه نور کاب...»

مطالعيله باشلایان بو قصیده‌سینده اعتذار، استغفارتحسر یوللی بر چوق سوزلر دوکوب سایدیقدان، زمینه مناسب بر حکایه‌ده آکلاتدیقدان سوکرا:

«شدم از جمله مستغفرین من
نهادم زیرا مر شاه کردن
شدم مشغول شیخی عمارت
بهر روزی همن کردم زیارت...»

دیهه عمارتده بر طرزده چالیشدیغنی اوزون اوزادی آکلاتیر، عمارتک مامورلارینک تصویرینی یاپیر (۳) و:

(۱) تاریخ عطا، جلد ۵.

(۲) تاریخ عطا، جلد ۵، صفحه ۱۷۶.

(۳) تاریخ عطا، جلد ۵، صفحه ۱۷۶.

«چنان بد مدتی سیروسو کم
که داعی ناصح و شیخ ملوکم».

دیدیکدن سوکرا پادشاهی کورمک هوسینه دوشدیکنی و قیضا، قیامته باقمادان استانبولا دونوب شاهی کوردیکنی و نهایت: مصلحتاً عزل ایدیلدیکنی سویله بر. لاکن بر آز داها آشاغیدا اوزون بر منظومه ایله بعضی مفسد و افتراچیلارک، ئوز شیخلکی زمانیندا می (چاخیر) ایچدیکنی پادشاهه سویله یه رک علیه چه ویردیکلرینی و عزل ایتدیردیکلرینی آکلاتدیکدن سوکرا چیقوب کیتمش. حقنده هامونک تکلیفرینه باقمایاراق اوتوردیغنی و نهایت حقنده سویله نهن سوزلرک افترا اولدیغنی آکلاشیلاراق تکرار عفو اولوندیغنی سویله بیر و ۸۸۱ نجی ایلده بروسه ده چکدیکنی سیقینتیلری ساییر و بر یرده دخی حقنده کی افترا و اینترقالارک سبینی ایضاح ایدیر.

کوردولورکه ایکر می، ایکر می بش ایل تورکیه ده یاشایان و اوزون مدت فاتحک سرای شاعرلری و ندیم خاصلاری آراسینا کیره رک بر چوق احسانلار و بخشیشلر آلان (حامدی) بر چوق دا عارضه لره اوغرامش و اونلارک سبیلرینی آکلامش اولدیغنی ایچون پشیمان اولمش و ایشی درویشلکه وورمشدر. بودا اثبات ایدیر که، سرایا یاقلا شانلار حیثیت، صمیمیت، استقامت و حقیقت کبی فضیلتلردن اوزاقلاشماغا، تبصص و تملق کبی غادیلکلره تنزل ایتمه مجبور اولور.

(حامدی) ننگ سوزلریندن، پادشاهک اوکونده شعرلرینی تنقید ایتدیکنی بعضی اقرانینک (تایلارینک) غرض و حسدلرینه اوغرا دیغنی آکلاشیلیر. بر قصیده یازاراق خاطر و خیاله کلمه یین احسانلارا بوغولان بو طفیلی صنف ارکانی البته پادشاه یانیندا تنقید ایدیلمه کی ایستمز لر، منفعتلرینه توقوناجاق هر حرکتک اونلاری هر دورلو غرضکارلغا سوق ایده جکی طبعیدر. بویله لکله (حامدی) ده بونلارک ایچینه دوشوب سقولاستیک و قلاسیق بر مداح اولمش، علمنی مدرسه دن آلان، صنعتنی سرایه ساتان بر قصیده چی شاعر حیثیتله یاشامشدر. اونک فاتح آدینا ترتیب ایدیلمش بر دیوانی اولدیغنی سویله یین عطا تاریخی بزه اونک دیوانندان آلتمش فارسجا مناجات، لغت،

قصیده و غزللریله تورکجه یازیلمش غزللریندن بویوک بر قسمنی ویریر.

(حامدی) آذربایجانندان تورکیایه کیدن هجری دوقوزونجی عصر شاعرلرینک مقتدر و صنعتکارلاریندان بری در. دوغولدیغنی و تولدیکنی تاریخلره ثمامیله واقف. دکل ایسه کده (۶۱ — ۸۶۰) تاریخلرینده استانبولا کیتمش و اوتوز سنه ده سیاحت ایتمش اولماسینا کوره دوقوزونجی عصرک ابتدالرینده دنیایه کلدیکنی آکلاشیلیر.

چونكه سياحته چيقدىغى زماندا بر كيچيك چوجوق اولدىغى فرض ايتسه كينه آلتمش،
يتمش ياشلارينا قدر ياشامش اولدىغى كورولوركه، تاماميله دوقوزنجى عصر ك آدمى
اولور.

ديلى صنعتى و فكرى. دوقوزنجى عصرده يتيشن باشقا تورك شاعرلرينك ديلىلرينه
نظرا (حامدى) نك دىلى تمثيل ايتدىكى عصر ك تميز و قوتلى بر ادبى ديلىدر:

نيچون اى مهجنت كويكده بار اولماز بكا
نيچون اولكى كىيى هيچ اعتبار اولماز بكا
درد هجرنده بكا يار اولمادى صبر و قرار
سن بكا يار اولماينجا كيمسه يار اولماز بكا
بن قچن ۱) كورسم سنى كندومى اصلا ييلزم
بخت يار اولمديچون اختيار اولماز بكا
عشقو كك يولندا منصورم ولى ناپايدار
اى دريغا كيم بو دولت پايدار اولماز بكا
كرنكار اتسون الى قانمن آندن دونمزم
ديمسونلر كيم مكر مهرنكار اولماز بكا
(حامدى) كرچه قبول اولسا دهانك و صفى
بوندان اوزكا بو جهاندا هيچ كار اولماز بكا

غزلىنى كوزدن كيچيرير ايسه ك ساده لك طبعيلك و صميميت اعتباريله بويوك بر قوت
بولوروز. «حامدى» ديلده و بالخاصه (غزل) واديسينده يازدىغى يازيلارينك ديلىنده
دبدبه، تكليف و طنطنه يه قاييلماير؛ داها چوق معنايه اهميت ويرير. دوغرو داندان اونك دا
غزللرينده جناسلار، مراعات نظيره لر ۲) كىي سوسلر يوق دكل، لاكم معنا جهتيله
نطيقه چاليشدىغى ميزيتلك داها چوق اولدىغى كورولور. تور كچه شعر يازماق اعتباريله
بريوك بر قيمتى حائر اولان بو آذرى تورك شاعرى هيچ اولماسا غزللرينده ممكن
اويدىغى قدر ساده و صميمى بر ديل قوللانماغا چاليشمش اولماق دولاييسيله ده آيريجا
تقديرده شاياندر، بو خصوصدا فضوليلار ك، ذاتيلر ك، باقيلر ك اوزه رينده قوتلى ايزبراقان
شاعرلردن اولور.

(۱) قچن — هاچاق.

(۲) مراعات نظيره -- مثلى و بكره دىنى كوز اوكنه آلماق.

وارالم اول صنم كلعداره يالوارالم
 بلاي فرقت اليندن نكاره يالوارالم
 نیاز و حسرتله قاپوسينا يوز سوره لم
 شفيع ايدوب سك كويني ياره يالوارالم
 مساعد اولسا اكر روزكار بزم ايله
 اوراده باش آچوبن روزكاره يالوارالم
 كوكل بوتون كوني ايام غمده صابر ايدك
 بوكون كيم اولدي كوكل پاره پاره يالوارالم
 بو درد هجره كه حق روزي (۱) قيلدي يوزه بوكون
 اكرچه ايدمه مز چاره يالوارالم
 كر ايسته سك كه ينه (خامدي) كبي كوره سن
 خط ورخي دون وكون كردكاره يالوارالم

غزلي ده آچيق و ساده در. نه تشبيه و استعاره لرينده، نه ده معنا و اداسيندا كيزلي و
 تمثيلي بر قطعه واردر. درست بر افاده در. عشقي ساده بر عشق، انساني، كوروشي
 مادي و حياتيدر. خفيف و سطحی بر رباييلك (ليريزم) و بسيط بر حساسيت (سه تيمه تنه
 ليرزم) ايله ميدانه كيريلمش اولان بو غزل لر او زمان ايچون بويوك قيمتي حائزدي:

كر بورسمه اونودا يار وفادارلغي
 غنچهوش كيمه يه هر كز بو كوكل دارلغي
 قيلزم جور و جفا وستم ايرق ديدى آه
 كيمدن او كرندي ينه بونجا جفا كارلغي
 كه سيدگاه درست ايله دي زلفي دلمى
 كيم كوروبدر هله بو وجهله دلدارلغي
 پيشكش قيلدي دهانته كوكل ذره جه جان
 نيلسون عاشق بيچاره بودر وارلغي
 كربني ثولدوره سن قاپو كي ترك ايله ميم
 آنچه آزار اولاكيم اولميه يزارلغي
 طوت كه من خود كنه عشقكي فاش ايله مشم
 قاني (۲) اهل كرمك عادت ستارلغي

(۱) روزى — قسمت.

(۱) قاني — هاني.

هیچ یاد ایله مهدی (حامدی) سوخته یی

بومیدر بزم ایله او صنمک یارلغی

غزلینده سرزنشلی، هجرانلی بر لیریزم و حساسیت دیولیر. (حامدی) حسیله یازدیغی غزلینده یاقشی و قوتلی شاعردر. لاکن غزلرینک بر چوقونی پادشاه خوش کورونمک مقصدیله یازمیشدر که، اونلاردا طبیعی اولاراق خسیس بر منفعتک الهامی سیسلهین، هیجانی بوسوتون باشقا وادیلره سورو کلهین تاثیر لر یله صمیمیتدن، طبیعتدن اوزا قلاشمشدر. اونلاردا بر حقیقی و حیثیتکار شاعرک روحی دکل، بلکه خلوصکار، یالتاق بر طفیلی روحی واردر. پادشاه کوزینده داهادا خوش کورونمک ایچون بو نوع غزلرینی چوق زمان فارس دیلیله یازماقدا و فضلجه تکلف و تصنع قایلماقدا ایدی:

روز کاری شد که من ازیار دور افتاده ام

زار می گویم کزو بسیار دور افتاده ام...

مطلعلی غزلی بر تحسرنامه در بوندان حسلری، تصویرلری و هجرانلریله راء الصلهیه اوغرامش کبی در. بو یازیمی ایله ئوز معاصری و عثمانلی شاعرلرینک مقتداسی سایلان و فاتحک خاجه سی عنوانی آلان ولی الدین زاده احمد پاشانک دخی فاتحک غضبیه اوغرایوب اعدامه محکوم ایدیلمشکن عفو ایدیلهرک بورسایا سورولدیکی زمان منفاسیندان یازدیغی:

بن دلم دلستاندان آیریلدیم

آه آرام جانندان آیریلدیم... (۱).

مطلعلی غزلده عینی بر روح واردر. هم حیاتلاری، همده اقبال و ادبارلاری (۲) بر برینه بکزهین بو ایکی شاعر آراسیندا تقلید و تنظیر اعتباریله ده مناسبتلر، تاثیر و تاثرلر اولدیغی طبیعیدر.

راحت اولمادی دل ای راحت جان سن کیده لی

غنچه وش کو کومه دار اولدی جهان سن کیده لی

سنبل زلفک ایله کل یوزیکیم یاد ایدهرم

کیجه کوندوز قیلیرام آه و فغان سن کیده لی

کوره لی لعل کبی لبریکی مردم چشم

آقیدیر درد ایله سویرینه قان سن کیده لی

(۱) «تورک ادبیاتی تاریخی» — عثمانلی قسمی، ۱۹ نجی عصره قدر، احمد پاشا.

(۲) ادبار — طالعک انساندن یوز چهویرمی، پریشانلق.

آب چشممده خیال قد سیمینبریکی
ایسترم دمبدم ای سرو روان سن کیده لی
دهنگ شوقی ایله (حامدی) سوخته نك
کیتدی صبردل و جان اولدی روان سن کیده لی.

غزلی حزین بر تحسری، ألملی بر آیریلغی حسی بر آدا ایله ایکله یین بر شعردر. اسکی
سقولاستیک تیپ شعرلرک کوزه للریندندر. (حامدی) نك بوتون غزللری بویله حیاتی
بر آدا ایله یازیلمش دکلدر. اونلار آراسیندا تصوفی بر روح ایله یازیلمشلاری دا واردر.
بو آشاغیکی غزلی او نوعك بر مثالدر که، ایچینده هم متصوفانه، هم شیعیانه تلمیحلر
یيله کورولمکده در:

آی یوزك آیینه صورت جاندر ییلورم
آنده قش رخ دلدار عیاندیر ییلورم.
اول عیان نوری که مطلوبیدر اهل نظرک
دل هر ذره نك ایچینده نهاندیر ییلورم
بو که آرام ایده مز سیر و سلوکنده فلک
غرضی تربیت حسن بیاندیر ییلورم
اول کم آلور دل و صبر و خردی غارت ایدر
مظهر صورت زیبای فلاندر ییلورم
اول شکر لب کتورر (حامدی) بی میکده یه
کوسترن یول بکا مهدی زماندر ییلورم

«آیینه صورت جان» «قش رخ دلدار» «اهل نظرک مطلوبی اولان عیان نور»، «هر
ذره نك ایچینده نهان اولان دل» کبی تصوفی تعبیر و تمثاللار «مهدی زمان» کبی شیعی قناعینه
تماس ایدن تلمیحلر بوغلرک استعاروی و کنائی بر منظومه، تمثالی بر شعر اولدیغنی کوستریر.
طبیعی معنالارینا اهمیت ویرمک صورتیله بونیدا دیگر منظومه و غزللرکبی علی العاده
بر منظومه عد ایتمک ممکندر. لاکن اثرده سوز کورتورمز بر تصوف اولدیغنی محققدر.
فضولیانه بر محویت، عاشقانه بر معنویتله یازدیغنی بو:

زجام لاله کون کو همچو نرکس سرکران باشم
درین يك هفته عمرخویش چون کل شادمان باشم

مطلعلی فارسی غزلی کبی قوتلی اثر لریندن باشقا صنعتکارانه بر فکر محصولی اولان
بازیلاری دا چوقدر:

نیجه دل صبر ایده هجران ایچینده
نیجه جان غم چکه دوران ایچینده
نیجه آقا کوزومدن قانلی یاشلار
نیجه بر یوزه کو کلوم قان ایچینده
نیجه بر شعله نسون برق آهم
کیجه لر کنبد کردان ایچینده
نیجه بر اول پری رو فرقتنده
نیجه قور ناله و افغان ایچینده
دخی وقت اولمادی کاول (شاه خوبان
بنی یاد ایله یه یاران ایچینده
دخی وقت اولمادی کیم خیمه عیش
قورالیم لاله و ریحان ایچینده
کل ای مه (حامدی) کو کلین سهویندیر
که بسلر درد عشقی جان ایچینده.

و:

دوستک قدی خیالی کیجه لر جاندا قونار
جانده کر قونماسا اول سرو روان خاندا قونار
کوزده قونسه نه عجب خیل خیالی خطین
خاندا کیم آب روان اولسه چری آنده قونار
یارب اول خال رخ و لعل کبی خضرمی کیم
که کل اوستنده و که چشمه حیواندا قونار
کیم قدک عشقی ایله بوندا دیریلورسه بو کون
دوغری بوندان چو کیده روضه رضواندا قونار
زلفکه کردی کو کل عشقله باش اوینمغه (۲)
کیم بهادر اولان ار کیجه ده میداندا قونار

(۱) که اول.

(۲) اویناماغا.

کو کلمه قندی غم عشقی پس از قتل رقیب
 شه سفردن چودونه فتحله ایواندا قونار
 هجرله (حامدی) کر قابلو جاده قونسه نولا
 دردله بلبل شوریده کلستاندا قونار.

غزلری کبی... طبیعی بونلاردا بویوک بر لیریزم و غرامیلک آراماق دوغرو اولماز؛
 بونلار فکر و محاکمه محصولی یازیلاردور. بو حس ایله یازیلمش مبالغه‌لی و اطراالی
 (بزه کلی) یازیلاری ایچینده، خصوصیه فارسجه یازدیغی قصیده لری واردر که ئوزیندن
 سوکرا کلن شاعر لره، باقی لره، قعی لره طبیعی بر تاثیر بر اقمشدر:

دارم دلی از فتنه چشم سیه او
 سرکشته هر بادیه مانده آهو... (۱)

مطلعلی و اوتوز بش بیتلی قصیده سی و:

ای زسهم خنجرت بر چرخ لرزان آفتاب
 خنک اقبال تورا پرسیده ماه نورکاب (۲)

مطلعلی و اوتوز بش بیتلی «شفاعت نامه سلمان» نظیره اولان دیگر قصیده سی:

شه دریا دل فرخنده طلعت
 سکندر هیبت جمشید سیرت
 خداوند جهان قطب سلاطین
 پناه ملک عون دولت و دین
 شه عالی نسب سلطان محمد
 که بادا عمر و اقبالش مؤید (۳)

بیتلریله باشلایان قصیده، مناجات (۴) و نعتلرینک (۵) هاموسی فکری، تصنیعی و تصلفی
 (ریاکار) اثرلریندن در (حامدی) ننگ فارسجا (ترکیب بند) لری (ترجیع بند) لریده
 واردر، بونلارک بر قسمی نعتلردور. بونلاردان ماعدا جور به جور ظفرلر ویا یاییلان
 حصارلار، سرایلار و سائره آبادانقلار حقینده سوله‌دیکی تاریخلرده واردر که، اونلا

(۱) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۸۶.

(۲) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۸۴.

(۳) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۶۵.

(۴) مناجات — الله دعا ایتمک.

(۵) نعت -- تعریف ایله وصفلندیلمک.

ری‌دا فکری یازیلاری آراسینا قویماق لازم کثیر. اساساً تاریخلرده ماهیتلری اعتباریله بره‌ر قصیده و مدحیه‌در. یو قدر وارکه، مدح ایدیلن شئیک و قوعه کلدیکی تاریخی سوک مصراعلاردا (ابجد) حساییله کوستریلیر. مثلاً، (۸۸۲) ده استانبولدا یاپیلان بر قلعه ایچون سویله‌دیکی منظومه‌نک سوک ییتنده:

تمام کشت بروج حصار و تاریخش
فکند همچو همان بملک سایه دولت

تاریخی سویله‌مشر (۱).

(حامدی) دیلی، صنعتی، ذهنیتی اعتباریله (علمی جریان) ه منسوب بر مداح شاعر اولدیغنی اثبات ایتمش اولور. او ایران ادبیاتی قوزی آلتیندا یتیشمش لاکن صنعتینه کوه‌نه‌جک بر قدرته‌ده ایریشمش و زمانی شاعرلریله امتحانه حاضر اولدیغنی‌دا بو شعریله اثبات ایتمشدر:

خوبان برند دل زکف و رخ نهان کنند
تا عاشقان دلشده را امتحان کنند
از کوشها کشیده کمانهای ابروان
درپیش تیر غمزه دل مانشان کنند
کرپیش یار رله نیابند عاشقان
از بهر تحفه جان بر جانان روان کنند
وی استین پروی من افشاندی بخشم
با عاشقان غمزه ده هر کزچنان کنند
ای (حامدی) درآی بمیدان شاعری
تا شاعران شهر ترا امتحان کنند

(حامدی) حساسیت و هیجاندا فضولی درجه‌سینده، صنعتده و ذوقده باقی نسبتنده بر شاعر اولاراق کوستریلمز، لاکن یاشادیغنی عصرده «سلطان‌الشعرا» لقلا یاد اولونان احمد پاشادان‌دا چوق کری قالیر شاعر دکلدر. داها دوقوزنجی عصرده بو قدر آیدین و سلیس بر دیل ایله همده عروض وزیله شعر سویله‌مک شبهه یوق که هم بر استعداد، همده بر قدرت و صنعت نتیجه‌سیدر. اونک بر سرای شاعری اولماسی فلاکتنده ساده‌جه ئوز طبیعتی، ئوز ترییه و سجه‌سی دکل، زماننک اجتماعی قورولوشی اقتصادی وضعیتی، حرثی و مدنی تلقیسی دخی تاثیر ایتمشلردر.

خایلی

حیاتی. هجری دوقوزنجی و میلادی اون بشنجی عصر آذری شاعرلریندن بریده (خلیلی) (د. ۱۰).

خلیلی ده آدی، منشئی تمامیه آیدینلاشدیریلمايان بر اوغوز تورک شاعریدر. دیلی اعتباريله آذری لهجه سینه منسوب اولان بو شاعره ده آذری شاعری دیمک طبیعیدر. بر چوق مطبوع و غیر مطبوع تذکره لر خلیلی حقیقده چوقده آیدین و قطعی اولمایان. سیسلر و بلر سیزلکلر ایچینه کومولوب کیدن، بعض معلومات ویریر. لطیفی تذکره سی (۲) «دیار بگردندر. سلطان محمد دورینده جوانلغی زمانیندا «ازنیک» نام قصبه یه کلوب تحصیل علمه مشغول ایکن بر محبوبه عشق ایدوب، کتاب عشقن سبق آلدی و درسک دفترین دوروب اوقوماقدان، یازماقدان قالدی. و درد عشقه مبتلا و شوروسودا ایله واله (۳) و شیدا اولوب حسب حالنی و دره مافی البالی (۴) بر داستان ایدوب عالمه داستان ایتدی. بین الانام (فراق نامه خلیلی) دیو تسمیه اولونور. ساده و کشاده نظمدر...»

دییر:

سهی تذکره سی (۵).

«اصلده دیار شرقدن کلوب آنا دولو جانبته اولان (ازنیک) نام شهرده شغل ایدوب اول برده بر محبوب ایله مناسبت ایدوب اشتیاق خامه سی ایله اونک آدینا بر تورکی (فراق نامه) یازمش خلق ایچنده (فراق نامه خلیلی) دیمکله مشهور و مذکوردر. سوکرادان تصوفه مائل اولوب صاحب خاقاه (۶) اولدی. سوزلری صوفیانه و اشعاری مشایخانه در.»

دییر که (لطیفی) نک افاده سی ایله آرالاریندا بر اتحاد واردر. هر ایکسی ده (ازنیک) ده برلشدیکلرینی سویله دیکلری حالدا (لطیفی) اسم قید ایده رک (دیار بکر) نی اولدیغنی تصریح ایدیر. (سهی) ایسه اصلده دیار شرقدن کلوب قیدینی قوللانیر که «بهمدر. لاکن اودا بزه آیری بر صراحت ویریر که اودا تصوفه مائل اولوب صاحب خاقاه اولماسیدر. بونکلا بز (خلیلی) نک ازینقده یرلشوب قالماسی سبیلرینی اوکرنمش اولوریق.

(۱) خلیلی مخلصلی شاعر چوقدر التباس احتمالی چوق اولدیفیندان احتیاط ایتمک کرکدر.

(۲) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۴۷.

(۳) واله — حیرته قالان، شاشا قالان.

(۴) مافی البالی — قلبده کیزلی (مضمر) اولان.

(۵) سهی تذکره سی صحیفه ۶۴.

(۶) خاقاه — تکیه.

(شقایق ترجمه‌سی ده):

«اما شاعر خلیلی هرقدن کلوب ازیقده توطن ایدوب آندا بر زوایه بناایله‌دی. هادی‌فنادان زوایه بقیه رحلت ایدینجه ده کین (۱) اوندا ارشاد ایله‌دی...»

دییر که بودا (سهی) تذکره‌سنگ معلوماتینی تایید ایدیر.

حسن چلبی:

«خلیلی؛ لطافت آب و هوا ایله شهره دهر و مقبول و مدوح زید و عمرو اولان دیاربکر دندر. سلطان محمد خان زمانیندا ازیقه کلوب تحصیل علمه اشتغال و قندیل تکمیل علوم جلیله روغن اجتهاد و قیله سعی جمیل ایله اشتغال اوزره ایکن بر محبوب ملک خصاله عاشق شیدا اولوب مجنون مثال لیلی زلف عنبر آسای ایله رسوا و زنجیر عشق و هواسنه مبتلا اولدقدن حسب حالن و آلام و ملالن بر داستان ایدوب کندینی عالیه دستان ایتشدی. (۲) «الجمهور» (فرق نامخلیلی) دیمکله مشهوردر. ساده و کشاده بر نظمدر. غزلیاتدا چندان لطافت نمایان دکلدرد.»

دییر (۳).

بورسالی محمد طاهر بک ده: (۴)

«شاعر متصوف بر ذات اولوب دیار بکر (آمد) لیدر عالم اذلیته جهان ابدیت اورتاسیندا شو فرقتکاه امکانه دوشمه‌سیندن باعث اولدیفی ایچون (فرقتنامه) تسمیه ایتدیکی منظومه‌سی بین‌الشعرا مشهوردر. مشایخ عارفیتدن اولان بو ذات (۸۹۰) تاریخلرینده اختیار اقامت ایتدیکی (ایزنیق) ده ارتحال ایله‌دی. مرتب دیوانی غیر مطبوعدر. آثار منظومه‌سنگ بر قسمی (حاجی کمال) نامینده بر ذاتک (۱۹۸) تاریخینده اکمال ایتدیکی (جامع‌النظائر) (۵) ده مندرجدر. مفصل ترجمه حالی (تذکره شعرائی آمد) (۶) ده محرردر. فرقتنامه دقتله مطالعه اولوندیفی تقدیرده اوایله بعض تذکره نویسارک قلی کبی عشق مجازی وادیسینده یازیلما‌دیفی تظاهر ایدر.»

دییر که بو معلومات دیگر لرینه نظرا داها که‌نیش و اطرافلیدر. ایکی تذکره‌نگ (خلیلی) نی محل تعیین ایتمکسیرین (شرقلی) دیمه‌سینه رغماً دیگر ایکی تذکره‌نگ ده (دیاربکر) لی کوستره‌لرینه (علی امیری) نگ «تذکره شعرائی آمد» ده (خلیلی) دن

(۱) «هادی‌فنادن زوایه بقیه رحلت ایدینجه ده کین»، تولونجه ده کین دیمکدر.

(۲) خلاصه اولاراق ازیقده تحصیلنی اکمال ایچون چالیشیرکن بر کوزه له عاشق اولدی عشقی و

توز احوالی باره‌سند داستان یازدی دیمکدر.

(۳) «حسن چلبی تذکره‌سی»، صحیفه ۱۷۸.

(۴) عثمانلی مؤلفلری، جلد ۲، قسم ۱ صحیفه ۱۵۹.

(۵) «جامع‌النظائر» بک یکانه تام اولان نسخه‌سی استانبولدا عمومی کتبخانه‌ده‌در.

(۶) «تذکره شعرائی آمد» علی امیری استانبول.

منصل صورتده بحث ایتمه سینه و (فاتق رشاد) بك ۱) دخی عین فکری قبول ایله مه سینه دایاناراق بزده (دیار بکر) لی اولدیغنی قبول ایتسه ك ییله ینه ده (خلیلی) نی آذربایجان شاعری سایماز طبیعیدر. بر کره لهجه اعتباریله دیگر طرفدن دیار بکر، بغداد، سیواس کبی ولایتلر كده بو لهجه ایله فکر و حسلرینی افاده ایتمه لری و اوزون مدت آذربایجان حکمدارلارینك بو ساحه لرده ده حکمران اولمالاری آذربایجان اوغوز لارینك اورالارا قدر داغیلمالارینی، که نیشله مه لرینی انتاج ایتمشدر. بونیکله برابر بر چوق ادبیات مورخلری قاضی برهان الدیندن و نسیمی دن باشلا یاراق خلیلی ده و داها بر چوقلاری دا داخل اولدیغی حالدا بوتون بو شاعرلری عثمانلی شاعرلری اولاراق کوستر مکه در. . بو خصوصدا «میستر کیپ» ۲) ده عینی قناعتده در. بغدادلی عهدی منشینی تصریح ایله:

«خلیلی عجم قزویندندر. لاکن مدت مدیده در که تجارت طریقه ترک دیار ایدوب کشت و کذار محالک روم و خدمت اصحاب علوم قیلوب آخر شهر حلبده توطن ایتمشدر والن» ۳).

دییه بر خلیلیدن بحث ایدیر که تذکره نك یازیلدیغی (۹۷۱) سنه سینده حالا یاشادیغنا دیگر خلیلینك ایسه (۸۹۰) تاریخلرینده ئولمش اولدیغنا نظرا ایکسینك عین آدام اولمادیغی آکلاشیلیر. همده بو سوکنجینك تورکجه اثر یازدیغنا دائر ده بر قید کوریلیمیر.

دوغولدیغی تاریخی قطعی اولاراق ییلمه دیکمز (خلیلی) نك ئولدیگی تاریخی صریح صورتده کوروروز: (۸۹۰) تاریخلرینده در. (لطیفی) نك:

«... جوانلغی زمانیندا ازینق نام قصبه یه کلوب...» ۴)

دییمه سی و (اولیا چلبی) نكده هم منشینی، همده چاغی حقینده:

خلیلی دیار بکر لیدر. رومه کلدیگی وقت بر محبوب جهان آرا ایش» ۵).

۱) «دیاربکر لیدر. فنون لازمه نی مملکتینده تحصیل ایله فاتح عصری اوائلینده ازینقه کلره ك توطن ایله دی. بر آراق استانبولی زیارت و بر سنه قدر اقامت ایتدیکن سوکرا تکرار ازینقه عودت ایتمش و (۸۸۰) ده اورادا بر ژاویه به شیخ اولمشدر، (۸۹۰) ده سنی سکسانه متعارب (یاقین) اولدیغی حالدا وفات ایتدی.» فاتق رشاد، «تاریخ ادبیات عثمانیه»، جلد ۱، صحیفه ۱۷۷.

۲) آلتی جلدك «اشعار عثمانیه تاریخی»، یازان انکلیر مستشرقیدر.

۳) «کلشن شعرا»، عهدی بغدادی، لهینغراد، دارالفنون کتبخانه سی، (M. S. O.)

۴) «تذکره لطیفی»، صحیفه ۱۴۷.

۵) «اولیا چلبی سیاحتنامه سی»، جلد ۱، صحیفه ۳۳۵.

سوژلرینی یازماسی بزه آز چوق بر فکر ویره ییلیر. فاتح زماندا کلمه‌سی جوان اولدیغنا کوره‌ده ایگرمی چاغلاریندا آنجاق بولونا ییلمه‌سی اونک هر حالدا هجری دو قوزنجی و میلادک اون بشنجی عصری ابتدالاریندا دنیایه کلمش اولدیغنا شبهه بر اقامیر.

فائق رشاد بکک:

«سنی سکسانه مقارب اولدیغی حالدا وفات ایتدی».

دیمه‌سی‌ده هجری دو قوزنجی عصرک باشیندا دوغمش اولدیغنا حکم ایتمه‌مزی حقلی کوستیریر.

کوردیکمز تاریخی وثیقه‌لر بزه شاعر حقینده اولدیقجا قوتلی و آیدین معلومات ویریر. اونک تصوفه مائل بر شیخ اولدیغنی و تولونجه‌یه قدرده ارشاد ایله مشغول بولوندیغنی آکلایر؛ عینی زماندا حیاتنک ایلك دوره‌سینی عشق‌بازلقالا کیچیردیکنی، حتا (فراقنامه) سنی او عشقک سوق و تشویقیله یازدیغنی‌دا اوکرنیرز.

خلیلی برچوق عثمانلی شاعر لرینه نظیره لر سویله‌مشدر. بو نظیره لر (جامع النظائر) ده مقیددر.

(خلیلی) نك (فراقنامه) ۱ دن باشقا غیر مطبوع، لاکن مرتب بر دیوانی اولدیغنی‌دا میدانه چیقیر. بو حالدا (خلیلی) اون بشنجی میلادی، دو قوزنجی هجری عصرده یتیشن آذربایجان و عثمانلی شاعرلری آراسیندا هم مثنوی، هم‌ده (دیوان) صاحبی اولان بر شاعردر. (دیوانی) نك دا (جامع النظائر) ده کی منظومه‌لرینک ده یورادا الده بولونما‌ماسی بر محرومیتدر. ۲)

(نسیمی) نك:

«عید اکبردر جمالک عیده جان قوربان اولور.
آب حیواندر دوداغک هر کیم ایچر جان اولور» ۳)

مطلع‌لی غزلینه:

کیم که سن شاهک جمالی عیدینه قوربان اولور
ثقلتندن قورتولور جسمک سراسر جان اولور

۱) اوچنجی مراد قاضیلاریندان مناسترلی (حسن بن علی) نك ده بر (فراقنامه) سی وارددر. مطبوع اولان بو فراق نامه تر اولاراق یازیلمشدر. (خلیلی) نك (فراقنامه) سی منظوم بر مثنویدر.

۲) (خلیلی) کرک (فراقنامه) سنک، کرک (دیوانی) نك استساخ ایتدیریلرک کتیریلوب طبع ایتدیریلمه‌سی آذربایجان ادبیاتی تدقیقاتی ایچین چوق لازمدر.

۳) (نسیمی دیوانی، ۱۲۶۰ استانبول، ضحیفه ۶۹).

اول كدا كيم خاك در كاھڭ قیلار كحل بصر (۱)

رویت اشیا كماهی عینینه آسان اولور

زاهدا كل آدم خاكی بی انكار ایتمه كیم

آدم خاكی بی انكار ایله ين شیطان اولور... (۲)

تظیره سنی یازان (خلیلی) (نسیمی) یه یتیشمش و بلکه ده ادبی تاثیر آلتیندا قالدیغی کبی فلسفی و اعتقادی تاثیر آلتیندا قالمشدر.

دیلی، فکری و صنعتی. (خلیلی) نڭ دیلی و ادبی قیمتی حقیقده قطعی بر حکم ویرمك ایچون الیمزده هیچ اولمازسا تمام بر نیچه غزلیله مثنویسیندن سجه وی بر نیچه پارچا بولونمالی ایدی. لاکن بورادا بو تاریخی و ادبی وثیقه لرك بولونماماسی بزی آنجاق تذکره لردن الدهه ایدیله ییلن قیریق توکوک پارچالارا استنادا فکر ویرمکه سوق ایدیر. هر نه قدر «مقصد اثرسه مصرع بر جسته کافیدر» دییهن شاعر بر حقیقتی اورتایا آتماغا چالیشمش ایهده بر مصراعلا شاعرلک قدرینه و یا قدرتسینر لکجه حکم ایتمک کرامت قیلندن اولور. ینه شایان تشکر که اوفاق تفکده اولسه بعض منظومه لری بولونا یلمشدر.

(فراق نامه) سیندن آلینان بو:

دیدم ای نامه فرخنده منظر

چوسنسڭ بر همای عنبرین پر

برونڭ (۳) مظهر انوار اشواق

درونڭ مخزن اسرار عشاق

عجب نطق فصیحڭ وار زبانسر

سوزینی عرض ایدرسڭ ترجمانسز

قاپوکه هر کیم قونسه امانت

ویریرسڭ صاحیبینه بی خیانت... (۴)

میتلری (مثنوی) سنڭ، بوتون بو طرزده کی اثرلر کبی، تعلیمی و تمثالی بر منظومه اولدوغنی کوسترد.

(۱) كحل بصر — كوز دواسی.

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد، جلد ۱، صحیفه ۱۷۹.

(۳) برون — بیرون، دیش، خارج.

(۴) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۴۷.

شبهه یوق که اونلاردا تصوفی بر رنک و بر قوقو وار. داها تمام بر پارچا اله کیچسه، داها تمام تحلیلی ممکن اولور. بو تصوفی قناعت و ذهینتک ادبی برشاهدی ده بو قطعه در:

بن که درویش اولمشم شاه جهانان فارغم
بنده سلطان عشقم این و آندن فارغم
شهرتندن کیچشم دنیای فاینک تمام
بی نشانی بولشم نام و نشانان فارغم (۱)

درویشلکی، فراغت، عشقی، دنیانک فانیلکنی، یاد ایدن و نهایت ئوز وجودینی محو ایتمه قدر واران (خلیلی)، شبهه یوق که، بورادا تصوفی بر ادا قوللانماقدادر. بو آشایکی غزلی ده هم تصوفی هم ده دینی بر ماهیتی حائزدر.

ای ییلن حقک صفاتین سر اسماسی نه در؟
یا بواسمادن مراد اولان مسماسی نه در؟
چون عبادت حقه در، معبود بر حقدر همان
مسلمانک مسجدی، کبریک کلیسای نه در؟
ظاهر و باطنده چون موجود حقدن اوز که یوف
یا بو موجوداتک آرا یرده غوغاسی نه در؟
چونکه حقک ذاتین اثبات ایده مز ارباب عقل
عاشق حق بین ایله هر دهمده دعواسی نه در؟
یازیلیرکن صورت اشخاص هر دم مختلف
متفق اولدیغی انواعک هیولاسی نه در؟ (۲)

(خلیلی) نک تصوفی چوق بارز کویستره ن اثری بو غزلی در (۳):

من که درویشم، کدایم، پادشاه عالم
روح بی رنکم اگرچه رنکه کلدیم آدم
شش جهته چار عنصر در منی فاش ایله
یوخسا من کنجینه وحدتده ماء مبهم
امهاتیه نه وار ابایه دوتدمسه خلف
عالم تحقیقه باقسک جمله سندن اقدام

(۱) «سهی تذکره سی»، صفحه ۶۵.

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد جلد ۱، صفحه ۱۷۸.

(۳) له نیغراد عمومی کتبخانه لر ال یازماسی. ۵۵۵.

سويلەين حقدىر مەن دىلىمدە ھەردەم يۈكسەك
چارەنىڭدىن مەركەزىي لىسانىم
اى (خىلىيى) چۈن ھەر ايشى تەقدىر ايلنىدىن ايشلىنىۋاتىدۇ
قارغىم دىنيا ۋە غەپنىڭ غەمىدىن بىر غەم (۱)

بويلە اولماقلا بىر ابر (خىلىيى) دە (نسىمى) دە كوردۈكىمىز فعال «Actif» ۋە نازىق تەسۋىفى كۈرەمەيز. (ارشاڭ) ۋە تەلۋىن كىيى ھەركەتلىك اونا اضاڧەسى؛ دىيەلە يىلەر كە ازىقەدە بىر تەكىيە شەيخ اولماستىدان ايلرى كەلمەشەدۇر. ھالبۇ كە تەكىيە ھەسەب اولماق چوقۇم زامان افعال ۋە تۈكل شەكلەندە آشكارە چىقان اقتصاڧى بىر ھەركەتدۇر. ھىياتىنى قازانماي اچاق قەدەر تەبىئەت ۋە ھەركەتلىك ايجىندە اولانلار، خەلقكە مەنىۋىيەت اولان ۋە سەبىط ياغىلىقلىنىدىغان اىستىڧادەيە چالەشەرلەر. اساساً تەكىيەلەر چوغالما لارىندا كىيى باشلىچا سەبىلەردىن بىرىدە بۇدۇر. بۇ شەيخەر، درۈشەر تەڧىلى ھىيات كىچىرىن بىر ۋەسەف خەلقەدۇر. «ۋەقەيى بۇش اولانكە شەرى خوش اولۇر» دىنلەيىكى كىيى، خەلقى ۋە ھىياتىي علاقەدار ايدەك مەسەلە ھېچ بىر ايشلىرى اولمايان بۇ ۋەسەف آداملار كە بۇشلىغى دولدۇرماق ايجۇن ياپىدلىقلارنى يەكەنە «ايش، شەرى يازماق» اولمەشەدۇر. زامانلارنىڭ اىلمىي قىممەتەنە آشنالقلارنى درجەسىندە تەسەۋۋۇف سائەشلەر، سەرايە ياقلاشەدلىقلارنى نەسبەندە تەسەۋۋۇف، تەكەۋۋۇف ۋە تەمەسەۋۋۇف قاپىلەشەدۇر. اسكى شەرى خلاصە سەجىيەسى بۇندىن اىبارت ايدى دىيەلە يىلەر. آتەچاق بىر ايل قەدەر اىستانبۇلدا قالدىغى، سەرايە ياقلاشەدلىغى، ازىق كىيى كەندە بىر شەھەردە اىمە سۈردىكى كۈرۈلەن (خىلىيى) بىر مەدەش شەرى اولماشەدۇر. بۇ قەدەر ۋار كە نەمۇنە اىتەخاڭ ايتەيىكى ڧارس ادەبىياتىنىڭ تەئىرىندىن، ۋە تەرىيەسەلە يەتەشەدلىكى سەۋلاستىق تەئىرىندىن دە سەيىرلەمەدلىغى ايجۇن ۋەسەتكارلىق ھۈسەلە شەرى تەسەۋۋۇفنىڭ ايلنىدىن ياقاسىنى قۇرتتارامەشەدۇر. اۇندا خەلقكە دىلەنە، خەلقكە غەنە ۋە قەنەتەنە، خەلقكە ذوق ۋە بەدەيەتەنە ياقىنلاشان بىر تەمەل دەك، بلكە اوقۇش تەڧەنەكە، مەدرەسە يەتەشەدلىرىنىڭ «اىلمىي جەريان» نە باغلى بىر تەلۋىي ۋار. بويلە تەكىيەلەر باشىندا اوتۇران، «اقتصاڧى، دىنى» بىر

(۱) بۇ غەزەلى آصفى آڧلى بىر شەرى تەخەسەس ايتەشەدۇر.

ايلەك بىندى بۇدۇر:

مەن كە بىر ۋەدەتكە ايجىندە مەمەمە
نەچە مەمەمە بلكە اۋىمەن بىر مەمە
سۇرتا كە قەترەمە مەنەندە بىر اعظەم
«مەن كە درۈشەم، كەدەم پادشە اىلمە
رۈج بىر نەكەم اكر چە رەكە كەلمەمە»

مقصده اولسه، خلقه یاقینلاشماق کبی روحی بر حرکت کوستره ن شیخ و درویشلرک حالت روحیه سنی کوره مه ریز. ازنیق کبی کنده و خلقه پای تخت حیاتیندان چوق داهای یاقین اولان بر شهرده همده درویشانه حیات کچیره ن خلیلی داهای چوق ضیالی طبقه ننگ ادبیاتینه خدمته چالشمش بر شخصیتدر. بو، طبیعی، اوننگ زادکان بر عائله دن کلدیکنه دکل فکرلری معین بر چرچیویه، ذهنلری عنعنه وی بر قالب سوقان، آزاد دوشونور انسانلاردان دکل، بلکه فکر و وجدان اسیری قوللار یاراتان مدرسه یتیشدیره سی اوندیغنا اسناد ایدیه ییلیر.

بر (ترجیع بند) یندن آلبان:

ای مظهر کائناته مظهر
ای مملکت جماله سرور
قوتلی قدم و خجسته طالع
عیسی نفس و فرشته پیکر
نطقیکدن ایره ر حیاته مرده
شرمنده لبکدن آب کوثر
عشقک لمعانی ای قمروش
جان لوحینه اوله لی محرر
هجران کیجه سینده بلبل دل
بو نغمه ایله ترنم ایلر
کیم: وجه حبیب دلستاندر
سرمایه عمر جاوداندر. (۱).

بندی تمامیه او تریه و ذهنیتک محصولیدر.

صنعت حقینده کی قناعتنی آکلاماق ایچون بو غزلینده اسکی ادبی مکتبک
«ردالعجز علی الصدر» نامنی ویردیککی، شکل و آهنگدن باشقا بر قیمتی اولمایان
صنعت و (ذوالقافین) آدلانان چیفته قافیه لره عطف ایتدیککی قیمتدن آکلاشیلیر:

تامنم کو کلمده یاقدک ای رخ کلنار نار
نار شوقیکله جهاندا ای عیار یار
یاره لی قلدک منی رحم ایله مزسک ای دریغ
آغلادیرسک هر کیجه تا صبحه دکلوزار زار

زاریلغمدن منم همسایه لردر بی حضور
ایتمه دی آهم سانا بر ذره ای مکار کار (۱)

شعری بوتون صنعتکار فارس شاعر لرینک صنعت تلقیلرینی کوسترن موقیتلی برشعردر.
و هجری دوقوزنجی عصرک بدیعی بر نمونه سیدر. (کلنار نار) کبی (نار) لارک تکراری
چیفته قافیه تشکیل ایتدیکی کبی ایلک مصراعنک سوك کلمه سی اولان (نار) ی بر
مناسبت دوشوره رک ایکنجی مصراعنک ایلک کلمه سی اولاراق قوللانماقدا (ردانعجز
علی الصدر) صنعتی وجوده کتیریر. بودا کوجلکله یاپیلان بر صنعت اولدینی کبی،
تطبیق ایدن شاعرده صنعتکار عد اولونور.

سوی مشرقدن صبا بر آفتاب آلمش کلیر
غالبا یارک جمالیندان قهاب آلمش کلیر
ییتی کبی ظریف بدیعه لر یارادان (خلیلی) شرقک صنعتکار شاعر لریندن بری در.

بو:

مهر اوله می بو، مهمی عجب، یارخ زیبا
احسنت زهی حسن، تبارک و تعالی!
فیروز اولاراق طالع اولور جان افقنده
بکزر آنا دایه مه ایدی مهر ایدی لالا
بکزه دیر ایدم یوزینه کل، قدینه سروی
پاک اولسا کلک دامن، سرو اولماسا یکپا
زیبا یوزینی راهب صد ساله کورورسه
آفت دیر آتار اوده زنار و چلیپا
دولتلی زهی یاش کیم اوله یولنه قربان
عزتلی زهی کوز کیم آنی قیلا تماشا
آغاز ایده چک یازماغا بو مدحی (خلیلی)
چشمی دولو قان ایدی و باشی دولو سودا (۲)

غزلی کبی، اسکی ادبیاتیمز ایچینده خس و خیال ایله یازیلش اثرلری در که ئوزیندن
عصرلرجه سوکرا کلن شاعر ندیم لره:

(۱) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۴۸.

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد، جلد ۱، صحیفه ۱۷۸.

کوه و دریا ایکی جانبدن در آغوش ایله مش
 سان که دریا دایه سی کهسار ایسه لالاسیدر
 کوه ساقمقده رخسارین دوغار کوندن آنک
 بحر ایسه آینه دار طلعت زیاسیدر. (۱)

بدیعه لرینی الهام ایتمشدر.

اسکی طرز صنعت، اسکی ادبی قدرتک بر شاهی سایلان ایکنجی اثرلرده
 مثنویلردر. (فراقنامه) سیله اونادا بر نمونه ویرمش، دیوانیلده شاعرلک قوتینی اثبات
 ایتمش اولان (خلیلی) اسکی سقولاستیق ادبیاتمزک «علمی جریان» نی تمیل ایدن
 قوتلی بر شخصیتدر.

عاشق حق ین سوره ر دیدار ذوقین دایما
 زاهد خودین اوتورمش غصه فردا چکر

و:

بر آشیان وحدتک مرغ همایون بالیسک
 سن آفتابی قیل طلب میل ایله مه ذراتینا

و:

بر خدایی ییلمشز علم الیقین عین الیقین
 کورمشز هر شیده ظاهر خالق الاشیامزی
 کبی متصوفلر طرفیندن حکیمانه عد ایدیلن یتلریله:
 عارف نفس اولماینجا کیمسه بولماز حقه یول

و:

جان نهدر که آنی قوربان ایتمه دیم جانانه من
 کبی ینه عینی زمره و صنفنک نظرینده ضرب مثل اولاجاق قوتده مصراعلاری واردر.
 شکل، وزن، قافیه کبی تخنیک جهتلرده ده (خلیلی) نک قوتی آشکاردر.
 له نینغراد علم آقاده میاسی (آسیا موزه سی) نده ال یازماسی مجموعه لردن برینده
 تصادف ایتدیکمز بو (تخمیس خلیلی) نی اونک صنعتته و حساسیتته بر نمونه اولماق
 اوزره قید ایدیریک:

ای کونش طلعت، قمر بهجت حبيب کلزار (۱)
 ای پری پیکر، ملک منظر صنوبر بویلی یار
 سرودا سن بر پری رخ سن که دور روزگار
 سنی دوران ایچره یوسفدن قومشدر یادگار
 آب کوثردر دوداغڭ شربتندن شرمسار

ای یوزی جنت دوداغکدر شراب سلسییل
 غنچهوش لعلو که جان اولسون فدا، جانم سییل
 بو کمالیله که حق ویردی سانا حسن جمیل
 عاشق دلخستهڭڭ حالن سوروب قدرینی ییل
 که نه لر چکمشدر هجر کده اول لیل و نهار

نیتہ کم عشقکده بن فریاد وافغان ایلهدم
 مرغ جانی هر سحر شوقکله نالان ایلهدم
 کوکلمی زلفڭ کبی غمدن پریشان ایلهدم
 ییلمزم نولدی کناهم صانه سن قان ایلهدم
 که منی جورکله هر دم آغلادرسن زار زار

صورتڭ لوخنده مسکن سنبلڭ دل باغدر
 چشم مستڭ جان عشاقه امانسز یاغدر
 مهرک ای دلبر بو دل (صرنمینہ) (۱) جنت باغدر
 کندی جورک حددن آ ظالم ترحم چاغدر
 غره اولما حسنکه دنیا دکلدنر پایدار

تا که سالمشدر جدا سندن منی دور فلک
 آهم ایشته فلکده بی نیاز آغلار ملک
 عارضکده ای کنش (کونش) طلعتلو شول مسکین (سنگ) (۲)
 اولدورر (اولر) (۳) (خلیلی)ڭڭ کوزنده مردمڭ
 که کوروب شمع جمالوکی یانار پروانه وار (۴)

(۱) مجموعه ال یازماسی، له نیغراد، آسیا موزه سی، نومرو ۳۱۱، صحیفه ۹۴—۹۳.

(۲)، (۳)، (۴) بو کلمه لر حقیله اوقوناماشدر

(۵) بو غزل سقطدر.

حییی (۱)

حیاتی. هجری دوقوزنجی و میلادی اون بشنجی عصر آذربایجاندا ادبیاتک انکشاف ایتدیکی بر عصر ایدی:

آق قویونلو تور کلرینک اداره سی آلتینا کیچن ایران، آذربایجان تا دیاربکره قدر زمان زمان معارف و صنایعه بر وارلق کوستیریدی. بالخاصه، بو سلاله نک اگ آدلی حکمداری اولان اوزون حسن بک عقللی و تدیرلی بر آدام اولدیغی کبی اطرافندا بولونان عالم، فاضل، شاعرو صنعتکارلارا جرمت و اعتبار ایتمکله ئولکه سینده اجتماعی و مدنی حیاتک انکشافینا خدمت ایدیردی. روضه الابرار ۲):

«مزبور حسن دراز دانا و عاقل علم و علمایه مائل رعیت پروری و ملکداری امرینده قایم ۳) حاکم، حاسم ۴) اولوب مجلسی مجمع ۵) فضلا ۶) و ارباب معارف ندما ۷) سنک هر بری بر نکته شیخ عارف ایدی. تدریج ایله قلمرو حکمی اولان ۸) عراقین و فارس و آذربایجان و کرمان و سایر ممالکده مدارس و مساجد و صوامع و معابد احیا ایدوب خصوصاً (تبریز) ده جهانشاه جامعینه معادل بر جامع بنا ایتمشدرکه محاسن دنیادان عد اولونماغا سزادر ۸).

دییر:

(۱) عینی عصر شاعرلریندن:

ای شهنشاه جهان میر صاحب دولتم
سانا قول اولماقدر جان و کوکلدن نیتم
مذهب و ملت صورر زاهد بکا بیلزمی کم
لاابالی عاشقم دیوانه لکدر علم

قطعه سنک قائلی اولان بر (حییی) داها واردرکه آیدین ده بادره قصبه سیندنر. نادره جامعینده خطیب ایدی. «حسن چلبی صحیفه ۱۶۱».

۲) روضه الابرار صحیفه ۶ — ۳۰۰.

۳) — قایم — دوران.

۴) حاسم — حل و فصل ایدمن.

۵) مجمع — توپلانیلان یر؛

۶) فضلا — فضیلتلی لر.

۷) ندما — ندیملر.

۸) قلمرو حکم اولان — حکمی جاری اولان، اداره سی آلتندا اولان.

۹) سزا — لایق.

حسن بكك ۱) جدی قارا عثمان بك (امیر تیمور)ك امیرلریندن ایدی. تیمورك عالمره، شاعرلره و شیخلره نیجه رعایت ایتدیکی و بالاخره مناسبتده بولوندیگی کییی سلطان بایزیدك بو خصوصداکی حمایت و صحابتهده نهاد اولمشد. اساساً تاریخ کوز ئوکونده جانلی بر نمونه درسی ایدی. قارا عثمانك اوغلی علی بك اوندان سوکرادا اوزون حسن بك بو یولدا دوام ایتدیلر. حسن بکدن سوکرا کلن اوغوللاری، سوغوللاری اوغوللاریندان سلطان یعقوب ۲) ایله ایکنجی بایزیدك مناسبتلری و داها سوکرالاریدا اوغورلی محمدك ۳) و اوغلی سلطان احمدك ۴) استانبولا کیتملری و تورکیا سلطانیله مهریت ۵) پیدا ایتملری تورکیا ایله آذربایجان آراسینداکی مناسبتلری هم سیقلاشدیرمش، همده قوتلندیرمشدی.

اوزون حسنك ئولومندن سوکرا، حکومتی الیه کیچیرن اوغلی سلطان خلیلک ۶) اداره سیزلکیندن استفاده ایدرهك تاج و تختی داوا ایله اله آلان سلطان یعقوب شعر و صنعتی

۱) دامیر کیرابوالقصر حسن بك مذکور حاکم دیار بکر ایدی. (۸۷۲)ده قارا قویونلی جهان شاه میرزانی قتلدن سوکرا واروب (تبریز)ده تخت سلطنته جلوس ایلهدی. بعده (۷۳)ده پادشاه خوراسان و عراق و ماوراءالنهر اولان ابو سعید میرزانی دخی قاراباغ قیشلاغیندا اله کتیروب قتل ایتدیکن سوکرا عراقین و فارس و کرمانی دخی استیلا ایلهدی. (۷۷)ده حدود بایورددا پادشاه روم ابولفتح سلطان محمد خان سعادت رسوله مقابلهدن سوکرا عسکری قیریلوب کندیسیده افتان و خیزان طرف (تبریز)ه کریزان اولدی. (۸۱)ده کورجستانا واروب اسیر بسیار و غنائم بیشمار ایله عودت ایتدی. (۷۲)ده (تبریز)ده عید فطر کیجه سینده فوت اولوب کندینك منشاقتدن (باغ نظریه)ده دفن اولوندی مذکورک مدت سلطنتی اون بر ایل اولمشد. نخبته التواریخ و الاخبار جلد ۱، صفحه ۴۵.

۲) «مذکور حاکم دیاربکرلی ایدی برادری سلطان خلیلی حدود سلماسه قتلدن سوکرا پادشاه آذربایجان و عراقین و فارس اولدی... اون ایکی ایل اعتدال اوزره پادشاه اولوب (۸۹۶) قیشلاقدا وفات ایلهدی. نخبته التواریخ و الاخبار، جلد ۱، صفحه ۴۰.

۳)، ۴) (بصیری)نك ترجمه حالنا باقکر.

۵) مهریت — ئوله نمک صورتیله حاصل اولان قوهوملق.

۶) «سلطان خلیل حاکم فارس اولوب ولی عهد اولماقلا پدریندن سوکرا تخت آذربایجان، جلوس ایلهدی. عراقدا عصیان ایدن مراد بك نام عزاده سیله کشاکشه ایکن دیگر برادری حاکم دیار بکر یعقوب بك عازم (تبریز) اولدیغی مسجوعی اولدقدا القار کتان حدود سلماسه مقابله سینه کلدی. عسکر دیاربکر اهزامه یوز دوشمش ایکن سلطان خلیل اثانی محاربهده قضا ایله آیتندن جدا (آیری دوشمک) اولماقلا سپاه یعقوبی فی الحال باشین کسدیلر مدت سلطنتی نصف سنهده. نخبته التواریخ و الاخبار جلد ۱، صفحه ۴۵.

مجلوب اولدیغیندان سرایی اطرافینا بر خیلی شاعر و صنعتکار توپلامشیدی. اونلارا، قابلیت و ذکاوارینا کوره، التفات ایدیردی.

بو شاعرلردن بری و بلکه اک مهمی (حبیبی) ایدی. حبیبی اصلا آذربایجانلیدر. (کوک چای) دا (برکشاد) قصبه سینده دوغموشد. ترجمه حائلی اولدیقجا مفصل یازان سام میرزا، (تحفه) سینده ۱) فقیر بر کویلی چوجو غی اولان شاعرک، اینک زمانلارینی چوبانقللا کیچیرمکه چالیشدیغنی بزه آکلادیر. عینی زماندا خلق ایچیندن چقان بر فقیر کند یاوروسنک ذکاسینه قوتلی بر شاهد تشکیل ایدن بر فقرده حکایه ایدیر:

«سلطان یعقوب بر کون آودا ایمش اورادا اوتلایان بر چوق قوزولار کورمش و یونلارک کیمه عائد اولدیغنی ئو کر نمک ایچین ملازملریندن برینی یوللامش. حبیبینک یانینا کلن ملازم قوزولارک کیمه عائد اولدیغنی سورمش، اولا جواب آلامینجا سئوالینی بر کره داها تکرار ایتمش؛ ذکی حبیبی ایله ملازم آراسیندا بو محاوره کیچمش.

حبیبی — قویونلارک...!

ملازم — کندیکرک بویو کلری کیملردر؟

حبیبی — ئو کوزلر هاموسندان داها بویو کدر.

ملازم — من اونی سورمایرام، انسانلاری قارشیلایانلار کیملردر — دیریم.

۱) «حبیبی از برکشاد آذربایجان است اول درخدمت سلطان یعقوب پادشاه می بود آخر بخدمت صاحب مغفور قتاد آنحضرت اورا (ملك الشعرا) بی داده بودند وازین رو(کرزالدین بیگ) نام نهاد. دراوائل حال بواسطه فقر شبانی اوقات میگذرانید کویند سبب تربت اواین شد که سلطان یعقوب روزی در شکار بوده اورا دیده که بره چند می ازیند یکی از ملازمان را فرمود که ازین ییرسید که این بره ها از کیست آن ترک نزد (حبیبی) آمده پرسید او جواب نداد باز پرسید گفت از کوسفندانست آن ترک دگر پرسید که بزکتر دوشما کیانند؟ گفت: — کاروان بزکتر از همه اند... گفت — نه من آنها را میگویم که به پیش واز مردم بیرون می آیند. جواب داد که: — سک های کیک اند که همچو تو عزیز می که بده می آید به پیش واز بیرون میدوند... ترک قهر شده بترکی گفت: — ای نه چاپایدم سنی! گفت: — چاپا کور که یولداشلا لارک کیتدی! آن ترک قیل قالدا عرض پادشاه رسانید پادشاه راخوش آمده اورا ترتیب نمود بواسطه لطف طبع شاعرشده...

«تحفه سامی»، صحیفه ۲۳۰.

«خلیل میرزا اطوار ناهموار ایله تنفیر قلوب (قلبلره) قرت ویرمک) ایتمکین آلتنجی آیدا استدعای امرا برله یعقوب میرزا عسکر چکوب (مرند) و(خوی) حدودینده کی ایکی برادر جنکوی مقابله ایتدیلر اثنای مقابلهده خلیل میرزا کشته شیر شمشیر اولوب یعقوب میرزا مربع نشین سریر سرور اولدی».

روستالابرار صحیفه ۳۰۶

حییی — سنڭ کبی بر عزیز کندیمزه کلنجه قارشیلایانلار کوپکلردر.
 بو جوابلاردان غضبه کلن ملازم تورکجه اولاراق:
 — ای نه چاپایدم سنی! — دینجه.

حییی — چاپاکور که یولداشلارک کیتدی — دیمش. ملازم بو مکالمهیی پادشاهه عرض ایتمش؛ اونڭدا بو کنج چوبانڭ ذکاسی و حاضر جوابلفی خوشینا کیده رک اونی ئوز تریه سی آلتینا آلمش. (حییی) ده ذکا و استعدادی سایه سینده شاعر اولمشدر». بو حکایه بزه (شاعر حییی) نڭ فقیر بر چوبان ایکن تصادفاً سلطان یعقوبڭ تریه سینه دوشه رک اوقودیفنی و نهایت شاعر اولدیفنی ئو کره دیر. ساده، لاکن قوتلی شعرلر یازان (حییی) نڭ حیاتی حقینده داها مفصل معلومات ویره ن تذکره لر مع الاسف موجود دکل.

فائق رشاد بک فضولیدن بحث ایدرکن اونڭ حقینده بو معلوماتی ویریر (۱):

«حییی اوزون حسن زاده سلطان یعقوبڭ ندماسیندن و عراق عجم اهالیسیندن اولوب سلطان سلیم اول زمانیندا استانبولا کلمش و ینه او عصرده وفات ایتمش بر شاعردر که حروفی مذهبه ایدی. فضولی وادیسینده چوق کوزله اشعاری وارد. قبری سودلیجهده جعفر آباد تکیه سی جواریندادر.» عاشق چلبی:

«اهل علم شیوه و سیاحت پیشه کیمنه ایدی. ادالاری عجمانه و خلاف اسلوب شعرای زمانه در. درطبغه تصوف بوی، شعرینده عشق چاشنیسی وارد...» (۲)
 لطیفی:

«عجم سرحدینه قریب یرده ندر. سلطان سلیم طاب ثراء دورینده قل ایتدی. ترکی نظم ناظمترینڭ بر طرز خاصی و اسلوب مخصوصی وارد. بو فنده فرزانه (۳) و طرزینده یکانه در...» (۴).
 اولیا چلبی:

«کندی عجمدر. شاه سلیم اونڭ ندماسینددر. حقا که پاکیزه اشعاری وارد. بو سودلیجهده جعفر آباد تکیه سینده مدفوندر، جعفری مذهبینده اولدیفندان جعفر آباد تکیه سینده دفن اولونماغی وصیت ایتدی.» دییه مشارالیه بعض استناداتدا بولنان اولدی (۵).

دییر:

شمس الدین سامی ده:

(۱) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد، جلد ۱، صحیفه ۳۴۸

(۲) «عاشق چلبی تذکره سی» یازما نسخه علی امیری کتبخانه سی.

(۳) فرزانه — علم و عرفانله سه چیلمش.

(۴) «لطیفی تذکره سی» صحیفه ۱۲۷.

(۵) «اولیا چلبی سیاحتنامه سی»، جلد ۱، صحیفه ۴۱۱.

«حییی شعرای عثمانیه دن ایکی ذاتک مخلصیدر. برنجیسی عن اصل ایرانلی اولوب و سلطان بایزید خان ثانی دورینده رومه کلش و یاوز سلطان سلیم خان زمانیندا وفات ایتمشدر. عالم و منقن بر ذات اولوب پک چوق سیاحت ایتمشدر. اداسی عجمانه ایسه ده اشعاری عاشقانه اولوب کندینه مخصوص شیوه سی وار ایدی که بو بیت جمله اشعاریندندر.

کر سنکچون ایتیمیم چاک ای کل نازیک بدن
قبریم اولسون اول قبا ۱ اکمنده پیراهن کفن، ۲)

حسن چلبی ده:

«دیار عجمدن سلطان بایزید خان زمانیندا رومه کلش پرکاروار قطه جهانی آیانی آلتینه
آلمش عالمی سیاحت ایله مش اهل معرفت کیمسه ایدی ۳»

دیر:

بو قیسا—قیسا معلومات دان (حییی) نڭ یوقسول بر عائله دن چیقوب، طبیعتی سلطان الشعرا (ذاتی لر، ۴) وینه سلطان الشعرا (باقی) لر ۵) کبی، کوردیکی تحصیل ایله حیا نینی ذاء، ذهنیتتی ده ده کیشدیرمش، سقولاستیق ترییه نڭ تاثیریه ییتشهرک اوقورمشلار صنفینه داخل اولمش «علمی جریان» ممثلری آراسینا کیرمش اولدوغی کورولور.

شرقه «مدرسه» او قدر قوتلی بر سقولاستیق تشکیلاته مالک اجتماعی بر فابریقه ایدی که اونڭ ایچینه دوشن فرد هانسی صنفدن، هانسی زمره دن، هانسی عائله دن، اولور سا اولسون عینی قالبدا، عینی تلقی، عینی مفکوره و عینی دویغودا اولاراق چیقاردی.

(حییی) نڭ اصلا چوبانلقلا کیچینر بر خلق یاوروسی اولماسی بو تحصیل و ترییه نی آلاراق و خلقدن اوزاقلاشاراق سرایلارا یاقلاشماسینا؛ او روحی، او ذوقی، او احتشامی، بنمسه مه سینه، سلطانلارک مادحی ۶) کسيلمه سنه، صوفیلیغا قاییلما سینه، مانع اولایلمز دی. سرایلارک یالیزلی و ییلدیزلی حیاتی اونڭ بوتون وارلیغینی دکیشدیره جکی طبیعیدی.

(۱) «قاموس الاعلام»، شمس الدین سامی.

(۲) قباء — قحطان، جبه.

(۳) «حسن چلبی تذکره سی»، یازما، له نیغراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۸۰۴، صحیفه ۱۶۱.

(۴) ذاتی — چکمه چی شاکردلگندن یتیشمش، قحیر بر چوجوق ایکن سلطان الشعرا اولمش بر. شاعردر «تورک ادبیاتی تاریخی» آدلی کتابمیزک باسیلاجاق اولان قسمه باقیکر.

(۵) باقی — سراج شاکردلگندن کلن بو شاعرده قانونی سلیمان زمانینده یوکسک شاعر اولمش. سلطان الشعرا آدلانمشدر. (تورک ادبیاتی تاریخی) آدلی کتابمیزک ۱۵ نجی عصر قسمه باقیکر.

(۶) مادح — مدح ایدن.

(حېيىي) سلطان يعقوبك سرائىدا بويوبوب قوتلى بر شاعر اولمش و سلطانك ئولو
هينه قدر اورادان آيريلماشدر. شيرازلى بابا فغانى (۱) و الف آبدال (۲) كىي شاعرلرله
برابر سلطانى مدح ايتمشلر. خصوصيله اولجه (مطيعى) مخلصيله يازان الف آبدال ايله
كرزالدين حېيىي آراسىندا بعضى ملاحظه لرده كىچمىشدر.

اونك (۸۹۶) ده ئولومىندن سوكر كنج شاعر و شاه اولان شاه اسماعيلك. سرا
ينه كىر مىشدر.

(حېيىي) نك اصل آدىنى دا يىلمه يىز. يالكر كنج شاهك شاعره هزل (۳) طرقيه
(كرزالدين) بك لقبى ويردىكنى و (ملك الشعرا) لق بخش ايتدىكنى اوكرىز.
شاعرك شيعى حتا حروفى اولدىغى دا روايت اولونور. كوپرولو زاده محمد فؤاد:

«... بو شيعى — حتا داها قوتلى بر احتمال ايله حروفى المذهب شاعر، نسيمى نك داها متكامل
بر مقبى، ۴) داها واضح بر تعبير ايله نسيمى ايله فضولى آراسىندا بر خط وصل عد اولوتا يىلر...».

دېير:

شاه اسماعيلك كوزىنده اولماسى، سرائىدا ملك الشعرا لق ايتمه سى ده اونك
شيعى و حروفى اولماسى روايتى قوتلندىر. بو حالدا يازىلارنىك اوزىنده ئوزى منسوب
اولدىغى طرقيه عائد ذهنت و قناعتلر ده بر تاثيرى اولاجاغى طبعيدر. بو خصوصدا
(نسيمى) دن ده، عىنى طرقيه سالك، اولان غىر يىلر يىندن ده استفاده ايتدىكى دخى محققدر:
بو قدر وار كه يز (حېيىي) نى بر تلقىناچى بر پروپاگانداچى و مجذوب درويش قيافت و
ماهيتيله كورمه يىز. اونك چوق كزمش، چوق كورمش اولماسى كرك علمينه، كرك
تجربه سینه بر چوق اساسلار علاوه ايتمىشدر.

(حېيىي) نك شاه اسماعيل سرائىنده نه قدر قالدىغى يىلمه يىز، بونا دائر قطفى بر
صراحت يوقدر؛ دوقوزىنچى عصر هجرىنىك سوكر يارىمىندا دنيايه كلن (۶) بو قيمتلى

(۱) «تحفة سامى»، على عباس مذنك ال يازما نسخسى، صحيفه ۱۱.

(۲) «تحفة سامى»، على عباس مذنك ال يازما نسخسى، صحيفه ۳۵.

(۳) هزل — ظرافت، مزاح.

(۴) مقب — دالندن كىدم.

(۵) «فضولى ديوانى» مقدمسى، استانبول طبعى.

(۶) «حېيىي» سىزىنچى عصر هجرىنىك نصف آخىرىنده شهرت تاپشى اولان نادر بر شاعر، ممتاز بر
سىمادىر. قرا فيوضاتى، نورو ۳، صحيفه ۳۱.

«كرزالدين بك حېيىي آذربايجان تورك ادبىياتى اچچون (امير عليشير نوايى) منزله سىنده و او
تصاحت و بلاغه مالك بر شاعر همده (امير عليشير نوايى) ايله ده معاصر در. عليشير (۸ نچى) عصر

شاعرك اوننجى عصر ك ايلك ربعينده ياووز سليم زمانيندا استانبولدا ئولمىش اولديغنى يىلر.

بو خصوصدا شمس الدين سامى نىڭ:

«سلطان بايزيد خان ئانى دورينده رومە كلىمىش وياووز سليم خان زمانيندا وفات ايتمشدر.»
 ديه يازماسى و (عاشق چلبى) ايله (حسن چلبى) تذكره لر نىڭ بو روايتى قوتلندير—
 مه لرى (حبيبى) نىڭ نه ايچون و نه زمان صفويلر سراينى ترك ايتديكىنى، نه ايچون و نه زمان استانبولا كلكيكنى آيدىنلا تيمير، بونا مقابل لطيفى:

«سلطان سليم طاب ثراه دورينده قل ايتدى»

«... سلطان سليم اول زمانيندا استانبولا كلىمىش و ينه او عصرده وفات ايتمىش بر شاعر دركه حروفى مذهب ايدى...»

ديير بونا فائق رشاد ك سوزلر نىڭ ده علاوه ايدەرك محاكمه ايدەجك اولور ايسەك، باشقا دورلو نتيجە يە واريرىز:

(حبيبى) نىڭ صفوى سرايندان آيريلماسى بايزيد دورينده واقع اولديغنى قبول ايدەرك كوپرولو زاده محمد فؤاد ك دا:

«يالكر حبيبى كى ملك الشعرا قلا تكرم ايديلن بر شاعر ك صفوى سرايندا كى پارلاق موقعى بر اقاراق استانبولا كلمسى بر آز معنيدارد. حبيبى نىڭ وفاتيندان اپى سو كرا يازيلمىش اولان تذكره لر مەك بونىڭ اسبابى حقينده بر شى سويلەمەسى طبعى اولسا يىلە (سام ميرزا) كى بو حادثەنى پەك آيى يىلمەسى ايجاب ايدن بر مؤلفك، بو مهاجرت حادثەسى حقينده تاماميلە ساكت دورماسى، بونىڭ خصوصى و مهم بر سببىدن ايلرى كلكيكنى ايما ايدير. بر كون اول مقبول و مرغوب اولانلار ك ايرتەسى كون

هجر نىڭ نصف آخرينده جغتائى تورك ادبياتى نىڭ احياسى ايچون چالشدىنى بر زماندا حبيبى دىنى آذرى شيو شيريندە صاف، پاكيزه شعرلر بارادير». قرا فيوضاتى نومرو ۳، صحيفه ۳۳، سلمان ممتاز.

سلمان ممتاز ك بويوقار كى سوزلرى تارىخى بويوك برخطادر (حبيبى) سكر نىڭ عصر ك دكل، دوققو زنجى عصر ك شاعريد. سلطان يعقوب ك، شاه اسماعيل ك بايزيد ئانى نىڭ ياووز سليم ك معاصرى اولماسى دا كوستير ك سكر نىڭ عصر ك آدمى دكلدر.

جغتائى ادبياتى احيا ايدن (نوايى) يە كلنچە اودا سكر نىڭ عصر هجر نىڭ دكل بلكە دوققو زنجى عصر هجر نىڭ اك بويوك جغتائى شاعريد. ملك الشعرا حبيبى ايله قايىسە سىنە كلنچە اودا ممكن دكلدر. (نوايى) نىڭ بويوك كىچىك اوتوزدان فضلە اثرى اللردە دولاشمىقدادر. تاسف اولسونكە. (حبيبى) نىڭ اللە موجود بر تەك ديوانى دا يوقدر.

استانبولدا (جامع النظائر) دە بعض غزللرى مختلف تذكرە و چونكلەردە كى غزل، قلمە و يتلر نىڭ باشقا بر شىي يوقدر كە بو خايسەنى ممكن كوسترە يىلسن. (نوايى) ايله ئولچولە يىلمەك حتا بعض جەتلر جە اوتدان يوكسك اولدىنى يىلە ادعا ايدىلە يىلمەك آذرى شاعرى حبيبى نىڭ شاكردى لاكن تورك شعر نىڭ استادى فضوليدر.

منکوب و منفور اولمالاری شرق سرایلاریندا کثیرالوقوع بر حاده اولدیغندان (جیبی) نڭ بویه بر منکویت تیجه سینده استانبولا التجا ایتمه سی پک محتملدر.

دیدیکی کبی (جیبی) نڭ کنج و کیفنه تابع و مستبد حکمدارینڭ الیندن قاجمش اولماسیندان باشقا کوستریله جک سبیلر چوق ضعیف کورولور. لاکن یاووز دورینده کلدیکنی قبول ایدرسه ک (چالديران) هزیمتینه اوغرایان شاهدان اوزاقلاشوب غالب طرفه کیچمه سی چوق قولای ایضاح ایدیه یلیر. یعقوب سلطانندان سوکرا شاه اسماعیل یاینا کلمه سی نه قدر طبیعی ایه شاه اسماعیلڭ مغلویتی اوزه رینه یاووز سلطان سلیمه مراجعتی ده او قدر اقتصادی و طبیعی بر حیات مسئله سیدر. (علمی جریان) ک مثلی سلطانلارک مادحی اولان شاعرلرک قفسده یاشایان قوشلار کبی بر سرایدان غیری بر سرایه، بر شاهدان غیری بر شاهه کیچمه لری هارادا چوق التفات و یاقشی حیات کورور سه او طرفه تمایل کوسترمه لری ده او قدر منطقی در.

بو احتماللاردان باشقا شاه اسماعیلڭ هیچ بر قید و علاقه یه حرمت کوسترمه دن قتل و اعداملاریندا دوام ایتمه سی، حتا مذهبی دولایسینه اماملق مسئله سینڭ اک حرارتلی طرفداری اولدیغی حالدا سیدلره وارینجایا قدر تولدورمک صورتینده کیف و غیظ کوسترمه سی شاعری قورقوتمش و قاجیرمش اولاییلر. ۱) بونا سلطان یعقوب سرایندا آلیشیدنی حضور و تعظیمه دائر آغزیندان بر تلمیح قاجیرمش اولماسی احتمالی نه علاوه ایدرسک که جیبی طینتینده کی شاعرلر ایچون بو چوق طبعیدر—شبهه ایدیه جک بر قطه قالماز.

بو آرادا برده (فضولی) نڭ استادلغی مسئله سی واردر. بعض منقد و محررلر کبی تورکیا دارالفنوننی سابق تاریخ ادبیات مدرسی فائق رشاددا فضولیدن بحث ایدرکن:

«علوم عربیه استادی (رحمت الله)، فنون ادیه ده معلم و مریمی موللا جیبی در...» (۲)

(۱) شاه اسماعیلڭ ظلملرینی آکلانان (منجم باشی) نڭ بو قهره سی چوق شایان نظر در:

«...بعده فروزکوه قلعه سی اخذ بعده واروب آستانام حصارده حسین بکی برای محاصره و بالا خره سولرین قطع ایله تضییق و قلعه یی اخذ ایله دی. جهانشاهی مرادبک که بر مقدار آق قویونلی ایله آنده ایدی اخذ و حیاً کباب ایتدیروب قیزیلباش اشقیاسی اتینی ییدیلر حسین بکی بر تیمور قسه قویوب سوکرا کندی کندیستی قتل ایتمکه اونی دخی احراق و اول ممالک خلقتی قتل عام ایتدیلر بر کونده اوتوز مین بقدری قس تلف اولمشدر. (۹۱۰) ده یزد شهرینی اخذ و کذالك اهالیستی قتل عام ایله دی. آندان اصفهان کلوب سادات کرامدن امیر غیاث و شاه قبی الحسینی و میر حسین میدی یی که افاض عصردن ایدی، کشته تیغ عذر و خانمالارین احراق ایله دی. و خییڭ سادات کرامه اولان غیظی یزید بلدک غیظیندن زیاده ایدی...» «صحایف الاخبار» ترجمه سی، جلد ۳، صفحه ۱۸۳

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه» فائق رشاد جلد ۱ صفحه ۳۴۸.

دییر که بونیدا تاویل ایتمک ایچون بر احتمال موجوددر که اودا بغداد و حوالیسینک شاه اسماعیل طرفیندن ضبطی زمانیندا شاهک یانیندا بولونماسی و بلکه ده بر مدت بغداددا قالاراق کنج شاعر فضولی به ده معلم لک ایتمش اولماسی احتمالیدر. چونکه سفرلر ده سلطانلارک، شاهلارک یانلاریندا کرک ماموریت مخصوصه ایله، کرک معیتده اولاراق شاعر لره ده بولوندوغنی تاریخ بزه کوستریر. ایران سفرینده یاووزک یانیندا معلمی (شاعر حلیمی) چلبی، (تاج زاده جعفر چلبی) (کمال پاشا زاده) (احمد شمس الدین) چلبی کبی بر چوق شاعر لر بولونماقدا ایدی.

حاصلی بو جهتلر تماماً آیدین دکلدیر. هر حالدا حبیبی کرک آذربایجانک و کرک بوتون اوغوز تور کلرینک اسکی شاعرلری آراسیندا و اسکی سقلاستیک ادبیاتدا یو کسک یر دوتان بر شاعر در. وفاتی (۹۳۶) دان اول ایسه ده قطعی اولاراق ایلی معلوم دکلدیر. حبیبی نلک اثرلریندن بریکون دوتاییله جک قسمی استانبولدا کتبخانه عمومیده اکیردیر لی (حاجی کمال) ک (جامع النظائر) آدلی ال یازماسی اثرینده یازیلیدر. لهین غرaddا کی مجمع النظائر و مجموعت النظائر آدلی یازما اثرلر ده یوقدر.

دیلی، صنعتی، و تلقیسی. همان بوتون تذکره لره ویردیکلری معلومات (حبیبی) نلک دیلی حقینده بزه عینی قناعتی ویریر.

فائق رشاد دییر:

«فضولی وادیسینده چوق کوزهل اشعاری وارد». (۱)

عاشق چلبی دییر:

«ادالاری عجمانه و خلاف اسلوب شعرای زمانه در. درطبعتده تصوف بوی، شعرینده عشق چاشنیسی وارد».

کوپرولو زاده محمد فؤاددا:

«آذری لهجه سیله و او ادبیاته خاص اولان صمیمی و صوفیانه ادا ایله عاشقانه اثرلریازدیندن دولایی اسکی عثمانلی تذکره چیلری «اداسی عجمانه و خلاف اسلوب شعرای زمانه» بولموشلارسادا «بر طرز خاص و اسلوب مخصوصی اولوب بو فنده فرزانه و طریقتده یکانه اولدیغنی» ده اعترافدان کری دورمامشلاردی. اودور عثمانلی ادبیاتینک تعقیب ایتمکه اولدیغنی مصنع و تکلفلی وادیلره ساپمایاراق ساده، صمیمی، صوفیانه و هر حالدا پک اصلی Original بر طرزه تمایل خصو سیندا «حبیبی» او دور آذری شاعرلری آراسیندا بر استثنا تشکیل ایتمز؛ (سلیم اول) دورینده «اسماعیل صفوی» سرائیندا استانبولا کلن (شاهی ترقی) کبی شاعرلر ده بو تمایل پک صریحدر» (۲) بوتون بو مطالعه لری کوزدن کیچردیکدن، الده موجود اوچ — بش پارچا شعرینی ده تدقیق ایتدیکدن سوکرا بر نتیجه چیقارماغا چالیشالم.

(۱) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، جلد ۱، صهیفه ۳۴۸.

(۲) «فضولی دیوانی»، سوک طبعی، مقدمه سی، استانبول.

(حییی) نڭ دیلی صمیمی در؛ دیمکده تردد ایتمه یز.

زمانیندا تذکره یازان شاعرلرک «خلاف اسلوب زمانه» دیمه لری کوستیرر که استانبولدا سرای اطرافیندا توپلانان مداح شاعرلرک فارس ادبیاتینی تقلید چوق طمطراقلی، چوق تصنفلی و چوق تکلفلی بر افاده ایله یازماغا غیرتلی، دکل، (حییی) نڭ، حتا (فضولی) نڭ اسلوبی و دیلی ایچینده عینی حکمی ویردیرمکده ایدی. ۱)

عینی زماندا ادبیاتدا (علمی جریان) ه منسوب شاعرلرک داها چوق فارس ادبیاتینا میل ایتدیکینی کورورز.

حییی نڭ یازما بر مجموعه ده الیمزه کیچن مسدسینی عیناً درج ایدیرز:

دون کوردوم اول نکاری طربناک (ارجمند ۲)

کافور ایله دسته له مش عنبرین کمند (۳)

بدم (۴) شکنج طره سنه زار مستمند

بر شخص ناتوان اوتر (۵) کردندده بند

— کیم در بومسکین، اول نهرسندر؟ دیدم؛ دیدی:

— زلفم کمند طوقتی جانکدر سنڭ! (۶)

—

چکش کمانه فتردم (۷) و عزو جاهنی

عنبرله طولدر ببه قویمش کلاهنی

ایڭ یوزندن آلدی و عرض اتدی ماهنی

کوردم یوزنده دانه خال سیاهنی

— اول مسک لاله اوزره ننددر؟ دیدم؛ دیدی:

— جانکده عکس داغ نهانکدر سنڭ!

—

ماندگار

(۱) «نوابی طرزینه قریب بر طرز دلیریب واسلوب عجیبی وارد. طرزینده مبدع و طریقینده مخترع. «لطیفی تذکره سی»، صیفه ۳۶۵.

(۲) له نینغراد، علم آقاده میسی، آسیا موزه سی، ال یازماسی بر مجموعه، نویم ۳۱۱.

(۳) کمند — کمندی اسکی املاده املا حرفلی یازیلما یوردی. (۴) بدم — باقدم. (۵) اوتر — اوتورور. (۶) بو بیت فاتق رشاد طرفندن «زلفم کمند طوتساعی جانکدر سنڭ!» یولوندا قید ایدیلماشدر. (۷) کلمه حقیله اوقوناما مشدر.

لعل و کهر دستيله ۱) ییشمش (یاپیشمش) دوداغنه
 مسك ختن هوسدن اولشمش، یکاغنه
 در نجف هوادان آصلمش قولاغنه
 چون دانه دانه نسنه دوكلمش ایاغنه
 — هی هی! بو نه عقیق یمندر؟ دیدم؛ دیدی:
 — کوزدن اقن جکرده کی قانکدررسنك!

کشت ایده چقدی کلشنه اول سرو کلعدار
 الوان میوه دامننه دوکدی شاخسار
 به ۲) کوردم انده پسته و بادام و سیب و نار
 بر مرغ اووردی عارضی باغنده زار زار
 — اول مرغ نه مرغ، بو نه چمندر؟ دیدم؛ دیدی:
 — باغ رخمده مرغ روانکدررسنك!

کوز کوردکنجه کوکلم او نور حسن مایلی
 ایلر دلو پرلیکله نیجه عاقلی
 کوزیله سحر ایدر نچه ییک چاه بانلی بایس
 بند اولمش انده بر نچه صاحب نظر دلی
 — چن ۳) سویله سویله بو نه چاه ذقندر؟ دیدم؛ دیدی:
 — ای چوق خطالی کندی مکانکدررسنك!

باشم یوریدی صو کبی اول سرو سوینه
 کوز باقه قالدی خال و خط و رنگ بوینه
 پیرانه سربقوب کوکل اولندی ۴) روینه
 آلداندی طفل تک دل آنوک خد موینه
 — بو نه خجسته سرو سمندر؟ دیدم؛ دیدی:
 بخت سعید عمر جوانکدررسنك!

(۱) دسته ایله.

(۲) بن یاخود به اولمالی.

(۳) چون.

(۴) اولاندی.

نرکس اویانندی ازچمن دامن جامه خواب
کل چقدی پیرهن یقه‌سندن آچوب قهاب
تب دشدی جانه جمله آفاقی طوتدی تاب
شول دم که چقدی قلّه مشرقدن آفتاب
بر ذره کوردم آنده: دهندر! دیدم؛ دیدی:
— بوسوز یقین (حییی) کمانکدر سنک!

(حییی) هر خصوصیت و مخصوصیتله سقولاستیق ادبیاتک جانلی بر سیماسیدر.
اونک بر کره (فضولی) اوزه رینده مهم بر تاثیر اولدیغی کبی باشقا آذری و عثمانلی
شاعرلری اوزه رینده ده بویوک و سوره کلی بر تاثیر اولمشدر.
عاشق چلبی نك بر بندینی ویردیکی (مسدس) ینی:

دون سایه سالدی باشیما بر سرو سر بلند
کیم قدی دلربا ایدی رفتاری دلپسند
کفتاره کلدی ناکه لعل نوشخند
بیر پسته کوردم آنده دوکر ریزه ریزه قند
سوردوم مکر بو درج دهندر دیدم دیدی
یوخ یوخ دواى درد نهانکدررسنک! (۱)

بندیله باشلایان یدی بندلی بر مسدسله فضولی تنظیر ایتدیکی کبی:
عزم ایلاندا باغا دون اول نخل پر غرور
ازهار کلستانه ویروب تازه بر سرور
ایتدی کنار حوضی نشیمنکه حضور
صو ایچره عکسنی کوریجک همچو سرو نور
بو قدمی یوخسا سروچمندر؟ دیدیم. دیدی:
تازه نهال کلشن جانکدررسنک! (۲)

بندیله باشلایان بش بندلک بر مسدس ایله ده ضیا پاشا تنظیر ایتمشدی. (۳)

(۱) «فضولی دیوانی»، استانبول، ۱۲۸۶، صحیفه ۹۱.

(۲) «اشعار ضیا»، استانبول، ۱۲۹۸، صحیفه ۳۷.

(۳) «سروری شرقی، جامی، بروسه‌وی، قیاسی، عالی، شفیع، قریمی، تنظیم، رمزی، نوری،
درویش خلوصی، حالت سمید، شیخ غالب کبی شاعرلر طرفیندن ده عینی مسدسه نظیره لریازیلمشدر»
تاریخ ادبیات عثمانیه، جلد ۱، صحیفه ۳۴۹.

تذکره لره پارچا پارچا ویردیکلری بر غزلینک تمامی فضولینک تخمسی سایه
سینده الیمزه قدر کلمشدر :

گر سنکچون قیلسم چاک ای بت نازک بدن
کورم (۱) اولسون اول قبا (۲) اکمنده پیراهن کفن
چیقما یا سودای زلفک باشندان ای مه کربوز ایل
استخوان (۳) کلهم ایچره دوتسه عقربلر وطن
دوشدی شبنم باغه کل تا کل تثار ایتسون سکا
سبزه تک هر بر کنه بر در که تاپشورمش چمن
ای کوکل عشق اهلنه هر دم کولردک شمع تک
بن دیمز میدم که بر کون اغلیه سیندر کولن

(۱) کور — مزار .

(۲) قباء — قنتان، اوستلک لباس.

(۳) استخوان — کیمیک، عظم.

بونلاردان ماعدا روحی بغدادینک:

«زلف سیاهن اول بالا پسند

سالمشدی بویمه صناسن عنبرین گمنده...

دیه باشلایان (جامی) نک:

«کوردوم چمنده سیر ایدر اول سرو سر بلند...

مصرعیه شروع ایدن نظیره لری ایله دیکر عثمانلی شاعرلرینکده نظیره لری وارد. باقکر: «معارف و مدنیت»
(۱۹۳۶ — آغوست نومرو ۸ — صحیفه ۳۴ — ۳۰)

آذربایجان شاعرلریندن بر چوقلاریدا (حییی) نک، بو غزلنه نظیره لر سوله مشدر. (ناکام) بر آز
تعدیل ایله نظیره سوله دیککی کبی میرزا صادق (فانی) ده:

توش اولدی دون بو زاره بر آهوی خوشخرام

دوتدی کوزیمده مردمک دیده تک متام

سروی قدی فضای چمنده ایدوب قیام

شیرین فصاحتیه آچوب بنده به کلام

سوردوم مکر بو شهد شکر دور؟ دیدیم، دیدی:

قد شکر سوزیمده دوچارمدولر منم

بنیدله باشلایان نظیره سی وارد: تورک ادبیات تاریخی آذربایجان قسمی، جلد ۳ — . باقکر.

نیجه دكلسون (حیییم) سنسز ای اندامی كل

چون باتر جسممده تنده هر توك اولمش برديكن (۱)

(حییی) نك بو چوق صمیمی و چوق حسی غزلی شبهه يوق كه ليريك و غرامی اسكى يازيلارك اك كوزه للريندن بریدر. صنعت جهتنه كلنجه لفظی و معنوی اسكى اسلوب وادیاتك بدیع ویانینا مخصوص برچوق صنعتلری و مزیتلری واردر. تشبیهلری، استعاره لری، مراعات نظیرلری و تضادلاریله؛ عینی زماندا خیال و حسنده کی رقت و ظرافتله ئوزینه مخصوص بر اوستونلك كوستریر.

حییینك هیجانلی و جانلی بر شاعر اولدیغینی كوروروز. عین زماندا ئوزینك متصوفانه اثرلر یازمش اولدیغینادا قناعتمز وار. لاكن الیمزده بونلار ایچون نمونه اولاجاق وثیقه مز يوق. سوك یازدیغمز غزلینی فضولی:

«تا جنون رختن کیوب دوتدم فنا ملکین وطن

اهل تجریدم قبول ایتم قبا و پیرهن

هر قبا و پیرهن کیسم مثال غنچه بن

کر سنکچون، قلمسم چاك ای بت نازك بدن

کورم اولسون اول قبا اکنمده پیراهن کفن» (۲)

بندیله باشلایان بر شعريله تخمیس ایتدیکی کبی تذکرت الشعرا صاحبی لطیفی ده:

بر نظر کیتمهز خیالک چشمه سار دیده دهن

بر پریدر که پیکار اولمشدرر اکا وطن

کیتیمه باشدن خط سبزك هواسی دوستم

کر مزارم اوستنی طوتارسه سر تا سرچمن

قامتم خم (۳) اولدی غمدن دست بوسه چاره يوق

بغیرمه تاش باصایم خاتم کبی ای سیمتن...» (۴)

ییتنریله تنظیر ایله مشدر.

(۱) بو غزلک بعض بیتلری بالاجا ده کیشیکلر ایله «تذکره لطیفی» ده، تاریخ ادبیات عثمانیه ده و علی امیری کتبخانه سنده کی ال یازماسیله «عاشق چلبی تذکره سنده» ده واردر.

(۲) «فضولی دیوانی»، استانبول طبعی، ۱۲۸۶ صحیفه ۹۲.

(۳) خم — بو کلوم.

(۴) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۲۷.

له‌نینغراددا عمومی کتبخانه‌ده محبی، بهشتی، فضولی، کاتبی، نسیمی، قندی بوسوی، ذاتی کبی بر چوق شاعرلرک غزلرینی احتوا ایدن ال یازماسی بر مجموعه‌ده (حبیبی) یه عائد اولاراق کوسترلن بو غزل الیمزه کیچمشدرد. تحقیقی ایچون الله باشقاجا وثیقه‌مز اولمادیغیندان قیده احتیاط ایله تلقی یه مجبوروز:

هلاک اولدم نه‌در جانا بو فرقتلر جدالقلار

نولیدی اولمیدی تا ازلدن آشنالقلار

بکایار اولمادک کیتدک نیچون کلمزسن انصافه

بن اولدم هی بنم عمرم ندر بو بیوفالقلار ۱)

دییه باشلایان بو غزلده مذکور اولان (حبیبی) مخلص وزنه نظرا یا (حبی) ویا (حبیبی) طرزینده اوقونماق لازم کلمکده‌در که بودا اثرک (حبیبی) یه عائد اولمادیغنا دائر اولان ظنمزی قوتلندیرمکده‌در.

یوندان علاوه‌استانبول عمومی کتبخانه‌سندن الیمزه کچن اوچ پارچاسینی‌ده نمونه اولماق اوزره کوستره‌لم:

1

مکر باد صبا زلفک اوجندن کی پریشاندر

که باش و جان و دل هر دم ایاغ آلتنده ریزاندر

مفرح لعل و یاقوتک خیالو فکرن ایدلن

بو جان شیرین ای دلبر عجب دلتنک و حیراندر

کوز که زلف شیرنکک کورلن جان و دل هر دم

پریشان حال و آشفته نزار و زار و کریاندر

قشکه (قاشکه) کیرپک وزلفک خط و خالکه هم لعلک

اوقین مصحف جانندن در اول آیات قرآندر

بنی رسوای خلق ایتسه عجبمیدر غم عشقک

که هر دم ناوک غمزک دل و جان ایچره پنهاندر.

قیامت قامتک عینم کورلن در روان

بلای ناکهاندر بو کم اول آشوب دوراندر

۱) له‌نینغراد، عمومی کتبخانه‌سینده، ۵۵۴، نومرولو ال یازماسی مجموعه‌دن آلمشدر. نسخه‌نیک بر چوق یاپراقلاری اکسیک‌در. اون ساتیم ایننده ایکرمی ساتیم بیوندا مجلد بر اثردر.

(حییی) درد شك شوقن کورلدن ای پری پیکر
روان آفتدگی کوزدن عقیق و لعل و مرجاندر

جامع النظائر ۵۷۸۲ فولیو ۹۲.

2

کورلدن زلف عنبر بارک ای دوست
پریشاندر بو دل افکارک ای دوست
یشاردقجه لب لعلکده خطک
قرارر آتش رخسارک ای دوست
پریشان کوکلمی مسموم ایدوبدر.
شول ایکی زلف مشکین بارک ای دوست
نه شیرین آب رنک و خال خطدر
شو زیبا صورت پرکارک ای دوست
بکون ماهیتی سن سن حقیقت
بو هفت و پنج و نه له چارک ای دوست
عجب آفتدرر جان و جهان
دوچشم جادوی عیارک ای دوست
نه روشن شمس دین و مهر جانسن
که طوتدی عالمی انوارک ای دوست
اولیدی غرق انوار تجلی
(حییی) کوره لی دیدارک ای دوست
یوزک ماهن کورده مهرینه باقمز
او چرخ اطلس دوارک ای دوست

جامع النظائر نومرو ۵۷۸۲ فولیو ۵۱.

3

معاون باکه اول سبحان اولورسه
بدنده روح قدس جان اولورسه
طوتم عمرم کبی زلفک اوجن برک
نکارا وصلکه امکان اولورسه

چو جوهر در صمیم (۱) اولدم کوزمدن
 خیالک لطف ایدوب مهمان اولورسه
 نه اتسون قراری دل صچو کله (صاچک ایله).
 که صر (۲) نه عهدو نه پیمان اولورسه
 سن اول سلطان جانسن ای دلفروز
 که قاپکده صغریک جان اولورسه
 نه غم سن خسروک ییک جان شیرین
 سر زلفنده سرکردان اولورسه»

جامع النظائر نومرو ۷۸۲ ۵۷۸۲ فولیو ۲۷.

هاشمی

حیاتی. هاشمی؛ هجری دوقوزنجی عصرک سوکلاری ایله اوننجی عصرک ابتدا
 زینده یاشامش بر آذربایجان شاعریدر. فعالیتی اعتباریله داها آرتیق دوقوزنجی عصره
 عائد اولماغی لازم کیلر. چونکه تاریخلرک قیدینه کوره اوننجی عصرک ایلك ایللرینده،
 (۹۱۷) تاریخلرینده اولمشدر. میلادی اون بشنجی عصرک آدمیدر.
 اولیا چلبی سیاحتنامهسی اونی بایزید ثانی شاعرلریندن اولاراق کوستریمکده در:
 «سادات صجدندر. عجمانه اشعاری غایت پاکیزه در.» (۳)
 دیمکده در.

بو قیسنا معلومات (هاشمی) نك، بر چوق شاعر و عالمر کبی ئوز ئولکه سیندن
 چیقاراق تورکیایا کیتدیکنی کوستریر. ئوزینی بو سیاحته مجبور ایدن عامللرک نه
 اواندیغنی آکلاماقدا کوجلک چه کمه یز. تاج و مذهب آتریقلا ریلا قاریشان ایران و
 آنادولو فکر و ادب ساحه سینده چالیشانلار ایچون امنیتی و امین بر بوجاق تشکیل
 ایدمه یردی. کرک اجتماعی، کرک اقتصادی وضعیتلری پوزولانلار ئوزلرینه داها امنیتی
 و راحت بر یر بولماق قصدیله ئولکه دن ئولکه یه سیاحت ایتمه مجبور قالیرلاردی.

(۱)، (۲) بو کلمه لر اوقونامادی.

(۳) «اولیا چلبی سیاحتنامهسی»، جلد ۱، صفحه ۳۴۳.

آدینی دخی ییله مه دیکمز (هاشمی) مخلصلی بو شاعر حقیقده لطیفی تذکره سی بزه بر آز معلومات ویرمکده در:

«ولایت عجمدن، سادات طاقه سیندندر.» (۱)

بو شاعرک آذربایجانلی اولدیغی و تورکجه شعر یازماقدا ماهر اولدوغی آشکاردر. مخلصینی (هاشمی) انتخاب ایتمه سی ده پیغمبر نسلیندن اولدیغیندان ایلری کلدیکی آکلایلیر. «ساداتدندر» سوزی ده بونی قوتلندیریر. دوغولدیغی یر تمامینه معلوم اولمایان بو شاعر دیلی اعتباریله آذیردر. لاکن اورادان آیریلاراق طربزون ظرفرینده حکومت سوردهن یاووز سلیمک معیتینه کلمش، علمینی، ادینی، قدرینی و توزینی اونا بکندیره رک مصاحبلری آراسینا کیرمش و اونک مداح شاعری اولمشدر. قینالی زاده حسن چلبی بر آز دها باشقا دورلو ایضاحات ویرمکده و یاووز ایله مصاحبتده بولونان شاعر هاشمی نک هم توزی هم ده پدری اولدیغنی افاده ایتمکده در:

«باباسی ولایت عجمدن مهاجرت ایله داخل مملکت روم اولوب بو دخی اولاد رسول و اخلا بولدن اولقله مخلص مرقوم ایله مرسوم اولمشدر. همیشه افعال و احوالی بر وفق مرضی اولان صاحب قرآن زمان سلطان سلیم خان ماضی خدمتینک مصاحبلریندن و ناظم انواع مفاخر و مناقبلریندن ایدی. حتا پدری، شهنشاه مزبورک بابالاری سلطان بایزید خان ایله ایتدیکی محاربه ده زخم خورده تیغ و سنان اولقله عالم عقبایه روان اولمشدی. کندسی دخی روم ایللریندن قاضی و حاکم ایکن مملکت بقایه عازم اولمشدر.» (۲)

دییر:

لاکن حسن چلبی نک ویردیکی معلومات چوق زمان بعض سبیلرله ده کیشیلمش اولدیغیندان چوق قوتلی بر وثیقه ساییلما سی چتیندر. دیگر وثیقه لر بو محاربه ده تولن بالذات هاشمی اولدیغنی کوسترمکده درلر.
لطیفی تذکره سی:

«سلطان سلیم چلبی سلطان ایکن ماحلریندن و مصاحبلریندن ایدی.» (۳)

دییر. یازیق که بدبخت شاعر سلیمک شهزاده لکینده ایتدیکی راحت تیز غائب ایتمشدر. اچیندن قاجوب کلدیکی تاج و تخت قاوغالارینا بورادادا تصادف ایتمشدی.
هاشمی حقیقده لطیفی تذکره سی ده شهزاده یاووز سلیمک:
«پدری سلطان بایزیدله ایتدیکی محاربه ده فوت اولدی.» (۴)

دییر.

(۱) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۳۶۳.

(۲) قینالی زاده «حسن چلبی تذکره سی»، صحیفه ۱۶۰۶.

(۳) «تذکره لطیفی»، صحیفه ۳۶۳.

(۴) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۳۶۳.

دیلی وصنعتی. (هاشمی) نڭ زمانی شاعرلری ایچینده صنعت و قابلیتیی ایله تانیلمش اولدیغی محققدر. بر کره سلیم کبی چتین بر پادشاهای ئوزینی بکندیرمش اولماسی لسان و صنعتده قدرتیله دلالت ایدر بوندان باشقا هاشمی تنظیر ایدن بو عین زماندادا بر چوق شاعرلرک اونی تنظیر ایتدیکنی (جانانلارلا) قافیه سینی اڭ اوڭ (هاشمی) نڭ قوللانیدیغی سوبله یین (لطیفی) نڭ همین افاده لریده هاشمی نڭ قدرتیله دلیلدر. لاکن بو قناعتی بوتون قوتیله اثبات ایدر ییله جک وثیقه لر بورادا یوقدر.

حسن چلبی:

«شمی سہم لطافتدن بی نصیب الفاظ و عباراتی ترکانہ طرز غریب اوزرہ در. بو اشعار اونڭ گفتارنددر:

بزمی ایلمشوز دون کجه سلطانلرله
نیجه سلطانلر ایله ییسرو سامانلرله
وہ نہ خوش بلدی کہ یوقدر بنی آدمده وفا
شول کہ انس ایلدی مجنون کبی حیوانلرله» (۱)

قیدینی ویریر.

حسن چلبی نڭ بو افاده سی ینہ احتیاطله تلقی ره محتاجدر. افاده نڭ بسیط، ساده و تور کجه اولماسی قینالی زاده نڭ خوشینه کیتمیر. اساساً ئوز افاده سی یالکز سجع و طمطراق خاطری ایچون یازیلمش بوش و غوری سوزلر اولدیغندان یازیلانلار حس و خیال ایله دولو اولسادا، ساده یازیلمش اولدیقلاری ایچون بکنمیر.

نطیفی:

«جانانلرله قافیه سین اول اول بولمشدر. و باقی نظیره کویلر اونا پیرو اولوشدر:

بزمی ایلشم دون کیجه خوبانلر ایله
نیجه خوبانلر ایله بی سروسامانلر ایله
وای نہ خوش ییلدی کہ یوقدر بنی آدمده وفا
شول کہ انس ایلدی مجنون کبی حیوانلرله
نہ بکا وصل میسر و نہ خود وصل حبیب
دوشه یم شهرینه شیدا اولوب افغانلر ایله

بو قیز دخی عالم صباوتده هنوز کلام قدیمی نصف ایتیمشدیم بو شمیری اول زماندا آکا نظیره
ایتمشدیم:

ایتمیوب مهر و محبت مه تابانلر ایله
دخی جمع اولیمیم زلفی پریشانلر ایله

بختمز چونکه سپهر خط اشعار کبی
 حالی شرح ایده یم دفتر و دیوانلر ایله
 قطره خون جکردن یاشمک سقاسی
 کوزلرم طاسنی زین ایلدی مرجانلر ایله
 اهل عرفانله ایلک کل و مل صحبتی
 عارف اولان دوروب اوتورمه نادانلر ایله
 بلبل طبع (لطیفی) چمنه قیلدی هوس
 ایتدی کل صحبتی غنچه خندانلرله» (۱)

دییر. له نیتغراد آسیا موزه سینده موجود بر یازما مجموعه دهه (لالی) نڭ:

«ترك عار ایدوب اولن بی سرو سامانلرله
 همنشین اولمغه عار ایلیه سلطانلرله
 دل هوادار اولوبن کراره و صلوکه شها
 تختی یل کوترر اوله سلیمانلرله
 سن کله پسته دهنله کلمات ایتمک ایش
 دوشده سولشدمدی غنچه خندانلرله
 کل یوزک شوقیله کلشن کوپکده شها
 بلبل لال ایده لم ناله و افغانلرله
 او شه حسنه (لالی) دمه کم همد اولم
 کورمدی کمسه کدا باش قوشه سلطانلرله»

غزلیندن سوکرا نظیره کبی کوستریلن (هاشمی) نڭ بو غزلینی بر آز دکیشیک»
 لاکن تام اولاراق یولورز (۲):

بزم می ایلشم دون کجه سلطانلرله
 نجه سلطانلرله بی سرو سامانلرله
 می و. و. و. توبه لودردرلر مش
 دوستلر نجه دین بو قورو بهتانلرله
 نه بکا صبر میسر در و نه وصل حبیب
 دوشوبن کوفنی شیدا اولب افغانلرله
 مست اولب عاشق و شیدا اولوندو یقه سی چاک
 کرم شهری بوتن جمع پریشانلرله

(۱) «لطیفی تذکیرہ سی»، صحیفه ۳۶۴ — ۳۶۳.

(۲) ال یازماسی مجموعه، نومرو ۳۱۱، له نیتغراد، آسیا موزه سی، صحیفه ۳۱۳ — ۳۱۲.

(هاشمی) قابل تهریر دکل قصه عشق

کم آنی شرح ایدمه سن دفتر و دیوانلرله

بر غزه لینی کوره ییلدیکمز (هاشمی) نڭ قوتلی بر شاعر اولدیغنا بو یتلرله ده حکم ایدیر ایسه زده یازدیغی قصیده و غزللردن باشقاسنڭ بولونما ماسی طبیعی بو حکمیزی قلعيله شدیرمه مزه مانع اولور.

بویوک بر آسانقله نظم یازان، وزن و قافیه تطبیقنده مهارتلی اولان هاشمی خیال و هیجاندا قوتلیدر. عشقی انکار ایدن قاضی عسکر تاج زاده جعفر چلبی کبی مغرور بر شاعری حس سیزلکه اتهام و استقال (۱) ایدن یاووز سلیم هاشمی زده طبیعتنڭ روانلیغی (۲)، کوکولونڭ جوشغونلغی، قیسا جا شاعرلکی ایچون رغبت ایتدیکنده شبهه ایدیله مز (۳).

سروری

حیاتی. هجری اوننجی عصرک باشلاریندا نولن بو شاعری داها چوق دوقوزنجی. هجری واون بشنجی میلادی عصرک آذری شاعرلریندن سایمالیدر. کرک ترجمه حالی، کرک اثرلری حقینده کافی درجه تاریخی وادبی وثیقه اولمایان (سروری) نڭ منشئ حقینده اختلاف اولدیغی دا قسطنیونلی لطیفی نڭ یازدیغی تذکره ده کوروروز: «ولایت شرقنددر. بضیلر رومیدر دییرلر» (۴)

(۱) استقال — سونوق معامله ایله خوشلانمادیغی کوسترمک.

(۲) روان — آقان، یورویه.

(۳) نظیره چیلک اسکى قلاسیک ادبیاتی یارادان عامللردن اصلیتی نولدورن سیبلردن بریدر. بوتون شاعرلر بر برلینی تنظیر و تقلید ایله مشغول اولا کلدیکلری ایچوندر که شخصی یارادیجیلغا لازم کلن قوت ویریلمه مشدر. هجری اونونجی عصر شاعرلریندن اولان (ظهاری) ده:

دایما کوکلن آچن غنچه خندانلرله

آرزو ایلمسون صحبتی سلطانلرله

دینده اولدوکنه غم یمسون شول کیشی کم

می ایچوب صحبت ایده آفت دورانلرله...

دییه باشلایان نظیره سینی یازمیشدی.

بعضا بر شاعره نظیره یازانلارک سای یوزی کیچیر. بویه لکه تورک ادبیاتی تاریخی ماتریالاریندان اولان (جامع النظائر) کبی مجموعه لره هاموسی بو نظیره لرله دولودر.

(۴) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۵.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی I حصه — 17

تورکیاده یتیمه‌ن اسکی شاعرلر آراسیندا (سروری) مخلصیه آدلانان برچوق شاعرلر موجود اولدیغندن آرالاریندا کی فرقی تعیین ایچون بونا (سروری شرقی) دیمشردر که بو کون تاریخ ادبیاتدا او آد ایله آدلانماقدادر. دوغولدیغی تاریخ معلوم اولمادیغی کبی تولدیکي تاریخده صریح دکلدر بو خصوصدادا سهی:

«سلطان سلیم دورینده شاه اسماعیل وقتنده فوت اولدی» (۱).

دییر. نه تورکیایا نه وقت کلدیکنه دائر بر صراحت نه‌ده، نه مناسبتله «شاه اسماعیل وقتنده فوت» اولدیغنا دائر قطعی و آیدین معلومات آلا ییلیرز. هر حالدا تولومی «۹۱۸» ایله «۹۲۶» آراسیندا اولمشدر.

هر حالدا دوغوزنجی و اوننجی عصرلرده چوق صیقلاشان «کیدوب کلمه‌لر» اثناسیندا بالخاصه «اسماعیل صفوی» نڭ ظهوری اوزرینه تورکیایه کیتمک مجبوریتنده قالان (سروری) اوزون مدت یاشامادان تولوب کیتمش اولمالیدر. قینالی زاده حسن چلبی:

«سروری ولایت عجمدندر سلطان سلیم خان ماضی زمانتیدا فوت اولوب بو دنیانڭ سروری فی‌الحقیقه عین سروردرد... اگر چه اشعاری بیشاردر لاکن لایق قبول بعض مطالعی واردرد. بو شعر آنڭ کفتارندندر:

دیده پرمنده خالڭ عکسی ای آرام جان
مسکه بکزر کیم قول والاده اولمشدر نهان» (۲)

دییر.

اوندان بحث ایدن لطیفی:

«غایتده مطبوع اشعاری و مخیل کفتاری واردرد. طرزتقرلده نظیری معدوم و عذیلی نامعلومدر. «تا معنبر کاکلڭ خورشیده سالمیشدر کمند»

بو غزل که سلطان سلیم اسناد ایدرلر بونڭ اشعاریندن و جمله کفتارنداندرد. هم دیوانیندا بولندقدان غیری طرز و روش کلامی بو خصوصاً شاهدرد...» (۳)

دیمکده‌در. لطیفینڭ ویردیکی معلوماته کوره (سروری) نڭ برده (دیوان) «، اولدیغنی آیدین صورتده آکلایرز. فضله اولاراق (لطیفی) نڭ بویله مدحکار بر دیل قوللانماسی

(۱) «سهی تذکره‌سی»، صحیفه ۱۸۵.

(۲) «قینالی زاده حسن چلبی تذکره‌سی»، یازما له‌نینفراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۸۰۴، صحیفه ۲۶۳

(۳) «لطیفی تذکره‌سی»، صحیفه ۱۸۶.

«(سرورى) نڭ زماينىدا مقبول بر شاعر اولديغنى كوسته زير. حتا ئوزينه مخصوص بر ناسلوبى اولديغنى دا آكلادير. لطيفى نڭ سوزلىرى قطعى و آچىقدرد. بودا (سرورى) نڭ قوتلى و جانلى بر شاعر اولديغنى كوستره ن بر اعترافدر. (۱).

ديلى و صنعتى. سرورى؛ ياشادىغى عصر ايجينده دىلى و صنعتيله ادبياتدا ئوزينه يير موقع ياپاجاق، استعدادده و مهارتده مالكدرد.

چشم پرخونمده خالك عكسى اى آرام جان
مسكه بگزهر كيم قزل والاده ايتمشلر نهان (۲)

يىتى روانلىقى و آهنگى ايله وزن و قافيه تطبيقنده شاعرك بويوك بر آسانقله مظهرىتى كوسترير. اساساً سقولاستيق ادبياتك اك برنجى مزيترلرندن سايلاندا عروضى موفقيتيله قوللانماق، قافىلر دوزكون بر طرزده كتيبرمك، قالب، قىليشه اولمش استعاره لرى او وزنلره، او قافىلره اويدورماق دكلميدرد؟ بزده سرورىده بو قابليتى چوق آيدىن كوروريز.

كرك دىلى و كرك صنعتى بر آز داها ياقيندان كوره يىلمك ايجون بوغزلىنى كوزدن كيچره لم:

قامتيم غمدن بوكلدى سنبل پرتاب تك
كوزلريم قانيله دولدى لاله سىراب تك
جنگ ايجون هر دم دل خارادن اول سروروان
طاش ساقلار سينه سيمين ايجينده آب تك.

(۱) برده كاشانلى سرورى واردر. بونڭ آدى محمد كاشانىدر. آنجاق اصفهاندا ياشايدى. (شاهجهان) سلطنتنده هنده كيتمش، و يولدا ئولمشدر. (مجمع الفرس) ويا (فرهنگ سرورى) آدى بر فارسجا لغتك مؤلفىدر. اثرى شاه عباسه اتحاف ايتمشدر. شاه عباسك سلطنتى هجرى (۱۰۳۸—۹۹۶) قدر دوام ايتديكنه كوره او سرورىده اوننجى عصر سوكلارىندا واون برنجى عصر ابتداارىندا ياشا مشدر. و اساساً اثرىنى (۱۰۳۶) ده (لاهور) ده يازمش اولديغنى بريتيش موزه ئومده موجود بر يازما نسخه نڭ سوكوندا بو جمله لرله تثبيت ايدير: «نمقته بتاريخ ثامن... عشر سنه ۱۰۳۶ وانا مؤلف هذا الكتاب و ناظم هذا الايات محلت المعانى سرورى كاشانى... لاهور صاها الله...» (۲۶۳. ۵۲) بونڭ حقينده (رياض الشعرا) و (مرات العالم) ده معلومات واردر. لاكن توركجه يازوب يازمايغنا دائر وثيقه اولمايغنى كىي يوقارى داكى تاريخى وثيقه لردهده بو شاعرك زمانى تخالف ايتمكدرد.

(۲) «لطيفى تذكرة سى»، صحيفه ۱۸۶.

عشق کوننده نمد پوشم که نعل و داغدن
جسمم اوزره هر طرف اولمشدر قلاب تک (۱)

غزلده عین روانغی، بوتون جانلیغیله کوروریز. شاعرک افاده سینده، چوق
جوشقون اولماسادا بر ربایلیک، بر حسیلک وار.
قیلیشه اولان او تعبیرلرک، او استعاره لرک ایچینه بر کوکل سیقیشدیرماغا، بر
حسن کیزله مکه چالیشیر.

عربی و فارسی کلمه لرله قاریشیق اولان او سقولاستیق افاده سینه خیاللارینک
خصوصیتی، تشبیه و استعاره لرینک ظرافتیله باشقا بر پارلاقلق، باشقا بر مستنالق
ویرمک ایستیر. او؛ ایشله دیله — ایشله دیله اسکیمش ییپرانمش اولدیغی حالدا ینده.
ایشله دیلمه سینه لزوم کورولن تعبیرلری هیچ اولمازسا، تویینه مخصوص بر طرزده.
ایشله ده رک بر یکیلک حسی ویرمکه چالیشیر. هر کسک (صاچ) ایچون براستعاره.
اولاراق قوللانیدیغی (سنبل) او (بوی) ایچون؛ بوتون شاعرلرک (یوز) و (یاناق)،
ایله (قدح) ایچون ایشلتدیکلری (لاله) نی او (کوز) ایچون ایشلمکده بریکیلک
بولور، او دار چرچیوه ایچینده بو قدری ده بر مزیت سایلیر. بونک ایچوندر که
زمانینک شاعرلری اونک یازدیغی غزللره نظیره یازماق هوسینی دیوارلار ایدی.

«شعر شور آنکیز» تعبیریه غزلینی تقدیر ایدن لطفی ده تنظیردن تویینی آلامایر:

«قامتم غمدن بو کولدی درد ایله دولاب تک

آقدی کوز کوز دیده دن اشک روانم آب تک

یارک آردینجه یورورسم اختیاری صانماکر

جذبۀ زلفی بنی دورماز چکه ر قلاب تک

عارضی صانماک که ذاتیدر کوکلده نار عشق (۲)

آشتم صودن سونمز (سونمز) لالۀ سیراب تک» (۳)

قیمتلی و قوتلی بر شاعر اولان لطفی نک بو نظیره سی ایله (سروری) نک غزلی
متایسه ایدیلر سه حقیقت داها آیدین اولاراق نظر مزه چاربار. اسکی شعره و صنعته
نظرا بلکه (لطفی) مراعات نظیره لره داها چوق رعایت ایدیر؛ آنجا ق عنعنۀ نک
چنبریندن سیریلوب چیقمایر. (قامتی) (دولاب) ه، (کوز) لرینی ده او دولابک

(۱) «لطفی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۶

(۲-۳) «لطفی تذکره سی» صحیفه ۱۸۶.

(کوز) لرنه (قوا) ۱) لارینا تشبیه اسکیلرجه مقبول اولسادا، کوزه و ظرف بر تشبیه دکلدر. بوی بردولابا تشبیهده کی قابالغا قارشی بو کولمش بر سنبله بکزه تمکده کی ظرافتی و اینجه لیکی تقدیر ایتمه مک ممکن دکلدر. (زلف) ایله (قلاّب) ۲)، (عارضی) ایله (ذاتی) و (کوکله کی نار عشق) هاموسی او تناسبلر، هاموسی او تشبیه و استعاره لردر که قلیشه اولوب قالمشدر. (لطیفی) نڭ بحث ایتدیکی ویا ککش اولاراق سلطان سلیمه اسناد اولوندیغنی سویله دیکی بو:

تا معنبر کا کلک خورشیده سالمشدر کمند
باغلامیشدر بونمی زنجیر زلفیگ بند بند
قد دلجو یگ نهالین کوردی چون کلزارده
دوردی آیاغ اوسته تعظیم ایدوب سرو بلند
عنبر افشان زلفیکه ایرمک دیلر جانا کوکل
آله آله نه اوزاق سودایه دوشمش درد مند
ناصحا پند ایتمکل مهرندن اول مه پاره نوک
شویله دولمشدر کوکل کیم قالمامشدر جای پند
ای (سروری) خط سوداسندان آنک باش چکن
پاره نسون تیغ محنتله قلم تک بند بند ۳)

غزلی شعر و صنعتده کی قدرت و مهارتینه جانلی بر وثیقه در. عینی غزلک، قانونی سلیمان ماحلریندن اولوب قانونی نڭ (۹۲۶) ده جلوسیندان باشلایاراق (۹۴۱) ده بغدادی فتحینه قدر کیچن زمانینی و ظفرلرینی نظم ایدن شاعر (محرمی) ۴) طرفیندن تخمیس و اردر که او تخمیسده ده یا کیشلقله غزل سلطان سلیمه عطف اولونماقدادر. غریبدر که «مجموعت النظائر» صاحبی اثرینده غزلی (سروری) یه عائد اولاراق کوشش دیکی حالدا تخمیسده (سلیمه) عطف ایدیلدیکنک فرقینه وارامامشدر.

زمانینده مشهوری ایله شهرت بولان (محرمی) (سروری) نڭ غزلینی بویله تخمیس ایتمشدر:

۱) ویدره، دولچه، چهللهک.

۲) سرمه.

۳) «مجموعت النظائر»، دارالفنون کتبخانه سی، یازما نسخہ سی، له نیفتراد، ۴۶۲ (M. S. O.).

۴) «لطیفی تذکره سی»، ضحیفه ۳۰۶.

ای کوزه لك باغی ایچره تازه سرو سربلند
 کورمدی قدك کبی بر نخل کل هیچ نخل بند
 زلفكك هر بر قلنده باغلودر یوز مستمند
 «تا معنیر کاکلیك خورشیده سالمشدر کمند
 باغلامشدر بونیمی زنجیر زلفك بند بند» (۱)

طوطی به تعلیم ناز ایله ربوك گفتارده
 نوکره دور طاووسا جلوه قامتك رفتارده
 چاك سینه اولبن درلاله لر کهسارده
 «قد دلجويك نهالین کوردی چون کلزارده
 دوردی آیاغ اوستینه تعظیم ایدوب سرو بلند»

ایشیکو کده باش و جان ورمك دیلهر جانا کوکل
 وصلكك کلزارینه ایرمك دیلهر جانا کوکل
 لبرك شفتالوسین درمك دیلهر جانا کوکل
 «عنبر افشان زلفكه ایرمك دیلهر جانا کوکل
 آله آله نه اوزون سودایه دوشموش دردمند»

باغرنی خون ایده لی فرقت دل آواره نك
 هر بریندن بیر قیزیل ایرمق رواندر یاره نك
 آکلمازسن چونکه دردین عاشق بیچاره نك
 «ناصره منع ایلمه مهریندن اول مه پاره نك
 شویله دولمشدر کوکل کم قالماشدر جای بند»

(محرمی) صد خنجر هجرانله اول سیم تن
 قطع ایدرسه باشیکی قطعا یوزك دوندورمه سن
 آنکچون کیم نه در کور خسرو ملک سخن
 «ای (سلیمی) (۲) خط سوداسندان آنک باش چه که ن
 پاره لنسون تیغ محتندن قلم تک بند بند» (۳)

(۱) تیرناق ایچینده کی یتلر (سروری) نك در.

(۲) (سلیمی) دکل (سروری) اولاجاق.

(۳) مجموعه النظائر، دارالفنون کتبخانه سی، له تیغراد، ۱۹۶۲ (M. S. O.)

بو تخمیس دن باشقا شمعى (۱)

ذاتی (۲)، وصفی (۳)، روانی (۴) مسیحی (۵)، عینی وزنده اولاراق (نطقی) (۶) ده. داها مختصر بر وزنله تنظیر ایتمشلردر. حتا روانی، مسیحی و نطقی غزللرینک سوکینده. (کمال خجندی) یه تلمیح ایله بره ر شاعرانه تمدحده ده بولونمشلاردر. بو تلمیح ایله (کمال خجندی) نڭ ده بو مال و قافیه ده بر غزلی اولدیغنی دا احساس ایتمش اولور. لار. (مجموعت النظائر) ک کوستر دیکنه کوره بوتون بو شاعرلرک (سروری) یه نظیره یازمالاری اونڭ شاعرلکده کی موقعی حقینده مثبت بر فکر ویرمک ایچون کافیدر.

لطیفی نڭ مدح و ستایشی ایله حسن چلبی نڭ افاده سی آراسیندا قوتلی بر تناقض (۷) کوروکمکده ایسه ده ویردیکی نمونه لرله اثبات مدعا ایدن لطیفی نڭ ادعاسیندا حقلی اولدیغی و حسن چلبی نڭ استدلالده عجله ایتدیکی کورولور.

(۱) (شمعی) نڭ مطلبی:

«ایلدی مشکین صاچڭ ای کوزلری آهو کمند
سید لیدوب کیچدی دل مسکینه بند اوسته بند»

(۲) (ذاتی) نڭ مطلبی:

«زلفنه بر شب خطایله دیدم مسکین کمند
تا که اول خوب خطا انڭ اوچندان کیچدی بند»

(۳) (وصفی) نڭ مطلبی:

«ینه دل بویننه زلف سیهڭ سالدی کمند
دمی واردر که شها کچمه بند اوسته بند»

(۴) (روانی) نڭ مطلبی:

«طاقدی جان بویننه کاکلرک ای دوست کمند
کچدی بر فتنه ایله کوکلمه زلفڭ نچه بند»

(۵) (مسیحی) نڭ مطلبی:

«سالدی زلفڭ دل و جان بویننه ای دوست کمند
کچدی اشبو ایکی دیوانه یه بر قیلله بند»

(۶) (نطقی) نڭ مطلبی:

«قدکڭ بنده سیدور سرو بلند
ازیلور لبرک شکر قند...»

مجموعت النظائر، له نیفراد، دارالفنون کتبخانه سی.

(۷) تضاد

(سروری) نڭ له نینغراد علم آقاده میاسنڭ آسیا موزه سی ال یازمالاری آراسیندا
کی بر مجموعه ده «سروری عجم» سرلوحه سیله مقید بولدوغمز بو غزلی ایله غیر
بر مجموعه ده کوردو کمز باشقا بر غزلینی بر نمونه اولاراق قید ایتمه کی لازم یلییر:

غزل

بی ستون غمده برک لاله حمراه بق (۱)
پردهای دینه فرهاد عم قرشایه بق (۲)
دامن برق بهاریده نظر قل لاله
پنبه پر خون داغ سینّه صحراه بق
کوستر کحل جواهر حقه سندن لاله لر
لعل تردن سرمدان نرکس شهلايه بق
کز چمنده لاله اوراقن کوریجک داغ غم
فی المثل کوکده شفق ایچره طوتمش آیه بق
لاله اوراقی چمنده داغ عشق ایلر نهان
نافه مشک اوزره چولغتمش قزل والایه بق
لاله کون می صوفسه ساقی ساعد سیمینله
آتش انی انا الله ید یضایه بق
ای (سروری) لاله زار عمره یوقدر اعتبار
باده کلرنک ایچوب بر صورت زیایه بق

غزل

کو کلمی زلفکله چک زنجیره شیدالنمسون (۳)
سینمی چاک ایت که سندن اوزکه ماوالنمسون
طوتمش خونابه دل برله چشم روزن
کیم یوزندن اوزکه بی هر کز تماشالنمسون
بلرک دورنده مشکین زلفکی طاغت که تا
غچه خندان اولمسون سنبل مطرالنمسون

(۱) ۳۱۱ نومرولو یازی مجموعه، له نینغراد، آسیا موزه سی، صحیفه ۳۴۹

(۲) بق — باق.

(۳) له نینغراد، آسیا موزه سی، «روزنامه» آدلی و (ص. ۲۷۳) نومرولو اسکی و رنگلی کاغذلار
اوزرینه یازیلش مجموعه، صحیفه ۶۸.

غمزه کی بیدار قل ناز قوسنده کیم دخی
نرکس رعنا چمن صحنده شهلانمسون
بیخبردر چون حبیبک درس عشقندن فقیه
ای (سروری) شویله ایکن داخی ملانمسون

بصیری

حیاتی. هجری اوننجی و میلادی اون آلتنجی عصرک شاعرلریندن اولان (بصیری) ده منشاء و لهجه اعتباریله «آذربایجانلی» در. تذکره لرینک ویردیکی معلوماتلاری خلاصه ایده رسک اونک هجری دوقوزنجی عصر سوکلاریندا دنیاه کندیکنی و اوننجی عصرک اورتالاریندا اولدیکنی آکلایرز.

زمانی عمومیتله تورک اولکه لرینده سقولاستیک ادبیاتک یوکسلدیکی آلتین دوری دینلن دوره یه کیردیکی زماندر. اسکی ادبیاتمیزک بو دوره سی کرک یتیشدیردیکی شخصیتلر، کرک یاراتدیغی اثرلرله، بوتون جهان ادبیاتی ایچینده خصوصی بر موقع و بوتون شرق ادبیاتی آراسیندا شرفلی بر موقع طوتماقدادر.

هجری دوقوزنجی عصر سوکلاریندا باشلایان بو یوکسلیش خوراساندا حسین باقرالار، نوائیلر، لطیفیلر؛ آذربایجاندا بصیریلر، حبیبیلر، فضولیلر؛ تورکیادا ذاتیلر، باقیلر، نوعیلرکی آوروپا آقاده میا و دارالفنونلارینی مشغول و علاقه دارایدک شخصیتلر یتیشدیرمش و غرب سقولاستیک ادبیاتنا چوق فائق شاه اثرلر یاراتمشدر.

(بصیری) خوراسانلار، سمرقندلر، تبریز و شیروانلار و استانبوللارک حرثاً، عرفاناً، ادباً و صنعتاً مناسبتلره، حتماً مساهلتلره کیریشدیکی بو دوره یتیشمشدر. اونک حقیقده (سهی تذکره سی)؛

«عجمدر. اوغوزلی اوغلی محمد میرزانک ۱) خدمتینده اولوردی اوغوزلی اوغلی عجمه وازووب پادشاه اولدیدا مرحوم سلطان بایزیده ایلتیک طریقله کوندی.

۱) اوغوزلی محمد مذکورحاکم اصفهان ایدنی برادری سلطان خلیفک وئی عهد قیلدینقا حمل ایتمه یوب شیرازه لشکر کشی اولدی. پدری، اوزرینه یوردیکده بغداده آندن پادشاه روم سلطان محمد خان یانینا واروب ایالت سیواس ایله بهره مند قیلندی. سیواسدا، بر قاج ایام آرامدان سوکرا بلا اذن طرف عجمه لشکر چکدی. ویدری طرفیندن مقابله سینه کلن عسکر تورکمان الیده کشته اولدی. نخب التواریخ والاخبار جلد ۱، صفحه ۴۵.

رومه کلدیکده اول ائتاده اوغورلی اوغلی واقعه یه اوغرایوب دیار حجه کیمک میسر اولمایوب بوندا استانبولدا تاهل ایله یوب قالدی. خیلی زماندان بری ولایت رومدا اولماقلا رومی کبی اولوب بوندا اولان روم شاعرلرنک اکثری ایله همزبان دوشوب چوق منظره سی و محاوره سی کیچمشدی.

«تورکی اشعاری وارد و بو حیثیتله روم شاعرلریندن عد اولونوب اشتهار بولمغین بو تذکره یه قید اولوندی. زیاده معارفه و نیچه لطافه قادر کیمسه در.

جمله لطافتدن بری بو یتدر که ذکر اولونور:

کوفته لر بنکیلر دهاننده

طویلدر بوغاز حصارینده

بو بر قاچ یت توذکی دیلینده دیدیکی اشعاردندر:

کیرپیکک سحر اوقلری ابرورکدر یای آکا

بر یشم کبی بلاکش اوغرار ایسه وای آکا

بو نه رخسار دلارا اولور ای سلطان حسن

کیم فلکده رشک ایدر مهر جهان آرای آکا ۱»

دییر:

(تذکره سهی) ننگ بو معلوماتینا کوره (بصیری) ننگ استانبولا فاتح زمانیندا کلمش ۲) اولدیفی آکلاشیلیر که هجری دوقوزنجی عصرک سوك یاریمندا دیمکدر.

(لطیفی تذکره سی) ۳) ده بزه بو معلوماتی ویریر:

«عجم سرحدینه قریب یردندر. سلطان بایزید زمانیندا حضرت شیخ حاجی ومولانا نوایی تریه نامه سیله رومه کلمش و نوایی دیوانینی دیار رومه اول اول کتورمشدی. اکثر اوقاتین دیار رومدا کیچرمکین طرز شعرده تورکی عبارت ناظمالاری شیوه سین و روم شاعرلری عشو سین رعایت ایتمشدی. خوش آینده خوب اشعاری و پسندیده فارس و ترکی مرغوب کتتاری وارد. بو برقاچ مطلع آنک اشعاریندندر:

عاشقارینی آه او مسیحا دم اولدور

بو آدم اولدور که مسیح آدم اولدور

شول ایکی عخمور کوزله ر چهره دلدارده

ایکی نرکسدر آچلمش کوشه کلزارده

(۱) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۱۱۶.

(۲) مؤلف بورادا یاکلیر. یوقاریدان بری اوقونان تذکره سهی دن قل اولونش یازیلاردا بصیری ننگ اوغورلو اوغلو طرفندن سلطان بایزید تردینه ایلچی اولاراق کونده ریلدیکی آکلاشیلیر. بصیری ننگ استانبوله فاتح (سلطان محمد) زمانندا کلدیکنه ویا که نخب التواریخ والاخباردن قل اولونش حاشیه ده سلطان محمدک یانینا کلن اوغورلو محمدله برلکده بولوندوغینا دائر هیچ بر قید یوقدر. بورادا بر یاکلیشلق اولاجاقدی. بو جهتی آشاغیداکی مؤلفک ویردیکی ایضاحاتی اوقورکن دخی کوز اوکنده بولوندورمالیدر. (اداره)

(۳) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۰۱.

مطلع فارسی

تاخاک پاک از نظر اهل درد رفت
چندان گریست دیده که دریا بکرد رفت»

بو ایکی تذکره نڭ ویردیکی معلومات آراسیندا بعض قطعه لر وار که بری برینه مخالف کبی کورونور. بری اوغورلی اوغلی محمد میرزا معیتینده کلدیکی، دیگرده ملا جامی و امیر نوائی توصیه سیله کوندریلدیکیدر. هر حالدا بونلاری برلشدیرمک ممکندر. بو قدر وار که محمد میرزا ایله کلدی ایسه فاتح زمانینده کلمش اولماسی لازم؛ (لطیفی) نڭ دیدیکنه کوره ایسه بایزید زمانیندا کلمشدر. دیمک اولور که (بصیری) اوغورلی محمدله کلوب، کیتمش و اوغورلی محمدک فلاکیندن سوکرا استانبوله دونه مک اوزره چیقمش و اوغرایارق (جامی) و (نوائی) نڭ مکتوبلارینی و دیوانلارینی برابر کیرمیشدر.

بو خصوصدا (قینالی زاده حسن چلبی) تذکره سی (۱):

«خوراسانداندر؛ نوائی مزبوری «مجالس النفاست» آدلی کتاییندا ایراد ایتمشدر. (۲) حضرت (جامی) و (نوائی) نڭ غزلری و سپارش نامه لری ایله سلطان بایزیده کلمشدر. (۳)

اول زمانده سلطانک دامادی اوغورلی سلطان احمدک (۴) مصاحبی اولوب اونک صحبتیه اکلنوب قالمشدر. بعده مرحوم (اسکندر چلبی) نڭ لطیفه مظهر اولمشدی. آیاصوفیادا زوایدن علوقه (دونلیق) سی و خزانه پادشاهدان سالیانه سی وار ایدی. متاع معارفک مرد خیرری و فنون لطافتک ناقد بصیریدر...»

دییر که بوفاده یه نظرا (بصیری) نڭ فاتح زمانیندا اوغورلی محمدله کلوب

(۱) «قینالی زاده حسن چلبی تذکره سی»، ال یازماسی، استانبول، علی امیری کتبخانه سی.

(۲) «مجالس النفاست» ده (بصیری) دن بحث یوقدر، بر اثر ذهول (یا کلتش) اولاجاق...

(۳) (نوائی) طرفندن فاتحه اوتوز اوچ قدر غزل کوندریلمش اودا تظیر ایچون توز معلمی سلطان الشعرا احمد پاشایا ویرمشدی. تذکره لره موللا جامی و نوائی نڭ مکتوبلاریلا کلدیکی واک اول نوائی دیوانینی استانبولا کتیردیکنی سوله دیکلرینه باقیلیرسا بو غزلری کتیره نڭ (بصیری) اولدیشی و فاتح زمانیندا کلدیکی قبول ایتمک لازم کیر.

(۴) «پدری اوغورلی محمد قتلندن سوکرا تکرار آستانه سلطان محمد خانه جین (آلنی سورمک) اولوب بعده داماد شهزاده بایزید خان اولدی. ۸۹۲ سنه سنده قاین آتاستدان استیدان (اذن ایستهمدن) عازم آذربایجان اولدی. ساحل رود (ارس) ده رستم میرزانی قتل ایدوب (تبریز) ده تخت سلطنته جالی اولدی. حدود فارسده اظهار عصیان ایدن امرا اوزرینه واروب اثنای محاربه ده (۸۹۳) سنه سینده مقتول اولدی. مذکورک مدت سلطنتی آنجاق بر سنه یه قریب اولمشدر.

نخبت التواریخ والاخبار، جلد ۱، صفحه ۴۵

دونمش اولدوغی؛ ایکنجی دفعه بایزید ثانی زمانیندا کلدیکی وقت اوغورلی محمدک اوغلی سلطان احمد مصاحب اولدیغی آکلاشیلیر. (ریاضی تذکره سی) (۱) ده:

«بصیری بغدادیدر. بهقه (دری خسته لکی) به مبتلا اولماغی (آلاجا بصیری) دیمکله شهرت شمار ایدی (۲) سلطان بایزید خانه منلا جامی و (نوائی) نڭ سپارش نامه لرله کلوب رومده قالمشدی حقا که قدینه بلاغتک ناقد بصیریدر...»

«عالی) دم. «کنه الاخبار» آدلی تاریخینک «مناقب مرحوم سلطان بایزید خان بن سلطان ابوالفتح محمد خان» فصلینده:

«مومی الیه ولایت عجمدندر. سلطان بایزید خان مرحومک زمان سلطنت عدالتلرینده شعرادن مولانا جامی و نوائی نڭ تریه تامه سی ایله دیار روم (کلمه اوقونامادی) کلمشدر. الحق ترکی عباراتی زبان نو وقوع دیدکلی اصطلاحاتی، عجمی لکنه کوره ابو ضبط ایتمشدر. دیر.

«عجم سرحدینه قریب یردن» و «خوراسان» ویا «بغداد» دان دینلن (بصیری) نڭ آذربایجان دان اولدیغیندا شبهه یوقدر. اساساً اوغورلی محمد و اوغلی سلطان احمدله مناسبتی بونا دلیل اولدیغی کبی دلی آیدین بر شاهددر.

(اولیا چلبی سیاحتنامه سی) نڭ ویردیکنی بو:

«بصیری بلاد عجمده دوغوب موللا جامی و موللا کورانی توصیه لرله رومه کلمشدر» (۳).

قیدیله (قاموس الاعلام) (ک ۴):

مشاهیرشعرادن اولوب عن اصل خوراسانلی اولدیغی حالدا اوننجی قرن هجری اوائلینده شاعر شهر (نوائی) ایله (موللا جامی) نڭ غزللری و سپارشلری ایله سلطان بایزید ثانی نزدینه کلوب، درسعادتده قالمش و طرف پادشاهیدن کنڈیسینه معاش تخصیص اولتمشدر. (نوائی) نڭ (مجا لس النفاس) ینده مذکوردر....»

سوزلرینی ده کوزدن کیچیردیکن سوکرا حکم مزده یا کیلما دیغمزی آکلارز.

(۱) (ریاضی تذکره سی) ال یازما نسخه سی، استانبول، سلیمانیه کتبخانه سی.

(۲) بغدادلی عهدی:

«مذکور زحمت بهقه مبتلا اولوب الجه ینع ایله اشتھاری اولدوغین دلو برادر مکتوبنده

تذکار ایتمشدر.

دیر.

(۳) «اولیا چلبی سیاحتنامه سی»، جلد ۱، صحیفه ۳۴۱.

(۴) «قاموس الاعلام»، شمس الدین سامی.

شمس‌الدین ساهی بکک افاده‌سی اساساً قینالی زاده‌نک سوزلرینی تکراردان عبارت‌در. (بصیری) ایستر، بعض تذکره‌لرک ادعای تدیکلری کبی، فاتح زمانیندا، ۱) ایستره دیکلرلرینک سوبله‌دیکی کبی بایزید زمانیندا استانبولا کلمش اولسون یوز اولنک هجری دو قوزنجی عصر سوکلاریندا یتیشمش، اوننجی هجری، اون آلتنجی میلادی عصرده شهرت قازانمش بر شاعر اولماسینا خلل کتیرمز. (عهدی بغدادی) ده:

«بصیری عجمدر، اما دیار رومده نشوونما بولمشدر، قسنده سرکفر ظرفای عالم و حسن ادا ایله پستیدده ام مطایبه ۲) لطیف ایله قبول عرب و عجم و خوش طبع و خوش صحبت مصاحبتی پاک مجلس ارا و اسلوب محاوره‌ده بی همتا انواع لطائفه قادر و صنایع شرده ماهر ایکی زبان ایله ایات نازکه مالک ایش. شعرای رومیله و فصحای عجمیله مذاکره و مشاعردهن خالی اولمیوب دورلو دورلو ظرافتی مشهور و لاغ ۳) لطیفه‌سی افواده ۴) مذکوردر، هریر و تحریر لازم دکلدور و کلمات دل افروزی دلپذیر و ایات پرسوزی ۵) بی نظیر وارباب بصیرت بوتخیدردن خیپردر. ۶).

دییر.

تذکره‌لرک همان عمومیتله سوبله‌دیکلرینه کوره (بصیری) زمانینک علمیه عامل و قینالی زاده‌نک دیدیکی کبی «متاع معارفک مرد خیبری و فنون لطائفک ناقد بصیری» بر شاعردر.

«ادیاتمیزک بو عصر اقبالی دوغماق اوزره ایکن ایراندان کلن شعرا آراسیندا بر (بصیری) واردی که اگرچه بویوک بر شاعر دکلسده، او دورک جریان ادیسی اوزرینده دولایسیله پک شایاندقت بر تاثیر اولدی. شیخ‌جامینک وعلی شیر نوائی‌نک توصیه‌نامه‌لریله هراتدان مملکتیمز کلیرکن (بصیری) کرک او ایکی بویوک شاعرک و کرک مشهور حسین بایقرا‌نک منظومه لرینی برابرینده کتیرمشدی» ۷).

دییهن جناب شهاب‌الدین هر نه قدر (بصیری) یه بویوک برقیمت شاعرانه ویرمک ایستمه یرسه‌ده، اولنک تورکیادا انکشاف ایتمکده اولان ادیات اوزرینه، ولو دولایسیله اولسون واقع اولان تاثیرلرینی کوستریر.

(۱) ۷۲۴ صحیفه ۳ حاشیه قید اولوندینی اوزره مؤلف بو خصوصدا یاکیلیر.

(۲) مطایبه — لطیفه سوبلشمه.

(۳) لاغ — ظرافت، لطفه.

(۴) افواه — آغزلار.

(۵) پرسوز — آتشلی.

(۶) «کلشن شعرا»، بغدادلی عهدی، له‌نینفراد دارالفنون کتبخانه‌سی، ال یازماسی، نومرو ۱۶۶.

(M. S. O.)، صحیفه ۱۰۲.

(۷) «پیام»، نومرو ۱۰۹۵، کانون اول، ۱۳۳۷.

(هصیری) نك تۇزینی محیطنه سهودیره ییلهجك بر چوق شخصی وادی مزیترلی
اولدیغنی سوبله مکده بوتون تذکره لر برلشیر.
سهی بك:

«زیاده معارفه و نیچه لطافه قادر کیمسه در» (۱)

دییر.

ریاضی (۲):

«بذله سنج و لطیفه پرداز اولوب جمله دن هر کیشینك لقبینه مناسب توزیع ایتمشدر».
طرزینده تقدیر ایدیر.

(لطیفی) ده «مطایبه» (۳) سرلوحه سی آلتیندا بو فقره نی آکلادیر:

«مرحوم عجب جرب زبان و عذب لسان، خندان روی و بذله کوی، ندیم شیوه، شوخ طبع
کیشی ایدی، چنگلره و جریده لره ثبت اولوناچاق رنگین لطافتی و لطافه متعلق معارفی چوقدی.
خوی خصلته آلاجالقندان غیری عیبی یوقیدی. مسموعدرکه مرقوم بر کون مرحوم (روانی) به
واردیر. جر ۴) قصیدین ایدوب بر قصیده ویریر.

روانی بك کمال کرمیندن اظهار بذل و سخا و انعام و لطف و عطا کوستروب بر قاج
آقچه کوندریر: مکر کوندردیکی آقچه دخی عدده اون، آنك دخی بشی قیزیل و بشی قورشون
ایمش (هصیری) دخی بو خصوصدا غایت منفعل و منکسر اولوب بر قطعه ایله آنی مذمت و خبت
خستله تهمت ایده:

«واردم روانی مطبخنه طعمه استیو
کوردم خرابه سینی آجندن کوپك قوصر»

(قطعه روانی).

ای (هصیری) قتی کوکلی قره در شوخینك
کله انصاف ایده لم سنده بر آز آلمجه سن
بن دیدم بو ایکسیندن عجباً قنغیسی بك
دیدى برى طوکوزك آلمجه سن قاره جه سن

دیگری:

کرم ایله شعرینی بزم ایچره (هصیری) اوقیوب
عرض ایدردی بزه مغیلرینی ایکیده بر
جایجا مغیلرک عرض ایدیچك مجلسده
اهل دللر یوزك آق اوله دیدیلر یریر» (۵)

(۱) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۱۱۶

(۲) «ریاضی تذکره سی»، ال یازماسی، استانبول، سلیمانیه کتبخانه سی.

(۳) طرافتچی.

(۴) جر — مولالاریك پول توپلامالاری.

(۵) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۰۲.

شمس الدين سامي بك ده ۱):

«لطائف و هزلياته ميلي زياده اولوب اكاير زمانيله بك چوق ملاحظه ۲) لري مرويدر...»

ديديكدن سو كرا:

«رومه كلديكده قاضي عسكر بولونان مؤيد زاده يه مراجعتله منصف طلب ايتديكده

مؤيد زاده: «شقت بر مرزدر، او مرض بزه عارض اولماشدر». ديه جواب و يرمه سيله صاحب

ترجمه بو يتي سويله مشدر:

منصب وصلن دريغ ايلر بوين افتاده دن

دلبرم بير حمرك اولموش مؤيد زاده دن.

ظهيره ستي ده علاوه ايدير.

قينالي زاده حسن چلبی ده:

«اکثر اشعار و گفتاری هزله مائل اولماغين اصحاب دولت و ارباب عزتيك صحبتته داخل

اولوردی. هجويات و هزلياتي وافر (چوق) و لطائف غزلياتي متكاثر دره ۳).

ديديكدن و مؤيد زاده ايله يوقايدا ذكر اولنان ماجراني حكايه دن سو كرا روايت لر

ايله برابر جناب شهاب الدين ده ديور:

«بصري كولر يوزلي، خوش صحبت، ظريف، سويلي بر آدمدي. بو اوصافي سايه سينده

پاي تختيزك كبار محافلنده حسن قبول كوروردی. و هر كيرديكي مجلسده بالخاصه ملا جامي

ايله مولانا نوائي نك انافسيندن ۴) بر قاچني انشاد ايدردی. بويلهجه او ايكي بويوك داهي شعري

مملكتزده تانيتدی و اولاري تانيان شعراز اثرلريندن تمشقه ۵) باشلاديلار ۶).

(بصري) اوزون مدت استانبولدا قالمش و مزاجيندا كي كرينلك، طبعنده كي

مزاجكيرك دولايه سيلده اوزيني پاشالارا، سلطانلارا سه وديرمش بر مداح شاعر، بر

سرای بنده سي اولمشدر. آهي، بهشتي، رواني بك، اسكندر چلبی كي زماننك بر

چوق شاعرلريله مصاحبه و مشاعره لر ايتمش، لطيفه لرده بولونمش بذله كر، حاضر

جواب، بر شاعر در. فاتح زمانيندان قانون سليمان دورينه قدر يتيشمش، بو سلطانلارك

همان هاموسينا قصيده لر يازمش، ايكنجي بايزيد كي مملكتي پریشان ايتمش، داخلي

عصيانلارا سبييت ويرمش مسكين بر پادشاهدان باشلايلاق، حيوان بوغازلار كي،

قارداشلاريني بوغازلايان، باباسيني تختدن قووان، مملكتك هرج و مرجي ايچينده

۱) «قاموس الاعلام»، شمس الدين سامي.

۲) ملاحظه — لطيفه لشمك، ؛ بريله ظرافت ايتمك.

۳) كثر تلي.

۴) انافس — افس (چوق قيس) لك جمعی.

۵) تمشق — مشق آلاق.

۶) «پيام»، نومرو ۱۰۹۵، كانون اول، ۱۳۳۷.

قانلی بر تخت قوران و یاووزا کلینجهیه قدر هر برینی آلقشلامش؛ نهایت باباسینک حاضرلادیفی دولو بر خزینه‌نی، یتمز توکنمز اسراف و سفاهت‌لرله؛ سرسری، بوش، معناسز بر سیاست و عظمت یولیندا بتیروب توکه‌دن سفیه قانونیه مدحیه‌لر، تاریخلر یازمشدی.

یاریم عصر قدر تورکیانک چالقاتیلی، قانلی و دومانلی، جنتلی و جنایتلی بر حیاتینا قاریشاراق یاشایان (بصیری) بغدادک فتحی ایلنده (۹۴۱) تاریخینده برداها آچماماق اوزره کوزلرینی یوممشدی.
ریاضی:

«۹۴۱ ده فوت اولوب (ایوب) رهگذاریندا (ذاتی) ایله بر یرده مدفوندر.»^(۱)

دیر.

قینالی زاده (۲) «قاموس‌الاعلام» صاحبی‌ده وفاتی تاریخینده متقدردلر.
(بصیری) ننگ یازما بر دیوانی استانبولدا (علی امیری) کتبخانه‌سینده‌دره بوندان ماعدا غزل‌لریندن بر قسمی (نظمی) مخلصلی ادرنه‌لی محمد بکک استانبولدا نور عثمانیه کتبخانه‌سینده کی ال یازماسی (مجمع‌النظائر) آدلی تذکره‌سینده یازیلیدر. بر قسمی‌ده له‌نینغراد شرق موزه‌سینده موجود یازما (مجمع‌النظائر) ده‌در. بر قسمی‌ده له‌نینغراد دارالفنون کتبخانه‌سینده (مجموعت‌النظائر) آدلی یازما نسخه‌ده در و (اکردیر) لی حاجی کمالک استانبولدا عمومی کتبخانه‌ده موجود ال یازماسی (جامع‌النظائر) آدلی قیمتدار اثرینده مذکوردر.

دیلی، فکری و صنعتی. قلاسیق و سقلاستیق بر کوروشک محصولی اولان (علمی جریان) ه منسوب اولان (بصیری) ننگ‌دیلی‌ده بو جریانینگ هامو خصوصیتلرینی یاشادان طمطراقلی، تصنفلی و تکلفلی بریدلدر. عصرینگ اک‌یوکسک محفل‌لرله تماسدا بولونوب‌در. غایه‌سی اثرلرینی او محفل‌لره بکندیرمک و بو وسیله ایله‌ده حیاتیینی تامین ایتمک اولدییندن اولونجا غیرت و همتینی، عصرینده و محیطینده بکه‌نیله‌ن عرب، فارس مدنیت و حرثی‌نگ یاراتدینی، اسلامی فارس ادبیاتینی تقلید و تنظیره باغلامش. کاه زمانینگ پادشاهیندن باشلا یاراق پاشالارینی، بکلرینی، آغالارینی مدح ایتمش، کاه بونلاری مدح ایچون یازیلان اثرلری تقلید و تنظیره چالیشمش؛ کاه زمانینگ شهرتلی شاعرلرله مشاعره‌یه، مسابقه‌یه قالدیشمش، هجو ایتمش و هجو اولونمشدر.

(۱) «ریاضی تذکره‌سی»، استانبول، سلیمانیه کتبخانه‌سی، ال یازماسی.

(۲) «قینالی زاده حسن چلبی تذکره‌سی»، استانبول، علی امیری کتبخانه‌سی، ال یازماسی.

(لطيفى) نك:

«اكثر اوقاتىن ديار رومدا كچيرمكىن طرز شعرده تركى عبايت ناطملىرى شيوه سىن وروم شاعرلىرى عشوه سىن رعايت ايتمىشده» (۱).

ديمه سى او زهانك سىراى محيطى شاعرلىرىنىڭ قوللاندىغى تورك دىلىنى ادبى و بدىيى قىمتى اعتبارىلە فارس ادبياتى محصوللارى درجه سىنە يو كسه لىتمكه چالاشدىغىنى كوستىرى. استانبول و ادرنه سزايلارى اطرافىندا توپلانان تورك شاعرلىرىنىڭ خلقىدن آيرىلاراق، اجتماعى حياتىك طبعى و صمىمى صحيفه وحادثه لىرىنى براقاراق بوتون بوتون مخيل (۲)، بوتون بوتون مستخيل (۳) و موهوم بر صنعت مفهومى آرقاسىندا قوشمالارى، مجردات (۴) مجرديت (۵) ايجىنده چيرپىنمالارى ادبياتى بوش، قورى، معناسىز بر كلمه يىغىنى حاله كىتىرمىشدى. ساغدان سولدان كلن آز چوق خلقك حياتىتا، خلقك دىلىنە ياقىن اولانلار دىخى آفجاق منفعت و اقتصادى بر قازانچ آرزوسيله بو پوزوق دائره ايجىنه دوشور، بو پاسلى زنجىرك اسارتىندن قورتولا يىلمەيىردى.

بوتون ذكا و قاوارايشىنا رغماً بز (بصيرى) نى ده بو كروهدان بولورىز. سلطانلار، پاشالار، بىكلره انتسابى، آلدىغى تريبه و تحصيلك ايجابى اوزىنى ده او يولا سوروكلە مشدر. بو قدر وار كه او داها چوق حياتى بر كىدىشله كىتمىش وئوزىنى، ممكن اولدىغى قدر تصوفك پنجه سىندن قورومشدر. اوندا دورىنجى مرادك هزل و هجوه مبال و مداح روحىنى كوردورىز. بر فرق وار ايسه اودا، (بصيرى) نك داهاشوخ، داها سىال، داها مزاجكىر او اويصال اولماسىدور. (بصيرى) ده (تقى) نك او قاتى غرورى ده يوقدر.

شول نازىن كه دل زارم آشنادر آكا
 بلايى كوركە كوزلرده مبتلادر آكا
 ياقوب يىقارسا دل و جانم اعتراض ايدىمەم
 نه سويلەيم يىرى قربان يىرى فدادر آكا
 سزامى باغدا كلكىشتى نا سزالار ايله
 نه طعن ايدرسه، بد اندىشه لر سزادر آكا

(۱) «لطيفى تذكره سى»، صحيفه ۱۰۱

(۲) مخيل — خيالات قىلىندن اولان.

(۳) مستخيل — ممكن اولمىان.

(۴) مجردات — جسمانى اولمايوب روحانى و معنوى اولان شئىلر.

(۵) مجرديت — جسمانىت ده كىل جانلى حياتدان اوزاقلىق.

طبیعتی قتی ناز کدن اول شه حسنک
 شکایت ایلهمم جوردن جفادر آکا
 حکایت ایتمه بکا حور عینی ای واعظ
 که دوست تشنه‌سی‌یم رغبتم آکادر آکا
 فسون و غنچ (۱) و دلال (۲) و کرشمه (۳) و شوخی
 بوتون بنمده وار اکسیک همین وفادر آکا
 نهم که ایلهمه ترتب بزم ساغ و طرب (۴)
 نوا طراز (بصیرتی) بی نوادر آکا» (۵)

غزلینده حسن و فکر برلشمکده‌در. تمامیه حسه استناد ایدن، صرف ربابی بر پارچا دکلدر. محاکمه و تهیده موجوددر آنجاق دیلی زمانینداکی بر چوق شاعرلرک، حتا ثوزندن سوکرا کلن شاعرلردن چوقینک دیلینده ساده اولوب آسانقله آکلاشیلیر. بعض جناس کنایه‌لری اینجه و ظریفانه‌در.

«حکایت ایتمه بکا حور عینی ای واعظ
 که دوست تشنه‌سی‌یم رغبتم آکادر آکا»

ییتی کبی تصوفی بر روحی حاوی ییتلری وارسادا بودا بر تصوف پروپاغانداسی، بر ارشاد و تلقین ده کیلدر. بلکه فکری بر سؤسدان عبارتدر. آنجاق بو سقولاستیک‌ترینه ایچینده یتیشوبده بو تصلف (سنویزم) عنعنه‌سیندن یاقاسینی سیرا ییلمه‌ک‌خیلی قوتلی بر اراده، خیلی کوکلی بر عزمه باغیلدر. بوتون معاصری اولان شاعرلرک متصوفانه بر ادا ایله یازی یازدیقلاری بر دورده، ایران ادبیاتنی تنظیر ایتمه‌مک و دیوانیندا تصوفی اثرلر یولوندورماق او زمان ایچون بر موفقیت دکل، حتا بویوک قصان، بویوک عرفانسزلق، بویوک عجز ساییلردی. او زمانک شاعری متصوف اولما سادا عصرک و عنعنه‌نک تضییقی، دیل، صنعت و ذهنیتک تاثیر آلتیندا او ادایی قوللانماق و بو صورتله او علممه‌ده آشنا اولدیغنی اثبات ایتمک مجبوریتنده ایدی. بونک ایچوندر که (بصیری)نک دیوانیندادا متصوفانه یازیلش بر چوق غزللر موجوددر :

(۱) غنچ ناز؛ (۲) دلال — ناز و عشوه، (۳) کرشمه — کوز و قاش ایله اشاتلر، جلوه، (۴) طرب — سهوینجدن کلن جوشغولق و تهینمه.

(۵) «بصیری دیوانی»، یازما نسخسی، استانبول، علی امیری کتبخانه‌سی.

عشقدر عشق شراب تابم
 در میخانه دندر بابم
 عاشق مایه ذوقمدر عشق
 عشق بازاده حبیب احبابم
 قالب نیرانه (۱) یله تابم وار
 تب (۲) هجرانه یوق اما تابم
 ماهی بحر محیط عشقم
 جذبه حسن ازل قلابم
 ای (صیری) یوق ایشم مسجده
 ابروی یار اولالی محرابم» (۳)

غزلی یونگ چانلی بر مثالی در. بوراداکی عشق حیاتی، انسانی عشق دکلدر.
 یو اسکی شعرانک عشق حقیقی دیدیکلری عشق تصوفی، عشق تمثالی در. وزنی، حتا
 دیلی اعتباریله اولدیقجا آسان و اویناق اولان بو غزلی، تصوف باره سینده کی
 معنوماتینی بزه آیدین و قطعی اولاراق کوستریر:

«ماهی بحر محیط عشقم
 جذبه حسن ازل قلابم»

ییتی بر متصوف دیلی و دوشونجه سی اولماقلا برابر ییز (صیری متصوف در) دییه
 ییلمه رز. (صیری) ده تصوف ده (حامدی) ده کی کبی حتا دهاچوق افعالی (پاسسیف)
 و تصلفی در، علم ساتماق قیلندندر. بو اعتبار ایله ده شعرنک معنوی و لفظی برسوسیدر.
 بو:

عارفه دولته ن استغنا کی دولتمی وار
 ترک لذات جهان ایتیمک قادار لذتمی وار
 شاه عالی جاھدن درویش خاطر ریشه دک
 کمسیه تخت سرای دهرده راحت می وار
 عشق حسن پاک ازلدن خاصلر مخصوصی در
 یوقسا عامیلرده هیهات او یله خاصیت می وار

(۱) نیران — جهنم.

(۲) مپ — قیزدیرما.

(۳) «صیری دیوانی»، علی امیری کتبخانه سی، یازما نسخه.

لذت ایراث ایله پور آمیزش انبای دهر
عافله عزلت کبی سرمایه عزتمی وار
هش شیرین کوهده آساندر اما بن کبی
کوهکنده کوه محنت چکمه‌یه طاقمی وار
یار قتلچون وصوقلمش! قرب عزمنی
یا ضمیرنده نمازم قیلغه نیتمی وار
ای (بصیری) عبدیک احوالی آکا معلوم ایکن
درکه مولادا عرض حاجته حاجتمی وارا).

غزلیده دیندارانه بر روح ایله یازیلمشدر. ایچینده ایسه هم تصوفی فکرلر وارد،
همده اسلام حکمیاتینه استناد ایدن عزلت و سکون، توکل و قناعت کبی شیلری
تلقین ایله‌ین بر قورولوشی وارد.

(بصیری) نڭ عشق حقینده کی تلقیسی (آکلایشی) ده تامامیله اسلامی و سقو—
لاستیکدر. ینه تصوف پاشنسیله قاریشقدرد. حقیقی و انسانی بر عشق و بو کونکی
تلقی‌یه کوره عاشقانه شعر بولماق ممکن دکلدر.

سنڭ دردیکدن ای شوخ جفاکار
بلا بو کیم نه صاغم بن نه بیمار
نه کل قالور بو کلشنده، نه بلبل
کړک سن کوکلڭ آچیق طوت، کړک دار
قمو اغیاره یار ایتدی رحم
بکا نه یار رحم ایله نه اغیار
صبا پورشکدن کیم اوپدیم اینرین
اوزین یردن یره اوکر یری وار
ایدر عاقللری مجنون (بصیری)
قچنکم عشق درسین ایدر تکرار (۲)

غزلینی تدقیق ایدرسه ک بو عشق مفهومی نیجه آکلادیغنی کورورده:

سنڭ دردیکدن ای شوخ جفاکار
بلا بو کیم نه صاغم بن نه بیمار

(۱) «بصیری دیوانی»، یازما نسخه، علی امیری کتبخانه‌سی.

(۲) «مختصر مجمع‌النظائر»، له‌نینغراد، شرق مؤرەسی، ۳۱۳.

دییه باشلایان (بصیری) انسانی بر عشق تصویرینه باشلایوب عادتاً قوتلی بر حسك، قوتلی بر هیجانك تاثیرله اوزینی ییلمز، ساغلیغنی، خسته لکنی آکلاماز بر حاله کلدیکنی سويله زکن بر دن بره عمومی فکرلره قاپیلاراق، درویشانه بر ادا ایله دنیا نك فانیلکنه نهایت عالمده کلک ده، بلبلك ده، عاشقك ده، معشوقك ده، قالمیاجاغنی سويله مکه و نهایت یازینك بوتون اغیاره قرحم ایتدیکنی و توزینه کیمسه نك رحم ایتمه دیکنی سويله یهرك، بدبختلقدن بحشی، آیری—آیری موضوعلاری بر قطعه طوپلاماق، داها دوغریسی فکر اصلی نی داغیتماقدر که بوتون قدیم یازیلاردا کورولن برلك یوقلوغی در.

ادییاتمز عرب دیلی ایله تمانسه باشلادیقدان سوکرا بوتون فکرلری، حسلری بر فکر اصلینك اطرافیندا توپلایاراق بر (کل) حالیندا اثر میدانه کتیرمک ممکن اولمشدی. او زمانه قدر آیری—آیری و مجرد خیال و مخیل عشقلر و فکرلر آرقاسیندا قوشولوردی:

ایکی صورت خوبدر حقدن بکا اولسه نصیب
اولی مهك یوزینی کورمک کورممک روی رقیب
خال مشکین عارض کافورک اوزره ای صنم
هندوی مسکن درر کم رومه دوشمشدر غریب
ایتمک ضایع بکا سن یوق یره درمانکی
دردمند عشقه درمانی بولنور ای طیب
بر دکل بلبل منده قم کلی وصف ایتمه
باشدان آیاغا زبان اولمش چمنده عندلیب
ای (بصیری) سربسر خاکستر اولور کاینات
دولسا آهنگ آتشین عالم ایچرماهر لیب (۱)

و:

پررد او صاف کل تردن دهان عندلیب
حشره دک بولماز نهایت داستان عندلیب
بیم فرقتدن ینه فریاد ایدر شام و سحر
شاخ کل اوزره بولونسا آشیان عندلیب
اولموش اجزای وجودلا عزمی و خاکستری
آتش کلدن یاقیلش کبی جان عندلیب

شوق روی دلکشاسیدر بنی نالان ایدن
 باغ عالمده کل ایچوندرد فغان عندلیب
 اول بنمدر بن آنک مفهوم بردر دیسه لر
 عندلیب گلستان یا گلستان عندلیب
 لفظ کلدن غیری یازماق ممکن اولماز کاتبه
 خامه سینه مقطع اولسه استخوان عندلیب
 مرغله خاموش اولور کللر سراپا کوش اولور
 اولسا کلشنده (بصیری) همزبان عندلیب (۱)

غزللریده بو مدعایزه دلیل اولانلارداندرد. بوتون تشبیهلری و استعاره لری فارس ادبیاتیندان ادبیاتمزه کیچن تشبیه و استعاره لردرد، یعنی سقلاستیک در. لاکن ئوز نوعلری آراسیندا موفقیتلی غزللردندرد. ئوزینه مخصوص کوروش و بولوشلاری واردرد. مثلاً: (عندلیبک کمیکنیدن مقطع یاپوب اوزرینده کیسه لک قلمک مطلقاً (کل) یازا: جاغنی) تصور و تخیل ایتمک بو کون بزه تحف، و کولونج کوروتسه ده» اوزمان ایچون چوق طریفانه بر بولوش، چوق اینجه بر دوشونوش ساییلردی که (بصیری) یه مخصوص بر اصلیت دیمکدر.

(بصیری)، زمانیندا یاشایوب سلطان الشعرا آدینی آلان ذاتی و روانی ایله طالعی، نهانی، لالی، صفایی، سجودی، رفیقی، فهمی، جامعی، جهانی، فریدی، رحمی، نظمی (۲) و داها بر چوق شاعرلر دوست و آرقاداش اولاراق یاشامش و هامیسی بری برلرینه نظیره لر یازمشلار، مشاعره لر ایتمشلر. مختلف برلرده عشرت مجلسلری قوراراق مناقشه لر، مباحثه لر ایله مشلردرد. بالخاصه زمانلارینک وزمانلاریندان اول کلن مشهور شاعرلرک اثرلرینه بعضاً هامیسی برلر، بعضاً دم ایچلریندن بعضیلری نظیره لر یازمشلار (۳).

(۱) «بصیری دیوانی»، علی امیری کتبخانه سی، یازما نسخه.

(۲) «جامع النظائر» صاحبی اکر دیرلی حاجی کمال آدلی شاعر در که مختصی (نظمی) در.

(۳) بوتون بو شاعرلرک مختصر مجمع النظائرده موجود نظیره لرینک مطلبی بونلاردرد:

روانی:

که جفا که جور که ناز اولدی خوشکا
 بی وفا دلدار عش سن دوستم یا هو سکا...

طالعی:

«وعده وصله خلاف ایتمک چون اولدی خوشکا
 غافل اولما بز دخی بر کون دیرز یا هو سکا...»

(ذاتی) نڭ:

«عاشقی چون بی وجود ایتک اولیدر خو سکا
بزم عدم ملکینه محفل باغلاق یا هوسکا...»

مطلعلی غزلینه یوقاریدا آدلارینی صایدیغمز بوتون شاعرلر تظیره سوله‌مش بو آرادا
بصیری‌ده بو تظیره‌نی یازمشدر:

دمبدم خون جکر در اچد کوم طلو سکا
کوزلرم جامی طولیدر دوستم یا هوسکا
ماهک اول یوزمی وار اویکونه (۱) رخسار که
آفتابک جانمی وار گیم گله قرشوسکا
ایتمش مجنون کبی کم هیله صحرای وطن
تا کرفتار اولمش ای کوزلری آهوسکا
اول نکارک زلفنه اویکنمکین (۲) عادتک
وار او کون عالمده ای عنبر قالورسه بوسکا
آهوی چشمه بر داخی (بصیری) اویمه کل
کم نلر ایشمشدر بلزمیسن آه او سکا (۳)

(بصیری) نڭ تظیره‌سی، ایچلرینده اک کوزه‌لی اولماسادا، اک موفقیتلی، حتا
ابداع اعتباریله اک ظرفلریندن بری‌در:

دمبدم خون جکر در ایچدیکم دولوسکا
کوزله‌ریم جامی دولوپدر دوستوم یا هوسکا..

(۱) اویکوتک — درد درون اولماق. (۲) اوقونامادی.

(۳) «مجموع‌النظائر»، له‌نینفراد، دارالفنون کتبخانه‌سی، یازما نسخه، ۴۶۲. (M. S. O.)

نهانی:

«بوی زلف یاردن التور صبا بر بوسکا
خالکه شکر اتمکه یتزمی ای دل بو سکا...»

لالی:

«یار زلفندن می ایردی ای بنفشه بوسکا
یا خط مشکین دلیردنی ایردی بوسکا...»

صفایی:

«ای صبا خو اولمش الحق سنبلندن بوسکا
واره‌سن خوش اولاسن کر قالورسه بوسکا...»

يېتىدە بوتون بر ھىجران، بوتون بر آتش دولودر. كىرچە بوتون يېتلىرى بو قوتدە، بو
آتشدە دكلدر. آنچاق:

ماھلك اول يوزومى وار اويكونە رخسارىكە
آفتابك جانىمى وار كىم كە قارشوسكا

يېتى كېيى ظريف و:

آھوى چىشمە يىر داخى (بىيرى) اويىمە كل
كىم نلر ايتىمشدرر يىلمەزمىسيك آھ اوسكا»

يېتى كېيى جناسلى، كىنايەلى، صنعتىلىرىدە واردر. ئوزىندن اول كلن (نجاتى) لرك (۱)
(نظامى) (۲) لرك (طالب) لرك (۳) غزلىرىنە نظىرە اولاراق يازدىغى بو:

قدكە بىكرتد كچون سروي كلشندە شەھا
باغبان مسكىنە اوتلر بولدورر باد صبا

(۱) (نجاتى) نك مطلبى:

«آلدىم آغزك، اولچوسىنى ذرە دكلو يوق وفا
پرچا سن اى كىش يوزلو جىيىم مصطفا...»

(۲) (نظامى) نك مطلبى:

«جان و دلدر مە بىدرىك مقامى دائىما
اول سىبىددرلر اى دلبر سكا بىدر دجى...»

(۳) (طالب) نك مطلبى:

«مرغ زرين پر زمرد آشان لولوغدا
بال آچوب اوچىق دلر ھر صبح كويىكدن بكا...»

سجودى:

«عاشقە جور و جفا ايتىك چون اولمش خوسكا
بى وفاسن دوستم شىمدن كىرو ياهو سكا...»

رفيقى:

«حسنكە مغرور اولوب قان دوكمك اولمش خوسكا
آنكىچون دىرمش ايللر دلو قانلوسكا...»

نەمى:

«فتتەلر تەلىم ايدوبدر زلف عنبر بو سكا
شانكە لايىق دكلدر اويىمە دوشىمز بو سكا...»

جامى:

«كوزلرك عاشقلر اولدوزمك اولوبدر خوسكا
كم بىلو داخى نلر اوكرادر اول جادو سكا...»

نامه ایکی یوزلو، خامه دوزبان بن بی زبان
 یلمزم نه وجهله اعلام ایدم حالم سکا
 تیرکن دائم دلر دل سینه اچره ای پری
 طالعنده وارمش سهم سعادت غالباً
 روی و مویش فکری ذکری بکا ورد اولالی
 هیچ کورنمز اولپدر کوزمه آغ و قرا
 ای (بصیری) اولمش بیکانه عقل و هوشدن
 تا که اول شوخ سمتکاريله اولدوم آشنا (۱)

غزلیده تلمیحلر، جناسلار، لفظی و معنوی صنعتلرله دولودر.

(بصیری) شبهه یوق که، زمانی شاعرلری ایچینده، ظریف و صنعتکار برشاعر
 ایدی. غریبه بوراسی درکه او قدر هزله (۲)، شطحاته (۳)، کولوب اکلنمکه میال
 اولان بو شاعرده بز کیزلی بر خزنیک، کیزلی بر اَلَمک یاشادیغنی وقت وقت شاعرک
 حسلرینی غیجیقلا دیغنی، دماغینی ازدیکینی کوروریز. شرق شاعرلرینک همان هامو
 سینده کم کلی بر یر دوتان بو کیزلی اَلَم، بو داء الصلویه بکزه ر آجی (حزن) اونک
 روحیندادا بر یر دوتمش در:

کریه قیلسم خزین اولور کوکلوم
 کولسم آندوهکین اولور کوکلوم

(۱) «مجموعت النظائر»، له نینفراد، دارالفنون کتبخانسی، یاؤما نسخه، ۱۳۶۲،

(۲) هزل — مزاحله قاریشیق شعر.

(۳) شطحات — مزاحله قاریشیق شعر.

جهانی:

«دوستم جور فراوان ایتیمکیشن آخو سکا...»
 هنی وفاسز وازگلدیم یوری وار. یا هو سکا...»

فریدی:

«مشتربدر مهر چون یوز وجهله ای مهر و سکا
 طک دکل اولسه ملازم هر سحر قرشوسکا...»

رحمی:

«کول ایدوب اجزامی یاقماق اولدی چون کم خو سکا
 لطفک آنی ساکن ایتمزسه بکم یا هو سکا...»

نظمی:

«عشق و مشک اتمز کوکل او کوزلری آهو سکا
 چین زلفی بندیدر واریمه مسکین بوسکا...»

غم ایله شویله الفت ایتمش کم
 بی غم اولسه غمکین اولور کوکوم
 اول بت خوب طلعت ایتسه کذر
 رشك خلد برین اولور کوکوم
 ای (بصیری) محبت ایتدیگجه
 محنت ایله قرین اولور کوکوم (۱)

غزلینی اوقورکن بوتون بو کیزلی المک، بو کولله نمش ماتمک یاواش—یاواش
 جانلانو ب اویاندیغنی کورورز.

کولسم اندوهکین اولور کوکوم
 بی غم اولسام غمین اولور کوکوم
 کبی مضراclar نه درین نه مزمن، نه کوکلی، بر المک ترجمانیدر. انسان اونی اوفور
 کن، او کولن و کولدورن (بصیری) نك کوزلرینی بر ماتم باقیشی، قسملرینی بر
 قورقو آتشی سائیر.

بلی، حیاتی باشقلارینی اکلندیرمکه، سرای و کاشانه لرك نشئه لی بر بلبلی اولماغا،
 یاشاماق ایچون ئولمکه، ئولمک ایچون بویله چالیشان بویله ظاهرده کولمکه چالیشان
 بو آدامک قلباً وجداناً نه قدر غملی، نه قدر پریشان و پشیمان اولدیغنی کوروریز.
 دینی قناعتلرله، حیاتی احتیاجلار آراسیندا چیرپینان (بصیری) نك نهایت بو
 ساختاقلاردان بزوب دینه دوغرو یاقلاشدیغنی و سوک یازیلاریندان بری ظن ایتدیگمز
 بو بیتلرله ایکله دیکنی دویورز:

کدای نعمت آموزم بنی آج ایلمه یارب
 سهام فاقه وافلاسه آماج ایلمه یارب
 کبار واغنیاسی جمله محتاج نوالکدر
 کرم ایله بنی محتاجه محتاج ایلمه یارب
 فقیر ایتدکسیده یاز صابرین طومارینه اسم
 یازارسن داخی اول دفتردن اخراج ایلمه یارب
 تن عریانی قهوا لباسیله مزین قیل
 رهین منت زربت و دیباج ایلمه یارب

(بصیری) کبی ظل رأفتك فرقمده کافدر

سرم درد آشنای افسر تاج ایلمه یارب ۱)

کندیلرینی قید اسارته قاپدیروب پریشان اولان و نهایت سمالردن قورتولوش
دیلهنن بو آداملارک فریادلاری نه آجیدر!...

ماتمی

حیاتی و صنعتی. «ماتمی عجم» تر کیندن باشقا حیاتی حقینده هیچ بر تاریخی
وثیقه سنی الده ایده مەدیکمز بو قوتلی آذربایجان شاعرینک بر کره مخلصی اولان
(ماتمی) کلمه سیندن دیگر طرفندن ده ذاتی، عطایی، و کمال پاشا زاده (احمد
شمس الدین) ه نظیره لر سوبله مە سیندن اونک بایزید ثانی ایله سلیمان قانونی زمانلاری
آراسیندا یعنی دوقوزنجی عصر هجری سو کلاری ایله اوننجی عصر هجری باشلاریندا
یاشامش بر شاعر اولدیفنا حکم ایده یلرز .

شاه اسماعیل صفوی نک ظهوریله (علی اولادینا) کوسترین رغبتک آرتماسی،
کربلا وقعه سینک یاديله ماتم مراسملرینک قوتلنمەسی چوق طبعی اولاراق ادبیات
اوزینه تاثیر ایتمش، بر چوق شاعرلر یانیق، آجیقلی مرثیه لر انشاد ایتمشلر، بر
چوقلاری دا کرک او وقعه قوربانلارینا، کرک او وقعه نی یاد ایتدیره جک آلم، ماتم کبی
آجیقلی حسله تلمیحاً مخلصلر آلمشلاردی. (ماتمی) مخلصیندن ده بو وقعه قوربانلارینا
و او قوربانلار حقینده تطبیق اولونان ماتم آیینلرینه انتسابی اولدیغی چوق آجیق کوز
دیکمز بو شاعرک داها چوق هجری اوننجی و میلادی اون آلتنجی عصره عائد بر شاعر
اولدیفنا حکم ایتمک دوغری اولاجاق. توی دوقوزنجی عصر سو کلاریندا دنیا په کلمش
اولا یلر. بالخاصه تنظیر ایتدیکی شاعرلردن بعضلرینک بایزید ثانی ویاووز سلیم زمانیندا
یاشامش اولمالاری شاعرک اسماعیل صفونک ظهوریندن سو کرا، بلکه ده (چالديران)
وقعه سینن متعاقب تورکیا په کیتمش اولماسی احتمالینی ده آرتیرر. فاتح دوری شاعر
لریندن (نجاتی) بکک:

«دل کسيلمه ز عشق دلبردن قوناصح سوزی کس

وه که بو خواب اجلدردن اولماز مانع مکس...» (۲)

(۱) «بصیری دیوانی»، علی امیری کتبخانه سی، یازما نسخه سی.

(۲) «مجموعت النظائر» یازما نسخه، دارالفنون کتبخانه سی، لهینفراد، ۱۳۶۲، M. S. O.

مطلعلی غزلینه ذاتی (۱) عطا (۲)، شمعی (۳) سعی (۴) کبی شاعرله برابر ماتمی ده:

باش قویوب در کاهیکه پابوسیگ ایتدی ملتس
بن کدایی کور که تاج سلطنت قیلدیم هوس
باشمی یصدنمیچون ای کل باغ جمال
بالش رحمت کلور کویکده اولان خار و خیر
کوکب برج شرفسن ای کمال ابرو صقن
کیم ایریشور مهر و ماهه تیر آهم هر نفس
غایب اولالی نظردن آب حیوانم بنم
حسرتندن اشک چشم اولدی جیحو و ارس
ای خضر آب بقا نوش ایله سن کم (ماتمی)
زهر غمدن نوش دارویی اجل قلدی هوس (۵)

«علمی جریان» ممثلریندن اولان بو شاعرلری تنظیر ایدن (ماتمی) هیچده
اونلاردان آشاغی قالمادیغنی کوستریر. اودا اونلار قدر طمطراقلی، تکلفلی و تصنعلی

(۱) ذاتی) نك يازديني نظيره نك مطلعي:

«چون نسیم زلف یاره همدم اولدک بر قس
ای صبا صاغ و آسن اولدجه سن عالمده آس»

(مجموعه النظائر)

(۲) عطا) نك مطلعي:

«دیر کورر ییگ مرده بی بر دمده اول عیسی قس
ای کوکل وصلینه یوز ییگ بیجانله ایله هوس»

(مجموعه النظائر)

(۳) شمعی) نك مطلعي:

«بزم غمده ایکلایوب همدمک ایلر هر قس
نالۀ عشاقه اولماز نی کبی فریادرس»

(مجموعه النظائر)

(۴) سعی) نك مطلعي:

«دشت غمده دردیه آه ایتدیکمجه هر قس
اود چقوب افلاکه بر بر طوتوشور مانند خس»

(۵) مجمع النظائر.

(مجموعه النظائر)

یازیلار یازاییله جکئی اثبات ایدیر. دوغرودان دا (ماتمی) ذه (علمی جریان) منسوب
بر شاعر در. قوللاندیغی (وزن) (عرب—عجم) عروضیدر. ذهنیت و تلقیسی سقولاستیک
بر ذهنیت و تلقی در.

شاعر (نظامی) نڭ:

«اولدوزور کرچه که بو نازله ییڭ اهل نیاز

بنی ثولدور دیسم ایلر بنی ثولدورمکه ناز» (۱)

مطلعلی غزلینه نجاتی (۲) اسحاق (۳) و عطا (۴) کبی (ماتمی) ده:

«ای سهی قدک هوا داری چمنده سروناز

کلشن کویکدر سیرانکه اهل نیاز

جان ویریرسم کر کمند زلفکه اولمز عجب

کیم جهانده هر کبی حتن دیلر عمر دراز» (۵)

والخ نظیره سینی یازمشد که بودا یوقاریکی حکمیزی قوتلندیرن ایکنجی وثیقه در. هر
حالدا ماتمی یازدیغی غزلر ایلر (علمی جریان) ی تمثیل ایدن سقولاستیک شاعرلردن

(۱) مجموعه النظائر، یازما نسخه، دارالفنون کتبخانهسی، له نیفراد، ۴۶۲. M. S. O.

(۲) (نجاتی) نڭ مطالعی:

«نچه بر بویه باباندان کله نه عزت و ناز

هله ای کعبه کبی ایشیکی ییکانه نواز...»

(مجموعه النظائر)

(۳) (اسحاق) نڭ مطالعی:

«نچه بر جور و اجلا نچه بر شیوه و ناز

سنی چوق چوق سونه بونده نه وار بو دخی آنه

(مجموعه النظائر)

(۴) عطا نڭ مطالعی:

«ای کوکل عود کبی یاقلوب اول سوزله ساز

دمیدر نای صفت ناله ایلر اول دمسازه

(مجموعه النظائر)

(۵) «مجمع النظائر»، ادرنه لی محمد بکڭ اثری اولان بو کتابک بر یازما نسخهسی ده تور عثمانیه
کتبخانه سنده در. اثر (۹۳۰) تاریخته قدر کچن شاعرلرک نظیره لیرینی احتوا ایدر. بو محمد بک (وحید
تبریزی) نڭ عروض رساله سینده کی (بحر) لرک هر برینه (الف) قافیله سینده بره غزل یازمشر اوزی ده
بر چوق بحرلر اختراع ایشمدر (۹۵۵) تاریخته تولمشد.

بریدر. مخلصینک دلالتی وجهیله اونک مرثیه لر یازمش اولدیغی دا شبهه سزدر؛ بو کون الیمزده وثیقه بولونما ماسی بو حکمی باطل ایدمهز. یاپیلاجاق تدقیقلر نتیجه سینده بر چوق وثیقه لر بولماق ممکن اولاجا قدر.

کسوری

حیاتی، شعر و صنعتی. ترجمه حال و حیاتی حقیقده صریح و تاریخی بر وثیقه انده ایدمه دیکمز بو شاعرک خطائی نك (ده نامه سی) (۱) و (طفیلی)، (نسیمی) کبی شاعرلرک اثرلریله برابر بر مجموعه ده ذکر ایدیلمه سی گوستریر که بو شاعرده قدیم آذربایجان شاعرلریندن بریدر. یازیلاریندا کی روانلغا، نظمینده کی سربستی و آسانقله، دیلینده کی دوزگونلکه باقیلیر سا اونی ده خطائی معاصری سایماق، یعنی هجری اونتجی و میلادی اونی آلتنجی عصر شاعرلریندن سایماق ممکندر. له نینغراد شرق موزه سینده کی مثنوی خطائی (۲) آدلی کوزه ل ال یازماسی بر اثره درج ایدیلن بر نیچه غزلی منشاء و اصلینی، اسم و نسلینی صریح و آیدین بر صورتده یلمه دیکمز بو شاعرک شعر و صنعتی حقیقده بزه اولدوقجا قوتلی بر فکر ویره ییلیر. (۳).

افاده و اسلویندان «style» آذربایجانلی لغی آشکار اولان بو شاعر حقیقده بورادا اله موجود عثمانلی تذکره لرینک هیچ بر معلومات ویرمه یشلرینه باقیلیر سا تورکیا یا کیچمه مش اولدیغی آکلاشیلیر:

(۱) «ده نامه»، شاه اسماعیل (خطائی) نك تصوفانه یازیلش بر مثنویسیدر.

(۲) «مثنوی خطائی»، شرق موزه سی، له نینغراد، ۱۹۷۲-یز.

(۳) یالکر خطائی اوغوللاریندان (سام میرزا) نك تذکره سینده:

«مولانا کشوری از رودبار قروین است و خط نستعلیق را طوری می نویسد و شعر بسیار گفته بهترین اشعارش این مطلع است:

بنو چهار دخت آفت خزان میرساد

غبار غم بنوای سرو نوجوان میرساد»

تحفه سامی صحیفه ۱۹۲

قیدیه تصادق ایدیرز که سام میرزا نك تورکجه شعرلریندن بحث ایشمه سینیه رغماً بو (کشوری) نك بالذات بحث ایتدیکمز ذات اولدیغنا حکم ایلمک ایستیرز. چونکه او زمانلاردا تورکجه دن بحث ایشمه ک بر نوع معرفت ساییلیردی. نیجه که سام میرزا باباسی (خطائی) نك تورکجه شعری اولدیغدان بحث ایشمه یز.

یاد ایچر اغیاریله می شاد و خنده ان هر کیجه
 قالمیش من یارسز بریان کزبان هر کیجه
 کاشکی کلسه اجل کیم قورتلیدم بر یونی
 نیجه بر کویدورسون این داغ هجران هر کیجه
 کوکسم اولمیش پاره پارم لاله تک بغرم کباب
 سن سز ای کل غنچه تک کونکلم یودر قان هر کیجه
 شمع رخسارنکی تا کوردی یوزنکدن اوتتب (۱)
 کوکدن یره انر خورشید تابان هر کیجه
 کرسچنک فکرنده اولسه مسکین (کشوری)
 سکسنور کویا کیرر قویننه ایلان هر کیجه (۲)

(کشوری) نڭ بو عدرین و یوزنکدن کلن سمعی بزه اونڭ هیجانلی و ربابی بر
 شاعر اولدیغنی، فکر و محاکمه‌دن چوق حسی ایله یازان حساس بر آدام ایله قارشیدا
 شدیغمزی کوستریر. یازیلا ریندا فضولیانه بر آنین، عاشقانه بر سیزلایش، حسلرینده
 بر قیورانش سزلییر. انسان اونڭ اقاده سیله فضولینک او یانیق، او حزین، او یتیره ک
 سسی آراسیندا بر یاقینلق، بر تانیشلق کورود. بو شاعرك ترجمه حالتی ایده
 میلسه یدیک، بو مهم عقده نی (باغ) چوزمک ممکن اولوردی. دیللیری حتا ذهنیتلری ایله
 چوق آسانجا آکلاشان بو ایکی شاعرك عین عصرک اولادی اولدیغی آکلاشیلیر سادا،
 هانسی نڭ اول، هانسی نڭ سوکرا اولدیغنی کسیدیرمک بر آرزیتین در :

سندین آیرو یوز غم و درد و ملامتدر منکا
 نه خوشم نه ناخوشم ییلمن نه حلالتر منکا
 هجرمه قاتلان دینجه تیغ چک اولدر منی
 حق رضاسی چونکه بو عین عدالتدر منکا
 ملک هستی ایچره نه حاصل منکا بازار کرم
 ایمدی کیم کوه عدم ساری جوالتر منکا
 عشق دین کچ دیر منکا ادر اکسیر زاهد ولی
 آنی ییلمز کم بو ترغیب جهالتدر منکا

(۱) اوتانیب.

(۲) «مشوی خطائی»، شرق موزه سی، له یتیراد، ۲۹۷.

یار کوتلدرمش نشان کیم (کشوری) تی اولدرنک (۱)
خوش دلم کیم اول نشان استمالتدر منکا (۲)

غزلینی (کشوری) مخلصینا قدر او قورکن انسان فضولیدن بر پارچا او قودیفنی ظر
ایدهر.

کلمه لرك سه چيلمه و ايشله ديلمه سندن جمله لرك قورولوشينا؛ وزنك آهنگيندر
فكر و حسلرك آهنگينه قدر فضوليانه بر ادا کوستره ن (کشوری) اسکی سقلاستیک
ادیات ایچینده بسله نوب بویون شاعر لرك اك صمیمی واک حسی لرننددر.

(کشوری) نك اسکی صنعت تلقیسی تاثیر آلتیندا یازدیفنی یازیلاری یوقدر
دعاسیندا بولونامازلار؛ فضولی کبی داهی بر عاشق شاعر یله نوزینی او بلادان
سییرامامشدر. البته عصرینك تصنع، تکلف، حتا تصلف کبی عنعنوی قیدلرینه ایستمر
ایستهمز بوتون ویرمچکی، کوره نه کدن، تنظیر و تهلیددن قورتولامایاجاغی طبیعیدر
(کشوری) قلاسیق بر شاعر در. بوتون تورک قلاسیقلری کبی اودا شرق صنعتینك
نولمز استادلاری حساب اولونان حافظلری، نظامیلری، خاقانیلری، فردوسی لری.
تقید ایدمچکدر.

بونی نوزی ایچون بر کنه، بر خطا سایماق ممکن دکلددر. او یاشادیفنی اجتماعی
محیطك عنعنوی خطایی، مفکوره وی کنه ایددر. لاکن :

سندن آیرو یوز غم و دردو ملامتدر منکا
نه خوشم نه ناخوشم ییلمن نه حاللندر منکا

یتتی کبی ساده، لاکن صمیمی بر حالت روحیه نی آیدین صورتده کوستون یتلریله
(کشوری) بر چوق (سوز اُلمسی) (۳) قلاسیقلردن نوزی آسانجا آیرماقدا و مستش
بر موقع آلماقدادر:

سندن آیرولکم کویا که قدیر اولمادی
یوخسا جان ویرمکده منده هیچ قصیر اولمادی
یار اولب اغیار ایله وار موجب بدنام لیق
نیجه کیم قیلدم نصیحت یاره تدیر اولمادی

(۱) اولدرنک.

(۲) «مثنوی خطائی» شرق موزه سی، لهینفراده ۲۹۷.

(۳) چوق سوز ییلن.

۵۶
کتابخانه حسین جاوید
آذربایجان ۱۳۰۲

۱۲۹۵

کتابخانه حسین جاویدراد
آذر بایجان - ۱۳۰۲ تبریز

بیر ایکی سوز.

آذربایجان ادبیاتینک بو آنه قادار تدقیق ایدیه‌ره‌ک مضبوط و منتظم بیر اثر حالینده طوبلانونب نشر ایدیه‌مه‌میش اولماسی مملکت معارفی ایچین بر بویوک نقصان ایدی. بو نقصانینک تلافیسی ایچین خصوصی صورتده چالیشان بعضی مراقلی متخصصلارینک وجودی هر کسه بویوک بیر امید ویریوردی. بو مراقیلاردان بیریده آذربایجانینک آسکی معلماریندهن اولان فریدون بک کوچرلی ایدی. همهن بوتون آذربایجان ضاییلاری و خلقی فریدون بکینک آذربایجان ادبیاتی ماته‌ریاللاریله اوغراشدیغنی، بونلاری طوبلایاراق خلقینک استفاده‌سینه الوبریشلی بیر اثر وجوده که‌تیرمه‌که چالیشدیغنی ییلوردی. ییللرچا غیرتدهن، اوزون و نهایتسز محابره‌لردهن صوگرا کوچرلی میدان بیر اثر که‌تیرمیشدی.

آذربایجان خلق معارف قومیسره‌لیگی معارفینک ترقیسینه و گنجلیکینک استفاده‌سینه، ادبیات تاریخینک اساسینه خدمت ایدمه‌جه‌ک اولان بو مه‌تاریاللاری آلاراق نشر ایتمه‌کی لازم ییلدی.

اثر شبهه یوق که علمی و تخنیقی بیر ادبیات تاریخی اولاراق یازیلیمیش ده‌کیلدی؛ آنجاق بیر ماته‌ریال سلسله‌سی ماهیتنده بولونویوردی؛ بناء علیه بونی تدقیق ایدمه‌ره‌ک مندرجاتک قیمت و اهمیتینی تعیین ایچین بر قومیسئون تشکیلینی ده موافق کورموشدی.

اثرده بوگونینک حیاتی واراقیله اویوشام‌ایاجاق بیر چوق جهتلر موجود ایدی. بونلاری حذف ایدمه‌ره‌ک نشر ایتمه‌کی ایسته‌مه‌یه‌ن خلق معارف قومیسارلیغنی ساده‌جه نقصانلارینی و حقیقی علمه، حقیقی مدنیه اوزاق و یابانجی اولان قناعتلرینی و نقطه‌نظرلارینی دلائیله اثبات ایدمه‌ره‌ک خلقینک استفاده‌سی نوگونه قوبماغی داها موافق بولدی.

اثری تدقیق ایدن هیأتیک قرارینی ده بو مقدمه ده گوسته رمکی مناسب گوردی. مذکور قرار بالخاصه شو بیر قاچ ماده ايله خلاصه ایديله یلیر:

» 1 - اثر عمومیت اعتباريله علمی بیر ماهیتی حائز ده گیلدر.

2 - ترتیبی معین بیر سیستمه تابع طوتولما یشدر.

3 - اثرارک تحلیل و تنقید ایديله رهک قیمت ادیه و بدیهه لری گوسته ريله یوب ثره تحویل ایديله کله اکتفا اولونموشدور.

4 - ترجمه حاللر قسماً ناقص، قسماً مطلق و یا گلیش، بیر قسمی ده

هیچ یوقدور.

5 - اثر؛ مؤلفینک دلی اعتباريله یکنسق ده گیلدر.

6 - دین، دیل، و صنعت حقیندا کی قناعت و مطالعه لار اُسکی،

چوروک، اساسیز و ثلودور.

ایشته بو اساسی ماده لار آگلاشیلدیقدان سوگرا فریدون بک گوچرلینک وجوده گه تیردیگی بو اثره علمی و تحقیقی بیر آذربایجان ادبیاتی تاریخی نظریله ده گیل، بلکه بو طرزده ايله ریده یازیلماق بیر ادبیات تاریخنه حلضرلانمیش ماته ریال نظریله باقماق ضرور یدر. مؤلف اثرینک مقدمه سینده ادبیاتی تقسیم، دلی تعریف و منشی حقینده مطالعه سینی سویله رکن هر شیئی دین گوزلو گيله گورمه گه چالیشماق اثرینی علمی ماهیتدن اوزاقلاشدیرییور و چوق بسیط، چوق ابتدائی، چوق یا گلیش و قیمتسز نظریه لره طرفدار گورونوبور. بو بیرنجی مدنیت عصرینده گوچرلینک شو: «... بو حال اوگا دلالت ایدیر که مذکور قوم و طائفه لار اول بنادن جوهرسز و ماده سیز خلق اولونوبدر. خلقتدن اونلاریک خمیره لرینده استعداد و قابلیت مایه سی قوبولما یوبدر بو قسم قبیله و طایفه لر مین ایللرجه بر حالت اوزره یاشایورلار و بونلاریک دیل لرینده اصلا بر ترقی اثری مشاهده اولنمایور. بونلاریک حیاتیله ماتی آراسینده بر فرق یوقدور هر ابکی حالتلرینده بی نوع بشره بونلاردان بر خیر و صلاح یتوشمز». اعتقادی کیبی سخیف و دلیسین سوزلره طرفدار اولماق آدام بولماق ممکن ده گیلدر. تعلیم و تربیه نیک قیمتینی، حاضرکی مدنیته معارف ساحه سینده کی تأثیرینی قطعاً انکار ایدن هر ایلیگی گوزی قابالی گو کده ن، الپدن بکله یه ن بو

دېله نجي قناعتی بو عصرده چوقدان ئولموشدور. بیرمینجی غصرده انسان کندینیک اللهدر. عقلمندان، ذکاسیندان، سعیندهن باشقا پیغمبر تانیماز. هر ترقیسینی، هر تکاملینی، هر سعادتی قافاسینیک و قولینیک غیرت و همتدهن بکلهر. دیلرینی دینلرینه اسیر ایدهن، بالانجی معبودلردن یاردیم بکله بهن غافلدر که مدنیتده، فضیلتده، صنعت و معرفتده اڭ گریده قالمیشلار و بو گناهی. بو جنایتی ده وجودی اولمایان موهوم مخلوقلار عطف ایدمرک تسای آرامیشلاردور. دیلری و ادبیاتلاری اڭ بو کسهک درجه لری بولان انسان زمره لرینک ایلک آنالاری ده بوگونکو وحشیار کیبی، ایلک زمانلاردا اوت اوتلابوب قووقلارده باشابورلاردی. بوگون تریه و تعلیم کوردن وحشیلرده مدنیتک اڭ بو کسهک درجه لرینه چقاریابورلار. اڭ اینجه صنعتارده مدیلر درجه سینده موفقیت گوسته ریبیلوزلار. مؤلف؛ مقدمه نیک مطالعه سیندان ده آڭلاشیلاجغی اوزره؛ مطالعه لاریندا تضادلار، تناقضلار دوشوبور. بوده اوقودوغی مختلف مقاله لریک تأثیرینه قاییلاراق درحال مطالعه بیانه قالماسیندان، کندی قناعتینی ده گیل مقاله صاحب لرینک قناعتلرینی مدافعه ایتمه سیندن ایلری گلیبور که بوده اثری قیمتدهن دوشورمکدهر.

یرده عرب و فارس دیل لرینک تورک دیلینه قاریشماسینی موافق بولاراق مدافعه ایدیور، دیگر بر یرده تورک دیلی طرفدارلاریله برابر عرب و فارسینک علیهنده بولونویور. نهایت فارس دیلی و ادبیاتینک قیمت و فضیلتیندن بحث ایدمرک آذربایجان دیلینک و ادبیاتینک قیمت آنجاق فارس ادبیاتینی تقلید و فارس دیلی امتزاجیندان ایلری گلدیگنی سویله یور: «بیله که بزیم آذربایجان شعراسینک اثرلرینده گورینن عالی فکرلر، گوزل حسلر، اوجه متالار نازیک و لطیف مطالبلر، حکمت آمیز نصیحتلر و هم چنین دوستلقده صداقت و دیانت، هر بر ایشده مروت و عدالت و انسانی زینتله ندرن سائر اوصاف حمیده نر دیمک اولور که تماماً فلرس ادبیاتک برکتندور...» کیبی مدافعه سی مشکل ادعالاردا بولونویور.

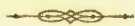
حاصلی مؤلف اثرینی قطعی بیر قناعت ادبیه و علمیه ایله میدانه که تیرمیش ده گیلدر. التقاطی eclectic بیر قناعتی واردور.

بوندان باشقا اثرينه ادخال ايتديكى نوائي لر، نايى ار كىيى شاعرلرنيك
اثرلاره علاقه لارى موجود ايسه ده اصل آذربايجان شاعرلرينيك ائك مهمنه
تخصيص اولونان يردن ايكي كره فضله بير طوتمالارى ده اثرى ضعيفلاتماقدادر.
شاعرلرنيك ئوز اثرلرينه گلينجه، تاريخى بير ماتهريال اولماق و اوزمانكي
قناعت، ذوق، صنعت حقينده صحيح بيرره وثيقه تشكيل ايتمهك اعتباريله حائز
اولدوقلارى اهميتى نظرده طوتدوغوميزدان، دوغرو، يا گليش، ئوز فكلرارى
هر نه ايسه ئويلهجه بيراقماغي علميك حيثيته بر حرمت عد ايتدك.
فقط بو خصوصدا مؤلفيك مطالعه و قناعتلرني هر وجهله تقيده لايق
گوردوك.

تورك خقلارنيك ادبياتي اوزه رينده دهرين و اطرافلى تاثير بيراقميش
اولان تصوفيك ماهيتى حنيندا ايضاحات ويريلمه ديكي كىيى بوگون ياشاماقدادر
اولدوغوميز حيات ايله اويوشماياجاغي ده سويله نمه يور حتى چوق يه رده او
فكلره شريك اولدوغى گورولويور.

بوگونيك اقتصادى و حياتى ياشايشيله گچميش عصرلارنيك تئبل ومتوكل
حياتى آراسيندا جانلى فرقى گوسته ره يلمه كذهن چوق اوزاقدير.
بير كره داها تكرر ايدهر يز كه اثر آنجاق بير ماتهريال ماهيتنى حائزدر.
خطاسى و ضوايله ضبط و نشر ايديشهز آنجاق گچميش عصرلارنيك ئولو
فكلرى، ئولو قناعتلىرى، ئولو فلسفه لرينه جانلى بيرره وثيقه تشكيل ايتديكلرى
اسكى ادبى تاريخمىزنيك. آثار عتيقه قىيلىندهن بيرره آنموذجى بولوندوقلاريندادر.
بوگونيك جانلى تربيه سيني، بوگونيك حياتى تحصيلنى آلان گيجلرئىمىزنيك
بو اثرى اوقوز كه ن آلاجاقلارى معلومات آنجاق بير موزه معلوماتى اولاجاقدور.

آذربايجان

فریدون بك کوچەرلىنىڭ مختصر ترجمە ھالى *

1863 - 1920

1863 نجى يىلدە شوشادە دوغۇش فریدون بك کوچەرلى قارا باغك اورتا بىكلەرىندىن صايىلان احمد بىكىڭ اوغلى دور. آتاسى عصرىنىڭ اوغلى، فارس ادبىياتى تائىرىلە بويۇمش تورك دىلتى و ادبىياتى تائىماز و بەكەنمەز بىر آدام ايدى و اوغلى فریدونى دەخى بويلە يەتیشدېرمەك ايستەردى. اونا گوردە 1872 نجى تارىخىدە مىرزە كرىم منشى زادەنىڭ مەكتىبىدە 3 يىل قرآن ، كلستان ، بوستان و لىلى مجنون (تور كچە) او قوموشدور. 1875 دە احمد بك باشقا قارا باغ بىكلەرى كىيى روس دىلنىڭ شىخى قائىدەلەرنى دوشونەرەك اوغلوڭنى روسچە تەخسىلە قويماق ايستەمىش. او سىبىلدە فریدونا خزىنە مامورلەرىندىن بر ارمنى ياننىدا روسجا و حساب او قوموش ايدى. روس مەكتىبىدە 3-4 يىل او قودىقدان سوگرا 1879 نجى يىلدە مشهور چەرنىايە فسكىنىڭ قافقاسىيا شەرلەرىندىن غورى سەمىنارىيەسە مەلمەر توپلادىغى زمان فریدون بىكى دە او سىزايە آلمىشىدى. آلتى يىل سوگرا ايرەوان كىمنازىيانا شرىعت و تورك دىلى مەلمى اولاراق تەيىن ايدىلمىشىدى. بورادا بولونار كەن فریدون بك تور كچەبى ئوگرەنمەكە آرتىق دەرمەجە دەقت ايتمىشىدى. بوقادار امك صرفە رغماً فریدون بك نە اىنكە فارسجا بى بىلكە تور كچەبى بويلە كمالنچە اوگرەنە بىلمەدىگىنى قىد ايتمەك لازىمىز. ئىبىرلەرىنىڭ چوغىسىندە كرك فارس و كركسە روس لسانلارنىڭ تائىرى كورولمە كدە در. روس يازىلارلە تور كچە مقياسە ايدىلسە مرامنىڭ روسجا افادەسى تور كچەدن داھا سلىس داھا مەيىن اولدىشى كورولە بىلەر. بو جەتتى ئوزى دخى دويدىغى ايچىن دائىم تورك ادبىياتى ايلە مشغول اولمش و تەيىجە دە

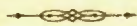
(* فریدون کوچەرلىنىڭ ف. آغايف واسطەسىلە مفصل ترجمە ھالى طرفىزدىن حاضر ايدىلمىشىدى. فقط عجلە چىقارماسى لازىم كەلەن اشيۇ طەبىئەدە بىرلەشدىرىلمەسى بر چوق تەخنىكى اىنكەلەر بولامىسە امكان خارچىدە ايدى. اونا بنا بو دفعە بويلە بىر تلخىس ايلە اكثفا ايدىلدى .

عصرىنىڭ اديلهرى طرفىدىن مەندىر يازىچىلار كېيىنكى تەسىرلەر كورمىشىدىر. 1896 نجى يىلدىن غورى سىمىنارىيىسىدە شەرىت و تورىك دىلى مەلىمى اولان كوچەرىلى مەلىمەلەرىلە سوكى درجە مەربان اولدىغى جەتلە قاققاسىيە داغىلەش كىچ مەلىمەلەر طرفىدىن درىن حەرىتلەرە مەظەر اولموشىدى. بونىڭ دولايىسىلەدە 35 يىل مەلىمەلىك ايدىن كوچەرىلى كركەسە حەسىن افەندى غايبوفنىڭ مەجموعەسىنىدىن استفادە ايتەلىك *) كركەسەدە كىچ مەلىمەلەرىك ادبىيات توپلامادە كوستەردىكى غەرىت سايەسىدە ايكى بوبوك جەلدىن غەرىت اولان ايشىو آذربايجان ادبىياتى مەتەرىيالىنى وجودە كەتۈرەيلىدى.

هەلە مەتەرىيال توپلاماقدە ايكىن خىيالىلەرىك نەزەر دىقنىنى جەلپ ايتەلىك مەقسەدىلە 1903 نجى يىلدە روسىجا اولاراق يازدىغى آذربايجان ادبىياتى آدلى كىتابچەلى نەشر ايتىدى. بو سۈرەتلە ئوز مەقسەدىنە چاتماغا داھا كەشىش بىر آدەم آتەش اولدى. او زامانكى خىيالىلەرىمىزنىڭ مەم بىر قەسمى اولان تورىك مەلىمەلەرىنىڭ مەد تەربىيەسى سايىلان غورى سەمىنارىيىسىدە اوتورموش فرىدونىك بىر مەلىم اولماق حەسىلە كىچ مەلىمەلەرە، بىر چوق ادەب و شەئەرلەرە ئاثير نەفۇز ايتەمدىن كىرى دورمايوردى و يازىچىلارنىڭ استانبول شىۋەسىنە ھۈسكەر اولدوقلارىدىن ھىچدە خوشلانمايوردى. روس ادبىياتىدىن ايسە تەرجىمە ايتەلىكى سەۋەردى و لەرموتوف قالىسوف، تولستوىلارنىڭ بەئز پارچالارىنى سەندە دىل ايلە تەرجىمە ايتەشدر. 1907 نجى يىلدە شەيخ الاسلاملىق مەنەبەنە چاغىرىلان كوچەرىلى بوتون آلدەغى مەكتۇبلار راغما بو وظيفەدىن مەتەن ايتىدى، و غەمىرىنىڭ آخىرىنە قادار مەلىم اولاراق قالدى. بويە بىر رىياضت پەرو مەلىمىڭ چالەشمەسىنىدىن بىزە ايكى اساسلى فائىدە قالدى: اولارنىڭ بىرى قازاق دارالمەلىمىنى، ايكىنجىسى ايشىو آذربايجان ادبىياتى مەتەرىيالى.

آذەرنەشر .

*) كەندىسىنىڭ غەترافى مەندەمەسىنىدىن كورۈلە كەدەدىر. حەسىن افەندى غايبوف زاقاقاسىيە مەقتەبىسى اولدىغى زامان فرىدونىك كوچەرىلى ھەلە كىچ ايدى. حەسىن افەندى ايسە كوچەرىلى كىيىمى ادبىيات مەراقىلىسى اولدىغى جەتلە قاضى ھەر واسطەسىلە ايشەلەنەلەش مەتەرىيال شەكىلدە آذربايجان شەئەرلىرىنىڭ ھەلە كىچىن ئىزلىرىنى 4 جەلدىن غەبارت بىر مەجموعەدە توپلامش اولدىغى نەزەرمە يەتەشدى .

مؤلفى طرفىدىن بىرنچە سۆز.

1903 نىجى يىلىدە «آذربايجان تىركلرىنىڭ ادبىياتى» غىنائىدە روس دىئاندىمىز بىر كىتابچە تىرتىپ ايدىروب چاپە وىرمىشدىك. ارباب قام بىزم بو ضعيف اثرىمىزە لطف نظرىلە باخوب، اونىڭ ائشارىنە ھىمت و رعایت گوستىرمىكلە يىلە بىزدىن ختواھىشمىد اولدىلار كە مذكور كىتابچەنىڭ مائىنە بىسط وىروب اوز آنا دىلەمىزدە مىلى ادبىياتىمىزە دابر بىر كىتاب تىرتىپ قىيلاق تايىنىكە بىزم آذربايجان شعرا و ادبامىزنىڭ اشعار و آئارى و اوزلىرىنىڭ نام و نشانلارى اونودولوب ابناى وطنىڭ خاطرلىرىدىن بالىمىز چىقماسون. معارف پرور ادبىلرىمىزنىڭ بو گوزل آرزو و تمنالىرىنى صددىندە اولدىغىمىز فىكر و مرامە موافق گوروب اولوقتىن ايمىدى بەدىك مذكور اثرى انجامة تىورمىك اىچون لازم اولان معلوماتى جىمع ايتىمىكە مشغول اولدىق.

اگرچە سىمى و مقدارىنچە احوالات جىمع ايدە يىلمەدىك، چونكى شعرا بو ادبامىزنىڭ اوز عصرلىرىندە قىر و قىمتلىرى يىلىنمەدىگىنىدىن اثرلىرى و خصوصاً ترجمە حاللىرى - يەنى ھانسى زمان و مكاندى نە نوعى ياشايوب زىندكانلىق ايتىمىكلرى ايتوب باتوبدر و بو حالدى بىر كىسە معلوم دىگىل. اونلاردىن بعضىلىرىنىڭ آنجاق بىر آدى و شعراىرىدىن بىرنچە ادبىيات و غزىيات قالوبدر، اونلار ايلە شاعرنىڭ رىمە كمالىتى و طبع شعرىيەسىنى تحقيق و تىمىز ايتىمىك ممكىن دىگىل، اما بونىكىلە يىلە بعض معارف پرور شىخىلارنىڭ ھىمت و معاوتىلە خىلى معلومات يىغوب و اونلارى زېرەلىوب آشاقىدە ذكر اولونان قاعدە اوزىرە تىرتىپ قىلوب محترم اوخوجىلەرە تىقدىم ايدىرىك و اونلاردىن عاجزانە توقع ايلپورك كە بىزم بو اثرنىڭ مطالەسىنە شىروع ايتدىكىدە اونىڭ قصورىنى، كە اونلاردىن خالى دىگىل، غفوىورسونلار. وارىن وىرن اوتانماز. المزدىن كىلن آنجاق بو اولدى.

اشخاصىگە زحمت چىكوب بىك احوالات جمع ايدوبلار بونىمە يوك قىت
قويوبلار و مىلى شاعرلاريمىزك احياسى ايچون ھەت صرف ايدوبلار.

ادبا و شعراىمىزك ترجمە خاللىرىنە و اثرلرىنە شروع ايتىمىكەن اقدم ادبيات
بارەسندە فى ايجملە معلومات و ىرىمكى لازم كوردىك. و بو كىتابى يازماقەدە مرحوم
حاجى لطفلى بىك ابن خاقان «آذرى» تخلصك «آتشكەدە» نام كىتابىدە دوتىنى
قاعدە و روش ايتخاب ايتدىك، يعنى آذربايجان دە اولان ھەر ىر بلاد و ديارك
شعرا و ادباسى حقندە آيرى - آيرى معلومات و ىرىمكى مناسب بىلدىك.
ولى مرحوم حاجى لطفلى بىك كىتابىلە بىزىم مجموعەنىك آراسىدە تفاوت چوخدر.
بىلە كە مرحوم «آذرى» آتشكەدەسندە ھەر ىر شاعرك ترجمە جالئە دائر

مختصر احوال يازوب اثرلرىدن آزاجق و ىرى بىرىنە مناسىتى اولمان يا
نمونەلر كوستىرىر. اما بىز مەكەن اولدىنى قىردە مشهور شعرا و ادباىمىزك ھەم
ترجمە خاللىرىنە و ھەم آثار قلمىلەلرىنە دائر اطرافلى معلومات و ىرىمىشك،
مذكور اثرلر ك حقندە اوز دأى و تصوراتىمىزى يازوب توصيف ويا تنقىدە
لايق اولان مقام و نقطەلرى شرح و بيان ايتىمىشك.

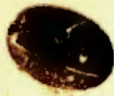
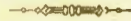
ھەر ىر شاعر ك مىسالىكى، اسلوب كلامى و اوز عصر و زمانەسىنىك تقاضاسىنچە
نە نوعى اثرلر وجودە كئوردىكىنى و اونلار ك جماعتىمىزە حسن تأثيرىنى، خىر
ويا ضررىنى بقدر قوۋ آچوب كوستىرمىشك.

ولى آذربايجانك ايران دولتە متعلق حصەسىدە ياكى چىقىشىدە كى ويا حال
حياتىدە اولان شعرا و عرفاسى حقندە چىندان اھمىتلىق و سىغىلىق معلومات
و ىرە بىلمەدىك. بوسىبە كە اونلار ك بارەسندە بىزە احوالات جمع ايدوب كوندىرن
آدملىر تاپىلمادى.

بىلە كە مىرزا محمد باقر خلىلى جىللىرىنىك بارەسندە نە قدر جىستىجو
ايتىدىكىسەدە بىر سىرىخ و دوغرى احوال تحصيل ايدە بىلمەدىك.

ھايىلە دلسوز، عاجىز، ديوانى راجى، دخىل و غىرىلرى، خصوصىدە قدر
كفافىچە معلومات كىب ايتىمىك مع التاسف مىسر اولمادى. بو مجموعە اون ايللىك
زحمت و تلاشىمىز ك ئىرىدر كە نچە وقتىدن بىرى توز باسە - باسە ياتوب

قالمشدى. بونده مى و سيوكلى شاعرلرىمىزنىڭ عزيز و محترم اديبلىرىمىزنىڭ
 ترجمه حاللىرى و برگزیده اثرلىرى ذكر اولنوبدر.
 بو نىزم ايچون عزيز و مبارك بر كتابدر اوڭا بناء لازم ايدىكه او لياقتلو
 طرزده و گوزل صورتده طبع اولونا ايدى. ولى مادى جەتتجه بزده او قدر
 باجارق و توانا بوخ ايدىكه بو ايشه اقدام ايدە يله ايدىك بر حينده كى مجموعه
 زياده بيوك و ضخيم حالده باشه گلوبدر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری

پیرینجی جلد پیرینجی حصه ده صرا ایله گلن شاعر لر .

87	XIV - ملا میرزه شیروانی	1 - مقدمه
	XV - ملا محمد بن ملا نجف علی	2 - ادبیاتہ دائر مملوہات
87	باد کوبہئی	3 - فضولی
87	XVI - حاجی محمد چابی علیجلئی	4 - یوسف نابی
88	XVII - هست علی شیرنوابی	5 - علی شیرنوابی
92	11 - قراباغ - شوشی شہری	6 - گنجہ
97	12 - ملا پناہ واقف	7 - ابوالعلی گنجہوی
138	13 - ملا ولی ودادی	8 - نظامی
170	14 - فتحعلی خان «مشری»	9 - شیروان و شماخی
172	15 - ابوالفتح «طوطی»	10 - خاقانی
175	16 - قوسی	I - شیخ ابو عبداللہ علی بن محمد
188	17 - آقا مسیح شیروانی	82 - باد کوبہئی
196	18 - نشاط شیروانی	82 - II - محسنی گنجہوی
201	19 - آقا حسین «عارف»	82 - III - فلکی شیروانی
204	20 - عاجز	83 - IV - عزالدین شیروانی
226	21 - عاشق کلیری قراجہ اوغلی داغلی	83 - V - مجیرالدین بیلکانی
228	22 - ثابت شقاقی	VI - حسین ابن علی سید ذوالفقار
230	23 - رافعی	83 - شیروانی
	24 - عبدالرحمن آقا دلہاز اوغلی	84 - VII - ابوسعید ابدال باد کوبہئی
232	«شاعر»	85 - VIII - سیدیجی باد کوبہئی
240	25 - مصطفی آقا «عارف»	85 - IX - شیخ ملا یوسف عسکری
249	26 - کاظم آقا «سالك»	85 - X - بدر شیروانی
	27 - میرزا محمد غائب اوغلی	86 - XI - عبدالرشید ثانی باد کوبہئی
275	«فدائی»	86 - XII - کمالالدین مسعود شیروانی
		87 - XIII - مصاحب گنجہوی

باشلانغىچ

ارباب دانش و كماله مېلومدر كه هر بر ملتك شان و عظمتنه، ترقى و سعادتنه باعث اولان سېلردن بريسېده اونك ادبياتيدر. ادبيات ملتك آيينه حقيقت نماسيدر كه اونك مادى و مېنوى ترقىسىنى و استقبالى ايجون نجات و سعادت بوللارېنى عيىله گوسترېر. ادېب فاضل و شاعر قابل ملتك معارف خادملرېدر. ملتى حق و صوابه ارشاد ايدن، شهرت و حرمته يتيرمن اولردر. اوز آثار و اشعارى ايله اولر ملتك جسمنه شفا، روخنه صفا، فكرينه جلى، عقلنه و تمامى مېنوى و روحانى قوه لرېنه بال و پر وېروب اوجا مقامه قالدېرلر. شېخ سمدى نك عصرنده اونك حكمت آميز اثرلرى سايه سنده شيراز اهلى فلسكه ناز ايدېردى: نجه كه شاعر دېمشدر:

«شېخ سمدى كه تادمزد ز شيراز رسيد شيرازيانرا برفلك ناز.»

حال حاضرده آوروپا قطعه سنده اك مقتدر و معظم دولت ملتلك ادبيات و مطبوعاتى آرتق درجه ده ترقى ايتمشدر. انگليس، فرانسه آلمان و روس دولتلر نيك ادبياتى كوندن گونه ترقى و شهرت كسب ايتمكده در. بو ملتلك ايجينده وقت بوقت ظهور ايدن ومدنيت عالمنه حسن خدمتار گوسترن، علوم متنوعيه و فنون مختلفه يه وسعت و قوت وېرمن علما و حكما، ادبا و شعرا مشهور جهاندر.

بونك عكسى اولارق ضعف و عجز حالنده ياشايان، جهالت ايجره عمر كيجورن ملل و اقوامك ادبياتلارى دخى اوز حال و شانلرېنه موافقدر. نه قدر بر قوم و طايفه علمسز و معرفتسز اولسه بر او قدر اونك ادبياتى ضعيف و بى مضمون اولاجقدر. حتى چوخ طايفه لار واردركه وحشيانه زندگانلق ايدوب ادبيات نه اولديغنى ييلمز لر بونلك علوم و معارفدن بالمره خبرلرى اولماز. بونلر دنيا بوزنده چوخ مدت باشامايوب پوچ و ضايع

اولورلر و يا اينكه اوزكه بر مقتدر و مدني ملتلك تحت تصرف و نفوذينه دوشوب مرور اياميله اوز عادات و آينلريني ايتروب و آنا ديللريني اونودوب اونلر ايله قاينانوب قاريشورلر و بالكليله اوز ملتيريني ايتيرلر. پس ترقى و سعادت فكرينده اولان و ابدى زندگانلق آرزوسنه دوشن قوم و ملت گر كدر اك اول اوز آنا ديلنيك و سعت و قوت تاپماقنه سعى و همت گوسترسون و ادبيات مليه سنى آثار نفيسه و تصنيفات ممدوحه ايله زنكىلشديرسين.

ادبيات ايكي قسم در. بير قسمى آغزده سويله نن نقل حكايترلر دن، جور به جور ملي نغمه لردن، عاشق سوزلريندن، مثل لردن، تاپماقنه لردن، يا گالتماجلردن، آغوجى سوزلريندن، بياني لردن عبارتدر. بو قسم ادبياته - ادبيات لسانى و يا افواهى و يا خود ايل ادبياتى ديلور. ايكينجى قسم ادبيات ادبا و شعرا نك، علما و حكيمانك آثار قلميه لردن وجوده گلن تحريرات و تصنيفات دن عبارتدر كه بونلر خواه شر ايله يازيلمش اولسون، خواه نظميله، خواه علوم و فنونه دائر اولسون و خواه اخلاق و اطوار دن، شعرو غزليات دن بحث ايله سين. هر ايكي قسم ادبياتك بنورده سى و تكيه گاهى «سوز» در كه قدرت الهيله انسانك آغزنده خلق اولنوبدر و اونك واسطه سيله انسانك باطنى عالمى معلوم و ظاهر اولور. دقايق معانى اونكله بربريندن تمميز قيلنور و بوندن علاوه ير يوزينده انسانك سائر مخلوقاتيله مابيننده وقوعه گلن معاملاتى و رفتارى و مدارسى شرح و بيان ايلن سوزدر. سوز اولماسه ايدى البته ادبيات دخى اولماز ايدى. بوصورتده انسان ايله حيوانك آراسنده آرتق بر فرقه قالماز ايدى و حال حاضرده مشاهده اولونان ترقى و تمدن دن دخى بر اثر گورونمز ايدى.

«استاد شعرا» ملا محمد بغدادى فضولى سوزك شاتنده يازدينى غزلى بوراده مناسب مقال گوروب عينيله كتوريريك:

خالقه آغزك سرنى هر دم قيلور اظهار سوز
بونه سردر كم اولور هر لحظه يوخدن وار سوز
آرتوران سوز قدرينى صدقيه قدرين آرتورير
كم نه مقدار اولسه اهلن ايلر اول مقدار سوز

ویر سوزه احیا که دوتدقجه سنی خواب اجل
ایده هر ساعت سنی اول اویقودن بیدار سوز:
خازن گنجینه اسرار در مردم چکر
رشته اظهاره بیك، بیك گوهر اسرار سوز
برنکار عنبرین خطدر کوگلار آلمان
گوستریر مردم نقاب غییدن رخسار سوز
اولمیان غواص بحر معرفت عارف دگل
کم صدف ترکیب تندر لؤلؤ شهوار سوز
گر چوق ایسترسن فضولی عزتک آزایت سوزی
کم چوق اولماقدن قیلوبدر چوق عزیزی خوار سوزی
فارسک اڭ مشهور و مقتدر شاعری ابوالقاسم فردوسی طوسی سوزک
مدخنده بیوروبدر:

زنیکو سخن به چه اندر جهان برو آفرین از کهان و مهان
اگر به نبودی سخن از خدای نبی کی بدی نزد ما رهنمای
و ایضاً سوزک فضیلتند ابو محمد ابن یوسف شیخ نظامی دیوبدر:
آنچه او هم نواست هم کهن است سخست و درین سخن سخست
ز آفرینش نزد مادر کن هیچ فرزندی خوشتر ز سخن
سختی کانه روی بی عیست خازن گنج خانه غیست
قصه ناشنیده او داند نامه نانوشته او خواند
بگر از هر چه آفرید خدای تاز او جز سخن نماند بجای
یاد گاری کز آدمیزاد است سخست آن دیگر همه باد است
و گنه شیخ نظامی اوز که بر مقامده سوزی تعریف قیلوب آخر کلامده بله بیوروبدر:
صدر نشین تر ز سخن نیست کس دوست این ملک سخن راست بس
حاجی سید عظم شیروانی سوزک باره سنده دیوبدر:
گوهر پاک پربهادر سوز تحفه در که خدادار سوز
زینت بزم مصطفی در سوز ماح شاه هل اتی در سوز

مرحوم صابر سوزك مدخنده ديمشدر:

ای سوز نوله دیرسم سکا خورشید سماوات
سندن آلیور نور ضیایی همه ذرات
بر نور حقیقت سن ایدوب حق سنی نازل
کم بخش ایدم سن کاشن ناسوته فیوضات
که لوحده مسطور قلمدن گهی جاری
که عرشدہ مصباح گهی فرشدہ مشکات
صبح از لیدن یوزک ایتد کده تجلی
محو اولدی جهانی بوره بن پردۀ ظلمات
اولمش بتون ارباب نظر عاشق حسنک
تویر عیون ایلور ارباب کمالات
بر موهیۀ لطف خدا سن که حقیقت
انسانار ایسیر ذاتگیله فخر و مباهات ...
وجدان و دل صابره نشر ایله فیوضیک
تا کم یتہ کوکلندہ ریاحین کمالات!

اما ییلمک گر کدر که هر بر ملت اوز لسانینده استعمال ایدیلدیکی سوزلرک
ایجاد و اختراعی ایچون اوزون عمرلر صرف ایدوبدر. سوزلرک ترکیب
و تصریفی حالدن حاله دگیشریلمه سی و بری بریله جولاشوب بر مطلب
بیان ایتمه سی آنجق مدت متمادیه دن سوگره حصوله گلوبدر. ییله که هر
ایکی قسم ادبیاتک بنا دوتوب نشوونما تابماغی تک- تک کلمه لرک و قسم - قسم
سوزلرک ترکیب و ایجادینه نسبتاً خیلی آسان وجهیله بهمه گلوبدر.

نچه مین ایللر گلوب کیچوبدر اولمصرده ن که بزم اولو بابالاریمز وحشی یانه
قایالار آراسنده و مغاره لر گنجنده سکونت ایدوب داش اسباب آلات
واسطه سیله اوزلری ایچون آزوقه و اطعمه کسب ایدردیلر و مذکور آلاتله
اوزلرینی خطا و بلادن و شر اعدادن محافظت قیلاردیلر. او عصرلرده که اوکا
«داش عصری» دینلر، بزم بابالارک دیلرنده استعمال اولنان سوزلرک عددی
چوخ آز اولوب هر بر شئی و مخلوقی ابتداده اوز صوتیله آدلاندیراردیلر،

و اوز بارماقلاريندن آرتق ساي و حساب ييلمه زديلر. اما مرور اياميله ملل و اقوامك معيشتلري وسعت ورفاقت تاپدقجه، مدنيت و معموريت آرتدقجه اونلرك ديللري دهخي ترقى ايتمگده اولوبدر و بو حالده مدني ملتلك ديللرئنه نچه يوز مين سوزلر تلفظ و استعمال اولنماقدهدر.

مثلا انگليس، ملتينك ديلئنه بر ميليونه كبي مختلف سوزلر ايشلنور ولي بونكله بيله بزم بوترقى عصرمزه كورؤ ارضك، بعض برلرئنه وحشى حالئنه دولانان بر پاره قوم و طايفه لر دهخي واردر كه ديللري چوخ فقير، ركيك و نافصدر. بو حال اوڭا دلالت ايدبر كه مذكور قوم و طايفه لر اول بئادن جوهرسز و ماده سز خلق اولوبدر. خلقئدن اونلرك خميرلرئنه استعداد و قابليت مايه سي قويولموبدر بو قسم قبيله و طايفه لر مين ايللرجه برحالت اوزره ياشايلورلار و بونلارك ديللرئنه اصلا بر ترقى اثرى مشاهده اولونمبور. بونلارك حياتيله مماتى آراسنده بر فرق بوقدر هر ابكى حالتلرئنه بى نوع بشره بونلاردن بر غير و سلاح يتوشمز.

بس هر بر ملتك دانشدني ديل اونك حال و شأنى و امورمعاشده درجه مكنت و قوتى شرح و بيان ايلبور. ملتك دولاناجقى گئيش انديكجه، ضرورى احتياجلرى تحصيل اولوندقجه، ثروت و دولتى شان و شوكتى آرتدقجه اونك ديلي دهخي همان قرار اوزره ترقى و وسعت تاپور و بر مقامه چاتر كه ملت هر نوع فكر و خيالاتى هر قسم حسيات و تصوراتى، اطرافنده گوروب ايشنديكى، مشاهده قيلديقى علامات و احوالاتى و اخلاق-اطواره دئر چوخ نازيك معنالى شرح و بيان ايتمگه قادر اولبور. بوخالده ملت باشليور قسم - قسم نقل و حكايله ر دوزمگه و سينه دن سوزلر و ماهنيلر (نغمه لر) توخومقه. نقللرده حقيقت حاليله خيالات عالمى، دوغرو ايله بالان، ممكن ايله غير ممكن اويله بر مهارت ايله برى بريته جولاشير كه عقل انسان حيرتمه قالير. سينه دن توخونان نغمه لرده ملت اوزينه عارض اولان غم و غصه نى و يا اينكه شادلق و فرحى و فى الجملة اونك قلبنى لبالب ايدن نوع بنوع حسلى اوجا آواز ايله اوخويوب اوز درونى حالتى و باطنى عالمى جمله به اظهار ايدبر و بو منوال سينه سنى اندوه و ملالدن خلاص ايدوب غم ايله شادلقنه غريليريدنه شريك ايلبور.

بونلاردان ماعدا ملت حددن زیاده مثلار، حکمت آمیز سوزلر تاپماجهلر
ایجاد ایدوبدرکه بونلارک واسطه سیله اوز ییلوگنی، تجربه سنی، حکمتی
اظهار ایدیر و هر بر اتفاقده مناسب حال سویامگنی، دنیاده دولانماسنی،
انسانار ایله رفتارینی و سائر مخلوقاتله علاقه سنی آرسوزلی اما درین مضالو
«مفید - مختصر» کلامیله بیان قیلور. مثلاً آتالار تجربه ایله یقین ایدوبلرکه
کیشی هر نه ایش دوتسه - یاخشی یا یمان آخرده اونک نتیجه سنی گوره جکدر. اوگا
گوره دیوبلر:

«هر نه دوغرارسن آشیکا
او چیخار قاشیقینکا»
و یا اینکده:

«هر نه اکرسن - اونی بیچرسن»

هر بر ایشده صبر لازم اولماقنی تجربه ایدوب دیوبدر:

«صبر ایله حلوا بیشر ای قورا سندهن

بسله سن اطلاس اولار توت یاپراقندن.»

«ایکی سوزلی آدمک حقنده دیولوبدر»:

«تازی به دوت دیور - دوشانه قاج.»

اخلاق و اطوار جهتیجه اولادک آتا و آئاسنه و خصوصاً قز اوشاغینک

آئاسینه اوخشامقنی تجربه ایدوب دیوبدر:

«قراغنه باخ - بزنی آل،
آئاسنه باخ قزنی آل»

همچنین آتالار دفعاتیله امتحان ایدوبدرکه عوام و نا انصاف خلق ایله
رفتار ایتمکده بالقوز ملایمت کفایت ایتمز و بیر آز زورده گرك ایشلنسون
اوگا بناء دیولوبدر: «کیش - کیش ایله - دوگوز داریدن چیقماز.» و
هایله ترك دیلنده نیچه مین حکمت آمیز مسئلهلر وارکه تمامیمی تجربه
یوزیله دیولوبدر و اونلاری بوراده یازمق ایله قورتاراماز. نقللرمزده شاهزاده ملک
محمد و یا ملک احمد حق و دوغرو بولنده چالشوب چاندن و باشند کیچوز.
اتهایسز بر بیاناتدن اوتسز - علفسز صحرالردن قطع منازل ایدوب، درین
دره لردن آدلایوب، اوجه داغلاردن و سرت قایالاردن آشوب، قالین وقارانلق
میشه لردن کیچوب قسم - قسم بلا و مصیترلر دوچار اولور، گاه آغ دیو

ایله و گاه اژدهالار ایله جنك و جدال ایدوب آخرده اولنری تلف ایدیر،
 بیله که حق-باطله، دوغرو یالانا غالب گلور و نقللرک چوخی شادلق ایله
 قورتاریر. یار عشقنده بیوک زحمت و مشقتلر چکن شاهزادهیه قرخ کون،
 قرخ کیجه توی اولونور و قلب سویلین نقلنی گواش بوزیله قورتاروب دیور:
 «او یدی یره کیچدی سیزده یون دوره کیچوک!»

حیوانات قسمنه گلد کده اولنردن هر بیرسی بزم نقللرده انسانه منسوب
 اولان بر خاصیتی گوستریر. مثلا چول حیوانلارندن: اصلان رشادت و
 مردانه لکی، آبی قانمازلیقی، قورت احمقلمی، تولکی حیله گرلیکی، دوشان
 قورخاقلیقی، مارال گوزه لکی و هایله. ابو حیوانلرینه گلدیکده بونلارکده
 هر برسنه مخصوص اوز صفتلری وارد: آت اعتباری، ایت وقانی، ایشک
 حماقی، دوه سفاهتی، اوکوز عنادلیقی، اینک عنایتی، قوچ ایگنلکی، کیچی
 حیله بازلیقی، قویون برکی، قوزی یازقلنی، پیشیک اعتبارسزلیقی گوستریر. مشهور
 «سایاجی سوزلرینده» ابو حیوانلاری چوخ گوزل طرزده و صف اولونوبدر.
 بوسوزلرده هامودن آرتق وصف اولان قویوندر، اوگا «تهم» دیوب خطاب
 اولنور. معلوم اولنور که کچمشده بزم بابالاریمیز قویون ساخلار ایمش و
 معاشلری اونک سوتی، اتی و یونی ایله کیچرمیش. «سایاجی» سوزلریندن
 نمونه ایچون بر نیچه سنی بوراده ذکر ایتمگی مناسب گوردیک. (*)

«تهم اوناریش قویون یونی بر قاریش قویون
 «چوبان سندن کوسوبدر سوتی ویر باریش قویون

«تهم او شیشک قویون یونی بر دوشک قویون
 «بولامانی بول ایله بولامانی تیز یتور
 قیریلدی اوشاق قویون...»

کیچی نك وصفنده دیولوبدر:

«تهم او خاللی کیچی ممه سی باللی کیچی
 آیاغی ناللی کیچی اوجه قایا باشنده
 دوتوبدی یاللی کیچی...»

«سایاجی سوزلری» نی وایل ادبیاتنه دائر برجوق معلوماتی اهل قلملرمزدن محترم عینی
 علی بك سلطانوف جمع ایدوب لطف بوزیله بزه بخش ایتمشدر.

ساباچی «سوزلرینده چوبانده اونودولمیوبدر، اونك حقنده دیولوبدر:

«گوكده كزن بولوطلر یورقایدیر چوبانك

«یاستی - یاستی تپه لر یاستقیدیر چوبانك

«یومرو-یومرو قایالار یومروقیدیر چوبانك

«النده کی دكنك قالخانیدیر چوبانك

«یانتده کی بوزكوبك یولداشیدیر چوبانك

«آغزی قارا جاناوار دوشمانیدیر چوبانك...»

بوراده افواهی ادیات باره سینده مطلبه طول تفصیل ویرمکی لازم کورمدیک «بالالار، هدیه» نام مجموعهیه رجوع ایتلمی. بو قسم آغزدن آغزه سویله نن افواهی ادیات هر بر ملتک حال و شاته و اوضاع معیشته مختص اولوب اونك دنیا اوزره نه نوعی یاشاماسنه شهادت ویریر. بعض قوم و طایفه لر افواهی ادیاتدن سوا اوزگه بر آثار علایت ظاهر ایتمیوب اوز نقل و حکایتلری و ملی نغمه لری و مثللری ایله بر مدت دنیاده عمر ایدوب صوگرادن بی نشان بوچ و ضایع اولوب کیدوبلر اما اوقوم و ملتربکه، خلقت و طبیعتارنده قابلیت تخمی و هنرمایه سی واردر امور معیشته غیریلره بصت ایدوبلر-اونلر بر افواهی ادیاتلرینه و آغزلارده سویله نن نقل و حکایه لرینه اکثفا ایتمیوب قلمی ادیاته یعنی فکر و حسارینی قلم ایله یازمه مشغول اولوبلر. افواهی ادیاته نقل و حکایتلری ترتیب ایدن و نغمه لری دوزن معین بر شخص اولمیوب بونلاری یارادان و بوخدان وار ایدن ملت اوزی اولور. بونلر آغزلاره سویلمک ایله عموم خلق آراسنده یایلوب انتشار تاپور و نسلا بعدنسل آتادن اوغوله و اوغولدن نوهیه کیچمکده اولور. قلمی ادیات ایسه باشقه طرز ایله حصوله کلیر: بونده هر بر نقل و حکایه نك مخصوصی کاتبی و منشی سی و هر بر تصنیفک اوز مصنفی و هر بر شعر و غزلک معین شاعری واردر. البته بو قسم اثرلرده ملیت نشانه سی و ملیت رایحه سی چندان مشاهده اولنماز. ولی بر مصنف و شاعر نه قدر اوز ملتیه یاووق اولسه، اونك عادات و خاصیتلری اوزره نشوونما تپسه، ملیت قانی اونك دامارلارینده نهقادر آرتیق جریان ایتسه بر اوقدر اونك اثرلرینده دخی ملیت قوخوسی و ملیت نشانه سی آرتیق کورونه جکدر.

شاعر کامل و ادیب فاضل حقیقتده اول ادیب و شاعر در که اوز ملتک
دیلله دانشه، اورگیله حسی و عقلی ایله فکر ایده.

آذربایجان تورکلرینک دهخی اوزلرینه مخصوص ادبیاتی وارد. بو تورکار
زافاقازییه نلک شرق و جنوبنده سکنا ایدن شکلی، شیروان، سلیمان، باکو، گنجه
قزاق، قارا باغ، ایروان و نخچوان اهالیسندز و ایران دولتی نلک شمال-غربی سنده
گذران ایدن اقوام و طوایندن عبارتدر. آذربایجان ترکلرینک دانشدیگی
دیلک شیوه سی چوخ ایسه ده بناسی و کوکی بردر. بیله که هر محالک
خلقی باشقه بر شیوه ده و غیری بر لهجه ده دانشوب قونشور. هر محل و
مسکنک اوزینه مخصوص اصطلاحلری و سوزلری وارد. قرا باغ و قزاق
اهالیسی بر جوړه شکلی خلقی اوز که بر جوړه، شیروان، سلیمان، باکو
و قبه آدملری باشقه بر سیاقده، ایروان، نخچوان تبریز، خوی، باکو ولایتلرینک
اهالیسی غیری بر شیوه اوزده دانشورلر، اما بونیکله بیله بونلارک جمله سی
سویله دیکی دیل بیر دیلدر و بیر محالیک اهالی اوز که بر آذربایجان محالیک اهالی
سویله دیکی دیلی آجیق آکلیوب اونیکله هر بر قسم مطالب و مسائل باره سند
مکالمه ایده یلیور. نچه سنه بوندان مقدم «ارشاد» یا «ترقی» روزنامه سنده آذربایجانک
هر بر مرکزندن گوندریلن معلومات متنوعه و اخبارسیاسیه درج و نشر
اولنوردی. مذکور معلوماتی «تازه حیات» روزنامه سنک مشتریلری اوخویوب
باشه دوشورلردی و هر قسم مطالبیدن اطلاعات کسب ایدرلردی. «تازه حیات»
بازیلان معلوماتدن دهخی «ترقی» نلک مشتریلری استفاده ایدرلردی. حال حاضرده
«ملانصرالدین» ک، و «اقبال» ک، «صدای حق» ک، «قدم» ک مشتریلری هر بر
بازیلان معلومات خبرلری اوخویوب باشه دوشورلر.

یوز سنه انسان ایچون بر عصر و لسان ایچون بر دوردر. عصر و
زمانلر فرور ایتدیگجه هیئت اجتماعیه انسان و اونیکله متفق لهجه و شیوه
لسان دهخی نیجه-نیجه تبدیلات و تغیراته دوچار اولور. ادیب فاضل احمد
جودت افندی نلک بیوردقده گوره: «ابکار افکار صانکه هر موسمه بر گونه قبای لطافت
نمایه بورونور و هر جمعیتده ملل نکت ایله و مزایا ایله گورنیور بئانه علیه هر لسانک
اصول تعلیم ادبیاتی مزاج دوره توفیق اولونماق لازم کلور». «بوکا گوره آذربایجان
ترکلرینک دیلی دهخی مرور ایامیله دگیشیریلوب اوز که بر ترکیب و

قاعدیمه دوشوبده بیله که ایمدی استعمال اولنان ترك جدید ازلکی ترك قدیمه اوخشامز. حال حاضرده دانشیلان ديلك باشقه اسلوبی اولدیغندان علاوه ترك قدیمه نسبت بو ديل هم دولتلوده شیرین لهجهلو و گوزل شیوهلو بر ديل حساب اولونور. دین مین اسلامك تركلره بتوردیگی شرافت اعتقادیه سندن علاوه بیوک بر خیریده بو اولوبدر که اودك فیض و برکتدن ترکر عرب و فارس لسانیندن تدریجله چوخ سوزلره گوزل عبارلر آلوب اوزدیلرینی دولتلندیروبلر. و مرور ایاميله اخذ و اقتباس اولونان، کلمه لر و اصطلاحلر او قدر ایشله نوب تحریف و تصریف اولونوبدر که ترك ديليله اونلر قاینایوب قاریشوبدر و اونلرسز ترك ديلی بر معنایی افاده ایتمکده عاجزدر. عرب و فارس ديللریندن کوتورلمش سوزلر و عبارلر بر درجه ده ترکلشوبدر که سوادى آز اولان آدملر اونلری محض ترك سوزلری حساب ایدوب اصلا گمان ایتمز که «صحت» و «زحمت» سوزلری عربدن «رنج بر»، «کفگر» و «خاك انداز» سوزلری فارسدن آلوبدر. و بعض یرلرده کثرت استعمالدن «رنجبره»، «رشبر»، «کفگیره» — «کوگیر» و «خاك اندازه» — «خکنداز» دینلور و بو قیل عرب و فارس ديللریندن کوتوریلش سوزلرک چوخى تورکلشوب اولکی حالندان اوزگه بر ترکیه دوشوبدر. — بو نحو ایله آذربایجان ترکلرینک ديلی عربی و فارس سوزلریله مخلوط و ممزوج اولمقله بیله بر لسان لطافت رسان اولوبدر که اونگله علوم و فنونه دائر هر قسم مطالبی افکار عالیه و حکمییه نى و مسائل سیاسیه و عدلییه بی شرح و بیان ایتمک ممکندر. بو بولده عثمانلور بزم آذربایجان ترکلرینه سبقت ایدوبلر و داهاده زیاده اوزدیلرینی عرب و فارس لغات و الفاظیله دولتلو قیلوبلر، نهجه که عثمانلو لسانك باره سنده گنه ادیب کامل احمد جودت افندی بیوروبدر: «گویا درزخانه معانیده طرز عرب اوزره بیچیلش و اصول فارسی اوزره تیکیلش اولان دیبای زیبای ترکیه یه بورونش بر شاهد شیرین ادای بدیع الیاندر. ذاتاً صیغ تصرفیه جه اك مکمل بر لسان اولدینى حالدله السنه سائره دن اخذ و اقتباس ایلدیکی الفاظ ایله خیلی دن خیلی رنگیندر. عربی و فارسینک نیچه خواص و مزایاسنی محتوی اولماق حسیله ادبیاتجه دخی غایت نازیک و رنگیندر.»

و لکن عرب و فارس کلمه و عبارلرینک شوق و هوسنده اولوب

احتیاج اولمادیفی حالده اونلری آنا دیلنه قاتوب قاریشدیرماق بزم عقیده مزجه بیوک سهودر . وقتا که آنا دیلنده شیک اوزنک مخصوصی آدی وار و یا اینکه آنا دیلیله بر معنایی بیان ایتمک و بر اجوالاتی نجه که لازمدر سویلیمک ممکن اولور . انصاف دگل که علم گوسترمک و «ملالوق» اظهار ایتمک ادعاسیه دوشوب کلامی غلیظ عبارلر ایله و چتین آکلاشیلان عربی و فارسی سوزلر ایله دولدوروب اصل معنایی ذخیده درینه سالماق و اونک یوزینه عرب فارس دیللریندن بهمه گلمیش، غلیظ مغلق عبارلر ایله توخونمش پرده چکمک . اول چپندن در که بزم واعظلرک اکثری مسجدرده وعظ و نصیحت ایتدیگی ائاده عبارت بردازلق ایدوب اوز واعظ و نصایحدرینی اوقدر غلیظ و چتین عبارلر ایله سولورلر که اونلره قولاق آسانک چوخی بر شئی آکلامیوب اصل مطلب نهدن عبارت اولدیقتی باشه دوشمیورلر، و حیرتده قالورلر . حاصل کلام بو اولور که نه وعظ ایدن ونه موعظه یه قولاق آسان، نه اورگه دهن و نه اورگه نهن اصل مقصده یشمیوب گوزله وقتلرینی بیهوده صرف ایدیرلر . هایلله غزته لریمزده درج اولونان غلیظ عبارلر ایله یازیلیمیش بعض سیاسی ، ادبی وفقی مقاله لری اوخویانلر آکلامیوب مایوس اولورلر و غزته اوخوماقدن اکرام ایدیرلر . بو آچیق حقیقتی نهدن ایسه غزته و ژورنال ویرنلر باشه دوشمیورلر و عثمانلو غزته چیلرینه مقلدلکدن ال چکمیورلر . جدیدلری بر ایل باره ایل عمر سوروب مشتریسلکدن قاپانور زحمتلری بوجه چیخور کلی خرج و مصارفلری هدر کیدیر .

دیل نه قدر آچیق، ساده و کشاده اولسا بر اوقدر گوزله، کوکیچک و مقبول اولار . البته دیلمزه قاریشوب تر کلشمش «فایده» «ضرر» «خیر» «شر» «دوست»، «دشمن» و بونلر مثللو حددهن زیاده استعمال اولونان عربی و فارسی سوزلرینک باره سندده بزم پر ایرادمز یوخدر، نجه که بو باره ده اوز فکریمز یوقاریده بیان ایتدیک، و همچنین علوم و فنون سایه سندده تازه کشف و اختراع اولونان آلات و اشیایه و فکرمزده دوغان تازه معنالر اوز آنا دیلمزده مناسب و موافق آدلار تاپا ییلیمسک لازم گلور که عرب و فارس دیللرینه رجوع ایدوب اونلرک کومگیله تازه اختراع اولونان شیلره و یگی دوغان معنالر آد قویاق و بو وحیله دیلمزده اولان

نقصانی ورکا کئی گوتوروب اونی تصحیح و تکمیل ایدک بو مغلی باشلیجه آکلامق ایستینلره مصلحت گوریریک که «حیات» روزنامه‌سینک (۱۹۰۵) نجی سنهده ۷ منجی نمره‌سینده ادیب کامل علی بک حسین زاده‌نک «غزته‌مزک دیلی حقننده بر نچه سوز» سرلوخه‌سینده یازدیغی مقاله‌یی مطالعه ایستینلر. بوندن ماعدا «تورک یوردی» نک اولمنجی ایلنک ۱۲ نجی صایینده «تورک دیلی» ادبیاتی حقننده مطالعه‌لر «سرلوخه‌سینده یازیلماش مقاله‌یه مراجعت ایتملی در. بو مقاله‌ده ادیب احمد حکمت بک افندی ۱۶ نجی مستشرقلر قونفره‌سینده تورک دیلنک حقننده فرانسه‌جه اطرافلی معلومات ویریر. مقاله‌نی مجموعه مدیری ترکه ترجمه ایدوبدر. احمد حکمت بکک ویردیگی معلوماته گوره تورک دیلی اوزلکینده خیلی متین روان و دولتلو بر دیلدر، ولی قدرنی ییلنلر اولمیبوده بعض سیلردن دبلایی اونودولوردی و اونک یرینی فارس و عرب کلمه‌لرینک بر خلیطه‌سی دوتوردی. بر درجه‌ده که اصل تورک دیلی آنجق کندلرده و امی آرواتار آراسینده محافظه ایديله ییلدی.

دور ابتباه‌دن سوگره تورکلردهده باشقه ملتلرده اولدیغی کیمی بر حس ملی بروجدان ملی دوغوب بیومگدهدر. تورکلرده دامارلرینده اصل برقانک آخدیغنی دوبدیلر و اوز خالص دیلرینه رونق ویرمک فکرینه دوشدیلر و اونی اجنبی کلمه‌لردن، اجنبی ترکیبلردن، تورک روحیه اصلا سازش ایتمین ربدبیلی، گورولتولی و بی‌مضمون عباره‌لردن قورتاروبن اوکا اوز رنگنی، صفتی و ساده‌لگنی قایتارمق قصدینه دوشدیلر. ملی دیلک طرفدارلری گوندن گونه آرتوب چوخالماقده‌درلر و اونلرک هم‌تيله استانبولده «تورک دهرنگی» و «تورک یوردی» و «خلقه دوغرو» و عثمانلونک بعض یرلرنده ملی جریده‌لر طبع و نشر اولونماقده‌در.

آذربایجان تورکلرینک ادبیاتی آز زماندن بری باشلیوبدر که کوک و ریشه سالوب بنا دوتباغی، کیچیمیشده شوکت و قوت صاحبی اولان ایران دولتی مدت متماذیه ایله تمامی آذربایجان ولایتیه صاحبلق و حکمرانلق ایدوبدر. آذربایجان تورکلری بو دولت عظیمه‌نک تحت حکومتده خیلی زمان زندگانلق ایدوبلر، بو جته ایرانک نفوذ و تاثیر آذربایجان ترک‌لرینه حددن زیاده اولوبدر. بو تاثیرات ظاهری یعنی هیئت و قیافه‌ده

طرز لباس و خورا کده و سائر اوضاع و احوالده و امر معاشده گورسندیکی کیمی باطنی و معنوی صورتده دخی اولوبدر که اونلر اخلاق و اطوارده و آیس-آدابده و لسان و ادبیاتده مشاهده اولنان اثرلردر. معلوم اولاکه آذربایجان تورکلری هر دیلدن زیاده خوشلادیفی، میل و رغبت گوستردیکی فارس دیلی اولوبدر. «لفظ-لفظ عرب است، فارسی شکر است، ترکی هنر است» دیدیکده بزم ترکار عرب لساتی تعریف ایدوب و ترک دیلنده سولمکی هنر یلوب هر ایکی دیلدن زیاده میل و هوس گوستردیکلری «شکر» اولوبدر که فارس دیلندن عبارتدر. بو دیلک زیاده شیرین و خوش شیوه لو اولماقده برکسک شبهه سی بوخدر. اوکا بناء بزم مکتبلرده بو آخر و قتلره کیمی تعلیم و تدریس فارس دیلنده اولوب اوشاقلاریمز اوخودیفی فارس کتابلری اولوبدر. نوشتجات و مرسولاتمز دخی بو دیلده جاری اولوب ترک دیلنه آرتیق میل و رغبت گورسینلمیوبدر. آذربایجانک ایرانه متعلق حصه لرنده ایمی دخی تعلیم و تدریس و کتابت فارس دیلنده ایشله نور. زاقاقازیده آنادیلی آنجق آز وقتدن بریدر که آذربایجان ترکلرینک دقتی جلب ایدوب اوزی ایچون بر نوعی حرمت و اهمیت کسب ایلمکه باشلیوبدر.

ایش بو حال اوزره اولدیفی ایچون سابقده هر اهل سوادیمز بالعموم علما و حکمامز، شعرا و ادبامز بالخصوص اوز تالیفات و تصنیفاتنی همین فارس دیلنده انشا ایدوب ترک دیلنه آرتیق اعتنالی اولمیوبدر، بر حالده که فارس دیلی ترک دیلنه نسبت هم وسعتلو و هم خوش قاعده لی بر لساندر. بیه که بزم ادیلرمزک آثار قلمیه لری آنجق فارس ادبیاتی دولتلندیروب اوز ملی ادبیاتمز اونلرک چندان دخل و تصرف لری اولمیوبدر. ترک لساتده قلم ایشلدن ادبا شعرا مزه گلد کده اونلرده فارس ادبا و شعراسی دوتدیفی طریقله گیدوب فارس دیلنک شیوه و اسلوبنده یازمغه سعی ایدوبلر. بونلر یازدیقلری اشعار آنارک مضمون و مالی دخی اکثریت فارسک مشهور شعرا و حکماسی اثرلرندن اخذ اولونمش معنالر اولوب کیمیمی شیخ مصلح الدین سعدینک حکمت آمیز نصیحتلرینه، کیمیمی شمس الدین محمد خواجه حافظک غزلیاته، کیمیمی فردوسینک شاهنامه سنه بعضیسی جلال الدین رومینک مثنوی سنه،

شیخ عطارک نان حلواسنه، عمرخیامک رباعیاتنه، نظامینک خسرو شیرینه و بونلر کیمی صاحب خرد و طبع سلیم وجودلرک کلام معجز نمالرینه نظیره یازوب استادلرینه پیرویلک و مقلدک ایدوبلر و بو پیرویلکده ادابی ترکدن بعضاری بیوک هنر و مهارت گوستروبیلر. نجه که شماخیده آقا مسیح شیروانی، میرزا نصرالله «بهار» حاجی سید عظیم شیروانی، قباده عباسقلی آقا «قدسی» و «خرمی» قراباغده قاسم بک «ذاکر»، عبدالله بک «عاصی» قنیز مهدیقلی خن «وفا» میرزه رحیم «فنا» گنجهده میرزه مهدی «ناجی» نخوده اسماعیل بک «ناکام»، ابروانده میرزه اسماعیل «بزمی» اوشتینده سید ابوالقاسم «نباتی» قزاقده مصطفی آقا «ناصر» و غیرلری.

بیله که بیزم آذربایجان شعراسنک اثرارینده گورونن عالی فکرلر، گوزل حسلر، اوجه معنار، نازیک و لطیف مطلبلر، حکمت آمیز نصیحتلر، و همچنین دوستلقده صداقت و دیانت، هر بر ایشده مروت، عدالت و انسانی زیتلندیرن سائر او صاف حمیدهلر دیمک اولور که تماماً فارس ادبیاتک برکتنددر. بونکله بیله عشق بازلق، مدح دلبر و تعریف گوزل، زمانه دن شکایت، رقییدن نفرت، هجرو فریاد ناله و فریاد و بر باره لغویات، مضحکات و هجویات و هایله ساخته و یالان حسیات گنه فارسلرک صوگ ادبیاتک برکتنددر. حیفا که ادبیاتک بو آخرکی نوعلری بزم شعرايه اگ خوش گلن اسلوب اولوب که بو یولده حددن زیاده نظیره لر یازیلوبدر. و حتی بر نوعی ترک شاعرلری فارسله سبقت ایدوبلر، چونکه ترک دیلنده یازیلان هجویاتک منلی و برابری نه اینسه فارس لسانده بلکه هیچ بر لسانده تاپولماز... گوزل مدحده دخی یقیناً دیمک اولور که هیچ بر فارس شاعری ملایناه واقف و قاسم بک ذاکر کییی دوزلو سوزلر دیمیوبدر. بو خصوصده فی الحقیقه بونلر ملک شعرادرلر. ترک شاعرلرینه گلدکده بونلردن ملا محمد بغدادی - «فضولی» نک آذربایجان شعراسنه هامودن آرتق تأثیری اولوبدر، و بر ترک شاعری اولمیوبدر که فضولی نک کلامنه نظیره یازمش اولسون. فضولیدن صوگره آذربایجان شعراسنه آز - چوق نفوذی اولان یوسف قابی چلبی و علی شیرنواپی اولوبدر که اونلردن هر برینک باره سنده بر باره معلومات ویرمکی لازم بیلدک بر حالده که هر اوجی آذربایجان شعراسینک استادلری مقانده اولوبلر.

ملا محمد بغدادی - فضولی تخلص

ملا محمد بغدادی ترك شاعرلرينك باباسی حساب اولنور. اوڭا بنا آذربايجان شهرآ و ادياسندن بحث ايدوبده اولارڭ سرورى و پيشروى مقامنده اولان فضولىڭ اسم شريفلىرىنى ذكر ايتمهڭ بر نوعى حقى و امكى ايتورمك كيىى در. بر حالده كه اول فصاحت و بلاغتكانينك تاثيرى بو عصرده كى شعراىڭ آثار و اشعارنده دخى مشاهده اولونماقده در.

مشهور قوله گوره ملا محمد ابن سليمان كبرلاده و بغدادڭ حواليسنده حله آدينلو بالاجه بر قصبهده، سلطان سايمانڭ عصرينده هجرتڭ 900 نجى تاريخنده توند ايتمشدر. بعض روايته گوره 70 سنهيه قدر عمر ايدوبدر. تاريخ وفاتى درست معلوم دگل ايسهده عمرڭ مسن چاغنده داريقايه رحلت ايلمكى اوز كلامندن دخى آڭلاشيلور، نجه كه ديوبدن:

«اى فضولى قديمز قيلدى فلڭ خم يعنى

وقتدر چخماقه ديا قابوسندن اكيلك».

فضولى كيمى مشهور و معتبر شاعرڭ ترجمه حالنه دائر معلومات حيقا كه چوخ آزدر. بو بارهده اوز كه بر ماخذ و منبعدن احوالات گوتورمكده عاجز قالوب اول در يكانهڭ اوز اثرلرينه رجوع ايتمگدن باشقا بر چاره بولماق. ديوان بلاغت عنوانينك دياچه سنده اول فصاحت بوستانىڭ غنديليندن و عبارت چمنڭ بلبلىندن - يعنى فضولىڭ اوز لسان بلاغت سنجندن حالنه دائر بر باره معلومات و بربلور، خصوصاً اونڭ ترك لساتنده يازمقه سبب نه اولديقتى فى الجملة بيان ايدير.

مذكور مقدمهدهن معلوم اولور كه فضولى اوشاقلقدن شعر و غزل ديمكه زياده هوسڭ ايمش، و اول يكانهڭ هنوز صبى ايكن افق طبعنه هلال موزونيت طلوع ايتمشدر و خورشيد و شلردن اقتباس نور شوق قيلمشدر و اونڭ اشعارڭ شهرتى چوخ برلره داغلمشدر؛ نجه كه اوزى ديور:

صيت فصاحت ايله سوزوم دوتدى عالمى

بن مهد اعتبارده طفل: زبون هنوز

بوى خوشمله اولدى معطر دماغلره

بن نافه وجودده بر قطره قان هنوز

و لکن شاعر اوز ابرارینه دقت یتوروب اوتلری حلیه علمدهن معرا
 کوروب بر مدت نقد حیاتین علوم نقلیه و نقلیه کسبنه صرف ایدوبدر.
 و اوز عصرنده متد اول فنون و علومک جمله سته مالک اولمشدر. اگرچه
 شاعر ترک ئساننده شعر و غزل یازمقته عمدہ بونی سبب گوستریبر که ترک
 طایفه لرینک صاحب شوق و مذاقلری دخی اونک بوستان کلامندن شکوفه لر
 دروب بهره مند اوله لر و بو تکلیفی اوک گویا بر نکار مشکین خط ایتمشدر.
 و لکن حقیرک آگلادیقه گوره فضولی. اوزی ترک اوغلی اولمغه بناء اوز
 آنا دیلنی آرتجق سوروبده اوکا رونق ویرمکی باش وظیفه لریندن بریسی
 حساب ایدیرمش. و انصافاً دیمک اولور که ترک ادبیاتک بانسی ملا محمد
 بغدادی اولوبدر. اگرچه اوندن مقدم تر کوردنده بعض معتبر شاعرلر اولوبدر.
 ولی اونک کیمی مقتدر و جمیع لسانه مالک و جامع فنون نظم و نثر اولمیوبدر.
 و حقیقتده دیمک اولور که ترک دیلنه رونق ویرن و اونی خار و خاشاکدن
 تمیزلیوب بر گوکچک و صفالو چمنه بگزدهن فضولی اولوبدر. و بونکله
 بز تر کلرک اوسته عموماً و آذربایجان. ترکلرینک بویتنه بیوک بر منت
 قویوبدر. ترک دیلینک اوستنده صرف همت و غیرت گوستردیگنی شاعر اوزی
 بر مقامده بیان ایتمشدر:

اولسیدن فارسی لفظیلیه چوخدر نظم کیم
 نظم نازیک ترک لفظیلیه ایکن دشوار اولور
 لهجه ترکی قبول نظم ترکیب ایلسه
 اکثر الفاظی نامربوط ناهموار اولور
 بنده توفیق اولسه بو دشواری آسان ایلرم
 نوبهار اولغچ دیکندن برک گل اظهار اولور

بوراده بونی دهخی علاوه ایتمک لازمدر که فضولی اوزندن مقدم و یا
 اوز دورنده اولان عالی ورقیق بیر شاعر بولوبده اونک اثرلرینه تقلیداً
 برشتی وجوده گتورمیشدر شرو نظمده بر شخص. اونک استادی اولمیوبدر.
 اعظم ابدادن بر فخرینک آثارینی سرمشق اتخاذ ایتمیوبدر. نهجه که بوباره ده
 «محمد جلال عثمانلو ادبیاتی نمونه لری» نام مجموعه سنده بیوروبدر: «بغداد

کلمزار ادبیاتک غنایب خوش الحانی اولان فضولی عثمانلو شاعرلرندن اثرلرینه اتباع اولونهحق بر شاعر و یاخود تاتر گورهدیکی حالده بوگون ادبیات صمیمیهی احیا ایدمک بداع وجوده کتورهش بو بدایعی بر شاعردن ده گل بلکه دره اراک جوششندن، روزگارک ایگیلتی سندن، بر آهو نگاهک سوزشندن، بریمک تأثیریندن بر بدوی قزک حسن معصومانه سیندن اقتباس ایلمشدن. بو جهتله اگ برنجی شاعر مطاق فضولیدر.

اونک مقلد اولمدیفی خصوصده محمد جلال بویه یازیر: اگر بر شخص بزه بو گونه سؤل ویرسه بلکه فضولیدن اؤل عربلر، عجملر لایلا و مجنون، و بوسف زلیخایی، خسرو شیرینی یازمش اولسونلرده فضولیده بونلاری تقلید ایتمش اولسون؟

بز جواب ویربرز، خیر! حتی مرحومک روح لطیفی نطقه کلوب بزه بو بابده «بند مقلدم!» دیمش اولسه — اینانامیز. احتمال که بو بویوک شاعرک ذهنته فکر تقلید گلمش اولسون، فقط لایلا و مجنون تقلید اولمق اوزره یازیلان آثاردن دگل.

— پس نه در؟

— بتون گوز باشلریدر! لکن بوراسنی دوشونمیلی اقتباس باشقا، تقلیدینه باشقه در. بناء علیه لایلا و مجنون بوتون — بوتون فضولی به عائددر. بو خزینه قیمتداره هیچ بر اجنبی مداخله ایدمز!

ایلی و مجنون باره سنده آشاغیده سوز اولونا حقد.

دیوان اشعارین جمع ایتدکن سوگره فضولی کمال انکسار ایله ارباب بلاغت و اصحاب فصاحت یوز چونده روب اونلاردن توقع ایلیور که اونک دیوان کلامنی مطالعه ایتدکده دیمه سونلر که فضولی تمامی عمرنی بر محله — یعنی عراق عربده کیچوروب غیر بر مملکته سیاحت ایتمیوبدر و لازمه تجربه و کمال تحصیل قلمیوبدر. بو علتی موجب سقوط اعتبار بولماسونلار و محل مقامنه گوره اونک رتبه استمدادنه حقارتله باخماسونلار، زیرا قزل توپراقده یاتماقله جلدان دوشمز... بوندان سوگره شاعر درگاه الهی به یوز دوتوب دیور: «الهی! بو محبت نامه نامی و بو فرزند دلبد کرامی که زاده طبع فسون ساز و تیجه ادراک سحر پردازمیدر نه دیاره گیتسه و نه

ولایتہ تیسہ مقدم شریفین مبارک و میمون و مطلع لطیفین خجسته و
 همایون ایدہ سن! « دوغرولقله دیمک اولور که فضولی نك بو دعاسی درگاه
 حقده درجہ قبوله ایریشدی و اونك طبع فسون سازندن وجوده گلن
 فرزند دلبندی یضی دیوان اشعاری هر اولکه و دیارده عزیز و محترم
 اولدی. بوندن علاوه فضولی حقندن نیاز ایدیر که بو محبوب جهان پیمانی
 و شاهد رعایای عموماً اهل فساددن و خصوصاً اوچ طایفه بد نهاددن حسن
 حمایتده محفوظ و محروس قیلسون بو اوچ طایفه دن بری اول کاتب
 ناقابلدر که خامه مخالف تحریری تیشه بنیان معارفدر و کلک کدورت تأثیریه
 معمار بنای زخارفدر. گاه بر نقطه ایله محبتی-محنت گوستریر و گاه بر
 حرفله نعمتی-تتمت اوخودور.

قلم اولسون الی اول کاتب بدتحریرک
 که فساد رقمی سوزمزی شور ایلر
 گاه بر حرف سقوطیله قیلور نادری نار
 گاه بر نقطه قصوریه گوزی کور ایلر.

بری اول ناقص بد سواددر که طبع ناموزونیله مجالس و محافلده دعوی
 استعداد قیلوب شعر اوخودقده نظمی ثردن سه چیلیمه و ادای سستی ایله
 شاهد معنی جمالندن نقاب آچیلیمه.

بی نصیب اولسون نیم خلدن اول دشت کم
 نامالیم لهجه سی موزونی بی موزون ایدر
 تیشه لفظی بنای نظمی ویران ایلوب
 سست گفتاری فصاحت اهلنی مغبون ایدر

و بری اول حاسد جفاپیشه در که طبع ناموزونیله دعوی شعر ایدہ اما
 دقایق اشعاره صاحب شعور اولمیه و ادراک رکیکیله لاف نظم اورا، اما حقایق
 گفتاره راه تصرف بولمیه، لاجرم حسد دیدہ انصافین کور ایدوب ادراکه اعتماد
 ایدہ و جاهلر حضورنده بیهوده، بیهوده لافلر اوزوب هرزه-هرزه دمخلر
 ایله تاکیمن شردن ذوق استماع کیدہ.

خزاندر گلشن عرفانه حاسد الهی حاسدی خوار ایله دایم
 ایشیدر معرفت اهلینه آزار الهی حاسدی زار ایله دایم!

فضولی ترکر ادبیاتده «استاد شعرا» لقبی آلودر و بو ذات شریف مذکور لقبدن سوا آذربایجان ولایتده «استاد المکاتب» اسمیه دخی شهرتمشدر. فضولی نڭ مشهور اثرلری بونلاردرد: 1) کلیات دیوان فضولی، 2) حقیقه السعدا و 3) شکایت نامه که نثر ایله یازلمشدر و بو آخرنجی اثر بزم نظر مزه جاتما یوبدر. کلیاته داخل اولان اثرلر بونلاردرد: مقدمه الکتاب، قصاید، ترکیب بند و ترجیع بند، بنک و باده. نشانچی پاشا خدمته یازیلان مکتوب حکمت اسلوب، ساقی نامه، مرثیه درحق خامس آل عبا حضرت سیدالشهداء غزلیات، مسدسات، مخمسات، مربعات، المقطعات، داستان للی و معجون- بو کلیاتک اڭ معتبر چاپی سابقده اسلامبولده فارس دیلنده طبع اولونان «اختر» جریده سینک مطبعه سنده (1308) نجی سنهده چاپ اولونانیدر. بو دیوان فضولی آرتق دقتله تصحیح اولمش نسخه لردن بریسی اولوب آجیق و آیدین حروفاتیه ساری رنگه مایل کاغذ اوسته طبع اولمشدر.

«حقیقه السعدا» اون بر بابیه تقسیم اولنوبدر. بو قرار اوزره:

اولمنجی باب بعض انبیای عظام و رسل کرامک صورت احواللری بیاتندهدر.

ایکینجی باب حضرت رسولک قریشدن چکدیککی اذالرک بیاتندهدر.

اوچنجی باب حضرت سیدالمرسلینک وفاتی کیفیتی بیاتندهدر.

دوردنجی باب حضرت فاطمه زهرانک وفاتی بیاتندهدر.

بشنجی باب علی المرتضی حضرتلرینک وفاتی بیاتندهدر.

آلتنجی باب حضرت امام حسینک بزم بلاده ساغر بقا نوش ایتدیگی بیاتندهدر.

یدنجی باب حضرت امام حسینک مدینه دن مکه یه توجهی بیاتندهدر.

سکزنجی باب مسلم بن عقیلک شهادتی بیاتندهدر.

دوقوزنجی باب امام حسینک مکه دن کربلا یه توجهی بیاتندهدر.

اونونجی باب حضرت امامک لشکر یزید ایله محاربه سی بیاتندهدر.

اون برنجی باب خاتمه کتاب و مخدرات اهل بیتک کربلادن شامه گیتدیگلری بیاتندهدر. تتمه کتابده اون ایککی امامک هم طریق اجمال اوزره احواللری بیان اولنوبدر.

«حقیقه السعدا» دخی ترک دیلنده انشا اولنوبدر. بو برگزیده اثرک ترک

لسانده تحرير اولمافينك سيني فضولى بو منوال اوزره بيان ايدوب اتمانده
حقدن معاونت ايستيور.

چون جميع مدتده مجالس و محافله تقرير اولنان وقايع كربلا و
كيفيت احوال شهدا فارس و تازى عبارتده بيان اولمغين اشراف عرب
واكابر عجم تمتع بولوب اعزه اتراك كه جزء اعظم تركيب عالم و صنف
نوع بنى آدم اولوب سطر زائد صحائف كتب كيمي صفوف مجالس دن خارج
قالوب استيفاي ادراك حقايق دن محروم قالورلردى. بوسيدن اقتضاي عموم
ماتم آل عبا زبان حاليله بن خاكساره تعرض ايندى و دست تعرضله گريبانم
دوتديگه اى پرورده خوان نعمت شاه كربلا فضولى مبتلا نوله كه بر طرز
مجدده مخترع اولساك و همت دوتوب بر مقل تر كى انشا قيلساك كه
فصحاي تركى زبانه استماعندن تمتع بوله لر و ادراك مضموتدن عربدن و
عجمدن مستغنى اوله لر.

قطعه

تكرار ذكر واقعه دشت كربلا
مقبول خواص و عام و صفار و كياردر
تقرير ايدنلره سبب عز و احتشام
تحرير ايدنلره شرف روزگاردر

بو حقير و فقير كه بو نصيحتى اصفا قيلديم و بو خدمتك محض سعادت
اولمغين محقق بيلديم عدم استطاعت و قلت بضاعتدن احتراز و اجتناب
ايمه بوب ترتيبنه توجه قيلديم. اگرچه عبارت تركيده بيان وقايع دشوادر،
زيرا كه اكثر الفاظى ركيك و عباراتى ناهموادر. اميددر كه همت اوليا
اتمانه مساعدت و انجامنه معاونت قيله.

نظم

اى فيض رسان عرب و ترك و عجم
قيلدك عربى افصح اهل عالم
ايتدك فصحاى عجمى عيسى دم
بن ترك زبان دن التفات ايلمه كم

الهی! واقف کیفیت حال و عالم دقائق افعال سن یلورسنکه سندن
غیری معین و مظاهرم یوخدر و اطراف و جوانبده حاسه و معاندیم
چوخدر. عمیم مکارمگدن و کریم مراحمگدن توقع بودر که بو بنای
مجدد تعمیرنده و بو ملک مؤید تسخیرنده الفاظ و معاندین جمیع مصالح
مهیاقبله سن و ارباب حسد و اصحاب غنا و هجوم ایندیگجه بگا معین و
مساعدا اوله سن: («نک علی کل شیء قدیر») اگرچه «حقیقه السعداء» شر
ایله تحریر اولنوبدر و بعض مقاملرده مناسب حال و موافق مقال گوزل
شعرلر واسطه سیله شرح معنا قیلنوبدر. و لکن بو شرده فضولی او قدر
مهارت و فصاحت گوسترمشکه و احوال کیفیت شهدایی اوله بر گوزل و
شیرین دلیلله یازمش که اهل ذوق و ارباب معرفت عندنده اونک درجه و
منزلتی چوخ نظمردن آرتقراقدر. بو وقته کیمی فصحای ترک و عجمدن
بر کس بویه بر خوش عبارده لو و شیرین لهجلی و گوزل شیوه لی اثر
وجوده گتورمیوبدر دسه ک سهو ایتمه مش اولارق.

فضولی نک آثار قلمیه سندن نمونه لر گوسترمکی لازم گورمدیک بو جهت که
آذربایجان ترکلرینک هاندا آزاجق سوادلوسی وار ایسه اونک اثرلری ایله
آز چوخ تانشدر.

حتی بو آخر وقتلره کیمی اونک دیوان غزلیاتی و لیلی مجنون حکایه سی
مکتبلرده تعلیم کتابی اولوب اوشاقلاره وندن درس ویریلوردی. ایمیدیه
کهنه مکتبلرده تعلیم آلمش آدملردن هر بریسی دیندیرسن لیلی و مجنون
حکایه سنک ابتداسنی «دهقان حقیقه حکایت» صراف جواهر روایت... باشلیوب
ازبردن اوخویاجقدر. اما چوخلاری بو غریبه حکایه نک معناسنی اصلا فهم
ایتمیوب طوطی قوشی کیمی آنجاق اونک لفظ و عبارده سنی او گرنمشلر.
او که قالدی آذربایجان شاعرلرینه اونلاردن چوخ فضولی به پیرویلک ایدوب
خصوصاً غزلیات و مخمسات قسمی اثرلرینده استاد کرامیلری گیتدیکی طریقی
اختیار ایدوب اونگله گیتمشلر و بعضلری بو مقلدلکده اوج مقامه یتوشوب
قنون شعرده یوک بر مهارت کسب ایتمشلر. مثلاً: نغزو شاعرلریندن مشهور
اسماعیل بک «ناکام» تخاص فضولینک آتیده ذکر اولونان مسدسنه یازدیغی
بر نظیره خیلی مرغوب و دل پسند کلاملردن بریسیدر.

مسدس فضولی

دون سایه سالدی باشمه بر سروسر بلند
 کیم قدی دلربا ایدی رفتاری دلپسند
 گفتاره گلدی تا که آچوب لعل نوش خند
 بر بسته گوردم اونده دو کر ریزه-ریزه قند
 سوردوم مکر بو درج دهندر دیدیم دیدی
 یوخ یوخ دوای درد نهانگدرر سنک
 اکمش هلالی اوسته طرف کلاهنی
 چوخ دلشکسته تک گو که یتورمش آهنی
 زلفین داغندی گزلدی ابر اینچره ماهنی
 گوردیم یوزنده حلقه زلف سیاهنی
 اول پیچ و تاب یی چوخ نه رسندر دیدیم دیدی
 دور رخمده رشته جانگدرر سنک
 ویرمش فروغ شمع رخی گون چراغنه
 سالمش شکست سرو قدی گل بوداغنه
 دون سرو تک باسانده قدم گوز بولاغنه
 بر نچه خاردن الم ایرمش آیاغنه
 گل برگنه باتان نه تکندر دیدیم دیدی
 مژگان چشم اشک فشانگدرر سنک
 سیر ایله سالدی باغنه گذر اول سمن عذار
 انواع زیب و زینت ایله فصل نوبهار
 دوکمش گل اوزره سنبل کیسوی مشکبار
 یاقمش آیاغنه ینه گلبرگ تک نکار
 نسرینه رنک لاله نه دندر دیدیم دیدی
 غمزهم خدنکی توکدیککی قانگدرر سنک
 سیل سرشکم اولدی روان خاک کوینه
 جان واله اواری لعل و لب گفتگوینه

دل دوشدى دام سلسله مشكبوينه
 اول لحظه كم ساتاشدى گوزوم زلف و رويته
 عقرب مه منيره وطندر ديديم ديدى
 وهم ايله كم خطرلو قرانگدر سنك
 دوشمش عذارى اوزره معنبر سلاسل
 آشته حال ايدوب نيچه بى صبر و بى دلى
 عقلمى واله ايلدى شكل و شمائل
 گوز كوردى قامتين دل و جان اولدى مائل
 وه بونه طرفه سرو چمندر ديديم ديدى
 منظور ديدة نگرانگدر سنك
 دون صبحدم كه لاله و نسرين سالوب نقاب
 گل چهره سندن آلدى صبا پرده و حجاب
 گلزاره چيقدى سيرايدى اول رشك آفتاب
 شبنم تار ايتدى گونش لؤلؤ خوشاب
 لؤلؤمى يوخسه درعدندر ديديم ديدى
 ابسم فضولى اشك روانگدر سنك

بو درعدن و لؤلؤ خوشايله آراسته و ترتيب اولونمش كلام بهجت
 انگيزه نظيره اولاراق اسماعيل بك «ناكام» ديمشدير.
 كوى نكاره دوش گيدوب ايلديم بكا
 گوش ايليوب فغانمى اول ترك دلربا
 درديمى بيلدى حيزتيمى كوردى جابجا
 رحم ايتدى حاله ديدى اى عرصه بلا
 كم ايلمش بو درده سنى مبتلا ديديم
 بن ييلم اوز كه عاشق حيرانكم سنك...الخ
 بو كلامك تمايىسى جناب ناكمك سير سلوكى بابتند درج اولوناچاق در. اورايه
 باخمالو.

ناكامدن علاوه قاسم بك ذاكر، عبدالله بك عاصى، مهديلى خان وفا، حاجى
 سيد عظيم شروانى، بيخود، مصطفى آغا ناصر، قوسى، ملا قدير ناجى و

آذربایجانك غیری معظم و مشهور شاعرلری هلا محمد بغدادی به بیرویلک ایدوب فنون شعرده اوزلری ایچین شان و شهرت کسب ایتیشلر. ظنمزجه فضولی نك نفوذی خیلی مدت بزم آذربایجان شاعرلرینك آثار قلمیه لرینده مشاهده اولوناقدر و اونك روح پرور اولان اشعار متعددده سینك حسن تاثیرندن بزم شعرانگده طبعلری صفاتوب نورانیت کسب ایدم جکدر.

فضولی نك آثار قلمیه سینك هله دهده چوخ زمانلر حیات اوزره دوام ایدوب تر و تازه قالماقه ایکی عمده سبب واردر. اولنزدن بریسی بودر که همان اثرلرک تمایسی پاک، حقیقی و طبیعی حسیاتدان نشات ایتمش اثرلردر که عشق حقیقی دهن بحث ایدیر. فضولی نك اوزی حقیقی عاشق اولدیغی ایچون کلامی دهخی باشدن آياغه عاشقانه در: اوباکیزه نك و لطافت و او نازکلک و نزاکت که فضولینك شعرلرینده حس اولونور هیچ بر شاعرك کلامینده او درجه ده محسوس دگلدر. بلا فرق فضولینك هانسی قسم کلامنی مطالعه ایتمک ایسته سه گز- مطالعه بیورک، اونك حسن تاثیرنی اوخودقده اوز و جو گزده درک ایدم جیگیز. و بو تاثیردن ایچری عالمگیز بر نوعی تمیزلنوب پا که چخاققدر، وجدانگیز اویقودان آیلان کیمی اولاققدر. و فکر خیالگیز سیزی باشقه بر عالی مقامه - معنویت عالیه طرف چکه جکدر. بورادا نمونه ایچون اوزاق گیتیمبوب دیوان غزلیاتندن اولنجی غزلنه اکتفا ایدم که محبت ازلی ایله باشلانوبدر:

قد انارالعشق للعشاق منهاج الهدا
سالك راه حقیقت عشقه ایلر اقتدا
عشقدر اول نشئه کامل کم آندندر مدام
میده تشویر حرارت نیده تاثیر صدا
وادی وحدت حقیقته مقام عشقدر
کم مشخص اولماز اول وادیده سلطانندن کدا
ایلمز خلوت سرای سر وحدت محرمی
عاشقی معشوقدن معشوقی عاشقندن جدا
ای کیم اهل عشقه سویلرسن ملامت تر کین ایت
سویله کیم ممکنیدر تغییر تقدیر خدا

عشق کلى چىكىدى خط حرف وجود عاشقه
كم اوله ثابت حق اثباتنده نفى ماعدا
اى فضولى اتماسز ذوق بولدك عشقندن
بويله در هر ايش كه حق آدينه قىلسن ابتدا

بو شعرلرى مطالعه ايتدكده فى الحقيقه اوخىچىلر بر نوعى حقيقت بولنده
سعى ايدن سالكلر جمله سنه داخل اولوب اونلرك فكر و خيالى وادى
و حدت طريقت ميل ايدير كه اونده سلطان ايله گدا و اغنيا ايله فقرا آراسنده
بر فرق و تفاوت يوقدر. فضولى نك اشعار و كلامنك بقاسنه اينكىچى سبب
اونلرك علم و تجربه بوزيله طبع سليمن دوغوب وقوعه گلمه ليدر. نيجه كه
شاعر اوزى ديور كه شاعرلنم تصديق اولوب آوازه نظممله عالمر دولوب
شهرت تاپدوم سده مشاطه همتم روا گورمى كه مخدره حسن نظم پىرايه
معارفدن خالى ورشته سلك شعرم جواهر علمدن عارى قالسون، زيرا كه علمسز
شعر اساسى بوق ديوار كيبى اولور و اساسسز ديوار غايتده بى اعتبار اولور.
(بو ابراده بزم شعرا دقت يتهرمه ليدر و علم و معارفله اوز شعرلرينه محكم
بنا و اساس ساز ايتمه ليدر.) پس فضولى نك قلم گوهر ريزندن وجوده گلن
لؤلؤ و جواهرله تيكيلمش عمارتك ديوارلرى علم و معارفك محكم بنورسى
اوستده قرار دوتمشدر و آفت زمانه دن اوگا بر خوف و خطر يوخدر،
زيرا برخانه نك بناسى نه قدر محكم اولسه بر او قدر اونك دائمى و ابدى
اولماسى يقيندر. بو چته فضولى نك طبع گهر بارندن ظهور ايتمش و علوم
و معارفك البكىندن انمش و عقل سليمنك ترازوسنده موازنه اولونمش اشعار
حكيمانه و آواز فلسفانه اونك اسم شريفلىرى نيجه كه دنيا واردر و ترك
طايفه لرى ساغدر باقى ساخلياچقدر. اول در يگانه نك اوشاقلر اينه تعليم ايچون
ويريلن «ليلى - مجنون» داستاتده او قدر حكمت آميز سوزلر، درين فكرلر
نازيك ايمالر ورقيق اشارلر شاعرانه نظملىر و فلسفانه شعرلر واردر كه
جمله سنى بوراده ذكر ايتمكه و شرح قىلماغه نه خامه ده قدرت و نه لسانده
بر او قدر طلاق و فصاحت واردر. اوروپا حكما و فلاسفه سندن مشهور
(شوپنهاوئر) «محبت نهدن عبارتدر؟» سرلوحه سيله يازديقى بر اثرينده بسط
ويرديكى شرح و بياناتك چوخونى فضولى نك آبدار شعرلرنده تاپوروق. او

فكرلر كه آلمان فيلسوفى اللى سنه بوندان ايرملو بيان ايتمشدر اولئرى ملا محمد بغدادى اوج دورت يوز سنه بوندان مقدم خيلى اديبانه و مرغوب صورته رشته نظمه چكمشدر .

فضولى نك حكيمانه كلاملريندن نمونه ايچون آنجق «ليلي-مجنون» حكايه سنك ابتدا سنده درج اولونمش مناجاتك بعض يرلر يورادا يازمقله اكتفا ايديروك:

بو مناجات درياسندن بر جوهردر

وتضرع معدبدن بر كوهردر

يارب كرم ايت كه خواروزارم

توپراقدن ايلدك بر انسان

گر جان ايسه خاك در گهگر

من گلشن جان ايچينده خارم

اول گونكه بوخايدى بنده قدرت

جان ويردك و صاحب دل ايتدك

يوز شكر كه يوق سكا خلافيم

اويله دگلم كه بو آراده

راه طلبكده بي قرارم

دوغرو يوله گيتمه ديم نه حاصل

بر عرصه ده هر اثر كه گوردیم

چون ويردى خيال اوگا خم وييج

بن عقلدن ايستم دلالت

تحقيق يولنده عقل نيتسون

توفيق ايدم سن مگر رفيقم

دنيا نه در و تعلقاتي

اما ديمزم يالاندر اول هم

بالله كه بو دلفريب منزل

كه اسكى مقامى اونوتديم

مشكل گلور ايمدى تر كن ايتمك

بن بويله قيلورام اعتبارى

اما چو سنگدرر بو كفتار

در گاهه بسى اميدوارم

مستوجب عقل قابل جان

ور عقل ايسه سالك رهگر

آينه عقل پر غبارم

قيلدك بگا غيتمده رغيث

ادراك اموره قابل ايتدك

انصاف وار و اعترافم

سد اوله سلوكم اعتقاده

اما طلبمده شرمسارم

بر منزله يتمه ديم نه حاصل

سنسن ديديم اول اثر يو گوردیم

بن منفعل اولديم اول اثر هيچ

عقلم بگا گوسترر ضلالت

اعمى و غريب قانده گيتسون

تاسهل اوله شدت طريقم

اندیشه موتدر حياتى

سرمنزله امتحاندر اول هم

اويله بگا ويردى راحت دل

صانديم وطنم مقام دوتديم

بر اوزكه مقامه داخى گيتمك

كه بونده اولور كوكل قرارى

كم دنيا دن اوزكه آخرت وار

اولدر که مقام جاوداندر
گفتار که اعتقاد قیلدیم
یلدیم بو ایش سنک مرادک
بونده یته رتبه کماله
بو راهدن ایتک اولماز اکراه
اول لحظه هم ایتمه شفقتک کم
چون عقل ایله جان امانتکدر
بونلاری بنمله زار قیلمه
تا کم بو مقامی ترک ایدنده
بندن جزعیله گیتمه سونلر
شوم اولماسون اولنره وصال
ایتمک گرک اهل فیض ینش
یلمک گرک آنی کم جواهر
نه دائره در بو دور افلاک
جسمه عرضی کیم ایتدی قائم
هر خلقته گرچه بر سبب وار
گر کافله نوندن اولدی عالم
بیپوده دگل بو کارخانه
حاشاکه بو طرفه نقش غرا
حاشاکه بو بارگاه عالی
فکر ایله وگور نه در بو اسلوب
هر ذره ظاهرک ظهوری
گر غایته ایله مش تامل
دیرسن اوزیگه فنای مطلق
گر وار ایسه معرفت مذاقی
حقا که همین وجود بر در
عکسیدر اونک وجود اغیار

کام دل و راحت رواندر
اول داخی یک اولدینی یلدیم
کم اصل کمال اوله عبادک
اونده یته دولت وصاله
خوش راه درر سکا کیدن راه
توفیقکه قیل رفیق هر دم
بنده اثر غایتکدر
بر نچه عزیزى خوار قیلمه
بندن سکا عزم ایدوب کیدنده
درگاهه شکایت ایتمه سونلر
اولماسون اولاردن انفعالم
تحقیق وجود آفرینش
نه گنج نهانندن اولدی ظاهر
نه ضابطه در بو مرکز خاک ؟
ناره نه دن اولدی نور لازم ؟
آیا سببی کیم ایتدی اظهار ؟
آیا نه دن اولدی کاف و نون هم ؟
بی فائده گردش زمانه
نقاشندن اوله میرا
بر دم ایاسندن (*) اوله خالی
نه صانع در بو صنع منسوب
بر اوزگه یه باغیدر ضره ری
ظاهر اولور اونده مظهر کل
اثبات اولور اول فنا ایله حق
فانی سکا بس دلیل باقی
بر ذاته وجود منحصر در
مضیده یوق اعتبار ایله وار

(*) ایاسندن، یعنی صاحبندن، ییسنندن - دپمکدر.

يوق وارلغينه آلدانورلار حق آينهدر — جهان غباري بو بيلمك ايله كفايت ايله اندیشه ذاته مانع اول گل تحقيق بيل آني بيلمك اولماز ديمزدي، رسول ماعرفناك تاخلفدن اوله خالقه فرق سررشته سني نهان ايدوبدر عالمده نشاني بي نشاندر...	وار اولاني خلق يوق سانورلار يوقدر بو وجودك اعتباري اي عقل! ادبه رعایت ايله تحقيق صفاته قانع اول گل اول پرده يه كيمسه راه بولماز گر يتسه ايدى بو سره ادراك خلق اولدى بو بحر حيرته غرق هر رشته كه حق عيان ايدوبدر فاش اولديكه سر حق نهاندر
--	---

بو اظهار اعترا ف جهالتدر

و اقرار اصراف معصيتدر

احوال زمانه دن خبرسيز دائم ايشي جور ايله جفادر آندن ته جفا ظهوره يتدى نه مرتبه دن آشاغه سالدی ايچينده سپيدى و سياهى كه باده غم تراب ويردى هر نه ديله دك ميسر ايتدى اسباب تعمك فراهم . سن نيلدك . آنك ايله سويله ؟ دون سون ديو بددعا آوقورسن بخشيلغه ايلمه يمانلق ! ...	اي حكيمته باقمايان نظرسيز طعن ايمه كه چرخ بيوفادر شرح ايله بگا كه چرخ نيتدى نهك واريدى كم الكدن آلدی دورانه گوردی مهر و ماهی كه آتسه زجر آب ويردى شمع املك منور ايتدى قيلدى سنى هيچدن بر آدم چرخك خود ايشي سنگله بويله هر دم آنى بيوفا آوقورسن چون اول سگا قيلدى مهربانلق
---	--

روحه خطاب

حب وطن ايلدك فراموش! قندن دوشدك بو دامگاهه! بولدقده وجود اعتبارين	اي روح كه جام جهل ايدوب نوش كيم سالدی سنى بوتك راهه سن ترك قيلوب عدم ديارين
--	--

قبلمیشدی سنگله حکمت الله	اجناس هواس و عقلی همراه
تا عالمه گلدیکڭ زمانده	بازار تردد جهانده
سرمایه لر گدن ایده سن سود	اول سود نه ذر؟ - رضای معبود
حالاکه خسارت اولدی واقع	سرمایه لرک تمام ضایع
حیران و مکدر و تهی دست	احوالی خراب و رتبه سی پست
دون سن ینه گلدیکڭ مقامه	قابلمی دوشه سن احترامه
البته ذلیل خوار اولورسن	بو فعل ایله شرمسار اولورسن!

نفس پرست غافلله خطاب

ای نفس پرست و جسم پرور	اولمه غم حرصله مکدر
سعی ایله متاع مور بیغمه	چهد ایله عذاب کور بیغمه
آلمه اله ساغر می ناب	کیم غرقه ایدر سنی بو گرداب
اولمه نگران سبزه بنگ	کاینه دینگه سالور ژنگ
دف کبی کو کسده لهو قویمه	نی کبی هوای نفسه اویمه!
دامان طریق شرعی دوتقل	هرنه که خلاف شرعدر اونوتقل
تحقیق وسیله وصول ایت	تقلید شریعت رسول ایت...

قدیم یونانستانده شعرا صنفی بر قصه و حکایت یازمق ایستدیکلری اتاده «موزا» آدینلو شعر اله سنه رجوع ایدوب اوندن کومک و مدد دیلر دیلر. بو عاده اوخشار اسکی عجم و عرب و ترک شاعرلری دخی ساقی صاف ضمیره و ساده رویه یوزچوندروب اوندن کرم و همت دیلر دیلر. فضولی نك «لیلی - مجنون» غصه پر غصه و ملالنگ ابتدا و اتهاسنده و حکایه نك بعضی مقاملرینده یازدیغی ساقی نامه لر اونك اڭ خوش مضمون و دلپذیر کلاملریندن عد اولونشه کر کدر، بو ساقی نامه لرده او قدر محسنات، لطافت و موزونیت واردر که اونلری یازمقیله باشه گله سی دگل. اونلری دقت ایله اوخویانلار بر طرفدن دنیای دونك قیدندن و نفس شومک حرص و طمعندن، آچق و رزیل عمللردن، پس ایشلردن، فاسد و باطل فکرلردن خلاص اولوب نورانیت کسب ایدیرلر سده، دیگر طرفدن اونلرک قلبی بر نوعی محزون و کوکلی دوتقون اولور. بو حاله سبب اولدر که فضولی

شکسته حالک قلم گوهر، سنجی تو کدیگی، در صافک اکثری گوزدن
توکولن اشک مصفایه بگزیه بور نه اینکه شادلق چمننده یاغان بارانه. فضولی
دمک اولور که محنت بو کینک بار کشتی اولوب عالم انسانیتده تمامی غمزده لرك
و محنت کشلرك بو کلرینی گوتورمک و مظلومارک حالنه یانماق ایچون
خلق اولونمشدر. فضولی نك آه و ناله لری قارئلره دخی سرایت ایدوب اولنریده
اوزیله آتش حزن و المه یانديرير. اما بو یانماقده بر فیض و سعادت و
علویت واردر که او آتشفه یانان ایستر که برده یانسون. بو جان سوزلق-
پروانه نك شمع باشنه دولانونب یانماقده بگزیه بور.

فضولی تمام عالمک درد و غمین چکیدیگی حقیقه السعدانک آخرنده بیان
ایدیر. بو غم و الم نسخه سنی تمام ایتد کدن صگره شاعر «فضلاى بلاغت
پیشه و فصحاى دقت اندیشه دن توقع و رجا ایدیر که بنای تألیفه و طرح
تصفیفه دقت يتورد کده اصلاح خطاسنه اقدام و اهتمام ایدملر و محررین
دعای خیر ایله یاد ایدوب قبول عذرايله هر نقصانین تمام قیله لر.» و صگره
بو شعری گتوریر:

هجوم محنت دوران ملولی	کرفتار غم عالم فضولی
دگل اول لهجه گفتاره قابل	کیم اوله قابل سمع اکابر
قیلور جمعیت دل لفظی دلکش	مشوش سوبلمز الا مشوش
کل ای حال تکلمدن خبردار	ترحم قیل تعرض قیامه زهار!

«لیلی - مجنون» حکایه سینک سبب نظمینی بیان قیلدیغی ساقی نامه ده فضولی دیور:
بو- «بر بزم مصیبت بلادر که اونک اولی غم - صوگی بلادر». بو حکایه نك :
«نه بادرسته نشاطدن رنك - نه نفه سته فرحدن آهنگ - وار - ادراکی و برر
خیاله آزار - افکاری ایدر ملالی افکار.»

هر گاه بو بر بهجت گتورن و فرح يتورن حکایه اولسه ایدی بونک توجهنه راغب
اولانلر چوخ اولاردی. بو پرملال بر داستاندیر که هر بر فصیحک حالتی پریشان ایدوب
نطقنی باغلار و سوزلرینی کوتاه ایلر. نجه که بو بابده نظامی شیرین کلام دیوبدر:

اسباب سخن نشاط و نازاست	زین هردو سخن بهانه سازاست
میدان سخن فراخ باید	تا طبع در او هنر نماید

در گرمی ريك و سختی كوه تاچند سخن رود بانبوه
فضولی شیخ نظامینك بو سوزلرینی ساقی نامه‌سنده ذكر ایدوب دیور :
بر ایش که قیلور شکایت استاد شاگرده اولور رجوعی بیداد
اما بو امرنه قدر دشوار ایه‌ده فضولی اونی انجامه کتورمکه شروع ایدوب
اوز طبع - لطیفندن و قلم گوهرریزندن همت طلب ایدیر.

«ای طبع لطیف و عقل والا ادرک بلند و نطق گویا
دوشدی سفرم دیار درده کیمدر بگا یار بو سفرده
هر کیمده که واردر استطاعت دردو غم و محنت و قناعت
اولدر بو مسافرتده یارم ذوقه اهله یوقدر اعتبارم...»

قلمه خطاب

«ای خامه سرکش سبک‌خیز وقت اولدیکه اولاسن گهربر
بن عاجزم و بو امر مشکل امداد دمیدر اولما غافل
آثار مروت ایله اظهار بر دهرن اگر مروتک وار
سن قیل هنری بن آلایم آد سن چک المی بن اولایم شاد
چون نخل حدیقه هنرسن مفتاح خزانه کهرسن
جهد ایله چیقار جواهر پاک فکر ایتمه که یوقدر اهل ادراک
دیمه که بولوب کساد بازار بولماز بو متاعمز خریدار...»
همراهلق ایت بزمه بردم... «ای بخت وفاسز اولمه هم سن»

الحق دیمک اولور بو امر مشکلی - یعنی «لیلی و مجنون» حکایه‌سی
استاد شعرا و افصح فصحا - ملا محمدبغدادی فضولی کمال فصاحت و بلاغت
ایله انجامه یتوروبدر که اونده ذره‌جه بر قصور یوقدر و عموم شعرا و ادبا
بو قوله شریک و مقدر...»

یوسف نابی.

ملا محمد بغدادیدن سوگره آذربایجان شعرا و ادبانه شعرای سلفدن آرتق نفوذی اولانی یوسف نابی اولوبدر. نابی افندی ترکلیک مقتدر و زور شاعرلریندن برسی حساب اولونور. دیوان ناییده که ضخیم بر جلد کتابدن عبارتدر، هر قسم کلام موجوددر، تمامیسی نظمیه انشاد اولونوبدر. همان منظومات بو قاعده اوزره دیوان ناییده طبع اولونمیشدر: (1) باب المدح و نعت، (2) قصاید، (3) تخمیس و ماده تاریخ، (4) مثنوی، (5) رباعیات و غزلیات ترکی (6) مقطعات و معیات (7) دیوان غزلیات فارسی و (8) خیریة نابی نابی افندی خیریة سینده اوغلی ابوالخیر محمدچایی یه یازدیغی پندنامه سینده اوز ترجمه حالته دائر اجمالا معاومات ویریر- بو معلوماتدن گورونور که محمد چلیی نابی ننگ عمرنک مسن چاغینده یعنی (54) یاشنده طوغمشدر و اونک موجوده گامه سیله شاعرک گوزلری نور و قلبی سرور ایله دولور گویا اوکا تازهدن بر حیات ویریلور. بیلکه که نابی افندی دیور:

«پرتونور حیاتم سنسن
سالالی باشمه ذاتک سایه
معض خیر و برکاتم سنسن
بن سکنله باخارام دنیاه...»
محمد چلیی ننگ تولدی شاعرک 54 منجی یاشنده واقع اولماسنه اونک بو شرلری شهادت ویریر:

«سنی ویردی بگا ای فیض ماب
دوغیجق عالمه حسنک ماهی
موسم سن کیرده وهاب
گذران اولمشیدیم پنجاهی
چار پنجاهده ویردی سنی حق
هفت سالگده یازیلدی بوورق»
محمدچلیی ننگ ماده تاریخدن که نابی افندی اوزی اونی انشا ایدوبدر معلوم اولور که اونک وقت تولدی هجرتک 1106 منجی سالنده وقوعه کلوبدر، همان ماده تاریخ بو شعرلردن عبارتدر:

سرمایه فطرتم ابوالخیر
که از لطف ازل پناه دارد
تاریخ ولادت شریفش
«از درد خدا نگاه دارد.»

بو حساب ايله يوسف نابي نك توارى هجرتك 1052 نجى سنه سینه تصادف ایدیر، ییله که 1106 سنه دن 54 سنه چخانده قالور 1052 سنه که همان سالد یوسف نابى وجوده گلوبدر (ها) شهرنده. (رها) ایسه قدس خلیل جانبنده. شام خطه سنده باصفا قصبه لردن بیرسیدر که خوش آب هوا سیه مشهوردر. نابى افندی وطنى اولان رها بى بویه وصف ایدیر:

وطنم شهر دلارای رها وقت تحریر مقرم «شها» *
نه رها نسخه گلزار جنان مسقط رأس خلیل الرحمن
نه رها غبطه که خطه شام مظهر معجزه بردر سلام

نابى افندی وطن مآلوفنده نشو و نما تا بوب تعلیم و تربیه آلدقدن صوگره اوتوز سنه قدر (ادرنه) و (اسلامبول) شهرلرنده بعض منصلری ادا ایتمکه سکونت ایتیشدر و صوگره دن و ذات شریفك آرامکهی حلب شهری اولمشدر.

بر زمان ادرنه و استانبول اولدی سی سال بگا جای نزول
لله الحمد نیچه منصب و جاه اولدی بو بنده به احسان اله
قالمیوب صوگره دماغ دولت اولدیم افتاده کنج عزلت
جزبه آب و هوا اولدی سبب اولدی آرامکهم شهر حلب!
شاعرک کلامندن ییله آکلاشیلور که حلب شهری خیلی جانفزا و خوش
هوا و مکاندر که چهار فصلی دوزگون کیچور. بو شهرک وصفنده شاعر
دیوبدر:

شرابه شرم ویریر آب جانفزاى حلب
شمیم جتنی محبوب ایدر هوای حلب
لب بتانه اولور خنده ریز استهزا
نمک سرشته لب پسته فضای حلب
بوگا هواده عراق و عجم مخالفدر
که چار فصلده نوروز ایدر صباى حلب
هشت قنده گورر حسنتک تماشا سین
دورر کن آینه آب دلکشای حلب ... الخ.

(*) شها - حلب شهریدر - که اص لاحده «حلب شها» دیلور

يوسف نابی خيالی مدت دنياده زندگانلق ايدوبدر و ايام زندگانلقی
محمد سلطانك اوغوللری-مصطفی سلطانك و احمد خان سلطانك زمان
حكومتلرینه تصادف ایشمیشدر. شاعر هر برسینك وصف شآتده خیالی
غرا و ساینس قصیدهلر یازوبدر که ماتدی آز تابولار. اونك بر قصیده سندن
آگلاشیلان بودر که سلطان احمد خان بن سلطان محمد خانك جلوس
همایونی شاعرك عمرنك اللینجی سالتده واقع اولوبدر. مذکور قصیده
بو سیاق باشلانور:

بر شبانکه که چراغ خرد عبد فقیر
ایلمشدی حرم قصر دماغم تویر
ناگهان ممکن غییک آچیلوب پردهلری
اولدی بر صف سپه آرایش میدان ضمیر
برنیک نامی قلم، بری ورق، بری دوات
بری معنی، بری مضمون، بری حسن تعبیر
دیدیلر بردن ایا پیر ره نظم سخن
ای کهن جوهرئی سوق بیان و تحریر
نه عجب خیلی زماندر که تموجده ده گل
بحرزخار (1) خیال ابر کهر پاش ضمیر
سگا نولدی نه دورورسن نه گونه ساقلارسن
تابکی شر جواهرده بو دکلو تأخیر
اللی ییلدر که ملهم سگا سجاده نظم
شیمدی سنسن شعرا زمره سنه شیخ کبیر
اوزمانار سگا تسلیم ایدی میدان سخن
که سنك سوزلریگه نائل (2) اولمشدی اسیر
میوه سی آز ایسه ده لذتی افزوتر اولور
او درختك که خیابان سخته اوله پیر

(1) رخار-دولو و داشقین معنایه در.

(2) نائل - عبدالله پاشا نائلی به اشاره در که سلطان عثمان خان ثالث دورنده برنجه مدت
سنه حیدارت عظماده بولونوبدر. عارف مدین و منصف بر ذات ایمش.

دیدیم ای لوحه نویسان دبستان هنر
 ای مبانی معانی به مدارا تعمیر
 هپ ییلورسیز که قد راستمی خامه کبی
 ابتدی انکشت کبی خم زده بار تحریر
 قالمادی تاب و توان طی ره افکاره
 اولدی اندیشه ده تر کیب وجودم کبی پیر
 لیک وار جیب ضمیرمه نهفته چوقدن
 بر کهر عقدی که اولماز اوگا عالمده نظیر
 ساقلارام نامنه بر پادشه دورانک
 کیم ایدر مزده بشارت کیم ایدر سه تبشیر
 گلسون اول پادشک وقت شریفنده کورک
 بلبل کهنه نیجه ایلر مش بسط صغیر
 دیدیلر مزده لر اولسون سگا ای راست نظر
 که سنی ایستدیکک عصره یوردی تقدیر
 لله الحمد که بر وفق مراد ابتدی جلوس
 انتظار ایلدیکک پادشه عالم گیر.
 اولدی تأیید الهیله مثل خورشید
 ذات والا تری آرایش بالای سر بر
 ظل ممدود خدا حضرت خان احمد کیم
 سایه سرو عام دولتیدر مهرنیر... الخ.

ولکن بزه راست گلمه دیکندن معلوم اولمادی که نابی افندی حلب شهرنده می
 وفات ایدوبدر. یوخسه استانبولده، ولی چوخ احتمال وار که اونک وفاتی
 استانبولده اتفاق دوشوبدر، چونکه شاعرک اوز کلانندن گورونور که اول جناب
 عمرنک هفتاد سنده حلبدن رومه عزیمت ایدوب و حضور سلطان احمد خانده
 صاحب منصب اولمشدر و دخی اونک استانبولدن حلبه مراجعت ایتمگی حقنده
 دیوانده بر اشاره یوخدر. شاعرک بو قوجه سنده و اختیار حائنده طالب
 عزوجاه اولماسی بعض اهل غرض و کج نظرلرک لسان اعتراضی دراز ایدوب
 اونی، متهم قیلمشدر. نجه که بو بابده شاعر اوزی دیوبدر:

حقك اولوب درنده نسيم عنايتي
كلشنسرای رومه دوشوردېكده قسمتي
يعني اولوب ديار جلبدن كشيده پا
تحريك ايدنجه رومه ركاب عزيزمتي
ناگاه وهم وسوسه فرماي كچ نظر
اوردی غنان عزممه دست جسارتی
بسط مقدمات سواله ايدوپ شروع
خم ايتدی خيرخواهلق اوزره صداقتی
ابواب اعتراضه كشايش ويروب تمام
ايتدی ادله ايله مؤكد عبارتي
ديدېكه ای فسرده خرد پير ناتوان
هفتاد سنده بو سفرک نه حکمتی؟...
بوسن و سالد غرضك عزوجاه ايسه
يوخ عزوجاهه جسم نزارك لياقتی
وار ايسه آرزوی مناصب ضميرده
آنکده تازه لگده در آين و شوکتی
اسباب احتشامه اگر وارايسه هوس
پيرانك آگا داخی ياقشمز قياقتی...
سودای کسب مال ايله مالی ايسه دلک
آنکده پيرلکده نه در قدر و قيمتی؟
گاهي اوجاق باشنده گهي باغ زارده
ايارکن اهل دانش و علمله صحبتی
کتم ايمه، دوغرو سويله نه در مقصد و مراد
بويله دگشمه دن سفره ذوق عزلتی؟
ديوان بساطی ايله اگر اسب ايسه مراد
بازولرگده ضبطنه بوق استطاعتی
حالك سنك بوگونه ايکن ای فسرده هوش
ييلم بوراهه سن نه دن ايتدك عزيزمتی؟

گوردېم مقالې گرچه دگل وچېدنې
 اما اصابت اوزره دگل هېچ حقيقتي
 دېدېم اگرچه جمله سې واردر بو سوزلرک
 بن داخي آځلاماز دگلم رنج وراختي
 مجهولدر طبيعت کچ پېنځه سنک
 تدبيره غالب اولدېني حقک ارادتي
 معلوم بو هرکسه واضح طريقدر
 لکن نهفته وار دخي چوق سرو حکمتي
 گورمزيسن بو مطبخ صنع حکيمده
 جذب ايتديکين کشان - کشان انساني قسمتي
 ازجمله اول سنک ديدېگک راحت و فراغ
 مطلوب جسمدر يوق آنک جانه نسبتي
 آسوده ليکده گرچه کوکل مستريح اولور
 هې حصه بدندر آنک حد و غايتي
 بر استراحتک که اوله مرجعي بدن
 يوقدر او راحتک دل ايله جانه نسبتي
 سمع بصر وظيفه سين آلاماز کنارده
 ايکيسيده غذاده چکرلر ضرورتي
 سمک غذا سي. معني پاکيزه نطقدر
 چشمک غذا سي حسندر آنکاه حکاتي ...!

نابي افنديک بو آخرکي سوزلرنده چوخ نازيک معالار واردر که اونلره
 دقت يتورمک اولماز: حقيقتده محض استراحت بدن و فراغت جسميله
 دولانماق حيوانيتدن بر آز برېدر. کنج عزلت و قدهتي غنيمت ييلوب بش
 گونلک عمری خواب غفلته - يعني آنجق ييوب ايچمکده کيچورمک،
 محض بر بدنه خدمت ايدوب اونک ضروريتي ميا اتمک چاشماق و
 روحک وارلقدن بالمره بي خبر اولماق، انسانک صرف جهالت و عواملفه
 دلالت ايار. اودرکه نابي افندي ديور و حقيقتده چمن معنيه در و جواهر
 ساچور:

«بر استراحتك كه اوله مرجعی بدن یوقدراو راحتك دل ایله جانه نسبتی.»
صگره دن نابی افندی عطف کلام ایدوب استابولی و اونك اهلینك
کمال و معرفتی و حسن ادالرینی تعریف ایدیر:
مینای چشمی غرقه نور سرور ایدر
خوبان شهریانك او حسن و لطافتی
حسن ادا و حسن وفا— حسن هر امور
اول شهر بی بدله بولور حسن غایتی
اول دلکشا ماللر اول خرده نکته لر
ممکنیدر بوله عربستانده صورتی
اول جافزا سخترلرک اول شوخ ادالرک
عکاملر لسانه اولسونمی نسبتی؟
اولسونمی هیچ کلام ظریفانه به بدل
«اصبر، شوی، تعالی، تنقشع عبارتی»
«بعدی»، «لك» خطابلرندن گلورمی هیچ
لفظ «آجانم» «آی اقدام!» حلاوتی؟..

و بوندن صگره شاعر صدر اعظم محمد پاشانك واسطه سیله مقرب حضور
خان احمد سلطان اولماقدن و سلطانك اول شاعر سالخورده به التفات و
مرحمت گوسترمک لریندن دانشوب دیور:

ناز کلک ایله دعوت ایدوب پیشکاهنه
ایتدی مقابلنده قعوده اشارتی
زرین ستانه دولته ایلیوب نظر
نرکسلر اولدی نائل چشم غنایتی
دست مبارکیله ایدوب چیده خاکدن
ایتدی سر حتمیره وضع علامتی
یعنی دشای جاهمه وقف ایلدم سنی
وار ایله تا زمانی گنججه بو خدمتی

الله شکر جان بدنی ایتمه دن وداع
گوستردی حق بگا بو زمان بو سعادت
در گاه دولته اولونمزمی روبمال
اول داورک که سبقت ایده بو کرامتی...

بو شعرلردن معلوم اولور که نابی افندی خان احمد سلطانک قصرنده اوز
کمل و معرقتی و خصوصاً طبع شعریه سی اوجندن اقامت ایدوب وظیفه
خوارلر جمله سندن اولوبدر.

نابی افندی اوز حال حیاتده، یقین که مریض اولدیغی اثاده اولومینک
یاخونلاشماقنی درک ایدوب تاریخ وفاتی یازمشدر. بو ماده تاریخ حسابله
اونک وفاتی واقع اولوبدر هجرتک (1124) نجی ایلده 77 یاشنده. مذکور
تاریخ وفات بو شعرلردن عبارتدر:

«چون روح کمین نابی درلجه نور آمد
ازتسکی تن وارست دردار سرور آمد
تاریخ شناسان معنای شهود و غیب
گفتند بی تاریخ «نابی بحضور آمد.»

یوسف نابی نجه که اثرلرندن معلوم اولونور حکمت و معرفت راهلی ایش.
اونکده فضولی بغدادی کیمی آثار حکیمانه لرنده خیلی درین معنالر، اوجه فکرلر
مستقیم و متین رأبلر واردر که دائم الاوقات زنده و باقی قالاچقدر. بوندن
علاوه مرحوم نابی نک اوغلی ابوالخیر محمدجلی به خطاباً یازدیغی دلائل
عاقلانه و نصایح مشفقانه که نتیجه سی جمله ناسه عائددر — بزم دنیوی سعادتیمز،
اخروی نجاتیمز و معنوی ترقیمز ایچون الک مقبول و معتبر بر دستور
العملدر. بو خیریه ده غیریلریگده صلاحی منظور اولدیغنی شاعر اوزی آجیق دیور:

هر زمان ایسترم ای جان پدر اوله آویزه کوشک بو کهر
بونی نازیک دوتاسان جانگدن بردم آیرمه سان یانگدن
تا بمحشر اوله فیضی جاری هم سگاه هم اوله غیره ساری...

(خیریه)

البته فضولی بغدادیڭ آتۇر نەيسەلەرنە اولان صاحت و بلاغت، اونڭ اشعار عاشقانهلەرنە حسن اولونان لطافت و طراوت نابی افندیڭڭ کلاملەرنە مشاهده اولونمىور، و لكن حکمت و فلسفە نقطە نظرئىچە نابیڭڭ کلاملەرنە دقت يتورىلسە و فضولیڭڭ بو قسم آثار قلمیەلەربە تطبيق اولونسە، بىلكە نابی افندیڭڭ کلام حکمت آمیزی عرفا و عقلا نظرئىچە فضولیڭڭ کلاملەرنەڭڭ اکىيک اولمىە. با این همه هر اىکى شاعرڭ اوزلەرنە مخصوص رتبە و مقاملارى واردر. هر برىسینڭ شیوۂ لسانلارى و طرز کلاملەرى باشقەدر. هر برىسینڭ طبع روان پرورارندە باشقە ر یارادیجلىق قوهسى موجوددر. هر برىسینڭ شعر و کلامندە، باشقا بر عطر و رایحە حسن اولونور، هر برىسیندە باشقە بر ذوق و صفا واردر که اوللارى آنجق ازبابی و صرافى تشخیص و تمیز ایدەیلەر. بیلە که بونلردن برىسى غیزینسە ترجیح و برىک مشکل امرلردن برىسیدر، بو ایسە بزم وظیفە، مزدن بالا و قدرتمزدن خارجدر. بویله بر قیمت درلر بزم تنقید ترازومزدە چکیلهسى داشلر دگل.

هر چند بوسف نابیڭڭ اثرلەرنە جملە معرفت اهلنە و خاصە شعرا صنفنە معلومدر. و لكن اوللر فضولیڭڭ تالیفاتی کیمی جماعتمز آراسندە انتشار و اشتہار تاپمىوبدر. زافافقازینەده آنجق شکی محالندە خصوصاً نخو شهرنڭ و قبلە محالینڭ عرفا و ظرفاى آراسندە نابی افندیڭڭ حکمت آمز کلاملەرى اوزلەرنە خریدار تاپمشلر. سائر اوخوجیلاریمزیدە اول ذات عزیزڭڭ کلاملەربە آشنا ایتمک ایچون بورادە بعض نمونەلر گوستریلور؛ نابی افندی اوزخیربەسندە اوغلى محمدچلبی بی سعى علمە بو سیاق ترغیب و تشویق ایدوب سعى و علمک وصفندە و جہلڭڭ ذمندە یازیر:

ای نهال نچمن آرای ادب	نور بخشای دل و دیدۀ اب
سعى قيل علم شریفه شب و روز	قالمە حیوان صفت اول علم آموز
علمە سعى ایلیممکدن حذر ایت	علم و سعى ایکیسی بردر نظرایت
مدعايە بو سخن شاهددر	علم و سعى بىک عددی واحددر
بولامز علم بلا سعى وجود	برى گیتسە برى اولور نابود
صفت حضرت مولادر علم	جملە اوصافدن اعلادر علم

مطلب علمه چالش اول اعلم
 دخی امر ایلدی اول صاحب علم
 علم ایچون اولدی شه خطه نور
 بوله گور اویله مدینه به وصول
 علمدر ماشطه (*) روی وجود
 علمدر مائده یزدانی
 علمدر رابطه عز و علا
 علمدر ضابطه جام و جلال
 علم بر لجه *** بی ساحلدر
 چله حق موت دیدی علمه حیات
 اولمه محروم حیات ابدی
 علمک انواعی ایله اول حالی
 یلمک البته دگلمی احسن
 حضرتک نامه بودر تلقینی
 ائمه عار او گرهن اوقو اهلندن
 جهلا عالمه نسبت خردر
 قتده در بی خبر و قتده خیر
 نه قدر بولسده عزت شوکت
 چلدر مایه شرم و خجالت
 چلدر آدمه زندان بلا
 چلدر محض عدم علم وجود
 شرف علمه نهایت یوقدر

فرضدر دیدی رسول اکرم
 مهددن لحددهک اول طالب علم
 رب زدنی طلیله مأمور
 که قابوسی اوله داماد رسول
 علمدر واسطه بود و نبود
 علمدر موهبه ** ربانی
 علمدر باعث تمکین وصفا
 علمدر رابطه بر و نوال
 آنده عالم کیچین جاهلدر
 اولمه هم حل گروه اموات
 علمله فریق ایله هر نیک و بدی
 بلکه لازم گله استعمالی
 سورسولار بن آنی ییلم دیمه دن
 «طلبو العلم ولو بالصینی»
 هر شیئت علمی گوزل جهلندن
 بلکه خردنده ییله ابردر
 متساوی دگل اعمی و بصیر
 جاه ایله جاهله کامز رفعت
 چلدر مورث ذل و نکبت
 که دوشنلر گوره مز روی صفا (ره)
 هیچ برابرمی اولور بود نبود
 صفت باری به غایت یوقدر

(*) ماشطه - مشاطه - کلینک یوزینه زینت ویرن

(**) - موهبه - عطیه، بخش و احسان اولناز شی.

(***) لجه - دریا

شرف حسن خاق بابتده و سوزك مقام و اندازه‌سی

خصوصنده.

نسخه منتخب حسن صفات	ای سر آمد کهن بحر حیات
اول ملایم دل و درویش نهاد	مسکنت خصلتین ایلله اعداد
سال گلستان فلاحه ریشه	اول غنی طبع و تواضع پیشه
ایدر احراری ضروری مملوک	سکا حلم و ادب و حسن سلوک
چین ابرو گره پیشانی	حسن اخلاق دگل ارزانی
ترش رولق سبب نفرتدر	خنده رولق اثر رحمتدر
ایدر اربابنی مردود ابد	خوی بد، عادت بد، مشرب بد
رانده بارکه رحماندر	غره اولماق صفت شیطاندر.
قصم *) ایدر ظهرگی الله غیور	سندۀ ظاهر اولیجق کبر و غرور
ینه ادنا قولوسن الهک	دوتالیم چرخه ابریشمش جاهک
دامنک بوسه دن اولسون خالی	نه قدر جاهک اولورسه عالی
قوله دوشمز ال-اتک اویدرمک...	سکا لازم یره یوزک سورمک
اولدی مأمور مدارایه رسول	انییا مسالکئی ایلله قبول
فخر عالم دیدی رأس حکمت	بی مدارا اولامازساک راحت

ویرمه یول مجاسه دیوانه لره	کشف راز ایلمه بیکانه لره
سریگی زیور بازار ایتمه!...	هر کسی محرم اسرار ایتمه
جمله بی لیک منافق صاگمه	هر کسک قولئی صادق صاگمه
وقله کاه زبان اول-گه گوش	اولمه مجلسده نه بر گونه خموش
ممکن اولدینی قدر مختصر ایت	سختی-عبرتدر و گهر ایت
معنی نکته ما قل و دل	سوزده اولسون سکا دستور عمل
سندخی سویله بر-اول ایکی خموش	اولور انسانده زبان بر-ایکی گوش
گوزله وقتین نه خفیف اول نه ثقیل...	ایت کلامک نه قصیر و نه طویل

حسن کلام موزون باینده و شعرای اسلامک مدحنده و فی الجمله
اصل شاعرک وظیفه و تکلیفی خصوصنده دیوبدر.

ای صفایاب کلام موزون	آشنای سخن گونا گون
طبعک ایارسه اگر شعره هوس	سکا معناسنی فهم ایتمک بس
سخنان شعرای اسلاف	قلبی آینه‌وش ایلر صفاف

ترك شعراسی.

ترکیده «نغمی»، «باقی» *) به باق	غیری دیوانلاریده قیل ماحق
آنلرک شعرى متیندر اما	غیریسنده دخی وار چوق معنا

عجم شعراسی.

شعرای عجمک دیوانی	حسن معنی و معارف کانی
«طالب» و «صائب» و «عرفی» و «سلیم»	«فیضی» و «هندی»، «نظیری» و «کلیم»
تازه گویان زمانده «شوکت» **)	معنی تازه به ویردی صورت
جامی و انوری و خاقانی	هر بری ملک سخن سلطانی
بلبل شاخ طراز شیراز	سعدی و حافظ معنی پرداز
سخنان و دمای شعرا	حق بودر بری بریندن اعلا
یوق نهایت شعرای عجمه	هپ اسامیلری سیغماز قلمه...

عرب شعراسی.

شعرى چوقدر شعرای عربک	که اوده مایه‌سی شام و حلبک
دیمه ایاتنه نا موزوندر	آنک اوزانلری دیکر گوندر
نچه معنالری وار رقص آور	مشعل آسا دوکر اسماعه شرر
وار ایچنده نچه اشعار کبار	قویامز آینه دلده غبار

*) «نغمی و باقی» - ترك شاعرلرینک تخلصیدر.

**) بونلرکده جمله‌سی شعرای عجمدن یا نابی افندی‌نک معاصرلری ویا اوندن بر آز
ایره‌لو اولان شاعرلرک تخلصیدر.

نیچه بیگ نعت شریف نبوی
مدحت معجزه مصطفوی
هر بری قطعه الداس نمین
هربری در گران قدری متین...

شعرک حقنده.

حکمت آمیز گر کدر اشعار	که مالی اوله ارشده مدار
آب حکمتله بولور نشوونما	گلشن شعر و ریاض انشا
اولماسه شعر مجاز مطلق	ویرسه معنایه حقیقت روتق
بوخسه هر نظم تهی و ساده	اوله معنادن اوده آزاده
با خصوص اولمیه تشبیه تمام	استعارات و جناس و ایهام
دیمه دن شعری، سکوت اولی در	شعردن مقصد اولان مضادر
باقسان اکثر سخن شاعر خام	زلف و سنبل، گل بلبل، می و جام
چیقه مز دائره دلبردن	قدو خط و لب و چشم تردن
که بهاره دولاشیر که چمنه	ایلشور سروه گل و یاسمنه
ره نارفته ده جولان ایتمز	سایا و ادیلری سیران ایتمز
ایده مز صید معانی بلند	آتامز غیر شکارینه کمند
کیچنور معنی خاییده ایله	لفظ مشهور جهان دیده ایله
قوقوسز لالهیه بگزر او سخن	که اوله لفظی تهی معنادن...
هجو دن الحذر، ای جان پدر	که ویرر مشرب عرفانه کدر
هیجوه مائل سفادر آنجق	عاقل ایتمز اونی ایلر احمق...

نابی اقدی نك خیره سنده او قدر حکمت لو سوزلر، گوزل نصیحتلر و
خوش معالو شعرلر وار که جمله سنی باشند آياغه کبی یازساق ففع و فائده دن
خالی اولماز، اما مجموعه مزده یر اولما دقنه گوره آنجق بو قدر یازیلا نه
کفایت ایتدیک.

ایمدی اول محترم وجودک باشقه قسم اثرلریندن دخی بر نچه نمونه لر
کتورمکله عزیز اوخوجیلارمزی دهاده آرتجق اونکله آشنا ایدمک.

غزل نابی

خط گرد عارضنده که گاهی عیان اولور
دیلر غبار حیرتله ریکدان اولور
سورد قچه چشمی حل اسیران غمزه سین
بیم و امید ارایه کیرر ترجمان اولور
موزون قدان و سیمتان و شکر لبان
پیره عصا، فقیره غنا، جسمه جان اولور
لازم دگل کتب گلستان او آفته
نه نسخه قورسه سینه سینه گلستان اولور
شهر استانبولک نه گوزل مردمانی وار
اڭ ساده لوحی نازک اولور نکته دان اولور
بی حرف تلخ کم و ارایسه خاک شهردر
ابنای شهر جمله سی شیرین زبان اولور
حسن نمک بدوش و لنمز کنارده
استانبول ایچره نابی اوده رایگان (*) اولور

آدم اسیر دست مشیت دگلمیدر
عالم زبون ینجه قدرت دگلمیدر
بو برده نڭ دروته باق اضطرابی قوی
هر محنتک وراسی (**) مسرت دگلمیدر
بذل حیات راه مجتده عاشقه
تکلیف اولونجه جاتنه منت دگلمیدر
یوخ کرچه صدمه ستمگدن گریزمر
اما که دست نازکه زحمت دگلمیدر
هپ سنی کامیاب اولاجقسن زمانده
ای تڭ چشم کار بنوبت دگلمیدر

(*) رایگان - مزد سیز اله کیچن - مجاناً

(**) ورا - شیک او دری طرفی

محتاج رزق خالق ایکن سربسر جهان
مخلوقدن نیاز - مذلت دگامیدر
نابی زبان نطقم ایدن خامه مجاز
مشاطه عروس حقیقت دگامیدر

بن اول خاکم که خورشید جهان آرا جلیسمدر
تمم سفلی در اما معنی علوی انیسیمدر
بو طوفان زار هستیده بن اول گشتی نوحم کم
نفس بالای سرده - بادبان، روحم رئیسدر
گلستان جهان لب تشنه تشریف انساندر
اولا رهزن بگا بیراهی نفس خیشمدر
ایدر گرد سر انسانه گردش کاسه کردون
نوال (*) آفرینیشده ملائک کاسه لیسمدر (**)
خیال پیرهن ایتد کجه قد شوخ معنایه
فلکده چرخه ماه شب آرا پنبه ریسمدر
بیاضه بخامه زرله دیبر صبح آماده
عطاردار مجلس مضاده مسوده نویسیمدر
خروش چارجوی طبعمک آتازی ای نابی
صفای چار موج بحر اشعار سلیمدر

بو غزلده نابی افندی انسانک وجودی ایکی حصه دن - روح لطیف ایله
جسم کشفدن عمله گلمه سنی خیلی ظریفانه و شاعرانه بیان ایدوب خورشید جهان
آرا ایله هم جلیس اولماقنی ادعا ایلور و کمال افتخار ایله سر کشاک ایدوب
دیور که اوزوم توپراقدن خالق اولونم شام سده و تتم سفلی ایسه ده اما روح،
عقل و فهم سایه سینده هر بر مخلوقدن اشرف و اعظم، معنی علوی بنم انیسیمدر.
بو طوفان زار هستیده یعنی بو عالم امکانده و وارلق دنیا سنده بن نوحک
اول نجات ویریمی گمی سیم که بالای سرده عقل و ادراکم اول کشتینک
بادبانی و روحم اونک رئیسدر. آخر کی بیتلرده دخی شاعر اوزینک سائر

(*) نوال - ویرکو، احسار و عظیمه معنا سنادر (**) لیسیدز - یالاق - کاسه لیس - کاسه یالپیان .

مخلوقاتدن اءلم و افضل اولماقنى: يعنى كاسه كاردون اونك باشنه دولانماقنى و فوج ملائك، نوال آفرينيشده اونك كاسه يالليانى اولماقنى و گوك يوزنده ماه شب آرانك چرخهسى اونك پامبوق اگيرهنى اولماقنى و مجلس معنده عطارده يولدوزى اونك مسوده نويى اولماقنى شاعرانه نظمده چكور. نابى اقدىنك بو افكار عاليهسى اوروپا حكمارى و مشرق زمين شعراسى اثرلرنده دخى تذكار اولونمشدر، اما نابى اقدى عروس معنابى غرييه بر لباسه و عجبده بر دونه كيىنديروب اظهار ايتمشدر. اوزگه بر غزلنده نابى اقدى بو معنابى دهاده آجيق افاده ايتك ايچون انساني پرو بالسر بر قوشه تشبيه ايتمشدر كه آشيان عالمه اكتساب قوت پرواز ايچون دوشمشدر. بيچاره قوشك ميل و هوسى هوايه قالماقدر و اوجه مقاملرده سير ايتمكدرد. اما اقتضاي طبيعتى اولان بو آرزويى اجرا ايتمگه قناده و قويروغى و خدر. ذليل و مضطر خاك اوزره طاقسز دوشوب اسير هواى نفس اولمشدر:

مرغ قدسيز اكتساب قوت پرواز ايچون
آشيان عالمه بي بال بي پر كلمشز
چهلدن افتاده يز خود را يلق واديسنه
بوخسه نقشز معنى نقاشه مظهر گلمشز

آتيده ذكر اولنان غزل دخى نابى نك پر مضمون اثرلرندن بريى
حساب اولنور:

قلم مثال امين اول قلمتراش اولمه
ورق نگار كمال اول ورقتراش اولمه
سپروش ايله تحمل زرهوش اول غمخوار
تسلط ايلمه خلق اوزره - دورباش اولمه
كمان مثال كچ اولتك آتيلمه يابانه
خدنك راست رو و وادى تلاش اولمه
سر كده نشه صبا عطاسيدر خاكك
تأدب ايله رخ خاكه جرعه پاش اولمه
حرامزاده محنت تولد ايلمسون
زنان فكر محال ايله همفراش اولمه

قونارسه جوش خریداردن درونه غبار
بوگونه ای گل امید خوش قماش اولمه
دوکونده غرض آسایش ایسه ای نابی
بدآزما و بد آموزو بد معاش اولمه

بو غزلده ذکر اولونان بعض گوزل فکراری و مشفقانه نصیحتلری
آویزه گوش ایدوب البته اونوتمالیدر، نجه که دبوبر:

سرگده نشه صها عطاسیدر خاکک تادب ایله رخ خاکه جرعه پش اولمه
یعنی توپراقک قدرینی بیل، اونک اوزرینه جرعه پاش اولمه سنک مایه
حیاتک عیش عشرتک و ذوق لذتک توپراق حاصله گئوردیکی نعمتلردن عمله
گلمشدر، باشگده کی نشه می خاکک عطاسیدر. و هایلله ولی نعمت قدرینی
بیلوب امکنی ضایع ایتمه، قدرشناس اول، شکر نعمت ایله تا که حق تعالی نک نظر
مرحمتی همیشه اوستگده اولسون فضل و نعمت قابوسی اوزریکه آچیق اولسون...

آنجق نابی افندیگ بو غزلده بر نصیحتی قبول ایده بيلمه دیک که اوده
شخصک محض بر سلامتغنی و خطادن ایمین اولماقنی ایجاب ایدیرسه ده
اونی طریق استقامتدن و راست روشلکدن بر نوعی اگرلیکه و نفس
پرستلکه سوق ایدیر. نابی افندی حفظ جان و آسوده تن ایچین توصیه
ایدیر که «کمان مثال کج اول» یعنی کمان کیمی بو کولوب و قاتلانوب کج
فراغده سلامت اوتور، حقیر و افتاده اول، گردن کشلک و سرفرازلق
ایتمه، تک و تنها اوزیگی میدان محاربه به آتمه، سنی تاپدالایوب از لرر،
باشکه بلالر گلر: اگر سنده دوز و راست گیدن اوق کیمی وادی تلاشده
سعی ایتسهک، اونده یقینکه داشه و قایابه توخونوب مراده واصل اولمامش
سیناجقسن.

البته تک اوز نفسک سلامتغنی منظورده دوتمیوب عموم ناسک خیر و
صلاحی بولنده سعی و تلاش ایدن شخصک باشنده بلالر چوقدر نه اینکه اول
آدمک که جمله مخلوق ایله مدارا ایدوب هر ایشده واحد اوز منفعت شخصی سنی
گوزلیه. البته راست رولگده و درست کردارلقده و حق پرستلگده
خطا و خطر چوخدر نه اینکه حق سویلیمکدن چکینوب محض اوز

صلاحی ایچین کنج فراغنده سکونت اختیار ایتمکده، اما بونگله بيله بزم
اختیارمز یوخدرکه خلقی حق سویامکدن درست کردار اولماقدن و حق
بولنده فداکارلقدن داشندرمق. بالعکس هر بر صاحب وجدانك و اهل دانش
و معرفتک اولنجی وظیفه سی ابنای مانی دوزلکه و دوغرولفه دعوت ایتمکدر.
وطن اوغرونده و ماتک ترقی و تعلی سی یولنده اولری جانندن و باشند
کیچمکه جرئتلو شجیع و مستقیم اولماغه ترغیب و تشویق ایتمکدر؛
والا آدم بر اوز باشینی و نفسنی قوروماقله، اوز منفعت شخصی سنی گودمکله،
هر قسم جور و ستمه تاب کتروب هر بر بار تهمت و مذمه متحمل اولماقله
و بوقادار خوار و ذلیل اولوب غیرلرک تحت حکومتده اسیروار گذران
ابدوب بوگونه دولانماقک آدینی «مدارا» قویماقله - حقیقی سعادت و حقیقی
نجاته واصل اولماز. بویه دولانماقک نتیجه سی قورخاقلق کم جرئتک و
باسارلقدن باشقا، ذلت و مشقتدن سوا اوزگه برشی اولماز... اوز رأی
و فکریمزی آچیق دیمکدن چکینوب، اکری ايله دوغرویه فرق قویمیوب
حقه و ناحقه بلی بای دیمکله بویه فنا حاله دوشمشیک. بزم عقیده مزه گوره
ترقی و سعادت مزه لازم اولان اسایلردن برسیده جرئتلو، فداکار و درست
کردار اولماق در. بوکا بناء نابی اقدینک مذکور فردنی بو عباره ايله دگیشوب
بازاق، دهاده گوزمل و مقبول اولار:

«کمان مثل کج اولما، هراس جان ایتمه

خدنک راست روو وادی تلاش اوال...

آشاغیده یازیلان غزل دخی نابی نک حکمت آمیز کلاماریندن بریسی در.
بو غزلده شاعرانسانک هر فعل و عملنده بر غرض و بر منظور اولدیقنی بیلدیریر:

ویرمزدی کیمسه کیمسه به نان منت اولماسا

بر مصلحت گوریلمز ایدی رشوت اولماسا

خلقک میانه سنده بولونمازدی اتحاد

مشربلرنده واسطه خست اولماسا

گندی وجودینه بيله قیمازدی مالی خلق

قصد نمایش شرف و شوکت اولماسا

یوخ بی غرض معامله اهل زمانه ده
 کیمسه عبادت ایتمز ایدی جنت اولماسا
 تحصیل علمک اوستنه ترجیح ایدرمی ناس
 تحصیل مال واسطه رفعت اولماسا
 کمیاب ایدی میان لثیمانندن امتزاج
 ماینده علاقه جنسیت اولماسا
 ایتمز ظهور عرصه ده بر کیمسه دن کرم
 ضمنتده قصد داعیه شهرت اولماسا
 باقمازدی کیمسه آینه صافه نایا
 خوددینک علاقه سنه آلت اولماسا.

مقطعاتنندن نمونه لر:

تائیرک آنکله جانب علویدن اولدیقین
 سیر ایت جماعتک حرکاتین اذان ایلن
 انسان اودر که بر سوز ایله بند پا اوله
 حیوان اودر که باغلیله لر ریسمان ایلن
 نقصانی باشقاسیله اولور نایا تمام
 هر کیمسه کم تکلم ایدر ترجمان ایلن

دل عرش الیدر آنی ایلمه تخریب دست بشر اول خانیهی ترمیم * (ایدیه ییلمز
 بی هجر ذوق وصل نه معلوم نایا آزاده لق صفاسی گرفتار لقدمه در.
 برززه یوخ بوکار که صنعه عبث وابسته در بری برینه چرخ ساعتک

حقیقی سانما هر بر گوردیکک پرهیز کارانی
 فساد دردمندیک نیلسون دستنده آلت یوخ
 یاپیلمش حاضر اولمش سندن اول جمله نک کاری
 سنگ تدبیر که ای چرخ زحمت چکمه حاجت یوخ
 جهانک زیروبلا سین تفحص ایلدیم نابی
 توکل گشوریندن غیری یرده استراحت یوخ

(* ترمیم - بوزولانی و خراب اولانی تعمیر و تاسیس ایتک معناسته در.

الله ايسه وعظنده اگز نيت واعظ کرسی سماواته چخار شهرت واعظ
 اصحاب فضيلت او گام حاج دگلدر جاهلاره، نادانلاره در خدمت واعظ
 ساتمازسه اگر خلقه وظيفه ايله پندی نابی او زمانلر بيلنور قيمت واعظ
 سوزيوخدر اگر دستنه محشرده کيررسه بالای مچالسنده ارلان رفعت واعظ
 تانك حقيرده بولتان ميوه لذيت اول قامت بلنده بدلدر چارده
 بدتر دگلمی چقچق آسيابدن نابی او بزم کاولميه نوبتله گفتگو
 بو مختصر نمونه لردن علاوه نابی نك مقطعات باینده نازيك اشاره لری و
 حکمتلو سوزلری چوخ چوخدر، اما جمله سنك بورايه کنجاشی یوخدر.

عليشير نوابي - «امير نظام الدين» *

عليشير نوابي هجرتك دوققوزنجي عصرنك آخزلرنده يتيشن جغتاي (ترك) و عجم شعراينك اڭ مشهورلرندندر. بو شاعر اصلا جغتاي تركلريندن ايسهده آذربايجان شعراسي آراسنده آرتق حرمت و شهرت كسب ايتمشدر و اونلره نوابي نك تاثيري آرتق درجهده اولوبدر. بوگاده عمدە سبب اونك طبع لطيفندن توره بن آثار نفيسه و اشعار ممدوحه سي اولوبدر كه چوخ شيرين و تاتلو ديليله رشته نظمە چيكلمشدر. امير عليشير فارس لساتي دخي اكمل وجهده ييلورمش و فارس ديلنده اونك زيادم موزون و خوش مضمون كلاملري واردر. ترك و فارس ديللرینه دارا اولديشي ايچون (ذواللسانين) لقييله ملقب اولمشدر.

نوابي نك آقاسي سلاله تيموريه دن سلطان ابوسعيدك وزيري اولوب اوغلي نك تعليم و تربيه سنه آرتق سعي و دقت يتورمشدر. اميرعليشير اوزي اوشاقلقده سلطان حسين بايقرا ايله مكتب يولداشي اولوب امام طفوليتده عالي نسب يولداشندن كسب كمال و اخذ ادب ايتمشدر. سلطان حسين بايقرا تيمورلنك اولاديندن اولوب 875 تاريخده خراسان پادشاهي اولماقلا هراتده تخت سلطنتده اكلشمشدر. عليشير اولجه بر مدت خراسانده و بعد سمرقندده تحصيل علوم و قنونه مشغول اولوب «حسن خط»، «رسم»، «موسيقى» و «نقاشلق» صنعتلرنده يوك مهارت كسب ايتمشدر. اما بوقلرك جمله سندن آرتق اونك ميل و شوقي شعر ديمكه و غزل يازماغه ايدى. جواناق موسمنك و شابلق ايامنك مقتضاسيني دماغ لطيفي هواي حسن خط و خاليه و گوگلي باده عشق ايله دولمش ايكن اوز حسلريني گوزل شعرلر واسطه سييله بيان ايدردى. نجه كه عليشير اوزي

(*) نوابي نك ترجمه حاله دائر معلوماتك بر ياره سني «دبستان زورالينك 3 منجى نمره سنده طبع اولنش علي آقا حسن زاده نك فقره سنده و بعضني ديوان غزلياتنك دياچه سنده مرقوم اولنش مقدمه دن و اڭ موهني سامي بكك قاموس الاعلان دن گنورمشيك.

ایام شایده حال دلی بو قرار اوزره تحریر قیلمشدر: «بو پریشان اجزانیڭ ورق نگاری و بو آشفته اوراقینیڭ قصه گذاری، محنت پیمانه سنڭ جرعه چشی و ملامت خمخانه سی نینگ سبوكشی-شیدالغ محله سی نینگ رسواسی و رسوالغ کوچه سی نینگ شیداسی.

بیت.

وفا بوستان نینگ دستان سراپی- ملامت بلبللی یعنی نوایی
غفرالله ذنوبه انداق عرض قیلور- شول جاغ * کم خراسان تختی
کورکانلق دواچی بیلا زینت افزای و کورکانلیغ فرقی جهانبالق تاجی
بیلا فلک فرسای ایردی، عموم شبستانی شهاب شمع لاری نوردن؛ منور و
حیتم گلستانی، ییگیت لیک گل لاری عطریدن معطر ایردی. سن مقتضاسیدین
طبیعت هوا غالب و هوا غلبه سیدین طبیعت لهوغه طالب ایردی. کونگلاکم
پاکیدن کوکسیدما کی اسکی توکانلار بر بر عیان و کوکراکم داکی
کیسکان بانکی الف لاردین کوگلولم خط خطقان مدام می رغبتی کونکولکا
محبوب و همیشه محبوب الفتی خاطر مغه مرغوب جانم عشق باده سیدین مست
و کوگلولم باده شقیدین می پرست ایردی.

بیت.

«بولماسا المدا کل رخ ساقی احوالیم خراب
یوق ایسه ساقیده گولگون جام می باغرم کیاب»
آز وقتدا باده سیدین هوش و عقلم اوئی یقیدلی و عشق برقی صلاح
و عافیت خرمن کول قیلدی؛
وقتا که سلطان حسین باقرا، نوایی نڭ مکتب بولداسی، هراتده تخت
سلطنتده اگلشیدی، علی شیرک سرائنه دوشوب و هر یرده اونی آختاروب
سمرقندده سراغنی آلدی سلطانک دعوتی قبول ایدوب سمرقنددن هراته
گلدی. شهره داخل اولان زمانی سلطان حسین طرفندن آرتق جلال و
طنطنه ایله استقبال اولوب اونڭ لطف و احسانه نائل اولمشدر. سلطان
اولجه علی شیری مهردارلق خدمته تعیین ایدوب صگرددن اوزینه وزیر اعظم

ایتمشدر. یلمک کر کدر که سلطان حسین خان عالم و عادل رعیت پرور،
 علما عرفا صنفی دوست دوتان، خوش احوال و حمیده خصال بر پادشاه ایدی.
 بو ذات شریفک طبیعت شرعیه سی دخی واریش، اما بوندن ماعدا زیاده
 دقیق، نازیک آگلین و فنون شعر و ادبیاتده قابل و ماهر بر وجودایمش.
 یله که فنون شعرده سلطانک بر درجده اطلاعاتی واریش که نوابی کیمی
 مقتدر شاعرک اثرارنده مشاهده اولنان قصوری تصحیح قلازمش نجه که بو
 قواله شاعر اوزی شهادت ویروب دیور: «وقتکه مجالسدا بعض ایاتم مذکور
 و محافله بعض غزلیاتم مسطور بولور ایردی گاهی عبارتیم قصورین تغییر
 بیر مالک برلا نقصاندین معرا قیلور ایدی. بعض یتیم دین بر آزا مناسب لفظنی
 چقاریب بر دسته شبه ایچره بر در شاهوار تارتقاندیک بر آزا لفظ کیتورور
 ایردی. و بعض غزلیم دین بر آزا ناهنجار یتقه خط اوروب بوزوغ بر
 دشت ایچره بر قصر زرنکار یاساغاندیک بر آزا بیت غه دخل بروز ایردی.
 بو آشفته ایاتیمدا اول خط و بو بریشان غزلیاتیمدا اول بیت:

خار آراسیندا ایردی کوهر یانکلیغ
 یاکوللار ایچنده ایردی اخکر یانکلیغ
 یاخود تیکن ایچره گل احمر یانکلیغ
 بالکیم تن ارا روح مصور یانکلیغ

چون بو یتلار ایوانی اولای اصلاحلار نقش و نگاردین رشک نگارخانه چین
 و بو غزللار بوستانی اول اهتماملار بهاردین عزت خلد برین بولا باشلادی،
 صاحب نظرلار گوزیگا مجبور اراق و اهل تیللار کوکلیکا مرغوب راق بولوب
 حرمتی غایتدین اوتی و شهرتی نهایتدین کیچتمی...»

علی شیر عهده سنه کوتوردیکی اموروزارتی لیاقتنجه اجرا ایدوب آسوده
 و قتلرین کاه مطالعه ایله و کاه تألیف کتاب و تنظیم اشعار ایله کیچوردی.
 همه وقت دائرهمسی مجمع علما و فضلا ایدی. ادیب و شاعرلره و جمله ارباب
 علم و صنعته انعام و احسان قابوسی آچیق ایدی، بو حالله معارف و صنایعک
 ترقی سنه جوخ خدمتار ایتمشدر. بو ذات عالی همت بر مدتدن صکره منصب
 وزیراندن ال چکوب و مأموریت سیاسیه دن استعفا ایدوب هرانده گوشه نشین لک

اختیار ایتمشدر. بو حال اوزره بر نهجه وقت عمر ایدوب تاریخ هجریه نك (906) منجی ایلینده همان شهرده وفات ایتمشدر.

علی شیر نوایی یالقز شاعر اولمیوب دانشمند و حکیم نادر بر وجود ایش اوندن اول جغتای تر کلرینك شیوه سینده کیمسه اولطافت و مناتده اشعار یازمادیگی کیمی اوندن صوگره دخی بو دیلده اویله لطیف، آبدار و خوشکوار شعر و غزلر یازمادمشدر. فی الجمله آثار نفیسه لری خیالی قیمتداردر.

علیشیرك خیر یادکارلغی و احساناتی دخی چوخ اولوبدر: نهجه نهجه مدرسه لر و انبیه خیریه بناسنه موفق اولمشدر. بیوك و مكمل بر کتب خانه سی واریمش که علم و معرفه شوق و هوسی اولانلره همیشه اونك قابوسینی آچیق دوتارایمش. علیشیر نوایی نك ترك دیلنده اولان بر کزیده اثرلری بونلاردرد: «مجالس النقایس»، «محاكمة لغتین»، «حیرت ابراز»، «محبوب القلوب»، «فرهاد و شیرین»، «ایلی و مجنون»، «سد اسکندر»، «سبعة سیاره»، «سراج المسامین»، «لسان الطیر»، «حالات پهلوان اہوسعید»، «عروض ترکی»، «تواریخ و قافیه»، «مفردات درفن معما»، «منشآت ترکی»، «قصه شیخ صنعان»، «خمسسته المتحیرین» و غیره. بوندن علاوه «نظم الجواهر» آدینلو بر کتاب فارس دیلنده تحریر ایتمشدر.

علیشیرك تخلصی ترکیجه «نوایی» و فارسجه «فانی» اولوبدر مرحومك اشعارندن نمونه اولارق عزت نفس و قناعت کارلق باره سنده یازدیغی بیتدر:

حقدین عزیزلق تیلا سین ایله دین اوز طمع

کم خلقنك عزیزی دیمش: «عز من قمع»

یعنی ای نوایی اگر حقدن عزیزلك تمنا ایدیرسن خلقدن طمعگی کسکلن، نهجه کیم خلقك عزیزی فخر کائنات. حضرتلری حدیث شریفنده بویوروبدر: «غزوة من قمع—ذل من طمع» یعنی قناعت کار عزیز و طمع کار ذلیلدر.

نوائی نك موسیقی علمنده آرتق مهارتی اولوب او فنه عشق و ذوقی نه رتبه ده اولدیغی بو بیتدن آ گلاشیلور:

«کمانچه تار زلفك وصفنی مین تیل ایله سویلر

دکل قولی ضعیف آنك اکرچه قیل ایله سویلر.»

عیشیر اوچ دورت یوزایل بوندن اقدم سویلیدیکی بو آشاغیده که یتک
مضمونی - عصرمزده رواج تاپمش عدل و مساوات افکار حریت کارانه سنه
خیلی مناسبدر:

«دیر ایچره یوق سفال *) ایله آلتون قدحده فرق

شاه و گدازک پیر اولدی عجب کار خانه دره.»

بو عالمده جام و جلال بوچ و فانی اولوب آنجق یاخشلیق باقی قالاچندن
بحث ایتدکده دیور:

«ایرور چون عالم ایچره جام فانی یاخشی آد باقی

سین ایل کامین روا ایلا اوزیگی کامران کورکاج

یعنی سن کامران و صاحب اقتدار اولدیفک حالد «ایل کامین» فقیرلر
احتیاجین افتاده لر تمنا سین روا ایله و یوخسوللره حمایت قیل چونکه دنیاده
جمله جام و جلال فانی اولوب یاخشی آد باقی قالاچقدر.

نوابی - اوندن فنون شعرده و خصوصا غزل گولقده شعرادن هانسی آرتق
استا دو ماهر اولدیقنی سوال ایدنلره بو اییات ایله جواب ویرمشدی:

غزلده اوچ کیشی طوریدر اولنوع

که اوندن یاخشی یوق نظم احتمالی

بری معجز بیاتلق «ساحر هند»

که عشق اهلی اورتار سوز حالی

بری قدسی اثرلق «عارف جام»

که جام جم درر سینقان سفالی

بری عیسی نفساق «رند شیراز»

قنا دهریغه مست و لالابالی

«نوائی» نظمغه باقسین یماسدر

بو اوچنیک خالدین بر بیتی خالی

سناسین گوز کودر کم عکس سالمش

اوکا اوچ شوخ مهوشنک جمالی

(*) سفال - ساخسی چناق.

یعنی غزاده اوچ کیشی اویله ماهریدرلر که اولوردن یاخشی دها نظم شعر یازمق احتمال ایتمک اولماز: اولوردن بری «ساحرهند» یعنی ناصر خسرو دهلوی در، او برسی «عارف جام» یعنی ملانا عبدالرحمن جامی در و اوچچی سی «رند شیراز» یعنی خواجه حافظ شیرازیدر. اما نوائی نك اوز نظمینه باخساك بو اوچ شاعر ك حالندن نوائك بریتی خالی دگلدر، بویله که نوائی نك بیتلری سانکه بر گوزکیدر و او گاده بو اوچ شوخ مهوشك جمالینك عكسی دوشمشدر. بوراده نوائی دیمك ایستور که اونك اشعارینه دقت اولونسه اوچ شاعر ذولاقدارك روحلرنی اونك كلامك ایچینده گورمك اولور.

نوائی اوزگه بر محلهده بو محترم كلام استادلونیك اسم شریفلرنی لسان بلاغت شعاريله بویله یاد ایدیر.

«اما اشعار تدوین قیلغانلاردین بعضی کم بقاملکی دا فانی دورلار و بعضی کم حالا قدا دیریدا باقی دورلار: اولقی زمردین با وجود درد پیشه سنك غضنفری و عشق آتش کاهی نك سمندری معدن جواهر معوی، امیر خسرو دهلوی و فنا میخانه سینك رندخرقه چاکی و بلا ییمانه سینك مست بی باکی و عشق و محبت اسراری امین لارنك همراهی - خواجه حافظ شیرازی - و صونکی فرقه دین قدس شبستانینك شمع انوری و انس گلستانینك عنایب سخنوری و بلاغت شکرستانینك طوطی شیرین کلامی، جناب مخدومی مولانا عبدالرحمن جامی مدالله تعالی ظلال ارشاده علی مفارق الطالبین دیوانلاری آراده بولای. ...»
نوائی نك بو تحریراتندن معلوم اولور که مولانا عبدالرحمن جامی علیه الرحمن اونك معاصری اولوبدر.

قاموس الاعلام صاجی سامی بگك یازماقنه گوره مرحوم علی شیرنوائی نك اثرلریندن «محاكمه اللغتين» فارس ایله تورك لسانی آراسنده ادبیاته و عادلانه بر محاکمه دن عبارت اثردر که بونده ترك لسانك فارس لساندن دهاده زنگین و دهاده مکمل اولدیغی اثبات اولتور بیله اولان صورتده البته مرحومك بو اثری بز ترکلر ایچون اك لازمهلو و قیمتلو برکتابدیر. اما حیفاکه نسخه سی نادر اولدیغندن چتینك ایله اله کلور. علیشیر نوائینك نجه که یوقاریده ذکر اولوندی بزم آذربایجان شعرالرینه آرتق درجهده تأثیری اولوبدر و حتی اولوردن بعضی نوائی نك اشعار و کلامنه و لسان معجز بیاته او قدر میل و رغبت

گوستروبلر که اوزلریده جغتای ترکلرینک لساتده شعر و غزل دیمکه و نوایی به نظیره یازمه معتاد اولوبلر. اولاردن مشهوری قراباغده عبداللهک «عاصی» حسن قرا «هادی» و میرزا علی اصغر «نورس» شماخیده مرحوم حاجی سید عظیم، قزاقده کاظم آغا «سالک» دربندده میرزا جبرائیل «سپهری» و غیرلریدر. مرحوم عبداللهک عاصی نك جغتای دیلنده اویله دلپذیر غزللری واردر که نوائی نك اوز کلامنه بگزمه یور آنجق بو ديلك اربابی اولاره ترجیح وبره ییلور، اونك جغتای لساتده شیروان شعراسنه یازدیغی ترجیح بند، که اوز مقامنده درج اولناچمدر، هر بر اهل ذوق و معرفتی واله ایده ییلور. نوائی نك ترك لساتده متمدن آثار لطیفه لریله درست بلد اولانلر یقین ایدرلر که ترك دیلی او قدر فقیر و رکیک دگل نجه که، نرم نظرمزه گلور. دیلیمزك کوکنی و اصلی بو منبعدن آختاروب، تاپماق و استعمالدن دوشن الفاظ و عبارله دوباره دیریاك و رونق ویرمك محترم ادیلمزك باش وظیفه لریدن برسیدر، الان بو یولده «استانبولده» نشر اولنان «ترك یوردی» نك محررلری خصوصاً محمد امین بك آرتق شوق و هوسله ایشلمکده درلر. نمونه ایجون بوراده نوایی نك بر غزلنی یازماغه اکتفا ایدرلیک:

گوگلار ناله سی زلفك كمندین ناگهان گورگاج
ایرور انداق که قوشلار قیچقربشقایار ییلان گورگاج
گوگل چاکین کوزمدا اشك رنکین ایلکا فاش ایتی
بالغ زخمینی فهم ایلارلار ایل دریاده نان گورگاج
کوزوم قان باش توکار تیب گوگل زخمین یشواری کم
تاپالار یردا زخمین صید قانیدین نشان گورگاج
بو یالغان قان آرا جان پرده سی تیگاج غم هجرک
گوگل باغیدا برگی دور که آل اولمش خزان گورگاج
خدنیک زخمی ایچیندین مالارنی یوغان یاشیم
ایریر طفلی که آلفای قوش بالاسین آشیان گورگاج
گوگلار نقدینی تاراج ایتارکا یابماغیک برقع
ایتدیک دور که گوز ناغلار قزاقچی کاروان گورگاج

يوزىن زلف ايچره تا گوردىم اولوب و صليغا شماسىم
غلط ايرمىش يوز اورماق گيجه او تى هر قيان گورگاج
ايرور چون عالم ايچره جاهفانى ياخشى آت باقى
بس ايل كامين روا ايلا اوزوينكى كامران گورگاج
نوائى خرده نظميكنى انداق ايلادىك تحريير.
كه ساجقاي خرده باشىك اوزره شاه خرده دان گورگاج

بوراده آذربايجان شعراىنىڭ پيشوالرى و استادلىرى مقامينده اولان فضولى
بغدادىدىن يوسف نايى و عليشير نوايى دن ممكن اولدىغى قدرده معلومات
ويرد كدن سوڭره اوزىمزه بورج حساب ايدىروك كه مى شاعرلرمزه شروع
ايتىمزدن مقدم وطن مآلوفىمىزىك سابقده مهم مركزلىرى سايلان (كنجه)
و (شيروان - شماخى) ولايتلىرىنىڭ تارىخينه مخصوص واويرلرده وجوده گلوب
نشوونما تاپان - اعظم شعراى - استادشعرا ابوالعلائىك، شيخ نظامىنىڭ، حكيم
خاقانىنىڭ و غيرلىرىك اسم شريفلىرىنى ذكر ايدوب هر بىرىنىڭ ترجمه حاللىرىنه
وايرلىرىنه دائر اجمالاً معلومات وىرهك.

گنجه

گنجه شهرى چوخ قديم و بيوك شهرلردن بريسي اولديغنه اونك اطرافنده كي آثار عتيقه شهادت ويرير. بو آثار ايسه - كنه قبرستانقلردن، اسكى تعميراتك اوچوغ بنورلريندن اسكى قلعه و حصارلك داغيلمش ديوارلريندن و بو نوع سائر علامتلردن عبارتدر، نجه كه تواربخده گورونير گنجه نك باشنده چوخ بيوك حادثه لر وقوعه گلمشدر، اونك اوستنده چوخ قانلار توكلوب جانلار فدايه گيتمشدر، و مرور اياميله باشى بلالى گنجه نك يخاسى الدن اله كيچوب مختلف مللو اقوامك يدتصرفينه دوشمشدر.

ميلادك يدنچي عصرنده گنجه ارمنى پادشاهلريندن تيگرانك تحت حكومتنده ايكن ايران قوشونى اونك اوسته هجوم ايدوب اهالي سنى مغلوب و شهرى تخریب قيلمشدر. همان بو يدنچي عصرك اواخرنده گنجه ايران دولتك اختيارندن عربلره كيچوب و عربلرك بو يرلرده خازرلر ايله بر چوخ بيوك دعوا و قرغينلرى وقوعه گلمشدر. تاريخ ميلادك 1138 نجي سنه سنده وقوع زلزله دن شهر بالمره داغيلوب سابتى يرندن غير بر محله نقل اولونمشدر. 14 نجي عصرك آخirlرنده تيمورلنكك هجومندن يكي بنا دوتمش شهر دوباره ويران و اهالي سى پریشان اولمشدر. تاريخ مسيحيه نك 16 نجي عصرنده گنجه گنه ايران دولته تابع اولور. و 17 نجي عصرك ابتدا سنده شاه عباس صفوى شهرى ايمديكى محله كوچوروب محكم و خوش سليقه بالر ياپماقيله اونى خيلى آباد ايدير و ايران زميندن آذربايجان تركلريندن چوخلو ابولر كوچوردوب گنجه يه گتوردير. بو تركلرك سعى و اهتمامى و تعميرات ايشلرنده اولنره مخصوص اولان مهارت و قابيلترى سايه سنده شهر آز بر وقتك ايچيده زايده معمور و آباد اولور. شهرك ورتاسنده

شاه عباس عالی و مزین بر جامع شریف یابدروب مدرس و طلبه‌لر ایچون اونك اطرافنده هجره‌لر تیکدریر. بو مسجدك امثالی ایمدیده نادر تاپولور، جامه‌ك اوزنیک و اونده تحصیل ایدن طلبه‌لرک اداره و مخارجی ایچون بیوک و وسیع برکاروانسرا تیکیلوب وقف اولونمشدر.

جامع شریفك تعمیرى میلادك (1620)نجی سنه‌سنده واقع اولمشدر. *

18نجی عصرک اوللرئنده گنجه اوتوز ایله‌دك عثمانلو دولتی‌نك تحت اداره‌سنة کیچوب، سوگره میلادك (1735)نجی ایلئنده نادرشاه ايله عثمانلولرک بیتئنده گنجه اوستئده بیوک توقوشما و ووروشمار وقوعه کلوب آخرا لمر نادرشاه عثمانلولره غالب گلور و عثمانلو عسکرلرنی شهردن چیخماغه مجبور قیلور. بوندن سوگره (19)نجی عصرک ایلئداسنة کییی گنجه کاه ایران دولتی‌نك تبعیه‌تئده، کاه کرجستان پادشاه‌لرنی تحت حکومتئده و کاه مستقلا اوز خانلادنیك ادارسی آلتئده اولمشدر.

روس دولتی‌نك اولنجی دفعه گنجه‌یه صاحبلق ایتمکی میلادك (1796)نجی سنه‌سنده اولوبدر. اما بو صاحبلق مدتی چوخ چکمیوبدر: (1804)نجی ایلده قنیز سسیانوف گنجه‌نك اوسته عسکر سوروب اونی مدت متمادی محاصره ایلور. کنجه خانى جوادخان شهرک مدافعه و محافظه‌سی ایچین اختیارینده اولان قوشونه اوزی سر کرده‌لك ایتیش ايسه‌ده آخرده مقتول اولور.

جوادخان مقتول اولاندن سوگره اونیک آدملری روس قوشونی‌نك زور و هجومه تاب‌گوره بيلمیوب پراکنده اولوبلر. و گنجه ینه موقتی روسلرک یدتصرفارینه کیچور. اما سوگره‌دن میلادك (1813)نجی تاریخئده «گلستان» صلحنامه‌سنى حکمنه گوره گنجه خانلقى نالکلیه استقلالیتی ایتوروب روس دولته تابع اولور. اولجه اویزدنی شهر قراردادئنده سوگره‌دن (1862)نجی سنه‌ده دگشیریلوب غوبرنسکی شهر حالته دوشور. (1826)نجی ایلک ابور آئنده فتحعلی شاهك اوغلی نایب السلطنه عباس میرزا الله یارخان ايله برابر کوجلی قوشون گوتوروب گنجه‌نك اوسته هجوم آور اولوب روسلری

(*) عین بو تاریخده شاه‌عباس ارمنیلر ایچوزده محکم بر کلیسا شهرک وخری سمتئده تعمیر ایتدیرمشدر که ایمدیده دوریر.

شەردن جىخماغە مجبور قىلور. ولەكن ھەمان ايلى سىتيابرىك 4 نەدە جنرال مدد اوفك و پاسكويىچك سر كرده لكيله ايران قوشونيله روس قوشونينك آراسىندە كىنجه نك ىدى و بىرستلىك كىندە بىوك بر محاربە وقوعە كىلوب ايران طرفى مغلوب و منھزم اولور.

قىناز سىيانوف كىنجه نى فتح ايدىدن سو گره اوگا اىمپراطورىچە (يايساويتا اليكسيونا) نك آدينى وىر مشدر، اوگا بناء كىنجه بىلساويتبول آدلانور.

كىنجه نك محل موقى گن و آچىقدەر، ايجىندن كىنجه چايى آخىر بعض روايتە گوره شەر بنا اولدقن سو گره مذکور چايك آديله تسميه اولونمشدر. كىنجه نك توپراغى محصولدار و منبت اولوب هر قسم ميوه جات يتورىر، شەرىك دورت اطرافى باغ و بوستاندر، آرتق ميوه لو و مداخللو بر بر حساب اولونور، ولى آب و ھواسى چندان سلامت دكل. ياي فصلندە شدلو اىستى اولماغە گوره قزدما (اىستىمە) و قسم - قسم ناخوشلقلر عملە كلىر. شەرك نجبا قسمى و وارلولرى ياي موسمىندە «حاجى كىند» آدلو يايلاغە كە كىنجه نك ياخونلغىندە در كوچوب اورادە استراحت ايدىرلر. فقير - فقرا شەردە قالوب نوع بنوع مرضلرە مبتلا اولورلر. (1905) نجى سنەدە كىنجه شەرى دخى ارمنى طايفە سىلە مسلمانلر ك آراسىندە وقوعە گلن فساد و توقوشمادن سلامت قالمادى. اونك مر كزىندە اولان ارمنى تىكياىلرى و شاه عباس كاروانسراسى يانوب تلف اولدى. اما ايمدى اونلر ك ىرىندە دھا گوزل ايولر، ماغازىنلر، مەمان خانە و كاروانسرا لر تعمير اولونوبدر. دوز و اتلو كوچەلر سالىنوبدر. كىنجه اهلينك اكثرى مسلماندر. بو آخىر و قتلردن برى علوم و معارف كسبنە رغبت كوستر مكدەدرلر و ديمك اولور كە ترقى بولنە دوشوبلر.

ابوالعلا گنجەوی

شعراى متقدمين ابوعلایى «استاد شعرا» لقبيله ياد ايتمشلار او جهته كه حكيم خاقانى و فلكى اونك شاگردلرى اولوب فنون شعر و بلاغنده اوندن تعليم آلمشله. آتشكده آذربده ابوالعلا نك گنجه اهلى اولماغى ذكر. او و نو بدر. هجرتك (6) نجى عصر نك آخرلارنده شىروان شاهلار نك ايام سلطنتنده ملك اشعرا آدلانيرمش. شىروان شاهى و اونك فرزندى جلال الدين منوچهر ابوالعلايه لطف و عنايت ايدوب خاطر نى عزيز دوتارلارمش و بونار هرايكيسى فضل و كمال اهلنه خصوصاً شعرا و ادبا صنفنه آرتق درجه ده التفات و احترام گسترملكرى. سيبه اونلار ك صيت و صداسى هر يره ياييلمشدى و آدلارى خيرايله ذكر اولونوردى. نجه كه بو باره ده ابوالعلا نك شيخ نظامى نك، خاقانى نك و فلكى نك ديوان و اشعارلارنده. مذكور پادشاهلار نك معارف پرور اولماقلى تعريف و توصيف اولونمشلر.

ييله روايت اولونور كه شاه شىروان و اونك اوغلى جلال الدين منوچهر بهرام چويشه نك نسلندنلر كه اردشير با بكانك اولادندن محسوبدرلر. ابوالعلا خاقانى به تعليم و تربيه ويرندن سو گره اوز قزنى او كا نكاحيله ويردى. ولى استاد نك قزى به فلكى دخى مشترى ايمش و بو ايشدن مأيوس و مكدر اولدى. اونك خاطر نى ده اله گتورمك ايچون ابوالعلا مين درهم قزل او كا بئذ ايلدى. «استاد شعرا» هجرتك (560) نجى سنه لارنده ساق ايمش. آلتجى عصر ك آخرلارنده گنجه ده وفات ايتمشلر.

روايت اولونور وقتا كه خاقانى شاهك حضورنده حرمت و شهرت كسب ايدوب صاحب نفوذ اولدى اوز استادى و قاين آتاسى ابوالعلايه باشلادى كبر و غرور اظهار ايتمكه و حتى اونك شاته لايق اولميان هجوار انشا ايلدى. حقى باطل ايدن شا كردك بويله رفتارندن. استادى مكدر اولدى و بر نجه قطعه هجولر اوده خاقانى نك حقنده يازدى:

خاقانیا اگر چه سخن نیک دانا
 يك نكته گویمت بشنو رایگانیا
 هجو کسی مکن که زتومه بود بسن
 شاید که او پدر بود و توندانیا
 وینه خاقانی به یازم شدی:

هجا

من آندم که از مادر دهر زادم
 بفضل و هنر در جهان اوستادم
 مرا شصت سال است کز خاک ایران
 بود شانزده تابشیروان قتادم
 چویر ضعیفم ثنا گوی خسرو
 نگویم که کی خسرو و کی قتادم
 توای افضل الدین اگر راستا بررسی
 بجان عزت که از تو نشادم
 تو خود قره العین و فرزند مایی
 منت هم پدر خوانده هم اوستادم
 چو رغبت نمودی بشا کردی من
 بتو تحفه از وصله و سیم دادم
 کمر را بتعلیم شفقت بیستم
 زبان تو بر شاعری بر کشادم
 چو شاعر شدی بردمت پیش خاقان
 بخاقانیت هم لقب بر نهادم

تو هر دم بمن چه جوشی چو آتش
 نه تو آب و آتش - نه من خاک و بادم

اگر چه حاجی لطف علی يك ابن خاقان - آذری «آتشکده» سنده ابوالعلایه
 «کنجهوی» دیوب اونی گنجه اهالیسندن حساب ایدوبور ولی شاعرک اوز کلامندن
 آکلاشیلان بودر که اونک اصلی ایرانلودر، اون آلتی ایل اولور که شیروان
 زمینه وارد. اولوب بوراده سکونت اختیار ایدوب نام و شهرت کسب ایتمشدر.
 معلوم اولسونکه او وقتلری زاقاقازیةنک طرف شرقی سنده اولان ولایتلرک
 اکثری شیروان شاهلرینه تابع اولماغه گوره شاعر کنجهیی دهخی شیروان
 اسمیله ذکر ایدوبدر. ابوالعلائک اصلا ایرانلو اولماغه بو شغری دلالت ایدیر.

مرا شصت سال است کز خاک ایران

بود شانزده تابشیروان قتادم

شیخ ابومحمد الیاس بن یوسف بن مؤید

نظامی

شیخ نظامی بویوک شاعرلردن بریسی اولوب اونک کیمی، فصیح، روان طبع و شیرین زبان شاعر دنیا یوزینه آز گلوبدر هیچ بر شاعر اولطافت و ظریفلکده سوز دیموبدر. اونک جمله به مشهور اولان «خمسه» سی که اوکا «بنج گنج» دخی دینلور بی مثل و بی نظیر اثرلردر که حقیقته خزینه مالیدر. بعض روایته گوره نظامی قم شهرنده تولد ایدوب نشو - نما تابدقدن سوگرا گنجیه گلوبدر و بوراده عمرنک آخرنه کمی قالوبدر. اما صحیحی بودر که اونک آنا - باباسی قمدن گنجیه گن زمانی - نظامی هنوز دنیا سراچه سنه ایاغ باسماشدر. و اول گوهر پاکک تولدی گنجده هجرتک (520) نجی سنه سنده واقع اولمشدر. «آتشکده» آذریده وش. سامی بکک «قاموس الاعلامده» شیخ نظامی نک شهر گنجده آنادان اولماسی صراحتاً یازیلمشدر. ادیب شهر مسیوشتریر (Шерер) «تاریخ ادبیات عمومی» اثرنده شیخ نظامی نک گنجده تولد ایتمه سینی تصدیق ایدیر. بوجهته شاعر «نظامی گنجهوی» دیلمکله معروفدر. ییله اولان صورتده چوخ احتمال وار که نظامی نک آناسی گنجهلی قزی اولمش اوله. نجه که بو حالده ایران تبعه سندن چوخلری قافقازییه گلوب بوراده ابوله نوب اهل - عیال صاحبی اولوب کوک سالورلار همچنین سابقده دخی ایران دولتی نک هر بر یرلریندن قافقاز توپراقه مهاجرت ایدنلر چوخ اولورمش و بوراده ایران «قولتورا» سنی، ایران آداب و آیینی انتشار ایدرلرمش. اول وقتدن بریدیر که فارس دلی و فارس ادبیاتی بزم وطنمзде شهرت و اوزی ایچون بویوک حرمت و اهمیت کسب ایدوبدر. ولی شیخ نظامی قافقاز قطعاً سنده وجوده گلوبسه ده اصلا ایرانلو اولماغنی انکار و نسیان ایتمه یوب اقبال نامه سنده بو بورمشدر:

نظامی! ز کنجینه مکشای بند گرفتاری گنجه تا چند - چند؟
 چو در کرجه در بحر گنجه گم ولی از قهستان شهر قم.
 نظامی نك وصفنده بیر شی یازمقده بزم قلمز عاجزدر. حکیم خاقانی
 اونك مدخنده دیمشدر:

خاکش بمسیح توتیا بخش سنکش ییکلیم کیمیا بخش
 مرزش ز کیاستان گلستان شکرزار و قرقلستان.

نظامی دنیادهن ال چکوب اهل قناعت و صالح بر ذات اولدیفی بیچون
 عمرنی عبادت و ریاضتده کیچوررمش حتی زمانه سنك ملوک و سلاطینی اوڭا
 حرمت و رعایت ایتدکاری حالده سائر شعرا کیمی، کیمسه بی مدح و تعریف
 ایتمه مشدر. و طمع کار و اهل دنیا ملازمی اولماقدن نفسنی ساخلابوب عمرنك
 آخرنه کمی مداحلق اسمنی شاته لایق و روا گورمه مشدر و پادشاهلر
 دربارنده شهرت و عزت طلبکاری اولمه مشدر. بلکه اونك اوز آستانه سی
 بیوکلر و خسرولر ملجأ و مأوایی اولوب معاصرلری اونك صحبتدن فیضیاب
 اولماغه طالب اولمشلر، بیلکه اتابك قزل ارسلان امتحان قصیدله شیخ نظامی
 اولدیفی زاویه یه گیدوب اونی غریبه بیر حالده گورمکی «آتشکده
 آذری ده» روایت اولونوبدر. شیخ عالم باطنده قزل ارسلانك قصد و نیتی
 آڭلیور و سلطانك نظرندده اونك شرافت و بیوکلک یلدوزی جلوه له نور.
 اتابك باخوب گوربر که بر بیر ضعیف بر پارچه کیچه نك اوستنده اگله شوب
 اطرافینده باشقه بر شی بوخدر. بغیر از قلم دوات و عصای پیزی، انده
 قرآن و شیخ اونك مطالعه سنه مشغول. اتابك شیخك بو حالنه دقت یتورد کده
 اونك حقنده اعتقاد کامل حاصل ایدوب شیخ مقدس بر وجود اولماغنی
 تصدیق ایلور. و هم چنین روایت اولونور که ایران پادشاهلریندن بریسی
 آذربایجان ولایتی تسخیر ایتد کده شیخه رعایت گوستروب گنجه شهرنك
 تخمیناً (24) و برستلکنده جنوب شرقی سمتده واقع بر کند باغشلامشدی.
 سابقده همان قریه (همدونیان) آدلانورمش. ایمدی (ایله) آدیله مشهور ارمنی کندیدر.
 شیخ اوزی بو باره ده دیمشدر:

نظر بر کیش و بر اخلاص من کرد ده همدونیانرا خاص من کرد

نظامی علیہ الرحمہ کنجہ شہریندہ ہجرتک (591) نجی ایلندہ و بر قولہ گورہ (606) نجی تاریخندہ وفات ایتمشد. قبری شہرک تخمیناً 4 ویرستلکندہ شمال شرقی سمتندہ در. مقبرہ سی زیارتکادہ در. مولویلر آرتق شوقیلہ اونک قبرینی زیارت ایدرلر. نظامی نك مقبرہ سی واقع اولان صحرا «شیخ دوزی» آدیله کنجہ خلقیک آراسندہ مشہوردر اونک قبرنک اوزرندہ اولان اسکى کبیدی صحیح روایتہ گورہ روس ادیلریندن مشہور (غریبایوف) (Грибоедов) تأسیس ایتدیرمشد. ایمدی نجہ کہ محترم میرزہ محمد آخوندوف «شیخ نظامی» عنوانندہ مرحوم شیخک ترجمہ حالہ دایر یازدیغی کتابچہ دن گورونور۔ نظامی نك قبری و اوستینک کبیدی اوچوب داغیلوبدر و کندچیلر قیشدہ ساوقدن و یای فصلندہ ایستیدن دالالانماق ایچون ایچنہ آت و ایشک باغیلورلر. بودر نزم فاضل و حکیم بر شاعرزک تربہ سنہ اولان حرمت!

میرزہ محمد آخوندوف مناسب حال بو شعرلری انشاد ایتمشد:

یول کنارندہ بر مزار حقیر	داغیلوب کبیدی اولوب ویران
اونہ مظلوقدن اولور تحقیر	باغلانور کبیدینہ ہر حیوان
منظری آدمہ ایدیر تأثیر	آخیدیز قلبہ ہر دقیقہ دہ قان
کیمسہ ایتمز سوال کیمدر بو	اوشکا قوشلار اولوبدی فاتحہ گو!

بو خرابہ مزاردہ آیا گورہ سن کیمدی ییلہ خوار یاتیر
کیمسہ ایتمز بونی سوال اصلا سزہ من ایلیم اونی تقریر
ایدمہ سر اول مزاری سز اما لایقہ چہ عزیزلر تعمیر.
او یاتان کنجہ لی نظامی دز شعرا قسمینک عظامیدر

شیخک خمسہ سی بو منظومہ لردن مر کبدر: «محزن الاسرار»، «لیلی و معجون»، «خسرو و شیرین»، «هفت پیکر» یاخود «بہرام نامہ» و «اسکندر نامہ». بو کتابلرک ہر بریسینک خصوصندہ و اونلرک تاریخنی و سبب تالیفی بارہ سندہ میرزہ محمد آخوندوفک کتابچہ سندہ قدر کفافہ چہ معلومات ویریلشد. بونلردن باشقہ شیخ نظامی نك ایکرمی مین بیتہ قدر قصاید و غزلیات و رباعیاتی و سائر اشعارای اولدیغی روایت اولونورسہ دہ اکثری بو حالہ ایتوب باتوبدر، خمسہ نظامی ایراندہ و ہندستاندہ دفعات ایلہ طبع اولونوبدر و حتی موسیو

«شارموی» طرفندن فرانسه دیلنه ترجمه ایدیلوب و (1845) نجی سنه (پتروغراد) شهرنده طبع و نشر اولونوبدر.

نظامی نڭ اثرلرندن ترك دیلینه ترجمه اولونان آتجاق «خسرو و شیرین» نڭ حکایه سیدر. بونڭ مترجمی قزاق شاعری مرحوم مصطفی آقا قیاس بکوف «ناصر» تخلصو اولوبدر ولی چوخ افسوسکه شاعر بو حکایه نی اتمامه یئورمه مش وفات ایدوبدر. همان «خسرو و شیرین» حکایه سی بو آخر وقتارده مبرزه جلال یوسف زاده جنابلرینڭ سعی و همتیله «اوپه را» شکلنه چوندریلوبدر. آنالار سوزندن ساییلان «کس نکوید که دوغ من ترش است» مثلی مشارالیه منسوبدر. سوز یوخدر که بو مثلی سوگره دن آذربایجان ترکاری شیخدن اخذ و ترجمه ایدوبلر، چونکه ترك دیلنده «هیچ کس آیراته ترش دیمز» مثلی ایمدیده ایشلنور.

فارس لسانته دارا زوان طبع شاعرلریمزڭ باش وظیفه لرندن برسیده شیخ نظامی علیه الرحمه نڭ اثرلریندن بعضلرینی تر که آچیق دیلده ترجمه ایدوب ملی ادبیاتمزی دولتندرمکدر.

انصاف دگل که اونڭ معجزنما کلاماری آوروپا دیللرینه ترجمه اولونوب اتشار تاپسون بزلر ایسه اونی اوز دیلمزده مطالعه ایدوب فیضیاب اولماقدن محروم قلاق.

شیخ نظامی نڭ اثرلریندن نمونه اولارق بر قصیده و برقطعه سیله «آتشکده آذری» دن کوتوروب اونلر ایله کتابمزه زینت ویریرک.

قصیده نظامی.

مالك الملوك فضلم بفضيلت معانی
 زمنی زمان کرفته بمثال آسمانی
 نفس بلند صوتم جرس بلد صیتی
 قلم جهان نوردم علم جهان ستانی
 سر همتم رسیده مکه . کيقبادی
 بر حشمتم گذشته زپرند کور خانی
 سخن ازمن آفریده چوقوت ازمروت
 هنرازم آشکارا چوطراوت از جوانی

غزلم بسمعها در چوسماع ار غنونی
 نمکم بذو قها در چو شراب ارغوانی
 حرکات اخترانرا منم اصل و او طقیلی
 طبقات آسما نرا منم آب و او اوانی
 نزنم بخیره طبلی چوزنم بود عروسی
 نکتم بخطبه لحتی چو کنم بود اغانی
 مهم و چوم نکیرم کلف سیاه رویی
 درم و چودر ندارم برص سپیدرانی
 باشارت لب من دل خلق بازبندد
 چو شکوفه ریاحین بهوای مهرگانی
 اگر این نشاطیکه را نعمات من نباشد
 که زند در مغنی که خورد می مغانی
 چو صدف حلال خوارم چو کهر حلال زاده
 زحرا مزاده دورم شب و روز دررمانی
 ولدالزناست حاسد منم آنکه کوکب من
 ولدالزنا کش آمد چوستاره یمانی
 سرآن جریده برنه در این قصیده بکشا
 که برند بقمه — بقمه فضلا بارمغانی
 شبی — نه در خزینه چکنم کهر فشانی
 گهری نه در خریطه چکنم صدف دهانی
 دل و دین شکسته آنکه هوسم برزم جوئی
 بیرویا برهنه آنکه سختم بمرزبانی
 ملکا و پادشاهها روشی کرامتم کن!
 که بدان روش بکردم زبیدی و بد کمانی!
 حرم تو آمد این دل زحسدنکا هدارش
 که فرشته باشیاطین نکند هم آشیانی!
 ادبم مکن که خردم — خالم مبین که خاکم
 بیر از نهاد طبعم دور دلی و ده زبانی

ز کناه عذر بگذر بنواز رحمتی کن
بخجالتی که بینی، بضر و رتی که دانی!
هنه ممکن الوجودی رقم هلاک دارد
تو که واجب الوجودی ازل و ابد بهمانی!
بطفیل طاعت تو تن خویش زنده دارم
چون باشد این سعادت چه من وجه زندگانی؟
اگر از نظامی آمد کنهش عفو گردان
که کس ایمنی ندارد ز قضای آسمانی
تورسانده زاول بسعادت وجودش
چو نفس باخر آید بشهادتش رسانی

قطعه

دوش رقم بخرابات مراراه نبود
میزدم نعره و فریاد کس از من نشنود
یا نبود هیچکس ازباده فروشان بیدار
یا که من هیچکسم - هیچکسم درنکشود
نیمی از شب چو بشد بیشترک یا کمتر
رندی از غرقه بر آورد سرو رخ بنمود
گفتمش در بکشاکفت برو هرزه مگو
که برای تودر این وقت کس این درنکشود
این نه مسجد که بهر لحظه درش بکشایند
که تودر آبی و اندر صف پیش استی زود
هرچه در جمله آفاق در اینجا حاضر
هندو و هرمزی و مؤمن و ترسا و یهود
که تو خواهی که کند پیر مغانت نظری
خاک پای همه شو تا که بیا بی مقصود...

مصطفی آقا «ناصر» که «خسرو شیرین» دن ترجمه ایتدیکسی حصه لر اوز مقامنده
ذکر اولنا جقدر.

شېروان و شماخى.

شماخى شېرى قافقاز خطەسندە اڭ قديم شەرلردن بىرىسى حساب اولنوب مشهور قولى گورە شماخى ساساينلردن نوشيروان عادلڭ ايام سلطنتندە بنا اولونمشدر که عصر نبويە تصادف ايلور. صحيح روايتە گورە شماخى كىچمىشدە شىروان شاهلارنىڭ پاى تىخت شېرى سايلورمش. شىروان شاهلىقى ايسە وسيع و مستقل بىر مملەكت اولوب ايكرمى ىدى نسل دالبدال اوندە حكمرانلق ايتمشلر ايمش بو مملەكتە داخل اولان ولايتلردن مشهورى بونلار ايمش: دربند، قوبا، بادكوبە، شىروان، استره، ساليان تامامى جواد اوزدى ميل دوزى ايلە، كنجە و اىروان غوييرنيالارنىڭ جنوب و غرب سمتارى تا ايران سرحدىنە كىمى.

شىروان شاهلارنىڭ زمان حكومتى قول مشهورە گورە تارىخ ھجرىەنىڭ بشنجى و آلتىنجى عصرلرندە اولوبدر. سوڭرەلردن مرور ايامىلە بو دولت اقراض اولوب شىروان محالى دخى قافقاز خطەسنىڭ سائر مرکزلىرى كىمى گاه عربلارڭ و گاه تركلارڭ و گاه فرسلرڭ تسلطنە كىچور و آخردە مرحوم مصطفى خانڭ عصرندە تارىخ ميلادڭ 1804 نچى سەنىدە ايمپراطور اولنجى الكساندرڭ زمان حكومتندە روس دولتىنىڭ تحت اداره سەنى داخل اولور.

شاه عباس صفوىنىڭ وقتندە قافقازڭ چوخ يرلىرى عثمانلو دولتىنىڭ تحت حكومتندە ايمش. او جملەدن شماخىدە عثمانلويە تابع اولوب اوندە احمد پاشا والىلق ايدىرمش. شاه عباس قافقازڭ چوخ اولكەلرىنى آسانلق ايلە تسخير ايتمش ايسەدە شماخىنىڭ اوستندە خيلى زحمتلر و اذيتلر چكەمشدر. مرحوم ميرزە حسن افندى القدارى الداغستانى « آثار داغستان » آدلو معتبر اثرلرندە يازدىقنە گورە شاه عباس شماخى قلەسنىڭ اوستندە آلتى آيە كىمى اللشوبدر و آخردە

تاعلاج قالوب گنجه دن اورايه يوك توپلار گئوردوب لازمه تدبير و اهتماملر ايدوب اول قلمه نك بعض برجلريني و حصارلريني تخریب ايتد گده محصورلر چاره سز قالوب اوندان امان طلب ايدوبلر و شاه اونلري امين ايدندن سوگرا قلمه ني اوگا تسليم قیلوبلر، و اونلرک جمله سندن احمد پاشانی شاه عباس ملاطفت ايله خاطر جمع ايدوبدر. اولسپیدن که احمد پاشا عاقل و سخندان و کارآموز بر شخص ايمش: ولیکن شمس الدین پاشانی و غیرلرني اهاتله قتله يتوروبدن. و نجه که عباسقلی آقانک «گلستان ارم» آدلو کتایبده مسطوردر، شاه عباس شماخی نی فتح ايتد کدن سوگره اونده يوك بر مسجد تعمير ايتديروبدر و همچین شیروانک بعض یرلرنده مسجدر، مدرسه لر، کهریزلر و کاروانسرا لر تیکدیردوب اول ولایتي دخی سائر تسخير قیلدیني اولکه لر کمی معمور و آباد ایتمشدر.

شاه عباس دن سوگره شیروان گنه بر وقت عثمانلو دولتي نك اختيارينه کیچور و نادرشاهک عصرنده عثمانلو طرفندن تعیین اولونمش غازی قموقلی چولاق سرخای خان اوراده خاتلق ایدمدمش. نادرشاه شماخی نك اوسته قوشونيله گلن زمانی سلطان محمودخان سرخای خانه فرمان گوندروبکه اورادن چخون و مملکتی ابران شاهنه تحویل ايله سین، چونکه اونلارک مایینده بو باره ده مصالحه اولونوبمش. مع هذا سرخای خان همان فرمانی گورن آسترا حاکمی طالش موسی خانک خادمی قتل ایدوب جواب و یروبدر که من شیروانی لز کی اسلاملرینک قلیجلرینک ضربی ايله تصرف ایلدشم نه اینکه عثمانیه دولتي نك توجیهله. بو جواب نادرک قولاقته یتشد کده اونک آتش غضبی جوشه گلوب محض سرخای خانه تنیه ایتمکدن اوتری شیروانه طرف حرکت ایلوبدر. ولیکن سرخای خان نادرک هجومی ایشیدوب اورادن قاچوب قبله طرفه، لزگیلردن و شکي اهلندن و اورالرده قالان عثمانلولردن اوزینه قوشون جمع ایتمگه مشغول اولوبدر. نادرشاه میلادک (1734) نجی سنه سینده آوغوست آینک 17نجی کوتده دعواسز و شواسز شماخی شهرینه داخل اولوب بوراده لازم اولان تدیرانی ایدوب و حاکملر نصب قیلوب اوغلی طهماسب قلی خانی سرخای خانک اوسته قبله جانبیه گوندروبدر و اوزیده اون ایکی مین قوشونيله قبله سمتنه عازم اولوبدر.

فتياز سيسيانوف (که « انسيقتور » و تر کبر آراسنده « اشپختور » لقبيله مشهوردر) اون ذوقوزنجي عصرک ابتدارنده، يعني (1802) (1806) نجني ايللرده روس دولتي طرفدن گرجستاني اداره ايدن زمان شماخي نك حاکمي مصطفى خان ايمش. بو خانك وقت حکومتنده شيروان محالي نجه که بوخاربنده ذکر اولوندي روس دولته ملحق اولونوبدر. مصطفى خان عدالتلو و مروتلو و ايش ييلن بر حاکم ايمش که اهالي شيروان اونك سايه حمايتنده آسوده و مرفه حال دولانارمش و جمله رعاياسي اوني جان دلدن ايسترمش.

روس دولتي طرفدن سيسيانوفدن قباق گرجستانه ناظر (مينستر) تعيين اولنمش (قووالينسکي) نك يازديغه گوره اولارده نه قدر اول سعي ايدوبسه مصطفى خاني روسيه دولتي ايله ياووقلاشديرسون ممکن اولميوبدر، اما سو گوردن بعض سبيلري مراعات ايدوب خان قووالينسکي نك بر ايلچي سني قبول ايدوب اوکا التفات گوستروبدر و بر ايلچي دخي اوز طرفدن قووالينسکي نك حضورينه گوندروب و بونوعيله روس دولتيه خان مذکورک آرارلشده دوستلق و مودت. بناسي علاقه باغليوبدر. مصطفى خان داغستان ايله دهخي قطع علاقه ايتميوب داغستان خانلاري ايله صالحده دولانارمش و دربند حاکمي شيخ علي خانه ضرورت وقتنده لازمي کومک گوسترمش. و بوسيله ساليان محالي که سابقده دربند خاتمه تابع ايمش مصطفى خانك اداره سي آلتنه کيچوبمش گرجستان پادشاهيله دخي مصطفى خان صالحده دولانارمش اما مابينارنده آرتق دوستلق و ياخوناق يوخ ايمش. هم چنين ايران شاهيله چندان علاقه سي و ربط - سبطي يوخ ايمش هميشه اوزبني مستقل ساخلامه قه سعي ايدرمش. فتحعلي شاه اوکا ايلچي گوندروب ايران دولته تابع اولماقني تکليف قيلدقده خان ايلچي به امر ايدوبدر که پادشاهيگه ديکآن که: « با شاهاق قلجي منده ده وارا »

کيچمشمده شماخي شهري تجارت ايچون مهم بر مرکز حساب اولونورمش خصوصاً اونده ايک و قوماش مال سانيلارمش. اما چه فايده بو گوزل شهر دفعات ايله زلزله نك دهشتلو صدمه سندن تخریب و زير - زبر اولمشدرد. روس دولتينك اختيارينه کيچندن برنجه وقت مرور ايمش شماخي (1846) نجني ايلده غوبرنسکي شهر اولوب ايمديکي باکو و گنجه غوبرنيالرينك مرکز

ادارەسى حساب اولونورمىش اما 1859 نجى ايلده وقوعە گلن زلزەدن سكرە غوبرنيا مركز ادارەسى باكو يەنە نقل اولوندى و اووقتدن برى شماخى باشلادی تنزل ايتمكە. بو آخرنجى زلزەدن سكرە كه 1902 نجى سنەدە يانوار ك 31 نده وقوعە گلوبدر شهر دهاده آرتق رونقندن دوشدى و آدملىرى اطراف و اكنافە داغلدى و اوچ مينە قدر جانلار بر طرفە العينە تلف اولدى. شىروان ولايتى و خصوصاً شماخى شەرى قديمدن مركز علما و فضلا و مسكن ادبا و شعرا اولوب اونده چوخ كامل وجودلر و عارف شەخصلر دنيابه گلمەشدر. اگر شىروان شاعرلرنىك محض آدلارنى بوراده ذكر ايتملى اولساق مجموعه نك برنيچه صحيفه لرنى بالقوز اولار ايله دولدورمق لازم گلور.

بز بو حالى شماخينك آب و هوا سينك و خاك پاكينك تاثيرينه حمل ايديريك و بو اعتقاد اوزره ثابت قدم اولور و قكه هر يرك توپراقى نك طبيعتده و آب هوا سى نك تاثيرنده بيوك حكمتلر واردر كه اونك تيجه سى اهالى سينده كورسه نيلور. هر بر محل و مكانك اهالى سينك اخلاق و اطوارى، ذهن و فراستى استعداد و قابليتى اويرك آب و هوا سينك تاثيرينه باغلودز بعض يرلرك توپراقى قزل و كوش، فيروزه و ياقوت، لعل و جواهر يتورن كيمى بر پاره محل و و مكانك دخى توپراقى و آب هوا سى قابل و كامل وجودلر، خوش طبع شاعرلر، خوش آواز خوانده لر، ماهر سازنده لر و قابل نقاشلر يتوربر. شيران ولايتى قديمدن شعرا و عرفا بشيكى اولماقنى مرحرم حاجى سيد عظيم دخى اوز ترجمه حاله دائر يازديغى منظوماتنده تصديق ايدوب دئور:

ايكى يوز اللى بيرده بدهزار	عصر سلطان محمد قاجار
رومه عبدالعجيد ايدى سلطان	اولدى دارالولاد تيم شىروان
هانسى شىروان اوكلستان قديم	كانده شىروان شهبلى اولدى مقيم!
نه شماخى كه اونده عزالدين	نظمدين ظاهر ايتدى سحر مبین
مسقط الرأس پاك خاقانى	هنرك ذوالفقار برانى
نه شماخى كه اونده طبع بهار	ايتدى يوز مين بهارلر اظهار
سيدك بو شعرلرندن معلوم اولور كه	شماخيدم عزالدين، خاقانى، آقا مسيح

شیروانی و میرزا نصرالله «بهار» کیمی بیوک شعرا وجوده گلوب رخسار شعر و کلامی بدر آبی تک منور قیلمشلا. و لکن صد حیف که علم و معرفت و خصوصاً فنون شعر و ادبیات اوج مقامه چاتدقد، نیجه که فوقده ذکر اولوندی. بیوک ودهشلو زلزله لر وقوعه گلمکله گوزل شهری زیر و زیر ایدوب اهالیسی نك بر پاره سنی هلاکته يتوروب و بر پاره سنی دخی وطن مآلوفلریندن دربدر و براکنده قیلمشدر، نجه که بو بابده مرحوم سید دیوبدر:

اولمش ایکن صفاده رشک جنان تاپدی عین الکمالدن نقصان
ابتدی شیروانی پایمال ملال رجفته الارض و صدمه زلزال
خلق شیروان اولوب پراکنده هر بری بر غریبه مسکنده
داغیلوب شهری قوبدیلار برباد ایتدیلر باد کوبه نی آباد...

اما بونگله بیله - شماخی به زلزله دن کلی صدمه لر و آفتلر یتشدیسه ده کنه اول مبارک توپراق اهل معرفتدن خالی قالمیوب هر زمان فاضل علما، خوش طبع شعرا و نظر فایتورمکده در.

ابراهيم بن علي النجار - خاقانی

شروان ولایتک خاک پاکى پرورش و بروب بتوردیگی شعرای عظامدن
اڭ مشهورى و مقتدرى ابراهيم بن علي النجار حکیم خاقانیدو. خاقانی نڭ اولجه
تخلصی «حقاقی» ایمش، اما سوگرا خاقان کیردن «خاقانی» لقبینی کوتورمشدر.
خاقانی آذربایجان توپراقنده عرسه دنیاہ گلدکنه گوره اول جنابی بز اوز
شعرامز سلکنه داخل ایلدک. حکیم خاقانی قول مشهوره گوره شیروان شاه لریندن
شاه سلطان خلیل خاقانک عصرنده زندکانلق ایدرمش. آتشکده آذریده دخی
حکیم خاقانی، ابراهيم بن علي النجار شیروان شاهلرندن خاقان کیرک و آلپ
ارسلان سلجوقی نڭ معاصری اولماقنه شهادت ویریلوبدر.

خاقانی اصلی شماخی نڭ یاخونلقنده «محلّم» آدلو قریه دندر که بو حالده
دخی همان کند دوربر و اهالیسی ترک ایله قاریشق فارس دیلنده دانشیرلار.
خاقانی نڭ اصلی شیرواندن اولماقنه بو شعرى دخی دلالت ایدیر:

«من حسین عصر، عدویان یزید و شمر من

روزگارم جمله عاشورا و شیروان کربلا است»

خاقانی نڭ آناسی علی نجار اولماقنه بو شعرى شهادت ویریر:

نوح نه بس علم داشت کر پدر من بدی

قطره بستی ز علم برسر طوفان او...

حکیم خاقانی مشهور قوله گوره ایام طفولیتدن ذکاوت عقل و درایت صاحبی
اولدینی اوز فعل و قولیه اظهار ایدرمش و اوزینگده برکسندن و برشیندن
قورخوسی یوخ ایمش. زیاده جرتلو، زیرک و حاضر جواب بر اوشاق ایمش.
یيله روایت اولونور که بر دفعه بالاجه ابراهيم اوز بولداشلاریله کندک اطرافنده
اویناماغه مشغول ایکن اتفاقا شاه اوز مقربلری ایله همان یردن کیچوب
شکاره گیدیرمیش. اوشاقلار شاه طنطنه سنی و اوستی نڭ آدملرینی

گورد كده قورخودن قاجوب داغیلوبلر، اما بالاجه ابراهیم گذرگاهده راست دوروب بیرندن تریمه یوبدر. اوشاق بویه جرئله بول اوسته دورماقی شاهك دقتی جلب ایدوب آتی اوگا ساری سوروب اوندن سوروشوبدر که سن بوراده نه قایریرسن. اوشاق جواب ویروبکه من بوراده «چور-چوب» دوشوریم. شاه سوروشوبدر که چوب - چوبدر، بس - چور نه در؟ ابراهیم جواب ویروبکه «چور» دیک دورانیدر، «چوب» یخیلانی..

اوشاق بویه جرئلو و حاضر جواب اولماقی شاهك خوشنه گلوب اوندر سوروشوبدر که کند گزده بیوک سایلان کیمدر. اوشاق جواب ویروبکه «جوموش». شاه گولومسنمش دیوبدر که من دیدیکم او بیوک دگل. من دیدیکم اودر که هرگاه سزك كنده اوز که یردن بر شخص گلسه کم اونك قباغه چیخوب سوز دانشار؟ اوشاق جواب ویروبکه «ایت». ابراهیمک بوسیاق حاضر جوابانی شاهه دخیده آرتق خوش گلوب ایستیوب اوگا بر قزل یاغشلاسن، اما اوشاق آلمیوبدر که آتام منی دوگر، شاه سینی سوروشدقده ابراهیم جواب ویروبکه آتام بیله ظن ایلر که من اونی اوغورلامشم. شاه بیوروبکه آتاك بونی هاردان آلوبسن دئیوب خبر آلسا، جواب ویر که شاه باغشلیوبدر. ابراهیم جوابنده دیوبکه «یوخ آتام اونده هیچ اینانماز» شاه سینی سوروشدقده ابراهیم دئیوبدر که آتام اونده دیر که «یالان دیورسن، اگر شاه ویرسه چوخ ویرردی بر قزل ویرمزدی» بوگونه سؤل - جوابدن سوگرا شاه بالاجه ابراهیمک عقل و فراستنی کوروب امر ایدوبدر که اونی کتورسونار شهره بوراده شاهك سرانده تعلیم و تربیه آلوبدر

بو روایت دزجه معتبر و معروف اولدقده سوروشوب آنجا بونی انکار اده بیلمهك که حکیم خاقانی سید سرانده دوشب او اده ریه و تنم آلمش رهنه چو شه دیملکک در آرتق مهارت بروز بتمش. شاه خاقانی بوله طبعی رون - می اولدقنی مشاهده بیوروب اونی «فلک» تخلصی شه ر مز فو و خوش طبع سوار شاه ایل گنجیه، مشهور «ولعانه» شعرک اده فور شه د تعلیم آلاق چون گونده رودر. خاقانی بونجه مدت اولدقنی تهنه بیسنر قالب و فنون شعرده لازمه معلومات کسب اشد که سوگرا اشد فری

آلوبدر. و بوقز عاقله و جميله اولدينى ايچون «فلكى» دخى بوگا مشرى دوشور، اما قز خاقانيه نصيب اولور. بوندن سوگره خاقانى وطنى شيزوانه مراجعت ايدوب شاهك حضورنده بيوك منصب صاحبي اولوبدر.

بعض روايتيه گوره خاقانى جاه ورتبه آختاران و شهرت سيون، غيضلو و تدمه زاج بر وجود ايش كه چوخ كسلره اوندن، قولا و فعلا ظلم و جفالر يترش. و خلاق اونى درشت و بدخاصيت اولدينى ايچون دوست دو تمازلارمش. اما آتشكده آذريده بيله روايت اولونور كه حكيم خاقانى آخرا لامر ترك رياست و تجريد اختيار قيلول رياضت و مجاهدت باطنى بى اوزى ايچين عين صلاح گوروب دولتى ايشلردن دست بردار اولمشدر. و سلاطينه قوللوق ايتمكدن بويون قاچيردينى ايچون بر نچه مدت محبوس اولمشده كنه ديوانى خدمتلى قبول ايتمه مشدر. و بر روايتده بودر كه حجه گيدب عودتده (اوزى) آدلانان بر قومك الينه اسير دوشوب دين مسيحى قبول ايتمك تكليفى اولونمشدر و لكن خاقانى بو تكليفى رد ايتمشدر و بوسيدن بر مناسترده حس اوونمشدر. هر حالده برخيلى وقت محبوس قالوب و محبوسيتى حقنده اشعارى واردر. حجب قايده زمانى عراقدن كيچمكله بو خطه لرك احوالى اوكره نوب «تحفته العارفين» عنوانيله بر كتاب يازمشدر.

بوندن علاوه «هفت اقليم» عنوانيله بر منظومه سى و مرتب ديوانى واردر و آتشكده ده حكيم خاقانى نك وصفنده يازيلمش بوسطرلرى تير كا بوراده ذكر ايديريك «... و بهمراهى كاروان نياز راه نورد بادية حجاز كشته و متوى «تحفته العارفين» در عرض راه بنظم آورده الحق در هيچ فن از فنون نظم از فحول استادان كمتر نيست. در فن سختورى طرز خاصى اختراع كرده صاحب معانى بلند و الفاظ دايستد است»

بيله روايت اولونور كه خاقانى استاد محترمي اولان غين آتاسينى انجيدوب و بر هجو يازماقيله مكدر ورنجيده خاطر ايتمشدر. اثيرالدين آخستكى ايله معاصر اولوب، مكاتبه طريقيله بينلرنده بر چوخ مشاعرله وقوع بولمشدر و آتيده كى ايكي بيت اثيرالدين آخستكى به قازشى سويله مش اولدينى بر فخر به سندندر.

به کردگار که دورزمان بدید آورد

که دور- دورمنست و زمان زمان منست

منم بوحی معانی پیمبر شعرا

که معجز سخن امروز در بیان منست

خاقانی نك وفاتی تبریزده اولوبدر هجرت رسولك (582) نهجی سنه سنده
واوراده «سرخاب» آدلانان محله دهن اولونوبدر. چون شعرا سلکندن جمع
کثیر اونك جوارنده مدفوندر، اوگا بناء اویر «مقبرة الشعراء» آدیله مشهوردر.
(بهاریاتی دخی تبریزده انشاقیلوبدر). خاقانی نك آثار قلمیه سنده نمونه ایچون
بوراده اونك گوشه خطاباً بازدیخی کلامی ذکر ایدیریك:

ای مهر دهان روزه داران	جان داروی علت بهاران
ازسهم تودرتقاب خضرا	مستوره صد هزار رعنا
ازفیض تودر دوگا هواره	دوهندوی طفل شیر خواره
دارد زتو روی رومیان آب	گیرد زتو موی زنکیان تاب
دیباچه روم را زتورنك	آینه زنکرا زتورنك
زرباشی و ناکشاده گنجی	تب داری و ناکشیده رنجی
که کوثر عمر زای باشی	که آتش جان گزای باشی
بانکه برهنه گی گزینی	زر بفت دهی بهر که بینی
هر ماه به پیک آسمانی	خلعت بدهی دور آستانی
یاخلعه مده بزیر دستان	یاداده خویش باز مستان
میل تو بروزنم چریست	دزروزنم آخر ازدها نیست
دربوزن آن یکی فروزی	کزروزن پست یاقت روزی
آن نور که ییدریغ باری	از خاقانی خود دریغ داری
آن کس که بزرقویست رایش	زربنده شمر نه زر خدایش
درکیسه هر که زرفروشد	چون کیسه طناب در گلوشد
زرچیست چو آتش فسرده	خاکی بیمار- بلکه مرده!
لعل ارچه شراره ایست خوش رنگ	خونیست فسرده در دل سنك
مرد ازپی لعل وزر نپوید	طفل است که سرخ وزرد جوید!..

غزلیاتندن بر نیچه فردلر که آتشکده آذریده مسطوردر بوراده ذکر اولونور.

ای صبحدم بین بکجا میفرستمت
نزدیک آفتاب و فامیفرستمت
این سر بمر نامه بان مهربان رسان
کسراخبر مکن که کجامیفرستمت
جان یک نفس درنگ ندارد گذشتی است
ورنه باین شتاب چرا میفرستمت
این دردها که بر دل خاقانی آمده است
یک یک بکوی بهر دوا میفرستمت

دردی که مرا هست بمرهم نفروشم
گر عافیتش صرفه دهی هم نفروشم
بر کور دلان سوزی عیسی نسپارم
بر مرده دلان رشته مریم نفروشم
ای خواجه من و تو چه فروشیم بیازار
شادی نفروشی تو ومن غم نفروشم

خیاط روزکار بیالای هیچ کس
پیراهنی ندوخت کش آخر قبا نکرد

جنت مکان عباسقلی آغا «قدسی» تخلص که اونک ترجمه حالی که جکده ذکر
اولنا جقدر «گلستان ارم» آدلو کنابنده نظامی نک و خاقانی نک معاصرلارندن و اولوردن
سوگره قافقازیه ده وجوده گان علماء شعرا و حکما باره سینده فی الجمله معلومات
ویرویدر. حیف که «گلستان ارم» فارسی نسخہ سی المزه دوشمده و لازمی
قدرنجه اوندان استفاده ایده بیلمه دک. آنجاق روس دیلنه ترجمه ایله دیکی
بر نسخہ سی موقتی المزه کیچدی، فرصتی غنیمت بیلوب آشاعده تحریر اولونان
معلوماتی روسدن تور که چوندر مکمله مجموعه میزی زینتلدردک.
عباسقلی آغا یازیر:

و هر عصرک روحی و اوضاع احوالی و هر بر ملتک درجه کمالی
ترقی و تمدنی - اول عصر و ملت حاصله یتوردیکی ادبیاتدن و آثار
عقبه ده ن مشاهده اولونور. قافقازیہ نک جنوب شرقده حددن زیاده خرابه شهر

قصبه‌لر، اوچوق حصار و مناره‌لر، قدیم معبد‌کاهلر (ماناتسیر)لر. آران زمینده حواریوندن مقدس سیمئونک قبری برد عهده، گنج‌ده، شماخیده و بیلده کئندنه امام زاده‌لرک روضه مطهره‌لری و بونلاردن علاوه شیروان، شکى، گنج، ایروان، قره‌باغ محال‌لرندە بر چوق محترم سیدلرک، شیخلرک و پیرلرک قبرلری اوکا شهادت ویریر که کیچمیشده بو یرلر، علما، عرفا و شعرا مرکزى اولوبدر. بو یرلرک معتدل آب‌هواسى، منبت توپراغى، قالین میشلری، دلکشا و باصفا داغلاری و تپه‌لری، لاله‌زار چمن و صحرالری میوه‌لی و گل‌لی باغ و بوستانلاری هر قسم نعمت و میوه‌جات بتورمکدهدر. بو جهته اک قدیم عصرلردن مختلف قوم و طایفه‌لرک نسل‌ی بوراده سکونت ایدولر. مختلف‌شکل و هیكلده سیرت و صورتده اولان ملتلرک اولادی بویرلرده بند اولوب قلوبلار اونلاردن هر برى علم و هنرندن جیل، استعداد و قابلیتندن آیین و عادتلرندن و خاصیتلرندن بر نشان و علامت قویوب‌لار. بیلکه قافقاس اهالیسی بر چوخ معنوی دوات و ائرلره وارث اولولر و شکل شمایله ده‌خی غیر ملت‌لردن ترجیح تاپدیقلری جهته قافقازیه عنصره (راسا)سنه اروپا ملت‌لری ده‌خی اوزلرنی منسوب قلوبلار.

فقط قافقاز خطه‌سی سابقده متصل دعوا و قاوغا میدانی اولوب بر آن اوروشما و توقوشمادن آسوده قالمیوبلار، بونگله بیلکه بو یرلر علما، حکما و شعرا صنفندن خالی نالمیوبدر. بوراده بر چوخ معتبر و مقتدر شخصلر وجوده گلولر که هریری اوز عصرینک قریدی و ممتازی اولوبدر. و بونیده یلمک کر کدر که قافقاز توپراقدن چخوب باشقه دیاره مهاجرت ایدن کسلر غربت ولایتلرده و اجنبی مملکتلرده بیوک نام و شهرت قازانولر.

شیروان شاهلرینک زمان و سلطنتلرنده که 400 ایلدن زیاده چکوبدر بو یرک اهالیسی عین امن و آسایشده یاشایوب ولایتی آباد و معمور قلوبلار. صفویلر عصرینک ابتداسنده قفقازیه‌نک بعض یرلرنده عثمانلور ایله عجمار آراسنده بر چوخ محاربه‌لر وقوعه کلمکله بیلکه ولایتک اوضاع و نظامی پوزولور آنجاق شاه عباس دوم قفقازک شرق سمتی تسخیر ایتدیکنه صوگرا، تازە نظام و قانون تأسیس ایلور و بو امن و آسایش شاه سلطان حسینک زمان سلطنته‌دک دوام ایدیر. ولی، نادر شاه ظهور ایدوب داغستانک اوسته هجوم

قیلور. کنه دعوالر باشلانور هر طرفدن قان سیل کیمی آخیر ، اوضاع مملکت نظام قاعده دن دوشیر...

بونگله بیله المیزه دوشن پریشان نامه لردن استفاده ایدره ک ذیلده آدلاری ذکر اولونان علما و اهل قلم لرمزک ترجمه حاللر نه و اثرلرینه دائر مختصراً معلومات ویریریک:

(1) شیخ ابو عبدالله علی بن محمد بادکوبه بر چوخ معتبر مؤخرک یازدیقلارنه گوره دین و دنیا علملرندن باخبر بر وجود ایمش. جوان سنندن باشلا یوب عصرنک معتبر عاماسندن علم تحصیل ایتمکی؛ اونک مدرسلری شیخ عبدالله خفیف و شیخ ابوالقاسم کاشفی کبی بیوک عالملر اولوبدر. مشهور شیخ ابوسید ابوالخیر ایله اونک آراسنده بعض علمی و فنی مباحثلر وقوعه کلوبدر. شیخ ابولعباس ایله ماینلرنده الفت و دوستلق علاقه باغلیوبدر. مذکور ابوالعباس شیخ ابو عبدالله علی بادکوبه نیک عالم و فاضل بر وجود اولماغنی اوز اثرلرنده ذکر و تصدیق ایدوبدر. شیخ ابو عبدالله عمرنک آخرلرنده دنیادن و خلقدهن قطع علاقه ایدوب شیرازک یاخونلقنده بر مغارده اعتکاف و عبادته اکلشیر. بوراده شیخی اوز عصرنک مشهور علما و فضالسی زیارت ایدرمیش وفاتی هجرتنک 442 نجی تاریخنده واقع اولوبدر که میلادک 1051 نجی ایلنه مطابقدر. آثار قلمیه سی اولوبسه ده بزه ایریشمیوبدر.

(2) (محیتی گنجهوی) و یاخو مهستی گنجهوی - وجهه و نجیبه بر قزایمش. سلطان سنجار سلجوقی نیک سراینده آرتق شهرت کسب ایتمشدی. فنون شعرده اگ ظریفه و قابله بر وجود ایمش طبیعت شعریه سی واریمش. کوزل و دل پسند غزللر انشاد ایدرمش ، اشعار و آثارندن بر چوخ نمونه لر آشکده ده مسطوردر.

(3) فلکی شیروانی - اوز عصرنک اگ معلوماتی و خوش طبع شاعرلرندن بریسی حساب اولونور. اونک اصل آدی محمددر و نجه که یوخاریده ذکر اولوندی - خاقانی نیک معاصری و دوستی ایمش. روایت اولونور که جواناق سننده ایکن بر منجمک اوغلی ایله دوستلاشوب اونک آتاسندن منجمک علمی اوگرنمشدی و بو علمده آرتق مهارت و قابلیت بروز ایتمشدی. قون شعرده دخی استاد شعرا ابوالعلا دن تعلیم آلمشدی و منجمک علمنی سیودیکندن

«فلکی» تخلص گوتورمشدی، بر چوخ اشعاری تذکرة الشعراء ذکر اولونوبدر - اولار اڭ مقبول و سلیسی شیروان منوچهرلرینک شائده یازدیغی قصیده لردر.

4) عزالدین شیروانی - دخی خاقانی نك معاصری اولوب زیاده دانشمند و معافرور بر وجود ایمش. دولتمند و عالی طبع بر شخص اولدیغی ایچون مدام اونك مجلسی عرفا، علما و شعرا ایله زینت انرمش. شعرا صنفه جمله دن زیاده رعایت گوستررمش و بعض کلام بلیغندن مقتدر شاعر اولدیغی گوریر.

5) مجیرالدین بلیکانی - جوان ایکن شیروانه عازم اولوب بوراده حکیم خاقانی به شاگرد اولور. فنون شعرده اوندن تعلیم آلوب اوزی دخی شعر یازماقده ماهر اولور. خاقانی یازدیغی اشعار و کلامک یوزینی آغاردارمش شیروانده اولان وقتی مجیرالدین خاقانی نك اقربالریندن برسینک قزبنه عاشق اولوب اونی آلاق ایستیور ولی بی چیز و فقیر شاعر منع اولونور و اوز معلمندن گوزله دیگی گومکی و طرفدارلغی گورمیوب مابوسانه آذربایجان دیارنه عازم اولور و بوراده اوز کمال و معرفتی سایه سندن آتابکک اڭ مقرب آدملریندن برسی اولور. آتابکک واسطه سیله قزل ارسلانک و فرزندى سلطان طغرلک حضورنه مشرف اولور هر ایکی سلطانک شائرنده گوزل قصیده لر انشاد قیلیمشدی.

6) حسین ابن علی سید ذوالفقار شیروانی - اوزینک علمی و طبیعت شعر به سیله اشتهار بولمشدی. شیروان و زراسندن صدر سعید اونك یازدیغی بر غزله عوض اولاراق بدی خاروار (*) ایک اوڭا بخش ایتیمشدی. آخر وقتلرده سید ذوالفقار خراسانه عزیمت ایدوب اوراده سلطان محمدک ترجمه حالى و امور سلطنتده اجرا ایتدیگی گوزل تدیرلرینی نظمیه یازمشدی. سوگره (غلاکی) خانک اوغلی - (اباکه) خانک وزیرى اتابک یوسف سید ذوالفقاری عمرنک آخرنه کیمی اوز تحت حمایه سنه آلوب شاعرک حقنده لطف و احساناتى اسیر که مزدی. سید ذوالفقار (اباکه) خانک زمان سلطنتده تبریزده وفات ایدوبدر و «مقبرة الشعراء» ده دفن اولنوبدر.

(*) هر خاروار - اللى باتماندن عبارتدر.

7) ابوسعید ابدال بادكوبه - بئز و احسانيله و مهمان نوازلىيله شهرت كسب ايتمش درويش صفت برذات ايمش. باكو شېرىنيك ياخىلقنده سكونت ايدرمش. جزئى مداخلته قانع اولماقاييله فقرايه كومك و ايوييه گلن قوناقه حرمت و عنايت گوستررمش. پادشاهلردن فرمان ايله اوڭا ويريلىش نفت قوبوسندن و شېانیده كى اكين يرلردن ييشن محصولات فرمانلارڭ حكمنجه اونك وفاتندن سوڭروده فقرا و مساكينه تقسيم اولونارمش و قېرىنك اوستنده اولان مجاورلره وظيفه ويريلىش و لىكن مروراياميله شيروان شاهلقنده وقوعه گلن انقلاب و سياسى حادثه لر تاثيرندن ابوسعيدڭ مسجد و حجره لرى و مسافر خانه سى تخریب و قېرى صده روزكاردن توپراقيله يىكسان اولور.

هجرتك (1232) نجى تاريخنده كه ميلادڭ 1817 نجى سنه سینه مطابق در حاجى قاسم بك ولد منصورخان بادكوبه ابوسعيدڭ قېرى آختاروب تاپور و مسجدنى حجره ليله و مسافر خانه سيله ترميم قيلدرير. مسجدڭ و مسافر خانه نك و نفت قوبوسينيك آچيلماقتن يقين اولنور كه بو همان درويش ابوسعيدڭ بنالريدركه اونك وصف شآتده محمد بن محمود «نفايس الفنون» آدلو كتابنده بو منوال ياد ايتمشدى كه (هلاكو) خنك نومه سى سلطان محمدخان خدايندى كه ميلادڭ 1314 نجى تاريخنده تامامى ابرانه پادشاهاق ايدره ش - بادكوبه شهرنك جانينده بر درويشه راست گلير كه اوراده بر نفت قوبوسى قازديروب اونك مداخيله هم اوزى معاش ايدره ش و همده مسافرلره و فقرايه خرج قيلارمش درويش مذكور عادتته گوره پادشاهه ضياقت ترتيب قيلور. سلطان محمد خدايندى درويشك بو همت و عالى طبعلىكنى گورد كده اوڭا بر قيمت تحفه لر بخشش ايلور ولى ابوسعيد قبول ايتمه بوب دئيور؛ «اوقدر كه مڭا لازمدر و اريمدر داها باشقا شيه احتياجم بوخدر!» ابوسعيدڭ جوابى سلطانه اوقدر خوش گلور كه اونك النى سيخوب دوست و قدداش ولماقته عهد و پيمان ايدير. درويش بعض وقتى دوسته جزئى هديه لر گوندررمش و سلطان او هديه لرى ساتديروب اولردن حاصل اولان مبلغه اوزى ايچون كفن آغى آلديرماغى وصيت ايتمشدى.

ابوسعيدڭ آثار قلميه سندن بزه برشنى واصل اولميوبدر.

(8) سید یحیی بادکوبه - هجرتك 8 نجی عصرنده بو ولایته بیوك عالم و مدرساردن حساب اولنورمش. قافقازك هر طرفندن طلبه و سوفه‌لر اونك باشنه جمع اولوب علم و معرفت کسب ایدرلرمش علوم دینییه دائر بر جوخ معتبر اثرلری واردر. سیدیحیی نك آدی بعض شرعی کتابلارده کمال احترام ایله ذکر اولونوبدر. اونك عبادت ایتدیگی حجره و مدرسه‌سی عباسقلی آقا قدسی نك عصرنده موجود ایمش (*) مسجد مرحومك آدیله تسمیه اولوب «سیدیحیی مسجدی» آدلانارمش.

(9) شیخ ملایوسف مسکری - اصلا عرب ایمش. ابا و اجدادی هجرتك یدنجی عصرلرنده مدینه دن قافقازه هجرت ایدوبلر و ابتداده قراباغ محالنده ساکن اولارلرمش. بعد قراباغدن (قبه) قوبا محاله کوچوبلر و بوراده (مسکر) آدلی محلهده شیخ ملایوسف تولد ایدوبدر، شیخ مذکور ابتدائی تعلیمدن سوگرمه سیدیحیی بادکوبه نك حضورینه گیدوب اوندن علوم اللهییه بی و احکام شرعییه بی تحصیل ایتمگه باشلابور. سیدیحیی نك تحت تربیه سنده شیخ خلی مدت کسب کمال ایدوب اوز ذهن و استعدادی اوجندن بر جوخ علملره دارا اولور و استاد محترمی اونك مدرسلکنه خیر دعا ایدوب بوله سالور. شیخ ملایوسف اوز وطننه مراجعت ایدوب مدرسلکه قورشانیر و بر جوخ محترم شخصلر اونك تدریس و تعلیمی برکتندن آد و شهرت قازانیرلار، خصوصاً اونك ایستکلی شاگردی قوبالی شیخ محمد اوز عصرنك فربدی اولور. شیخ ملایوسف نسل جماعت ایچینه و ایل آراسنده همیشه عزیز و محترم سالوبلار. اوقریده ده که شیخ دفن اولوبدر و اونك اولادی ساکندرلر شیخك آدیله مذکور قریه تسمیه اولونوبدر - «شیخ لاه» کندی آدلانیر. شیخ ملایوسفك اثرلرندن بزه یتشنی اونك عرب دیلنده «بیان الاسرار» آدلو یازدینی کتابدر، بو کتب بر مقدمه دن و 24 بابدن عبارتدر که مالی انسانك احوال روحیه سنه و اخلاق اطوارینه شاملدر. شیخ وفات ایدوبدر هجرتك سکزینجی عصرنك آخیرلرنده .

(10) بدر شیروانی - اوز عصرنده الك ظریف شاعرلردن بریسی حساب اولونورمش. شعر شناسلقده و علم تقیدده آرتیق درجهده مهارتی وارایمش.

(*) همین مسجد الان باکوده اسکی «کومروکخانه» حیاطنده موجوددر. (آذرنشر)

خېلى زمانى شىروانده ناز و نعمت ايچره محترم ياشايوب؛ اثرلرندن بر نچهسى بزه يتوشوبدر. ايرانك مشهور شاعرلرندن كاتب طورمزي (*) بدر شىروانى نك زيارته شىروانده گلوب خېلى وقت آرلرنده فنون شعر و ادبيات بابنده مباحثه لر اولوبدر. دولت شاهك ديلندن روايت اولونور كه شىروان والى سى امير ابراهيم كاتبك بمر شعرنه بدل اولارق اوگا اون مين ديار قزل باغشليور. بو مېلى كاتب بر آيك مدتده شىروان كاروانسراسنده صرف ايلور: او بولك بر حصه سنى فقير شاعرلره و بر حصه سنى ده فقرايه ويرير بر حصه سنى ده اوغورليورلار، بيله كه آي تمام اولماش كاتبك يمكه بر باتمان اونيده قلميور. بو حالده امير ابراهيمه آشاغده كى مضمونده بر شعر يازوب گوندرير:

«دونن آشپز مه امر ايتدم كه منم وقواقمك آجلفنى رفع ايتمك ايچون (باغرى) 1) بشير سين. آشپز مكا جواب ويرديكه ايومزده بر آزارت و باغ اولور كه تاپيلسون، اما اونى كيم ويره جكدر او معلوم دگل. من اوگا ديدم كه گوگك دگرماتى ايشلهدن كس بزه اون ويرر.»

11) عبدالرشيد ثافى بادكوبه تولد ايدوبدر هجرتك 805 نجى ايلنده كه ميلادك 1403 نجى تاريخته مطابقدر. اثرلرندن قالانى عرب ديلنده يازدينى جغرافيا كيتاييدر كه اونده روسلر ك، سلاويانلار ك، واريانلار ك و شچسكار ك حقتده مفصل معلومات ويروبدر. آوروپا علماسندن مشهور آقاديميق (فرانق) «ابن فودلان» نام آدلو طبع اولونموش اثرنده عبدالرشيد بادكوبه يازدينى جغرافيان بر چوخ معلومات اخذ ايتمشدر.

12) كمال الدين مسعود شىروانى چوخ بيوك علمادن برىسى حساب اولونور. اوزون مدت هيرانده سلطان حسين باقرانك زمان سلطنتده مدرس اولوبدر 905 نجى تاريخ هجريده هيرانده وفات ايدوبدر. خراسان علما و حكما فرقهسى كمال الدين شىروانى نك عالم و فضلى كمال احترام ايله اوز اثرلرنده ذكر ايدوبلر.

(*) طورمزي، لفظنك درست اولماسنى تصديق ايدمه يلميريك اؤسكه اونى روسدن ترجمه

ايتمشيك روسجه بيله يازيلمشدر: Кятиби турмизи

1) باغرى، بشمش آيددر «گوش بره» و شكى محالنده «كيرس» آدلانير.

(13) **مصاحب گنجہوی** - کہ کربلای علی خان زیاد اوغلی اسمیلہ مشہوردر، گنجہ و قرا باغ بگلر بگی سی اولوبدر. زیادہ خردمند، با خبر و خوش صحبت بر وجود ایش. شاه عباس صفوی نك لطف و عنایتہ نائل اولدینی ایچون «مصاحب» لقبی آلمشدی. امور مملکتده زیادہ ماهر و دورین اولدیغدن ماعدا شعر شناسلقده یدییضاسی وار ایش اوزی دخی شعر دیرمش و برجوخ شعر و غزللری قالوبدر.

(14) **ملا میرزای شیروانی** - زیادہ عالم و فاضل بر ذات ایش کہ هر نوع علمدن با خبر و اوز عصر نك فیلسوفی سایلر مش. علما فرقه سیله متصل مذاکره و مباحثهده اولوب هر کسه عارض اولان علمی مشکلات و شبہلری کشف و بیان ایدر مش. عباسقلی آقا قدسی نك زماندهده ملا میرزای شیروانی نك آدی ایران زمینده تحسینله یاد اولونار مش. عمر نك آخر وقتلرنی اصفہانده و کربلای معلاده علما و مجتہدلر زمره سنده کیچوروبدر. وفاتی ده اوراده اولوبدر شاه سلطان حسین صفوی نك زمان سلطنتده.

(15) **ملا محمد بن ملا نجف علی بادکوبه** - اوز عصر نك عالم و فاضل بر شخصی ایش کہ هر نوع علم و فنلره دارا ایش. زیادہ خوش خلق باک طینت بر وجود اولدیغی ایچون جمله نك حرمت و رغبتی کسب ایتمشدی. میرزا محمد خان دوئم معلمی و مربی سی اولوبدر بر نچه معتبر اثرلری قالوبدر کہ اونلار نك جمله سندن شیخ بهاء الدینک «کشکول» نام عرب لسانده یازدیغی کتاب نك شرحیله فارسه ترجمه سیدر. بو ترجمه بی ملا محمد فتحعلی خان نك فرمایشیله ایلیوبدر. صحیح روایتہ گوره ملا محمد ایله محمد چلبی علی جهلی (*) سنی و شیمه مذهب آراسنده اولان نفاق و عداوتی کوتوروب صلح و سازش ایتمک ایچون - خیلی مدت مذاکره و مشاوره ایدوبلر و بو خصوصده محمد چلبی عرب دیلنده معتبر بر کتاب یازوبدر همان کتابی عربدن فارس دیلنه مرحوم عباسقلی آقا قدسی پدري محمد خان ثانی نك بیورماقیله ترجمه ایلیوبدر.

(16) **حاجی محمد چلبی علیجهلی** - (قبه ناحیه سنده) اوز عصر نك بیلولکلی و گوزی آجیق عالملارندن ساییلور مش. حاجی محمد چلبی نك هر

(*) روسجه - محمد چلبی علیجهلی یازیلوبدر. Магомед Челаби Алиджинский

علمدن خبردارلفی وارایمش خصوصاً علوم احکام شرعیده امثالی یوخ ایمش مرحوم چلبی نځ برنجه معتبر اثرلری قلوبدر که علما عنندنه مقبول وبعضلری دستورالعمل حکمنده درلر- حاجی محمد چلبی یدی دفته حج زیارته گیدوبدر وفاتی هجرتک (1223) نجی ایلنده وافع اولوبدر که میلادک 1818 نجی سالنه مطابقدر. زمانیکه مصطفی خان روس قوشوتک ایچنده قوبا حوالیسندنه شیخ علی خان ایله محاربه ایدرلرمش، حاجی محمد چلبی نځ جسدنی دفن ایتک ایچون شهر قبرستانقنه گتوربرلر. بو اتاده عالمک جسدینه احترام گوستروب هراییکی طرف یارق و اسلحه لرنی بره قویوب موقتی صلح ایدرلر.

(17) **مست علی شیروانی** - که اصل آدی حاجی زین العابدین بن آخوند اسکندردر. تولد ایدوب شهر شماخیده هجرتک (1194) نجی ایلنده که تاریخ مسیحیه نځ (1779) نجی سالنه مطابقدر. آلتی آی اونک تولندن سوگره آتاسی آخوند اسکندر اهل و عیالنی گوتوروب گیدوب کریلای مملایه: مست علی شیروانی (17) یاشنه کیمی بعض علملری اوز آتاسندن و سائر مشهور عالمردن تحصیل ایدوبدر. و جوان ایکن درویشار سلکنه داخل اولوب درویش معصوم علی شاه (1) هندوستانی نځ تعلیم و صحبتدن استفاده ایدر. بوندن سوگره بغداده کوچوب اوراده علم و بیلوکنی کماله یتورمک ایچون نور علی شاه اصفهانیدن باشلابور درس آماغه. علمنی تمام ایدندن سوگرا عراق عجمه، کیلانه، شیروانه و آذربایجان سفر ایدوب هر مکان و محله برنجه وقت اقامت ایدوب تجربه و بیلوکنی دهاده آرتورور. مست علی شیروانی آذربایجاندن عازم اولور تبرستانه، اورادن خراسانه، کردستانه، زابولستانه و کابوله عزیمت ایدر. هر یرک علما و حکماسیله آشنا اولوب مجلسلرینه داخل اولور و صحبتلرندن فایده مند اولور. خیلی مدت حسن علی شاهک خدمتده قالب حسن توجهلرنه موفق اولور و اونک وفاتندن سوگره که واقع اولوبدر هندستانده (پشاور) ده 1216/1802 تاریخده مست علی شیروانی (پنجاب) سمتنه و اورادن دهلییه، الله آباده، بنغالیه، دقانه و هندستانک سائر یرلرینه سفر ایدوب بعد هندوستان و خطا جزیرملرینی گیدوب گزیر

(1) بوراده «شاه» افطی درویشلره منسوب بر لقبدر - مملکت و سلطنت صاحبیرینه ویریلن پادشاه و شاه کلملری ایله بونی قاریشدر مامق.

بوندن سوگره مست علی مولثاندن کیچوب کشمیره، مظفر آباده و اورادن کیچوب کابوله، طبرستانه بدخشانه، خراسانه، عراقه و عراقدن فارسه. بو اوزون و پرزحت سیاحتدن سوگره مست عالی برنجه مدت یورغونلقین آلاغه مجبور اولور بر آر راحت اولاندن سوگره مست علی کنه شیاحت تصدیله عربستانک جوخ یرلرنی و غرب جنوبنده اولان شهر و قصبه لری کشت و گذار ایدوب اورادن حبشه کیچوبدر و بر آز وقت اوراده اقامت ایدندن سوگره مکیه قایموبدو، مکهدن مدینه یه و مدینه دن، القاهره یه، اورادن قدس خلیله و قدسدن آرچیلاق جزیره لرینک بعضی سیر ایدوب استانبول طرفه عازم اولوبدر و استانبولده بر مدت اقامت ایتدکن سوگره روم ایلی شرقیه و بلغارستانه گیدوب او یرلرک اهاالیسی و اوضاعیله فی الجمله تانش اولور و بعدکنه استانبوله قایدوب و اورادن آناتولی یه، دیاربکر ولایتیه و دیاربکردن ارمنستانه و بورادن آذربایجان سمتیه عازم اولور، آذربایجانک بر چوخ یرلرنی گزدکن سوگره طهرانه سفر ایدیر.

مست علی شیروانی هر ایکی سیاحتینده دنانک یاریسنی کشت و گذار ایدوب آلمشدن زیاده مختلف آیین و عادت اوزره یاشایان و یک دیگرینه ضد و مغایر دین و مذهب احکام و اصولی اجرا ایدن ملل و اقوام ایله تانش اولوبدر. و «ریاض» آدلو کتابنده یوخاریده ذکر اولنان دینلر و مذهبلر بابنده و هر بر یرک تاریخ و جغرافیاسنه و اهاالیسنک معیشتیه دائر اطرافلی معاومات و یروبدر. مست علی شیروانی برنجه وقت درویش مجزوب علی شاه همدانی نک یاتده قلوب (نعمت الله) مذهبلرک شیخی و معامی اولماغه خیر دعا ایله اجازه آلوبدر. اما دنیاگیر و نفس پرست علمادن بعضی اونک ضنده گیدوب عداوت باشلیوبلر و اونی دین اسلامه مغایر باشقه بر عقیده ده اولماقله فتح علی شاهک نظر نده متهم و مقصر ایدوبلر.

مذکور شاهک غضبندن احتیاط ایدوب مست علی شیروانی اولجه شیرازه و اورادن کیرمانه عازم اولور. کرمان حاکمی ابراهیم خاندن چوخ اذا و جفالر چکوب آخرده اوز وطنی شیروانه مراجعت ایلور و بوراده هجرتنک 1234 نجی تاریخده که میلادک (1821) نجی سالنه مطابقدر ایوله نیر. اما

وطننده چوخ وقت ساکن اولماق اوڭا نصیب اولميور۔ تاهلندن بر ایل سوڭره وبا ناخوشلقی دوشیر و چوخ آدملر تلف اولور. مست علی عیالی گوتوروب ایرانه گیدیر. بر آزووقت اصفهانده و بعد قم شهرنده ساکن اولور و بوراده اوز سیاحت نامه سنی یازیر. عباسقلی آقا قدسی نژدات زمانده مست علی شیروانی شیرازده اولورمش و اوزیده هم ارکان دوات عننده و هم جماعت نظرنده محترم و معزز بر عالم ساییلورمش.

بوراده آدلاری ذکر اولان مشهور قلم اهللرندن و علمادن باشقه قافقازیده هر بر عصر و زمانده سائر محترم و دانشمند شخصلر ده خی وجوده کلوبلر که اوزلرندن سوڭره اثرلری قلوبدر و او اثرلر جمله عرفا و ارباب کمال عننده مقبولدر. مرحوم عباسقلی آقا اونلارک ترجمه حاللر نه دائر معلومات ویرمیوبدر آنجاق اسم شریفلری ذکر اتمکله اکثفا ادوبدر. شیخزندن مشهوری بونلار اولوب: سالیانده ابوعلی رودباری سالیانی، شابرانده شیخ یعقوب چرخ، قبهده شیخ عبدالکریم و شیروانده بابا رکن الدین شیروانی.

علمادن: صدق الله بردهوی، حنفی قراباغی، ابراهیم ارشی، آغداشده برهان الدین آغداشی، شکیده عبدالرحیم افندی شکوی، محمدامین افندی، ابوب افندی، بابا افندی، شیروانده آخوند شریف شیروانی، باکوده آخوند نجف علی بادکوبه و دربندده ملا آقای دربندی.

شعرادن: نشاط، آقامسیح شیروانی، میرزا عسکر، و ذوالعلی شیروانی، یوسف کوسه آصف، ملاپناه واقف، ملاولی ودادی میرزا محرم۔ مریض قراباغی و فتحعلی بک غالی زیاد اوغلی کنجوی. داغستانده مشهور علمادن بونلارک آدلاری ذکر اولور:

محمدگده گی، ابراهیم اورادی، فاضل ایماغی، یوسف ظریف قوموغی، داود اصولی، سید و شناسی (*)

بوخارینده اسملری ذکر اولونان شعرادن که جمله سی خان عصرارینه منسوبولر۔ اک مشهوری ملاپناه واقف در که اوز عصرنک و اوندن سوڭره وجوده گکن بر چوخ شعرانک استادی و پیشوی اولوبدر. ساده آنا دیلمیزک

(*) روسجه شناسی - شازی یازیلوبدر. (Шинази)

شیوه‌سندہ اولجہ شعر یازان ملاپناه واقف اولوبدر. کتابمزك اولنجی جلدندن
ملاپناه دوری باشلانور. چون ملاپناه جوانلق سندن اصل وطنی اولان قزق
محالی ترك ایدوب قراباغ خانلقنه هجرت ایلوبدر و اوراده ابراهیم خانك
اك مقرب آدملرندن بریسی اولوب و عمرنك آخرنه كمی قراباغده قالب نام
و شهرت قازانوبدر اوگا بناء اونك ترجمه حالنه شروع ایتمگدن مقدم لازم
یلدك كه یكی بنا دوتمش قراباغ خانلقنك اوضاع و احوالندن شمه معلومات
ویرمك. بر حالده كه شاعرك سرگذشتی قراباغ خانلقنك تاریخ و کیفیتندن
آیرماق اولماز و بوندن ماعدا شوشی شهری منبع فضل و کمالات اولوب
بر چوخ ماهر ادیلر و روان طبع شاعرلر عرصه وجوده گتوروبدر.

قرا باغ

شوشى شەھرى.

سابقىدە شوشى شەھرى قازاباغ خانلارنىڭ پايتەخت شەھرى ھېساب اولىنىپ كەلگەن. بۇ شەھىر بۇنى سى پىناھ ئالى خان اولوبدر. شەھىر تەمىر و بناھى واقع اولوبدر. 1170 مىڭى سەئىدە كە تارىخ مىسجىھەنڭ 1757 نىچى المىھە مطابقدىر. بۇ شەھىر اولجە اوز بۇنى سىنىڭ آدىلە آدلانىپ كەلگەن «پىناھ آبادە» سىگىرەدن شەھىرگە اوچ-دورت وىرسىلىگەن. اولان ارمنى «شوشى» كىندىڭ آدىلە تىسمىھە اولوبدر. پىناھ خان مرحوم شوشى شەھرىنى تەمىر و تاسىس ايدوب اطرافىھە مىھكم ھىسار چىكىدىرىدى و سىگىرە ھامو خەلقە مەىن يورت و مەكان كوستروب فراغت دولانماقلارىنى لازىمە بنا كىداراق ايدوبدر و يىڭى بنا ايتىدىكى شەھىرگە آدىلە كوش پۇل ضرب ايتىدىرىدى «پىناھ آبادە» كە روسلارڭ ايمىدى كى كوش اوچ شاھلىقى وىزىتىدە ايمىش.

مەلۇم اولە كە پىناھ ئالى خانڭ اصلى قرا باغلۇدر «سارىجە ئالى» قىرە سىندىزدر و سارىجە ئالى اونڭ بابالرىندىن بىرىنىڭ آدىلە كە «سارىجە ئالى» ايمىش تىسمىھە اولونوبدر.

مرحوم مىرزا جمال اوز تارىختە پىناھ ئالى خانڭ آباء و اجدادى شاتىدە بويىلە يازىر: پىناھ خانڭ آتا بابالرى ھەمىشە جوانشېر ايلەڭ ايتىدە مشھور و مەروف و صاحب اسم و رسم و نان و صاحب ھىرمت و دولت و احسان اولوبدر. آتاسى ابراھىم خەلىل آقا دىرلر. چوخ قوم و قىيلە و اقربا و آرخاسى چوق اولان قىيلە ايمىش كە دولت و نەمنى بى پايان و آوازەسى و شەرتى مذكوراللىسان اولمش نىجە كە آغدامدە طاق بىند دامى و دىوارى

و ارسن بارمده چارباسينك مراتى و آتارى و يايلاقده دخى ابراهيم خليل آقا قلاقى (قلعهسى) مشهور اولان عمارتى و نشانهسى وارد. بونلار ك هاهوسى اونك صاحب دولت و حشمت اولماقنه دليل و شاهد بى عدل در.

زمانيكه نادر شاه افشار ايمديكى زاقاقازيه ولايتلرنى كه عبارت اوله: گنجه، تفليس، قراباغ، شيروانات و سائر يرلردن اوز تسلطنه كتوردى، اوز عادت و قاعده سنه گوره هر بر ايل و اويماغك ايچينده بر رشيد، قوجاق و كاردان آدام اولسه ايدى اونى كتوردوب اوز حضورنده خدمتكار ايدردى و لياقتنه گوره او كا منصب و مواجب ويرردى. او جمله دن جوانشير ايلندن دخى ابراهيم خليل آقانك قباچه بيوك اوغلى فضل على بكى و اونك و فائتدن صكره پناه على بكى كتوردوب حضورنده خدمتكار ايلدى. ترلكچه اونك زياده فراستلو و رشيد اولماقنى كوروب حسن خدمتى و صداقى عوضنده مواجب و رتبه سنى آرتوردى و اول وقتلرده روم قوشونيله كه عبدالله پاشا كوپولو اوغلى نك سر كرده لكنده ايدى نادر شاهك نچه يرلرده بيوك دعوالرى وقوعه گلويدر و بو دعوالرده پناه خانك آرتق رشادت و هنرلى نادر شهك دهاده زياده التفات و شفقتى جاب ايلور. و لكن بر نچه بختيار و شرير كسلر پناه خانك بو منوال ترقى تاپماقنه حسد آپاروب اوندن بدگولق ايتك بناسنى قوبورلار و نادر شاهك حضورينده اونى مقصر ايدوب قتلنه فتوا و بربرلار. پناه خان احوالى بو نوعيله كوروب چاتك قورخوسندن فرصت تاپوب نادر شاه خراسانده اولان وقتى بر نچه نفر اقوام مخلصلرندن اوزيله متفق كوروب قراباغ ولايته قاچور. نادر شاه پناه خانك قاچماقندن چوخ غضبك اولوب دالنج: چاپارلار گوند بركه اونى يولدن دوتوب كتورسونلر اما ميسر اولميه ب و قراباغده دخى اونك دوتولماقنه چوخ سعى و تلاش ايديرسده بر شى باجارميورلار: آنجق اونك ايلندن قوم و اقباسنى و اهل عيالى نادر ك حكميله خراسان ممالكته سرخس توپراقنه سورورلر. صكره لردن 1160 منجى تاريخده نادر شاه خراسانده قتله يتدن صكره پناه خان قورخودن چخوب قراباغك ايچنده اوزىنى ظاهر ايدوبدر. بو وقته كيمى پناه خان گاه قره باغك داغلار كده وميشه لرنده اوز خواصلىله و بر پاره اقبالىله قولدور مامند دولانارش و گاه شكى ولايتنده و قبله محالنده اوقات كيچوردرمش. نادر شاهك قتلندهن صكره اونك

حکمله خرا-انه سورگون اولان قراباغ ایلاتی از آنجمله پناهخانک اهل و عیالی یوک اوغلی ابراهیم خانله بر پرده خودسر کیچوب از اصلی وطنلرینه قایدورلر.

مرحوم پناه خان چوخ تدیرلو، عاقبت اندیش و کارکن مر آدم ایمیش اوزنیک حکومت و استقلالیتی میحکملمندرمک ایچون قراباغک قوچاق و رشید جوانلارندن اوزینه بر دسته مکمل آتلو سازالمشدی، چور اطرافده کی ولایتلر شکلی، شیروان، گنجه، ایران، قراداغ خانلاری اونک ایله دشمن ایدیلر اوزینی بونلارک هجومندن ایمن و سلامت ساخلامق ایچون اولجه 1161 منجی ایله ایمدیکی کیرلو محالنده (تیات) قلعهنک بناسنی قویدی. اوچ دورت ایل بو قلعده ساکن اولوب صکره گوریر که بو یر مناسب دگل اوزیده آران زمیندر و اهالی ایستیدن زحمت چکور، اونده (ترنه کوت) یاخود (تراوات) قلعهنی بنا ایدیریر که (شاه بولاغی) آدیله مشهوردر. بو قلعهنک بناسی (1165) سنهده که تاریخ مسیحیهنک (1752) منجی سنهسنه مطابقدر واقع اولوبدر. بش سنهده بو (ترنه کوت) قلعه نده قالب صکره دن ایمدیکی شوشی قلعهنی اولان محله هجرت ایدیر، چونکه اول وقتی آذربایجان حاکمی محمد محسن خاندن چوخ احتیاط اولونوردی که ایران قوشوننی قراباغه چکوب اونک اموال و احشامی پایمال اولونسون. شوشی قلعهنک یری چوق محکم و اطرافنی سیلدیرم قایالار و درین درملر اولماغه گوره اوننی تسخیر الیمک هر حلدن ممکن دگل ایدی. اودر که نچه دفعه قزل باش قوشوننی اونک اوسته کلوب اوننی محاصره ایدوبارسهده فتحنده عاجز قالبوب مایوس و بریشان حال گیری قایماغه مجبور اولوبلر.

قراباغ ولایتک روسیهیه ملحق اولماسی پناه خانک اوغلی ابراهیم خانک وقتنده 1804 سنهده واقع اولوبدر. همان سنهده قیش فصلنده و ابراهیم خان مرحوم اوز اوغلانلاری محمدحسن آقا و مهدیقلی آقا ایله و قراباغک بر نچه متشخص بکلری و اعیانلری ایله شکلی سلیمخان ایله که اونک دامادی ایدی کوزک چاینده قنیز سیسیانوف ایله گوروشوردی و بوراده جشن و ضیاقلردن صکره میانلرینده محاورات و معاهدات واقع اولوب هریکی جانبندن بنای عهد و پیمان قویولدی و شروطنامه یازیلدی مرحرم ابراهیمخان و سردار

سیسیانوف اوزمەرلری و دست خطلری ایله همان شروطنامه نی امضا قیلدیلر بو عهدنامه نك حكمنجه ابراهيم خان دولت روسیه اطاعت ایتمگی قبول ایتدیهده اما هم اوزی و اوندن صکره نه قدر وارثی واردر نسلا بعدنسل ابراطور اعظم طرفندن قراباغ ولایتده بالاستقلال حاکم اولماقلری تصدیق اولونور، و بو مجلسده ابراهيم خانه جزال لیتانتلق و سلیم خانه خبرال مایورلق محمدحسن آقابه و مهدیق آقابه پولکونیکمک چینی ویریلیمک ایچون سردار سیسیانوف طرفندن وساطت اولوندی و لکن سیسیانوف باکوده مقول اولاندن صکره ابراهيم خانك میای بر نوعی ایران دولتك طرفه دونور. شوشی قلعہ سنده دوران بر فوج باتالیون روس قوشونینك. یوک مایورلیسناویج بر باره شریر و اهل غرض آدملرک تحریک و اغواسبله گیجه وقتی 200 یوز سادات گتوروب شهرک ایکی ویرستلگنده ابراهيم خانك اولدیفی سنکری اخاطه ایدیر. تامنی یوک ظلم و عدالتسزلك ایله قتلہ توریر. ابراهيم خاندن صوکره اونك یرینده اوغلی مهدیقلی خان جانشین اولورکه اونك قزی شاعره خورشیدبانو (ناتوان) تخلص شوشی شهرنده 1315 سنهده و خورشیدبانونك اوغلی مهدیقلی خان «وفا» تخلص 1318 سنهده تفلیس شهرینده وفات ایدولیر.

شوشی قلعہ سی زاقاقازیه نك گوزل و باصفا شهرلرندن برسی حساب اولونوردی و آخر وقلدرده آرتق سرعت ایله آباد اولماغه یوز قویهشدی. ایچنده جوخ گوزل عمارتلر باپلمشدی. یای فصلنده (70,60) مینه قدر نفوس بو شهره جمع اولوردی چونکه شوشی نك آب هواسی خیلی صاف و سلامت اولماغه گوره ییلاق منزله سندهدر قراباغك تاریخته و سائر اوضاع و احواله دائر بر پارا معلومات ملا پناه واقفك ترجمه حالی نکل وک قدہ -ولته جکدر.

شوشی شهرینك آب هواسینك تاثیرندن و توپرانك برکتندن بورانده -وخ ظرفا، ادما و شعرا وجوده کلوبدر ییله که شوشی قلعہ سی زاقاقازیه شیرازی منزله سنده اوئوب ارباب ذوق و صفا و معانی و اهل حل و صاحب دل یاتاقی حساب اولور. شوشی اهلی خواه ارمنی سی و خواه مسلمانن همیشه عیش و عشرتده اولوب گونلرینی گزمکده، سیر و سیاحنده کیچوریردلر و بورانك سازنده و خواتنده لری امیدیده مشهور جهاندر.

حیفا که (1905) منجی ایله ارمنی - و مسلمان دعواسنده بو شهرک
ارمنستان طرفی و 1906 منجی ایله مسلمانستانک بعض حصه لری اوز
اهالیسینک جاهلانه رفتاری و وحشیانه گرداری. اوجندن یانوب زیرزیر اولدی.
یوز ایلدن بری بابالاری انواع زحمت و مشقت چکوب کلی میخارج و
مصارفلر توکوب آباد ایلمکی وطنی بوگون اونک جنونلق مرضه مبتلا
اولمش اولادی یله رحمسز و عقلسز ویران اولماقنه جانلارینی تارایلدیلر.
یوز ایلدن بری ایکی مهربان قونشو کمال صداقت و مودتله بربرده دولانوب
بر هوا ایله نفس آلوب آسوده و مرفه الحال زندگانلق ایتمکدیندن
گویا دلتک و ناراضی اولوب بری بریلرینک جاته و ماله باغی اولماقلری
غریبه بر حال و حیرت انگیز بر سردر.

بو حالده شوشی شهری اهالیدن دیمک اولور که بوش قاویدر. آز چوخ
واری و تواناسی اولانلر غیری بلاد و اولکلره هجرت ایدوب هر بریسی
بر نوعی گذران ایتمکده درلر، شهرده قالانلر آنجق السز - آیاقسز، اهل
کسب و صنعت در که اولر گده معیشتی تردد و آتش ویریش اولمادیغنه
گوره آرتق درجده چتینک ایله کیچور.

ملا پناه «واقف» تخلص

آذربایجان ترکلرینک مشهور و مقتدر شاعری ملا پناه حساب اولنور که بزم ادبیاتمیزک بانیشی و مؤسسی آدلانمقه اونک حقى واردر. ملا پناه اوز زماقمده بر چوق علوم و فنونه واقف اولدیقى ایچون اوزینه «واقف» تخلص اتخاذا ایتمشدر.

معاصرلری اونک درین علمنی و ملاقتی مشاهده ایدوب حقنده دیمشدر: «هر اوخویان ملا پناه اولماز» و بو اصطلاح ایمیدنه زاقاقاز ترکلری آراسنده بر مثل مشهوردر. ملی شاعرلریمزدن اونک کیمی ساده و آجیق لسانده و آنا دیایمیزک شوه سنده شعر و غزل یازان آز اولوبدر. معاصرلری اوکا نظیره یازماغه سعی و تلاش ایدوبلرسده اونک کیمی محسانلو، گوزل و آجیق کلام سوبلمکده عاجز قالوبلار.

واقف زیاده ذوق و صفا اهلی اولدیقى ایچون گوزل مدخنده خیلی مرغوب و نازیک شعرار یازمشدر که اونلارک جمله سی قلبدن نشئت ایدن حسیاتدر که اوخویانلاره دخی سرایت ایدوب اونلاری شوق و هوسه گوریر. ملا پناه آرتق فصیح و شیرین زبان و حاضر جواب بر وجود ایش که هر قسم مطلبی اوز مقامنده مناسب حال سوبلر ایش. اونک هم عصری عاشق علی - قراجه داغی کلیری ملا پناهی بو گونه تعریف ایدوبدر:

بو گوهر سوزلرک ای عالیجناب	تمام عاشقلرک سمعنه گلمش
فصاحتده بلاغمده سنک تک	ایناتمه که روی زمینه گلمش
بو عصرده شاعرلرک خانی سن	مدرسه برابر سن یعنی سن
علمک معدنی سن گوهر کاتی سن	ایشیدنلر سوزک دمنه گلمش
عاشق اولدم بر قامت رعنايه	اونی سیودیم جانم دوشدی بلایه
والله بالله سن دوشدیکک بلایه	آرتق من فقیرک سربنه گلمش

علی چکر گيجه گوندوز آه زار کسيلى مدارا گيتدى اختيار
واقف اولسون بومضادن خبردار مدينه كوينه سكيته گلش *

ملا پناهك اصلى قزاق محالندن بر روايت گوره (حسن سو) كندندن و
غيرى بر روايت گوره (صلاحلو) قريه سندنبر. آخر منجى روايتك دوغرى
اولماقته برپارا دليلار موجوددر. ييله كه ملا پناهك نسلندن ايمدى ده صلاحلو
قريه سنده وارددر كه «مهدى اوغلى» لقبيله مشهوردرار چونكه ملا پناهك باباسى
«مهدى اوغلى» آدلانوردى. و اونلر «سارى قامش» آدلانان يرده اولورديار.
«سارى قامش» كيچميشده صلاحلو قريه سنىڭ صفالو بر حصه سى ايدى. معلوم
اوله كه صلاحلو قريه سى ملا پناهك عصرنده اوزگه بر مكانده ايدى. اونك
موقعى كور چاينك ساق طرفى ايدى و اوزيده چايه چوخ ياق ايدى. مرور
اباميله ياز فصلنده مذكور چاي داشديقجه صلاحلو كندنى باسوب و
قوم سال يرلرى يونوب و اوراده اولان دام داشلارى اوچوروب تلف ايدوب.
اوگا بناء صلاحلو اهالىسى اولكى يورتلارنى ترك ايدوب كناره آچىلقنه
چخوبلر و بو حالده باصفا يرده اوزلرى ايچون گوزل تعميرات تيكديروب
اوراده اولورلر.

ملا پناهك صلاحلو قريه سندن اولماقته اوز يازدينى شعرلر دخى شهادت
ويرير: ابراهيم خان بر وقتى تفليسه سفر ايدنده ملا پناهى دخى اوزيله
آباروب و اتاي راهده ملا پناه خاندن اذن آلوب اوز وطننى و قوم
اقرباسنى زيارت ايتك ايچون گلوبدر. و ليكن بوراده برنجه گون اقامت
ايتدگن صكره اوز اهل عيالتك مفارقتنه تاب گورموب مناسب حال بو
فردلرى ديوبدر:

وطن خوشدر ديو واقف منى چكديك صلاحلويه
نهدر اونده صلاحك كم چو ياز جان فرا يوخدر
{ ازل باشدن شكر لبلر اولوردى «سارى قامشده» ** }
كلوب سورديم سراقين شمدى اولوردن صدا يوخدر.

(*) سكيته عاشق على نك آرواينك آديدر. قراچه داغدن قراباه گلنده عاشق على
اوز حرمى دخى اوزيله گتورمشدى و ملا پناهك عورتى مدينه ايله سكيته گوردوشوبدر.
بو آخركى فرد اوگا اشاره در.

(**) سارى قامش - صلاحلو قريه سنده بر يردر كه اوراده آلانده قامش بتر.

هجرتك (1172). منجى ايلنده كه تاريخ مسيحيه نك (1759) سنه-نه مطابقدر
 گرجستان پادشاهى ايراقلى خانك وقتنده و قزاق محانك و كيلي پناه آقانك
 زمانده بر پاره شورش و انقلابك وقوعه گوره قزاق محانندن برنجه
 ايلات گرجستان حكومتك ظلم و تعديسندن تگه گلوب قراباغ ولايته
 كوچوب كيدوبلر. مذكور ايلات بونلردر: قراچيلو، جينلو، صلاحلو، دميرچى،
 حسنلو، قزل حاجيلو، قراقويونلو، آليا اوت، صافى كرد. بوى احمدلو، كنكرلو،
 خلفهلو غيرلرى بو كوچمك ايلات ايچنده «ايل دوندى» آدلانور. مذكور
 ايلاتك تماميسى كوچمبوب اونلاردن بعض اويماقلار اوز وطنلرينده قالماعى
 غربت ولايته كوچمكه ترجيح ايدوبلر.

ملا پناه دخى اوز اوباسيله متفق قراباغه هجرت ايدوب جوانشير محالنده
 ساكن اولور. معلوم اولاقزاقدن كوچن اوبالرك چوخيسى جوانشير محالنده ترتر
 باسارى اوزلرى ايچون مجل اقامت انتخاب ايدوبلر. ملا پناه برنجه وقت
 تازم وطننده قالب اورادن شوشى شهرينه عازم اولور. اول وقتلرده ملا پناهك
 معاشى چوخ تنك كچيرمش. بو باره ده هزل طريقيه مناسب حال بو شعرلرى
 يازوبدر كه اونك پريشان حالنى و شكسته خاطرينى عينيله بيان ايدير:

بايرام اولدى هيچ ييلرم نيليم	بزم ايوده دولو چوالده يوخدر
دوگيله ياغ هامو چوخدن توكنمش	ات هيچ اله دوشمز مواتلده يوخدر
الله بز ايميشيك ناشكر بنده	بر سوز ديسم دخى قويمازلر كنده
خلق باتوبدر نوقله، شكره قنده	بزم ايوده آختا زوغالدا يوخدر
بزم بو دنياده نه مالمز وار	نده ايوده صاحب جمالمز وار
واقف اوگونمه كه كمالمز وار	الله شكر كه كمالده يوخدر

ملا پناه زياده مادلو، علملو و زيرك بر آدم اولديفنه گوره البته هميشه
 ذلت و عسرت ايله گذران ايتيمهك ايدى، اونك آغر گوناڤرى و كاسبلغى
 تزلك ايله خير و خوش گونه مبدل اولدى. قلمه شهرينه وارد اولاندىن صكره
 ملا پناه بعض روايته گوره ايمديكى ساعتلو محله سنده تعليم اطفال ايچين
 بر مکتب آچور. شوشى شهرينده اول كشاد اولان ملا پناهك مکتبى اولوبدر.
 بوراده ملا پناه اوشا قلره درس ديمكه مشغول اولوب يواش-يواش تازه بنا

اولمىش شېھردە اوزىنە دوست و آشنا جمع ايليور. اوز فطرت و قابىلىتى سايەسىندە آزوقىدە شېھرت و حرمت كىسب ايدوب قىزباغىك اعيان و اشراقى آراسىندە مەتبىر و لياقتلو آدملىردىن بىرىسى حساب اولونور. ابراهيم خانىك مەقبۇلىرىدىن بىر نەرى اوزىك ياخون دوستى. ايمىش و خانىك سىرايندە اولان احوالاندن ھەردىم مەلا پناھ سويلەيمىش، مەلا پناھ آرتىق ھوس و دىقايە ھەمان احوالانە و خاندان سادىر اولان ھەكم و امرلارە قولاق آسەرش. بىر دىقەھ خانىك بىر شىكايەتچىيە ايتدىكى زىيادە بىي مضمون و كۈلچى بىنا كەزەلەتتى مەلا پناھ ايشىدوب اوز خىيالىندەن كىچىقور بىر كە مەن تىزلىك ايلە كەركەر خانە مەدبۇر مەصاحتچى اولام. و فى الحقيقە چوخ چىكىمىر كە مەلا پناھىك تەرىف و توصيفى خانىك قوللوقىدە چاتوب اونى حضورىنە دعوت ايليور و خان مەلانىك علم و كەمالە و آداب اخلاقىدە دىقتە يۈرەندىنىگەرە اونى بىگىوب «ايشىك آغاسى» مەنبىنى اوڭا وىرەبىر و سىگەرەلەردىن مەلا پناھىك كەمالەك درجەسىنى و سادىب عەقلى و تەدىر اولماسىنى آڭلىوب اونى اوزىنە اولمىجى مەدبۇر ايليور. يىلە كە خانىك جەمىع ايشىرىنە اوزىك دىخل و تەصرفى اولور.

مەلا پناھىك قىزباغىك ابراهيم خانىك قابۇسەنە دوشمەكنە اوز كە بىر رىوايتەدە بودىر كە مەلا پناھ داش صلاحلۇدە مشهور شىفەق ايتىدىن علم تەھسىل ايدىرايمىش، داش صلاحلۇدە مەلادن بىر خەتا اوز وىرەمگە كۆرە اورادە آرتىق قالايلىمىوب كىدور بايلاغە، چون او وقتى بىي مۇسىمى ايمىش، شىفەق ايتىدى مەلا پناھىك داغە كىتمەكەن خەبەردار اولوب اظھار تأسف ايدور كە حىفا كە مەلا پناھ علمىنى تەمام ايلەمدى و اوز آروادىنە دىور كە سەن آخىردە ايشىدەرسەن كە مەلا پناھ بىيوك بىر شەخس اولاجىدەر، چونكىە او چوخ زىركە مادەلو و جۇھرلو آدمەر.

ايل داغەن يەندە مەلا پناھ وىطنە قايتمايوب كەنجە طرفە عازم اولور و اورادە شاھ عباس مەسجىدىنىك جەنبەدە كى ھىجرەلەرك بىرىسەندە اوزىنە سىفناجىق تاپوب كەنە باشلىيور تەھسىل علمە مشغول اولماغى. بۇجىندە قىزاق مەھالەندى بىر قارىنىك اوغلى جواد خانىك امرىلە كەنجەدە دوستاق ايمىش. آرواد مەسجەدە كەلور كە خانە عرىضە يازدوروب وىرسون تا كە خان اونىك اوغلىنى آزاد ايلاسون. مەلا پناھ قارىنىك عرىضەسىنى يازوب وىرەبىر و اوڭا بىرك تاپشورەبىر كە خان سوروشسە دىمەسون كە عرىضەنى كىم يازوبدەر؛ قارىنىك عرىضەسى جوادخانە

زیاده خوش گلور و اوندن سوروشور که بونی کیم یازویدر. قاری اولجه جواب ویرمیور، اما خان تا کید ایدندن صوگره ملاپناهی نشان ویرور. خان ملاپناهی حضورینه چاغروب اوندن سوروشور که بو عریضه نی سن می یازوسن؟ ملا جواب ویریر که - بلی من یازمشم. خان اوگا تاپشورور که بوندن صگره مگا هر نه عریضه یازیا سه تامانی سن یاز و هر برینه بر قزل قلم حق آل. و ملاپناه بو سیاق ایدیرمشر. بر نجه وقتدن صگره ابراهیم خان گنجیه به جواد خانك ملاقاته گلوب ایمش. بوراده ابراهیم خان جواد خاندن بر قابل میرزا تمنا ایدیر. جواد خان ملاپناهك علم و مهارتی اوگا تعریف ایدوب اوز قوناته مبرزا ویرور و اوگا تاپشورور که اوندن مرحمت نظرنی کسمه سون. ابراهیم خان خوشحالق اله اونی قبیل ایدوب اوزیله قراباغه آپاریر. اوراده اونی اوزینه اڭ محقر شخضاردن بریسی ایدیر.

اما بزم آڭلادیقمه زه گوره اولکی روایت گر کدر آرتق صحیح اولسون و احمد بك جوانشیر (*) دهخی ملاپناهك باره سنده روس دیلنده یازدیغی بر فقره اوگا شهادت ویرور که ملاپناه اوزا ایلاتی ایله اون سکزمنجی عصرک اوا خرنده قزاق محالندن کوچوب قراباغه گلمشدی. اول دفعه لرده ملانك آرتق عسرت ایله گذران ایتمکچی احمد بك ده تصدیق ایدوب صگره لردن اونك اوز علم و معرفتی سینندن خانه مقرب اولماسنی گوستیریر.

1209 سنه هجریده میلادك 1796 مجی ییلنه مطابقت آغامحمدشاه عساکر عظیم و لشکر کثیر گوتوروب قراباغی و تفلیسی و ابروان و گنجیه و طالش ولایتلرینی تسخیر ایتمک ایچون رأیت عزیمت افراشته ایدوب آذربایجان وارد اولدی: اونك مشهور سرکرده سی شاهسون علی قلی خانی بر پاره سائر خانار اله ابروان قلعه سی تسخیر ایتمک ایچون تعیین و مقرر یوروب اوزی دهخی ایران قوشونین تاما گوتوروب جمعیت فراوان و عساکر بی پایان ایله شوشی قلعه سین تسخیر ایتمک و ابراهیم خانه تنبیه ایتمک ارسدن کیچوب قراباغه وارد اولدی و قلعه نك اوز ایکی منزلکنده اوردوسیله دوشوب آرامیاب اولدی. معلوم اوله که اولوقنده تفلیس

(*) احمد بك جوانشیر زیاده معلوماتلوا دیلره زدن بریسی حساب اولونور. اون سنه بوندن اقدم وفات ایدویدر. اونك باباسی محمد بك امریله ملاپناه قتله تیویدر. احمد بك باره سینده گله چکده دانیشیلا جقدر.

والیسی ایراقلی خان و ایران حاکمی محمد خان و طالش حاکمی میرمصطفی خان ابراهیم خانله آند ایچوب سوزبر اولمشدیلر که، هیچ وقت آقا محمد شاهک اطاعتی قبول ایتمیوب بربریه متفق و هم رأی اولسونلر. بو عهده گوره قراباغک ایلات جماعتدن خان بر پاره سنه اذن ویرمشدی. بعضری تقیس سمتنه و بعضری ایروان سمتنه گیتمشدیلر و باقی ایلاتک که اکثری دفترده و سیاهیده قوشون جمله سندن ایدیلر، قراباغک داغلارینده و قلعه ناک ایچنده ساکن اولوب چوخ سواره و پیاده بیوک و کوچک توپلر ایله آماده جنگ اولوب، قلعه دارلق اسبابنه مشغول وار ایدیلر. اوتوز اوچ گون آقا محمد شاه قلعه ناک حوالی سنده اکلندی و او قدر سپاه عظیمیه قادر اولایلمدی که قلعه ناک اوچ دورت ویرستلکده اولان شوشی چایک کنارینه باوقلاشا بیلسونلر.

قراباغک آتلو و پیاده قوشونی، ایلات و دهات اهللری و محال دیزاق وورنده و خاچین تلک لری دره دره، میشه رده و گذرگاهلرده غارت و تسلط اللربن قزل باش قوشونینه آچوب هر گون اولنره ضررلر. یوروب و کسبلر گوروب مزاحم اولوردیلر. مرحوم میرزه جمال وزیر قراباغی یازیر که، اول وقتده من هم اوزوم ابراهیم خانک حضورینده ایدیم و هر گون صادر اولان واقعاتی و قایع و احوالاتی گوریردیم و قراباغ اهلی مسلمان و ارمنی کلی قوشونیه خانک حضورینده جنکه آماده دورمشدیلر. بر گون آقا محمد شاه خانی قورخوتمق و خوفه سالق ایچین بو فردی مناسب مقام یلوب دیوان قصاید سید محمد «شیرازی» تخلصدن ابراهیم خانه یازوب گوندردی:

زمنجنیق فلک سنک فتمه می بارد
توابله نه گرقی میان شیشه قرار.

بو کاغذ خانه ینیشن کیمی ویردی اوز ندیم حضرتی و مشیر مملکتی آخوند ملاپناه واقف تخلصه. آخوند مطالعه ایدوب فی القور همان مکتوبک دالنه بو فردی اوزی انشا ایدوب خانه ویردی اوده گیری یوللاری، همان فرد بودر:

گرنگهدار من آنست که من میدانم
شیشه را در بغل سنک نگه میدادر.

ایله که آقا محمد شاه بو کلامی او خودی، آتش غضبی جوشه گلوب امر ایلدیکه قلعه نی گله باران ایدوب صاعقه بار و آتش گردار توپلره

اود قويديلر، اما نه خان و نه اونك اعيان و انصاري و دلاور قوشون سر كرده لری اصلا قورخمیوب، بو گونه تهديداتی نظره آلمادیلر. و گیجه گوندوزلر قراباغك آتلو و پیاده قوشونی فوج - فوج یوللری کسوب آغامحمدشاهك اوردوسنه گلن آزوقه کارواشی و اوردودن کناره چخان قوشون اهلی و لولاغنی دوتوب اولدوروب اسیر و غارت ایدوب، خانك حضورینه گتوردیلر. نچه دفعه آقا محمد شاه اوزکلی قوشونیه هجوم ایتدیکه قلعه نی تسخیر ایلسون اما ابراهیم خانك رشید و قوچاق سواره و پیاده عساکری و دلیر اولان سرکرده لری اونك مقابلنه چخوب مردانه دعوا ایدوب اونی مایوس و مغلوب گیری قاتاردیلر. آخرده آقا محمد شاهك آلی بوچه چخوب. گورجستان سمتیه یوز قویدی. (چله بورد) محالک ملکی - ملک جنون و گنجه خانی جواد خان آقا محمد شاهی قراباغدن سلامت چخاروب تفلیس سمتیه والی اوسته آپارمغه بلدلیک و دلیللیک ایتدیلر. - آقا محمد شاه تفلیس شهرینی فتح و غارت ایدن دن صگره مغان صحراسنه قایتدی، بو قصدیه که قیش فصانی اوراده کیچوروب بهاردن گنه شوشی قلعه سنك اوسته گلسون. اما قیشك آخرلرنده شاهه ایراندان خبر گلدیکه شیراز و کرمان ولایتلرنده انقلاب دوشوبدر لطف علی خان زند - شاهه یاغی اولوب اول ولایتلره تسلط تاپوبدر. بو خبری ایشتنجک آقامحمد شاه قلعه اوسته گلمکی موقوف ایدوب ایران سمتیه متوجه اولدی.

بو حالده روسیه سرداری جنرال زوبوف یقاتیرینانك امریه گورجستان پادشاهی ابراقلی نك استمدادینه دربند شهرینه یتشدی و قلعه نی مسخر قیلوب سالیانه گلدی و اورادن شماخی حوالیسی نك قربنده اوردوسیه بر گوزل صحراده اگلمشدی. ابراهیم خان اوز اوغلی ابولفتح خانی قراباغك نچه شایسته بك زاده لری ایله جنس آتار و مرغوب تحفه و هدیه لر ایله زوبوفك حضورینه گوندروب کمال رضا و رغبت ایله و اوز خواهشیه روسیه دولته دیل و یروب اظهار اطاعت قیلدی. و خلوص تامیله بر عریضه ملایانه یازدروب ایمپراطوریه یقاتیرنایه گوندردی.

جنرال زوبوف ابوالفتح خانه و اونك ایله گیدن بگزاده لره و سائر ایلیچیلره آرتق حرمت و عزت گوبستروب خانك عریضه سنی مزسول اولونمش معتمد ایله اوز ایشیک آقاسنه قوشوب روسیه ایمپراطوریه نك قوللوقنه گوندردی.

و ابراهيم خانہ ياخشى ولياقلو تحفہار گوندردى و اونلرڭ جملہ سندن مرصع جواہرلو عصا خانك مشيرى ملا پناه واقفہ ترسيل ايلدى.

هجرتك 1210 منجى سنہ سندنہ كہ تاريخ مسيحىہ نك (1797) منجى ايلنہ مطابقدر؛ آقا محمد شاه ايكيمنجى دفعہ بہار موسمى اولانده سپاہ بيسار و عساكر بى شمار ايلہ قرا باغہ شوشى قلعه سنك اوستہ گل مگہ عازم اولدى و ابراهيم خانك روس ايمپراطورينہ اطاعت گوسترمگنى ايشتمشدى.

اوڭا گورہ خانہ اونك عداوت و كدورتى حددن زيادہ ايدى. چون او وقتى قرا باغ ولايتہ آفت سماوى وارضى يوز ويرمىدى و بويوك آجلق و قحطلك حصولہ گلمشدى و نجه كہ بو آجلقك بارہ سندنہ قرا باغك مشهور مورخى ميرزہ جمال يازير: بوغدانك بر چتورتى (يعنى سكر پوتى) يوز مناتہ، آرپا و دارونك چتورتى 60 مناتہ جتينك ايلہ تابولوردى و خلق آت، ايشك و قاطر اتى يورديلر. اونلرڭ البته دعوا و دو گوش ايتمگہ قوت و توانالرى يوخ ايدى و هرہ بر طرفہ داغلمشدى، چوخ آدملر آجلقدن هلاك اولورديلر. ابراهيم خان گوردىكہ آقا محمد شہك هجوم و حركتہ و مقابلہ ايتمك غير ممكندر، اوڭا گورہ لابد اوز ايونى و اطفال عيالى، و جان شاران اولان ملازملرينى و بر بارہ معروف و خواصرى اوزيلہ گوتوروب داغستانك چار و تالا ولايتہ عازم اولدى و اورادہ بلكانده عمہ خانك ايونىدہ ساكن اولدى. و بو طرفدن آقا محمد شاه داعواسز و شواسز قلعه شيرينہ وارد اولوب ابراهيم خانك بيوك اوغلى جبرال مايور محمد حسن آقانىڭ عمارتدہ اگلمشدى و بوچيندہ چوخ آدملىرى قتلہ يتوردوب ملا پناهى زندانہ سالديردى، بو قصد ايلہ كہ اونك حقندہ بيوك سياست ايلسون چونكہ اونك ابراهيم خانہ مقرب اولماقنى ايشتمشدى و قديمدن اونكلمہ عداوتى وار ايدى.

ميرزہ جمال قلعه بيكى اوز تاريخدہ ملا پناہك اولمك احوالاتى بو سياق يازير: «ملا پناه بر صاحب كمال و مدبر تجربہ كار و خوش گفتار بر آدم ايدى. و اوزى دخى ابراهيم خانك وزيرى و چوخ مستمدي ايدى كہ امور حكومتدہ ملا پناه آخوندك تدبيرى و مشاوره سيلہ رفتار ايدردى و خان دخى قلباً اوڭا اينانوب اعتماد ايتمشدى بيلہ كہ اولاديندن آرتق اونك خاطر بى منظور دوتاردى و اوڭا چوخ حرمتلر اينوب اختيار كللى و يرمشدى.

خان داغستانه و چار بلکانه گیدن وقتنده ملا پناه بر روایتله مغاللی جمیل آقانک اتفاقله که تلکه مغاللی هم اصلا قدیم قزاق ایلمندندرلر، ابکیسی تفلیس جانبیه گیتمشدیلر و اورادن قراباغه معاودت ایدن زمانده وبا اینکه بر روایتله گوره آقا محمد شاهیک قورخوسندن قراباغدن قاجوب خانک دالسنجه او طرفه عزم ایتدیگی حالده گنجه داغلارنیک حوالیسندن گنجه حاکمی جواد خان اونوی اوزینه عمده و بیوک سوقات ییلوب دوتوب اوز اتفاقله آقا محمد شاهک حضورینه گوتورمشدی چونکه شاه اونک قتلنه شوقمند ایدی. ایله که ملا پناهی دستگیر ایدوب آقا محمد شاهک حضورینه گتوردیلر،

آقشام اولماقنه گوره شاه بیوردیکه اونوی محکم ساخلا-ونلر که صبح آچیلانده اونوی عظیم سیاستله قتلنه بتورمچکم. ازقضا ایش ییله گتوردیکه همان گنجه شاهک اوزی قتلنه یتشدی و ملا پناه سلامت قالدی.

چون ملا پناه غروبه بر وبا ایکی ساعت قلمش الی باغلو محمد حسن آقانک عمارتنک ناپوسنه گتوردیلر که شاه اوراده منل ایتمشدی. محمد حسین خان قاجار سرکشک باشی که شاهه چوخ مقرلردن ایدی، آخوندی قابوده الی باغلو گوروب سوروشدی که بو کیمدیر؟ جوابنده بدیلر: بو همان ملا پناه در که ایشیدوسکگر.

و هماندم آغزینی فحش ولا طایلاته آچوب ملا پناه چوخ یمان فحشر و عتاب خطایر ایلدی. آخوند بیجلده عرض ایلدیکه ای خان عظیم الشان سیز بیوک شخص سکگر و پادشاه ایرانک معتمدی و مقرب حضور یسیکیز، لایق دگل که سز دستگیر و گنه کار و مقید و گرفتار و بیچاره در مانده لر یمان کلمه لر و فحش و هدیان سوزلر بیوره سکگر. سزک رتبه و مراتبکزه شایسته بودر که اطوار و اخلاق حسنه و گفتار و رفتار جویانه سیزدن ظهور ایلین و بو گونه در مانده، اسیر و خایف اولان عاجز لر سیز گرهک دلدارق و یروب الطاف و مرحمت و عفو و عطایه امیدوار قیله سکگر نه اینکه شاهک غضبندن مقدم سیز غضبنک اولوب دل آزارق ایده سکگر. محمد حسین خان بو گونه گلناتدن اصلا متأثر اولمیبوب گنه فحش و هدیاتی زیاده نلدریدی. ملا پناه «هر که دست از جان بشوید هر چه در دل دارد» بگوید» مضبوطجه دخی تاب گتورمیبوب همان بی ادب خانک جوابنی زیاده فحش کارلق و درشت گفتارلق

ایله و یروب دیدی: ای خان نانجیب قضای سبحانی و دور زمانی و مقدمه
 فردانی سن نه ییلورسن. بلکه صباح شاه مگا انعام و خلعتده و یروب خوشحال
 و آزاد ایدم جکدر ویا فلک کجرفقار و تقدیر پروردگار بر غیر طریقیله
 یول گیده جکدر. شب آستن است تاجه زآید سحر - اگر دوستاقم - دوستاق
 شاهم، سن نه چیسن که بگا بر ذره جه آسیب یوره سن همین بو گونه کفتار
 و رفتار سنک محض نانجیب و ناقابللکه نشانه در. حق تعالی کریم و رحیمدر.
 ترکرر مثلی در «میخی مسمار ایلین خالق وار» ییله روایت اولونور که همان
 گجه که ملا پناه دوستاقخانه ده محبوس ایدی و صباحی گونی کره اوگا ییوک
 تیبیه بو بازخواست اولونه ایدی. آقا محمد شاه ایکی نفر پیش خدمتاری
 صفر علی بک و عباس بک قتله یوردیلر. ملا پناه صباخه کیمی یاتمیوب باشلادی
 آقا محمد شاهک دنیاده نهجه مدت عمر سورمگنی و نه وقتی فوت ایتمگنی
 حسابلیوب جستجو ایلیمکه، بوگا گوره رمل آتوب قسم قسم صفرلر یازوب
 اوناری سافدن صوله و صولدن ساقه کیچروب چوخ دقتله حسابله باخانده
 اوگا یقین اولدیکه شاه گرکدر همان گجه قتل اولوب برده صبح طلوعنی
 و گونک شفقتی گورمکه اونک مجالی اولماسون. اورگی تسکینک تاپوب
 زندان ییوگدن سوروشدی که شهرده تازه بر احوال و شورش یوخدر که،
 او جواب ویردیکه پرشتی ییلمیز. ملا پناهک گوزینه یوخو گیتمیوب صبح
 تیزدن گنه زندان ندن استفسار ایدی که شهردن نه خبر وار؟ شورش و
 انقلاب آناری مشاهده اولونمیر که؟ زندان ییوگی بو شهرده ملا پناهک
 اورگی ساکت ایدم ییلمیوب جواب ویردیکه او بر خبر ایشتمیوبدیز. اما
 چوخ چکمه دیکه آقا محمد شاهک قتله یتشمک خبری شهره داغلدی. ییوک
 شورش و غوغا عمله گلیدی قزل باش خانلارینک هر بریسی سراسیمه و
 پریشان اوز توابعلری ایله اللرینه گلنی گوتوب فوج-فوج یوله دوشوب
 قانچماغه شروع ایلدیلر و شهر خلقنک بعضاری شاه اولان عمارته توکولوب
 غارت ایتیمکه باشلادیلر. آقا محمد شاهک باشنی که بدشدن جدا ایتشدیلر
 بی حرمت ایدوب نیکلر آلتیه سالمشید. تمامی دوستاقخانه اهلنی آزاد
 ایلدیلر. ملا پناه دخی سلامت زندانن چیخدی «میخی مسمار ایلین ناگری»
 اونک دادینه یتشدی و چوخلارینی آقا محمد شاهک غضبندن خلاص ایلدی.

شاهك بوسياق مٲتول اولماغي ملا پناهه زياده تاثير ايدوب آشاغده كه
اشعارى ملا ولى و دادى تحضه كه اوده اهل طبع و اونگله بر ايللى يدى
يازوب گوندردى.

اى و دادى گردش دوران كچ رفتار باخ
روزگار قىل تماشا كار باخ كرداره باخ!
اهل ظلمى نجه برباد ايلدى بر لحظه ده
حكم عادل پادشاه قادر قهاره باخ!
صبح سوندى شب كه خلقه قبله ايدى بر چراغ
كيجه كى اقبالى گور گوندوزده كى ادباره باخ!
تاج زردى تا كه آيريلدى دماغ پرغرور
ياپمال اولدى تپكرلرده سر سرداره باخ
بن فقيره امر قيلمشدى سياست ايمكه
قورتاران مظلومى ظالمدن اودم غفاره باخ!
عبرت ايت آقا محمد شاهدن اى كمتر گدا
تا حياتىك واركن نه شاهه نه خونكاره باخ!
باش گوتور بو اهل دنيا دن آياغ دوتد نجه قاج
نه قيزه نه اوغوله نه آشنا نه ياره باخ!
واقفا گوزيوم جهانك باخمه خوب و زشته
بوز چوور آل عبيه احمد مختاره باخ!

آقا محمد شاهك بو گونه حكم عادل پادشاه قادر قهارك غضبه گرفتار
اولوب غفلتا اولمكى باره سنده ميرزا جمال بك قلعه بكى اوز تاريخده بو
شعرى يازوبدر:

«آرى بونوع عادت ايدوبدر بو روزگار
هرگز جلال شو كشته بوخدر اعتبار!
ناكام حسرتيله گلنار كيدوب تمام
سلطان و خان و ميرو گدا شاه شهر يار!
دلشاد اولمقه هانى فرصت زمانه ده
بس گون مراد ايله كيجه حاشا بو كچمدار!؟

هر چند ملا پناه آقامحمدشاهك اتدن خلاص اولدى، اما محمدبكك اتده گرفتار و مقتول اولدى. محمدبك دخى ابراهيم خانك قارداشى مهرعلى بكك اوغلى ايدى كه رشادت و شجاعتده مشهور بر خوش صورت و هنرمند جوان ايدى كه هامو خلاق اونى سايوب حرمت ايدرديلر. آقامحمدشاه مقتول اولاندن صوگرمه. محمدبك اونك تمامى نقد چيسنه صاحب و متصرف اولوب و قراباغ اهلى باشنه جمع ايدوب بر مدت ابراهيم خان بلكاندن مراجعت ايدنه كيمي حكامرانلق ايلدى. محمدبك ملا پناهى اولدورتمكده برنجه سبيلر گوستريرلر، از آنجمله بريسى بودر كه ملا پناه ابراهيم خانك ياتنده صاحب اختيار و مدبركار بر شخص ايدى. اولوقت محمدبك اوگكا چوخ حرمت ايدردى كه اونك وساطتى و تدبيراتى سبيله ابراهيم خانه ياخون اوله و بر پاره مطالبلى و مرادى وار ايدى، خواهش ايدردى كه ملانك تدبيرى ايله خاندن او مطلبلر حاصل اوله، اما محمدبكك دشمنى چوخ ايدى، تمام عمو زاده لرى و ابراهيم خانك اقربالرى و مقربلرى اوگكا حاسد و معاند ايديلر و اونلر مانع اولارديلر كه مبادا خان محمدبگى اوزينه مقرب ايدده و همه وقت اونك پسلكنى خانه سويله رديلر و محمدبك بو باره ده ملا پناهندن بدگمان اولهشدى.

بر سبب دخى، بونى گوستريرلر كه، ملا پناهك قزخانم آدينده بر جميله عورتى وار ايدى كه محمدبك اونك حزن و جمالينك تعريفنى ايشيدوب اوگكا محبت و علاقه باغلامشدى. عورت جامعله و جوان، آخوند قوجه و پيران ايدى و بوندن علاوه محمد بكك رشادت و شجاعتى، خوش اندام و كمال و فراستى و پادشاه خزينه سى اتده اولماغى عورتى دخينه زياده علاقه لنديرمشدى. و او محمدبگه ديمشدين كه قدر كه ملا پناه حال حياتده در من شرعاً سكاگيده بيلمرم و بوسيله محمدبك ملانك قتلنه حريص ايدى و بر سبيله بو ايدى كه بر پاره بدخواهلىر اوزلرنيك صلاحى ايچون محمدبگى تحريك ايتمشديلر كه ملا پناهى ولديرتسون، تا كه اونلار محمد بكك حضورنده صاحبكار و نفع بردار اولسونلار غرض هر حاليله اولمش ايسه ده يقينى بودر كه محمد بكك امريله ملا پناهى اوغلى على آقا ايله و بر قوله گوره قاسم بك ايله «جدير دوزى» آدلانان يرده كه شوشى شهرنك

گور چخان سمتده بر صفالو یردر هلاکته یتوروبلر. بيله روايت اولونور که چون ملاپناهى اوغلى على آقا ايله قتلکاهه گوز باغلو آپاروردلر و قتلگاه خزینه قايهسى حساب اولونوردی که زیاده دهشتلو اوجا وسیلدیرم بر قایادر که اوردان مقصرلری خانك حکمیله آتارلارمش. اتناى راهده ملاپناه اونى قتلکاهه آپاردیقلارین آکلیوب گیتیمکه طاقتی اولمیور و بلا اختیار بره یخیلوب توقع ایدیر که اولجه اونى قتله یتورسونلر که اوغلى نك اولمگنى گورمهسون؛ بوراده اونلرک هر ایکیسنی قتله یتوریرلر. همان یرده ملانى دفن ایدوب قبرنك اوسته بر اکنید تکدیروبیلر که «ملاپناه کنیدی» ايله مشهوردر. اما بو خالده همان کنبد. اوجوب داغیلوبدر. اونى تازه لیوب قاعده به سالماق قراباغ شعرا و ادباسینك مهم وظیفه لرندن حساب اولونور. ملاپناه قتل اولونوبدر همان سالده که آقامحمد شاهك مقتول اولونماسی واقع اولوبدر 1210 نجى تاریخ هجریه ده که میلادك 1797 نجى ایلنه مطابقدر قتله یتوشن زمانى تخمیناً 80 سننده ایمش.

ملاپناه واقفك آثار اشعاریه گلدکده کمال تأسفا، بونى دییه ییلوربك که اولر الان ندرتاً تاپلمقدردلر و آذربایجان ترکلرینك جوخیسی اونلاردن بی خبردرلر.

هجرتك 1244 نجى سنه سنده که، میلادك 1828 نجى سنه سنه مطابقدر میرزاوسف قراباغی مشهور میرزا جنك مدداوفك الحاح و توقنه گوره بر مجموعه ترتیب ایلدی. همان کتابچه «مجموعه واقف» آدلانوبدر که اونك دیباچه سنده مختصراً واقفك ترجمه احوالی ذکر اولونوب و اونك اشعاریندن و کلامیندن عمده لری اؤل معشرات و مخمسات و اوغدن صگره غزلیات و مربعات یازیلوبدر. همان مجموعه (1272/1856) سنده تمیرخان شوراده طبع اولونوبدر که، ایندی چوخ چتینك ايله تاپولور. و بوندن علاوه بر مجموعه دهخی و «آدولف بیرژه» نك (Адольф Берже) سى و همیله ترتیب اولنوب (1867) سنده «لیسیغ» (Лейпциг) شهرنده چاپ اولوبدر. اگرچه بو مجموعه «آذربایجان شعراسینك آناری و اشعارى» آدلانور، اما اوگا آنجق ملاپناه واقفك، قاسم بك ذاکرک و برپاره قراباغ شعرلرینك کلامى داخل اولوبدر، بيله که قراباغ شعراسینك آنارى تسمیه اولونسه یدی،

دخیده حق و صواب اولاردی و جناب بیرژەنک مجموعه سینی ترتیب ایدن زاقافقاز مفتی سی حسین افندی غائبوف اولوبدر که ، اولجنابک شعر و ادبیاته آرتق میل و هوسنی وارایدی. بو مجموعه دخی الان چوخ آرتابولور.

بوندان علاوه ملا پناه واقفک دیوان اشعاری سابقده «تازه حیات» روزنامه سینک و بعد «صدای حق»ک مدیریت مرحوم هاشم بک وزیراوفک سعی و اهتمامی ایله 1326 منجی سنه ده که تاریخ مسیحیه نک 1908 منجی ایته مطابقدر ، بادکوبه ده چاپ اولونوب «تازه حیات»ک. مشتریلرینه هدیه اولارق پایلانوبدر. مشتری اولمیانلار ایچون نسخہ سی بر مناندن ساتیلماقده در. واقفک اشعارنقیسه سی وزیراوف جنابلری ترتیب قیلدیغی مجموعه ده و قرار اوزره مطبوعدر:

معشرات، ترجیع بند، معشرات مستزاد، مخمسات، مخمسات مستزاد، غزلیات و مربعات مجموعه نک باشند هاشم بک وزیراوف ملاپناهک ترجمه حائنه دائر بر پاره معلومات ویروبدر. ولیکن بو مجموعه یه گنبدده ملاپناه واقفک بعض اشعار و کلاملری داخل اولمیوبدر. هر حالده هاشم بکک بو زحمتی شایان تحسین و تبریک بر اثردر که اونده مشهور شاعر مزک اثری جمع اولوبدر.

ایشیتدیگمزه گوره بو کتاب ساتیلوب قورتاروبدر. اونک ایکنجی دفعه طبع و اوجوز قیمته انتشار اولونماسی مامولدر.

واقفک اشعار و کلامندن بر نچہ سنی نمونه ایچون بوراده یازمقدن ایرملو بو مقدمه نی ذکر ایلمکگی لازم ییلدیک ملا پناه ملی شاعر اولدیغنه بناء اونک شعر و غزلیاتی بزیم آذربایجان ترکلرینه زیاده خوش گلیر و هرته اونک قلمندن ظهوره گلوسه خواه مخمسات و خواه مربعات و خواه غزلیات تمامیسی اورکدن و حقیقی حیاتدن نشئت ایدن اثرلردر که یوخاریده ذکر اولوندی. بو قسم اثرلردن ماسوا ملاپناهک بر چوق اشعار و ادبیاتی دخی واددر که اونلرده اوز معاصرلرینک آیین و عاداتی، آداب و اخلاقی و دولانمالاری آرتق مهارت ایله رشته نظمه چکیلوبدر. بیله که اونلار گلهجک نسل ایچون یوک بر یادگار مقامنده در. هرگاه واقف ایله و دادینک بربرینه یازدیقلری کاغذلری محترم اوقوجیلریمز مطالعه بیورسلر سوزیمزی تصدیق ایدرلر. نمونه ایچون اونلاردن بر نچہ سنی بوراده گو تریبریک:

ملاولی و دادی تخلص هزل و لطیفه یولیه اوز دوستی واقفه یازیر که واقف سن نه تیز ضمیردن اوصانوبسن که اولنرک برینی بر اینکجه قیمت ایلدورسن و بر آز وقت مرور ایدندنصکرا اولنرک برینی بر کیچی به ده ساتاجقسن و حتی بمشتری ناز ایلهسه اوگا متده ایده جکسن. صوگرادن یازیر که واقف سنک «ایپک دولاشوبدر» دوشوبسن آرایه و سنی تمامقده روا دگل، چونکه زمانه دگشیریلوبدر اوغول آتایه باخمز، قیز آتایه. مهلت ویر بر عورتده من آلارام اورکن چاتی توخماق ایچون یعنی سنک کیمی منده ضمیرک قدر و قیمتی اوجوز دوتارام.

واقف ده‌خی لطیفه سیاقده و دادینک جواننده خان قولموغنده اولماغنه
دائر بو شعرلری یازیر:

ای و دادی گنه خان قولو قنده

يمان گوزدن الله اوزى ساخلاسون
اخلاصيله كيشى خدمت ايلرسن .
يله دورسان او قابوده قيشو ياز
يوشورسين بر چورگه سرافراز
بو دوغرو يولگدن اگيلسهك بر آز
يقين ييل كه چوخ خيات ايلرسن
بزم حرملردر قران اوخويان
اوستدن باشندن غير قوخويان
اولار دگل اوركن چاتي توخويان
گميك ايشين كيمه نسبت ايلرسن
دلو-دلو قوجالويسن باباقلق
ايندى ييله سال گوركيكه يافاللق
پس عورتك پشه سيدر چول آلق
يخشياره اونى نسبت ايلرسن
قابودا اوزادار اوزون گبه نى
سايلاق دور تاووقه يديرمه دهنى

عورت دوگه دوگه اولديرر سنى
نه يئنه ياتيرسن غفات ايلرسن

سيزده كه بر عورت قورار بر بالاز
بوشالوب اولانده اربشي ناساز
چاغري چاخذيرر هر يرته باز
بونی آگا بر معرفت ايلرسن

خوش حالينا سنك اوزون ديرناقلو
بالديري چرمكلو يالين آياغلو
بورغانى، ياسدوقى توزلو توپراقلو
همدميله هر دم صحبت ايلرسن!

الرين يوزلرين يودوقلارى يوخ
باشلارينده دوغرى ديدىكلرى يوخ
حاضر چواندىلار دودىكلرى يوخ
اونلر ايله نجه الفت ايلرسن

گونك قولاغى تا اوردن باتار
متيلين بورينور چاشتهك ياتار
اوز ايوشى تمام اوزگه يه ساتار
اگر يانين بيردم خلوت ايلرسن

غزيبه جال بودر كه يوز ايلدن برى بزم تر كمه خلقنك دولاناچقى دكشيريلمىوبدر.
نجه كه واقفك عصرنده اونلار ناراحت و ناميز و فنا بر حالدك گذران
ايدرديلر. ايمدیده همان قرار اوزره معيشت ايتمگده درلر. تر كمه عورتلرينك
چوخيسى اصلا تميزلك ييلمزلر: نجه كه شاعر اونلارى وصف ايدير: اوزون
ديرناغلو، بالديري چرمكلو، يالين آياغلو، بورغانى ياسديغى توزلو، توپراقلو
همين بزم تر كمه خلقنك عورتلريدركه - الرين - يوزلرين هفته ده بر دفعه
يومازلار، باشلارن دارامازلار دانشماق ييلمزلر و اوركن چاتى توخوماقدن
غبرى بر شيه قابلتلري پوخدر. حقيقتده حاضر چواندرلر - دودىكلرى يوخ!

بونلاردن علاوه واقفك تعريف چوخا، نيتمه، كورك و تفنك و وصف حمام
و مدح والئي گورجستان باره سنده يازديني مخمسلر بعضله بوش و بي مضمون
گلور ايسه حقيقتده اهل معرفت نظرنده گوزل اثرلر در. يوز سنه بوندن
ايردلو آتا - بابالاريمزك دولاتچيني، آداب و اخلاقي، لباس و طعاملريني،
آرزو و تمنالريني، فكر و خيالاتي و بالجمله اولعصرك اوضع و دستگاهني
واقف عليه الرحمه كه سوزك استاد بي مثلي حساب اولونور - گوزل اشعار و كلام آبدار
باينه يازوب گلهجك نسل ايچون اونودولميان بر علامت و يادگار قوييمشدر.
مثلا واقف اوزي هم ملا و شاعر ايسه ده وقتك تقاضاسنه گوره اونك ميل
گوكلای سلاح و اسلحه به دخي اولوب ايگيتك ادعاسنه هم دوشيرمش
و مقام ضرورنده اوزي يراق گوتوروب دعوايه چيخارمش. بو چيئدن شاعرك
شيروان حاكمي محمد حسن خاندن تفنك آرزو و تمنا ايتمكي گرک بزه
عجب گلمه سن و تفنگه اونك نه قدر ميل و شوقي اولماغي شاعرك اوز
سوزلريندن گورونور:

قبور ياور كو گلوم تفكدن دم ايرانده مارتك
اود چيتار آغزيندن اول دوديله چيخماق بارتك
گلهسي اشكم اثر - چشم شراري نارتك
مشك باروت عطريله هم طرء طرار تك
ايمدی مطلق دماغی معطر بر تفنك
شاعرك طلب ايتديكي تفنك گركد در هر چيئدن بي عيب و ممتاز اولسون
بوخسه او هر بير سيق - و كيك تفنك آرزو سنده دكل:
هر كيم ايستر كيم وجودي معر كه آرا گركد
كند و ذاتدن سلاح اسلحه اعلا گركد
گلهسيله خون اعدا نو كمكه سودا گركد
گر تفنك اولسه بزه ممتاز و بي همتا گركد
واقفا بوخسه دكل مقبولمز هر بر تفنك!

محمد حسن خان شيرواني واقفك خواهش و تمناسني البته بريئه يتوروب
و اوزي گوزل بر شعر مخمس يازوب تفنك ايله او كا ارسال ايتميشدر و
همان كاغذده واقفك شعر و كلامنه تحسین اوخويوبدر:

شعريگه تحسين كه يقمز هيچ بر اشعار اوڭا
هر كيمك واريسه حدى سويلسون گفتار اوڭا
كيمنه لب تيرتمه سون كيم گلمز استفسار اوڭا
عبيد رشتاقدن بو سوزلري اظهار اوڭا
دوتاسون نظم ركاكت واريسه كمتر تفنك

واقفك گوزل اشعارلارندن برسیده تفليسك تعريفنده يازديني مخمسدر كه
اونده تفليس گوزللارين تعريف ايدوب حماملرده طبيعتدن جاري اولان سولاري
و كور چاينك سويني وصف قيلوبدر والي نك مدحيله ختم كلام ايدبر. همان
مخمسده واقف تفليسي دنيا شهرينك جنتي حساب ايلبور كه اوڭا حوري پرينك
جمييتي يغالوبدر و هم بر قسم نعمت ايله حق تعالى او مكاني مملو قيلوبدر. بيله كه
شاعر باغ رضوانده دخي تفليسك گوزللاري كيمني مهوشلري تصويره گذوره ييايمبر:

باغ رضوانده اگر حوري غلمان جوخدر
بو گوزللر كيمني مقبول و مزين بوخدر
نسل بر نسل گوزللك بولارا بوپروخدر
من گورنلر كه ملكدن پريدن آرتوخدر
هله ديرلر كه بولاردن دخي اعلالري وار!
حماملرك باره سنده يازمشدر!

يدي حمام: نه حمام كه سرمنز حور
هشت جنت كيمني هر گوشه سي بر مطلع نور
بر عجب آب روان گرم قياوب آنده ظهور
شكر تديرنگا اي قادر و قيوم و غفور!
لطفك بنده لره نعمت عظمالري وار!
منبع جود و كرمدين آچيلوبدر خوشاب
باصفا حوضه دمام تو كولور مثل گلاب
گورسه بر كره اونني من كيمني بر خنه خراب

گیتمز اوندن دخی بر جانیه ماتد حجاب
گیتسه ده باده باشی-منزل و ملوالری وار (*)
گرجستان والیسینک حقنده بوسیاق خیر دعالر ایلپور: (**)
واقفا سنده که یوخدر ییلورم زهدوریا
شرط اخلاص گرك ایلپه سن شمدی ادا
ایله بو والیه اوغلانلارینه خیر دعا
ساخلاسون اونلری اوز حفظ پناهینده خدا
جاصل ایتسون نه قدر دلده تمنالری وار.

اوز که بر مخمسنده واقف والینک اوغلی علیون خانیه بویه تعریف ایلپور:

والی ننگ چشم چراغی و نه طرفه جان ایش
کل گرجستانک اوسته سایه سبحان ایش
دشمنی پامال ایدن سردار والاشان ایش
عالمک سر دفتر آدی علیون خان ایش
ساخلاسون الله پناهنده عجب اوغلانیش
هیچ یوخدر سبتی اوز که دیارک خاتنه
بر جواندر کیم یراشور پادشاهلق شاته
دگمه سون آفت ییلی یارب کل خداتنه
سربسر عالم گر کدر باش اکه فرمانه
طاق ابروی لطیفی قبله ایمان ایش
خوش تماشا ایلدیم گوردیم تمام اطوارینی
چوخ بگندم اوزینی هم لحجه گفتارینی
ماشالله ظاهر ایش اولوق آثارینی
بینه ساندیم که ملکدر اولاد دیدارینی
خیلی چاقدنصو گره ییلدیم که گوزل انسان ایش

(*) معلومدر که روس شاعرلریندن مشهور پوشکین دخی تفلیس حماملرینی وصف
قیلمشدر، ولی واقف یازدیغی وصفلر دهاده زیاده شاعرانه وصفلردر.

(**) گرجستان والیسی - ایراکلی دوم که گرجستانک مقتدر پادشاهی حساب اولتور.

سائر اوغاندن خانك گر اولمادق بز روشناس
مانعی یوخ لؤنلری هم ایلدیک بوندن قیاس
بو چراغ ییله چراغدر*) ایلمش نور اقتباس
واقفا سن قیل خدایه هر زمان شکرو سپاس
والی ن او جانغی ییله گون کیمی تابان ایمش

بو اشعاردان معلوم اولان بودیر که واقف ابراهیم خان ایله ویا اینکه
فغانلی جمیل آغا ایله بر یرده تفلیسه گیدن زمانی ایراقلی پادشاهک اوغلی
لیون خانیه گوروشوبدر و بلکه اونک خلعت و انعامنه نئل اولوبدر. ایسته
بو مناسبتله اوننی تعریف و توصیف ایلمیشدر. هم چنین واقف تفلیسده اولان
وقتدم و اول بیت الصفائی سیرو تماشا ایدن ائاده اونک گوزی کلیسادن چخان
ترسا قزلارینه ساتاشوب و اوندن بریسی شاعری واله و حیران ایدوبدر:

واقم تا که گوزوم آنک ساتاشدی قاشینه

ایستدی محراب و منبردن خیالم داشنه

شیمدی ییلدیم که نه گلامش شیخ صنعان باشنه

یا بودر که تفلیسی غرق ایلمر گوز یاشنه

اول صم و صلی منم چون یا کلیسادن چخار

خن قرینک شوشی قلمه سندن چخوب گجهیه گیتمکنی دخی واقف سوزناک
سوزلریله نظمه چکوب و گوزلرینه خطاباً دیور که:

قان آغلا گوزوم کیم صباح اول قاشی کمانک

پیکانی چخوب زخم جگردن کیده جکدر.

بو خصوصده یازدیغی مخمسی شاعر بو بند ایله تمام ایدیر:

بارک سکا اقراری گر اقرار ایسه واقف

هر درد دلگدن که خبردار ایسه واقف

صبر ایله اگر یار ستمکار ایسه واقف

چک باشکا بر فکرک اگر وار ایسه واقف

که اول سروقدک سایه سی سردن گیده جکدر.

*) برژه نك مجموعه سنده چراغ عوضنده اوجاق یازیلوبدر:

«و اوجاق ییله اوجاقدن ایلمش نور اقتباس»

میرزه جمالک تاریخده ابراهیم خان ایله جواد خانک ماینیده قرابت اولدیغی
یازلمشدر. وقفک بو مخمسک بر بنددن بیله آگلایلور که خان قیزی
گیجه به گلین آپاریرلارمش:

ساقی نه دوروبسن سوله دوران بوله دوشسون
هامی داغیلوب مطرب خوشخوان بوله دوشسون
چالسون دفونی ناله و افغان بوله دوشسون
بو گیجه گر کدر ایلرو جان بوله دوشسون
فردا که صراحی قدو گردن گیده جگدر

واقفک مشهور مخمساریندن بریسیده اوصاف دلبر باره سنده یازدیغیدر.
رشید افندیوف «شاکی» تخلص یازدیغی نظیره ده محمد علیه السلامک مدحی باره سنده دیر:

واقف: گلشن سکا بوخدر بو نزاکنده قرینه.

کویک چنی طعنه اورار خلد برینه
سنبل اونی گور گنج اوزینی سالدی غمینه
به به نه عجب شکر خدانک کرمنه
اولماز بیله قامت، بیله گردن بیله سینه

شاکی:

قرآنی خدا نازل ایدوب بنده لرینه
تکلیف ایدوب آنکله قمو عالمی دینه
وحیی گلوب اول مخبر صدیق الامینه
آناسیدر عبدالله آناسیدر امینه
اولسون صلوات روح رسول الثقلینه
اسمینکه محمد، یوخ مدخنه حاجت، قربان اولامت
بر صاحب علمه، بر خازن فنه، بر بانی دینه
قربان بیله علمه، بیله فنه، بیله دینه
به به نه دیوم شکر خدانک کرمنه،

وقفک مخمس مستزادنن الک مرغوبی بودر:

ای زلف سیه، سینه سی، گوزی آله -

نه طرفه جوانسن

آغزڭ كېي بوخ غنچه يگاغيڭ كيمي لاله -
 گلزار جهان سن
 كورسه بوزيڭي مه يترالته زواله -
 خورشيد جهان سن
 هيچ بنده سڭا اولميه يارب كه حواله -
 سن آفت جهان سن
 سوز يوق بو زرخدان و رخه بوخط وخاله -
 خوبلقده عيان سن :
 دياچه لوحه قلم كانب قدرت -
 يازمهش سني اول
 هيچ آدمه يوز و برمه مش اصلا ييله صورت -
 برزيت و صيقل
 زلفڭ سوزي هر نسخه در اي پري طلعت -
 بر شرح مطول
 گوگده يتورر متصل آيه گونه خجالت -
 جسنگده كي مشعل
 مژگنڭ اورار بطنه اوقين گوگده حلاله -
 خوب قاشي كمان سن !
 رفتار قدڭ ابادي سايه كيمي پامال -
 شمشادي چمنده
 قان آغلدار اول غنچه خداني مه وسال -
 لطفگده كي خنده
 سلطان جهان سروري سن صاحب اقبال -
 عالم سڭا بنده
 گفتارڭ ايدر طوطي شكر شكني لال -
 هر نطقه گلنده
 سن خسروه اولوبسن بلي هر شهر مقامه -
 شيرين زمان سن

سن سن صنما جمله خوبانه شهشه -

بوق سن کیمی دلبر

برقع افقندن که یوزک بر چقه ناکه -

خورشیده بر ابر

سالور اوزینی زیر نقابه شفق و مه -

ماننده اختر

انسان اولایلمز بو صفت پاک و منزله -

جمع اولسه سراسر

سن جنس ملک سن یتوشوبسن بو کماله -

یاروح روان سن؟

اتنی عشره چاکر کمتر اولا واقف -

سرداردر اعلا

خکدر اولاد پیمبر اولاواقف -

نیلر دمخی دنیا

اولگوننده که، هنگامه محشر اولا واقف -

دوت دمن مولا

فریاد رسک حیدر صفدر اولا واقف -

خوف ایلمه اصلا

سن غرق سن هرچند که دریای و باله -

ترقیق بولان سن!

ملا پناهک گوزللك باينده ودلبر وصفده یازدینی قافیه ار بر اوقدر لطیف،
آچیق و آیدین سوزلر الیه نظمه چکلمش کلاملردر که نه قدر جوهرسز
و معرفت سز آدم اونلاری ایشیتسه متأثر و مسرور اولار. نمونه ایچون
برنچه سنی بوراده ذکر ایدک:

آی، قبالو، بولوت زلفلی گیزاک

دوروین باشنه دولانماق گرهک،

بر ایوده که بیله گوزل اولمیه

او ایو بر باد اولوب تلانماق کرک،

سرخوش دوروب سرانیدن باخانده
آغ گردنه حمایلر تاخانده
قاشه وسمه، گوزه سرمه یاخانده
جانم عشق اودینه فالانماق کرهك،
چینه سرانیدن جانلار آلانك
خشمه گله گه - گه قم ی اولانك
دال كردنده قیوروم ساجی آلانك
ترپه تنده هریان بولانماق کرهك،
واقف سنك ایشك مدام آم اولسون
سك رقیق عمری قوی کوتاه اولسون
همدم سز کیمسینه ایستر شاه اولسون
گدادر اول کیمسه دیلانماق کرهك،
قائار گوزلر گدن شوخ باخشکدن
عجایب قتلر، قتلر گورینر
صف - صف دوران سیه کیمیکلر یگدر
بوخسه که گوزیمه میلر گورینر،
گینن کیمه بر بری باخ آی گیدن!
گوزیم دویماز سنك گوزل کیمسه دن
گاه یاخادان شعله وبرور آغ بدن
گاه اودر که نازك اللر گورینر،
تدك طعنه اورار او سرونازه
جان قربان ایلم سنك شهبازه
بوزك کیمی، زلفك کیمی ترونازه
نه لالدر، نه سنبلر گورینر -
واقف یاد ایت سنی یاد ایله نی
من سیورم مگا یاریم دینه
دویماز گوز او گندن سهون سهونی
گوکلدن کوکله یوللار گورینر.

آل گىنوب چىخساڭ گلشن سىرىنە
يغىلور باشكە گلر دولانير
ماھتاب حسىگە بىندە فرمانبىر
توللوقىگدە آيلار ايلار دولانير
گورمەشىم سىن تىك بىر مىلك زادە
دردىگى چكەرم حددن زيادە
كېركلرڭ اوچى دوشىدە يادە
باغرىمىڭ بىشىدە مىلار دولانير
من بىر فرھاد - سىن بىر شىرىن دھانسن
دردىڭ ظاھر اما اوزىڭ نھان سىن
گوزلىك باىندە شاھ جھان سىن
قوللوقىگدە دايم ايلار دولانير.
لېبارڭ باغرىمى پرخون ايلامش
آچىلامش گوز باشىم چىچون ايلامش
حسرتىڭ واققى مەجنون ايلامش
آنەڭ ايتچون گزر - چوللار دولانير
دولدى دەغمە زلفىڭ غىبرى
والە اولدى كوڭىل ھوادىن سىڭا
اىلم يىتمە نامە يازوب دردىمى
گوندرەيدىم بادىبادىن سىڭا
اوتوروشىڭ گوزەل، دوروشىڭ گوزەل
سالانىشىڭ گوزەل، بىرىشىڭ گوزەل
خويىڭ خەلقىڭ گوزەل، ھەرشىڭ گوزەل
بەخش اولوب بو خويلىق خەدادىن سىڭا
غم ايوندىن سالىڭ كىچە واققى
ايلدىڭ مويىڭدىن اينىچە واققى
نېچون اينىچىدىرسىن بونىچە واققى
نە حاصل بو جور و جفادىن سىڭا؟...

سهو کلی یارُ فریفته باد صبا دن احوال دیله یور:
باد صبا بر مژده ویر کو کلمه
اول گل خندانم نیچون کلمه دی؟
خیالم شهرنی قویدی ویرانه
سزورم، سلطانم نیچون کلمه دی؟
آغزی خیر سوزلیم دیلی دبلک لیم
بر طرفه آغ الیم گومش بیلک لیم
قارچقای جلوه لیم طاوس بزک لیم
لباسی الوانم نیچون کلمه دی؟
قاشی کمان کپر کلری قمه لیم
آغزی شکر، دودا لاری بملیم
الوان کلاغایی بیاض مملیم
سینه سی میدانم نیچون کلمه دی؟
واقف ایله دوندی بر ساعتز
نه صبرمز قالدی نه طاقتمز
اولور ایندن بیله قیامتز
کلمه دی جانانم نیچون کلمه دی!
ای کعبه، کربلام، مکهم، مدینه
هر زمان کویگده زیارت مدینه:
قبله دو قشلا رکه باش اگمک
گیجه - گوندوز منم عبادتمدر!
هر نه دسهم سن اینجینه سوزیمدن
سرخوشگم یوخ خبرم اوزیمدن
شول قامتک یایلاندر کوزیمدن
ساناسنکه حشر - قیامتدر!
باغلامشم دین و ایمانی زلفک
منم کیمی حیران هانی زلفک؟
تاپشوروب گیدیرم جانی زلفک
یاخشای ساخلاسانده امانتمدر!

سن سن منم آيم، گونيم هلايم
دولتم، اقباليم جاهيم، جلاليم!
گوزل يوزك دايم فكر و خياليم
سوزك ديلده شيرين حكايتمدر!

صونالار خجيدار سيه تيلگدن
طوطيلر لال اولور شيرين ديلگدن
شكسته واقفم سنك الگدن
هر كيمه كه يتسم شكايتمدر!

گوزلك وصفده يازوبدر:

كمان قاش آلتنده آل يگاغ اوسته
نه خوش خمارلانور مستانه گوزلر
سرمه لو كپر كدن اوخلار چكيلوب
ايلوز باغريمي نشانه گوزلر

غمزه پيكانيله توكدى قانيمي
خطالره سالدى دين و ايمانمي
اگرى دوردى سوزكين باخدى جانمي
آلدى اوشوخ گوزلر، اما نه گوزلر؟!

سيماسى شهلایى طرحى بادامى
باخشی مهربان اوزى حرامى
قولدر اوگا سیه زلفك تمامى
اوله بيلمز بيله ناهانه گوزلر

سمن ايگلو، سحابی زلف، آي قباق
غنچه دهن، در ديش، ارغوان دوداق
منور يوزلو، لاله زنيخ تر بوخاق
تمام بر يانه در - بر يانه گوزلر!

واقف كه دوشوبدر عقل و كمالدن
اكسيك اولماز باشى غوغادن - قالدن
نه زلفلردن بيلوك نه خط خالدين
ايلوبدر اونى ديوانه گوزلر!

زلفك وصفنده:

آي كنارى قباغنده قىي كيمى
بورينور، چولقانوريگاغه. زلفك
سانه-ن بر بولوتدر - انور يوزيگه
بدر آبي تك آلمش قوجاغه زلفك
شهمار تك گردندمه بولانور
گلار نيله *) صيقلله نور سولانور
حلقه دوشوب بوخاق آلتده دولانور
باش قويور، سارينور قلاغه زلفك
خسته وقف اونك سر كشته سيندر
باغرى قزل قانك آغشته سيندر
هر تارى طرارك جان رشته سيندر
قويمه كه تو كولسيون اياغه زلفك!

آيريلقدن شكايه:

گنه مني ياخار - يانار اودلاره
داغلمش آيريلق سالدی سيودىگم
منها اولديم محتيله درد ايله
جان سنك يانگده قلدى سهودىگم
سيه زلفك بوخاق آلتده قيوريلور
آلاگوزلر جان آلماغه سايريلور
«جانانندن آيريلان جانندن آيريلور»
خلق ايچنده بر مثلدر سهودىگم
سرو قدك صنوبره تن دگل
تمام سنك تكي گل بدن دگل
دخى ازلكى تك سن گورهن دگل
ايمدى حالم يمان حالدى سهودىگم

(*) ياخورد: كلاب ايله صيقلله نير سولانير. - «آذر نيشر»

اول خديجه حقى، سكينه حقى
خيرالنسا حقى امينه حقى
كعبه — مكه حقى مدينه حقى
دردك بو واقفى آلدى سهودىگيم!
گنه سنى گوردیم باغريم اوخلاندى
ای افعی باخشاو هوالى سرخوش
بوزك گوكچك، قاشك جلاد، گوزك شوخ
گورمهديم سن تكى مارالى سرخوش
دیدارنه مشتاق اولوب نالمالو
باشنه دونمهلو دردین آمالو
بر آینه قابلاو اگری چالمالو
الوان کلاغیلو — صفالی سرخوش
گوزلری سرمهلو یاگانغی خللو
برلاچین سودالو طرلان خیالو
قوللاری باز بندلو بونی هیکللو
آغ اللری الوان خنالی سرخوش!
اوتوروشی شیرین دوروشی لیلی
غمزهسی ستمکار یاری گلایلی
گیجه گوندوز ذوق و صفاده میلی
هم اوزی هم فکرو خیالی سرخوش
عقلین آلدک یاره دیوک واقفک
یاگالتدک الفن بین واقفک
بوز گوسترک یخدک ابوین واقفک
گورمهديم سن تکی بلالی سرخوش!
سهودىگیم لبلرک یاقوته بکزر
سراسر دیشلرک دردانه دندر!
صدف دهانگدن چخان سوزلرک
هر بری بر غیری خزانه دندر!

نەدندەر سوزىمە جواب ويرمەك
هم جمال گىزلە يوب يوز گوسترمەك؟
گىجەلەر گوزلارم خوابى گورمەك
اول سە نر كس مستانە دندەر!
من هاسنى نور آلهى ساتام
جەلىك شەلە سىنە دولاتام
آتشكە مرد مردانە ياتام
بو خاصىت بىگا پروانە دندەر!
بر نامە يازمشام جان اوزە - اوزە
باد صبا آباراسان گل يوزە
سوروشەز يار كە بو كىمەندەر بزم
سويلە گلن سزك ديوانە دندەر!
خمار خمار باخماق گوز قاعدە سيدر.
لالە تك قزارماق يوز قاعدە سيدر
پريشانلق زلفك اوز قاعدە سيدر
نە باد صبا نە شانە دندەر!
مشتاقدر يوزىگە گوزى واقفك
يولكەم پاي انداز يوزى واقفك
سن سن فكر و ذكرى سوزى واقفك
غير سوز ياشدە افسانە دندەر!
اى جەمالى گونش - زلفلىرى دلکش
جانە سەلدك آتش - چەخندە سرخوش
قالدیم يانە - يانە منل پروانە
اولمشم ديوانە - گىردى عقل و دوش
چشمك آلدی جانى - زلفك ايمانى
كپر كارك قانى توكر نهانى
اى يوسف ثانى - ملاحت كانى
سگا بگزر هانى دلبر - لىبى نوش

زهی پری پیکر قدی صنوبر
عالم سکا یکسر غلام کچتر
سن سن عجب سرور سردار لشکر
سلطان ذی افسر شاه دیا بوش
هجر گده بیزارم ذلیل و خارم
مشتاق دیدارم اخلاصکارم
بسا آه و زارم - در انتظارم
قولنه اغیارک گل ایلمه گوش
بویک سرو جنت گاشنه زینت
قاشک مد آیت قیام طاعت
واقف پر محنت جوخ چکوب حسرت
تا سنگله خلوت اوله هم آغوش
ای شاهی خوبلارک شوخی دلبرک
سندن صنوبرک خجالتی وار
خوش یاراشور سکا - دیا نیتنه
بو بزکک گنه علامتی وار!
بو زیب زینتک شان و شوکتک
فهرج رفعتک باب دولتک
حسن ملاحظتک چشم آفتک
بو قدو قامتک قیامتی وار!
محبوب منتخب بر عالی نسب
غمزه سنده غضب - سن ساخلا یارب!
گل رخ غنچه لب ترنج غب غب
لسانده عجب حکمتی وار!
اولماز ییله آدم یغلسه عالم
ملکدن مکرم اعلا و اعظم
اوزی بر شوخ صنم استغناسی کم
بزه اما هر دم نزاکتی وار

قاشی بای، چشمی شوخ، مژگانلری اوخ
جمله کسدن آرتوخ. برابر یوخ
جمالی یاشنده آی و گون منسوخ
واقفك آندن جوخ شکایتی وار!

واقفك بو مربعاتده شایان دقت بودر که هر مصرعه ایکی حصه دن ترتیب
اولونمش و گوزل قافیله ایله باغلانمش بندلردن عمله گیر. هر بندك اوزینه
مخصوص معناسی زیاده مه رتاه نظمه چکیلوب، گوزلك هر بر اعضاسی
اوز رنگ و طبیعی حالتی اوزره توصیف اولوبدر؛ مثلاً:

محبوب منتخب بر عالی نسب
غمزدسنده غضب سن ساخلا یارب!
گل رخ، غنچه لب، ترنج غب غب
لساتنده عجب حکایتی وار.

بر دلبرك كه اصلی و نسبی عالی اولسه، غمزدسنده غضب گورونه و او
غضبیدن الله اوزی ساخلیه، زحی گل یاراقی کیمی لطیف، نازك و سرخه
مایل اوا، لبی غنچه به بگزیده، چنه سی ترنج مثال مدور و معطر اوا.
و لساتندن خوش آواز ایاه عجب حکایتلر جاری اوله - البته آنجق بویه دلبره
محبوب منتخب دیمك اولور، باشقه بر قافیه سنده ملاپناه گوزلك نشانه سی
یله بیان ایدیر:

«آجیق باش» ده اولسه اگر بر دلبر
اونده بو نشانلار معین گره
اندامی آینه قدی معتدل
سیه زلفی قامتته تن گره
یگانی لاله بهاری کبی
لبلی یاقوتك کناری کبی
بر دانه ناسفته مرواری کبی
باشدن آياغه دك آغ بدن گره

تمیزلکه اوله میل و هوسی
اولمیه عاشقه ناز و غمزه سی
گل تکی قوخویه نطق و نفسی
زلفی یابنفشه یاسمن کره ک،

قولی صادق اوله هر فعلی حلال
یلمیه که فتنه نه در مکر و آل
شمع کبی قباقدنه دوره نطقی لال
کسیله ده باشی دینمین کره ک

نورسیده اون دورت اون بش یاشنده
عجب اولمیه کپرکنده قاشنده
حیاسی یوزنده عقالی باشنده
آغزی بورنی نازیک یوزی گن کره ک،

طاووس کبی جلوه لئه هر سحر
بزه ک ویره جمالنه سربسر
دیده ریمه مش ویره کو گلدن خبر
اشاره آکلا یوب حال ییلن کره ک،

یاشاد قجه جوانانه، بگلنه
بر حجابده بر پرده ده اکلنه
نطق و نفسدن جانلار دیکلنه
قوللوقده صحبتده مستحسن کره ک

یاخشی جانان کره ک واقف، جان ایچون
چوخ چالشماق نه در بو جهان ایچون
بر گوزمل لازمدر بزم خان ایچون
والی قوللوقنده عرض ایدن کره ک.

یله معلوم اولور که بو شعرلری واقف خانک خواهشنه گوره یازوب
وای. گرجستانه فرستاد ایتمشدر و اوندن آرزو و تمنا ایتدیکی گرجستان

گوزلیدر. اولکی بنددن آکلاشیلان بودر که واقفک وصف قیلدیگی دلبر
 گر کدر (مینگرئلیا) گوزلریندن عالی نسب برنجیه اولسون؛ چونکه
 (مینگرئلیا) کیچمشد «آچیق باش» آدلانارمش. باشلاری آچیق کزملاری
 سینه، اودر که قافیه «آچیق باش» سوزلری ایله باشلانور، ییله روایت
 اولونور که والی خان ایچون اوج نفر وحیه و گوزل قز گوندروبمش.
 او قزلاردن بریسینی خان اوزی آلوبدر که عزت بکیچک و مهدی بکک
 آناسیدر، آدی نساخانمدر. (*) بریسینی محمد قاسم آقا آلوبدر-آدی مینا
 خانمدر و برینیده ابوالفتح خانه ویروبدر. یوخاریده ذکر اولونان گوزل
 و موزون قافیلردن باشقه که اونلارک عددی چوخدر و جمله سینک بورایه
 کنجاشی یوخدر. ملا پناه واقفک بر چوخ شعر مستزادی و مخمساتی واردر،
 اونلاردن مشهوری ابنای روزکارک بی وفا و دیاتسز اولماغی خصوصنده یازدیگی
 مخمسدر که اونک مال و مضمونی نهجه که دنیا واردر همیشه تازملک و
 دوغرولق اوزره باقی قالا جاقدر. همان مخمس عینله بوراده درج اولنور:

من جهان ملکنده مطلق دوغری حالت گورمه دیم
 هر نه گوردیم اگری گوردیم اوز که بابت گورمه دیم
 آشنالر اختلاطنده صداقت گورمه دیم
 یعت و اقرار و ایمان و دیانت گورمه دیم
 بیوفادن لاجرم تحصیل حاجت گورمه دیم!

خواه سلطان، خواه درویش و گدا بالاتفاق
 اوزلرین قیلش گرفتار غم و درد و فراق
 حیفه دنیا به در هر احتیاج و اشتیاق
 مونجه کیم ایتدیم تماشا سوزلره آسیدیم قولاق
 کذب و بهتاندن سوایی بر حکایت گورمه دیم!

(*) بر روایتده بودر که گرجستان والیسی ابراهیم خان قراباغی به گوندردیکی دلبر
 جواهر خانم ابیش که گوهر آغانی مرحومه ننگ والده سی در:

خلق عالم بر عجب دستور دوستش هر زمان
هانسی غملو کوکلی کم سن ایدر اولساڭ شادمان
اول سکا البته کیم بدگولق ایلمر بی کمان
هر کسه هر کس که ایتسه یاخشیلق اولوریمان
بولمادیم بر دوست که آندن بر عداوت گورمه‌دیم!

عام و جاهل، مرید و مرشد و شاگرد و پیر
نفس اماره الله سربسر اولمش اسیر
حقى باطل ایلمشار، ایشلنور جرم و کبیر!
شیخلر شیاوو عابدلر عبوساً قمطریر
هیچ کسده حقه لایق بر عبادت گورمه‌دیم!

هر کیشی هر شئی سیودی آنی بهتر ایسته‌دی
کیمی تخت و کیمی تاج و کیمی افسر ایسته‌دسی
پادشهار دمبدم تسخیر کشور ایسته‌دی
عشقه هم چوخ کیمسه دوشدی وصل دلیر ایسته‌دی
هیچ برنده عاقبت بر ذوق و راحت گورمه‌دیم!

من اوزوم چوخ کوزه‌کاری کیمیاگر ایلدیم
سکه‌لندردیم غبار تبرهنی زر ایلدیم
قاره داشی دوندروب یاقوت احمر ایلدیم
دانه خر مهرهنی دره برابر ایلدیم
قدر و قیمت ایستیوب غیراز خسارت گورمه‌دیم!

گون کیمی بر شخصه‌گونه خبر ویرسن صد هزار
ذره‌جه ایتمز ادای شکر نعمت آشکار
قالیبودر غیرت و شرم و حیا: ناموس و عار
دیدیلر که اعتبار و اعتقاد عالمده وار
اوندن اوتری منده چوخ گزدم نهایت گورمه‌دیم!

ایایه ن ویرانه جمشیدجنگ ایوانی
 بوله سالمش بلکه بزم عشرتک چنبداتی
 کیم قالوبدر که آنک غم تو کمیوبدر قاتی
 دونه - دونه امتحان ایتدیم فلک دوراتی
 آنده من برعکسلکن غیری عادت گورمه دیم!

مختصر کیم بیله دنیادن کرک ایتمک بخذر
 آندن اوتری کیم دگلدر اوز یرنده خیروشر
 عالیار خاک منلقده دنیلر معتبر
 صاحب زرده کرم بوخدر کرم اهاندنه زر
 ایشان ایشلرده احکام و لیاقت گورمه دیم!

دولت و اقبال و مالک آخرین گوردیم تمام
 حشمت و جاه و جلالک آخرین گوردیم تمام
 زلف و روی و خط و خالک آخرین گوردیم تمام
 همدم صاحب جمالت آخرین گودیم تمام
 باشه دل بر حسن صورت قد و قامت گورمه دیم!

ای خوش اونلر کیم محمد مصطفی نی سیودیلا
 اولدیلا عاشق علی المرتضی نی سیودیلا
 صدق و اخلاصیله پنج آل عبا نی سیودیلا
 چهارده معصوم تک مشکل کشانی سیودیلا
 داخی اونلاردن گوزل بخشی جماعت گورمه دیم!

یا امام الانس و الجن شهنشاہ امور
 گیتدی دین آلدن بوگوندن بیله سن ایاه ظہور
 قویمه کم شیطان ملعون ایلیه ایمانه زور
 شعاة حسنکله بخش ایت تازه دن دنیاه نور
 کیم شریعت مشطنده استقامت گورمه دیم

ایم رازش غنچه زین
 بهت میگیم: کرم دارا
 نیت درم دارا
 ۱۲/۹/۲۰
 ۱۹

باش آغاردی روزکارم اولدی گون گوندن سیاه
ایتمه دیم صدحیف کیم برماه رخساره نگاه
قدر ییلمز همدم ایله ایلدیم عمری تباه
واقفه یاربنا اوز لطفگی ایله پناه
سندن اوز که کمسه ده لطف و عنایت گورمه دیم...

واقفک بو کلامنده حکمت آمیز و عبرت آنکیز سوزلر چوخدر که،
اونلاری شاعر تجربه یوزیله سویلیوبدر و اکثری درون قلبدن چیخان
سوزشلی فریاد و ناله لر در. بو سوزلر آجی و پر کدر ایسه ده معنأ حق و دوغریدر.
بونلاری باطل ایتکه الده دلیلز یوخدر: فی الحقیقه هانسی بر مکان و
زمانده و هانسی ملل و اقوام آراسنده واقفک سوزلری مضموندن دوشوب
حیفه دنیایه احتیاج و اشتیاق اولمیه جقدر و آدم لک اعمال و افعالنده کذب
و بهتان عوضنده دوغرولق، غیبت و شیطنت یرنده صلح و سازشلق
ایشله جکدر. بو سواللره تسکین لک بخش ایدیجی جوابلر ویرمک اولورمی؟
دوتالیمکه دوزلک و صداقت یوخدر، بلکه آدم آتازک اولادی آراسنده
حق شناسلق، شکران نعمت، شرم و حیا، همت و غیرت، اعتبار و اعتقاد واردر؟
افسوسکه شاعر بونلار گنده یوخلقنی تصدیق ایدوب بزی مایوس و افسرده دل
ایلور. بودر اوخویک:

گون کیمی بر شخصه گونده خیر ویرسن صد هزار
ذره جه ایتمز ادای شکر نعمت آشکار
قالمیوبدر غیرت، شرم، حیا، ناموس و عار
دیدیلر که اعتبار و اعتقاد عالمده وار
بوندن اوتری منده چوخ گزدیم نهایت گورمه بیم.

دوغروداندا اعتقاد و اعتبار، غیرت و ناموس، اتحاد و اتفاق غیر ملتلر
آراسنده وار ایسه ده حیفکه بز مسلمانلار ایچنده یوخدر. اگر اونلاردن
بر اثر اولسه ایدی ییله ذلت و فلاکته دوچار اولمازدق و بو آنه قدر
بژده آغ گونه چاتاردق!.. شعرک غزلیات نوغندن واقفک بش آتلی غزللری
واردر، اونلاردن مشهوری و خوش مضمونی ملا ولی و دادی یازدیغی غزللر در.

کیم که سودای سر زلف پریشانه دوشر
گاه زندانه گهی چاه زخخانه دوشر
آفت دهر دگر اول کسه کیم کامل در
ماه هر گون که کماله یتہ نقصانه دوشر
مرد ایگیتلر اوزینه محبسی میدان بیاور
سانمه که ناکس و نامرد بو میدانه دوشر
عیدن صاف چیقار پاك و میرا گورینور
هر طلا کیم کوره آتش سوزانه دوشر
پیچ تابه دوشه نك ایشی بلی یوزده اولور
زلف بو وجهیله اول گلرخ جانانه دوشر
هر بمان بر که اوله یاخشیلارک منزلیدر
لعل داش ایچره - خزینه دخی ویرانه دوشر
شام غم شادلق ایامنه خوش زیوردر
نجه که خال سیه عارض جانانه دوشر
ای و دادی غم هجرانه گرفتار اولماق
بر سگا، بر بگا، بر یوسف کنعانه دوشر
عشقه دوشمک سگا دوشمز قوجالوبسن بیلهدر
بیله ایشلر گنه واقف کیمی اوغلانه دوشر!

بو غزلده ملا پناهک تجزیه و حکمت بولبله سویلیدیگی کلام و بعض
تشبیها و استعاره تمثیلیه شایان دقتدر. الحق دنیاده آفت و بلایه گرفتار
اولان اکثر اوقات کمال و معرفت اهلی اولوب جهلا و دنی طبعلر عیش و
صفده دوات و نعمت ایچنده عمر سوریرلر و نه مقصد و مطلبدن اوتری
خلق اولماق لریندن و اوزلرینه بورج اولان تکلیفلردن مطلق بی خبردرلر.
محبس و زندان بلا مرد ایگیتلر ایچون وسعتلو میدان منزله سنده اولدیغی
حلدله نامردلرک هنری دگل که بو میدانه قدم قویسونلار. دارگون، جسمانی
اذیتلر و روحانی کدورتلر عالی طبعلرک اعتقاد و صداقتی دخیده محکم لندروب

فولاد كيمي اونلارى صافه چيقارير، نجه كه آتش كوره سنده قزىل و گومش
صافه چيقور. لعلك يري داش و خزينه نك يري ويرانه كنجلر اولدينى كيمي
مخت سرالر دخى ياخشىلر ك منزللى اولور و هجران غمنده شاعر هم اوزىنى
و هم دوست حقيقى سى و دادىنى يوسف كنهانه تشبيه ايدوب بونكله تسلى
ياب اولور.

2

و دادى بن گلن كاغذ منى فرخنده حال ايتدى
بو جالى گوردى غم فى الحال مندن انتقال ايتدى!
اوچوب كوكلوم قوشى پرواز قىلسه اوج اعلايه،
عجب بوخ كم بو مكتوبى اوزينه پروبال ايتدى!

ضياء شمس تك ايتدى منى بدر ايلدى حالا
اكرچه قديمى دوران فى الماضى هلال ايتدى
سوادى نامه نك اى دل مكر ظلمات حيواندر
كه روحم خضر تك آندن بسى كسب كمال ايتدى!

خيال ايتمشدى واقف كه روان بر خوش غزل يازسون
راون اولمشدى قاصد كيم مونى آتجاق خيال ايتدى.

بو غزلدهن معلوم اولور كه واقف بونى عمر نك مسن چاقنده يازوبدر كه
جانندن عزيز اولان قدر شناس دوستى نك مفارقتنده خيلى جفالر چكوبدر. شاعر
و دادى بن وصول اولان نامه نى كوكلنك قوشينه پروبال ايدوب اونى اوج
اعلايه قالخزور. اكرچه كيچميش زمانه نك انقلاب و اغتشاشى شاعر ك قدىنى
اگوب هلال قيلمشدر و لكن همان دوست بى نظيرك نامه سى ضياء شمس
تك اونك قدىنى راست و قلبى منور ايليور و سواد نامه روحنه صفا و حيات
ابدى بخش. ايدير. آفرين بويله دوستلقه و مرجبا بو صداقته!

بو غزل شيخ سعدى نك دوستلق باره سنده يازدينى غزله بگزيور. تفاوت
آتجاق بوراسنده در كه شيخ سعدى حقيقى دوستلقك شروط وظيفه سى نه اولدينى
ييلديروب عموم ناسه خطاباً يازمشدر، اما واقف ايسه اوز دوستدن گلن
كاغذدن مسرور اولوب اونك قدر و منزلته سنى بيان ايدير. سعدى عليه الرحمه دوستلق
باره سينده بيوروبدر و حقيقته چمن معنايه در ساچوبدر:

یار آن بود که صبر کند بر جفای یار
 ترك رضای خویش کند بر رضای یار
 گر بر وجود عاشق صادق نهند تیغ
 بیند خطای خویش نه بیند خطای یار.
 یار از برای خویش گرفتن طریق نیست
 مانفص خویشتن بکشیم از برای یار
 من زه نمیرم مگر آنجا که کوی دوست
 من سرنمی نهم مگر آنجا که پای یار! .. الخ

دوست حقیقی و یار جانی حقیقنده اودوستدر که اوز خیر و رضاسنی
 و صلاح امورینی - دوست رضاسی و صلاحی بولنده ترك ایدوب اوندن
 مال و جاتی مضایقه ایتیمه، دوستك آدی چیکیلن برده باشند کیچه. حیفا که
 بو وسوسه شیطان و دغدغه انسان ایله دولمش عصر مزده. بو قسم دوستلرك
 وجودی عتقا. قوشی کیمی نایابدر. بو عصر شومده حقیقی بر دوست تاپولماز که
 اونك صداقت و دیانتته اعتبار اولونه و دار گونده دستگیرلکنه امید باغلانه! ...
 نجه که فوقده. ذکر اولوندی ملا پنا واقفك ادبیانمیزك بانی سی، مؤسسی
 آدلانماغه حق و ارادر. تمامی قافقازده اوندن مقدم بر مقتدر ادیب، خوش
 کلام و موزون طبع شاعر ظهور ایتمیوبدر که ابتدای سخن اونك آدیله
 باشلانسون. اگرچه آذربایجانك ایرانه متعلق حصه لرنده عاجز، دیوانی، قوسی
 عارف کیمی بعض شاعرلر وجوده گلوبدر و الا اونلارك آثار قلمیه لری و
 خصوصاً ترجمه حاللری ملتزم آراسنده اشتها بولمیوبدر آتجاج بعضاً متفرق
 شعر و غزللری خواننده لار و غزل خوانلار واسطه سیله گلوب بزه یتشوبدر.
 ملایناه واقف ایسه جمله مزه معلومدر. اونك آدینی ایشتمیین و شاتده
 سوبله نن «هر اوخوبان ملایناه اولماز» مثلینی بیلمه بن قافقاز اوغلی بوخدر.
 واقفی بویله شهرت لندیرن البته اونك روان طبعی، موزون کلامی و گوزل
 قافیه لری اولوبدر که ایمدیده او قافیه لار عموم ناسك دیلارنده جاریدر. واقفك
 کلاملرینی اوخود قدده بلا اختیار اونلاره میل و رغبت باغلابورق. شاعر هر نه
 وجوده گتوروبسه اوز آنا دیلمزك طرز و شیوه سنده گتوروبدر. اونك

اشعارنده استعمال اولئان ترك و ياتركلشمش فارس و عرب سوزلری اوبله
بر مهارتله نظمه چكيلوبدر كه اوخوبانلاری واله و حيران ايدير، مثلاً
بو ساده لكده هانسی بر ترك شاعری قافیهلر ترتیب ایدوبدر:

«باغلامشم دین و ایمانی زلفكه
منم کیمی حیران هانی زلفكه
تاپشروب گیدیرم جانی زلفكه
یاخشی ساخلاسنده اهاتمدیر!»

ویا اینكه بو شعرار:

«خمار خمار باقماق گوز قاعده سیدر
لاله تك قزارماق یوز قاعده سیدر
پرشانلق زلفك اوز قاعده سیدر
نه باد صبا نه شانه دندیر!»

بو ساده و روان شعرلر كه معنا دهخی زیاده مقبول و مستحسن در شاعرك
آرتق درجه ده آنا دیلنه دارا اولماسنه و ملی شاعرلغه دلالت ایدیر.
البته ملاپناهه بو عیباری ایراد دوتماق اولماز كه او «ملی شاعر» اولدیغی
حالده ملتلك حریتنه دایر، ترقی و تعالی سنه مخصوص بر اثر قویمیوبدر.
ملاپناه دهخی سایر شاعرلر کیمی اوز زمانك اوغای اولوب اونك تقاضاسیجه
شعر یازارمش. اوندن چوخ صوگرا گلن شاعرلرك کلاملرینده «ملت»، «حریت»
«دین» و «وطن» سوزلری هرگز استعمال اولونمیوبدر.

بونگه بيله واقفك یوخاریده ذکر اولونان مخمس و غزلیاتنده تجربه
یوزبيله دیولمش پرمضا سوزلر و درین فکرلر واردر كه، همه وقت حیات
اوزده باقی قالاچقدر. بوندن ماعدا واقفك ملی ادبیاتمه حسن خدمتی بو
اولوبدر كه تركیه و ایران زمین شعراسنه مقلدك ایتمیوبدر، بلکه اونك ایچون
آسان و طبیعی بر یول آچوبدر كه اوندن صوگرمه گن شاعرلر اوگا
پیرولك ایدوب بر چوخ گوزل اثرلر میدانه گتوروبلر. بو جهت ملاپناه
واقفك قافقازیه ده وجوده گلن شاعرلرك باباسی و استادی آدلانماقه حقی واردر.

ملاولی و دادی تخلص

آذربایجان شاعرلرینک مشهورندن بریسیده ملاولی و دادی تخلصدر که ملازادهک معاصری، دوستی و بر قولة گوره اقراسی ایش. ملاولی قزاق محالنده شیخلو قریه سنده تولد ایدوبدر. بعض روایتیه گوره ملاولی نك آتاسی محمد آقا ایراندن گلمه در و محمد آقانك آتاسی حمزه سلطانك نسلندندر که صفویلرک دورندن ایرانده اولورمش. ملاولی نك یاخشسی علم و سوادى و روان طبعی وادایش و اوزیده زهد و تقوا اهلی اولوب وقینک چوخونی عبادتده کیچوررمش. حق سویاین وحقى دوست دوتان بر وجودایمش که هر کسک عینی آجیق سویلمکدن باك و اجتناب ایتمايش. اوگا بناء شاعردن دلگیر و رنجیده اولانلرک عددی آز دگل ایش. اما بونگله بیله هامی اونى سیارمش، خاطرینى عزیز و محترم دوتارمش. معاصری وکیل احمد آقا ایله آرارلنده دوستاق و ظرافت وادایش و چوخ وقى شاعر اوگا کنایه واستهزاطریقجه آجی سوزلر دیرایش، اما احمد آقا اونك سوزلریندن اینجینمايش. بیله که بر وقتى بونلار یایلاقده اولان زمانى ابولرندن چخوب گوزل و چیچکلو داغلارده سیرایدیرلر. بو اتاده دومان گلوب اونلاری احاطه ایدیر. ملاولی خوفه دوشور که اونلار آزاچاقلار. اما احمد اوگا اورمک و یروب دیور: «قورخما من سنى سلامت یوردیمزه آبارارام» و دوغرودانده و دادینی سلامت گتوروب شینلکک ایچنه چخاردیر.

بو بارده غبرلرک یاتده احمد آقا اوزینی اوگوب ذهن و فراستی ذکر ایتدکه ملاولی تنگه گلوب دیور: «آقا! بو قدر اوزیگی اوگمه، بو بر بیوک هنر دگل قرامالده (ضغیر) هیج آزمازا»

بعض روایتیه گوره ملاولی و دادی قزاق محالنده اک معتبر، تدیرلو و نفوذلو بر آدم حساب اولدیغه بنا گرجستان والی سی ایرا کلی خان اونى اوزینه مقرب ایدوب و اونك عقل و کمالتی گوروب بعض اتفاقلرده قزاق محالنه

دائر مسئله لر وقوعه بگلد کجه اونك تدبير و صلاح دیديله ایش گوررمش. بو احوالی اونك دوستی ملا پناه واقف ایشیدوب قرا باغدن و دادینك حال و شاته مناسب بو شعرلری یازوب گوندرمش:

ای و دادی گنه خان قوللو غنده
قایم اولوب نه قیامت ایارسن!
یمان گوزدن الله اوزی ساخلا سون
اخلاص ایله کیشی خدمت ایارسن؟!
یيله دورسان او قابوده قیش و یاز
یتو شرسن بز چورگه سرافراز
بو دوغرو یولگدن اگیلسن بر آز
یقین ییلکه چوخ خیانت ایارسن!... الخ

و لکن و دادینك ایراکلی خانه مقرب و مصلحتچی اولدیفنی نه گورچی و روس و نه ده بزم تاریخدرده گورمه دیک. اوزگه بر قوله گوره از آنجمله مرحوم احمد بك جواشیرك یازماغنه بناء که اونك قرا باغ تاریخته دایر آرتق بلدیاتی وار ایدی، ملا پناه واقف مرحوم ابراهیم خانك مقرب حضوری اولان زمانی اوز دوستی ملاولی نی یازوب قزاقدن قرا باغه گتوردوبدر و بوراده اونك خانه یاووق اولماغنه سبب دوشوبدر. و خان ملاولی نك عقل و کمالتی درك ایدوب و خصوصاً اونك مؤمن و متقی بر شخص اولدیفنی گوروب اوکا لطف و مرحمت گوستررمش و هر قسم رویا گورسه ایمش ملاولی به سویلرمش، ملا دخی اونلری خیلی مناسب تعبیر ایدرمش. اما بو روایتی دخی تصدیق ایتمکه الهه بر دستاویزمز یوخدر. بونك دوغرولفنه شهادت ویریجی قرا باغ تاریخته بر اشاره گورمه دیک.

دوغریدر میرزا جمالک یازدیغی تاریخده میرزا ولی آدلو بر شخصك اسمی ذکر اولونوبدر. ولی همان میرزا ولی قرا باغدا شوشی او بزدند «بهارلو» قریه سندن پرشین زبان و کاردان و زیرک بر آدم ایمش که ابراهیم خان اونی اوز عموزاده سی عبدالصمد بك ایله آقا محمد شاه اول دفعه ده آذربایجانك جنوب سمتده واقع اولان ولایتلری حیطة تصرفه گتوردکه

زوال رسميله شاهه گوندرمشدر. مذکور ميرزاوولى نىڭ نىسلى بو خالده قراپاشده و باكوده موجود و ولى يوف فاميلياسيله مشهوردرلر.

پس «بهارلو» ميرزاوولى ايله «شيخلو» ميرزاوولى نى قارىشىدىرماق بيوك سھودر. تعجب بودر كه قراپاغى احوال و تاريخته بلد اولانلار و اونلارنىڭ جملەسندن شاعر مير محسن آقا - آقاميرزاده شيخلو ملاولى نىڭ وجودىنى بالمره انكار ايدوب ملاولى و دادى آنجى ميرزاوولى بهارلودن عبارت اولماسىنى تاكيد ايدىرلر و ميرمحسن آقاننىڭ قول و ادعاسىنىڭ قومەسنجه بونى دخى علاوه ايدە ييلوروك كه نچەسنە بوندىن مقدم «بهارلو» قريەسندن حميدىك ولى يوف اسمندە بر شخص ايله تانىش اولدوق بو جنابىڭ زيادە خوش صحبت و دلاور اولدىغىنى تحسین ايتدكە بزە جواب ويروب ديدىكە فلان كس بزم بابامز چوخ دلاور و فصيح بر آدم ايمش اوزىنىڭ دە طبع شەريەسى وار ايمش. باباسىنىڭ آدينى سورشىدقە بزە جواب وىردىكە بابامزنىڭ آدى ملاولى در و دادى تخلص. اشعارلارنىڭ بىرنچەلەرنى اوخوماقى توقع ايلدىك. باشلادى و قىڭ ملاولى يە ظرافتيانە تركمە آرواىلارنىڭ بارەسندە يازدىنى كلامىڭ بىرنچە بندلەرنى اوخوماقە :

خوش حالىگە سنىڭ اوزون دىرناغلو
بالدىرى چىرمىكلو يالين آياغلو
يورقانى، ياسدىنى توزلو، تورپاغلو
ھەمد ايله ھەردم صحبت ايلرسن

اللەرنى بوزلەرنى بودوقلارى يوخ
ياشلارنىڭ دوعى دىدىكلرى يوخ
«حاضر چوباندرلر دودىكلرى يوخ
اونلار ايله نچە الفت ايلرسن...»

بو سوزلەرى ايشىدوب حميدىكە عرض ايتدىك كه بو واقفنىڭ كلامىدر ملاولى نىڭ كلامى دگل و ملاولى اوزى قزاق اھلدر، شيخلو قريەسندە تولد ايتمشدر. مشارالە تېسىم ايله جواب وىردىكە: «خير! سھو ايدىرسىڭىز، قزاقە ملاولى اولمىويدر، ملاولى و دادى آنجى بردر، اودە بزم بابامزدر...»

هر حالده جناب ميرمحسن آقا، حميدك و غيرلىرى «بهارلو» ميرزاولى ايله «شېخلو» ملاولىنى قارشىدىرلار. بو يىوك سھودر. و دادى مرحومك اولادى الان قزاق محالنده و بمضلى تڧلىس شھرنده ساكن درلر.

صحيحى بودر كه ملاولى و دادىنى اونك دوستى واقف چاغروب قرا باغه كوردودر. و بوراده جوانشير اويزدنده مشهور «گلستان» آدلانان يرده كه سابتده خرداچه بر خاللقدن عبارت ايمش ملاولى واقفك واسطه سيله اورا خانينيك حضورنده مقرب و محترم شخصلردن برىسى اولودر. بو احوالك دوغرولفنه واقف ايله اونك آراسنده وقوعه كان مشاعره دلالت ايلور. واقف يازير:

بيله دورساك او قابوده قيش و ياز
يتوشرسن بر چور كه سرافراز
بو دوغرو يولكدن اگيلسن بر آز
يقين بيل كه چوخ خيانت ايلرسن

خانك محبتين كو گلكدە ياتور
يىوب اتيكى اولارسن قوتور،
ترنمه يرگدن البت برك اوتور
واى حالكه بر حركت ايلرسن!

ايوگى، مالگى يادىكا سالما
خان اذن و يرسده بوينكا آلما
عمرك، عثمانك قابدينه فالما
سو لريكى بى ديات ايلرسن (*)

جوانشر خلقيله اول قوم و قرداش
قزاقك سوزىنى هيچ ايلمه فاش
ديمه نم دينكى ايله «قزل باش»
عقلك اولسه اوزك البت ايلرسن!

(*) بو سوزلرى واقف دوستنه البته ظرافت و جيله يازمىدور. اونلارك آراسنده «قسم كەتكولر چوخ اتاق دوشرمش.

خانی قویوب اگر ایوه کیتمه سن
قارقا مگا* مطابگه یتما سن
اولوالامرک اطاعتین ایتمه سن
ترک سنت والجماعت ایلرسن!

ودادی واقعه یازدیغی جوابک بر بندنده دیوبدر:

«دوطاب اولوبسن گیدوبسن خاندن
اولونجه چقما نام تا «گلستاندن»
سن هر گاه چالشساک هابیله جاندن
هرنه دیسهک ییل عاقبت ایلرسن!»

ملاولی نك اوغلی محمد آقا که باباسینک آدی اوگا قویولمشدر سوکرالردن
همان «گلستان» - قاضی سعدالدین افندیگ قولنه گوره - خانلق ایدوبدر.
ودادینک بر اوغلی دخی مشهور عثمان افندی ایش که تفلیسده ایکنجی
مفتی اولوبدر که علم و کمالیله مشهور ایش. عثمان افندیگ فرزندلرندن
برسی اوچنجی مفتی محمد افندی اولوب و او برسی دخی سیدالدین -
افندیدر که سابقده قراغده قاضیق ایدرمش و بعد مدت مدیده قزاق محالنده
مسند قضاوتده ایکن هشتاد سننده دار عقبایه رحلت ایلوبدر.

ودادی یوز ایله کیمی بلکه بر آزده آرتق زندکاللق ایدوبدر. سنده
واقفدن بیوک ایش. اودر که واقف اوگا یازدیغی بر غزلنده دیمشدر:

«عشقه دوشمک نسکا دوشمز قوجالوبسن بیاهدر
بیله ایشلرگنه واقف کیمی اوغلانه دوشر!»

ودادی بونک جوابنده یازدیغی غزلنده دیمشدر:

«نه قدر اولسه قوجه گرچه ودادی خسته
گنه واقف کیمی البته یوز اوغلانه دگر!»

ملاولی نك مسچاقنده فرزند گرامی سی عثمان افندی اوگا خدمت ورعایت
کوسترمش و شاعرک کوزلای یاخشی گورمديکندن اونک الندن دوتوب

(* قارقابگا - یعنی بنه قارقیش. و نفرین ایله.

گزدیررمش وهرنوع احتیاجاتی رفع قیلماغی اوزینه بورج حساب ایدرمش
و ودادی دخی اونی جان دلدن سیووب عزیز دوتارمش و اونك حقنده
ایله خیر دعا ایتمشدی:

«ای حلیم و علیم ربانی
علم ایله محترم قیل عثمانی

فی الحقیقه عثمان افندی آتاسینك دعاسی برکتندن علم و حلم ایله فریدالصر
بر وجود اولوب اونك نام و شهرتی نه اینکه تك قافقازده - حتی عثمانلو
ملکستده دخی انتشار تاپمیشدر. ملاولی ودادی وفات ایدوبدر تاریخ هجریه نك
1224 نجی اینلده که میلادك (1809) نجی سنه سنه مظانقدر. دفن اولنوبدر شیخلو
قبرستانلقنده که «کمی قیاسی» آدلانن یرده واقع در. قیرداشینك اوستمه
بو بیت حك اولونوبدر:

«کیم ودادی خسته نك قبرین گوروب ایتسه دعا
«ایده حق رحمت شفیع اوله محمد مصطفی!»

ودادینك اثرلریتدن مشهوری شکلی و شیروان حاکمی حسین خان «مشتاقی»
تخلصك سرگذشتی و اونك اوز عموسی حاجی عبدالقادر ك حیلہ کارافی و
عداوتیله مقتول اولدیفی باینده یازیفی مخمسدر که عینیه بوراده درج اولنور.

گل گوگل بر عبرت آل بوگردش دورانه باخ؛
جام حیرتدن دمی مخمور اولوب مستانه باخ؛
دوت تفکر دامنن بردم دل حیرانه باخ؛
کیمسه یه قیلماز وفا بو دهر بی پایانه باخ؛
اولما معمورینه راغب آخری ویرانه باخ؛

بیوفادر ملک دنیا مائه آلدانمه چوخ؛
عزوجه دولت و اقبالنه آلدانمه چوخ؛
دوتمه امید عقل و فهم احوالنه آلدانمه چوخ؛
فوم و قراداش و رفیق اقوالنه آلدانمه چوخ؛
هر بری بر رمز ایله سندن اولور بیگانه باخ؛

شرحی بی ممکن گلوب گیتمش جهانہ چوخ ہمام*
 ہر بری عصرندہ بر صاحب ہنر، عالم مقام
 شاہ اولہ ایسترکدا، دیوانہ یا اہل نظام
 یتیمہ مش مقصودنہ عالمدہ ہیچ ارباب نام
 جملہ سین مقتول ایدوب بویی سر و سامانہ باخ!

دیگلہ ای طغیان محنت بر حکایت سویلہ یوم
 دیدہ لر کریان ایدن شرح ملالت سویلہ یوم
 درد بی درمان، دغ بی نہایت سویلہ یوم
 بو سوزہ نسبت سکا گل بر حکایت سویلہ یوم
 لطف ایلدوب قیل بر نظر بو مختصر دستانہ باخ!

نولدی گور اول سرور دوران امیر محترم،
 منبع جود و سخاوت معدن لطف و کرم؛!
 مرد میدان اہل عرفان، صاحب تیغ و قام!
 عرصۂ رفعتدہ کویا کم تیکیلیمش بر علم!
 حاکم شیروان - شکی یعنی حسین خہ باخ!

شیردل بر مرد ایدی کم شوکت و شانی عظیم،
 صف شکن، اعدافکن، شمشیرزن بی خوف و بیم!
 سرور صاحب حشم اتباعی چوخ، ملکی قدیم،
 خوش نما، خندانلقا، شیرین سخن، طبعی حلیم!
 نیادی گل گور مقدر حکمت یزدانہ باخ!

حق پرست، اہل توکل، پاک دل، صاف جگر،
 باکی یوخ ہیچ کیمسہ دن، جام و جلالی بی کدر!
 یلمہ مش رشک و حسد انسانی ایلر دربدر!
 باغلامش آنگلہ کین اعلا و ادنا سر برسر!
 سالدیلار ہر رنگ دعوالر دوتوب بہتانہ باخ؛

(*) ہمت اہلی اولان بیوک پادشاہلر و سر کردہ لر .

حاجی عبدالقادر و حاجی محمد کینه‌دار
سالدیلار یوز دورلو دعوا اولدیلار اونندان فرار،
ایتدیلر اولدمده دار دوققازی سنجر استوار،
تاپدی دشمن هر طرف یوز اولدی غوغا آشکار
بولدیلار فرصت تمامی گیردیلر میدانه باخ!

کندخالر گوندروب اوغلیله چوخ آند ایلدی.
ایتمه‌دی بر-سود هر چند عهد و پیوند ایلدی.
حاجی عبدالقادر اولدم گورنجه قند ایلدی:
دوتندی اونلاری تماماً بر بهیر بند ایلدی،
وبردی ابراهیم خانی هم سالدیلار زندانه باخ!

گورنهلر گلدی اودم حاجی محمد باشنه؟
دوتدوروب هم آنی دخی قوبدی قلعه داشنه،
قالدی بر ایل ویردی جان آخراجل پرخاشنه،
یله‌در هر کیم اولورسه خاین اوز بولداشنه!
کیتدی هر نه وار ایه مردملکی مجانه باخ!

اول قرا باغ حاکمی دولتاو ابراهیم خان
اؤل آخر آنگیله تایمان ایدی بمان
گوردی فرصت گلدی فوت ایتمک دگل عقله نشان
اولدی عبدالقادر ایله متفق هم اولزمان
یغدیلاز بی حد لشکر جار ایدوب هر یانه باخ!

قیلدی بوسر رشته‌ده هر حال اول سعی و امک
ایتمه‌دی تقصیر، هر دم ویردی سیم وزر دیمک
گلدیلر «جار» و «تله» بگلر تمامی بی تمک
کیچدی چوق دعوا دو گوشلر، طول اولور شرح ایلمک
اولدی اول حاجی خان تک نوجوان فرزانه باخ!

چکدی عمه خان و احمد خان چونکتهای چری
هر بیری داغستان ایچره کل لشکر سروری
بیله سنجه نجه باشچی، جمله سی میدان اری
بر طرفدن گوندروب توپخانه ویردی لشکری
آرخه دوردی اونلازه والی گرجستانه باخ؛

ایلدی هر بر قوشون گلدیکجه بر دورلو سواش
هر طرفدن قویدیلار جان آلماغه میدانه باش
کیچدی مدت دوشدی خلقه ایله بر قحط معاش
اولموب بر بیله ذلت مطلقا عالمده فاش
گامبوب بیله مصیبت رومه یا ایرانه باخ؛

آرتدی غوغا یوز ویروب هر لحظه بر جنک وجدال
ایله کم کلمز حسابیه اولدی مقتول و قتال
گوردی کم اول مرد میدان بلا اول بر ملال
گون بگون ایتمگده در ایام اونی آشفته حال
دمبدم سلماتده در دوران اونی نقصانه باخ؛

فتحعلی خان یاتمه عزم ایلیوب هجرت قیلوب
نه ایلدی اول مرد کور، اعدا ایکن حرمت قیلوب
چکدی لشکر بیله سنجه نجه یول غیرت قیلوب
ایتدی مایوس آنی هم اقبال بی نصرت قیلوب
نه ایله سون انسان اگر یار اولماسه سبحانه باخ؛

گاه آقاسی خان شیروان حاکمیه بر زمان
باش قویوب اعدایه قارشو آتدیلار میدانه جان
ایله بر جنک ایتدیلار کم سویرینه آخدی قان
حاصلی اول درد منده ویرمه دی نصرت عنان
آتش میدانلاره ایتدی اوزین پروانه باخ؛

دوندی چون اقبال دولت کلمه دی پروا آکا
اولمادی هر یانه یوز دوتدیسه ماوا آکا
هرنه وار یارو مصاحب اولدیلار اعدا آکا
هر طرفدن ویردیلر قتل ایشمه فتوا آکا
جمله خونخوار نمک سز او شکی شیروانه باخ!

گور نجه دوندی تماشا قیل اونک اقراته
آشکارا و نهان قصد ایتدیلر تا جاته
دویدی حالی هر طرفدن یغدی لشکر یاته
اولمادی چون چاره یوخ حقدن ایشک امکانه
هرنه تدبیر ایله سعی ایتدیسه اول مردانه باخ!

جمع اولوب قتلینه آنک بر نجه اشرارلر
یلمه بن نان و نمک بی حرمت و بی عارلر
اولمکه اولدرمکه برک ایتدیلر اقرارلر
جمله اوز اقوام و اقرانی تمام خونخوارلر
قوم قرداشی اینان کل دوسته باخ یارانه باخ!

برگون اورته وقتی حالی بولدیلر فرصت مگر
قالماش کیتمش درنده هیچ درباندن بشر
دولدیلار - اول خواب غفلتده یاتارکن بی خبر
یلاه در تقدیر - اذا جاء القضاء اعمی البصر
اوز که فکره دوشمه چوخ حقدن کلن فرمانه باخ

چخدی تا اولجاق خبر اعدایه قارشو بی درنک
بر زمان ناچار تنها ایلدی شیرانه جنک
نیلسون یوخ دست بخت اقبال نصرت پایي لنک
هر طرفدن اوستنه یاغیردیلار تیغ و تفنک
عاقبت مجروح اولوب غرق اولدی الوان قانه باخ!

ایتدیلر صلح اوزره اولدم بر نچه قول و قرار
اولدی راضی ییلدی یالان اولدیفین بی اختیار
ساخلائوب بر هفته آخر قتل ایدوب مجروح زار
کل وارین ایتدیلر تاراج و یغما تار و مار،
اهلی بیتی جمله دوشدی نوحه و نالانه باخ!

ال قویوب جمله فساده تیکدیلر شیطان ایوب X
ایتدیلر گویا خرابه دین ایوبن ایمان ایوبن
آچدیلار باب فساد باغلادیلار احسان ایوبن
قردی اوز اولادینی یخدی اونک سبحان ایوبن
حاجی قادر تک جهانک فتنه سی شیطان باخ!

گل یر ای ظالمه راغب سنکدل، سخت جگر،
بونجه خونریز اولمه، ایله ظالم ناحقندن حذر
یادیکه گلمز مگر روز جزا ای بی خیر!
نولدی حقندن بر زمان شرم ایله چیخ شام، سحر
گوش ایدوب مظلوملردن اول گلن افغانه باخ!

آم کم تا علم اولمش مهرو ماهک منزلی
ایلمش روشن دلی آم سیاهک منزلی
که دوشر نسبت گدایه پادشاهک منزلی
گاه شیرین یرین ایلر روباهک منزلی
دور برعکسه نظر قیل چرخ کجرفتاره باخ!

کیمسه قلماز - نیک و بد آنجق قالور عالمده آد
نامراد ایلر جهان هرکیم که ایستر بر مراد
بو مصیبت نامه تاریخین ییل ای فرخ نهاد!
ایکی یدی - ایکی قرخ اولمشدی مین - یوزدن زیاد
اولدی مرحوم و شهید اول گوهر یکتایه باخ!

يېلەدۇ دوران ايشى ھەرگوندە بر آل ايلمىش !
 عاقلنى نادان ايله پۇرمۇدە احوال ايلمىش !
 يوز ويروب نامۇردە ھەردى پامال ايلمىش !
 اى ودادى گىل كە بو حىرت منى لال ايلمىش
 گور نەلر قىلدى فلک « مشتاقى » تىك انسانە باخ ؟! ..

معلوم اولە كە حسين خان ابن حسن آقا « مشتاقى » تخلص مشهور شىكى
 حاكىمى حاجى چىلىنىڭ نومىسىدۇر . حاجى چىلىنىڭ وفاتىدىن سوڭرا اونىڭ اوغلى
 آقا كىشى بىك آتاسىنىڭ يىرىدە حاكىم اولوب اما اونىڭ ھۆكۈمىت زىمانى چۈش
 چىكىمىوبىدۇر . اول اتادە غازى غمۇق خانى محمد خان ابن سورخاى خان كە
 چىار و ظلمكار بر حاكىم ايمىش گوجلو لىزگى قوشونىلە شىكىنىڭ اوستە گىلوبىدۇر
 و آقا كىشى بىكى مصلحت بىلەن سىلە ياتە چاغروب قىتلە تىوروبىدۇر و اوزى شىكى
 شىرىندە (نىخودە) ساكن اولوب خىلق ايدوبىدۇر . ولكن اونىڭ خاللقى چۈش
 مدت چىكىمىوبىدۇر . شىكى اھالىسى اونىڭ جور و ظلمىدىن رىنجىدە اولۇپ و
 آخىردە حسين خان ابن حسن آقا دىرىدە قاچۇپ قىتلى خانىدىن استىانت ايدوب
 و قىتلى خان قىلەن قوشون جمع ايتىدىروب حسين خان ايله شىكى ناھىيەسىنە
 ارسال ايدوب و شىكى اھالىسى بولارايەلە متفق اولوب محمد خانى تىبەلرى ايله
 شىكىدىن اخراج ايدوبىدۇر .

محمد خان غازى غمۇقە ناچوبىدۇر اوندىن سوڭرا حسين خان شىكىدە خاللقى
 ايدوبىدۇر . اونىڭ باشە گىلن قىضاو قدرى مرحوم ودادى بوخارىدە يازىلان مەخسۇسندە
 بيان ايتىمىشۇر . حىفا كە اونىڭ ائىرلىرىدىن الە دوشمەدى . ھەرحالەدە حسين خان
 « مشتاقى » اوز عصرىنىڭ اھل كىمال و عرفاتىدىن خوش مقال و صاحب حال بر
 وجود اولدىغى قىققاز تارىختە دىكر اولنوبىدۇر . ودادىنىڭ بو شىرلىرى اوڭا
 دلالت ايدۇر :

نولدى گور اول سروز دوران امير محترم
 منبع جود و سخاوت معدن لطف و كرم
 مرد ميدان اھل عرفان صاحب تىغ و قلم
 عرصە رىفتەدە گويما كىم دىكىلمىش بر علم
 حاكىم شىروانە - شىكى - يعنى حسين خانە باخ !!! الخ

ودادىڭ موزون و پرمضمون كلاملىرىدىن بۇرىسىدە دىئانڭ ھېچ كىس ئىلە
پايدار و برقرار اولمادىغى بارىسىدە يازدىغى شەر مسدس دركە شاعر اوزىنە
خطاباً يازمىشدر .

دىئايە و اونڭ مال و دولتى پابىد اولماقدىن و قىد كىشلىكدن آسوده و حر
اولماغى توصىيە و تىبىيە ايتىمىشدر :

گل چىكمە جهان قىدىنى سىن جان يىلە قالماز !

قان آغلامە چوخ ديدۇ گريان يىلە قالماز ،

گل وقتى كىچىر سىر گلستان يىلە قالماز ،

ھراخطە گوگل خرم و خندان يىلە قالماز :

بر جام يتور ساقى بو دوران يىلە قالماز !

تن برگون اولور خاكيلىە يىكسان يىلە قالماز !

ازىس بو جمالىلە كە جانان اولە فانى ؛

بو شيوہ ايلە قد خرامان اولە فانى ؛

بو گوردن خوش زلف پريشان اولە فانى ؛

بو احسن صورتدە كە انسان اولە فانى ؛

بر جام يتور ساقى بو دوران يىلە قالماز !

تن برگون اولور خاكيلىە يىكسان يىلە قالماز !

سلطان جهان اولسە گيدر جانە اينانمە !

برگون پوزولور شوكت ديوانە اينانمە !

چون باقى دگل ملك سليمانە اينانمە !

كر عاقل ايسەڭ گردش دورانە اينانمە !

بر جام يتور ساقى بو دوران يىلە قالماز ،

تن برگون اولور خاكيلىە يىكسان يىلە قالماز ،

يوز موسم خوش خرم اولوب ايلر آچيلسه
يوز لاله بتوب سوسن و سنبلر آچيلسه
يوز باغ جهان تازه له نوب گلر آچيلسه
کوکلم که آچيلماز نچه مشکلر آچيلسه

بر جام يتور ساقی بو دوران بيله قالماز!
تن برگون اولور خاکيله يکسان بيله قالماز!

آه آلدی منی درد فراق، غم حسرت!
سرمست خراب ایتدی ینه باده حیرت
بر مهر وفا ایشملی یوخ کیم اوله رغبت
فوت ایلمه گل واریکن الده دم فرصت

بر جام يتور ساقی بو دوران بيله قالماز!
تن برگون اولور خاکيله يکسان بيله قالماز.

فکر ایتسهڭ اکر دهرڭ ایشی بحر بلاد،
بر در گرانمایه سی ییڭ جانہ بهادر.
هر نقشی بر آیینہ اثبات خذادر
مقصود دوعالم ینه تحصیل رضادر!

بر جام يتور ساقی بو دوران بيله قالماز
تن برگون اولور خاکيله يکسان بيله قالماز!

ای خسته، ودادی بو جهان بر قوری سسدر،
بر دمدہ کیچر ایلہ که فریاد جرسدر.
بو بزم فنادہ بونہ هنگام هوسدر!
گل دورمه که عمرڭ کیچور انجام نفسدر!

بر جام يتور ساقی بو دوران بيله قالماز!
تن برگون اولور خاکيله يکسان بيله قالماز!

نە قدر كە ملانئە واقف اهل ذوق و صفا ايمش و بش گونلك عمرى
قدرىنى يىلوب ايسترمش كە اونى عيش عشرتمە كىچوزوب كوشكەمە بر حسرت
و آرزو قويماسون، بر اوقدر اونى دوستى ملاولى و دادى دنيانك ذوق
وصفاىنە يىل باغلاموب اونى بى وفا اولماسندن مايوس وشاكى ايمش، كوكل
و مىلى آخرت دنياسىلە اولوب عبادتە عمرىنى كىچورمكى عيش زمانەيە
ترجىح قىلارمىش. «هر نقشى بر آينه اثبات خدا» اولان دنيان واز كىچوب،
«تحصيل رضايه» كە مقصود دوعالمدر» مشغول اولارمىش. (تعجب بوراسيدر كە
بو ابكى نقر هم عصر شاعرلر ك اخلاق و عقايدلرندە، طبيعت و مزاجلرندە
مشاهدە اولونان بوندر تفاوت و ضديت اونلار ك صداقت و دوستلقلرئە مانع
اولماز ايمش.

هر ابكى شاعر ك رأى و اعتقادلرى، بو دنيايە نە گوزيلە باخماقلارى
و طبيعتلرندە اولان مغايرات اونلار ك برى- برئە يازديقلارى كاغذلردن كورونور.
واقف و و دادى يك ديگرئە ظرافت طريقتئە ايراد دوتوبد مباخئە ايديرلر.
چون و دادىنك فكر و خيالى آخرت دنياسىلەدر و هر لحظه اونى يادە سالوب
گوزلرئىندن ياش تو كور، واقف، استهزا ايدوب يازير كە حالانە وار كە
ساق و سلامت اولە- اولە آغليورسن. سنك آغلامالو گونيك قباقدەدر. بو
مكالمەنى شاعرلر ك اوز سوزلرى ايلە بيان ايتسەك دهادە ياخشى اولار:

واقف: اى و دادى سنك بو پوچ دنيادە
نە دردك وار زار- زار آغلارسن؟
آغلامالو گونك آخرتمەدر
هله ايندى سندنە وار آغلارسن؟

و دادى: واقف! نە چوخ يان باش آياغ آتارسن
بىگا ديرسن نە بو قدر آغلارسن
سكەدە باشكەدە محبت بيتى
اگر اولسە ايلر اثر آغلارسن!

واقف:

تا جسدك جدا اولمىوب جاندىن
يىل اوزىگى آرتق سلطاندىن، خاندن
هايله آيرىلق نەدر كە آندىن
بو قدر چىكوبىن آزار آغلارسىن؟

ودادى:

آغلاماق كە وار مەجبەندىر
شكىستە خاطرلك مەرحەمدىر،
اصل بونلار جەملە مروتەندىر
اولسە يور كەندە بدتر آغلارسىن!

واقف:

ساي غنىمت دىرىلكك دىنى
كىچىن ھەمدەلر ك چىكە غمنى،
عقلاڭ اولسون سىل گوزىك نەنى
دخى گىرى گەمز اونلار آغلارسىن!

ودادى:

اوخومادۇ «فەلىضە جىكوا» آيتىن
چىكە بوسىن يارو ھەمدە فرقتىن
يىلسەك اكر آغلاماڭ لذتىن
تا- كىدىنچە نور بصر آغلارسىن!

واقف:

كىم دى ايمدى بودور دە اول آدم
برىسى ياتىدىن ھىچ اولمىە كم؟
قرالورسىن بولوت كىمى دىمام
آغ ياغىش تەك ياشەك ياغار آغلارسىن!

ودادى:

يىلەم چوخ اوشاقسىن يور كەك توخدر
لەو ولەب ايلە ھوسك چوخدر
قوجەلق اثرى كوكلىكەدە بوخدر
ھەلە سوگرا عقلاڭ كسر آغلارسىن!

واقف:

توی بارامدر بودنیاڭ عذابی
عقلی اولان اوڭا گئورر تابی
سن تکی اوغلانه دگل حسابی
هرشیدن ایلیوب غبار آغلارسن!

ودادی:

اوغلان سن، اوشاقسن. جوان سن هله
یکجه جسمکه دوشوب ولوله
تازه ده گنک آلوسن اله
قایم دوت که ناگه دوشر آغلارسن!

واقف:

کنده کی الکن آلدیران فلک
اینگله بوزوو سالدیران فلک
یار و یولداشکی اولدیرن فلک
مکر سنی یله قویار آغلارسن!

ودادی:

نیرسن سوله مش بزوو اینکی
بزمه ایله مسن یله هنگی؟
حضرت قلی بکن آغ دگنکی
آلوسن الکه مکر آغلارسن؟

واقف:

ییدماغ اولمقدن نه دوشر اله؟
شکر ایله اله گزگوله-گوله!
اوشاوها دگلسن تزتز هایله
کوکلوبک شیشه-ی سینار آغلارسن!؟

ودادی:

اوزافدن باخ. یاخشی فهم ایت ساطره
بو ایش باخماز هیچ کوکله خاطره،
ایستر یوز ایل بویولارده قاطره
برگون یانار جان وجکر آغلارسن!

واقف: كىچىن ايشىدىن مرد ايگىتىلر بوزولماز
آتالار دىوبىدىر تو كىلىن دولماز
قاتق ايچون قىشدا آغلامق اولماز
انشاللا گلور بهار آغلارسن!

ودادى: دولتىگىدىن يىتىدۇك نان ونىمگە
دوشىدىك ايندى جاد وقاتق يىمگە
سوز چوخدر ىرى بوخىر دىمىگە
اگر يىلسەك اى بىخىر آغلارسن!

واقف: ايچ قاتقى يى دارىنىك جادىنى
.....
ايستىمە دورانىك دادلو زادىنى
سكا اولور اوز هرمار آغلارسن!

ودادى: اى يىكا گوستىرن قاتقى - جادى
آنى يىن تاپار كل مرادى
دىنانك سگادە لذنى دادى
برگون اولور آخر زهر آغلارسن!

واقف: نەقدر دىرىسن اولى دگىلسەك
قوجالوبىن بايلار كىمى اگىاسەك
پادشاهسن اكر اوزىكى يىلسەك
ئىچون اولوب جاندىن يىزار آغلارسن:

ودادى: ايله كە تاخىلدى بورنىكا چىشمك
قوجەلق ال ويروب دخى نەشىشمك؟
اوشاقلار ايچنە دوشىر گولوشمك
سنىك دە آجىنىك دوتار آغلارسن!

واقف:

بالقوز چوخ قوجالان يياتى سيور
گاه اوگونهر تك تك اوزيندن دير
سندە يتوبسن اوچدە مگر
يىنگە يياتى اويار آغلارسن!؟

ودادى:

كل قراياغك آب حياتى
نرم نازيك يياتيدر يياتى
اوخونور مجلسدە خوش كلماتى
اوخ كى باغريگى دلىر آغلارسن!

واقف:

مخمس ديمكك سىر كله نوبدر
يياتيدە ذهنك زير كله نوبدر
قوجالوبسن قلبك كوير كله نوبدر
ايشدن گوجدن اولوب يىكار آغلارسن!

ودادى:

گل دانشمه مخمسدن غزلدن
شعر حقيقتدن مدح گوزلدن
سنگ كه حالىگى بيللم ازلدن
ايله ديوب جانار-دلبر آغلارسن!

واقف:

يتمشده كه بيله نم، كله گوزه
كسميه آراسين، باخميه سوزه
او زمانكه ياشيك يتش يوزه
گور كه اونده نه بيشمار آغلارسن!

ودادى:

سارى چوبان اوغلى گلسون يانكا
آخوند ديوب جانين قاتسون جانكا
اونك شوكتنه، سنگ شاكا
او يىخشى مخمس دوزر آغلارسن.

واقف:

چو کر بر گون قباڭکه عزرائیل
دیر: «ای کوربنده عفلندهن آیل!»
کوررسن بر عجب شکل و شمائل
یورگکه قانلار دامار آغلارسن!

ودادی:

عزرائیل ک چنکل چالار جانگا
چوریلوب باخارسن او هر یانگا
اولزمانده سنک او افغانگا
نه بر گلن، نه قیز - یتر آغلارسن!

واقف:

آنک که چنگلی اعضایه دوشر
چاختاشور جسدک نرزه به دوشر
تمام سوموکلرک وای وایه دوشر
دیریکن دریگی سویار آغلارسن!

ودادی:

آخرت سوزگی سالما یادیگا
مطلق درست دگل اعتقاد یگا
محشر گونی کیسه یتمز دادیگا
فریادک فلکه چخار آغلارسن!

واقف:

یانارسن تنگدن چخار توتونک
دوتوشور بوغزک کسیلور اونک
هله وارر بوندن بدتریس گونک
عقباہ ایدنده سفر آغلارسن!

ودادی:

مؤمن اولوب قلبک اولسه ایدی سلیم
یلوردک خدانک اولدیتین کریم
سگا کرم ایلر عزیز وحکیم
نه چکرسن خوف و خطر، آغلارسن!

واتف: چون گیدرسن او قرانلق دار یرە
قونشو اولماز چاغرانده سس وبرە
بر کیمسه تاپولماز قابوگدن گیرە
گوررسن دورت طرف دیوار آغلارسن!

ودادی: مؤمنم، ذکرمدر دایم الہی
اوزاقدیر کوکلمدن کل مناهی!
عفو اولور مومنک جملہ گناہی
سنگدہ کوکلگدن کیچر آغلارسن!...

بو گفتکولردن سوگرا دوستلارک آراسندہ وقوعہ کلن نازیک مکالمہ کیچور
سنی و شیخہ مسئلہ سینک اوستہ. اونلاردن ہر بریسی ظریفانہ دیگرینک اوستہ
گولوب بعض ایراد دقتلری ایدوب نظمہ چکورلر کہ اونلارک ذکرنی بورادہ
لازم گوزمہدیک.

محترم اوخوجیلارمز یوخاریدہ درج اولان شعرلرہ دقت یتورسہلر۔ واقفایلہ
ودادینک طبیعت و خاصیتلرندہ اولان تفاوتی اوزلری تمیز ایدہ ییلرلر: واقف
ایچون دنیانک عذاییدہ توی بایرامدیر. او چیتہ ودادی یہ ایراد دوتوب دئیور کہ
سنگ کبی اوغلانہ یاراشماز ہر شیدن اوتری کوکلگی غماو و خاطریکی
غبارلو ایدوب آغلیہ سن. نچہ کہ جسدک جاندن جدا اولمیوبدر بو دنیانک
بش گونلک زندہ کالقتی غنیمت یل و اوزیگی خاندن و سلطانندن آرتق و
مکرم دوت.

ودادی ایسہ واقفہ دیور کہ چوخ یان۔ باش آیاغ آتمہ. یعنی بیہودہ
سولمہ: آغلاماق مجتہدندر و شکستہ خاطرلق مرحمتدندر. انساندہ گر کدر
وفا، محبت و مروت اولسون، سندہ کہ بونلاردن بر اثر یوخدر، فلیضحکوا
آیہ سین اوخویوب آگلامیوبسن و یار و ہمدم فرقتین چکمیوبسن. اگر سن
آغلاماق لذتین بیلسہ ایدک۔ نور بصر گیدنچہ آغلاردک. واقفہ بو سوزلر تاثیر
ایتمیوب ودادینک اوستہ گولوب دئیور:

«الهیدماغ اولماقدن نه دوشر
شکر ایله اله، گز گوله - گوله !
اوشاق ها دگلشن تیز - تیز ها بیله
کوگلوبك شیشه سی سینار آغلارسن !»

نمیقیمم گره باد هر طرفه
هر سحر که سره من خانه

ودادینك غزلریندن مشهور آتیده ذکر اولونانلاردردر :
هر سحر یاد اسر عارض جانانه دگر
توخونور سروه گهی - گاه گلستانه دگر
شمع گر یانسه سواد شب ایچون حیف اولماز
شعله سی چونکه اونك عارض جانانه دگر .
اولماسه قابل اگر دهر جفا وبرمز اوکا
طعم بی لذت اولاندا نجه دندانده دگر
صحبت ناکس و نامرد همین صحبت ایش
دوتکه بر مرد اتکین دولت خاقانه دگر ؛
منکه میدان بلا ایچره سرم توپ ایدرم
تا دوشر الدن اله آخری چوگنه دگر .
نه قدر اولسا قوجا گرچه ودادی خسته
گنه واقف کبی البته بوز اوغلانه دگر ؛
بو غزلی ودادی خسته واقفیک اوکا یازدینی ؛

« کیم که سودای سر زلف پریشانه دوشر .. »

غزله جواب یازمشدر . ودادینك پر مضمون غزلریندن بریسیده بودر :

کوگل صبرو قرار ایتمز گیدر یار اولمیان یرده

معجت پایدار اولماز وفادار اولمیان یرده

وفا قیل بر وفاداره اولاشمه هربی اقراره

متاع آتمه بازاره خریدار اولمیان یرده :

منیم همراز و هم دردیم دیوم هر بد نما گوردیم
هنر کسب ایلمز مردم بلی عار اولمیان یرده!
خدا سن ساخلا گل فردی چتندر یالقوزک درد
پیشانلق تابار مردی هوادار اولمیان یرده
دلا! لاف ایتمه مطلقدن دوشرسن ظامه ناحقندن
نیچون مردم دونه ر حقندن بر آزار اولمیان یرده!
گل ای کوکلی اولان روشن، قبول ایت بوسوزی مندن
نجه مقدور اولورمسکن گله خار اولمیان یرده!
کوکل دنیاده یار ایستر - اولوبدر بقرار ایستر
ودادی خسته وار ایستر - چخان یار اولمیان یرده!
فی الحقیقه گوزل سوزلردر: وفادار اولمیان یرده محبت پایدار اولماز.
او گابناء هر نااهل و ناکسه بیل باغلامه، سوزینه باور و عهدینه اعتبار ایلمه:
دار گونده باخارسنکه سندن یوز چووربر، احتیاجی اولماقددا سنی تانیماز ییلمز...
چون ودادی نك اشعارنك چوخنده آه و زار ایشدیلیر، آغلامقدن،
حزن والمندن بحث اولتور او، کا گوره بر غزانده گوزلریندن آخان قانلو
یاشی باره سنده بیله دیمشدر:
«قان توگر خسته ودادی که دیمشدر واضح.
کوکلمك دیدۀ گریان کبی قواره سی وار:
اگرچه بو بیت فضولینك کلامنه بر آزاجق بگزیه بور ولی فضولینك
سوزلری بوندن محسناتلرودر:
«گل رخساریکه قارشو گوزیمدن قانلو آخرسو،
«عزیزم فصل گلدربو، آخار سولار بولانمز می؟
بو بازده قراباغك بش سنه بوندن مقدم جوانلق حالتده وفات ایتمش
بر شاعری - مشهدی ایوب «باکی» تخلص دهاده گوزل دیمشدر:
گلزار جسم ایچره بتوبدر بلاگلی
گوزدن آخان کوکلمه چکیلش گلابدر:

بهار موسمنی و نوروزك داخل اولماسنی شاعر بوگونه نظمه چكمشدر:

نوروز بهار اولدی - جهان تاره تر اولدی
رفع اولدی المله؛

داغلدی بو شادلق خبری دربدر اولدی
یاندی اوده غملر!

قرق یدی رقم سندی زمستان قلمندن
فرصت گله دوشدی

میدان طربده بونه طرفه هنر اولدی
صرف اولدی کرملر!

گوگدن یره یاغدی نه گوزل شبنم رحمت
بتدی گل و لاله!

خوش نغمه له نوب بلبل شیدا اوتر اولدی
آچیلدی ارملر!

یوز حمد و ثنا مایل سیرچمن اولدی
شاد اولدی کوکلر!

بر موسم گلدر بوکه حقدن نظر اولدی
خوش گلدی بودملر!

ای خسته ودادی بوگون ایتمز می سگارخم
سلطان زمانه؟

بو عید مبارکده که دنیا خبر اولدی
داغیلدی درملر!؟

ودادینک مربعاتی ده واقفک کی کبی خیلی آچیق و گوزل دیلده و لسانمزك
شیوه سنده یازیلمشدر. اونلاردن بر نهجه سی بوراده ذکر اولونور:

سیر گلشن ایتسهك ای گلعدارم
بلبل اوخور باغلار صدایه دوشر!
خطمکه باش اگر سنبل، بنفشه
گل خاک پایمکه فدایه دوشر!

خورشیدم، خاورم ھالالم سنسن
شیرینم، شربتیم زلالم سنسن!
فکرم، ذکریم، سوزم، خیالم سنسن
کوڭگلم ھاچان سندن جدایه دوشر!

آرزوگی چکر صاحب ديلك لر
دولانیر باشگا، دونر فلک لر
مدحك اوخور عرش اوزنده ملک لر
هریری بیر طرفه ندایه دوشر!

خیالگدر خیالمك حیاتی
دهانك شکری لیك نباتی
جمالك صدقه سی حسنك زکاتی
منم تك بی نوا گدایه دوشر!

انتظارك من چکرم پیوسته (*)
کوکل پریشاندر خاطر شکسته!
ایستر وصالگی و دادی خسته
یوز خاکه فرش ایلر دعا به دوشر!

آی آقالار بر نگارك اودینه
دلی کوکل یانه-یانه دوشوبدر
منکه دوشوب بو اودلاره یانارام
نه سمندر، نه پروانه دوشوبدر!

آچیلوب جنتك جمالك گللی
اوتر چوره سنده شیدا بلبلای
بو گلشنك یاسمنی، سنبللی
نه بر باغه، نه بوستانه دوشوبدر!

(*) باشقه بر نسخه ده اولکی بیت بویله یازیلوبدر:

«حسرتك چکمکدن اولمشام خسته حالی پریشانم دلی شکسته.»

كوڭل دوست كوينه ابتدكيجه گذر
قانلو غمزە سندن ايتزمى حذر؟
چيقدى گوزوم بر دم ايلدى نظر
گور نجه كسيلمز قانە دوشوبدر؟

قاش وگوزى دوروب قانين آلمانە
زلف تو كولوب دين ايمانين آلمانە،
ودادى خسته نك جانين آلمانە
خط بر يانە - خل بر يانە دوشوبدر!

اي همدم سنى قانە غرق ايلر
گل تربتمە يارلنمش كوڭلمى!
آبرى دوشمش و طنندن آيلندن
هم دردندن آرانمش كوڭلمى!

كوڭل ويردك هر بيو وفا يادلارە
حيف اولدى كه عمر گيتدى بادلارە
فلك سالى دورلو - دورلو اودلارە .
شان - شان اولمش يارلنمش كوڭلمى!

قانلو ياشيم گوندن - گونه بول لاندى
آخدى - آخدى سينەم اوستە گول لاندى
گينه غم سمندى ميندى بول لاندى
هيچ پلمزم يارلنمش كوڭلمى!

گوزوم ياشى گوندن گونه فرق ايلر
عيب ايله مك منى قانە غرق ايلر
روشن ايتمز يوز مين گونش برق ايلر
بو محنتە قارلنمش كوڭلمى!

ودادیم خسته گوزوم مردمی
ایتورمشم قوشونمی، اوردومی
چوخ طبییه شرح ایلدیم دردیمی
هیچ گورمه دیم چارمانش کوکلمی!

ودادی خسته نك بو مربعاتده کی وزن و قفیه لرده بر آزاجق رکاکت
گورونیر ایسه ده اونده گوزهل و شیرین سوزلر ده خی چوخدر. شاعر اوز
همدمنه رجوع ایدوب دثور که وطنندن و ایلندن آیری دوشمش کوکلمی
رحم ایت - ترتیبه: او یارملودر. هر بی وفا یادلاره کوکل باغلابوب عزیز
عمریمزی باد فنایه ویردیک و باشمزه درلو-درلو بلالر گلدی، فلک بزی
اودلاره سالدی و کوکلمزی شان - شان یعنی پارچه - پارچه ایلدی.
بویله مصیبتله دوچار اولدیقجه شاعرک قانلو یاشی بوللانونور و سینه سی اوستنده
گول عمله کلیر. و کوکلی غم سمندینه مینوب اوزاق دیارلره یوللانونور.
«یوللاندی»، «گوللاندی» «یوللاندی» سوزلری ترک دیلنک شیوه سینه مخصوص
الفاظلردر که باشقه لسانه اوماز و سفیشماز.

کوک یوزینده قطار ایله اوچان دورنالارا خطاباً یازمشدر:

قطار - قطار ایله اولوب قالخوب هوایه
نه چخوبسز آسمانه دورنالر؟
غریب - غریب غمکین - غمکین اوترسز
یوز دوتوبسز نه مکانه دورنالر؟!

تسبیح کی قطار گز دوزرسز
هواله نوب عرش یوزنده سوزرسز
گاه اولور که دانه خوره گزرسز
سز دوشرسز پریشانه دورنالر؟

عرض ایلوم بو سوزمک ساغیدر
بوللار گز حرامیدر یاغیدر،
شاهین شوقار سوربه گزی داغیدر
بویانرسز قزل قانه دورنالر

ازل باشدن صرە بىنداد ايلگىز
بىگىلر ايچون ارماندر تىلىگىز
اوخودقىجە شىرىن - شىرىن دىيىگىز
باغرىم اولور شانه - شانه دورنالار!

بر باش چىكك دردمندىك حالته
عرضه يازسون قلم آلسون آلىنه
ودادى خستەدن بغداد آيلنه
سىز يتورلك بر نشانه دورنالار!

بورادە واقفك و قاسمىك ذاكرىك دورنالار بارەسندە و دادىيە نظيرە اولاراق
يازدينى قافىلەلرى مربع قىلماغى مناسب كوردىك.
كلام واقف:

بر زمان هوادە قناد ساخلايوك
سوزوم واردر منم سزه دورنالار!
قطارلاشوب نە دياردن گلورسز
بر خبر وىرسە گىز بزه دورنالار؟!

سزه مشتاق اولوب بغداد ايللرى
گوزليه - گوزليه قالوب يوللارى
آستە (*) قند چالوك غافل تىللرى
حيفدر سالورسز دوزه دورنالار!

خىلى وقندر بارك فراقكەدم
پروانه تىك حسنىك چراغندەم
بر آلا گوزلونىك سراغندەم
كورونورمى كوروك كوزه دورنالار؟

(*) آستە - آهستە دىمىكدە.

من سيومشم آلاگوزڭ سىرمەسىن
بد نظرى كسوب ضيا وىرمەسىن
ساغىن كىزڭ لايچىن كوزى كورمەسىن
قورخورام صفىز بوزە دورنالار!

نازىن - نازىن ايدەرسىز آواز
روح تازەلەنور اولور سىرافراز
واقىقەدە گوڭلى چوخ ايدر پرواز
هردم سىزڭ ايله كىزە دورنالار!

كلام داكر:

بر ساعت هوادە قناد ساخلايوڭ
رحم ايدىڭ ديدىمدە ياشە دورنالار!
قطارلاشوب هانسى بردن كلورسىز
قالداشە - قالداشە دورنالار؟

بو ولادە هر كون توگولور قانلار
يواش - يواش كىچوڭ سىگىز آشكار
لاچىن ياتاقىدر بىزم مكانلار
قورخورام سىرە كىزى چاشە دورنالار!

ديار غرىتەدە مەتدى وارم
كىچە گوندوز وطن دىوب آغلارام
مىندە سىزڭ كىمى غرىب زارم
اىلمەيوڭ مىندن حاشە دورنالار!

من سيومشم اونڭ چىن دوزىنى
نصيب اولە ىردە گورم يوزىنى
بوخسە دانشورسىز وطن سوزىنى
ويروبسىز نە باش ياشە دورنار؟

ذاکرم اود دوتوب آلشدى جکر
وار ايسه جاناندان سزده بر خبر
تغافل ایتمه بوک آلهی سیور
دونه-مین باغریگز داشه دورنالار:

بو مربعاتک هانسی بریسنی غیریلرینه ترجیح ایتمک مشکل بر امردر
چونکه هر بر شاعرک کلامنک اوزینه مخصوص اسوب و شیوه سی وارددر.
هر بر شاعر اوز قلبنک و طبعنک اقتضاسنجه گوک یوزنده قطار ایله
اوچان دورنالاره یوز دوتوب اوز حال دیلنی اونلاره عرض قلور. و دادی
خسته اوز حزن و المندن و شکسته خاطرلقندن دم اوروب ایله ظن ایلیور که
دورنالار دهخی همیشه غم و المه مبتلا ایلوب اوخودوقلاری، نغمه لر فرح
و شادلق اوچندن اولمیوب غم و غصه دن نشئت ایدن آه و ناله لردر، اولسییه
شاعر اونلاره خطاباً دئیور:

«غریب - غریب غمکین - غمکین اوترسز
یوز دوتوبسز نه مکانه دورنالار؟»

اونلارک شیرین دیلی و دادینک اورگینی بارچه - بارچه ایلیور:
«اوخودیقجه شیرین - شیرین دیلیکیز
باغریم ایدیر شانه - شانه دورنالار!»

واقف دهخی همچنین اوز قلبینده اولان حسیاتدن سوز آچوب دورنالاردن
تمنا ایلیور که انتظارینی چکدیگی و سراغنده اولدینی آلا گوزلی همدمدن
گورسونلر ادکا بر خبر و اثر گتوره ییلرلرمی. اونلره بیله دییور:

خیلی وقدر یاریک قراقینده ام
پروانه تک حسنی چراغنده ام
بیر آلا گوزلونک سراغنده ام
گورونورمی گورک گوزه دورنالار؟»

دورنالرک اوخوماقی واقفه حزن گتورمیور و گوکلنی پریشان قیلمیور.
اونلارک آوازی شاعرک روحنی تازهلندیریر و اونی دوره قالدخماقه، عرش
یوزنده اونلار ایله سیر و سیاحت ایتمکه تحریک قیلور.

«نازنین - نازنین ایدەرسز آواز
روح تازەلنور اولور سر آفرار
واقفکده گوڭلی چوخ ایدەر پرواز
هردم سزڭ ایله گزە دورنالار!»

قاسم بک ذاکرە کلدکده اوده ملاپناه کیمی دورنالردن خواهش ایلیور که
اوندن احتیاط ایتمەسونلر و اوننی اوزلرینه هم سر ، بولداش و رفیق حساب
ایتسونلر: چونکه اوده اونلار کیمی غریبدر:

«دیار غریبده مدتدی وارم
گیجە - گوندوز وطن دیوب آغلارم
مندە سزڭ کیمی غریب زارم
ایلمەبوڭ مندن حاشا دورنالار!»

چوخ احتمال وار که بو شعرلری ذاکر بادکوبەده محبوس وار ساکن
اولانده یازوبدر، بونکله بیله هر اوج شاعرڭ دورنالارە یازیقی و رحمی
کلوب دوستلق و مهربانلق یوزیلە اونلرە تاپشوریلار که بویرلر خطالی یرلردر،
بوراده دورماسونلار و سسلرین چخارتمایوب آهسته کیچوب گیتسونلر والا شاهین
ولاجین دویوق دوشوب اونلارڭ سربەسنی داغیدار و قزل قانە بویویارە
ودادی دیور:

«شاهین شونقار سربەگزى داغیدار
بویانارسز قزل قانە دورنالار!»

واقف دیور:

«ساغین گزڭ لاجین گوزی کورمەسین
قورخورام صفیگز بوزا دورنالار!»

ذاکر دیور:

«لاچین یاتاقیدر بزم مکانلار
قورخورام سربەگز چاشە دورنالار!»

محصل الکلام هر بر شاعرڭ کلاننده باشقە بیر ملاحت و لطافت وار که
اهل دل و ارباب ذوق و کمال اونلاری اوخودقمە درک ایلیور و هر او

شېكە قىلىپە حس اولتور، بعض وقت يازماق و سويلەك ايله افادە اولونماز،
تقریر و بیانه گلماز»

بو حالده ملاوی و دادینک و وائفک و فالتدن یوز ایلدن زیاده وقت
کیچوبدر، هر ایکسی بزم محترم ملی شاعرمز و ادبیاتمزک بانی سیدر.
اشعار و کلاملری موزون، طبعلری روان، دیللی آچیق و ساده.
هرگاه واقف و ودادی کبی مشهور شاعرلر اوزگه ملترک آراسنده
ظهور ایتیش اولسه ایدیلر بی شبهه ایلدی یه کبی اونلارک آثار و اشعار
دفعات ايله چاپدن چیخوب ابنای ملت ایچنده یایلمشدی. اونلارک قبرلری
اوستنده نشانگاه قویولمشدی و وفاتلرینک اللی و یوز سنهک بویلیسی، يوم
عالیسی آرتق جلال و طنطنه ايله یاد اولونمشدی.

اما بزم ترکلرده بو حسیات و قدرشناسلق یوخدر. شان و شرافتمزه،
وطن و ملتیزک سرافرازلقنه سبب اولان، دیلیمز، و ادبیاتمز روتق ویرن
عزیز و محترم وجودلرک قدر و منزلتی، ییلیمیریک و اونلارک آثار کزیدملری ايله
افتخار ایتیمیریک. ازبسکه عوامق و عواملقمزدن ملیت حسی بزلرده آییلمیوبدر.
وطنمزک، دیلمزک و ادبیاتمزک قدرینی ییلیمیریک.

فتحعلی خان «مشری» تخلص.

قې ۋ سالیان حاکمی فتحعلی خان ابن حسین علی خان ملا پناه واقفک
و حسین خان «مشتاقی» نځ معاصرې اولوب، اونځ عالم، شاعر و صاحب تدبیر
بر وجود اولدینی تاریخده یازیلوبدر.

فتحعلی خان هجرتک (۱۱۵۷) نجی سنه سنده که تاریخ مسیحیه نځ (۱۷۶۶)
ایلنه مطابقدر آتاسی حسین علی خانک وفاتندن صکره قې ۋ سالیانده خان
خان اولوب اوز توابع و رعایاسنی گوزل وحبيله اداره ایدرمش عرفا و
شعرا سلکنه حمایت گوستروب اوزیده شعر دیرمش.

(۱۱۷۲) نجی تاریخده دربند جماعتی نادر شاهک قتلندن سوگرا اوزلری
انتخاب و تعیین ایتدیگلری محمد حسین خاندن ناراضی اولوب اونی غزل ایتدیلر
و دربند خانلقنی فتحعلی خانه تسلیم ایلدیلر. فتحعلی خان دورین، عاقبت اندیش
و زیاده جرتلو بز وجود اولدیغندن قې، سالیان و دربند حاکملقنی آرتق
مهارتله اداره ایدرمش.

هجرتک (۱۱۸۱) نجی سنه سنده شکلی حسین خان «مشتاقی» ایله دوستلق
علاقهسی قویوب اونگلکه متفق قوشون گوتوروب شیروان اوسته حرکت ایابولر
بو نیله که اونی ضبط ایدوب آرالرینده تقسیم قیاسونار ولی بر وقندن سوگره
بونلارک مایینده برودت و عداوت وقوعه گلوبدر ازیسکه فتحعلی خان حسین
خان مشتاقی نځده حصه سنی غصب ایتمشدی، فتحعلی خان «مشری» نځ اشعارندن
بر شئی تاپا ییلمه دیک خاتمنده یازیلان شعر اونځ اوز کلامیدر:

«نوشته بر صفحات فلک بخط جلی

بدهر شقه گشا شد لواي فتحعلی!»

عمرینک آخرینده یازدیغی منظومات که بوراده درج اولنور مېرزا حسن
القداری افندینک «آثار داغستان» آدلو کتابندن کوتورولوبدر.

کلام فتحعلی خان ابن حسینعلی خان «مشری» تخلص .
اولدی گوزل عمر صرف حیفکه نادانلقه!
هر نه قالب صرف اولور ایندی پشینانلقه!
زلف سیه ذوقه اویمه خطادر کوکل!
فارغ ایکن سن سنی ساله بریشانلقه!
فیض ازل کافل تربیت حال اوله
مور محقر اورار لاف سلیمانلقه!
مانع عرض غم حیرت دیدار اولور
بن نه دیوم یلمزم آه بو حیرانلقه!
فضه باد صبا روحه طراوت ویریر،
چون گذر ایتمش سحر سنبل ریحانلقه!
«مشری» در نظم کیمسه دگل حالیا،
درج دهن آچمه سن کیم گهر افشانلقه!

ابوالفتح خان - «طوطی» تخلص

ابوالفتح خان قرا باغ والیسی ابراهیم خانک اوغلانلارندن رشید، فصیح و اهل کمال بر ذات ایش، طبع شعریه سی دخی و ارایمش. نجه که ملا پناه واقفک ترجمه حالی باینده ذکر اولونمشدی، ابراهیم خان مرحوم جنرال زیوف گرجستان والیسی ایرا کلی خانک استمدادینه گلوب شماخی حوالیسنده اوردوسیله اکتدیکی وقت، اوغلی ابوالفتح خانی اونک حضورینه صلح و اظهار اطاعت ایچون گوندرمشدی.

اما سو گردهن ایله که آقامحمد شاه شوشی شهرنده قتله یتوشدی و ایرانده امور سلطنت فتح علی شاهک الینه کیچدی، ابراهیم خانک میلی بر نوعی شاه مذکورک طرفه علاقه باغلادی: آقامحمد شاهک نعمتی فتحعلی شاهک طلب ایتسنه گوره اعزاز و احترامیه طهرانیه روانه ایلیوب بر پاره خوش آینه پیاملر دخی القا ایدی.

فتحعلی شاه ابراهیم خانک بو گونه رفتارندن زیاده خوشحال اولدی و اوکا خلعت و شمشیر گوندروب بر چوخ وعده لر ویردی و هر ایکی طرفه خاطر جمعلک حاصل اولماق ایچون قرابت و قوملق تمناسنی اظهار قیلدی. ابراهیم خان اوز کریمه سی آقا بگیم آقانی شاهه عقد نکاح ایدوب اونکله یله اوغلی ابوالفتح خانی ده که او وقتی آقا ایدی شاهک حضورینه یوللادی. شاه، آقا بگیم آقانک کمالنی و حسن جمالنی گوروب اونی جمیع اهل حرم ایچون بیوک و بانوی حرم تمیین ایلدی.

یلمک گر کدر که آقا بگیم آقانک ده گوزل، طبعی و ارایمش و بر چوخ اشعار لطیفه و ادبیات ظریفه انشاد قیلمشدر، ولی اونلار دن اله دوشه نی اولمادی. فتحعلی شاه ابوالفتح آقابه ده خالق و یروب اوزینه پروری ایلدی و هم امیرالامرا لقبیه ملقب قیلوب اوز مجلس خاضنه داخل و صاحب عزت و حرمت ایلدی.

ابوالفتح خان شاهك حضورينده و ايران شعرا و ادبى داييره سنده دهاده
آرتق كسب كمال ايدوب فنون شعرده ماهر اولدى. ابوالفتح خانك خاطرينى
شاهزاده عباس ميرزا نايب السلطنه دخى چوخ عزيز دوتارمش و اوزيله چوخ
سفرلرده اونيده آبارارمش.

وفات ايدوبدر ايرانده هجرتك (1255) نجى تاريخده .
آتيده درج اولتان بر ترك و بر فارس غزللرى اول مرحومك كلاملرندندره:

غزل تركى .

اوگون كم حسرت ايله اول بت زيادن . آيرلدم
قلوب بر صورت بى حس كى معنادن آيرلدم
چكوب ال خلقدن مجنون صفت صحرايه يوز قويدم
كسيلمش صبر و تابم و صلت ليلادن آيرلدم
مكا شمشاد سروى باغبان عرض ائمه كم هرگز
بوخومدر ميل گاشن قامت طوبادن آيرلدم
نولور شامو سحر نى تك سيزلدار سينه زارم
مريض بستر هجرم - دم عيسى دن آيرلدم
فراقك شدتدن لال اولور بو طرطى طبعم
مزاqm تلخبر كم لعل شكرخان آيرلدم

غزل فارسى .

شبى بخواب كه عكس جمال روى تو ديدم
زكائنات تعلق بهر كه بود بريدم
قسم بروى تو كردم كه جز تو يار نجويم
محوريان بهشتى اگر دهند نويدم
هنوز از مى وصلت پياله نكشيدم
زدست ساقى هجران چه زهرها كه چشيدم

امید زنده گیم بود آب تیغ تو خوردم
هوای وصل توام بود فرقت تو گزیدم
رقیب ازمنش آزرده است و من زرقیش
دربخ کو بمرادش رسید و من نرسیدم
بجرم آنکه مرا دل بغیر دوست نه بستم
کشند ییکنی را ندیدم و نشنیدم
حقوق عشق نگر پای مردیش زانکو
زجور هرچه مرا سرشکست پانکشیدم
بسی تر وصف لبست گفته اند لیک کسیرا
درین رموز چوطوطی حریف حرف ندیدم.

قوسی

آذربایجان شعراسندن «قوسی» تخلص ظریف و خوش طبع بر شاعرک
یازمه، دیوان اشعار و غزلیاتی المزه دوشمشدی. بو دیواندن حکیم «قوسی»
کیم و هانسی یرک آدمی اولدیفی آگلاشیلمادی، ولی شیوه لساتندن و
اسلوب کلامندن بزم زاقاقازیه توپراقک رایحهسی گلور، حبس اولتور.

بیاه که اکر بعض غزلرینک آخرنجی فردنده «قوسی» عوضنه «قدسی»
ویا «ذاکر» ویا «سید» یازیلسمیدی اونلار قدسینک یا ذاکرک ویا سیدک
کلامی اولدیفنه کیمسه شبهه ایتمزدی.

بونیکله بیله نه شکی و شیروانده و نه باکو - سالیانده و نه کنجه
و قراباغده و نه ماورای قافقاسک (زاقاقازیه نک) سایر متمدن مرکزلرنده
(قوسی) تخلصلی شاعرک اسم و نشانهسی گوشمزه ایریشمیوبدر. اونک
باره سنده سالخورده ادیلمزمه رجوع ایتدکسه ده هیچ کسدن جواب کافی
آلمادوق.

شمس الدین سامی بکک قاموس الاعلامنه رجوع ایتدیک اونده دخی «قوسی»
تخلصلی ترک شاعرندن بر اثر بولماقد. اونده ایکی نفر «قوسی» تخلصیه
ذکر اولونمش شخصه راست گلدیک، اونلاردن بریسی مشاهیر خطاطیندن
بغدادلی قوسیدر که (999) ریخده وفات ایتمشدر، دیگرى ایه ایران
شعراسندن اولوب یازدیقلاری تمام فازسی دیلنده اولدیفی کوسترریامشدی.

«جایی که تویی نسیت کسیرا آنجا
ازمن که تواند که رساند خبر آنجا؟»

قوسی نک اسلوب کلامی روم شاعرلرینک اسلوب کلامنه بر آزاجق
بگزمه یور ایهده اوکا روم شاعری دخی دیمک اولماز. ینه تخمیناً دیمک
اولور که «قوسی» آذربایجانک ایران دولته متعلق محللرنده خصوصاً تبریزده

ويا اوڭا قىرىب شەرلرگە بىرىشىپدە وجودە گەلىشىدۇ . اما اوقاتىنى بىزم
ولايتىدە كىچىچورمىش .

بوڭا دىلىل اولارقى بىر غزلىڭ آخىرنىچى يىتتە تىرىز شىرىنى كىچىكە
تىشىيە قىلوب و اوڭا اقتدا ايتىمەنى اوزىنە بورچ بىلمەيدۇ . ھىمان غزل بو
سىياق ماشلانور :

صبر ايله عاقبت مى اولور قان دىدىكارى

صبح وصال اولور شب ھىجران دىدىكلرى !

عرش بىرىن غدا بىن اونڭ توتيا قىلور

ھىرچىند مىشت خاكدر انسان دىدىكلرى !

لەلىكەدە جام بادە كىمى جمع در سىڭ

آب حىيات و آتش سوزان دىدىكارى !

«قوسى» گر كدر كىچىكە دىيۇب اقتدا قىلە

تىرىز قەلسىنە «صفاهان» دىدىكلرى !

و ىنە اوزگە بىر غزلىدە شاعر تىرىز شىرىنى حىسرتلە ياد ايدۇب دىيور :

گر ياندىرە اوز وارنى پروانە روادىر

كىمدىر كە قرانلق گىچە جانانە ىتىشمىز ،

«تىرىز» آچار كوڭلى قوسى گر آچىلىشە

ھىرچىند كە فردوس «صفاهانە» ىتىشمىز !

يىقىنكە «صفاهان» تىرىزدە محەلە آدىدىر و شاعر ھىمان محەلەدندىر . چوخ

احتمال وار كە «قوسى» بو شعرلىرى غىرىتە اولدىغى ائدادە يازمىشدر .

دىيواتتە يازىلمىش بىر ترجىيع بندىدن بىلە معلوم اولور كە قوسى

اوغورلو خان زىياد اوغلى نڭ عصرىدە اونڭ تىحت حمایەسىندە مرفە حال

گذران ايدىرمىش ، بونڭلە بىلە وطن مآلوفى اونیوتىيۇب ھىردم اونى ياد

ايدرمىش . اوغورلو خان ايسە گىچە خانلارندىن شاه وىردى خانڭ قىرداشى و

مشهور جواد خانڭ عموسى اولدىغى روىت اولور كە ھىجرتك (90 - 1180)

ايللىرىدە خانلق ايدىرمىش . بىلە اولان صورتە «قوسى» ملاپنا واقىڭ معاصرى

اولوب اونكله بير يردە بزم ترك آذربايجان شاعرلرينك باباسى منزله سنده در.
مذكور ترجيع بندكه قوسى نك طبيعتك زياده سليس و موزون اولماقته
شهادت ويرير، بوراده درج اولنور:

كلام قوسى :

كتور ساقى قدح كم نوبهار عيش و عشرتدر
بو كوندن ييله جوش عشق و طغيان محبتدر
بوگون كم جام گلدن بانك نوشا - نوش اورار بلبل
مى گلرنكدن هر كم كه غافل مست غفلتدر

ويرير باد بهار امواته احيا صبحدم سن هم
اوباغ اول فرصتى فوت ائتمه كم فرصت غنيمتدر:

نوله گز جام مينادن دوشرسه عالمه غوغا
كه بو خورشيد محشر اول قيام ايتمش قيامتدر

كتور ضها كه باقيدر صلاح و توبه نك چاغى
بو بش گون كم قلم بوخدر بزه ايام مهلتدر

اوغورلوخان زياد اوغنى مصاحب روزگارنده
كه خاك رهگذارى سرمه چشم بصيرتدر!

بحمدالله كه دود آهمز ابر بهار اولدى!
قرادن چيخدى ذاغ و باغ و صحرا لاله زار اولدى!

كتور ساقى شرابى وير بكا امواته احياتك
لب جان بخشگى مندن دريغ ائتمه مسيحتك

نه خوش گلر دوشوبدر چشممه گلزاردن سنسز
عجايب داغلار وار لاله دن سينه مده صحراتك

منى معذور دوت گر اولمشم مست ايسترم سندن
وفاكم آدى وار بوخدر اوزى عالمده غفاتك

نوله گر رشکدن بابل تو کوب گوز یاشی قان آغلار
که محو اولمش گله شبنم بعینه چشم بیناتک

بنم تک نوله گر مستانه سویلر بابل و قمری
که گل جام می گلگون کیبی در - سرو میناتک

اوغورلوخان زیاد اوغلی مصاحب روزگارنده
که دانش گوهریله وار مالا مال دریا تک

بحمدالله که دود آهمز ابر بهار اولدی؛
قرادن چخدی داغ و باغ و صحرا لاله زار اولدی!

گور ساقی قدح کم آرزو یاغرم کباب ایتمش
می گلر تک غیری و بنی حسرت خراب ایتمش

بنم گوز یاشمی زنهار غور ایت سرگران باخمه
که سوز دل آنک هر قطره سین برلعل ناب ایتمش!

بنم هر مصرع آهیم اورار دیوان ایله پهلو،
که دیوان قیامندن بنی عشق انتخاب ایتمش!

او گونلر کم کیچوبدر توبه وزهد و ورع برله
فغان کم خامه تقدیر عمرمدن حساب ایتمش

بهار ایامی اولمه ناله مستانه دن غافل
که رحمت ناله سین مستک دعای مستجاب ایتمش

اوغورلو خان زیاد اوغلی مصاحب روزکارنده
که هر بر ذره نی شفقت گوزیله آفتاب ایتمش

بحمدالله که دود آهمز ابر بهار اولدی؛
قرادن چخدی داغ و باغ و صحرا لاله زار اولدی!

قوسىڭ بو كلامىدىن يىلە آڭلاشيلور كە مرحوم اوغورلو خان عرفا و
شعرا سىڭكە، حرمت و رعايت گوسترمەك ايله اوزى دخى اهل حال و
صاحب كمال بر شخص ايش نجه كە شاعر ديور:

«اوغورلو خان زياد اوغلى مصاحب روزگارنده
كە دانش گوهريله وار مالا مال درياتك!»

شاعرڭ دخى ظريف، اهل حال و صاحب معابر وجود اولديغى اوز
كلامىدىن آڭلاشيلور. نجه كە بر غزلنده ديمشدر:

«نكته دوتماق بىله قوسى نه لازمدر سكا

هر كيمەك معنيدە مقدارى سوزندن بللودر!»

قوسىڭ سوزينده اولان لطافت و محسنانى هر بر ارباب ذوق آڭلاشيلور،
نجه كە شاعر بو بابده ديمشدر:

«گرچه قوسى خون دلدن اوز سوزين رنگين ايدر

«سوز يىلن عاشق ييلور گفتار اونك گفتاريدر!»

قوسىڭ حقيقتە شيرين گفتارى، ظريف و دل پسند اشعارى ايله اوخوجيلاريمىز
تانش ايتمەك ايچون بر نجه نمونه لار گوستريلور:

غزل قوسى:

1- هرچند گل لطيف اولەر رخسارڭ اوز گەدر

نر كس نه اولسه چشم فسون كارڭ اوز گەدر!

بن غنچه يمان ديمەرم، نكته دوتما م

سوز بونده در كە لعل كهر بارڭ اوز گەدر!

طويده وار رعونت، اندام سروده

اما خرام نخل بلا بارڭ اوز گەدر!

يوخ واعظك سوزينه سوزم كيم بهشت وار

كويك بر اوز گە جنت و ديدارڭ اوز گەدر!

قوسى اگرچه وار جفايشه دوستلر

اماسنك حريف ستمكارڭ اوز گەدر!

2- هیچ شعله رام اولماز پروانه لرز بزلر
 زنجیره باش اندیرمز دیوانه لرز بزلر!
 دنیا ایله صورتده وار القتمز اما
 معنیده بو عالمدن بیگانه لرز بزلر!
 سیلاب حوادثدن نیلر بزه گردون کم
 طوفان کشاکشدن ویرانه لرز بزلر!
 هرگز سسمز چیخماز هیچ کس دیلمز ییلمز
 هرچندکه دیللمده افسانه لرز بزلر!
 یوخ طاعتمز اما فخرغ دکاک قوسی
 اول ماهبت چیندر- بت خانه لرز بزلر!

قوسی ننگ بو غزلندن اوزنگ مولویلر سلکندن و حقیقت اهلندن اولدیغی
 ظاهر اولور، نجه که شاعر دئیور: صورتده بو دنیا ایله القتمز وار ایسه ده
 معنیده بو عالمدن بیگانه لرز باشقه بر معنویت عالمرنیک مخلوقیز، اوکا
 بناء سیلاب حوادثدن بزم باکمز یوخدر، زیرا بر دفعه لک طوفان کشاکشدن
 بز مخروب و ویران اولمشز. بو عالم ظاهرده بزم سس و صدامزدیللمده
 افسانه اولوبسه ده اوزیمزدن بر سس چیخماز و بر علامت و نشان گورونمز.
 ظاهرده طاعات و عبادتمز گوزه گلیورسه ده، باطنده جمله مز طاعت اهلییز
 و اول ماهبت چین- یعنی خراوند عالمن بزم معبود بر حقمزد، بزم
 وجودمز بتخانه در. اوزکه بر غزلنده قوسی ینه بو معادن دانشوب عالمه
 وحدت مینی چشید ایدنلر ایچون بر میخانه به تشبیه قیلوب دیور:

باده وحدت ایچن عالمی میخانه ییلور
 فلکک گردشنی گردش پیمانه ییلور!

طفل اشکیم غرضین عاقل اولان فهم ایتمز
 بو اوشانلار دیلنی عاشق دیوانه ییلور!

دولودر بسکه نفاق ایله جهان صاحب دل
 آشا صورتی معنی بیگانه ییلور!

خط و خال سیرنه زهار گوشکل باغلامه کم

دامدر اول که اونی اهل هوس دانه بیلور!

آشاغهدمه یازیلان غزل همچنین قوسی نك اهل حق و صاحب دل و معنی
پرست اولماغنه شهادت ایدیر. شاعر دنیانك مال و مئالنه و جاه جلالنه گوشکل
باغلامایور. ظاهری حسن جمال و خط - خال ایاه اونك ایشی یوخدر، آرادینی
صاحب دل و حسن معنادر:

عاشقم بن، دولت و مال منالی نیلرم

برك و بردن یوممیشام گوز شاخ و بالی نیلرم؟

بیك گلور بر غنچه مستور یوزگلدن بكا

یارصاحب دل كرك صاحب جمالی نیلرم؟

هاندۀ اولسم بوی گل تك روضۀ کویكدهام

نامه و پیغام ایچون بادشمالی نیلرم؟

ایسترم وصالك كه یادك آشنا اولماز بكا

گرخیالك رام اوله بزم وصالی نیلرم؟

سن نفس جاغ ایله ای نی، گر اوصاندك نالهدن

بن هوای کوی عشقم اعتدالی نیلرم؟

گرویریرسن دولت دیدار جانان ویر فلک!

یوقسه بن مهمان فقیرم ملک و ملی نیلرم؟

تار و بودی عالمك افسانۀ نیرنك ایمش

بن بو باطل خواب بی حاصل خیالی نیلرم؟

لذت دیدازدن قوسی، بكا حیرت بتر

اده تا آینه وار آب زلالی نیلرم؟

نجه كه ذكر اولوندی قوسی دنیانك مائه و جاه جلالنه قدر و قیمت قویمیوب
اصل سعادت و انسانیتی استقامت و صداقتده گورپر. حق تانیوب انسانیت
درجه سنه و مغنویت عالمنه واصل اولماق ایچون قوسی نك عقیده سنجه باشقه
بر دلیل و رهبر لازم دگل بغیراز «صدق نیت».

«فخر اتمه مال و جاهه كه اقليم فقرده
دولت شكسته بال و هما هيچ كارمدر،
تا خضر راهك اولميه اوز «صدق نيك»
قوسى بويولده راهنما هيچ كارمدر!...
مرد ايله نامردك و فرومايه ايله عالي طبع و دنيائى دونك غدار و كج-
وقتارلى بابتده ديمشدر!

نوله گر فرق اوله نامردلردن مرد دنياده
اگرچه للمودر هر مرد و هر نامرد دنياده
ايدرديم نيك بد فرقين ييلوردم يخشيلر قدرين
فغان كم آچماديم گوز بر نفس نامرد دنياده!
ايچرلر خلق علم ساغر زرین ايله صهبا
بگنا قالمش مى آشك سرخ رنگ زرد دنياده
بتردر تيقدن بى آبرولر صورتين گورمك
كه اولسون طعمه شمشير هر نامرد دنياده!
جهانده بوى درد و داغ هيچ بر كيমে سدن كلمز
آنك چون گون كوردرلر مردم بيدرد دنياده
اولار كم اول طبييك حكمتندن غافل اولمشلر
نه يلسونلر كه عين عافيدرد درد دنياده؟
نجه من يلميوم قوسى بو ويران اولمشك قدرين
كه اوز كوگلمدن آيرو بولماديم همدرد دنياده!
زمانه نك عدم ثباتدن و دائما تغيير و تبديل ايتمى سندن و اهل زمانه نك
بر حالدن غير بر. حاله دگشيري لمه سندن، فقيرك - غنى و غنى نك فقير و
بصيرت اهلينك مايوس و خونين جگر اولماسندن بحث ايدوب ديور:
اساس توبه مى استوار بيله قالورمى
بزه مدام صداغ (*) خمار بيله قالورمى؟

(*) صداغ - باش آغرىسى - دردسر

گلور بر اوز گه زمانه، دونر فلک دولانار گون
 رقیه بو شرف اعتبار ییله قالورمی؟
 شراب نرخنه ای باغبان که سیر که ساتیرسن
 چمن همیشه بهار و بهار ییله قالورمی؟
 دونه دونه ایچوریرسه بصیرت اهلنه قانلار
 سپهره هم بو قرار مدار ییله قالورمی؟
 کیچر تغافل ایدوب یارناز ایله سکا قوسی،
 کیچر بو بر نچه گون روزگار ییله قالورمی؟!

حقیقته گوزل سوزار و حکیمانه سواللردر، ای مال و دولته فاخرلیس
 و حسن صورتی فخر ایدن غافلر: بو قدر مغرور اولمایوڭ. بودولت و بو
 حسن جمال ابدی و دائمی دگل، بش گونلکدر، گلوب گیجه سیدر و
 ای اهل حال و بصیرت! سزه زمنه دونه - دونه قان ایچوریرسه - اوندن سز
 مایوس و پریشان اولمیوڭ. سپهره هم بو قرار و مدار ییله قالماز و سز گده
 آخرگز خیره مبدل اولار. و ای قوسی اگر یار جفاکار تغافل ایدوب
 سنک یانگدن کیچوب سکا التفات و اعتنا ایتمزسه سنده اوندان مکدر اولمه:
 بو بر نچه گون گلوب کیچر نه سندن بر اثر و نه سکا ناز و عشو ساتان
 یاردن بر علامت قالار.

اشمارک غزلیات نوعدن ماعدا قوسی نك خلی دلیسند و موزون بهاریاتی،
 ساقی نامه سی، ترکیب بند و ترجیع بندلری و قصیده لری واردر که جمله سینک
 بورایه کتجایشی یوخدر. ولی اونلردن نمونه ایچون بیر نیچه بندار گوستربلور:
 ترکیب بنددن بر بند -

قربانک اولوم قوسی مهجور سنکدر
 شیرین سوز ایله خلقه سالان شور سنکدر
 عاشق که ضعیف اولسه اونی یازییه سالمه (*)
 هر چند سلیمان اولاسن مور سنکدر

(*) ییلده دیمک اولار؛ «عاشق که ضعیف اولسه اونی سالمه نظرندن.»

مست اولسام و دورسام دولانوب باشكا اولسم
 تقصیرمه قالمه می پر زور سنگدر!
 گر اولدرر اولساڭ اکر احیا ویرر اولساڭ
 اوز ایسته دیکڭ ایله که دستور سنگدر
 یاندرساڭ اکر جسممی یاندر نه سوزم وار
 دیدار سنڭ، شعله سنڭ، طور سنگدر!
 یادکله گوزوم مردمی در قطره اشکم
 گر وار چراغمه بنم نور سنگدر!
 ای گنج روان گرشه بی توشه دن اوتمه
 گل گل که بو گنجینه و گنجور سنگدر!
 هر چند که هر گوشه ده هر باغده ای گل
 بلبل بنم و غنچه مستور سنگدر
 بن ایلمنم عرض تمنا سوزم آگله
 دیندیرمه بنی دیلسزم اما سوزم آگله!

قوسی نڭ ترجیع بندندن بریند

عشاقه واعظک نفسندن نه فایده
 منزله کاروان جرسندن نه فایده؟
 ایکی جهانده واعظه چون می حرام ایش
 جنت هوا سینڭ هوسندن نه فایده؟
 ناصح مدام توبه به ترغیب ایدر بنی
 یارب اوڭا بو ملتمسندن نه فایده؟
 بیکاردر بدن، دل پر شور اولماسه
 چون عندلیب یوخ قفسندن نه فایده؟
 زلفک نه لازم ایلیه زنجیر کوڭلمی
 اول صید بسلامک مرسندن نه فایده؟

ای هم سفر بنم کیمی بر طفل مشربه
 میدرد طفل کوچ سسیندن نه فایده؟
 دور فلک بوسرعت ایله تنی در بگا
 سیلاب ناله‌سی ته ناتی در بگا

آشاعده یازیلان مسدس ترجیع بند که فضولی بغدادی نك کلامنه نظیره
 سپکده انشاد اولونوبدر قوسی نك گوزل و موزون کلاملریندن بریسیدر:

گلک ای اهل ورع عاشق خمار اولالیم
 هامی بر مغیچه یاننده گرفتار اولالیم
 نیی کمی ناله چکوب چنک کیمی زار اولالیم
 نجه بر بیله گوزل فصلده هشیار اولالیم
 ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالیم
 بزه یار اولماسا ساقی بز اوکا یار اولالیم!

جاملر زهرله مملو شب هجران ایچدوک
 ایلدوک توبه اگر گوز گوره پنهان ایچدوک
 هر نه کیم وردی بزه ساقی دوران ایچدوک
 بو فنا دهرده بسدر بو قدر قان ایچدوک
 ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالیم
 بزه یار اولماسا ساقی بز اوکا یار اولالیم!

نجه بر شام و سحر خواب و خیال ایلن اوته
 نجه بر اختر مسعود زوال ایلن اوته
 یوز نشاط ایله کلوب عمر ملال ایلن اوته
 حیفدر بیله بهار آبی بو حال ایلن اوته!
 ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالیم
 بزه یار اولماسه ساقی بز اوکا یار اولالیم!

خوبلر واردی چمن سیرنه زنهار گلیک
جمع اولوڭ غنچه کیی گلی کیمی بر دم آچیڭ
ایشیدک بابلک آهنگنی قدرینی ییلک
دوستلر موسم گل گیتمه دن الدن بشیدک!
ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوڭکا یار اولالیم!

یاره جان ایلریک ایتار بودز نیتمز
دوتارق دامننی یار اوله گر دولتمز
بز اونک بند سیوک سجده سیدر طاعتمز
عمر اکر مهلتمز ویرسه فلک فرصتمز
ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوڭکا یار اولالیم!

فارغ اولموڭ فلک مبرمک ابرامندن (*)
هیچ کیم سیمله قور تولماز اونک دامنندن
دوستلر! دور زمان گردش ایامندن
ایتمه مش کن بزی بیوش اجل جامندن
ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوڭکا یار اولالیم!

نوله گر چرخ الیه یکرو قیلورم بن قوسی
دوست گر یار اوله نیلر بگا دشمن قوسی؟
بت ایله خلوت ایدن برده برهمن قوسی
گل که بر گوشه ده ساقی ومن وسن قوسی
ایچهلم بر نچه گون باده سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوڭکا یار اولالیم!

(*) مبرم - ابرام - یعنی ثقلت و برجی و ملول اییدیجی فلکک - جفا و ظلمندن
فارغ اولموڭ.

اتيدە درج اولتان مناجات ايله كە قوسىڭ كە خوش مضمون و صفا
بخش كلاملىرىدىن يىرىسىدەر و مەنأ فضولىڭ كلامىزە بىگىزەيۇر ختم كلام
ايدەلىم: اوزڭ اشعار لطيفەلىرىدىن اتخاڭ اولوتان نمونەلەرە اكنفا اولتور.

مناجات قوسى:

الهى! گوڭلىمى قورتار بو عالم ماجراسىدىن
بنى دوندر آنك بىكانه سىدىن آشناسىدىن!
الهى! گوڭلىم ايت روشن بنى گوستر بىگا يارب!
آنك آينە دريا دل عالم نىماسىدىن!
الهى! گوڭلىمى اوز عشقك ايله ايت لبالب كىم
اوصاندىم قدر بىلمىزار غم دردو بلاسىدىن!
الهى! روشن ايله چشمىمى اوز خاك رهاكۇدن
كە بىكدر زلف و خطك سرمەسىدىن توتياسىدىن!
هواندىر بنى ارباب دل اوج مقامىدىن
بو دون فطرتك قورتار سر كوى هواسىدىن!
مكدر ايلدى آينەمى غفات توزى يارب!
خبردار ايت بنى اوز كعبە كويٹ صفاسىدىن!
الهى! بر تمام ايت قوسى بىچارەيە روزى
كە بىك گلسون آڭا دردك سىنك غيرك دواسىدىن!

آقا مسیح شیروانی.

آقا مسیح شیروانی مصطفی خانك زمان حكومتك ابتداسنده شروانده
اولورمش اوزیده كامل بر وجود ایش طبع شعریه سیده وار ایش. آقا مسیحك
نسلندن ایمیده شماخیده واردلر. بیله كه محترم ادیمز سلطان مجید غنی
زاده نك مرحوم شاعر دوردنجی باباسی حساب اولونور.

آقا مسیح ملا پناه واقك و ملا ولی و دادینك معاصری اولدیفنه گورمه
اشعار و طرز کلامی اونلر كینه آرتق درجه ده بگزه بور. مشهور قوله گورمه
آقا مسیح هجرتك (۱۳) نجی عصرنك ابتداسنده ایرانده وفات ایتمشدر. میرزا
یوسف قرا باغی نك مجموعه سنده آقا مسیح شیروانی نك کلامندن بر مخمس و
بر معشر طبع اولونمشدر و بونلردن علاوه زاقاقاز مقیسی حسین افندی
غائبوف حضرتلر نك مجموعه سنده آقا مسیحك بعض کلامی یازیلوبدر. اونلردن
نمونه ایچون بر نهجسی بوراده ذکر اولونور.

معشر آقا مسیح شیروانی.

ای طرفه نكار ماه رخسار
ای حوری اقا فرشته کردار
بو حسنله اولباش کن اظهار
اولدك بن دلشکسته یار
بیلمن نجه حيله قیلدی اغیار
سوگره سنی بدن ایتدی بیزار

بس ایندی سوزم بودر که تکرار
بر آدایه ایت منی گه کار

آل دستگه تیغ دورما زنهار
اولدور بنی اولسون اللرک وارا!

— — —

ای حسن جمال ماه پاره
احرامه قیلما سن نظاره
یار اولدی رقیب سن نگاره
اولدک بکا یاغی واره - واره
سالسهک بنی آه پر شراره
یوق بنده رضادن اوزگه چاره
رهم ایتسهک اگر بن فکاره
سالماز بنی غم بو روزگاره
خلوت اوزیگی چکوب کناره
بر کوکله ایلله استخاره
تقصیرمی سویله آشکاره
اولدور بنی اولسون اللرک وارا!

ای رنک عذار شعله نور
غلمانه مثال نسبت حور
بر شوخ که اولدی حسنه مغرور
جوخ اولماز اونک اداسی منظور
گل سن دخی قیلمه فتنه و شور
ایتمه اوزیگی بو طور مشهور
تا واصلدن ایلدک بنی دور
آنجق که بودر دیلمده مذکور
اقتاده عشقه ایلله زور
قوسمه بنی درد ایونده رنجور
خوبلرده اگر بو ایسه دستور
اولدور بنی اولسون اللرک وارا!

ای شاه! در گداه بر گدا بم
یاد ائمه بنی که آشنایم
کوبیده اگر چه خاک بایم
بیل قدر می عین کیمیا بم
افسانه درد بی دوا بم
هر چند که غشقه مبتلا بم
سر کشته محنت بلا بم
احوالی شکسته بینوا بم
سریگی دیسم یوزی قرا بم
باشیله آباغکه فدا بم
بو مصاحته که من رضا بم
اولدور بنی اولسون الارق وار!

ای قلمه ایلین ارادت
مقصود که یت صحیح سلامت
آجیلسه اگر بو باب رحمت
کم حاصل اولور بگا بشارت
قالم بن نامراد راحت
داهی هاچان ایلرم شکایت
سندن بونی ایسترم نهایت
اقرار که اولمه بی دیانت
جان بنده سنگکیدر امانت
آل سوگره که چکموم خجالت
دوشمز اله داخی بیله فرصت
اولدور بنی اولسون الارق وار!

ای گل دیسلر مسیحه غافل
بر اوزگه نگاره اولدی مایل
تحقیق ایله کم دولانسه یوز ایل
سندن دخی غیره وبرمزم دل
عرض بو که ایامه تغافل
بر غوره یش گناهی ییل
جمع ایت نچه اهل حل عاقل
اونلردن حقیقت ایله حاصل
گر شرعه همین بودر مقابل
بن هم اولورم بو امره قایل
گوردک ایکی شاهد اولدی عادل
أولدور بنی اولسون اللرک وار!

مخمس مستزاد ناقص آقامسیح.

ای شوخ رخک گون کبی اشیایه مجلا
عشاقه تماشای جمالک فرح افزا
معنیده رموز دهنک علم معما
سن کیبی تاپولماز بت و زیبا صنم اصلا
هر زیب سکا صنع خدا برله و مهیا
داخی نه بزمنک؟

مشاطه نه لازم سکا ای آفت دوران
کم ایلیه سن آینه نی حسنکا حیران
نازیک بوزیکه غازه نگه ایتسه دوشرقان
تسون گوزینه سورمه سینی اهل صفاهان
چشم سیهک کم آله بر عشوده یوز جان
داخی نه بزمنک؟

بزم ایچره یوتزگدن گوتورمن دمده نقابك
 قاتنی لبك شیشهیه دوتدی می تابك
 باشینه هوا گلدی قدتلرده حبابك
 بی تاب دوشوب ساقی نه ممکن ویره تابك
 یخك ایوننی بن کبی مین خانه خرابك
 داخی نه بزئمك؟

باشنده قدم ناز ایله سیر ایتمکه باغه
 روبك گلی صحرایه قاووب لالهنی داغه
 گر برك خنا دوشسه عجب یوق ال و آباغه
 شایسته دگل آل ورق آل یگاغه
 گوندوز گونه بگزمر گیجه مهتاب چراغه
 داخی نه بزئمك؟

ای قامتی سرو، دیلی غنچه، رخی لانه
 گوز. مردمکی محو رخکده خط و خاله
 زلف سیهك ماه رخك دورینه هاله (*)
 پیوسته قاشك گوکده اورار طعنه هلاله
 کیم گورسه دیشر صل علی بیله جماله
 داخی نه بزئمك؟

ای تازه لطافت چمنی ایچره گل تر
 اولماز بو تراکت بیله بر شوخه میسر
 تبدیل لباس ایتسه دکل منع سراسر
 بی لطف در غیر وفاکار مکرر
 نقاش قضاکم سکا ویرمش بیله زیور
 داخی نه بزئمك؟

(*) هاله - آی اطرافنده گورونن نورانی دایرهیه دیلیور

اطفگده مسیحادیلر آثار مقالات
اول خضر کیبی آب دلیله ره ظلمات
سندن آپارور فیض بدن مرده مرآت
هیهات بو نوعیله نظیرك اوله هیهات
متهاب کیبی عالمه مقبوللغیک اثبات
داخی نه بزنمك؟

آقامسیحیک بوراده ذکر اولونان هر ایکی کلامی اونک طبیعتک موزون
و کشاده اولماغنه دلالت ایلرور.

بعض اییاتی حسن و لطافتده ملایناه واقفک کلامنه برابر درکه، گوزل
مدخنده اونک یازدیغی کلام بوخاریده ذکر اولوندی. آقامسیح دخی بر
کلامنده واقف کیبی حقیقی گوزللیکک نشان و علامتیرینی بر بر ذکر ایدوب
ظاهری گوزللك و ملاحظه برابر کوزلك اصل و نسبی و نجاتی دخی
ملاحظه ایدوب اونلری اولنجی شرطلردن حساب ایلرور:

اولا شك اولمیه ذات ابا و جدینه
دیمیه بر کیسه حرف نامناسب ردینه
یتمش اون دورث گیهالك آی تك بلوغ حدینه
چون شب یلدا قرا ساجی برابر قدینه
هم مبارک باشی مثل قبه مینا کرک...

اوزگه بر مخمسند آقامسیح اهل زمانه دن شکایت ایدوب دیور:

دلا ایتمه توقع راست گولیک قانده قالمشدر.
قرینه اوزگه در بونلر کیچن دورانده قالمشدر
نمکده قدر و قیمت نه کرامت نانده قالمشدر
بلا چکمک لگه نه تاب و طاقت جانده قالمشدر
نه آثار شفا بیمار ایچون درمانده قالمشدر.

اولوبدر قلب خائن حق ييلور بر پاك طينت يوخ
دوشنده ساتميان دنياده ديشن هيچ ملت يوخ
ذكور اقسامك طبعنده اصلا دوغري بيعت يوخ
اثاث اهلنده بر ذره حجاب و شرم و عصمت يوخ
طريقت، آدميت بولده نه اركانده قالمشدر.

هوالو كيمنه لر بحر حرامه مثل يلكندر
نه يان اولسه چكر ملاحى نفسك كشتى سى بندر
دولانور قهر ظلمه ساحل انصافدن گنדר
نه فرق ايدن حلالى دار دنياده معيندر
نه خوف آخرت خلق ايچره ناحق قانده قالمشدر

دوتان معلوم يوخ شرع رسولى، امر اللهى
رعيتلر قيلور دستگاه هر بش گونده بر شاهى
جلبدر* (شيوه الفت بو رمزك كيمندر آگاهى
صداق اوخى كنى كيچ طبعلر آلمش نظرگاهى
اولار كه دوغريدن اگري قيلج تك يانده قالمشدر.

مسيح! كس تعلق بو جهانندن كم خسارت وار،
نه تاثير دعا ظاهر ارنلرده** نه همت وار
نه عالملرده شرعيت، نه بكلمده عدالت وار
نه بر دوغرو سوزى خلقك نه بر كسده ديافت وار
حقيقت آشناده نه وفا يارانده قالمشدر

آقامسيح بو مخمسنده معاصرى وائف كيبي اوز زماثك خلقندن، اونلرك
دروغ گو، نمك حرام، قدر بيلمز، بى وفا و بى ديافت اولماقلىندن شكاي
ايدوب دنياده دوزلك و دوغرولفك نابود اولماقندن فرياد ايليور و زياده

(*) جلبدر - جلب سوزيندن عبارتدر - اوزونه طرف چكمك

(**) ارنلر - ايرمك سوزندن در - يتشمك معناسته - قرب حقه و درجه ولايته نائل اولانلر
ديمكدر.

تاسفله حرام ایله حلالك مایینده تفاوت قویولمادیغنی، شرم و حیانك و دین
— اسلامك اوزودولماقنی و آخرت خوفی خلقك قلبیدن چخماقنی، انصاف و
مروتك عدمنی اظهار ایدوب اوز— اوزینه خطابا دئیور:

مسیحا بو جهانندن و اونك اهل و نا اهلندن علاقه کی کس ؛ بر یرده که دعاده
تأثیر ، ارطرده همت و غیرت ، عالمرده زهد و تقوا ، بکلرده عدالت ،
دوستارده صداقت قالمیه و دوغرو یرینه اگری ایشلنه دها اوراده نه خیر
و برکت و نه زندکاللق ! ...

بو سیلره گوره شاعر وقتك چوختی غربتده کیچوروپ و آخرده
غربتده دخی جاتی جان یارادانا تسلیم ایتمشدر.

نشاط شیروانی..

نشاط شیروانی آقامسیحك معاصرۍ اېمېش. شیروان شاعرلرېنك معتبرندن بریسی حساب اولونور. نشاط حقیقت اهای اولدیغی اېچون ظاهری زهد و تقوایی و ربائی عبادتی سیومز اېمېش و شعرلرېنك چوخنه خودین واعظلره و مدمغ عابداره دولاشارمېش. حیفاكه نشاطك ترجمه حالته دایر معلومات جمع ایدم یلمه دېك. آقامسیحله اونك هم عصر اولدیغی اشعارندن گورونور.

معلوم اولدېنه گوره هر اېكی شاعر عمرلرېنك جوختی باشقه دیار و اولكه اړده سیاحقله کیچوروېلر و سیاحت اېتدیگې ولایتلرېك اکثری ایران مملكتنده اولار ولایتلر اولوبدر. و ایران شعرا و عرفاسندن تحصیل کمالات اېتمشله. ولکن نشاط غربت ولایتلرده کمال و تجربه کسب ایدوبسه ده خیلی مشقت و زحمتلره دهخی دوچار اولوبدر، نهجه كه بو خصوصده بر غزلنده یازیر...

غربت ده، ره صعبه سباب سفرېنك
آسوده لغم اولمادی هر منزله دوشدیم...
گر مثل حباب اوزگه هوا باشمه دوشدی.
بر دمه ابوم تېكدیم و یخدیم یوله دوشدیم
بوز گورمه دیم ازبسكه نشاط اهل وطندن
بو وجهله در کیم باش آلوب هرایله دوشدیم

آشاغیده یازیلان غزل آقامسیحك دقتی جلب ایدوب اوگا جواب یزماغه شاعری وادار اېتمشدر.

غزل نشاط.

شور جنون عاشقك باشنه رفت وبرور
هر كسه دنياده جق عقليجه دولت وبرور
قام ايچر كن بولور چشمه عين صفا
ايله كه ميخوارم لر بزمه زينت وبرور.
هائده كه گورسن گوگل ياري دولان باشنه
سانمه كه دوران سكا بر دخي فرصت وبرور
صورت حالين ديمك عاشقه لازم دگل
يوز ويره اقبال اكر عشق اوزي صورت وبرور
كوهر نظمك نشاط ايلمه هر يرده صرف
بر نيله بازارده كم اوگا قيمت وبرور

بونك جوابنده آقا مسيح يازمشدر:

عاشقه تعليم يار فيض بشارت وبرور
نجه كه گل بلبله درس فصاحت وبرور
اول سهي قد، بسته لب گلشنه اولسه روان
غمچهني دلگير ايدر سروه خجالت وبرور
اممكه ممكن اوله گر لب دلداردن
جشمه حيوان كبي گور نجه لذت وبرور
واعظ اوزي حوريلر وصفی ايله ذوق ايدر
ترك مي و عشق ايدك خلقه نصيحت وبرور
دوزخ اوزي سويله نور شدتي مشهوردر
جانده فراق آتشي اوزكه حرارت وبرور
چرخه وفا باغلامه عيش ايله گور. وقت ايكن
وعده ايريشه اجل سانمه كه فرصت وبرور

گوهر نظمك نشاط دوشه مسيح اليه
رايح بازار ايدر عالمه شهرت وپرور...

آقا مسيحك آخر کی يتي نشاطك خوش طبع و شیرین کلام بر شاعر
اولدیغنی گوستریر. نشاطك اوز اثرلری دخی اونك فنون شعرده ماهر و قابل،
'ولدیغنی یلدریر. او اثرلردن بر نچه سی بوراده یازیلور:

غزل نشاط

سنگ فرشك كه زاهد بو ریادر
حقیقت منزلده بو ریادر
ریادر زاهدك كچه نمازی
ولكن خلق ایچنده خوش اداور
نگاهندن اول آهو چشمك ای دل
اوزك ساخلا كم اول عین خطادر
دوشرگوزگونه دایم عكس جانان
كوگل صاف اولسه هر مطلب روادور
سج بوق طره سندن اولمشام شاد
منم بختم كه وار باشند قرادر
نشاطك گوگلنی ایچیمه ای شوخ
سكا نفرین ایدر اهل دعاور.

ینه غزل نشاط

غیجه تك ایلدن کیشی سرین نهان ایتمك كرك
عاشق یكركنك اولان باغربنی قان ایتمك كرك
مشكل ایشدر دردی هر بی درده اظهار ایلتمك
دردی بر درداهلنه شرح بیان ایتمك كرك

خاقدن قطع علاقه ایلوب عنقا کیمی
 بر قناعت گوشه‌سنده آشیان ایتمک گره‌ک
 یاخشی گونده ییلمک اولماز کم دیانت کیمده‌در
 یاخشی یولداشی یمان گون امتحان ایتمک گره‌ک
 ای نشاط اوخ تک سوزمدن هر کیمه سهم* (اگله‌نور
 ییله‌در دوغرو سوزی خاطر نشان ایتمک گره‌ک.

نشاطک بو غزای حکمت و تجربه بوزیله دیولمش شعرلر‌در . شاعر
 هر تا کسه سر ضمیری آچوب سویلمکدن انسانه عارض اولان ضرری تجربه‌ایله
 مشاهده ایدوب نصیحت بوزیله توصیه ایدیر که کیشی اولان گر کدر غنچه‌تک
 سرنی خاقدن پنهان ساخلاسون تا که اوز مرادینه اصل اوله ییلسون .
 پیغمبر مر محمد المصطفی (ص) دخی بو یورمشدیر که هر کسه سری عیان
 ایتمک اولماز . نجه که ملارومی . متویسنده بو بابده یازمشدیر :

« تا توانی پیش کس مکشای راز
 بر کسی ایندر مکن زنهار باز
 چونکه اسرارَت نهان دردل شود
 آن مرادت زودتر حاصل شود
 گفت پیغمبر که هر که سر نهفت
 زود گردد با مراد خویش جفت
 دانه چون اندر زمین پنهان شود
 سر او سر سبزه بوستان شود
 زر و نقره گر نبودندی نهان
 پرورش کی یافتندی زیر کان ؟ . . . »

و بو بابده گنه عبث دیولمیوب‌در که : « سر ویرمک اولار - سری عیان
 ایلیمک اولماز » دوغرو دانده انسانک قلبی کاروانسرای دگل که یولیه هر اوتوب

(*) سهم - قورخو ، دهشت - اوخ و خندک .

کيچن اونده اوزى ايچون مقام بولسون و اونيك ايچينده اولان ياخشى
يماني گوزوب عالمه فاش قلسون.

انسان گر گدر سرلرني وفکرلرني سوسون و جان دليله اولرني 'وره گينده
بسله بوب حد کماله يتورسون و سوگره فاش ايتمگي لازم ايسه فاش ايلسون
و بوندن ماعدا هر نااهله و هر بني درده درد دلي اظهار ايتمگك نه فايده سي؟
بر کسبک سنك درد و غمگه شريك اولمايچقدر و سنك خفت و کدورتگي
آزالتمايچقدر اوگما دها دردی سويلمگدن نه حاصل؟ کيشي درذني سويله سه ده
گر کدر درد اهله سويله سين و ييلمك ايسته سنکده درد اهلي و دوست حقيقي
کيمدر - لازم در دوست آدلاندير دقك شخصي يمان گونگده، يعني سکا بر
ياس و مصيبت بوز ويرن حالده امتحان ايده سن.

هرگاه دوستك يمان گونگده ديانت گوستروب اوز دوستلق و صداقتنده
محکم و ثابت قدم اولسه او حقيقي دوستدر. والا ياخشى گونده - الده
وار و دولت اولان زماني - هامو سکا دوست و خير خواه اوله جقدر.
اودر که شاعر ديئور:

ياخشى گونده ييلمك اولماز کم ديانت کيمده در

ياخشى بولداشي يمان کون امتحان ايتمك گره ك.

اما نشاطك بر آرزو و خواهشني حق و صواب گوره ييلمه ديك، او ايسه
خلقدن قطع علاقه ايدوب غنقا کيمي قناعت گوشه سنده آشان ايتمکدر. نشاط
بر طرفدن گوشه نشين عابدلري و رياکار زاهدلري طعن و ملامت ايدوب
ديگر طرفدن اوزي گوشه نشينك آرزو ايتمه سي بر نوعي غريب گلور، و برده
اسلامده رهبانيت اولماديفي ايچون - مسلم گر کدر خلق ايچنده - هم جنسي
آراسينده دولانونب اولر ايله معاشرت ايلسون، خلقه کومك و نفع يتورسون،
خلقه دين و وطنه حسن خدمتگر گوستروب هر ايکي سينك ترقی و تعالی سي
بولنده صرف همت ايتسون. گوشه نشينك بيوك بير هنر دگل که اونى آرزو
ايدوب عملي غيريلره دخي توصيه اولونسون.

نشاط شيرواني نك يوخاریده ذکر اولونان غزالرندن باشقه دهاده بر چوخ
گوزل مخمسلى و مریعاتلى واردر که جمله نه مجموعه مزده بر بوقدر.

آقا حسین «عارف» تخلص.

محمد آقا مجتهد زاده «ریاض العاشقین» عنوانیله ترتیب ایتدیگی تذکرة الشعراء -
 سنده ویردیگی معلوماته گوره «عارف» ملا پناه دورنك شعرا سندنند.
 نشاطك و آقامسیح شیروانیك معاصری ایمش. اصلی و نسبی ایرانه متعلقدر.
 تولد ایدوب تبریزده، سوگره لری قافقازییه توپراقنه هجرت ایدوب و شوشی
 شهرینی محل اقامت ایتمشدر. جوخ عارف دانشمند و بعض علماره دارا بر شخص
 ایمش. طبع شعریه سی دخی وار ایمش.
 هجرت رسولك (۱۲۲۰) نجی سنه سنده عمرنك شیشه سی - شیشه شهرنده
 داشه توخونوب ستمشدر.

آشاغده یازیلان غزللر اونك اثرلرندندر:

صبا غم خوارم اول غمخوارمه درد دل اظهار ایت
 خبردار اولمان غمخواریمی غمدن خبردار ایت
 يتوشجت سایه وش توپراقه دوش غم خوارمه سوبله
 غم هجر گد، حال زارمی اظهار غمخوار ایت!
 که ای پیمان شکن، مهر و وفا سی اولمان دلبر
 تغافل ایلمه بر لحظه عزم کوی دلداریت!
 الندن اوپ اوکا شرح ایله احوال پریشانی
 آیاغنه دوشوب اوز باشك ایچون یاره اظهار ایت:
 که گلش عاشق بیچاره یاشدن صبا سوبلر
 که ای غمخوار خواب نازدن جاناتانی بیدار ایت!
 اجل و برمز امان جان تقدیری آلمق دیلر سندن
 بوفردی ناله فریاد ایله هر لحظه تکرار ایت؛

که حسرت گیتدی عارف گورمه دی یارین بو دنیاده
رقیبی بار الهی بن کمی محروم دیدار ایت!

ممکن اولماز یاری گورمک بر زمان اغیارسز
کلشنک دورنده کیم گورمش گل اولسون خارسز
دوری دونمش دور دوران بولمادی کاممجه سیر
چرخ کچ رفتاری بردم گورمه دیم آزارسین
قدر و قیمت لر تا پوب کونیده یارک غیرلر
لیک من قالدیم غم هجران ارا غمخوارسز
غم منی پامال قیلدی ای مسلمانان ه ای!
اولماسون کافرده یارب من کبی غمخوارسز!
قبرمک داشینه یاز، ای اهل دل بو مصرعی!
ویردی عارف جاتی مین حسرتیله یارسز!

گونش نوری دگل، پرتو سالوب کون مکان اوزره
یوزک نوریدر اول ای مه دوشوب عکس آسمان اوزره
روان اول جانب بستانه ای سروروان تا گور
یوزین توپراقه قویمش سرو سرکش بستان اوزره
سارالدی نرکس مستک غمندن ناتوان نرکس
یوزک گل کوردی خجله دن قزاردی گلستان اوزره!
گوتور کچ برده یوزدن شورش غوغا بلند اولدی
قیام ایتدی قیامندن قیامت لر جهان اوزره
قدم باس باشینه تا پایمال ایت سرفراز اولسون
قوبوب باش خسته عارف پاسبان تک آستان اوزره
بو غزللردن عارفک ظریف و خوش طبع بر شاعر اولدیفی آکلاشیلور.
چفا که تقاضای زمان اویله ایمش که عارف کبی شاعرلریمز دایرک وصفندن،

رقیقك ستمندن فراقك - المندن، چرخ كچ رقتارك جور و ظلمندن باشقه
بر شئی وجوده كتورمكه قادر دكل مشلر. و نجه كه او وقتك شاعری
نابی افندی دئیو بدر:

چیقهمز دائره دلبردن
قد و خط و لب و چشم و تردن
كه بهاره دولاشیر كه چمنه
ایلشور سروه گل و یاسمنه
ره نارفته ده جولان ایتمز
سایا و ادیلری سیران ایتمز... الخ
عارفك بوخاریده یازیلان غزللرندن سوا ینه بر چوخ اثراری عالیجناب
مفتی افندی غائبزاده نك مجموعه سنده مسطوردر.

عاجز

ملاناه واقفك عصرنك شاعرلرندن بر نچه سینك آدلارنی میرزا بوسف
قرا باغی اوز مجموعه سنده ذکر ایدوب اثرلرندن بعض نمونه لر گوسترمشدر.
او جمله دن عاجزدن بر نچه نمونه لر مذکور مجموعه ده درج اولونوبدر.

عاجز آذربایجان شعراسندندر. دیوان اشعاری واردر که تبریزده (1273)
نجی سنده طبع اولونوبدر و لکن اونده شاعرک اصل و نسبه و سیر و سلو کنه
دائر بر احوال یوخدر. نهدن ایتسه بزم ترک شعراسندن بر چوخی اوز
اصل و نسلرندن و هانسی زمان و مکانده دنیایه کلوب زندکالنق ایتد کلرندن
بر اثر و نشان قویم یوبلر. بو بارده ده هیچ اولمازسه یدی بوز سنه بوندن
مقدم دنیایه گلن فارس لرک حکیم دانشمندی و شاعر ارجمندی شیخ سعدی یه
پیرویلک ایدوب اوز عصر و زه انلرینه ده بر اشاره ایتسه ایدیلر کفایت
ایدردی نجه که اول فرید العصر اوز یاشادیغی زمانی بو شعرنده بیان ایدوب
بر یوزنده یاشادیغندن مرادی نه اولدیغنی بیلدیرمشدی؛

«در آن مدت که مار اوقت خوش بود

زه جرت شش صد و پنجاه شش بود

مراد مانصیحت بود گفتیم

حوالت با خدا کردیم و رفتیم...»

شیخ سعدی اوز قدر و منزلتی و عصرنک قدرنی آگلایوب کمال
تأسفله باشقه بر مقامده بیورمشدی:

«نه سعدی دیگر آید- نه روزگار دیگر!»

الان بزم الیمزده بر نچه ترک آذربایجان شاعرلرینک طبع اولونمش
مجموعه لری واردر که او جمله دن عاجز، دلسوز راجی، نباتی، دیوان سید

نگاری. دخیل. قمری و غیرلری اولسون، بونلارک هیج برنده دیوان و مجموعه صاحبزبانک ترجمه حاللینه مخصوص بر خبر یوخدر. البته بو تکلیف شاعرلرک اوزلرندن ماعدا - که اکثری مادی جهتجه بی چیز و فقیر آدملر اولوبلار - اونلارک اثرلرنی جمع و طبع ایدن اشخاصه دخی لازم گلیر که بر شاعرک و ادیبک اشعار و آثارنی جمع ایدوبده اونلارک اوزلرندن معلومات ویرمه مک بر نوعی ایشی نا تمام و یارمچیق قویماق کییدر. اول سیدندر که بزم مشهور علما و حکمانک. ادبا و شعرانک اکثری خاطرلردن اونودولوب چخوبلر و ابنای وطن اونلاردن بی خبر و بی بهره قالوبلر.

ولی کتاب کیمک کارخانه سنده هانسی جنابک فرمایشله و هانسی کتابک دست خطیه. یازیلوب طبع اولونماسی اونودولمبور و کمال اقتضار و تمامی القابله کتابک آخرنده قید اولونور. بيله که عاجزک دیوانتک آخرنده یازیلوبدر:

«تمام شد در دارالسلطنه تبریز درکارخانه عالیشان عزت نشان آقامیرزا محمد و بفرمایش مشهدی محمد بن علیجناب میرزا رضا بتحریر حقیر الفقیر یوسف العلوی الدوسوی تبریزی المسکن میلانی المولد خراسانی الاصل ابن مرحوم میرزا محمد ابن میرزا محمد علی ابن میرزا جعفر خراسانی بانی مدرسه مشهوره معموره مشرف بصحن مبارک حضرت و مشهد اقدس پرنور و علی ساکنها الف - الف صلوا و سلام و سرور - فی روز جمعه دوم شهر محرم (سنه 1273)» - دیوان عاجزی باشدن ایغه دقتله مطالعه ایدوب اونک اسمینده بیلمکده عاجز قالدق ولی خطاطک اوزيله و آباء و اجداديله یانش اولماق فیضی بزه میسر اولدی.

عاجزک بر چوخ قصیده لرندن اونک فتحعلی شاهک و نایب السلطنه عباس میرزانک زمان سلطنت. و حکومتلرندن یاشادینی آکلاشلور، عاجز هر ایکی شاهک و بعض شاهزاده لرک مداحی اولوبدر. فتحعلی شهک شاتیده یازدینی بر قصیده ه اونی بیه تعریف ایلور.

قیلدی بنیادهی بو سبل سرشکم برباد
آه اگر اولماسه اول شاه جهاندن امداد

هانسى درگاهه قوبوم من يوزومى حسرت ايله
ايدم اول قابوده من ناله و افغان بنياد
ييله قرياد چكوم بو فلك سست نهاد
خانمان دل زارم كمى اولسون برباد!
گوسترك سز منه بو شاهدن اوزگه بر شه
درگهنده ايدم اول دادگرك ناله و داد
شاه بر شاهدر اول پادشه هند و حبش
بر قرا قولدر اولارى ايليوسن آزاد
قيصر رومده يوخدر بر ايله نام و نشان
خسرو و روس نه در بونده اوڭكا من دوتوم آد
بو كيچن شاهلرى پير خرددن سوروشوب
اولارك آدنى بر بر ايله دى بس تعداد
نه كيومرث و نه جمشيد و سكندر دارا
نه فريدون نه ايرج نه منوچهره و قباد
چوخدى بو درگه والاده ايله شاهلرك
ايليوب هر برى بر خدمت ايلن كوڭكلى شاد
نه اولور جان منوچهره - منوچهره قرين
نه فريدونده واردر او قدر استعداد
اول منشى سركار فريدونه عديل
يغدغى مال اونك اولماز اوڭكلك و مداد
كيم گوروبدر ييله شاهى اوله خورشيد اوڭكا بخت
هم اونك چون اوله بهرام فلكدن جلال
هانسى شاهك اولوب عهدنده ييله امن و امان
اوزه سالسون اونى بر خلق جهان ايتسون ياد

یله شاهلك ياراشوب فتح علي شاهه كه خلق
سايه سنده اوله اول ظل خدانك دلشاد
كيمك عهدنده اولوب كله ايچون كرك شبن
كيمك عهدنده كلوب شمعله بر محفله باد!
كيمك عهدنده اولوب ختجر مژگان بتان
اوله مجبوس اوگما اولميه بر راه كشاد؟
كيمك عهدنده اولوب زلف كرم گير دوتوب
دل عشاقى ايدوب سلسله سندن آزاد!
كيمك عهدنده اولوب ناز آچه دست نياز
دوتا عشاق انكين كم ديه آل كام و مراد!
هاني بو حسنده شه؟ سوزدى ديرلر يوسف
شاهمش مصرده اما يله پاكيزه نژاد
دوغمبوب مادر ايام مگر صنع خدا
تازه دن ايله بر روى زمينده ايجاد
بخششندن نه دئيوم گر ويره بر بحر گهر
بو بورور اولمادى بو سائله مندن بر زاد
قان قويار باغرينه هم لعل بدخشان اوندن
آخيدوب اشك ايلير ابر خروشان فرياد
اولور عاجز شهك هر دل ايلسه اوصافين
اى خداوند كرم پيشه خداوند عباد
حفظ قلسون شه جمجاهى و شهزاده لرى
هر برى شاه دو بر شهرده با استعداد
شهر يارا بو دعاگو كه يازار خط غبار
آدنى عهد همايون ايلوبدر استاد

يا م پيلمز بيله خوش شيوه ايلن نستعليق
دبريلوب برده يوز ايل مشق ايليه ميرعماد
لطف قيل خلعت و انعام و كرامات و نظر
دئبوم اى شاه جهان خانه احسان آباد!..

اوز كه بر شعرنده فتحعلي شاهی شاعر بويله مدح ايدير:

گون نجه ايلر برابرلق جهانده شاهان
خوش دگل دوستون قرينه كيمسه مهر و ماهلن
كيجه گون برج حملده اگلله نوب گور صيخدم
شه چخوبدر تخت خورشیده جلال و جاهلن
نيجه ماه اختر و خورشید عالمتاب وار
كيمسه نيك حدی نه در بحث ايده ظل اللهلن

اطمين اسكندري فتحعلي شاهه قرين
فی المثل بگزره او تا كم كوهی بولسون گاهلن
هانی كيوانك او حدی لاف هم تالق اوره
باش باشه قويسون بو یرده بو اوجه درگاهلن
ايستين بو دولتی اولسون جهانده شاد كام
كج باخان بو خانمانه گونی كيچسون آهلن

باشقه بير قصيده سنده عاجز طول مقدمه دن سوكره بيت اللهی زیارت ايتمك
قصده دوشمه سنی بیان ايدوب ديور:

وقتیکه منم بو نیتمی اهل عیالم و قوم اقربام بیلدیلر جمله سی يك دل
اولوب آم و فغانلارنی کوکده مسیحی به يتوردیلر و منی هر طرفدن متهم
ايدوب بو قصددن داشنماقه اصرار ايتدیلر و مگا سويله ديلر كه سنك کیمی
فقير و بی چیز آدمه حجه کیتمك بورج دگل، اوز اهل بیتکی آج و
یلاواج قویماق گناهدر. بو اتاده بر دلبر شوریده دل يتوشوب منم حال دلمی
مشاهده ايدوب کوکمك حرم طواغه مصمم و محکم اولديغنی یقین ايدوب
اوز ادا و حرکتيله منی حیرت و اندیشه سالدی:

اوروب باد صباتك آل - آچوب بند نقاب اوزدن
 دولاندى باشمه عالم ديدم بس چرخ مرهمدر
 يوزين گوستردى خال و زلفن چاه زنخدانين
 بوكعبه، بو حجردر، بورسن، بو چاه زمزمدر
 صفا - سینهمدى مينا گردنم، گروار قربانك
 دولاندر باشمه كس قويمه كيچسون ياخشى موسمدر
 اوزك انصاف وير ظالم گورك بو خلق عالمده
 آتوب اوز كعبه سين اوز قبله سين اول هانسی آدمدر
 دوتوب آرام بر لحظه تامل ايليوب گوردم
 تصور ايليوب گوردم گوگل بو سوزده ملزمدر
 ديدم ای مه بوكعبه، بس مدينه طوقنى نيليم
 دیدى او کیمسه که صاحب معراج خاتمدر
 بنم جدمدر آخرکم اونك نسل همایونی
 جميع خلق عالمده معززدر مکرمدر
 بنی ايله زیارت ساك مدينه طوقنى ايتدك
 ثوابين بو طوافك بولمسن بر اوزگه عالمدر
 بعد دلبر، مه پيكر عاجزه ييله مصلحت گورير که بو ایل بیت الحرام
 زیارتی ترك ایدوب قبله عالم حضورنه یعنی فتحملی شاهك یاته عازم اولسون
 ازبسکه حاجتک اوندن روا اولار :

سکا بر کیمسه ال دوتماز مکر اول شاه دریادل
 کف کوهر فشاندن اونك یم دیده برنمدر
 اونك چون کسردر حکماً دیسم عدلیله کسریدر
 اونك چون قصدر حتماً دیسم بذلیله خاتمدر
 کی وجم کیمدی ییلم تاجور فتحملی شاهك
 فلك درکاهنه یوز قويمغه محتاج سلمدر

غبار آستانی کیمیا - داسی جواهردر
جواهر یقماغه پشت فلک اول قابوده خمدر
که بلکه فضل حق لطف شهنشه بیله یار اولسون
کیده سن بر کسین کم سنه پیوسته محرمدر
مه ایلن هم سفر اول - هم کجاوه آفتاب ایلن
زیارت بو زیارتدر که مین لطف ایله توامدر.

عاجزک بودراو مدح و تعریف نامه لری چوخدر. نایب السلطنه عباس میزاتک
شائده یازوبدر:

ولیعهد شهنشاه جهان شهزادهٔ اعظم
وجود پاکى اهل عالمه بر جود عظمادر
سمی ماه آل هاشمی عباس شهزاده
جهانگیر و جوان بخت و معین دین و دنیادر
دوتار اول زلف طراری چکر زنجیره مین یردن
پرشانلق گلیر باشنه چوخ شهینه غرادر
زهی دارای دین پرور که اوکا چاکردر اسکندر
زهی سلطان نام آور که اونک دربانى دارادر...
الهی بو جهانده نو مه و خورشید و اختر وار
بو خرگاه سپهر لاجوردی تاکه برپادر
بو سلطان جهاندارک اساسین ایله پائیده
معین عالم و آدم مدار پیر و برنادر...
ینه اوزکه بر قصیده سنده نایب السلطنه نى بوبله مدح ایتمشدی:

نایب سلطان ایران شهریار شیر دل
خضم افکن کفر سوز و شخنة اسلامیان
آفتاب آسمان سلطنت تابنده نور
فخر یونان کامران و ارشد شهزاده کان

بوالمظفر دادگر عباس شاه تاجور
منفعل در جود و بذل و بخششندن بحروگان
گون بگون آرتسون جلالی یتسون دوران الی
آفتاب دولته بر زوال و بر زبان
سایه‌سندمه بهره‌ور هر کم اولور اخلاصه
در گهنده خاکبوس و جیهه سا و جان فشان
در گهنده قان ایچر اولکس که دشمندر او کا
گردینه تیغ بران باغرینه تیر و کمان!

بورا درج اولونان تعریف‌نامه‌لردن ماسوا عاجز سائر شهزاده‌ارک و خانلارک
شائنده دخی بر چوخ قصیده و غزلار اشاد ایدوبدرکه اولردن نمونه
گوسترمکی آرتیق ییلدک.

عباس میرزانک روسلر و رومیلر ایله ایتدیگی محاربه‌لرده گوستردیگی
رشادت و هنری توصیف و تعریف ایتمکله بیه ایراتلی‌لرک بعض دعوالرده
مطلوب اولمالری و بروز ایتدیکلری خوف و هراسیده گزلتیبودر و ایران
لشکرک بر محاربه‌ده تار - مار، گریزان و پریشان اولدیغنی بویله
نظمه چکور:

نه اولدی لشکر شاهه که یکسر تارمار اولدی
دیسن بولشکره گور زخم چشم روزگار اولدی
اوزین رستم دیهن بر پرده دالنده قرین دوتدی
وجود رزم چون دعوا گونی سیمرغ وار اولدی
دیهن افراسیابم آسپاب ایچره اوزین سالدی
دیهن اسفندیارم سالک راه فرار اولدی
دیهن کودرزم آخر زرد دیوار ایچره گزلدی
فرامرزم دیهن فاره نه فاره سوسمار اولدی
فنا چاهنده اولسیدی اولونجه روی غراده
غروریلن اوزین بیژن دیهن پنهان غار اولدی

صدای توپ خمپاره بتن بردن قاچان کیمسه
سپهدار سپاه خسرو جم اقتدار اولدی
ایکی دسته گیدن هر برده جنگه آه زار ایله
هزیمت وقتی قاچماغه که شوقی صد هزار اولدی
کیمی سی نیزه سین آتدی که قد گوسترمسین خصمه
کیمی سالدی قلیج بئلدن که هنگام فرار اولدی
ایدن دل سرد جنگ روسدن بولشکر شاهی
می بیغش - بت دلکش سرای زرنگار اولدی
جهاد ایتمک نه حاجت اول سپاهیچون که دنیاده
بری جنت انیسی رشک حوری بر نکار اولدی
نچه نصرانی بیدین چکوبدر نمسدن لشکر
آچوب ایرانیه دست سلطنت بدروزکار اولدی
نچه روباه یرحیله کتام شیره یوز قویدی
شغال پیشه جرأت ایلوب ضیغم شکار اولدی
هانی ایرانچون غیرت بو یولده باش ویرن کمدر
ییلینه دامن همت چالوب کم جان تار اولدی؟
زر و زوری مکر ایران شهنشک روسدن آذر
بو یولده باش ویرن هانسی امیر نامدار اولدی؟
دیسونلر بر ییله یرخاش و جنگ کیر و دار ابجره
کیم اولدی، کیم قریلدی، کیم بو یولده زخم دار اولدی؟
قالان میدان ایچینده بر نچه تاین اولوب بینام
قاچان سرتیب و سرهنک و سران نامدار اولدی!
گروک اونمک نه دونمک سر و یروب سردارلق آلماق
بوگا اقرار ایدن بوخ هانسی دشمنلر شکار اولدی.
گونیکه گنجهدن سندی سپاه جنگجو قاچدی
همان گون اونلاره رود آرس دارالقرار اولدی!

چكوب گر گنجده رنجه سپاه و شاه شهزاده
خطيبك قانى ايله خاك گنجه لالهزار اولدى!
نه تقصيرى گورك سلطان ايرانك جهان ايچره
زرو سيمى تو كوب خلعت ويروب دشمنده خوار اولدى.

بر ياندن احتياج و يوخسولاق و برياندن وقتك تقاضاسى عاجزك مداح
و وصافلقينه سبب اولمشده اونك گوزى آچيق ديندار غيرتمند بر وجود
اولديغنى انكار ايدم يلmerk. خارجيارك و خصوصاً چار دولتينك ايرانه دائر
دوتديغى مسلكى و سياسى فكرلرى عاجز لايقنجه آكلايوب گوزل تشبيها
و استعاراتيله مرامنى افاده ايدير:

دوتدى كفار سر زلف رخ جانانى
اورتدى خورشيد جهاتباى شب ظلمانى
دوشدى دين آيينهسى اوزره بس زنك ظلام
كلف ظلمتله قويدى مه تابانى

بر نهان فتنه ايدوب غمزۀ خوبان كى روس
دوتدى دل ملكنى بى جنك و جدل پنهانى
كندى مژگان خط باشنه قز آق هجوم
شهر بند دل و دين ايچره سالوب تالانى

بر نظاميله گلوب ايلچى ايچون پيشوازه
عقل قاصردى كه پوخ وصف ايلمك امكانى
مكر اول غمزۀ خوان كزدوب عشاقى
صف مژگانه ويروب نظم كم آلسون جانى

روس پوليتقاسينى شاعر غمزۀى بر گوزله بگزمه دوب اوڭا مين جورده
ناز و عيشوه زينت و لطافت نسبت ويرير.
روس پوليتقاسى لازم اولان مقامده هر كسك ميل و رغبتى اوز شيرين
دليله و حسن وعده لرايه و قسم - قسم بخش و تحفه لرايله اله گتورمكه قادردر.

وار بر قاعده سی کافر میخوار لرک
چوخ نواز شلر ایدر لر گورده ار مهمانی
چای رنگینی چکوب باده ارسدن داشقین
دهری گلزار ایلیوب جام می ریحانی
سپحه زناردر هم بانک موزن ناقوس
نه ملاححت یری وار مونده صلیب آسانی
ایلدی و هم توهم غلبه قلمه به جوخ
ایلمک حفظ چنیندر بوراده ایمانی ...

بو لطف و نواز شلردن سو گره شاعر اوصانوب گیکه یاریسی زار
و پریشان زلف دلبردن بر نوعی دل نالانی خلاص ایدوب عراق ملکنه
عازم اولور و اوراده مشهور ایران اوردوسینگ سر کرده سی شیخلمی میرزانی
زیارت ایدوب در گه پاکینه یوز سورتوب بادل زار دیبور:

سن اوسن تیغ کج و راست سنانک ایله
ایلیین خصمدن آسود شه ایرانی
سن او سن خیمه زنکاری اوردن ارشتمه
آسمان یولدوزی تک لشکره ویردک سانی
سن او سن سالدی قدک سابه قزل آغاچه
رشک فردوس ایلیین گوک تپه و موغانی
باغلادوب جسر کیچوب رود ارسدن کوردن
اؤل وهله تصرف ایلیین سالیانی

هم آلوب راه قرا باغ و شکی املاکین
هم واروب شیر زیان کیمی آلان شیروانی
هم سالان قلعه باکویه نی تسخیره تمام
هم آلان قبه نی قوریانه بازان فرمانی
تادمیر قابوی دربنده کمین برجه قابو
یوزگا باغلی اوله برکسک اولسون جانی

داغ حسرت دل پر کینه خصمه چكدڭ
كنه سن ڀاك ايله دڭ سينه داغستاني
ايندى نولدى كه يله صامت وساكت اولدڭ
بس ايله دبدبه و شوكت و حشمت هانى؟
بو روادركه سالوب مملكت ايرانه
بو قدر فتنه گور اول خاچ پرست نصرانى
دين گيده قبضه اسلامه دوشه ظلمت كفر
جان دلدن چاگران يوخ على عمرانى
اوله دين پادشهى فتحعلى شاهه كومك
ايله بيدينه مسلطة ايده بوسلطانى

عباس ميرزانه زماڭ حكومتمنده روم سلطنتيله ايران دولتي نڭ مابينده
وقوعه كلن اتحاد و صلحى شاعر تبريك ايدوبن روم ايلچى سينڭ وصف
شأتمده گوزل بر قصيده يازمشدر كه اوندن نمونه گوسترمكى مناسب ييلدڭ :

روم و ايران خلقى آچمش در كه خلافة ال
اولدى مقرون اجابت بو دعا عما قريب
تايدى الفت ايكي دولت گلدی ايلچى رومدن
و نه ايلچى كوهر ذاتى كبی آدى نجيب
خسرو ملك بلاغت مرد ميدان سخن
خوش ادا شيرين تكلم، دانش آموز و اديب
قصر دولتمده عزيز و تخت عزتمده امير
علم حكتمده حكيم و علم ابدانده طبيب
مدرس طلاب ارا يوخ بو فقاہتمده فقيه
منبر و محرابده يوخ بو فصاحتده خطيب .
گلشن ايرانه كلکچ سالدی بر شور و نوا
كلستان رومدن يله خوش الحان غنديل

ريزشندن آغلاسه كر ابر نيسان زار-زار
 ورتو كه ذره خجالدن عرق صانميك عجيب
 من اقدم ايستدم چوخ وصف ايدم، عظم ديدى
 ايستمز بو سرو زيا قامت آرتق زيب و زيب
 ييله سنبل بوته سى نيلر عيبر و غاليه
 بو قزل گل دسته سيدر ايستمز عطر ايله طيب
 ييله كم اولمش عزيز در كه خوندكار روم
 چاربار مصطفى اولمش پناهى يا مجيب!
 دار عقابده ايله فاروق اعظملىن ييله
 ايتكلن بوبكر صديقك اوڭا وصال نصيب!

عاجزك بر چوخ شعرلرندن معلوم اولئور كه (قرخ بولاف) آدينلو بر
 كند اونك معاش و دولانماسى ايچون اوڭا بئل و احسان اولونوبميش
 ولكن هر وقت داروغه لر و بى رحم عامل لر اوڭا حفا ايدوب آرتق لقيه
 اوندن خرج آلورلارمش و بعض وقت كندى اونك الدن آلوب عمومى
 پادشاهلق دفتره سالماق ايستورلارمش. بو حل ايسه شاعرى زبون و پريشان
 ايدوب اونك شيكوه و ناله سته سبب اولورمش، نجه كه يازير:

بر يانده قلوب عامل بى رحم و مروت
 كوڭلم كيمى ويرانه اولان كندمه ال بند
 آخرنه اولور اولميه كم گله ده بر ميش
 آخرنه اولور اولميه بر اولكه ده بر كند
 بر سنبل اوزولمك لك اين گل سز اولور باغ
 بر خوشه آز اولماقلىق اين خرمن اولور بند
 قورخوم بودى گوزدن ووره يوز سيل سرشكم
 بالمره اولاق قرخ بولاغك ريشه سى بر كند
 يوز نفس بودر كاه معلا ده تابوب حظ
 اولسون گوروم اول مصحف رخسار كه سوگند

هیچ کیمسه د گل من کمی مستوجب احسان

لطفک منی مسلوب نظر ایاخش هرچند

ایله اونی بر داد گرک باشنه صدقه

اولدر شه جم جاهه بوگون نورای فرزند

گل لطفه بنی ایله کان خرم و خوشحال

ویر کندیمی ایله منی بولطفله خورسند

بوخسه تو که رم اشک آشار دجاّه بغداد،

بوخسه چکه رم آم یانار ساحت دریند!

ینه بو بایده لسان شکوه ایله عرض اتمشدی:

تحت حکمگدن اولان مملکت محروسه

جمله معموره تمام ایل ولایت خورسند

بر منم عامل بیعرضه آلدن شاکی

بر منم خیر مبارشردن اولان پرگله مند.

دل زارم کیمی خون، چشم ترم تک گریان

قرخ بولاغ آدینه مشهور وارمدر بر کند

گاه فتح گلور یدی شهی باقی ایچون

اوچ گون اون آتلی ایلن اگلشیر اول کهنه لوند

بر بیله زحمت ایلن سکر عدد کهنه ریال

هم رسوم ایستر و منت قویار اول حیز و هیند

گاه گوردک که یازوب لطفعلی تحویل دار

سرشکن غله سنی پیر اولاسان ایله مه بند

منی بر یول باشکه ایله تصدق بسدر

اوله آسوده بوغمدن بو دل حاجتمند!

عاجزک صوگکی کلانندن گورینور که قرخ بولاغی اونک آلدن آلوب

عمومی دفتره سالوبلر و بو خصوصده گوزیندن قانلی یاش تو که - تو که یازوبدر:

ای ایمن وعده وفا ایلمین پیمانه
 بنی بو عهد شکنلک یتوروبدر جانه
 قویمه آزرده و آواره بن نالانی
 ای دونوم باشگا یك در سخن مردانه
 بر ایله دردمه درمان بنی قورتار غمدن
 یا بویور ایلیوم آباد اوزیمه غم خانه
 نلیرم سیر کاستانی گل و گلزاری
 گوزمک قانلی یاشنی توگهرم دامانه
 قرخ بولاغ آدنی دفترده گورن ساعتده
 آغلاماقدن گوزمک یاشی دونوب طوفانه
 سندن امداد اوخاگر اولماسه بو عالمده
 نجه آباد اولور دهرده بو ویرانه
 یا قلمدن بنی سال ایله بنی آسوده
 یا المدن اونی آل، اوز جووروم بر یانه!

طهرانک وصفده دیمشدر:

ای تیکن چتته گوز میل ایلین رضوانه
 برجه تشریف کتور سیر ایله سن طهرانه
 گورگان جنت دنیانی اگر آدم سن
 قویمه اول یردن آباغ دیشره بر اوزگه یانه
 هانی چتته بیله باغ - بهشته بیله حور
 زاهدک وصفنی بهوده قیلک افسانه
 اودیار ایچره قدم برجه قویه واعظ شهر
 دیهم ای اوغلی اولان حوریه باخ - غامانه
 بر تماشا یوزه قیل زلفه باخوب کاکلی گور
 گلی کل اوسته قویوب سنبل اورار ریحانه

آدمك نسلنى بو حسنده گر بولسیدی
سجده ابلیس نجه ایتمز ایدی انسانه
بو یری گورسه بری گیتسه بهشته دیهجك
نجه گور تگه سالویدر بنی بو ویرانه
نه زبانیاه ایدم وصف بو آباد اولمش
بگزه مز خلیخه، نوشاده و کر جستانه. . .
ییلمه یره، ییله کوزلله، ییله پاکیزه مکان
کلمیوب تاری نیلور دائره امکانه
ییله جنت، ییله رضوان، ییله حورو غلمان
ویروب الله بوگون پادشه ایرانه
بو دعائی ایله عاجز اونی سبحان قدیم
بالمضاعف ابلیسین دوشمه سین هیچ نقصانه

دیوان عاجزده بر چوخ غزلیات، مخمسات و مربعات درج اولتوبدور
آئیده مسطور نمونه لر اونك اثرلرندندر:

غزل عاجز

۱- نه یاخشی لاله قزارمش بنفشه زار گده
نه طرفه سنبل تر آچیلوب عذار گده
نیلهر شراب طهوری، امن دوداغ کدن
نیلهر بهشت برینی، یاتان کنار گده
نهره و رسمدر ای گل بو بلبل بی دل
چکوب خزانگی بر گز مه سین بهار گده
همیشه ناله و افغان، مدام گوز یاشی
نه گورمیسن مگر ای دل بو آه زار گده
عجب که یانمادی عاجز بو خرکه گردون
اثرکه یوخدی بو آه شرار بار گده

ایضاً غزل عاجز

۲- هر زمان زلف پریشانکه کم شانه دگر
شانه یوزمین دل مجروح پریشانه دگر
آغزنی حین تبسمده گوروب عقل سانار
باغ آرا باد صبا غنچه خدانه دگر
باندراں شمع شبستانی دکل آتش عشق
آتش عشق او در که پر پروانه دگر
عابدا قوی بره تسبیحیگی گور خال و خطین
بالله اول سبحة صد دانه بر دانه دگر
زاهد اول طره طراره باخوب داد ایتدی
دیدى اول کافری دوت قویمه که قرآنه دگر
باقوب اول زلف و رخه عاجز مسکین نه دیدی
دیدى قربان اولوم اول کفره یوز ایمانه دگر

۳- تن بیجانه یش روح دم عیسی دن
ید بیضا گورنیر معجزه موسی دن
لله الحمد که بو دهرده هر ایکیسی وار
بر ییله فیض یتوب قادر بی همتادن
بخت ناسازمی گور نجه باتوب ظلمه ته
جسم بی جانمی گور نجه اولوب دنیادن
نه دیر یلمک یوزنی ویردی اوگا لعل مسیح
نه ایشقلق اوگا ال ویردی ید بیضادن!

۴- منظور بودر اول دل دیوانه داغیلسون
برشانه چک اول زلف پریشانه داغیلسون

کو گلم قوشی صید اولماغه گر اولسه مرادك
توك تیللرتگی هر بری بر یانه داغیلسون
بر دانه خال سپین سودمدن آخر
زاهد گوروم اول سبحة صددانه داغیلسون
گوستر قاشگی آج لب میكونی دمام
ایسترسن اگر مسجد و میخانه داغیلسون
ایچدیكجه منم باغرمی قان ایتدی بو باده
بر دور ایله ساقی که بو پیمانه داغیلسون
رخساره عرق یا ورق سیم ایله افشان
اول اختر رخشان مه تابانه داغیلسون
هر جور که چكدك شكن زلفدن عاجز
سن یاز اونى بو صفحه ابرانه داغیلسون

زلفك وصفنده یازدیغی غزلدر :

چکیلمز دوز رویگدن کناره بر زمان زلفك
مکر گلزار جتده اولوبدر باغبان زلفك
عجب غمازدر چشمك عجب خونخواردر قاشك
عجب بی رحمدر خالك عجب نامهربان زلفك
نه تقصیر ایتشم بیلم که بیله خشنك اولمش
چکر هر دم جینگده بگا خاطر نشان زلفك
اولوبدر پادشاه زنك و ملك روم رخساره
چکوبدر فوج گیسودن سپاه بیكران زلفك
آلوب عقلم، یخوب کو گلم ایدوب دیوانه مجنون تك
اوصانوب اندی ایلر قصدجان ناتوان زلفك
بیله بی رحم اولمه کم نسیم صبحه یالواررام
قیلار برهم منم کو گلم کیمی ابولر یخان زلفك

ایکی سیمین بنا کوشک کرییاتده گزلمش
ساناسن نقد جان عاشقی ایتمش نهان زلفک
آلوبدر عفاکمی عاجز سالوب دامه دلی ایتمش
اولوب عقم کمی هر مرغ عفا آشیان زلفک

مخمس عاجز:

گلد کده سنی گورمکه یوز تاز ایله جانان
ای جای جهان سال اله یوز نقد دل و جان
یالقوز نه روادر اوله برجان اوکا قربان
یوز مرحمت و لطفدی احسان گله مهمان
درویش سرانی مزین ایده سلطان
ندرتده دوشر بر ییله دوران اله ای دل
بو کلبه احزانگه جانان گله ای دل
هر درد دلک وارایسه ایندی سؤله ای دل
چوق وقتدی دوشمشدی ایشک مشکله ای دل
گور خالق سبحانی نجه ایلمدی آسان
بگزره شب قدره دیسم ار بو شب فیروز
دوغدی بوسیه شامده بر ماه دل افروز
یارب ایله بو شب فیروزمی سن روز
چکمه دخی ای زار کوکل آه جگر سوز
ایتمه بو شب وصلده اندیشه هجران
قیل صبحه دکین عارض ماهینه نظاره
یاتمه ییله مهتابده قیل دردگه چاره
قیل شکر خدا ایله کان عمر دوباره
آیریلمش ایدک یاردن اما گنه یاره
لطف ایله یتوردی سنی اول خالق سبحان

گور بختی آچلدى سحر كيتدى فراغت
كويماكه طلوع ايتدى بگا صبح قيامت
هنكام فراق اولدى و ايام ملامت
هاردان بو سفر دوشدى آرايه نو مرارت
تلخ ايلدى اوقاتى بو گردش دوران

اي بخت بتور عاجز نالانى مراده
گل قويمه اونى كوڭلى شكسته بو اراده
كوڭلم ايلويدر سر كوينه اراده
بلكه بر ايشيق اوله بو بخت قراده
بي پرده بگا گوستره يوز اول مه تابان

عاجزك مربعاتندن بريسنى بوراده يازمغه اكتفا ايتدك:

اي فلك گونگدن آرتق
بو كوزلك جمالى وار
سنگ برجه يگى آيك
بونك ايكي هلالى وار

دى گل حقدن كيچمه فلك
اكرگله بوزمين ملك
گور هانسنيك بوگوزل تك
آغ اوزده خطو خالى وار

ايسترسن ايله امتحان
دى چخسون خورشيد تابان
يار عارضين ايتسون عيان
گور هانسنيك زوالى وار

من عاجزم دردك آليم
سكا بياندر احواليم
بو دونوب ياخماقك ظالم
بر ابو يخن خيالى وار

عاجز اوز عصرنده آذربايجانك مشهور شاعرلرندن بريسي حساب اولونورمش،
اونك بر چوخ متين و آبدار شعر و غزللري واردركه مضادن خالى دگل.
ولى مربعات قسمي اثرلرنده چندان روانلق و ملاحه يوخدر. خصوصاً
واقفك كلاميله اونلاري ياناشي قويدقمده اونلارك فرقي گورنير.

تمثال ايچون واقف ايله عاجزك قافيلرندن بر ايكي بند گتوروب
دوتوشدراق.

عاجز وصف قيلديني گوزلك حسن جمالن كونه و آيه اوخشادوب فلكه
طعنه اوروب دئيور:

اي فلک گونگدن آرتق
بو گوزلك جمالى وار
سنگ برجه يكي آيت
بونك ايكي هلالى وار

دى گل حقدن كيچمه فلک
اگر كله يوزمين ملك
گور هانسينك بو گوزل تك
آغ يوزده خط و خالى وار

عاجزك كوزلى بويله ساده دل ايله تعريف ايتمه سي نه قدر خوشبده
چول عاشقلرينك سوزلرينه بگزه بور و بعض مصرعلرك و زنى دوز گلميور.
اما واقفك كلامنده بو قصور گورنميور.

واقفك سوزلرنده سادهلقدن ماعدا باشقه بر لطافتده واردركه او كا سبب
كلامك حقيقي حسيانندن نشئت ايتمه سيدركه اوخوبانلارده سرايت ايليور.

واقف سیودگی گوزلی بر کلامنده بویله تعریف ایلپوره:

ای جانانم سن بزه نوب کلنده
آی و گون قارشگه پیشوازه کیدر
کعبه کویگه گوندهمین کره
ملک ار بغلوب نمازه کیدر!
آغ گونه تشبیه درسنگ جمالک
عشقگدن سالمشم عالمه بر اون
سنی سیون جوان اولور کون بکون
قاریماز قوجالماز تر تاززه کیدر:

واقفک آخر کی سوزلری معنا شیخ سعدینک کلامنه بکزه یور.

«بخت جوان دارد آنکه باتو قرین است
پیرنگردد که در بهشت برین است»
نه قدر سعدینک بو شعرى هم لفظاً و هم معناً فارسلمه خوش گلور
ایسه بر او قدرده واقفک:

«سنی سیون جوان اولور کون بکون
قاریماز - قوجالماز تر تاززه کیدر»
سوزلری اصل ترک آذربایجان اوغلونک خوشنه کلمکنه شبهه یوخدر.

عاشق علی گلپیری قراجہ داغلی.

عاشق علی نك بر نچه كلامدن كه ميرزه يوسف قراباغی نك ترتیب
ایندیگی مجموعہ ده درج اولونمشدر ییله معلوم اولور كه اونك چندان علم
و سوادى یوخ ایمش و اوگا شاعر دنیامیوب «عاشق» دنیلمكى بو قولمزه
شاهددر. عاشق علی ملاپناه واقفك معاصرى اولدیغی واقفك مدخده یازدیغی
كلامدن آڭلاشیلدی.

مربعاتلر نك بعضنده لطافت وار ایسه ده قصور و ركا كندن ده خالی دكل،
مثلا: مربعاتدن بریسنی بو سیاق باشلیور:

نه ساعتده گلدیم دنیا آیونه
شوم ستاره بختی باغلی اولمشام
طالعیم بده گونیم قرا، جفا کش
هجران ابولی، درد اوتاقلی اولمشام!

بوراده «شوم ستاره»، «بختی قاره»، «هجران ابولی»، «درد اوتاقلی»
کبی قافیه لرک نه وزتمده ونه اسلوبنده بر یاراشقلق و سازشلق وار ونه ده
سوزلرک معناسنده هر لطافت و ظرافت!..

بونلار اصلا شاعر سوزلرینه بگزمه میور بلکه قورد اوغلی سوزلرینه
بوخشا بور. بو کلامک آز-چوخ یه آخرکی بندى خوش آینددر:

علی یم چوخ چکدیم درد بلادن
غم ال گتورمدی من مبتلادن
عالم ارواحده . «قالوا بلادن»
خون جگرلی قرا داغلی اولمشام!

عاشق علی نك غزللرندن اڭ مرغوبی آشاغده یازیلان غزل مستزادیدر:

ای سروسهی! سن کلهلی سیرایله یاغہ

باش چکمهدی عرعر

چوخ عالسبلر اوزینی سالدی ایاغہ

قول اولدی صنوبر

بر خالك ایچون زلفکگه چوخلار دولاشوبدر

آنجاق منی ییامه

بردانه ایچون چوخ قوش اوزین سالدی دوزاغہ

دام اولدی مسخر

سنبلی اوزنی زلفکگه بکزمه تدی نکارم

گوردیکه خطادر

داغلارده تاپار بوزی قراباشی اشاغہ

قایقولی مکدر

سن نك برینك منزلی ویرانه کر کدر

یاچشمه لر اوستی

کوئکلم کیمی ویرانه گوزوم کیمی بولاغہ

گل ای بری پیکر

دنیاده اگر «علی» اوزی آغلیه گیتسه

زلفك هوسندن

رحمت یاغشی تربراقنك اوسته یاغہ

قبری اوله انور

بوندن علاوه ملاپناه واقفك مدحنده یازدینی قافیه لر در که بو سیاق

باشلانور:

بو گوهر سوزلرک ای عالی جناب

تمام عاشقارک سمعنه گامتش الخ

ملاپناه واقفك ترجمه حالته مراجعت ایتمه لی.

ثابت شقاقی :

بو شاعرک دخی عاجز، قوسی، نشاط و غیرلری کبی اسمی واصل نسبی
معلوم دگل «ثابت» شاعرک تخصصی در، آنادن تولد ابتدکی محک اسمیده
یقینکه (شقاق) در که اونک له ملقب اولمش - شقاقی آدلایر. چوخ احتمال
وار که اونک آدی مهدی اولسون. چونکه آشاغده یازیلان بر قافیه سنده
«ثابت» عوضنه «مهدی» یازیلمشدر. اونک اثرلرندن میرزا یوسف قراباغی نک
مجموعه سنده داخل اولان آنجاق هر غزل ایله بر مربعاتدر که هر ایکسی
بوراده درج اولونور:

غزل ثابت :

عبرین رایحه طره جانان گتوریر
لطف ایله باد صبا دردمه درمان گتوریر
دیهرم قاصده گیت نامه جانانی گتور
او کیدر سرعتیله قلمه فرمان گتوریر
بن دیدم نکبت زلفین گتور ای باد صبا
او کیدیر باشمه سودای پریشان گتوریر
زلف دوشکیچ یوزینه دیده لرم اشک تو کر
گون یوزین ابر هاچان باغلاسه باران گتوریر
باخوب اول شیوه رفتارم تو کوب قانای باشم
من ییلوردم که بو کوز باشمه چوخ قان گتوریر
کفر زلفین عرفا رخته ایمان دیدیار
بونجه کفردی کیم هر گورن ایمان گتوریر

مردم دیمه لرم هجر گونی نوح آسا
اوقدر اشك تو كر آخری طوفان گتوریر
تابتا! شکر ایله هر عزت ایچون ذلت وار
دیمه دك وصل سروری غم هجران گتوریر

قافیه :

برج نحسه دوشدی کوکب بیختم
فلکک ظلمی بگا نمایان اولدی
زورق طالعمر بحر المده
طلاطم غمدن بی نشان اولدی
سولدی گل، بوزولدی گلشن عالم
شیدا بلبل نعره چکر دمام
فانوس اخفایه چونکه دوشدی شم (*)
پروانه گورنجه سرگردان اولدی
پری... فلک داد الگدن داد!
بردم عشق اهلنی ایلمه دك شاه
بر شیریندن اوتری مثال فرهاد
«مهدی» بیستونده کوهکن اولدی

(*) شعرک قافیہ سی دوز کلمگدن اوتری شمع عوضه - «شم» یازیلمشدر.

رافعى :

بو شاعرڭ دخى اسم و نسبى و محل و مكانى معلوم دكل. شيوۋ
لساتىدىن قاققاز اھلى اولدىنى آڭلاشيلور. واقفك معاصرلرنىدىن. مریعاتىدىن
عیرىسى ذیلده یازیلور:

سن نجه همدم سن ای باد صبا
نه مدتدر خبرڭ یوخ حالمدن
نوح کبی غرق اولدم غم گردانه
دردمندم نه لور دوتساڭ المدن

افسونچی کار ایتمز زلفك مارینه
جسم دوشدی غیر تیلک تارینه
پروانه تک یاندم عشقك تارینه
بلبل تکی ال اوزمشم گلمدن

منده خیال وصالکه یتمکدر
سنك میلک غیر همدم دوتماقدر
من بلبلم ایشیم فغان ایتمکدر
گل یانمه، قاجمه درد دلمدن

یوسفی مصرده زندان اولدوردی
زلیخانی درد پنهان اولدوردی
رافمنی درد هجران اولدوردی
اوزوڭ یتور قورتارکلن اولومدن

سوز بوخدر که رافعی نك قصدی بو شعرلری دوزمکدن ملاپناه واقفه و
ملاولی و دادی به نظیره یازمق ایمش و لکن اونلارک کلاملری ایله رافعی نك
شعرلری آراسنده تفاوت بردن گوگه جندر.

دانه فقل سیاه و خال مه رویان سیاه
هر دودل سوزند اما این کجاو آن کجا!

عبدالرحمن آقا دلباز اوغلی - «شاعر» تخلص

ملاپناه واقف عصرنك محترم شاعرلریندن برسیده مرخوم عبدالرحمن آقا دلباز اوغلی «شاعر» تخلصده که اصلا قزاق محالندن - خانلوقلر قریه سندنדרه. بعض مفسدلرک، که عبدالرحمن آقا ایله شخصی عداوتلری وار ایش، شیطنیله گرجستان حاکمی ایراکلی شاه شاعردن بدگمان اولور که گویا عبدالرحمن آقا قزاق محالنك جواد خانه تابع اولماسنه سعی و کوشش ایدیر و جواد خان ایله هم سردر، اونلارک مایینده بر پاره سیاسی و مهم مسئله لر باره سنده محفی گفتکولر اولونور.

ایراکلی شاهك غضبی چوشه کلوب شاعرک حقنده بیوک ظلم و سیاست ایدوب گوزلرینی چیخارتدیریر.

یلمک گر کدر که عبدالرحمن آقا زیاده مادهلو، فصیح و دلاور بر آدم ایش که دوغرو سویلمکدن اصلا احتیاط و خوف ایشز ایش و اوز ایلی ایچنده نفودلو و محترم و سوزی اوتکین سایلورمش تمامی هنر و سعیی اوز ایشنك و وطنداشلارینك خیر و صلاحی بولنده صرف ایدرمش ولی مرحومهك بد خواهی و دشمنلریده چوخ ایش. اوز ایشنی و صلاحنی اونودوب جماعت دردینه یانماقدن آخری دشمنلرک حيله و شرارتی اوجندن چشم جهان بیندن محروم قالور.

بلی! بویله قدر و قیمتی یلنمین ملت بهادرلرینك حقنده دیوبلر که:
«ایل ایچون آغلیان - گوزسز قالار»

شاعر مرحوم گوزلری چیخازیلاندن سوگره بو نوحه نی انشاد ایتمشدر:

من غریم وطنده قاضیلر
ایتورمش آغر آللر آغلارام
گوگل حسرت قالدی جان انتظارده
گوزلرم صبح و شام بوللر آغلارام!

حشره قالدی جانده ئیل انتظار
گوررمی اولایارب دیدار دیداری؟
فکر ایلرم هر دم اول آشنا - یری
گوزلریمدن آخار سیلار آغلارام!

ایلدن آیری دوشدیم گذارشم یوخ
سغیندیم مولایه غیری ایشیم یوخ
مونسیم، غمخواریم بر یولداشیم یوخ
سریتمده عوغالر قاللر آغلارام!

گوگلمزدن گیدوب عشق و هوسلر
یغیلسون بر بره گوگلی شکستلر.
قومدن، قردشدن یاد اولان کسلر
دولانیر باغرمده میالر آغلارام!

شاعر! حقدن گرك انسانه دولت
گیتیمه اوستدن سایه رفعت
خدادن گز بزه اولماسه شفقت
ایلر ایله گولسم ایلر آغلارام!

مرحوم عبدالرحمن آقانک اثرلریتدن اڭ اهمیتلوسی گنجہ خانی جواد خان
زیاد اوغلینک روس قوشونیلہ ۱۸۰۴ سنہ میلادیدہ ایتدیکی جنکک و خان
مرحومک گوستردیکی رشادت و هنرک و فی الجملہ اونک سرگذشتینک
بارہ سندہ یازدینی مخمسدرکہ مع التأسف جملہ سنی بورادہ ذکر ایتمک بعض
سیلرہ گورہ ممکن اولمادی.

مخمس عبدالرحمن آقا شاعر درحق جواد خان زیاد خانوف.

بر روایت سویلہ ای دل چرخ کچر قتاردن
تا ابد روز ازل بد مهر بد کرداردن
چرخ ظالم، دهردون، صاحب خطابی عاردن
کیم یزیدک عزتین گور شاه دل افکاردن
گور جواد خان ماجراسین محنت مکاردن!

بیله در دوران، ازل انسا نه آل ایلر جهان
بر زمان خرم قیلور بر دم ملال ایلر جهان
شاه اوله ایستر گدا آشفته حال ایلر جهان
عاقبت بر کون کیدر همت حلال ایلر جهان
ناخدانی غرق ایدر اول گشتی پر باردن

هر زمان دوران بهالویدر جانی جاناندن جدا
آدمی حوادن آبرو باغ رضواندن جدا
خاتمی سالدی فلک جاه سلیمانندن جدا
آه کیم دوشدی بوگون دوران جواد خاندن جدا
اکسک اولماز زار بلبل صحبت گل خاردن!

شاهنامه شرح ایدن اول جواد خان وصفی
معدن جود سخاوت عدل دیوان وصفی
یلمش افلاطون سمارین اهل میدان وصفی
حکمت لقماندن آرتق درده درمان وصفی
بر مخمس نظمله انشا قیلیم اشعاردن!

گنجبه شهرنده جواد خان کیم نه ایام وار ایدی
صاحب لطف و عدالت صادق الاقرار ایدی
هر ایشک فملنده ماهر، عاقل و هوشیار ایدی
مختصر عالم آرا پر امتحان سردار ایدی
گور نه لر حکمدی قضادن دور به اطواردن!!

دوشدی دعواسی ازلدن اول شکی شیروان ایله
ابراهیم خان اتفاق اولدی اول عمه خان ایله
گلدی لشکر اوستینه اول جمله داغستان ایله
اونلار ایله قیلدی دعوا سربسر میدان ایله
چکمه دی هرگز ضرر بر فتنه اغیاردن!

برده اوندن سوگرم گلدی والی باغراتیان *)
یغدی گرجستان تماماً لشکر تا وادیان
نیجه ایملر قیلدی دعوا چکمه‌دی اوندن زیان
والی کیچدی چون قنادن ایتدی ترک آخر جهان
گور نه صادر اولدی گور کین خان **) کیمی اغیاردن؟

پادشاه روسک آخر عرض ایدوب احضارنه
باخدی اول گور کین خانک دفتر و طومارنه
امر قیلدی بر «شیخدر» 1) نام اولان سردارنه
کنجه‌نک آل قلم‌سین فرمان بویور اغیارنه
اوسته گلدی هزاران سالدات خونخواردن

اول جوادخان وصفی نیجه قلم شرح ایلسون
شرحه سیغماز وصف حالین نیجه دیلر سویلسون
بر یله سردار وقاضی کیم گوروبدر ییله‌سون
دوشدی دعواسی اونک کار قضادن نیلسون؟
پادشاه روس صاحب تاجلن طوماردن!

چکدی بر ایل اول جواد خان ایله‌دی جنک و جدال
گاه صلح ایتدی آراده گاه قیلدی رنک آل

(*) گرجی پادشاهلارینک اصل و نسبی (باغرات) آدینلو مشهور و جسور بر «قاخیت» یازندن اولماغه گوره اونلاره «باغراتید» و یاخود «باغراتیان» دینلور. بوراده ذکر اولنان الی گرجستان پادشاهی ایراکلی دومدن عبارتدرکه حوادخان ایله اونک مایینده قدیمدن اوت واریاش.

(**) گور کین خان (Георгий) ایراکلی شاهک اوغلی درکه آتاسینک وفاتندن سوگرا نغ یرنده جانشین اولوب بر نیجه مدت پادشاهلق ایلدی و آخرده (1801) نهجی سنه‌ده وس تبعیتی قبول ایتدی.

1) شیخدر - انیسف‌تور سپیانوفدن عبارتدر.

گوردی کیم اولمادی آخر آرتدی فته، قیل و قال
کلمه دی امداده هر چند ایلمدی یوز عرض حال
فتحعلی شاه صاحب ایران اولان خونکاردن!

یغدی لشکر، گوردی میدانه عداوت قیلدیلار
قیردیلار اعدایی اولدمده فراغت قیلدیلار
خوب دو گوشدی گنج خلقی بر رشادت قیلدیلار،
حق یولنده بعض کس اولدم شهادت قیلدیلار،
دوندی گیری، گوردیلر اول قلمه یه ناچارندن!

ارمنستان گوردی روسی دوندی بر دم هر نه وار
شمس الدینلو خلقی ازلدن چخوب گیتدی کنار
نیلسون تنها قالوب اولدم جوادخان دلفکار
قلمه نی قیلدی محیا اونده محکم استوار
کیچدی اولدم ذوق و دنیا ملک و گنج و وارندن!
تا بر آی، قرخ گون کیچنجه آنده محکم دوردیلار،
صبح و شام دعوا قیلوب کفارہ تیغی اوردیلار،
لشکران روسی مردم بی شمارار قیردیلار،
دوندی شمکیر خلقی آنده روسه اقرار ویردیلر
ای دزیفا چرخ ساندی قلمه سین پرکاردن

بر کیچه یول بولدیلر روسیلر آشدی قلمه دن
سو برینه اولزمان قانلار آخاردی قلمه دن
اول اغورلوخان ایله خانلار که قاچدی قلمه دن
خان گوروب اونلار سلامت چیخدی کیچدی قلمه دن
بیلمدی آیری دوشدیکین فرزند خوش دلداردن!

کیچدی اونلار قلمه دن ساق و سلامت گیتدیلر
چکدیلر هر چند یوز جور و ملامت گیتدیلر
چخدیار روسک ایچندن بر علامت گیتدیلر
یوز دوتوب ایران دیو شاه ولایت گیتدیلر
ایستدی حقن مدد اول حیدر گرارندن!

قالدی تها اول جوادخان گور نجه آد ایلدی،
اوردی تیغین سربسر کفارہ بیداد ایلدی،
ایکی بورجیك سالداتین چوخ قردی بر باد ایلدی،
امل بیتک محتین اولدمده کیم یاد ایلدی
یا الهی ساخلا سن چون انتظارم یاردن!

سینه سندن اوردیلار اولمشدی اولدم بیقرار
برینار ال کیمسه نی اولدمده قیلدی خاکسار،
یربه یر حمله ایدوب تیغ اوردیلار مجروح و زار،
یادینه دوشدی اودم شاه حسین دلفکار!
ایستدی فیض شهادت حاکم حیاردن!

اول حسینقلی آقا کیم گلدی خانک یاته
لایق ایدی هر هنرلر شوکینه، شاته
ایستدی قانین قاتا اولدمده خانک قاته
قویبادی خان گوندروب بر غری، برج میداته
یعنی اونک دهشتین من گوزمبوم دیداردن

قلعه سین ساندی جوادخان اولزمان ویرانه دن
چوخ چالاشدی تا اولونجه دردینه درمانه دن
فیض حق دن تایتیجه رحمت غفرانه دن
چیخدی روحی اول بدن دن ره ضه رضوانه دن
ای خوشا بولدی شهادت واحد القهاردن!

هم حسینقلی آقا بولدی شهادت نوجوان
خلق آرا بو جمله محتندن یمان اولدی یمان
آناسی آهله چکوب شاخسی دیو ایله فغان
بوز دوتوب اول بارگاهه الوداع ایله امان
بنوا دوشدیم جدا فرزند گل رخساردن!

كىملىرى دوراندىمە بېش گون بىر قىرار ايتىش فلەك!
كربىلا دىشتىمە شاھى ذىلفىكار ايتىش فلەك!
اول جواد خانىكە صاحب انتظار ايتىش فلەك.
اول حىسنىقلى آقانى خاكسار ايتىش فلەك.
آينە تەك ئۇنىڭ اولوب گەل چەرەسى خۇنباردىن!

بونلارنىڭ بىلدى مىلكلار حەقلىن اخلاصىنى
عرش يۈزىدە آم واى ايله دوتارلار ياسنى
ايتىدى كىردون نەجە بو چىرخ بى پرواسنى
گورمىيىن گورسون بونى اول كىربىلا غوغاسنى
بو مىصىت مەشىر اولدى كىربىلا آتاردىن!

گىجەلى خەلقى شەھادت قىلدى حەقا جان فەدا
كىمى مەظلوم، كىمى آزادە قالوب اندىر بلا
ھەر بىرى بىر نەۋلە يۈز دىردە اولدى مېتلا
يادىگە گەلەز مەكر مەظلوم دىشت كىربىلا
اى اوتانماز چىرخ ظالم احمد مەختاردىن!

مىن ايكى يۈز داخى اونسىكزىدە تارىخ زىمان،
كىم شەھىد اولدى جواد خان چىخدى ازدار جىيان
چوخ پرىشان اولدى ھالى گىجەنىڭ ھەددىن بىمان
گەل ىتىش امدادە يا ھەق مەھدى صاحب زىمان!
اىنجىزمى خەطىرىك بو دىردە و آم و زاردىن!؟

بو مەخمىسنىڭ بىر نەچچە بىندىلىرى دىخى واردىر كە فەقەدە ذىكر اولوندىنى
اوزىرە اونلارنىڭ بورادە يازىلماسى مەنسەپ گورولمەدى. جواد خاننىڭ و اوغلى
ھىسەن قلى آقەننىڭ شەھادتى واقع اولوبدىر ھىجرتىك (۱۲۱۸) نەجى تارىخىدە كە
مىلادىك (۱۸۰۴) ايلە مەطابقىدە.

مرھوم جواد خان زىيادە غيور و جىسور و صاحب عقل و تەدىر بىر ھاكىم
اولدىنى توارىخىدە يازىلمىشىدە. شەھادتى زىمانى سەنى اللە بىە كىمى وار ايتىش.

معلوم اوله که روس قوشونی اولنجی دفعه ایران سرحدینه قدم گذار اولدقده جواد خان دعوا و شواسز اونک گنجیه داخل اولماسنه بول و یروپ و روس دولته اوز تبعیت و اخلاصنی اظهار ایدوبدر.

(قووالینسکی) که روس دولتی طرفندن گرجستانک امور خارجیه سنه ناظر تعیین اولونمشدی یازیر که هامیدن اول اونک یاته ایلچی گوندروب اونی تبریک ایدن و روس ایمپراطورینه اخلاص و صداقتی اظهار قیلان جواد خان اولوبدر.

اگرچه عباس میرزه اوز قوشونی ایله گنجیه سرحدینه یاووقلاشانده جواد خان اونک طرفته بر نوع میل ایدوبدر، ولی قووالینسکیک یازماقنه گوره بو میل و رغبت ظاهری بر بولتیقایمش. باطناً و قلباً اونک میلی روس دولته ایمش و گرجستان ایله خانک مایینده وقوء، کلن بعض انقلاب و شورشلری، خصوصاً شمس الدین مسئلهسنی قطع و حل ایتک ایچون خان مرحوم ایران دولته رجوع ایتیب روس دولتیگ واسطه سیله دستاویره ایدرمش.

و لکن قیاز سیسیانوف قافقازده رئیس و انسپکتور تعیین اولونوب کلن کوتدن زاقافقازیه ده حکومت ایدن خانلار ایله، خصوصاً مرحوم جواد خان ایله آرتق درجه ده درشتلک و سرتلک ایله باشلایوبدر دقتار و معامله ایتمکه. دقافقاز آرخی او قرافیچیسکی قومیسایسی، جمع و ترتیب ایندیگی آقتلردن که بر نجه سینی بنده حقیر ترک لساته ترجمه ایدوبدر. معلوم اولور که جواد خانک روس قوشونی ایله اصلاً و قطماً دعوا ایتک فکری یوخ ایمش اونی دعوایه مجبور قیلان قیاز سیسیانوفک آغر تکلیفلری، خشونت و درشتلکی و بعض اتفاقلرده نالایق فحشلری اولوبدر..)

(*) См. Акты Кавказской Археографической Комиссии.

مصطفی آقا « عارف » تخلص

مصطفی آقا تولد ایدوبدر قزاق محالک « شیخلی » آدلانان قریه سنده هجرتک ۱۱۸۸ نجی ایلده بر روایت گوره آقا کاظم آقا سالک - که خوش طبع بر شاعر ایمش، و ترجمه حالی آشاغده ذکر اولوناجقدر - بیوک قرداشی ایمش، اما بر قولده بودر که مصطفی آقا سالک عموزاده سیدر. قاضی سعیدالدین افندینک دیمکنه گوره صحیح اولکی قولدر.

مرحوم مصطفی آقا فارس، ترک و حتی روس لسانلرینی یاخشی بلورمش اوزیده زیاده دیدار. غیرت کش و حقیقته « عارف » و دانا بر شخص ایمش ولی بو بیچاره دخی اوز غیرت و ملت پرستکی اوجندن چوخ بلالر، و مصیبتلره دوچار اولوبدر، مرحوم بیله که مصطفی آقا شمس الدینلو نصیب سلطان ایله دولت نظرندمه متهم اولوب زوال طریقیله روسیه گوندربلور و اوراده (قزان) و بر روایت گوره (خارقوف) شهرنده ساکن اولورمش. *)
مینوا عارف روسیهده چوخ عسرت و ذلک چکور، و آخرده وطن مالوفینک فراقه، دوست واقربانک هجراته و دشمنلرک طعن و شمشه تاب گوره بیمیوب اوراده وفات ایدیر. اودر که سالک اونٹ شاتنده دیمشدر:

« بری عارف اوک جواریندی دوران

که غربنده شهید کربلادر»

عارف روسیهده مجبوس وار زندکاللق ایدن وقتی اوز حال دلنی بر نچه شعرار واسطه سیله یازوب بیان ایتمشدر که ذیلده درج اولنور:

*) بر روایتده مصطفی آقانک منفی الوطن اولماق بابنده بودر که روسیه دولتی بو طرفلری ضبط ایدندن صوگرا شاید اهالی اونا تابع اولمیوب دونوگکک باشلاردیو بطریق امانت هر محالک رئیس و پیشوا سنی روسیه ننگ داخلی برلرینه سورگون ایدرمش، اوزمره دن مصطفی آقا عازفیده گوندروبیش.

فکر ایلم بر بر دوشر یادیمه
یار و همدم - دوست یارانلار آغلارام
دولار دیدملریم اشک آل ایله
گوزلریمدن آخار قانلار آغلارام!

سالدی منی. فلک ایشه بی سبب
سن ایله بر علاج یا قادر چلب!
آنوب یاز و همدملری روز و شب
گاه آشکار گاه نهانلار آغلارام

نامه یازدیم یاره باد صبادن
درد دلیم اظهار ایتدیم هوادن
دوشمشم آواره ایلدن - اوبادن
ایتورمیشم خانمانلار آغلارام!

وعده کیچدی گونلریمی سانارام
آیلار ایللر حسابنه قانارام
هر زمان یادیمه دوشر یانارام
او دورانلار او زمانلار آغلارام!

گوروم دونسون بيله دوران زمانلار
ترك ایلیوب باغلارنی باغبانلار
خزان دگوب سولوب گل و ریحانلار
سارالوبدر گلستانلار آغلارام!

سیر ایلیوب گزوب گیتدیگم یرلر.
آولاغندن کیچوب اوتدیگم یرلر
طرلان ایله شکار ایتدیگم یرلر
یاده دوشر اول مکانلار آغلارام!

سر چشمه لو نیلوفرلو بولاغلار
سوسنلو سنبللو لاله‌لو داغلار
دومانلو چسکینلو قارلو یابلاق‌لار
هانی بزم او میدانلار آغلارام!

ایلریمز واردر بگلو پاشه‌لو
داغلریمز واردر الوان میشه‌لو
سوسنلو سنبللو تر بنفشه‌لو
قلدی باغلار خیابانلار آغلارام!

یلیم نولدی بزم قزاق شمس‌الدین
کلمه‌دی اونلاردن بر خبر یقین؟
قضای الهی بو ایمش همین
کیتدی الدن او دورانلار آغلارام!

داد ایلم یتن یوخدر قریاده
دردیم اولور کوندن گونه زیاده
آغلارام هر زمان دوشنده یاده
بزم قزاق - قرامانلار آغلارام (*)

قالدی پایدار بوزجه‌لوژ بکلری
میدان گونی بر بریدن ییکلری
مهمان قارشوسنه مرد گلمکلری
یادیمه دوشنده آنلار آغلارام!؟

(*) بعضی روایته گوره قزاق محالنده اولجه بورت و بنا سالان ایکی قرداش اولوبلر.
اونلاردار برینک آدی «قزاق» و او برینک آدی قرامان یاخود قهرمان ایمش. او جهته
قزاق محالنه «قزاق قرامان» دیورلر. محالک غرب سمتی دوتان «قزاق» شرق جنوبی دوتان
«قرامان» اولوبدر. . .

هاتی قزاق؟ مهربانلق گیدوبدر
آغاق سلطانلق خانلق گیدوبدر!
نجابدن ایشانلق گیدوبدر
ایتوبدر شوکت و شانلار آغلارام!

یلاولانور یانور باغریم سوکولور
آخار گوزلریمدن قانلار توکولور
دوشنده یادیمه قدم بوکولور
بوی سرو خرامانلار آغلارام!

دیار غربتده گوزلریم گریان
خاطریم شکسته کوکلیم پریشان
گلور خیاله دوشر ناگهان
اوگوردیگم نو جوانلار آغلارام!

بلبلمی قاجورمشم الیمدن
آیریلیمشم گلشنمدن کلمدن
جدا دوشوب اولوسمدن ایلیمدن
ایتورمشم دودمانلار آغلارام!

غرق اولور کشتیلر اشکیم سیلنده
یاشل باشلار اوینار چشمم گولنده
اسیر اولدیم بنی اصفر النده
آغلارام ای مسلمانلار آغلارام!
هر کیمده که ناموس اولور، عار اولور
عهد اقرارنده برقرار اولور
یاخشی بولداش یمان گونده وار اولور
یمان بولداش اوتر یانلار آغلارام!

بو دملرده گیتمک اگر اولماسه
 وطن ساری عزم سفر اولماسه
 عارفه بر یاخشی خبر اولماسه
 گور ایلم نه طوفانلار آغلارام!!..

کو کلم قلوب اهل طوفان ایچنده
 دولانیر سرگردان حیران ایچنده
 قورخورام که اولیم کفران ایچنده
 باده گیده دین، ایمانلار آغلارام!

بو شعرلر درون قلبدن چیخان آتشلو و سوزشلو ناله و فریادلردر که
 اونلاری مطالعه ایدنلر گیده بلا اختیار گوزلریندن قانلو یاش توکولور. شاعر
 ایله باهم آغلیورلار. وطنه محبتی اوچندن وطندن آیری دوشن و اجنبی
 اولکهلرده اسیر و مضطرب قالان بیچاره عارف اولجه اوز دوست و یارانلارینی
 و مهربان همدملرینی یاده سالوب دیدملرین اُشک آل ایله دولدوریر. و
 باشقه بر قاصد بولمیوب باد صبادن اونلاره درد دلی و محضی سرلرینی اظهار
 قیاب و گوندیریر.

شاعر غربتده آیلارینی و گونلرینی سانایوب حساب ایدیر که اونک خلاص
 زمانی نه وقتی یتشه جکدر. سوگردان شاعر دوست و آشنالری ایله خوش
 کیچوردیکی زمان و مکانلاری یعنی ترلان ایله شکار ایتدیککی آولاقلاری،
 سرین و نیافرلو بولاغلاری، سوسنلو و چیچکلو یایلاقلاری، دومانلو و
 چسکینلو داغلاری، وسعتلو و صفالو میدانلاری گوز یاشیله خاطرینه گتوروب
 دیور:

آخر بزیمده بکلو، پاشالو آیللریمز، گوزل-میشهلریمز، سنبلو و تر
 بنفشهلی چمنلریمز، بلبلای و گللی باغلاریمز و خیابانلاریمز وار ایدی ایمدی
 اونلار نجه اولدی. یا قسمت! برده شاعر او گوزل مکانلری گوروب زیارت
 ایدم جکدرمی؟ واونلارک با صفا و روح افزا هوا سیله اور کینی تازهلندر. جکدرمی؟
 سوگردان شاعر اوز اوزینه سؤال ووروب دئیور:

يارب! منم دادېمه و هرايمه یتشن اولاجقدرمی، نه ایش واقع اولدیکه قزاق — شمس‌الدین‌لودن بر خبر و اثر گلمه‌دی، یوخسه تقدیر رانی بویله ایش که من بیچاره گره‌ک بنی اصرر الده غربته جانمی جان یارادانه تسلیم ایدم. عارف اوز اولومندن خوف و حراست ایتیمور. اونک اندیشه و خوفی دین و ایمانک اجنبیار ایچنده باده کیتمه‌سندن در. و بو فکر و اندیشه‌ده اولدقده حل دای و اندوه بی نهایه‌سنی اویله بر جگر سوز شعرلر ایله اظهار ایدیر که اوخوجیلار گمه جگرینه اود سالوب یاندریر:

بالاولانور یانور باغرم سو کولور
آخار گوزلریمدن قانلار تو کولور
دوشنده یادیمه قدیم بر کولور
بوی سرو خرامانلار آغلارام!

مصطفی آق‌انک طبعی‌ده عموزاده‌سی و یا قرداشی سالکک طبعی کیمی روان و سالم اولدیفی بر چوخ اشعارندن گورونور. یازدیفی شعرلرک اکثری آچیق و ساده ترک دانددر. مثلاً سالکه روسیه‌دن یازدیفی بر نامه‌یه دقت یتورمه‌لو:

جان زار، تنم نزار* سنسز
عمرم باشه یتدی یار سنسز!
قرباد که دور ناموافق
قویدی منی ای نکار سنسز!
دل غیچه‌سی قان اولوب آچیلماز
یوزمین گر اوله بهار سنسز!
رنکیم گلی زعفرانه دونمش
دل غمدن اولوب فکار سنسز!

(* نزار - ضعیف و لاعبر دیکدر.

بوخ منده قرار تاب و طاقت
تاب ایتمک اولورمی یار سنسز؟
ای گل! گیجه - کوندوز عارف آغلار
بلبل کیمی زار - زار سنسز

معلوم اوله که مصطفی آقا بو شعرلری کاظم آقانک ذیلده درج
اولونان مکتوبلرینه جواب یازمشدر!

سالکک عارفه یازدیغی مکتوبلر:

۱ - دردیم که اولوب زیاده سنسز

جانم اوزیلور میاده سنسز

شاها! گله گور که فرز گوڭلم
چکنده اولوب پیاده سنسز!

جانم چخار اولدی حسرتگدن
عمرم گیدر اولدی باده سنسز!

ساقی یته گور که بزم غمده
قان اولدی قدحده باده سنسز!

چکمش هوسین شکسته سالک
نه قومه باخار. نه یاده سنسز!

۲ - گلنر الم حسابیه سنسز

سیغماز سختم کتابه سنسز:

مرغ کوڭلم چخوب تمیدن
قیلمش وطنین خرابه سنسز!

هجرانک اودنده ای دل آرام!
دونمش جگریم کباه سنسز!

خلقه گورونور وجودیم اما
بگزر بدنم سراپه ^(۱) سنسز!

سیلاب بلاده سنک کوکلم
گل گور که دونوب حبابه سنسز

کشمش طمعین شکسته سالک
نه نانه باخار نه آبه سنسز!

بو مکتولارک هر ایکسی سی حقیقی حس ایله یازیلماش سزیشلی و مؤثر
کلاملردر که اوخویانلاره حزن و پریشانلق یئوریر. ینه مرحوم عارف درسیه دن
اوغلی علی آقابه تحصیل علوم باندنه یازمشدر:

اولمه تارک درسدن ای نور جانانم علی
پندیمی ایله قبول ای خان و خاقانم علی:

وار امیدم ایتیمه ضایع افندی سببگی
قوبیمه درسگده برکم - کسر عثمانم ^(۲) علی!

من سنک چون ایلم خیر دعالر روزو شب
ساخلاسون حفظ و حمایتده سبجانم علی!

پایمال ایتسون عدو و حاسدک لطف اله ^(۳)
هر زمان غمخوارک اولسون شیر یزدانم علی!

(۱) - راب - ایستی گونلرده بر و بیایانلارده گوندیز سوکیمی کورنن بخار بورادا وجودک
نعیف اولماسنه اشاه در

(۲) ملا ولی و دادینک اوغلی مرحوم عثمان افندی به اشاره در که اونک عالم و فاضل بر
شخص اولدیغی یوخاریده ذکر اوواندی.

(۳) بو بیتک اولنجی مصرعنده «لطف اله» عرضنده «قهر خدا» یازیلسه دهاده مناسبت
و مضمونی دوزکین اولاردی.

گرچه ای دل من ابوبکرو عمر، عثمانیم
حق امامدر منم اول شیر مردانم علی!
کوکلمک شهرین فراق حسرتک قیلمش خراب
بر یوزک گورسهم اولور آباد ویرانم علی!
اولسون عارف حشردہ اول شفیعک مصطفی
سوگرا بوبکرو عمر - عثمان و اصلانم علی!

كاظم آقا «سالک» تخلص .

ملاپناه واقفدن سوگرا مرحوم كاظم آقا - سالک نه ايشكه واحد قزاق
مجالينده بلكه تامامي زاقاقازييهده ظهور ايدمن شعرانك مقتدرلريندن بريسي
حساب اولدور. بو آنه جن ملتيز ايچينده اونك شهرت و حرمت كسب ايتمهديكنه
عمده سبب آتارينك مرتب بر قاعده اوزره طبع و نشر اولماديدير. بو
كم اعتالق و قدر بيلمهزلك تنك بر سالک مرحومك حقتده اولمايوب
چوخ شعرا و ادبامزك حالته شاملدر.

چوخ معرفت و كمال صاحبلرينك اسم و اثرلرندن بر علامت قالمايودر.
كاظم آقا سالک تولد ايدوبدر شيخلو قريهسنده ۱۷۸۱/۱۱۹۵ نجى تاريخده
تعليم و تربيهسى اوز وطنده اولوبدر، ولي اونك اصل و نسبى «شمكور» دندر
كه اوگا ايمدى (شامخورد) دىنلور.

آناسى دلباز نجباريندندر. سالکك بابالرينه شيخ زاده ديرلرمش كه ساقده
«قزاقلى» قريهسنده ساكن اولورلارمش. سوگرالرى كاظم آقانك بابالريندن
بريسى كور چاپي نيك يخته ينده «شيخلى» قريهسينى بنا ايتديروبدر و شاعر نجه كه
فوقده ذكر اولوندى همان قريهده وجوده گلوبدر.

بو حالده شيخلنيسكىلرك بر پارهسى قزاقليده و بعضلرى شيخلى كندنده
ساكدرلر. اوز اصل و نسبى بارهسنده شاعر طوبى آدنده بر سيوگلى سينك
مدخنده يازديغى شعرده دئيوبدر:

زهى طوبى! كه خورشيد خجالت كوستر هر كه

نقاين سالسه رويندن باشندن هم سر اندازى!

نه مطلب ايسترايديم حاصل اولوردى او دلبردن

خداوندا كم ايمه ايتل ايچنده اول مهم سازى!

آدېم كاظم ولى سالك لقب شعريده مشهورم
كه او طانم كنار كورد، شكار كاھم «قرا يازى»!

بنای بيخ نخل اصلمز شمكوردرد اما
ولى طفل وجودمدر مكيدە شير دلبازى!

شېخى زاده دېرلر بزلرە گلەش قزاقلودن
شېخىلو قريه مزدر هم بيز اول قريه اعزازى!

ولى مېن ايكي يوز قرق دورته گلدى تاريخ هجرى
كه اوج يوزدن كېچوبدر نسلمز - اولدر چوخ و آزي

سگا سالك نه خدمت حاصل اولديسه او دلېردن
يقيمدرد كه هرگز ايتەدك تأخير و اغمازى.

كاظم آقا زياته قابل، فهمى ايتى و ذهنى كشاده بر وجود ايمش كه هر
شيك اصل و ماهيتى يلمك اونك جيلى خاصيتدن ايمش شاعرك اوز وقتە
گوزە يخشى علمى وار ايمش. ترك دېلنى بيلديگى كينى فارس ديلينده مكممل
ييلورمش و او ديلده آبدار شعر و غزللرى موجوددر.

ترك ديلنده يازديغى اثرلرك جمله سى نظميله در، شعرى و غزللرى موزوندر.
سالك دنياده آلمش بر سنه عمر ايدوبدر. تاريخ وفاتى قبر داشى اوستنده
يازىلوبدر. (۱۸۴۲ - ۱۲۵۸) سنه دار بقايه رحلت ايدوبدر.

روس شاعرلريندن پوشكينيك و ليثرموتوفك معاصرى ايمش.
قرا باغ شاعرى ميرزا جانبك مدد اوف ايله ارسال مرسولى وار ايمش
بر شعرنده اونى تعريف ايدوب دئيور:

«سن سن جهانده فكر بكر ايله مثل مريم

نوله چيخارسه شعرك عيسى تك آسمانه؟

احبال يزدن قياز بلندوفه كه او وقتى قزاق محالىك حاكمى ايمش
يازديغى بر كلامنده شعراى آذربايجاندىن بعضلرينى بويله تعريف و توصيف
قىلمشدر:

سگا دایم ایشیم خیر دعادر!
اگرچه ساخلیان خلقی خدادر!

دمادم بلبل طبعم صداسی
سحر کاهان سگا مدح و تنادر
اوخو شعریمی ای مخدوم زاده
بیلورسن آنجاق اخلاصم سگادر.

خداوندا بلندوفک سخاسین
فزون ایت کم منم دستم آخگادر
عدالت هم هدایت ویر آخگا چون
که ملجاساکین و گدادر

قمو عالم بولوب آندن مرامین
نه تنها شفقتی آنجاق بگادر!
کمال و رفعت شبروان معلوم
معارف معدنی خاک قبادر.

نچه اهل بلاغت وار آنده
بری آقابک و میرزا بابادر
بری قدسی لقب عباسقلی بک
دیار نظم شمره پادشادر.

قزاق ایچره اولوب شاعرلر اما
اسامی آنلارک بی اتها-ر.

بری واقف که مشهور خلاق
گهزل مدخنده معلوم شمادر!

بری خسته وداوی طبعی موزون
که بحر نظم شعری جابجادر.

الهی اول ایکی مغموم پیرک.
گناهی دردینه سندن دوا در!

بری شاعر لقب مظلوم شاعر
خدیم پادشاه کربلادر.

بری عارف آگا جور ایتدی دوران
که غربتده شهید مبتلادر.

خداوندا قولگدر عبدالرحمن
ترحم قیل بری چون مصطفی در!

محال بوز جلودن شاعر اولماز
چخان بر شمس الدینلودن جلادر.

بونک تک قلمه لودن گلدی رضوان
کلام نسخه سی بهجت نمادر.

بری صادق بری کاظم خلاصه
اولارک اسمی اسم اولیادر! *

ایکی دوستک آراسنده عداوت
بروز ایتمک نه رسم آشنادر؟

ابوبکر و عمر، عثمان جامع
دخی بشت بناهیم مرتضی در.

غزل سوبله که اولسون یادگارک
غزل شرح ایت که بو دنیا فنادر.

گل ال چک سالکا هرجایی سوزدن
دیرلر که سگا بیکیادیادر!

* (تفلیس شهرنده «قلمه او» مجله سندن ظهور ایدهن شعرانک که عبارت اوله «رضوان»
«صادق» و «کاظم» دن آثار و اشعارندن هر چند جستجو ایتدی که ده بر نشان ناپایله دیگ.

سگا لایق دگل بیهوده سوزلر
سنک طبعک که بوندن ماسوادر!

کاظم آقانک بو کلامی اونک گوزل کلاملریندن بریسی اولوب
مضمونجه دخی بونک بر چوخ سائر اثرلرینه ترجیحی واردر. شاعر اوز
عصرنک ادبا و شعراسینی کمال احترام ایله یاد ایدوب هر بریسینی اوزینه
مخصوص صفتله ذکر قیلور. مرحوم عباسقای آقا باکوخانوفی دیار نظم شعره
پادشاه ایلور. نجه که بیورمشدر:

«بری «قدسی» لقب عباسقلی بک
دیار نظم شعره پادشادر»

کلامک آخرنده سبب نه اولوبسه کاظم آقا تو-ن طبعینک باشندن
جلووی چیخاروب بر نجه نامناسب سوزلر سویلوبدر که اونلارک مجموعه-مزه
سیفناجفی بوخدر شاعر اوزیده فی الفور پشیمان اولوب دئیور:

گل ال چک سالکه هرجایی سوزدن
دیرار که سگا ییک بی حیادر

سگا لایق دگل هرجایی سوزلر
سنک طبعک که بوندن ماسوادر!

قنایز پلندوف سالکک یازماقنه گوره بر مروتلو و عادل دیوان بیکی
ایمش که اونک عاقلانه تدیرو بنا کذارلقی ایله خیالی بد و بی حساب ایشلر
قطع اولرونوب جماعت امن و آسایش اوزره دولانارمش، نجه که شاعر
اونک حقنده دیوبدر:

بیرید پای دزدی در وادی شرارت
خون میچکد دمامد از خنجر عدالت

سالکک باشقه بر کلامندز ییله آگلاشیاور که او و قتلرده اوغورلق،
بول کسمکاک و چاول حددن آشوب ایمش، قراق میحالتده دوغورلق و

دوزلك بالمره يوخ ايمش و اوغرولارڭ عددى او قدر چوخ ايمش كه
اولونڭ كفتى سويارلارمى نجه كه شاعرڭ سوزى بوڭا دلالت ايدير:

«زبسيار دزدى كچ رامزن
كه بردند ناگه زمردم كفن»

بوشلواخلوق و قتلرى قاسم بك ذا كر قراباغىڭ اوغرولاردن شكاييت ايتديكى
زمانه تصادف ايدير بيله كه ذا كرده اوغرولاردن شكاييت ايدوب ديور:

«قرااغده نه داي قالدى نه دانا
بو گون صباح هره قاچار بريانا».. الخ

سالڭك هر قسم كلاملىرى واردر. جمله سى طبعى حسياتدن دوغوب
ظهوره گلن كلاملاردر. اونلاردن اوز وطنمڭ، ملتئمڭ و لسانمڭ گوزل
و جان بسله بن رايحه سى حس اولونور.

سالڭك مربعات نوغندن يازيلمىش شعرارى لطافت و ساده لكده واقفك و
ودادىڭ قافيه لرندن اكسيك دگل. گوزل وصفنده اولان قافيه لرندن بر نجه سى
بوراده نمونه ايچون يازيلور:

اي شاهين جلوه ليم شفقارشيوه ليم
دورث تڭ تيللرڭ جيغاله نوبدر
خسته كوڭلم آنى گورندن برى
چىخوب آسمانه هواه نوبدر!

اي لبلرى نبات دهانى پسته
چكر حسرتيڭى بو دل خسته
خال دگل گورين آغ سینهڭ اوسته
بر قرآن حرفيدر قراله نوبدر!

ديمه كه سيودىكم سنى نهاندر
سگا عاشقلم خلقه عياندر
ديوبسن بوسه مك قيمتى جاندر
آلماق ايچون بر آز بهاله نوبدر!

چوخده مندن كئار كز مه ای بری
سنسن كوگلم ذوقی دلیلم از بری
کوشه کویگی بولاندن بری
درد بی درمانم دواله نوبدر!

مجلسار زیوری گوردیکک سالک
خاقانی - انوری گوردیکک سالک
شاعرلر سروری گوردیکک سالک
کل گور سنسنز نجه گداله نوبدر!

طوبی و صفنده

ای طوبی! باخشیک یخدی عالمی
خمار گوزک کته قیامت ایلر!
کمه کویگی گورن گیمه سنه
حاشا که قباهیه زیارت ایلر!

قرقی باشلو طوبقون طرلان جلوه لی
گورمه مشم سنن تک ناز و غمزه لی
سراسر یخه سی قزل دوکمه لی
باقدقچه اوزینه فخرات ایلر!

زاهد باخسه زلف پریشانکه
ترک ایدر مسجدی گلور یانکه
صدق دلدن جانین قاتار جانکه
حور و غلمانه ملامت ایلر!

هر کیمسه که سکا باخارسه گندن
یل که او گره نوبدر او حالی مندن
اوز که توقم یوخ اصلا سندن
خسته سالک سکا ظرافت ایلر!

بو قافیه‌لرده شاعر گوزل استعارات و تشبیهات ایله که محض ترك لسانه
مخصوصدر اوز سیوگلیسی «طوبی» دلفریبی مدح ایدوب آخر کلامده
اوکا کستا خلق ایله دبور که سوزلریمدن انجیمه اوز که توقع و التماس
بوخدر، آنجق ختمه سالک سنگله ظرافت ایلپور.

طوبی بی بو قسم استعارات ایله شاعر وصف قیلور: «طوبقون، طرلان
جلوه‌لی»، «دورنا تیللی»، «قرقی باشلی»، «ناز و غمزه‌لی»، «یخه‌سی قزل
دوگمالی» سوز بوخدر که بو صفاتر ایله متصف اولان دایر «باقدیقه‌جه
اوزینه فخرت ایلر!»

پریزاد مدحنده دیه‌شدر:

ای پریزاد نهدر کنه قاشلارک
اگیلوب اوچلری یایه دونوبدر
آی قبالک، شعله ویریر کون کیمی
یگاقلارک بدر آیه دونوبدر!

کمر کمی سارماشایدیم ییلیکه
خا کیمی یوز سورتیدیم لیکه
مگر نبات توکولوبدر دیلیکه
دوداقلارک تر حلوایه دونوبدر!

سالانانده سانه‌سنکه خان گلور
آینه اندامی عالیشان گلور
دانشانده مرده جسمه جان گلور
مگر نطقک مسیحایه دونوبدر؟

گوگده آبی هر کون نقصاه سالک
سرکردانلق چرخ دورانه سالک
یوسف کیمی منی زندانه سالک
مه جمالک زایه‌ایه دونوبدر!

سن سن آخر شوخ‌شنکی سالک
سنسز قریلو بدر هنکی سالک
او گوردیک گل‌گزر رنکی سالک
سارالوبن کهربایه دونوبدر!

حیفاتای دیلنده یازدینی کلاملری چوخدره اولردن نمونه اولارق بر
مربعاتی آتیده ذکر اولنور:

«قوباش یوزلو نکارک طلعتیغه مبتلایدرمین
دخی بر ماه‌نو قاشلو غمندن انجلاي درمین

دوستانی ایکی لیمودر اما ایایم یتماس
دوتوب شول نخل اندامین تینندن سیلکلاي درمین

بلای فرقتگده گوب خفا و خسته‌لک بوالدیم
دوای وصلگی بولغاچ بر آزشیمدی قولای درمین

سگا کر یاش وتبله درسم ای سالک یریدر کم
بورونه‌ن سین نیچون دیردیک آگا عاشق اولای درمین؟»

آشاغده یازیلان مخمس دخی سالک موزون کلاملریندن
برسیدر.

ملاحت گلشنده بر گل حمراه حسیندم
فصاحت کشورنده بابل شیدایه حسیندم
لطافت معدنده کوهر یکتایه حسیندم
صباح عالمده بر ملک سیمایه حسیندم
بودور خلصده بر شوخ قد رعنايه حسیندم!

آلویدر عقلمی بندن ایدوب مجنون دیوانه
سالویدر تازهدن رخته بوگون هم دین و ایمانه
ترحم ایلمز ظالم من بی صبرو سامانه
لب لعلک هواسندن دونویدر باغریمز قانه
عجب شوخ قمر طلعت جهان آرایه حسبندم!

ترحم ایت بنی قیلمه جهان ملکنده آواره
منی مجنون ایدن سنسن کیم ایتسون دردیله چاره؟
لب نوشین دواسندن تلطف ایله بیماره
خدنک تیر مژگانک ایدویدر سینه می پاره
بلور صاف سیمین گردن مینیه حسبندم!

قاشک قوس قزحدر یا هلال عید اضحی در
دوزلفک طره لیلی ویا زلف چلیپادر
یوزک گوئدر ویا آتش ویا نور تجلی در
لبک یاقوت بی قیمت ویا لعل مسیحادر
من آن چشمان مفتون نرکس شهبایه حسبندم!

اولویدر مرغ دل مجبوس دائم زلف دامنده
ایدر لعلک تمناسین همیشه شوق جاتنده
اگر کسناخلق ایتسه مظرافتک مقامنده
خرج بوخدر مریضه حق بیورمش اوز کلامنده
مریض عشقم اولدن زخ زیبایه حسبندم!

سراسر جستجو ایتسه اگر شوقیله دنیانی
تاپولماز من کیمی عاشق سکا ای یوسف ثانی
مگا بیهوده جور ایتمه که ترک ایتمه بو سودانی
اولور یا مطلبیم حاصل ویا عمرم اولور فانی
رضا ویریا که جنک ایله که من دعوایه حسبندم!

قلم دیوانه‌یه بوخدر منم مجنون بی پروا
ایدوب اشکیم منی عالمده هم بی باک و هم رسوا
آلوبدر دین و ایمانی ایدو بدر عمرمی یغما
بو یولده سالکم بالله ووروبدور باشمه سودا
نه باکم وار بو عالمده که من عقیایه حسیندم!

سالک قرداشی مصطفی آقا «عارفه» اونک روسیه‌ده اولدینی
زمانی یازمشد:

آکه ایت ای باد مندن اول وفالو همدی
سویله کل گور اشکدن روبمده بحر اعظمی
چاره قیل کیم غرق آب ایتمش منی چشم نمی
وقندر ای - نوح دوران آل که گامشدر دمی
بوخسه بو طوفانه سنسز چاره ساز اولماز گمی!

هانی رستم زال یعنی پیشوای پهلوان
هانی اول دیوسفیده اوردینی گرزگران
هانی اول افراسیاب اسفندیار قهرمان
جمله‌سین قلابه چکمش فضای اسمان
لنک قیلمش سنکلاخ چرخ رخس رستمی!

عالمی تسخیره سالمش فته و آل فلک
عالمه معلومدر کم بیله‌در حال فلک
عاقل و نادان اولوبدر جمله پامال فلک
سروقدلر قدنی اکمشدر اول زال فلک
گور نجه زال فلک تسخیره سالمش عالمی!

دشمنیدر بو زمانه هر کشی اوز جاتك
فرقی بوخدر بر بریندن عاقل و نادانك
وای یوزمین وای الدن عدلسز دورانك
درد ایچون هیچ بر طبییك سودی بوخ درماتك
بو زمانه زخمك بوخ بر موافق مرهمی!
دیمه بو زخمك طبییا بونده بوخدر چاره سی
مرهم وصلت دیلر بو تیغ هجران یاره سی
غرق خون ایلر جهانی چشمك فواره سی
اولشم دشت فئاده عارفك آواره سی
گل که بامال ایلمشدر سالکی هجران غمی!

(1246/1831) نجی سنهده ایران مملکتته وبا ناخوشلقی دوشمك باینده
یازدیغی مخمسدن بیله معلوم اولور که همان ایلده وبادن کلی آدملر تلف
اولوبمش و طبییلرک جمله سی بو بلانك علاج دفعنده عاجز و مابوس فالوب
اونلارک معالجه سی و اصول تدوینی دخی ده مرضی شدتلندیریرمش .
سالک بو دهشتلو مرضك وقوعنی اول عصر و مکانك اهالیسیك حق
بولدن چیخوب کفر و ضلالته دوشمکیندن و بو جهت غضب الهی به گرفتار
اولماقندن گوروب دیمشدر:

مین ایکی یوز-چهل ششده دوشدی ایرانه وبا
ایلدی ویرانه هر بر شهری با حکم قضا
ایتدلر جمله اطبالر علاجنده دوا
بولمادی بیماری بو دردك دوالردن شفا
سن اوزوگ ساخلا بزی بیله بلادن یا خدا
بو زمانه بکلری چون ظلمه مایل اولدیلار
هم غنیلر قابوسندن منع سایل اولدیلار
اولدیلار اشراره باعث خیره حایل اولدیلار
یخدیلار ایمان ایوبن هم عقلی زایل اولدیلار
آلدیلار ویردیکلری اشیالر اوستندن وبا!

ایچدیلمر آندو قسم هر لحظه ده محض دروغ
ویردیلمر هر بزمده شمع دروغه مین فروغ
ساندیلمر قاتق یرینه دیک ایچنده آب دوغ
ایتدیلمر کردن کشانلق مثل عوج بن عنوق
پادشاهلق ادعا ایتدی دخی هر بر گدا!

نفس اماره عالما قلینی ایتمش خراب
مدرسه ایچره مدرس ایلمش ترک کتاب
آز قالوبدر پارسالر ایلیه میل شراب
زاهد و شیخک دعاسی هر گز اولماز مستجاب
مختصر بوکه دوشوبدر یمن اجابتدن دعا!

بی طهارت گزیدیلمر هم دوتیمبوب صوم صلا
تارک قربان و فطره اولدیلمر حج و زکات
ایچدیلمر دایم شرابی ساندیلمر آب حیات
یلمه مش کم تلخ ایلر کامنی زهر ممات
حفظ قیل مؤمنلری اول تلخدن یارنا!

یار یولداش بربرینه کشف اسرار اولدیلمر
هرنه کم اول دیدیلمر سوکرا انکار اولدیلمر
اختیار صاحباری هم مردم آزار اولدیلمر
خواب غفلتدن سناسن شمدی بیدر اولدیلمر
یخدیلمر رعیت ایوینی آلماق ایله ارتشا!

سالک دخی اوز معاصراری کیچی بر غزانده گردش زمانه دن شکایت
ایدوب دئیور:

فریاد که دورانک ایامی خراب اولمش
افسوسکه ایامک انجامی عذاب اولمش

سلطان جهان جمله مسکین گدالتمش
دربای فراوانه گل باخ که سراب اولمش
بیلان شترلتمش اشترار اولوب استر
شیران شغالانتمش، شاهین غراب اولمش
ساقبار اولوب پامال مطربلر اولوب خاموش
خون دل میخواران بزم ایچره شراب اولمش
مفتیلر اولوب مغبون قاضیلر اولوب بی حکم
بالجمله مدرسلر تارک کتاب اولمش
مردان نکوکاران اولمش همه بداقبال
اهل کرم کامل محروم ثواب اولمش
عالمز اولوب جاهل - جاهلر اولوب عالم
سالک دخی جاهلر جمعنده حساب اولمش!

ذیلده «فکر قیل» سرلوحه سیله مرقوم غزل سالک مرحومک درین مضمونلو
اشعارندندر :

«فکر قیل»

ای خدایی فکر ایدن گل کوهسارین فکر قیل
گونه گونه تر شکوفه لاله زارین فکر قیل
آسمانه قیل تماشا مهرومه سیرینه باخ
مونجه کوهک بی ستون برقرارین فکر قیل!
که قراقنده قرار ایت موج ایدن دریائی گور
گاه دریا ایچره اگلش هم کنارین فکر قیل!
ابروباد و برف بارانک قموسین قیل خیال
بوکمائی قیل تفکر فصل چارین فکر قیل!

گاه درد غم ویریر کوکله گهی ذوق و سرور
گونده یوز گونه دولانان روزگارین فکر قیل!

دولت و مالیه نادان دستی قیلش فراغ
تک دست ایشم جهانده هوشیارین فکر قیل!

دیمه کم قوشلار هواده بر ایله پرواز ایدر
برده خوش رفتار ایدن بی پای مارین فکر قیل.

کیسه باش آچماز خدانک ایتدیکي افعالدن
سریزه یتمز فراست روی کارین فکر قیل!

حق اوزین آینهوش روشن قیلوبدر عالمه
لیک آنی یلمین قلیین غبارین فکر قیل!

فکر قیلمه کم گوریم دنیاده اول آینهنی
هچ کس کورمز بو گون پس روز یارین فکر قیل.

ایله پنهاندر که پنهانلقده اولمشدر عیان
ایتمه پنهانین تخیل آشکارین فکر قیل

مختصر علم ارنی حکمتین یلمز، بشر
امرینه ایله اطاعت زجروئارین فکر قیل!

بنج روزک سالکا پنجاهه یتمز ایله شکر
اعتبار ایتمه جهنه اعتبارین فکر قیل!

ای! اگرچه بزم بو ترقی عصرنده چوخ شیلرک و علامتارک علوم
متنوعه سایه سنده کنه و ماهیتی آچیلوب بیلونمکده در و گون گوندن نوع
بنوع اختراعات و کشفیات مشاهده اولونماقده در و لکن دنیاده چوخ سرلر
و حکمتلر واردر که عقل بشر اونلاری درک ایتمکده عاجز و قاصر در.
کاظم آقا، سالکک ایستکلی و حقیقی دوستی صلاحاو قریه سندن صدف
اوغلی سلیمان کوخا ایمه ش که اوده خوش خلق، اهل ذوق و صفا بر
وجود ایشم.

شاعر خوش گوئلرینی، عیش عشرتی و ذوق صفاسنی اونگله سوررمش .
بو خصوصده سالکک یازدیغی کلاملر شایان دقتدر که ذیلده تماماً درج اولتور:

گل ای صدف اوغلی سلیمان کوخا
بو کهنه گلشنک گالربن درک

اولاق مشترک!

آراقده منم - سنک اولماسون
هیچ کس بزى آبرى بيلمه مک گرک
الا بیله کورک.

الا بیل - کورک که آبرى اولمیاق
برده اوروج دوتوب نماز قیلمیاق
آج و سوسز سارالوبن سولمیاق
باده گلکوندن ایچک بر چهرهک
ایله کیف سوردهک!

ایله کیف سوردهک که زایل اولمیاق
طوبی دن غیریه مایل اولمیاق
قاضی نك سوزینه قایل اولمیاق
ساقی سادهیه خدمت گوشترهک
نه ایستر وبرهک!

نه که ایستر وبرهک اول ساده رویه
بلکه بزائن کله بر گفتکویه
بزده بز آرز دوشک بو های و هویه
بی غافلدن نا که قابودن گیرهک
نه سویار گورهک؟

نه که سویار گورهک طوبی سرخوش
هردم آنک ایله اولاق هم آغوش
مدام مجلسنده اولاق باده نوش

تو کک، تو کوشد ورك بول اولسون خورهک
سوغان، دوز - چورهک.

سوغان، دوز - چوره كله ايچك شرابي
قاضي خبر آلسه ويرمك جوابي
ياخشى اولور يمك تاوق كباي
اگر اونده تاوق تاپساق بر مرمك
تمام اولدورك

تمام اولدورك تاوقى، غازى
ترك ايلهك هم اوروجى، نمازى
سالك ايشه سالاق سامتورى سازى
يخيلمش دنيايه نه ووراق ديرمك
چالاق دونبرمك!

گه مذكور سليمان كوخايه عيشن - عشرت و ذوق صفا سورمكه ترغيب و
تشويق باندده يازمشر:

گل ای صدف اوغلی سلیمان کوخا
میخانه قابوسین ایدک کشام
ایچك زیاده

سرمست اولوب سرخوش گزمك صبح و شام
دورسون یانمزمده ساقی ساده
النده باده

النده باده کم دورسون همیشه
توبه نه در بزده؟ سنك ايله شیشه!
گل چوخده دوشمیهك فکرو تشویه
درد غمی گتورمیهك هیچ یاده
بو بوج دنیاده!

بو بوج دنیاك كه چوخدی محتى
اونوتماق هرگز سازو صحبتى
سنك اولموشیكه بونك لذتى
اگر بوز ایل كیتسهك اولماز عقباده
ای صدف زاده!

ای صدف زاده سنسن جواهر!
 قدر قیمتگدر عالمده ظاهر!
 ایکیمزده اولاق بو ایشده ماهر
 سویلسون آدیمز آیلده اوباده
 یتک مراده!

یتک مراده بز - تباق طوبی نی
 تپمازق چتنده اونندن خوبی
 بو دنیا نیک هاییه محبوبی
 او دنیاده بز تپماق مبادا
 قلاق جفاده!

قلاق جفاده اولاق پشیمان
 قاچاق دوشه بزذن حورو غلمان
 نه بز کافر اولاق نه ده مسلمان
 ملول مشکل قلاق مسکین قتاده
 کیم یته داده

کیم یته داده - پس حقدن سوایی
 یارب اوزوگ سلخلا من ینوایی!
 سالکم سویلرم هرزه و هر جایی
 کیمسه ییلمز نه در منده اراده

ایده افاده!

سالکک بو مستزاد کلامی حقیقی حسیاتله طبع سلیمدن تولد اتمش نادر
 و بی مثل اثرلردر که بوجور کلاملر بر کسک قلمندن هنوز وجوده گلمیویدر.
 هر ایکی کلامده شاعر دوست صمیمی سی سلیمان کوخابه خطاب ایدوب او نی
 کیف چکمکه و عیش عشرت سورمکه دعوت ایلور.
 نجه که یوخاریده ذکر اولوندی سلیمان کوخا اوز عصر ن قناجقلو، خوش
 خاصیت و مجلس آرا آدملریندن سایلورمش، زیاده چورکلی - دوزلی بیوب

ايچن و كيف سورن بر وجود اولديغندن سالك ايله اونك خاصيتلري موافق
كلورايىش و آرارلارنده حقيقي بر الفت و مودت وادايىش، اكثر اوقات كونلرينى
بر برده ذوق و صفاده كيچورلرلر ايمىش.

اولنجى كلامده شاعر دوستى سليمان كوخانى كهنه گلشنك گللرينى درمكه
يعنى سليمان يغمه دن قالان قوجا دنياه ييل باغلاميوب عيش - عشرت سورمكه
تكليف ايدوب دئيور:

بز گر كدر اويله ياخون اولاق كه آراقده منم - سنك اوليه، آنجاق
بزي ييل و كورك آيرمه مقتدر اولاق كه اولر ايله قبر قازيلور. قورى زهد
و طاعات ايله اوزيمزى طاقتدن سالمياق و اوروج دوتوبان آج و سوسز
سارالوب سولمياق، باده گلگوندن نوش ايدوب كيفمزي كوك ساخلاق اما
بر اوقدر ايچميك كه ييهوش و مست لايىقل اولاق و طوبى خوبرويى
اونودوب ترك ادبك گوسترك. بويله مست اولماق بزه ياراماز.

بز گر كدر آنجاق قاضى نك بى مضمون سوزلرينه قولاق آسميوب ساقى
ساده روبه خدمت گوسترك و طوبى سرخوش ايله هم آغوش اولوب مجلسنده
دماغمزي ساز ايدمك، تو كوب تو كوشدورك، هر نه وار خوراكى بول ايدك
و اوخورا كده عبارت اولسون سوغاندن و دوز چور كدن و تاقو كبايندن
بو نحو مجلس عيش ساز ايدوب و اوروج نمازى ترك قلوب اوللار ك عوضنه
سامتورى وسازى ايشه سالاق و بخيامش دنياه ديرك ووروب دنبرك چالاق!
ايكنجى كلامده بو مضمونده سالك كه هم يالهمسى سليمان كوخايه يوز
دوتوب ميخانه قابوسين كشاد ايتمكه اونى تكليف ايلور. شكست عهد و
يمان بابنده ديور كه:

«توبه نهدر بزده؟ سنك ايله شيشه!» يعنى اونى سينديرماق چوق آساندر.
بونك ايچون چوخده خوف و تشويشه دوشمك ياراماز. بو پوچ دنياه كه
اونك درد و محنتى حددن آشويدر اوقات عزيزمزي ساز و صحبتده كيچورك.
زيرا كه نه قادار زهد و عبادته مشغول اولساقده بونك لذتى عتباد بولمايچايوق.
يس ييله اولان صورتده طوبى خوش ادانى آخاروب تاپاق چونكه جتتمه
اوندن خونى بولماق ميسر اولمايچقدر. بش گونك عمرى غيبت ييلوب فرصتى
غوت ايتميك و اويله بر كيف ايله ك كه آديمز ايلده اوباده هميشه سويلنسون!..

اوچنجی کلام و مستزادنده که آتیده درج اولونوب شاعر می گلکوندن
خراب و پریشان اولوب و دنیا لهوو لعیندن اوصانوب دوست جانی اولان
صدف زاده نی باشقه بر طریقه دعوت و هدایت ایلیوب دئیور!
ای صدف زاده بو دهر دونه اعتبار یوخدر: اونده نه باده قالور و نه
ماده خوار، جمله سی فوت و هلاک اولوب گیده سیدر «کل شی هالک الا وجهه»
ایمدی وقت و لازمدر بو غفلتدن آیلماق خالق بیجونه و خدای رهنمونه
صمیم قلبه خدمت و اطاعت ایلمک. طوبی کیمی بر سرو قامتی گورد کده
لازمدر اوندن یوز چوبرمک، باده گلفامدن و عرق کیمی حرام زاده دن و ساقی
ساده رودن ال گتورمک: دایا یاراماز بو دهر بر فسونه آلدانماق و دنیای
دنی و شومه آلوده اولمق.

ایمدی لازمدر عیش و عشرتی ترک و ساز-سامتوری شکست قیلوب
اشک پر خون ایله علمی غرق ایلمک تا که بزلر کیمی جرم دریا سینه غرق اولانلار
خداوند رحیم و بخشنده لطف و مرحمت ایلسوز و ساحل نجاته یتورسون
شاعرك اوز کلامنه رجوع ایدمک.

گل ای صدف اوغلی سلیمان کوچا

میل ایتیمیک داخی می گلکونه

کنج قارونه

ال گوتورك دنیا لهو و لعیندن

چون اعتبار یوخدر چرخ گردونه

بو دهر دونه!

بو دهر دونه چون یوخدر اعتبار

نه بر باده قالور نه بر باده خوار

بو خواب غفلتدن بز اولاق بیدار

قوللوق ایدک بر خالق بیجونه

اوره نمونه!

او رهنمونه بز قلاق اطاعت
کم اولمياق قوللو قدن بر ساءت
گورنده طوبى تک بر سرو قامت
هیج باخمياق او قامت موزونه
اولسه نه گونه!

اولسه نه گونه بز کيچک باده دن
داخی عرق گمی او حرامزاده دن
ال گوتورك اولساقی ساده دن
آلدانمياق بو دهر پرفسونه
بو بی سگونه!

بو بی سگونه بز ساکن اولمياق
چوخده دنیا ایچون فکره قالمياق
قان آغلیق ساز و سامتور چالمياق
عرق ایدک عالمی اشک برخونه
بی آب حیجونه!

آب حیجونه من غرقم الهی!
سنسن عریبانه پشت و پناهی
شکسته سالک چوخدر گناهی
بر لطف ایله سن اول جرمی فروزه
حالی زبونه!

دوستی یحی بکه هر جای سوزدن ال چکوب آخرت ایچون
تدارک مهیا ایتمک بابنده یازمشدر:

یحی گل ال گوتور هر جای سوزدن
آفتاب عمرک بولمامش زوال
کسب ایت بر کمال

ايلىه صاگمه يياھ كىچىر دورانك
اگر بدر آيى سن ايلىه بر خيال
اولورسن هلال

اولورسن هلال، قدك خمنور
ياشادقجه ديدولر ك نملور
عقل و فهمك گون گوندىن كملور
گون دولانور كىچىر هفتة، ماه وسال
آغارەرسقال

آغارور سقالك هم سوزك اوتمز
اوشاقلار سوزكى حسابە قاتماز
اوگوت نصيحتلر يىنگە باتماز
دوشرايوك ايچرە، هر دم قىل و قال
اولورسن آوال

اولورسن آوال اوغول اوشاق
ديغيرلارلار سنى بوستدن آشاقتە
آدلانوبن تا دونرسن مشاقە
سويارلار بوستگى عيال و اطفال
مانند چقال

مانند چقال كە اولدك كوللاردم
باخا-باخا گوزك قالور يوللاردم
گونك كىچىر يياباندم چوللاردم
قالورسن پريشان بئرمدم احوال
مثال آبدال

مثال آبدال كە اولدك بر سائل
سويلەدىكجه سوزك سويلرسن زئل
آندن سوگرا جانك آلور عزرائل
منكر-نكير ايلر اسلامك سوال
ديك اولور لال

دېلك اولور لال حيواندن بدتر
فرديگه اوغول نه بر قيز يشر
خسته (سالک) اوندە بلبل تڭ اوتر
اولور جنت قوشى آچار پر و بال
اچار بى زوال

معلوم اولور كه بويحي بك مرحوم ملاولى و دادينك فرزندى محمد آقانىڭ
اوغلى در. كه اهل علم و صاحب طبع اولديغيله بيله بر آرز ظرافتچى و
هرزه گوايمش .

كاظم آقا سالک ايله آرارلرينده ظرافت اولماقه گوره فوقده ذكر اولونان
مربع مستزادى هزل طريقيه اونك شاتمه نظم قيلمشدر. يحيى بكك اشعارندن
اله دوشه نى اولمادى. وفات ايدوبدر هجريت 1257 ينجى تاريختده (سالک)
اونك ماه تاريختى بو طوررشته نظمه چيكمشدر:

بو مزارك صاحبي يحيى بك روشنظمير
شاعركان سخن حسن كلامى بى نظيره
اول و دادى خسته نك فرزندينك فرزنديدر
واقف اول كيم واقفك هم بنتك پيونديدر
چونكه گيتدى بو جهاندى بولدى رسم مغفرت
اولدى تاريخ وفاتى سالكه «نو آخرت»!

سالكك سوزلريندن بيله معلوم اولور كه مرحوم يحيى بك روشن ضمير و خوش
طبع بر شاعر ايمش و اوزيده ايكي يوك شاعر ك نومه سى اولديغى ايجون
بابالارى و دادى و واقفدن طبع شعريه نى ارنآ آلمشدر.

يحيى بكك وفاتندن بر ايل سوگرا سالک دوستينك مفارقتنه و خصوصاً
ايستكلو قىزى خيرالنسا خانمك وفاته كه زياده عارفه و عاقله بر نازنين ايمش
تاب گنورمبوب اوزيده دودار دنيانى ترك قىلوب دارعقبابه رحلت بيورمشدر.
خيرالنسا خانمك ماده تاريختى (سالک) بويله انشاد ايتمشدر!

بو تربت - تربت بر نازنین در

بحمد الله یری خلد بریندر

دگل تنها سرای مرقد ایچره

انیسی دمبام روح الامیندر

بو گنج حسن ایدی سالک یقین ییل

آنک چون مسکنی زیر زمیندر

وفاتی تاریخی خیرالنسانک

که بر حیم ابله بر نون چارشیندر.

عمرنک آخر نیاغنده دنیای دونک بی وفالغندن سوز آچوب اوز اوزینه
خطاباً بو شعرلری انشاد قلمشدر:

• جهان سالک بزه چونکه قنادر

• دعادر خیرمز آنجاق قنادر

نه سیم و زرقالوب باقی نه املاک

تفاخر ائمه سون هرکم غنادر

باشک غوغاسیدر تاج مکمل

اجل باخماز مرصعدر مینادر

بنای آخرت دوت ای برادر

تمامی بونلارک چون بی بنادر

آغارمش سقالم کرسرخ گورسن

دوچشم - قانیدر سانمه خنادر!

• بو وقتلرده شاعرک سیوگلی همدی طوبی دخی قوجالوب افسرده و

پریشان حال اولور اونلاریک هر ایکسیک ذوق و صفاسی درد والمه بدل

اولور و شاعر طوبی شیرین حرکاتک دبلندن آشاغیده - یازیلان شعرلری

انشاد ایلور:

کتابخانه حسین جاوید راد

آذر بایجان - ۱۳۰۲ تبریز

کتبخانه محمد علی فرزاد